Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

POLITIKENS DANMARKS HISTORIE

Drømmen om Amerika

Af Erik Helmer Pedersen

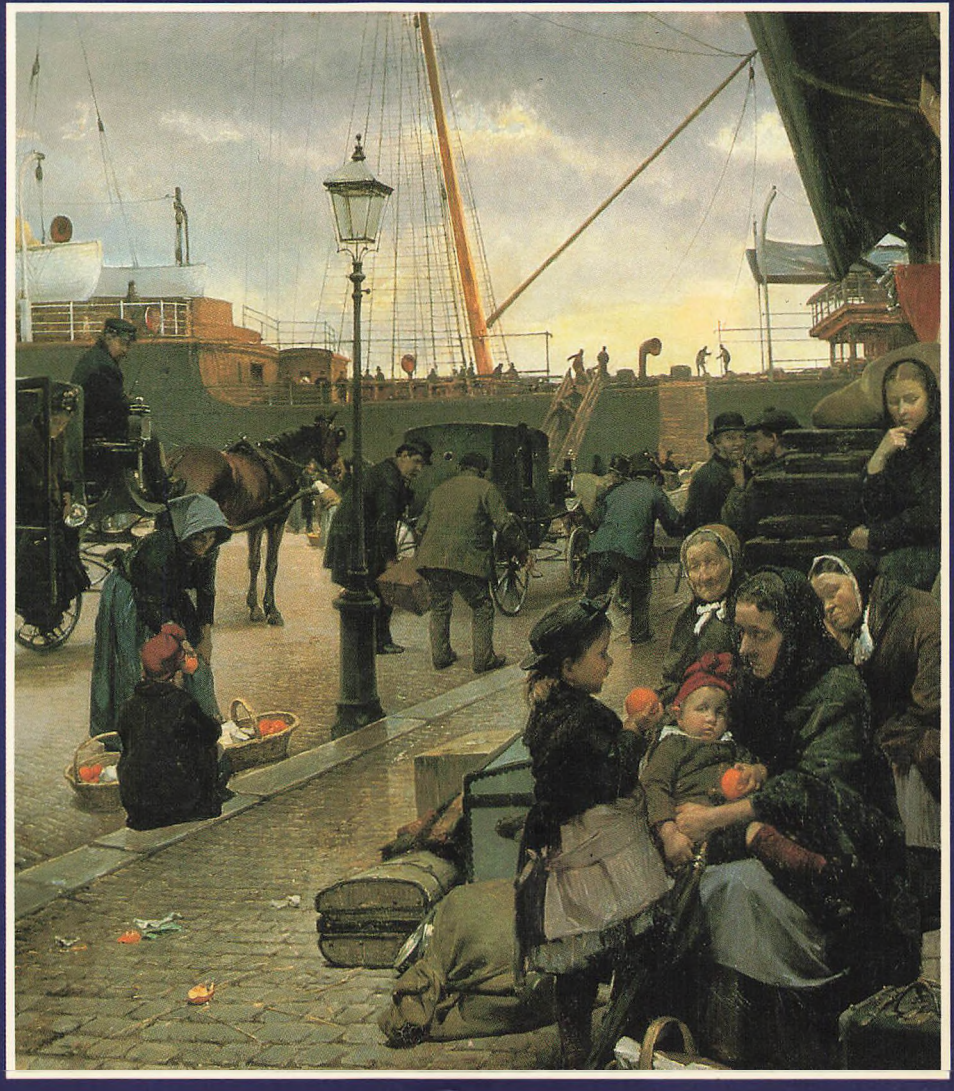

Drømmen om Amerika

Af Erik Helmer Pedersen

POLITIKENS DANMARKSHISTORIE

Under redaktion af Svend Ellehøj og Kristof Glamann

Politikens Forlag

Drømmen om Amerika
Politikens Danmarkshistorie
Af Erik Helmer Pedersen

© Politikens Forlag A/S 1985

1. udgave, 1. oplag: 6.000 eksemplarer

Hovedredaktion: Svend Ellehøj, Kristof Glamann
Forlagsredaktion: Jens Fleischer

Tilrettelægning og produktion: Helle Johnsen

Omslag: Rie Jerichow
Kort: Arne Gaarn Bak
Sats, reproduktion og tryk: Aarhuus Stiftsbogtrykkerie
på 115 g G-print
Skrift: Baskerville

ISBN 87-567-3883-8

ISBN 87-567-3877-3 (Hele serien)

Redaktionen har forsøgt at finde frem til alle rettighedsindehavere i forbindelse med fotos og andre illustrationer. Skulle enkelte mangle, vil der ved henvendelse til forlaget straks blive betalt for benyttelsen af billederne, som om aftale var indgået.

Indholdsfortegnelse

7 Forord
9 Landet de forlod

9 Indledning
10 Hvorledes definerer man begrebet »udvandrer«?
11 Udvandringens forløb
15 Udvandrerskarens sammensætning 1868-99
16 Udvandrertyper
18 Udvandringsteorier
22 Om at skrive udvandringshistorie
24 Forskningsmateriale og litteratur

25 Landet de tog i besiddelse

25 De forenede Stater
25 USA og indvandringen
27 USAs indre ressourcer og deres tiltrækningskraft
31 Trafikforbindelsernes betydning for den videre udvikling
32 Jernbanerne og deres pull-effekt
35 USAs jordpolitik under vestekspansionen
36 Amerikansk indvandrerlovgivning
37 USAs indvandring 1820-1957
41 Canada som indvandringsområde
42 Argentina og indvandringen

43 Den tidlige udvandring fra Danmark

43 Torben Langes afsked med Danmark
45 J.F. Cooper, H.C. Andersen og Torben Lange
47 Torben Langes rejse til Amerika
52 En jysk møllersøn udvandrer til Texas
55 Wisconsin-danskerne fra Lolland og Langeland
56 Kromanden fra Stokkemarke bliver amerikansk farmer
58 Diskussionen omkring Wisconsin som et mål for nordiske udvandrere
64 Rasmus Sørensen i Wisconsin
70 Guldet i California
73 Mormoner og baptister udvandrer til Amerika
77 Fra Tissø til Michigan
80 Hartland i Wisconsin trækker stadig nye folk til sig
88 Fortroppen på plads

91 Dansk interesse for Sydamerika

91 Naturforskeren P.W. Lund i Brasilien
93 Danske læger får praksis i Brasilien
95 Fra Stege til Buenos Aires
98 De farlige sider af den argentinske tilværelse
100 Et brev fra Danmark

105 Danske landmænd i det vilde vesten

105 Grænsen mellem vildnis og agerjord udviskes
105 Vest for Midtvesten
107 McCormicks høstmaskine forandrer verdenshistoriens gang

109 USA drukner Europa med billigt, men godt korn
110 Midtvestens farmere under »Den store landbrugskrise« 1873-1896
110 Amerikas indvandringspropaganda
114 Rejsebureauvirksomheden omkring masseudvandringen
117 Opbruddet fra de danske landdistrikter
119 En gruppeudvandring fra Stevns
123 Den danske indvandring til Midtvesten 1860-1900
128 Den amerikanske landbrugsindustri i de nordøstlige Midtvest-stater
129 Besøg hjemmefra
130 Danskerne søger ud på den åbne prærie i 1870'erne
132 Hvor danskerne i Iowa bor
136 Minnesota: Dansk indvandring til Svensk Amerika
139 Jernbanernes PR-arbejde for at få folk ud i Red River-dalen
140 Jyder og andre danske i Nebraska
143 Nebraskadanskere, set med klerikale og feministiske briller
145 Danskerne i Kansas og i North samt South Dakota
146 Dakota'erne ligger og venter
146 Danskerne i de to Dakota-stater
150 Hvorledes de danske landmænd blev amerikanske farmere

157 **Danske i Amerikas byer**

157 New York og Chicago som mødesteder
158 Danskerne kommer i stigende antal til Chicago
161 Kendte danske i Chicago
163 Paul Geleff og Louis Pio til USA på politiets regning
164 Pios senere liv i USA
169 Henrik Cavling studerer »Vestens Dronning«
174 Strejflys over danskerne i Racine og Omaha

175 **Danske landmænd i Canada**

175 Rejsen går over England
177 Canadas vest opdyrkes
178 En social taber bliver lykkelig familiefader

181 **Danske i Sydamerika 1870-1914**

181 Mødet mellem vesteuropæisk kapital, sydeuropæisk arbejdskraft og amerikansk dollardiplomati
182 Den indre udvikling i Sydamerika
184 Befolkningsudviklingen og indvandringen
184 Danskere i et Sydamerika under forvandling
188 Dansk-argentinsk kulturliv
189 Danske i spredt formation ud over Sydamerika
192 Danske forretningsfolk i Sydamerika

193 **USAs randområder trækker danskere til sig omkring år 1900**

193 Geografiske og historiske hovedlinjer vedrørende danskertilvandringen
195 Prærieslletterne i Montana lokker folk til sig, indremissionske som grundtvigske
196 Washington: et nyt hjemsted for danske hvedeavlere
199 Et socialistisk eksperiment ude midt i urskoven?
200 San Francisco, et eldorado for danske værtshusholdere
202 Danske i rosinbranchen
206 Ærøboere og andre i Ferndale, Californien

206 Solvang – før turisterne kom
208 Danske bomuldsfarmere i Texas
212 Danskernes bosættelse i USAs randområder

213 **Kirke- og organisationsdannelse blandt de danske Amerikavandrere**

213 Om at få sig en kirke
214 Den norske kirke vil ikke slippe udvandrerne
216 De danske indvandrere og deres kirkelige betjening
218 Den danske kirke i Amerika grundlægges
219 Den danske kirke i Amerika får fornyelse fra Danmark
221 Begyndende splittelse i den danske kirke under F.L. Grundtvigs første år i Amerika
223 Modsætningsforholdet mellem grundtvigianere og Indre Missions tilhængere
224 På vej mod splittelsen i 1894
226 Kirkesagens senere udvikling
229 Danske baptister, metodister og andre kirkelige minoriteter

230 **Omplantningen af dansk livsanskuelse til USA**

230 Den danske folkehøjskole i Elk Horn, Iowa
230 Skal de dansk-amerikanske folkehøjskoler være danske eller amerikanske?
233 De tre sidste folkehøjskoler i Amerika

237 **Dansk-amerikansk foreningsliv**

237 Skandinavisme og våbenbrødre
238 Andre brodskabsorganisationer, også blandt andre kvinder
239 Amerikadanskernes kulturelle udfoldelse

242 **Den dansk-amerikanske presse**

242 Spredte tilløb 1847 – ca. 1870
243 »Den danske Pioneer« – dansk-amerikanernes ældste og stadig eksisterende ugeavis
245 »Dannevirke« og »Danskeren«, to kirkeaviser
247 En avisfabrik i Minneapolis
248 De dansk-amerikanske storbyaviser

250 **Litteraturen og danskerne i Amerika**

250 Nævn nogle dansk-amerikanske forfattere ...
251 Fra Adam Dan til Anton Kvist

253 **At være en rigtig dansk-amerikaner**

253 Amerikas forventninger til de tidlige 1800-tals indvandrere
256 Danskerne og den amerikanske smeltedigel
258 Det grundtvigske program og virkeligheden
259 Den etniske retfærdiggørelse
261 Dansk-amerikanernes politiske stillingtagen

263 **Udvandrernes forbindelser til moderlandet**

263 Det danske og det amerikanske postvæsen som forbindelsesleddet over atlanten
263 Det officielle Danmark har ingen mening om udvandrerne
266 En dansk nationalpark til minde om De forenede Stater
267 Danskhedens problemer i et Amerika under amerikanisering

270 **Mellemkrigstiden som indvandringsrestriktionernes periode**

270 Amerika slår bremserne i for europæisk indvandring
271 Canada som det vigtigste mål for dansk udvandring i 1920'rne
274 Fornyet dansk udvandringslovgivning
276 Amerikanske skæbner
278 En ejderdansk sønderjyde i Nebraska
279 Den dansk-amerikanske kirke midt i en jazztid
280 Den dansk-amerikanske presse på jagt efter nye læsere
281 Datidens kendte og ukendte dansk-amerikanere
284 Dansk ekspertise og foretagsomhed i mellemkrigstidens Sydamerika

289 **Den store udvandring fra et Danmark under genopbygning**

289 USA som drømmenes land
291 De danske kirker i USA bliver amerikanske
292 Den nye udvandring til USA
295 De sidste af de kendte dansk-amerikanere
297 Canada som den danske masseudvandrings sidste tilflugtssted

300 **Det etnokulurelle perspektiv på dansk udvandring og amerikansk indvandring**

300 Dansk-canadierne og det gamle land
301 Danish Heritage er også et amerikansk anliggende
302 »Den lange plovfure«
307 De lange linjer

Forord

Denne bog om den danske Amerikaudvandring foreligger midt i en tid, hvor interessen for de bortdragne landsmænd glædeligvis vokser fra år til år.

Det er folketingsbibliotekar Kr. Hvidt, der mere end nogen anden i vor tid har æren for, at Danmark ikke længere må regnes blandt de underudviklede lande på det udvandringshistoriske felt. Hans disputats om Flugten til Amerika (1971) er en milepæl i dansk historieforskning, også fordi EDB-teknikken for første gang kom historikerne til nytte. Registeroplysninger for ca. 165.000 udvandrere blev her ved hjælp af et magnetbånd forenklet til en række tabeller og oversigter, der tilsammen gav et klart og overskueligt billede af en hel folkevandring.

Nærværende bog må nærmest opfattes som en art status over, hvor langt vi er nået siden da. Tyngdepunktet i skildringen ligger så givet i udvandrernes egen oplevelse af deres situation – på bekostning af en abstrakt teoretisering over årsagsforhold bag de skildrede massefænomener. I specialeafhandlinger fra såvel Københavns Universitet som andre universiteter har yngre forskere gennem de senere år klarlagt en række forhold omkring selve udvandringen og om rejsen mod de fjerne horisonter. De pågældende forfattere er krediteret i selve teksten, men derfor er det alligevel på sin plads at påpege, at en væsentlig del af dansk historisk forskning faktisk kommer til verden som studenterspecialer.

Glædeligvis er der også en voksende interesse blandt amerikanske forskere for emner af denne art. Særlig skal nævnes det gode samarbejde, vi har haft med professor Allan G. Bogue, University of Wisconsin, omkring studiet af den skandinaviske indvandring til Amerika.

Mange institutioner og enkeltpersoner har ydet projektet værdifuld støtte. Herfor en varm tak. I særlig grad gælder det flg.: – Udvandrerarkivet i Ålborg. Arkivets tidligere leder, Inger Bladt, takkes hjerteligt for al hjælp og støtte i indledningsfasen. Ligeledes rettes en varm tak til dets nuværende leder, cand. mag. Helle Otto. Danish Immigrant Archives, Des Moines. Iowa, USA. Pastor Thorvald Hansen har beredvilligt stillet sine store samlinger til rådighed. For dette som for god kollegial støtte takkes varmt. – Dansk Samvirke for hjælp med oplysninger. – Kort- og billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek, for aktiv bistand ved fremskaffelse af fotografier og biografiske oplysninger. – Det amerikanske Bibliotek, København, ved Chief Librarian Karen Kirk-Sørensen for aktiv bistand ved at få fremskaffet dokumentarisk materiale. – Fru Ebon Borg, som har leveret meget værdifuldt materiale af såvel personalhistorisk som billedmæssig art. – Lic. agro. S.P. Jensen for udlån af billeder med ledsagende oplysninger om slægtshistoriske forhold m.m. – Direktør, dr. phil. Torben Holck Colding for værdifulde oplysninger om Torben Langes udvandrerfærd og vigtigt dokumentarisk materiale. – Mag. scient. Tove Hatting, Zoologisk Museum, for særdeles nyttige oplysninger om naturforskeren P.W. Lund. – Grafisk formgiver Jens Lorentzen, Nationalmuseet, for fremskaffelse af billedmateriale. – Fru Helene Svendsen og fru Karen M. Kadgihn, USA, for billedmateriale og slægtshistoriske oplysninger. – Cand. phil. Lars Scheving for billedmateriale og -tekster. – Overassistent Birgit Kragh for renskrivning af manuskriptet.

Nærum i februar 1985 *Erik Helmer Pedersen*

HATS

Landet de forlod

Indledning

Den 9/6 1842 modtog familien Lange, boende Filosofgangen i København, et brev fra den 24-årige Torben, som p.t. opholdt sig i Amerika. Afsenderadressen var denne gang byen Burlington i det sydøstlige Iowa, ikke langt fra Mississippi-floden. I brevet fortalte Torben som den selvfølgeligste ting af verden, at han nu var blevet amerikansk farmer – eller rettere: han havde erhvervet sig 80 acres (32 ha) uopdyrket jord 3 miles syd for floden Des Moines nær byen Bonaparte. Som led i den familiære udveksling af nyheder havde familien i et brev spurgt ham ud om forholdene derovre. Det svarede Torben beredvilligt på, men betonede dog med en vis selvfølelse, at han aldeles ikke var til sinds at lade sig binde af forskrifter hjemmefra. Frihed og lighed, det var det, der tiltalte ham ved Amerika. Derovre spurgte man efter en mands kvalifikationer, ikke hans titel. I et tidligere brev til dem derhjemme skrev han lettere ironisk: »Tante Grethe er bange, at Bjørnene skal æde mig; der er ingen Fare, siig gamle Tante Grethe, at her er kun faa Bjørne og de, her ere, æde ikke skikkelige Folk.«

Den dansk-amerikanske balletdanser og koreograf Peter Martins skriver i sin erindringsbog »Fjernt fra Danmark« (1983), at han tog springet ud i den store verden med det formål at overleve rent kunstnerisk. I New York City-balletten med dens geniale, men også uhyre krævende chef George Balanchine fandt Peter Martins et kunstnerisk miljø, som på længere sigt kunne løfte ham ud af den tilsvarende tjenestemandsorganisation i Bournonvilles København.

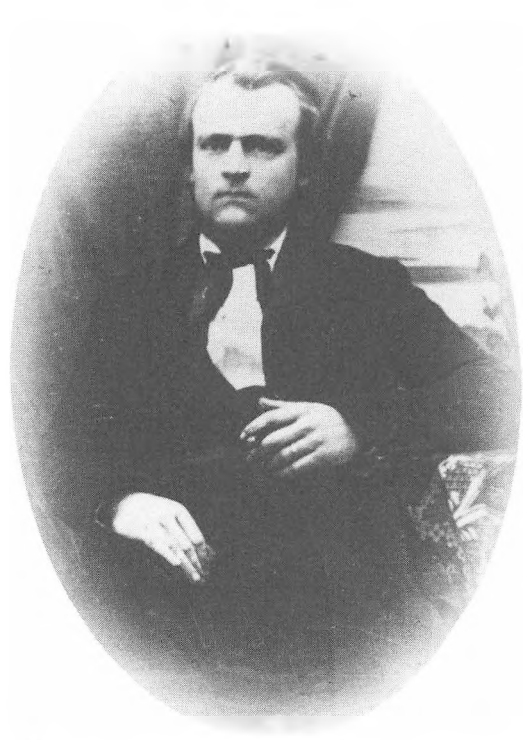

Torben Lange (1818-51), en af de første Amerika-udvandrere, som har efterladt sig breve, oven i købet særdeles velskrevne. Som søn af en fhv. koffardikaptajn og transportforvalter fra Frederikssund, senere København, hørte Torben Lange til den gruppe af veluddannede og økonomisk formående udvandrere, som banede vejen for masseudvandringen. Fot. i privateje.

Torben Lange og Peter Martins måtte begge, omend ud fra noget forskellige forudsætninger frigøre sig fra den spændetrøje, den danske lilleverden ville placere dem i. Den store verden blev for dem begge det sted, hvor man udelukkende blev vurderet efter det, man kunne, og ikke det, man var. Begreber som hakkeorden eller anciennitet måtte da vige for udtryk som duelighed og driftighed.

Nordsiden af Hester Street, Manhattan, New York. Fotografi fra ca. 1905, som viser en del af ghetto-distriktet. Sådan tog det sig ud i indvandringstiden med jødiske butikker. The New York Public Library.

Peter Martins, dansk-amerikansk balletdanser ved Det kgl. Teater, 1967 solodanser og fra 1968 ved New York City Ballet, hvor han nu er kunstnerisk leder. Ikke færre end 4 danske balletdansere har fået chefstillinger i Amerika: Erik Bruhn i Toronto, Toni Lander i Salt Lake City, Flemming Flindt i Dallas og som nævnt Peter Martins i New York. Fot. ca. 1970, Politikens Pressefot.

Med fuld fortrøstning til egne evner gik Torben Lange og Peter Martins da ud i den store verden.

Over for disse enkeltskæbner står så den nærmest uendelige skare af ganske almindelige udvandrere, der næppe adskiller sig synderligt fra danskere, som de er flest. Det skulle da lige være på det punkt, at de med deres ungdom og gå-på-mod repræsenterede en fremtidsinvestering, som de oversøiske udviklingsområder i 1800-tallet ikke godt kunne være foruden. I dette indledningskapitel vil vi da se på, hvorledes 1800-årenes udvandring fra Danmark med efterfølgende indvandring til det amerikanske kontinent rent faktisk foregik. Den særlige baggrund for udvandringen i vort eget århundrede vil blive behandlet i et senere kapitel.

Hvorledes definerer man begrebet »udvandrer«?

Som ordet i sig selv antyder, er en udvandrer en person, som flytter fra et land til et andet. Set med modtagerlandets øjne er han samtidig en indvandrer, som først efter nogen tid har mulighed for at blive accepteret som fuldt ud ligeberettiget medborger. I en del tilfælde vender en udvandrer imidlertid tilbage til sit udgangspunkt – for så måske atter at begive sig på vandring. Størrelsen af denne tilbagevandring har været meget diskuteret, fordi der her savnes en pålidelig statistik. I de nordiske lande ligger den permanente tilbagevandring på en 10-20 %, hvorimod den i lande som Italien og Spanien andrager mere end halvdelen af udvandringen. Forklaringen er den, at den nordiske udvandring er en del af den vest- og nordeuropæiske vandringsbevægelse, som fra 1820'rne fik folk i millionvis til at rejse til oversøiske lande og da især Amerika. Langt de fleste havde det faste forsæt, at de for bestandig havde sagt farvel til det gamle land. At mange af dem senere fortrød det og vendte tilbage, er en anden sag.

Den sydeuropæiske udvandring kom først rigtigt i gang en halvtreds år senere og har i mange tilfælde karakter af at være en arbejdsvandring. Efter nogle år i det fremmede kunne den flittige og påpasselige udvandrer da vende tilbage med penge på lommen, hvis han da ikke havde sendt dem hjem til familien i mindre portioner.

Den korrekte definition på en udvandrer må da være en person, som forlader ét land for at bosætte sig fast i et andet. Allerede her har vi foretaget en kraftig forenkling af billedet. Mange udvandringsforløb er i virkeligheden beretningen om en række flytninger i såvel hjemlandet som indvandringsområdet. Det er især i den svenske forskning, man har betonet sammenhængen mellem indre og ydre vandringer. Det er her den almindelige opfattelse, at et områdes flytningsmønster

ikke ændrer sig ret meget over en periode på 100 år. I landdistrikterne flytter folk mest til de nærliggende sogne. Stadig ifølge svenske historikere er tilbøjeligheden til at flytte størst i de små landsogne, der til gengæld har en lav udvandringspromille.

I almindelighed må man sige, at udvandring ikke træder i stedet for indre flytninger. Danske undersøgelser tyder derimod på, at udvandringen er størst fra de sogne, der ikke har en købstad i nærheden som et attraktivt tilflytningsmål. Samstemmende mener svenske og danske forskere, at folk især udvandrer fra områder, hvor der i forvejen eksisterer en tradition herfor. Sogne med tidlig udvandring kan derfor opleve, at breve fra tidligere beboere trækker endnu flere med sig.

Udvandringens forløb

På basis af den officielle danske statistik kan vi opstille nedennævnte oversigt over udviklingen, således som den tegner sig i ti-års sammenfatninger 1820-1968:

Af disse tal kan vi *ikke* udlede, at 521.458 personer udvandrede til oversøiske områder 1820-1968. Statistikken er for upålidelig og det af tre grunde. For det første er perioden 1820-68 kun dækket af amerikansk indvandringsstatistik. For det andet er en udvandrer ikke nødvendigvis dansk statsborger. Og for det tredje kan en person godt udvandre flere gange, således som vi lige har set det. De mange, der især i ældre tid udvandrede uden at blive registreret nogetsteds, figurerer heller ikke i tallene. Tallene for 1800-årene må da forhøjes væsentligt, nok i størrelsesordenen 10-20 %. Mere pålidelig er tendensen og fordelingen på områder: 70 % til USA, 13 % til Canada, 6 % til det øvrige Amerika, 3,3 % til Australien, 2,7 % til Asien og 2,4 % til Afrika.

Det hele begynder i 1860'erne. Omkring 1865 lå udvandringen på godt 1.000 personer om året, men i 1869 er den firdoblet. Toppunktet nås i 1880'erne, men perioden 1901-10 har også meget høje tal. Forenklet udtrykt er der tale om tre store bølgebevægelser med

Dansk oversøisk udvandring 1820–1968

Periode	Total	USA	Canada	Øvrige Amerika	Australien	Afrika	Asien
1820-30	–	189	–	–	–	–	–
1831-40	–	1.063	–	–	–	–	–
1841-50	–	539	–	–	–	–	–
1851-60	–	3.749	–	–	–	–	–
1861-70	–	17.885	66	2	212	–	–
1871-80	38.582	32.367	910	275	4.631	384	6
1881-90	81.615	77.654	1.532	1.857	503	41	28
1891-1900	51.511	47.488	2.054	998	487	450	107
1901-10	73.415	65.206	3.825	2.994	642	412	333
1911-20	51.603	42.278	4.284	4.035	662	149	183
1921-30	59.025	32.952	18.919	6.358	411	206	167
1931-40	12.388	5.185	850	3.593	192	803	1.765
1941-50	20.177	9.388	2.279	4.680	946	1.578	1.563
1951-60	62.531	17.177	24.483	4.671	5.448*	4.504	4.006
1961-68	46.906	12.030	6.934	2.145	3.387	4.234	6.258

*) fra 1957 inkl. udvandringen til New Zealand

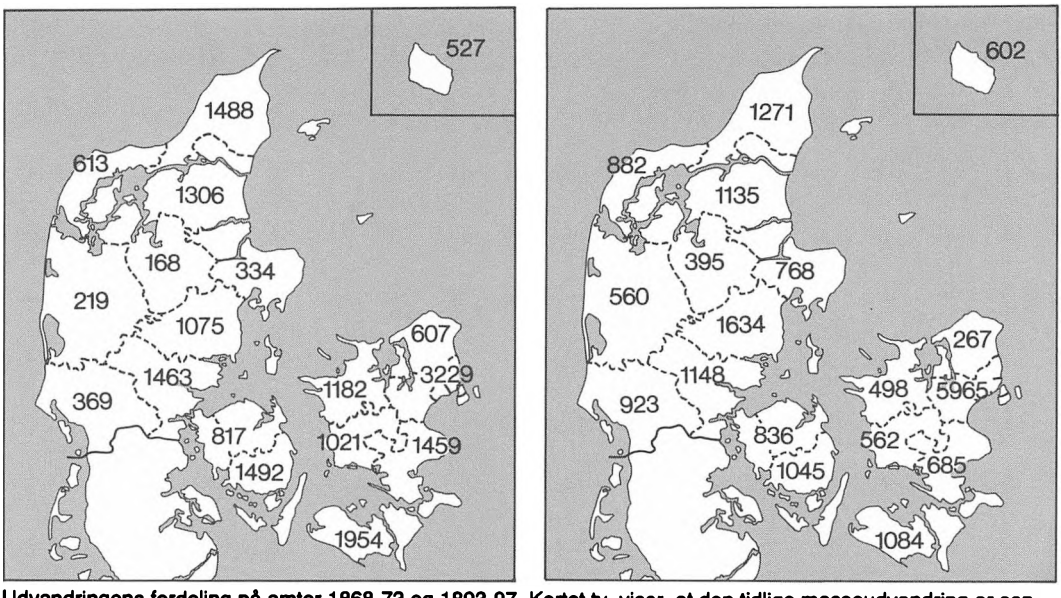

Udvandringens fordeling på amter 1868-73 og 1893-97. Kortet tv. viser, at den tidlige masseudvandring er centreret omkring det sydlige og nordlige Danmark. Kortet th. viser masseudvandringens tyngdepunkter forskudt fra øst til vest.

Opbruddet fra de danske landdistrikter 1850-1901

Amt	Ialt 1868-99	Udvandring i % 1868-72	Udvandring i % 1893-97	Vandringer i % af fødselsoverskud 1870-1901	Tilvækstprocenter land	Tilvækstprocenter by
København by	33.952[1]	1,8[2]	3,5[2]	–		1,55
Københavns amt				–	0,51	
Frederiksborg	2.502	0,4	0,2		0,08	
Holbæk	5.795	0,7	0,3	÷36	0,38	1,3
Sorø	6.891	0,6	0,3	÷70	0,18	
Præstø	10.127	0,8	0,4	÷82	0,25	
Bornholm	5.058	0,3	0,3	÷37	0,40	1,13
Maribo	13.535	1,1	0,6			
Svendborg	10.178	0,9	0,6	÷65	0,32	1,53
Odense[3]	6.981	0,5	0,4	÷33	0,31	
Vejle	11.295	0,9	0,7	÷47	0,40	
Århus[4]	12.746	0,6	1,0	÷ 5	0,54	2,04
Randers	4.541	0,2	0,4	÷49	0,72	
Ålborg	10.511	0,8	0,7	÷13	0,96	
Hjørring	12.088	0,9	0,7	÷56	0,76	1,76
Thisted	5.874	0,4	0,5	÷63	0,57	
Viborg	2.544	0,1	0,2	÷50	0,97	
Ringkøbing	2.990	0,1	0,3	÷27	1,16	0,93
Ribe	5.061	0,2	0,5	÷15	0,90	

1 By og amt tilsammen
2 København og Roskilde amter
3 Odense og Assens amter
4 Århus og Skanderborg amter

De beregnede udvandringsprocenter er andele af den samlede udvandring i perioden.

toppe i 1873, 1882 og 1892 og lavpunkter i 1876, 1885 og 1897. Eftersom mere end 90 % af 1800-talsudvandringen går til U.S.A., har områder som Canada, Sydamerika og Australien kun marginal betydning.

Hvorfor forlod nu så forholdsvis mange mennesker Danmark og hvilke konsekvenser fik det, kunne man spørge. Det er her vigtigt at få fastslået, at befolkningen i Danmark som i andre europæiske lande var i opbrud i 1800-tallet, mest mærkbart efter 1850. Danmark har her den næsthøjeste befolkningstilvækst i Europa med sine 164 %. Rusland er nr. 1 med 189 %, mens vore naboer Sverige og Norge har henholdsvis 119 % og 154 %. Af de danske landsdele er det især Jylland, nær-

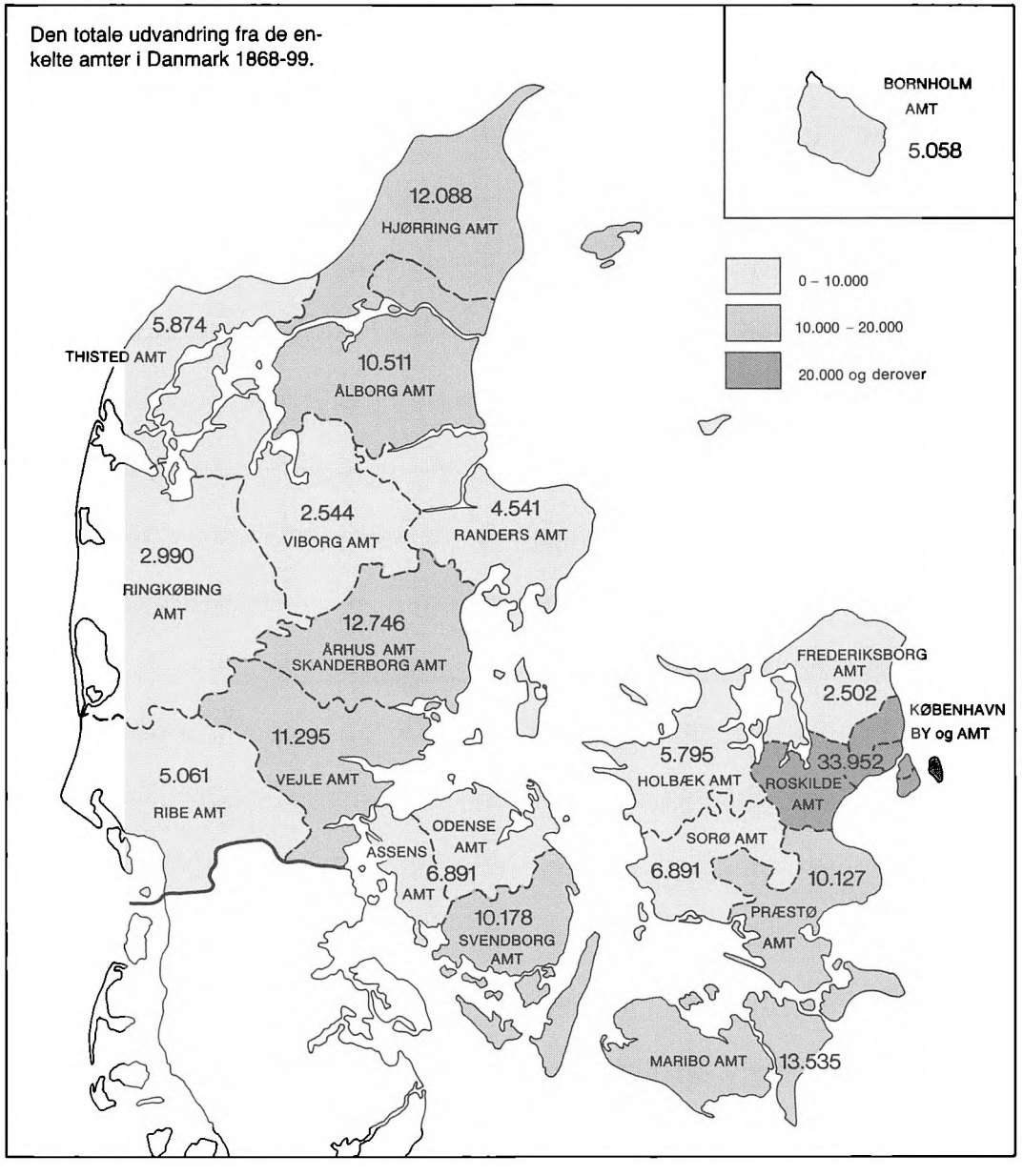

5 brødre med efternavnet Jørgensen udvandrede omkring 1900 fra Øster Ulslev sogn, Lolland, til Amerika. De etablerede sig inden for så forskellige erhverv som mejeri, landbrug og trikotage. Fotograferet (siddende) mejerist Christian Jørgensen og (stående) manufakturhandler Frederik Jørgensen. Fot. tilhører L. P. Rasmussen, Kettinge.

mere bestemt de sydøstlige amter, som går frem. Øerne er på retræten, selv når befolkningsmagneten København indgår i regnskabet. Stadig bor dog mere end halvdelen af den danske befolkning på Øerne. Lavest tilvækst har Lolland-Falster.

Byernes andel er vokset fra 21 % eller 733.000 personer til 39 % eller 959.000. Det er fra midten af århundredet, at befolkningen på landet søger til byen. Det giver Danmark en dobbelt så høj urbaniseringsgrad som Norge og Sverige, og det har i forbindelse med en tilsvarende økonomisk udvikling gjort det muligt for Danmark at fastholde en større del af befolkningen end tilfældet er i nabolandene. Tilkomsten af mange huse med jord – i perioden 1850-85 ca. 50.000 – har utvivlsomt også virket hæmmende på udvandringen. Af en samlet befolkning på 929.000 i 1801 boede de 733.000 på landet, i 1901 var tallene 2,4 mio. resp. 1,5 mio. København havde i 1801 ca. 11 % af befolkningen, i 1901 omkring $^1/_5$. Halvdelen af Øernes befolkning boede i byer mod kun fjerdedelen i Jylland. Tilvæksten i landbefolkningen er størst i Jylland, og der er bortflytningen også mindre udtalt end på Øerne.

Et andet betydningsfuldt element er stationsbyens fremvækst, især kendelig mod århundredets slutning. Befolkningstætheden er dobbelt så stor på Øerne som i Jylland, men sidstnævnte sted er den relativt set vokset stærkest. De tættest befolkede amter har fået størst tilgang, men det ser ud, som om de tættest befolkede ø-amter omkring 1880 har nået deres kulminationspunkt.

Vi vil da på dette grundlag forsøge at placere den danske udvandring 1868-99 i en bredere sammenhæng.

Tallene for udvandringen fra de enkelte amter efterlader ingen tvivl om, at det er landets sydligste og nordligste egne, der fører an. Maribo, Præstø og Svendborg amter tegner billedet mod syd, mens de nordjyske amter etablerer den nordlige modvægt. Dette billede ændrer sig, når man sammenligner udvandringen med amternes gennemsnitlige befolkning 1870-1901. Lolland-Falster (og Bornholm) når da op i nærheden af 140 udvandrere pr. 1.000 indbyggere, Hjørring har 114, mens Ålborg har 98. Denne nord-sydpolarisering undergår en tydelig ændring henimod århundredets slutning. Nu er tyngdepunktet forskudt fra øst mod vest, stadig

med København som markant undtagelse. Øernes amter taber procentandele til de jyske, og da de samtidig har lavere tilvækstprocenter og højere bortvandringstal, tyder meget på, at der her er skabt en vis balance mellem befolkning og ressourcer (muligheder).

Det er altså i Jylland, det foregår, men det nærmere studium af tallene for de lokale områder afslører dog store forskelle fra egn til egn. På landet er det især stationsbyerne, som trækker folk til sig, mens afsides liggende sogne går i stå. De sydvestjyske landdistrikter oplever en solid fremgang, der også smitter af på udvandringen, hvorimod de sydøstjyske byer som tidligere anført udvikler sig i takt med befolkningsfremgangen.

Selv om man må afvise teorien om et dansk befolkningspres, der i sig selv skulle kunne få folk til at udvandre i stort tal, er det påfaldende, at det udviklingshæmmede Jylland på én gang oplever den største tilvækst og den største udvandring henimod århundredets slutning.

Den danske befolkningsstatistiker Adolph Jensen har beregnet, at Danmark 1801-1925 mister $^1/_{10}$ af sit fødselsoverskud gennem udvandring. De tilsvarende norske og svenske tal er noget større, nemlig $^1/_4$. For alle tre lande gælder det, at tabet stiger til $^1/_3$ i tiden 1861-1910. I forhold til befolkningstallet har de skandinaviske lande siden 1860 afgivet flere udvandrere end øvrige lande i Europa.

Udvandringen fra København såvel som fra andre danske byer er stort set et uudforsket område. Birgit Bech og Lilian Dyrhagen har i deres specialeafhandling »Københavnske kvinders udvandring til Nordamerika« (1983) villet klarlægge, hvad der kan have fået enlige storbykvinder i den yngre alder til at udvandre. De er her af den opfattelse, at dårlige beskæftigelses- og lønningsforhold blandt grupper som tjenestepiger, syersker og arbejdere har stillet folk over for det lidt barske valg: forarmning eller udvandring. Dette måtte naturligvis få mange til at udvandre i netop denne gruppe af »hovedpersoner«.

Om udvandringen fra Nordslesvig til Amerika med Danmark som mellemstation har der blandt danske forskere gjort sig den opfattelse gældende, at den især skyldes ønsket om at undgå tysk militærtjeneste og andre gener ved at blive tvangsmæssigt indrulleret i et prøjsisk samfund. Leif H. Nielsen har i en artikel om de kildekritiske problemer omkring denne opfattelse påvist, at teorien må modificeres noget. Højst $^2/_3$ af de nordslesvigere, som udvandrede over København, kan betragtes som »optanter«, d.v.s. at de frivilligt forlod deres nye fædreland med henblik på at udvandre. Det er de nordslesvigske byers manglende evne til at opsuge befolkningsoverskuddet fra landdistrikterne, der her melder sig som en nok så betydningsfuld baggrundsfaktor. Desuden var det derværende landbrug ikke under en tilsvarende modernisering som i Danmark.

Udvandrerskarens sammensætning 1868-99

Vi er i den lykkelige situation at råde over et værk, en doktordisputats ovenikøbet, som i enkeltheder behandler opbruddet fra Danmark i årene 1868-99, udvandringsbevægelsens mest betydningsfulde periode. Folketingsbibliotekar, dr. phil. Kristian Hvidt, har i sin bog fra 1971 »Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914« sammenfattet og analyseret oplysningerne om de godt 165.000 udvandrere, der er bogført i politiets protokoller.

Som bestemt i *udvandringsloven af 1/5 1868* skulle den agent, udvandreren havde henvendt sig til, udfærdige en kontrakt in duplo. Begge eksemplarer blev sendt til politiet, som sendte originaleksemplaret i stemplet og underskrevet stand tilbage til agenten og derfra videre til udvandreren. Genparten blev der-

imod brugt til protokolindførelsen og som materiale til den offentlige statistik. De syv sæt personoplysninger, man på denne måde havde fået om udvandreren: navn, stilling, sidste opholdssted, alder, bestemmelsessted, kontraktnr. og forevisningsdato har dr. Hvidt derefter databehandlet i forenklet form. Derved bliver det muligt at sammenfatte og kombinere oplysningerne på kryds og tværs. I det følgende vil vi da referere nogle af undersøgelsens vigtigste resultater:

Den danske udvandring 1868-99 er en bydomineret affære. Godt nok kom 87.000 eller 56 % fra landdistrikterne, men målt i udvandringsintensitet har byerne 342 udvandrere pr. 100.000 indbyggere mod landdistrikternes 186. Denne tendens forstærkes yderligere i tiden 1900-14. Af alle lande i Norden har Danmark den største byudvandring. Geografisk fordeler udvandrerne sig nogenlunde ligeligt på landets enkelte dele, jævnfør følgende opstilling:

Område	Udv. i %	Befolkning i %
København	19	20
Sjælland + Lolland-Falster	29	26
Fyn	11	11
Jylland	41	43

Landets to markanteste udvandringsområder: Nordjylland og Sydsjælland med Lolland-Falster har henholdsvis 13,7 og 14,3 % af udvandringen, men med dominans for byudvandringen i Nordjylland. I det hele taget har de byfattigste amter paradoksalt nok den største udvandring. Det er områder som Lolland og det sydlige Langeland, der lægger sig i spidsen i bevægelsens første begyndelse, men en nærmere analyse af udviklingen viser imidlertid, at tyngdepunktet forskydes fra øst mod vest.

Mændene er her klart i flertal med 614 ud af 1.000 udvandrere, men kvinderne forøger deres repræsentation mod periodens slutning, specielt for byernes vedkommende. I gennemsnit er de et år ældre end mændene. Det er i øvrigt de unge i alderen 15-30 år, som dominerer billedet med 56 % af totaltallet. Der er flest byboere blandt udvandrere i moden alder – og omvendt får landboerne flertal blandt de ældre. Børnenes antal formindskes med tiden i takt med, at familieudvandringen afløses af enkeltrejsende. Blandt erhvervsgrupperne er landarbejdere og tjenestefolk, tyende som de da kaldtes, de stærkest repræsenterede med 52.000 eller 62 % af udvandringen fra landet. Derefter kommer byarbejderne: 28.174 eller 16,4 % og faglærte i industri og handel: 28.207 eller 16,4 %. Med tiden bliver der færre arbejdere og flere håndværkere. Ofte foregik den enkelte bortvandring ved, at folk fra landet drog til købstaden. Fandt de ikke et tilfredsstillende arbejde her, kom en udvandring på tale. De fleste rejste i marts-april måned, familieudvandrere dog lidt senere, når det var lunere i vejret. Ofte var familiefaderen rejst et stykke tid i forvejen for at bane vejen for de andre.

Udvandrertyper

Den danske udvandring begyndte i det stille. Aviserne skrev ganske vist en del om de store muligheder, der ventede én i det fremmede, men der savnedes kontant og reel viden om de fordele og ulemper, som var forbundet med så vidtrækkende en beslutning som den at bryde op og begive sig ud på den store rejse. Det rygtedes ganske vist i 1840'rne, at de sydlige dele af Langeland og Lolland havde set et større opbrud, men det kunne jo være, at de dernede havde ganske særlige grunde til at rejse til Amerika. Ser vi bort fra den presse, som blev mormonernes opbrud til del, var den stigende udvandring i 1850'erne stadigvæk noget, de fleste i samtiden måtte afvise som et realistisk alternativ til en tilværelse på vante vilkår. Guldfundene i Califor-

I 1825 gik det første norske udvandrerskib fra Stavanger til New York, medførende 52 passagerer. Tretten år senere skulle et tilsvarende dansk projekt løbe af stabelen. Initiativtager var en stolemager J. P. Dessau, som til formålet rådede over en pilrådden plimsoller, skonnerten »die Elbe«. Turen endte imidlertid i Biscaya-bugten, hvor skib og besætning blev plyndret af oprørske spanske soldater. Skeptikerne fik ret: det var for farligt at udvandre. Om det så yderligere forsinkede den tidlige danske udvandring, er dog et åbent spørgsmål. Annonce i Aarhus Stiftstidende august 1838. Universitetsbibliotekets 1. afdeling.

nien og Australien talte mere til eventyrerne end hverdagsdanskerne.

Da spredtes med ét udvandringsfeberen fra sogn til sogn landet over. Den amerikanske borgerkrig var endt, et kontinent stod vidt åben og enhver med lidt initiativ kunne med lethed skabe sig en tilværelse derovre, lød det fra hver en kant til 1860'ernes danskere – og ikke mindst med udvandreragenternes stemmer. I 1860'ernes slutning var den typiske udvandrer da den unge eller yngre arbejder, i mange tilfælde ledsaget af kone og børn, som forlod karlekammeret ved kostalden eller rønnen ved gadekæret for at søge sig en ny og bedre tilværelse i det oversøiske. Kom han fra byen, var udgangspunktet ofte en 1-2 værelsers lejlighed, hvor udvandringshistorikerens noget abstrakte størrelse, befolkningspresset, var en højst nærværende realitet.

Senere i århundredet blev familieudvandreren da som type afløst af den unge, ugifte håndværker eller arbejder. Også kvinden melder sig som udvandrertype, ikke alene som mandens ledsagerske, men også som selvstændig erhvervsudøver, hvad enten nu adressen blev skjortefabrikken i Chicago eller rigmandsvillaen i storbyen med dens behov for en stabil, hårdtarbejdende og ikke alt for dyr arbejdskraft.

Kommer vi op i vort eget århundrede, får familieudvandringen en renæssance, idet den canadiske prærie blev rejsemål for unge danske med lyst til landbrug, men uden midler til at realisere drømmen i en dansk sammenhæng. Men stadig er håndværkeren stærkest repræsenteret, hvad enten han går i vejret på en byggeplads i New Yorks skyskraberkvarter eller ud på prærien for at tilbyde farmerne sin

know-how. Ikke mindst bliver den danske mejerist en såre velkendt og velkommen type i prærielandbrugets forsøg på at få teknikken og ekspertisen til at ophæve vanskelighederne ved at producere konkurrencedygtige mejerivarer på pionertilværelsens noget barske arbejdsbetingelser. Ofte vender den danske håndværker dog hjem, når han har set den store verden indefra og tjent penge nok til at begynde for sig selv herhjemme.

Den svenske udvandringshistoriker Sune Åkerman, som i 1960'erne var daglig leder af det svenske udvandringshistoriske projekt ved Uppsala Universitet, har i forskellige sammenhænge søgt at kombinere en typebetragtning i slægt med ovenanførte med rytmen i bevægelsen. I sin mest forenklede form består den Åkerman'ske model da af fire faser med hver sin specifikke type. I første fase forberedes udvandringen af personer, som gennemgående har en højere uddannelse og dermed højere social placering end den brede befolkning. Når grunden dermed er lagt, kommer anden fase, som samtidig er begyndelsen på den egentlige masseudvandring, ført an af grupper med Amerikavante rejseførere og fulgt op af tætte skarer af individuelt rejsende. Tredje fases deciderede masseudvandring ligner nærmest et vilkårligt udsnit af den pågældende befolkning. Endelig kommer så fjerde og sidste fase, hvor strømmen af udvandrere er under aftagen. Unge enlige af begge køn tilbyder sig nu på det internationale arbejdsmarked.

Så tidligt som i 1880'erne var den engelske befolkningsstatistiker E.G. Ravenstein inde på en lignende typebetragtning, da han i to artikler i Journal of the Royal Statistical Society udformede sine »love« for ud- og indvandring. Ved at sammenligne de statistiske oplysninger fra en snes lande om vandringernes forløb så han et bevægelsesmønster, der atter og atter gik igen. Vandrerne er unge mænd og kvinder, konstaterede han. De er i den mest arbejdsduelige alder, 15-30 år, og har derved lettere ved at bryde op end folk i mere sat alder. Vandringen sker i etaper: land-købstad-hovedstad, men som regel bliver den første korte vandring også den sidste.

Når det drejer sig om vandringer over længere afstande, er mændene i flertal. Bevægelsen går fra underudviklede områder til egne med bedre beskæftigelsesmuligheder. En strøm af vandrere til et bestemt område vil dog blive fulgt op af en bevægelse den modsatte vej. Moderne forskning har dog påpeget, at Ravenstein ved at tale om vandringer under ét er tilbøjelig til at overse de problemer, som specielt knytter sig til ydre vandringer.

Udvandringsteorier

I det foregående har vi flere gange strejfet de problemer af teoretisk art, som knytter sig til udvandringshistorien. Lige siden den videnskabelige udforskning af befolkningsudstrømningen fra Europa til oversøiske områder blev sat i system kort efter århundredskiftet har forskerne søgt at besvare det spørgsmål, hvorfor udvandrere fra Irland til Sverige, fra Norge til Sydeuropa stort set fulgte samme bevægelseslove. Individet handler som gruppen og denne igen som massen, når der træffes beslutning om at udvandre.

Mens historikerne mest har stillet det klassiske spørgsmål: Hvad var det egentlig, der skete? har samfundsforskere som økonomer og sociologer sat sig for at klarlægge, *hvorfor* det gik sådan. Da teoridannelser af sidstnævnte karakter især har påkaldt sig opmærksomhed, vil vi da i det følgende drøfte nogle af de synspunkter, der er gjort gældende omkring det klassiske push-and-pull begreb, læren om indvandringslandets tiltrækningskraft i forhold til udvandringslandets bortstødningseffekt. I næste kapitel tages spørgsmålet om USAs magnetiske virkning på millionskaren op til mere konkret behandling.

Høstmandskab i marken på Pårupgård, Lolland, omkring 1880. Da det kneb med at skaffe sæsonmæssig arbejdskraft til storlandbruget, specielt på Lolland-Falster, måtte man i stedet »importere« ekstramandskab fra Sverige og efter århundredskiftet Polen. Trods aflæggeren (th. i billedet) var høsten stadig en arbejdskrævende affære. Selv mindre børn kunne bruges, f.eks. til at samle aks på markerne. Fot., Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Forskerne er enige om, at de fleste udvandrede med det formål at forbedre deres økonomiske og sociale situation. På det givne tidspunkt har en afvejning af fordele og ulemper ført til det resultat, at nu var det tiden at udvandre. Ville – og kunne – man spørge de pågældende selv om deres bevæggrunde, kom svarene givet til at lyde så nogenlunde ens: Vi ønskede at få det bedre og vi fik det faktisk bedre. At der så i masser af tilfælde gemmer sig mere private opbrudsmotiver såsom flugt fra militærtjeneste eller fra økonomiske forpligtelser af den ene eller anden art bag beslutningen, er lige så givet. Er man familiemedlem af underordnet rang, har man heller ikke haft større indflydelse på beslutningen.

Men stort set udgjorde vandrerskaren en gruppe med fælles reaktionsmønster. Det er da forskerens opgave at se på, hvordan den er sammensat og hvordan den reagerer over for påvirkninger af den ene eller anden art. Ved dernæst at sammenligne udvandrergruppen med et tilsvarende udsnit af den hjemmeblivende befolkning, får man klarlagt de mulige forskelle. Som allerede nævnt er den typiske udvandrer en ung mand eller kvinde i alderen 15-30 år, ivrig efter at få sig et godt job. En sammenligning mellem hjemlandets og indvandringsområdets beskæftigelsesmuligheder er med andre ord faldet ud til fordel for sidstnævnte. De utilfredsstillende forhold på hjemegnen udøver altså et pres, på engelsk »push«, som i forening med trækket, »the pull«, fremkalder vandringsbeslutningen. Set fra push-siden er det utilstrækkelige beskæftigelsesmuligheder og specielt for landmandssindede de ringe muligheder for at få sin egen bedrift, som avler utilfredshed. Kommer der i

en sådan situation optimistiske meddelelser fra Amerika om jobtilbud og gratis jord, er der baggrund for at træffe beslutningen.

De fleste forskere er enige om, at pull-effekten betyder mest, specielt i beslutningsfasen, men at push-virkningen ligefuldt er til stede som en permanent faktor.

Én ting er, at en eftertids forskere kan opstille sindrige forklaringsmodeller om USAs tiltrækningskraft, en anden er unægtelig, hvorledes de historiske personer oplevede den situation, konjunkturtallene fremstiller. Arbejdere og håndværkere i udvandringsområdet har næppe haft større besvær ved at forstå de oplysninger om løn og arbejdsvilkår, som tidligere kolleger rapporterede tilbage fra det nye land. Havde man tillid til meddeleren og var rapporten ledsaget af en forudbetalt billet, behøvedes næppe lang betænkningstid. For jordhungrende sjæle ville en dobbeltmelding om gratis jord og opadgående konjunkturer (priser) være af samme betydning. Problemet er så bare, hvorfor ikke alle i nøjagtig samme situation kapitulerede over for budskabet.

En amerikansk befolkningsforsker Everett S. Lee har i sin teori fra 1966 villet forbinde pull- og push-virkningerne med to andre faktorer: de hindringer, der hober sig op undervejs og de personlige momenter. Desuden lægger han vægt på bortstødningsmomenter som erhvervsstrukturens differentiering og befolkningens aktuelle sammensætning. Hvis bortstødningseffekten er svag og de mellemliggende hindringer, såsom lang, dyr og farefuld rejse, nærmest er uoverkommelige, sker der ikke nogen større udvandring.

Sociologer som J.J. Mangalam og Talcott Parsons arbejder i deres analysemodeller med en antagelse om, at socialstrukturen i henholdsvis afgiverbefolkningen, udvandrergruppen og modtagerlandet reagerer gensidigt på ændringer, især sådanne som vedrører normer, værdier, statusroller og institutioner. Udvandrerne er bestandig deltagere i en påvirkningsproces, hvor de skoles til at være vel-

Fattiglemmerne på det stedlige »hospital« skulle i muligt omfang gøre gavn for føden og for opholdet. Derfor kom leen og riven frem i høstens tid. Deres kammerater fra skole- og ungdomstiden havde på samme tid deres egne farme i Midtvesten, for så vidt de havde succes derovre. Fattiggården i Stokkemarke, Lolland. Fotografi 1906-07, Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

tilpassede medborgere. I denne proces indgår tre bestanddele: et kulturelt, et socialt og et individuelt system. Udvandreren udsættes herunder for en stærk belastning og alt efter, hvordan han håndterer denne situation, lykkes eller mislykkes omplantningen fra det ene system til det andet. Den hollandske sociolog J.E. Ellemers har på sin side udformet en praktisk forskningsmodel, hvor faktorernes pres fra socialstrukturen, oplevelse af et sådant tryk, forhåbninger, udvandringstilbud, personlighedsstruktur og social kontrol adderet sammen tilsidst fremkalder beslutningen om at udvandre. Svensk forskning har brugt denne metode ved at omsætte modelbegreberne til konkrete størrelser, som derefter kan indgå i statistiske beregninger. Variable som alder og civilstand er her mest betydningsfulde, derefter kommer erhverv og familiestørrelse. Personlige forhold som læsefærdighed og antal vandringer kommer noget længere nede på listen over forklaringsvariable.

I sin studie over udvandringen fra Örebro län til Amerika har Hans Norman stærkt betonet samspillet mellem indvandreområde og udvandrerland. Når en udvandring til et bestemt område er kommet rigtigt i gang, udvikles en udvandringstradition, som i takt med de amerikanske konjunktursvingninger har bestemt såvel størrelsen som rytmen i bevægelsen. Dermed er han på linje med en forsker fra en noget tidligere periode, Dorothy Swaine Thomas, som definerede det permanente bortstødningspres som en kombination af stærk og hurtig befolkningsvækst, især i de unge grupper, manglende beskæftigelsesmuligheder ved landbruget og den sene industrialisering og bydannelse.

Det passer smukt ind i en svensk tradition, som går tilbage til de resultater, den store kommission, *Emigrantutredningen*, under Gustav Sundbärgs ledelse fremlagde i sin betænkning 1907-13 over årsagerne til det svenske folketab gennem Amerikaudvandringen. Den væsentligste årsag hertil var savnet af en moderne svensk jordpolitik, som kunne tilvejebringe jordlodder til landarbejdere. En moderne forsker som Maurice Wilkinson har f.eks. vist, at de landbrugsdominerede län i Sverige har en anden rytme i udvandringen end de industrialiserede. Wilkinson deler da beslutningsprocessen op i to dele: først bestemmer folk sig for at udvandre, influeret som de er af befolkningsvæksten, landbrugssektorens tilstand og den forudberegnede indkomstforøgelse ved en udvandring. Resultatet af disse overvejelser kan man aflæse i det gennemsnitlige antal udvandrere i en længere periode. Dernæst kommer selve udvandringsbeslutningen, motiveret af beskæftigelsesmulighederne hjemme som ude, af transportomkostningerne, af strømmen af meddelelser og eventuelt af særskilte begivenheder som hungersnød, krig o.s.v. Beslutningerne giver sig udslag i de bølgeformede bevægelser på udvandringskurven.

Wilkinson løber dog som andre økonomisk orienterede forskere ind i den vanskelighed, at det er svært at konkretisere den amerikanske pull-effekt. Tidligere forskere har her arbejdet med diverse oplysninger om den økonomiske vækst i USA og derefter forsøgt at tolke svingningerne på udvandringskurven ind i en bredere konjunktursammenhæng. Amerikaneren Simon Kuznets har i et værk fra 1954 »Immigration and the Foreign Born« hævdet, at indvandringen til Amerika i sine cykliske udsving fulgte efter bruttonationalproduktets op- og ned-gange, men lå forud for svingningerne i boligbyggeriet. Derved opstår de 20-årige Kuznets-cykler, som adskiller sig fra den århundredlange udviklingstendens og de korte svingninger i konjunkturforløbet. Som vi skal se i næste kapitel, har en forsker som Brinley Thomas arbejdet videre med Kuznets' metode og dermed ment at kunne sætte den britiske udvandring og den efterfølgende amerikanske indvandring ind i en atlantisk sammenhæng.

Et af de seneste forsøg på at etablere en sammenhæng mellem USAs vækst og et afgiverlands uudviklede økonomi er nordmanden Thorvald Moes undersøgelse af den permanente indtægtskløft mellem de to lande (1970). Han arbejder ikke her med en enkelt forklaringsvariabel, men en hel rad, såsom udvandrernes forestilling om indkomstkløften. Den beregner han som et gennemsnit af forskellen mellem de enkelte landes bruttonationalprodukt pr. mand de sidste 5 år.

Hvilken rolle har en almindelig historiker så i en udvandringshistorisk sammenhæng, kunne man spørge efter denne indrømmet yderst kortfattede gennemgang af nogle af de samfundsvidenskabelige teoridannelser. Han vil givet ikke lade sig forvise til en status som underleverandør af brugbare historiske data til samfundsforskerne, sådan som den svenske historiker Birgitta Odén er tilbøjelig til at mene. Snarere vil han hævde, at selve udvandringsforløbet langt fra er kortlagt.

I en dansk sammenhæng henstår det spørgsmål som uafklaret, hvordan udvandringen overhovedet kom i gang. Udvandringstraditionens betydning kan her vanskeligt overvurderes. Dernæst kommer spørgsmålet, hvorledes udvandringen fandt sted. Svenske og amerikanske forskere har i et forbilledligt samarbejde klarlagt sammenhængen mellem udvandringen fra et område som Dalarna og indvandringen i Minnesota og South Dakota. Amerikabrevene får her en meget vigtig betydning som budbærere mellem de allerede ankomne og de endnu tøvende. Her står Danmark endnu kun ved begyndelsen. For Danmarks vedkommende må vi erkende, at forskningen også på dette punkt er i sin vorden.

Om at skrive udvandringshistorie

Historien om den danske Amerikaudvandring kan i stærkt forenklet form anskues som beretningen om, hvorledes en mindre del af befolkningen løsriver sig fra det nationale fællesskab for i stedet at bygge en ny tilværelse op i det fremmede. Den, der skriver udvandrernes historie, må da i den ene ende arbejde med at placere minoriteten i forhold til helheden og i det andet rekonstruere det lille brudstykke af Amerikas indvandringshistorie, som angår danskerne derovre. Det sidste besværliggøres meget af, at danskerne ikke alene var en meget lille minoritet, men at de også bosatte sig ret spredt modsat de massive koncentrationer af norske og svenske udvandrere.

Svenskerne og nordmændene har det i det hele taget lettere, når de skal skrive udvandringshistorie. Ser vi f.eks. på baggrunden for den store svenske bortvandring i 1860'erne, kommer beretningen om de samtidige nødsår straks ind i billedet. Folk sultede ligefrem. I Danmark har vi ikke oplevet sultenøden i så stort et omfang, og ingen er rejst til Amerika af den grund. Derimod har det store flertal af danskere helt op i vor egen tid måttet se i øjnene, at de ikke havde større muligheder for at forbedre deres sociale position i nævneværdig grad. Tværtimod kunne selv en kortvarig sygdoms- eller arbejdsløshedsperiode slå bunden ud af deres økonomi. Følgelig havde de intet at miste ved en udvandring, i hvert fald ikke i materiel henseende.

Men hvorfor blev de fleste så alligevel hjemme? Herpå gives ikke et, men flere svar. For det første kostede det en god sum penge at vandre oversøisk. Forudbetalte billetter, sendt fra Amerika, kom her mange svært tilpas. Dernæst var det ikke alle beskåret at have en god ven eller bekendt derovre, hvis ord stod til troende. Amerikabrevene fortæller her den samme historie om og om igen: Det er den personlige kontakt, der trækker folk afsted. Alligevel står vi med en meget stor skare, som objektivt set burde have udvandret, men som alligevel blev hjemme. Kunne vi på historisk grundlag lave pålidelige personlighedsanalyser, ville vi sikkert kunne forklare, hvorfor Lars Nielsen rejste, mens Niels

Larsen blev tilbage. Det nære og bekendte ved den danske lilleverden vejede tungere end mulighederne for at komme ud i den store og ukendte verden.

Det er nok disse vanskeligheder i forbindelse med udvandrertallets relativt beskedne størrelse, som har fået danske historikere og socialforskere til næsten udelukkende at beskæftige sig med de hjemmeboende danskere og deres historie. Det er som om de rigshistoriske problemstillinger har domineret på bekostning af gruppernes og minoriteternes historie. Der ligger da også en fare i at begive sig ned på det individhistoriske plan. Ordet »slægtshistorie« ligger da lige på læben, og det klinger ilde i mange historikeres øren.

Det er da helt klart, at megen historieskrivning omkring udvandrernes forhold er blevet en samling af Blå Bog-artikler. Pointen i det hele er imidlertid, at vi takket være udvandrerbreve og -dagbøger har fået mulighed for at studere, hvorledes de historiske personer helt konkret oplevede det vendepunkt, som opbruddet fra landdistrikterne, indflytningen til byerne og udvandringen rent faktisk udgør.

Deri ligger også, at skal man studere udvandringshistorie i dybden, må man nødvendigvis se den på baggrund af de tilbageblevnes skæbne. Det er også et interessant tankeeksperiment, hvorledes det mon ville have gået de bortvandrende, om de var blevet hjemme. Med den bagklogskab, vi i dag kan mobilisere, ligger det nær at antage, at det formentlig ville have gået dem akkurat på samme måde som i indvandringslandet.

Amerikanske undersøgelser af den sociale bevægelighed i en storby som Boston tyder på, at indvandrerne ikke når højere op ad rangstigen end de hjemmefødte. Sandt nok fik mange danske landarbejdere deres drøm om egen bedrift opfyldt, men det er alligevel et fåtal af disse pionerfarme, som blev slægtens blivende ejendom. Deres børn eller børnebørn opgav i mange tilfælde kampen mod klimaet, konjunkturerne og spekulanterne og drog til storbyen for at blive industriarbejdere, akkurat som deres fætre og kusiner i det gamle land.

Økonomen V. Falbe-Hansen (1841-1932), prokuratorsøn fra Odense, havde mange Amerika-relationer. Hans universitetslærer var den senere udvandrer N. C. Frederiksen, en broder var dekorationsmaler derovre og selv var han et smut i staterne i 1871. Som tilskuer til gennemslusningen på indvandrerstationen Castle Garden oplevede han, at en ung mand trådte ud af rækken og overbragte en hilsen fra forældrene i Odense. Alt var dyrt i USA, konstaterede den priskyndige økonom, men hellere amerikansk »Frihed og Selvansvarlighed« end russisk »Tvang og Regering fra oven«. Kort- og billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

Da masseudvandringen begyndte, rejste der sig straks røster om det tab, det afgivende samfund herved blev påført. Med støtte i tyske beregninger mente økonomen V. Falbe-Hansen i 1873, at en udvandring på 4.000 om året kostede Danmark den nette sum af 8 mio. kr. i tabte investeringer, at sammenligne med overskudeksportens beskedne 60 mio. kr. Alligevel opfattede Falbe-Hansen udvandringsbevægelsen som »et umaadeligt Gode for Verden ...«. Maskinerne ville blot afløse menneskene i produktionen. Ifølge Falbe-

Hansen gik fattigdom og børnerige familier hånd i hånd. Irske forskere har gang på gang diskuteret, hvorledes millionudvandringen under 1840'rnes hungersnød påvirkede den tilbageværende befolkning. Da den især kom til at bestå af børn og lidt ældre personer, måtte hungersdøden nødvendigvis rasere endnu kraftigere. Hvis en bondefamilie betragter børnene som en investering i en tryg alderdom, måtte den naturligvis opleve flugten til Amerika som en sand kæde af knuste forhåbninger, materielt som menneskeligt. Til gengæld fik de tilbageblevne arbejdere større chancer på arbejdsmarkedet.

En enkelt forsker, Cormác Ó Grada retter den bebrejdelse mod tidligere historikere, at de har koncentreret sig om at kortlægge de tilbageblevnes tab og ikke har set på den gevinst, udvandrerne indkasserede. Alligevel erkender han dog, at der trods alt er en sammenhæng mellem Irlands forsinkede industrialisering og bortvandringen.

I en dansk sammenhæng kan der næppe herske tvivl om, at udvandringen tog trykket af arbejdsmarkedet, specielt i den første fase. Arbejdernes store lønfremgang i 1870'erne ville have været noget mindre, om der også skulle have været plads til de bortdragende.

Forskningsmateriale og litteratur

Set med 1980'ernes registreringslystne blikke har 1800-tallets udvandrere ikke efterladt sig mange spor. For perioden 1820-68 har man hidtil været nødt til at bero sig på den amerikanske indvandringsregistrering, men den nyeste forskning er imidlertid begyndt at samle de danske registreringsoplysninger, som faktisk findes i pasprotokoller, kirkebøgernes af- og tilgangslister og i lægdsrullerne. Derefter følger politiprotokollernes hundredtusindvis af registreringer i tiden op til 1932, hvorefter pasmyndighederne overtager kontrollen. For en moderne udvandring foreligger der et stort materiale i politiarkiverne, som i næste århundrede vil være et enestående materiale til belysning af udvandringen.

Heller ikke de tidlige udvandrere selv har efterladt sig meget materiale. De fleste må have skrevet breve til dem derhjemme – og vice versa – men beklageligvis er kun et fåtal af disse breve bevaret. En del brevsamlinger er gennem årenes løb blevet offentliggjort. Kendt er Karl Larsens 4-binds værk fra årene 1912-14, »De, der tog hjemmefra«, H.F. Feilbergs familiebreve fra den canadiske prærie, »De derovre« (1912 og 1917, samlet udgave 1927), Benedicte Mahlers samling af hendes mormors breve, »Cathrine og Valdemar« (1975) og de 332 breve fra 6 familier/brevskriverkredse, som er trykt i bogen »Brev fra Amerika« (1981).

Ganske få af udvandrerne har skrevet deres memoirer. Af det ældre slægtled er forfatterne August Rasmussen: »Pionerlivet i det store danske Settlement, Montcalm County, Michigan, North Amerika« (1904), P.M. Hannibal: »Halvhundredaar i Amerika. Minder fra Nybyggerlivet fremad« (1906) og A.C. Frost: »30 Aar i Amerika« (1908). Nær berøring med udvandrertilværelsen har også de mange rejseskildringer, der er kommet i trykken gennem de sidste 125 år.

Det vil her føre for vidt at lave en komplet fortegnelse over disse værker: de mest kendte er vel nok V.C.S. Topsøe's »Fra Amerika« (1872), Henrik Cavlings 2-bindsværk med præcis samme titel (1897), Johan Skjoldborgs »Gennem De forenede Stater i Amerika« (1911) og endelig Thomas Olesen Løkkens »Danmark i Amerika« (1950).

De fleste af disse breve og bøger er personlige beretninger, fortalt i et levende og ukunstlet sprog. De er også skrevet i en familiær sammenhæng, også forstået på den måde, at familierammen nærmest strækker sig til hele det danske folk på begge sider af Atlanten. De tog et lille stykke med sig af det Danmark, de forlod og omplantede det nænsomt i landet, de tog i besiddelse.

Landet de tog i besiddelse

De forenede Stater

Amerikas tiltrækningskraft er et spørgsmål som er næsten lige så gammelt som vor viden om verdensdelen og dens ressourcer. Det var dog først i 1800- og 1900-tallet, at det blev praktisk muligt for den store befolkning at begive sig ud på opdagelse. I 1600-årene tog danske og norske søfolk tjeneste på hollandske skibe, som sejlede på Amerika. I det nuværende New York havde hollænderne oprettet en koloni Ny Amsterdam, kun 19 år efter at englænderne var begyndt deres kolonisering 1607 ved Jamestown i Virginia. Samtidige dokumenter indeholder navne, som med lidt god vilje lader sig læse som danske.

Næste udvandrerbølge fra Danmark var religiøs i sin oprindelse. Herrnhuterne eller brødremenigheden havde gennem deres intense dyrkelse af Jesu lidelser og blod påkaldt sig det ortodokse Danmarks uvilje og i 1740'rne og 50'erne rejste mange herrnhutere til Pennsylvania, nærmere bestemt kolonien Bethlehem, som tyske herrnhutere fra Sachsen havde oprettet kort tid forinden.

Under den amerikanske uafhængighedskrig 1775-83 deltog en del danske på oprørernes side, bl.a. som marineofficerer i den hjælpeeskadre, Frankrig i 1778 stillede til disposition for kolonierne. En dansk kunstmaler, Christian Gullager, som udvandrede engang i 1780'erne, fik i 1789 den ærefulde opgave at male George Washington, helten fra frihedskrigen og unionens første præsident. Billedet hænger nu i Massachusetts historiske samfund. En halv snes år senere malede han USAs symbol, ørnen, på en militær fane og formentlig også på loftsfladen over den daværende senatssal i Congress Hall.

En avisannonce i »Commercial Advertiser«, New York, 11/10 1796 for den danske maler Christian Gullager, der som demonstreret kan udføre vignetter samt portrætter og dekorationer. Library of Congress, Washington.

Om danskerne i USA 1800-40 ved vi endnu ikke ret meget. I det store og banebrydende værk »Danske i Amerika«, I-II (1907-24), har P.S. Vig og hans forfatterkolleger kun enkelte sømands- og præsteportrætter at byde på for denne periode. Verdensdelen skulle først introduceres som udvandringsmål. Vi vil derfor prøve at se på USAs historie som indvandringsmål betragtet.

USA og indvandringen

De 13 kolonier, som havde stået sammen i kampen mod det engelske overherredømme, havde allerede 1776 sikret sig store områder vest for Alleghany-bjergene. Det var derfor med nogen uvilje, de overdrog disse områder til den nye union. Allerede i den første jordforordning af 1781 var det blevet bestemt, at jorden, før den blev bebygget, skulle opmåles og kortlægges. Grundenheden var her kvadrater, som målte 6 miles på hver led eller 36

kvadratmiles i indhold. Disse firkanter, townships, var atter delt op i 36 kvadrater, kaldet sections. De 640 acres store firkanter var derefter delt op i fire stykker á 160 acres, svarende til jorden til et normalt homestead (farm). $^1/_4$-sektionerne kan atter være underopdelt i kvadrater. Alle townships er nummereret fra syd mod nord i rækker med tallet 1,2,3 o.s.v. Et andet system af range-numre fra vest mod øst sikrer en entydig bestemmelse af township'ets placering. Et vilkårligt antal townships udgør tilsammen et county, nærmest svarende til et dansk amt.

Ifølge *Nordvestforordningen af 1787* skulle området nord for Ohio-floden gradvist omdannes til territorier og senere delstater. Et territorium styredes af en guvernør med en lovgivende forsamling ved sin side. De 5.000 frie mænd på 21 år og derover, som var nødvendige for at få lov til at oprette en lovgivende forsamling, kunne sende en repræsentant til Kongressen uden dog at have stemmeret. Når indbyggertallet var 60.000, kunne Kongressen ophøje territoriet til delstat med hertil hørende politiske rettigheder. I Nordvestområdet, hvor slaveri i øvrigt var forbudt, oprettedes efterhånden fem stater: Ohio (1803), Indiana (1816), Illinois (1818) Michigan (1837) og Wisconsin (1848).

I det sydvestlige område var det straks sværere at opnå en tilfredsstillende jordfordeling, fordi nybyggerne her var tidligere på færde end landmålerne. Desuden var der grænsedragningsproblemer i forhold til spanierne i Florida og Louisiana vest for Mississippi. Efterhånden opstod dog fire delstater: Kentucky (1790), Tennessee (1796), Mississippi (1817) og Alabama (1819).

Regner man territorierne med til det koloniserede område, var USA med dets 4 mio. indbyggere i 1790 nået frem til floden Mississippi. I det næste halve århundrede blev dette område da koloniseret. Idet unionens senere jorderhvervelser vil blive behandlet i et særligt afsnit, kan vi her nøjes med kort at skitsere den indre ekspansion. Området fra Mississippi og vestpå til Rocky Mountains blev indtaget ca. 1850-90 samtidig med, at en lignende bevægelse fra vest mod øst udgik fra Californien. Endelig tilkom bjergstaterne mellem de to hovedområder med Arizona og New Mexico som de sidste egentlige kontinentale stater 1912.

I 1892 kunne befolkningsstatistikerne rapportere, at USA nu rakte fra kyst til kyst. Folketællingen to år tidligere havde nemlig vist, at der overalt boede mere end de to personer pr. kvadratmile, som man normalt opfattede som grænsen mellem vildnis og beboet område. Det var nu historikernes opgave at vise, hvorledes historiens største kolonisationsprojekt egentlig var blevet realiseret. At indvandrerne havde en væsentlig andel heri, kunne ingen benægte. Men Frederick Jackson Turner's frontier-tese 1893 var for amerikanere, især de hjemmefødte, et bevis på, at alle fremmedfødte var blevet forvandlet til ægte amerikanere ved at passere grænsen mellem vildnisset og civilisationen.

USAs indre ressourcer og deres tiltrækningskraft

Da den nye union var etableret i 1788, rådede den over ca. 150 mio. acres, et areal svarende til Frankrig. Dernæst overtog den de arealer

Den dansk-amerikanske kunstmaler Christian Gullager (1759-1826) udvandrede engang i 1780'erne og fik sig en smuk, omend kortvarig karriere som portrætmaler, figurmaler, teatermaler m.v. i Boston, New York og Philadelphia. Da Sarah Wentworth i 1790 publicerede det fortællende digt »Ouâbi eller naturens dyder« lavede Gullager en tegning til frontispiecen, som derefter blev stukket i kobber af Samuel Hill. Høvdingen over Illinois-indianerne, Ouâbi (th.) tager venligt mod europæeren Celario, som netop har frelst høvdingens hustru, Azâkia. Nu skal vi have tvangfrit krigersamvær ved lejrbålet, lyder høvdingens invitation. Gengivet fra Art of America, juli 1949.

vest for Alleghany-bjergene, som flere af delstaterne tidligere havde gjort krav på. Herved fik den 50 mio. acres mere. I 1803 erhvervede man området vest for Mississippi gennem historiens mest fordelagtige jordhandel. Frankrig solgte Louisiana-territoriet inklusive rødhuder og bisonokser til USA for 15 mio. dollars eller ca. 5 cents pr. acre. Købet af Florida 1819 gav 46 mio. acres; kompromis'et med England om de nordvestlige områder 1846 noget mere: 183 mio. acres; annekteringen af Texas i 1848 og det efterfølgende køb af delstatens krav på Mexico-området yderligere 418 mio. Ved det såkaldte Gadsden-opkøb 1853 tilgik 19 mio. acres i det sydlige New Mexico og Arizona. Endelig udvidede forbundsregeringen i 1867 sit areal med 365 mio. acres, da man købte Alaska af Rusland.

Omkring 1850 rådede unionen over ikke mindre end 1.200 mio. acres, men som følge af de senere jordsalg og -afståelser er dette tal gradvis faldet til 400 mio. i 1950. Efter Alaska indlemmelse som delstat 1959 er forbundsregeringens jordareal atter blevet fordoblet. Over det samlede areal på 2.299 mio. acres, unionen i dag omfatter, er der disponeret på følgende måde:

Det var enorme jordarealer, der ved unionens forskellige udvidelser kom på markedet. Den første jordlov, *Jordforordningen af 1785*, fastsatte ikke nogen overgrænse for en farms størrelse eller for den enkelte persons ret til at købe jord. Tværtimod var der i begyndelsen en undergrænse på 640 acres ved salg af jord i offentlig eje, men denne blev i 1820 reduceret til 80 acres. Mange ledende personer fra USAs tidlige periode, bl.a. Alexander Hamilton, USAs første finansminister, så i de offentlige jordsalg en indtægtskilde af rang. Han og ligesindede så helst jorden blive opkøbt af store jordmagnater, der ligesom de engelske godsejere kunne forpagte arealerne ud til farmere.

Med al respekt for de umistelige frihedsrettigheder mente atter andre, deriblandt Thomas Jefferson, præsident 1801-09, at man ikke mindst af hensyn til den politiske stabilitet burde fremelske en stand af stoute og fribårne selvejere. Trods den senere homestead-lovgivning lykkedes det aldrig helt at realisere dette mål.

I begyndelsen af 1800-tallet forløb jordsalget dog så nogenlunde på den måde, Jefferson og hans tilhængere havde tænkt sig. Prisen lå

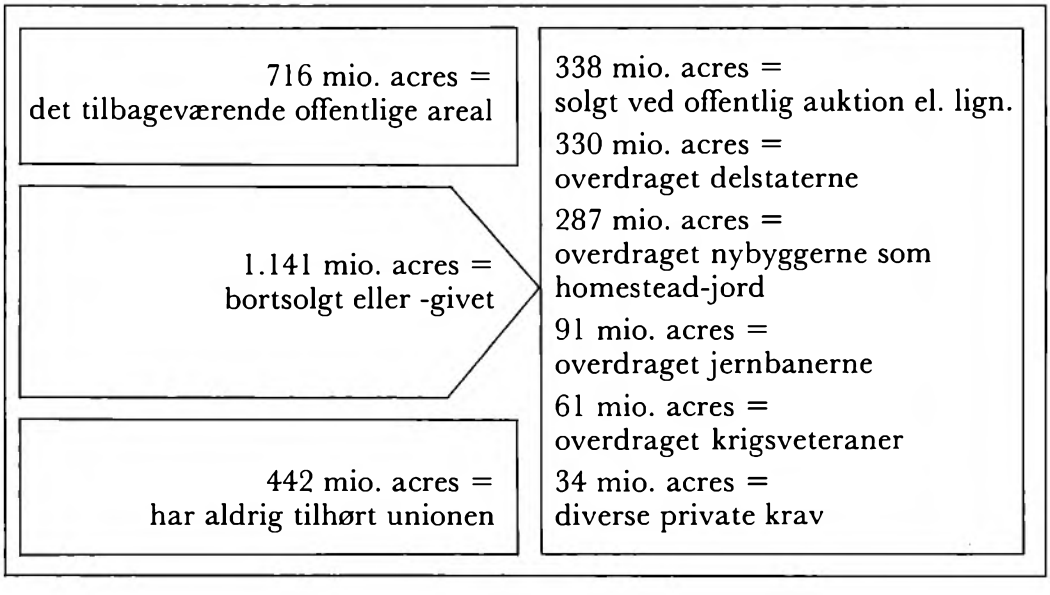

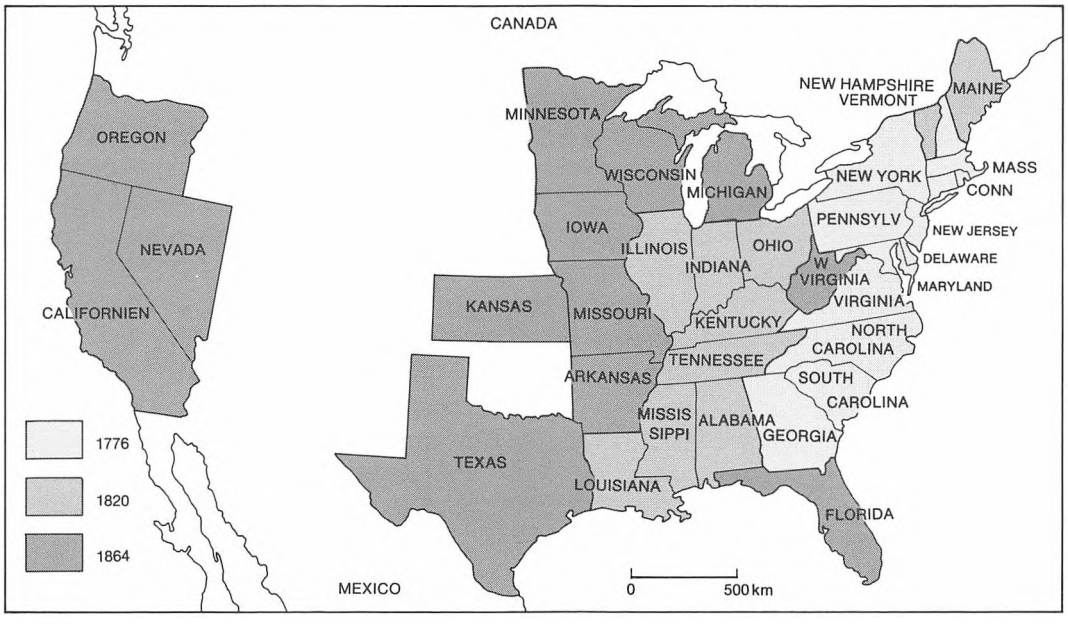

Tilkomst af delstater i USA 1776-1864. Det oprindelige unionsområde – de 13 delstater ved østkysten – blev kraftigt udvidet i tre perioder: 1) 1780'ernes ekspansion over Alleghany-bjergene, 2) købet af det franske Louisiana i 1803 og 3) de mexicanske erobringer i 1840'rne. De resterende områder refererer til delstater, der først blev optaget i unionen efter 1864, hvor borgerkrigen sluttede.

1800-20 så højt som 2 dollars pr. acre, men alligevel var det nybyggerne selv, som i udviklingsområder som Ohio og Indiana stod som købere. Efter afslutningen på Napoleonskrigene i Europa kom et økonomisk opsving, som gjorde varer som bomuld, sukker, tobak og hvede stærkt efterspurgte. Det førte til spekulation i jord, men i 1819 vendte konjunkturerne brat. Prisen på bomuld blev halveret, og kreditnøden jog folk fra hus og hjem. En ny jordlov fastsatte da prisen pr. acre til 1,25, den klassiske, men ofte noget urealistiske pris, som nybyggerne blev fristet med i farvestrålende brochurer. Veteranerne fra den lidet glorværdige krig mod englænderne (og indianerne) 1812-14 fik ret til at få overdraget 160 acres jord kvit og frit i Michigan, Illinois og Arkansas. Også andre kunne få forkøbsret til et stykke jord. I henhold til en særlig preemptionslovgivning kunne en nybygger gøre krav på at have forkøbsret (claim) til den jord, han havde udset sig.

Forbundsregeringen havde imidlertid brug for stadigt flere penge. Følgelig lod man General-landvæsenskontoret i Washington, oprettet 1812, sælge løs af de offentlige jorder gennem auktioner, som de lokale landvæsenskontorer sørgede for at arrangere. Et jordregister med tilhørende skøde- og panteprotokoller stod her til registerførerens rådighed, mens en kæmner modtog betalingen.

Da 1820'rnes krisestemning lettede noget, kom der for alvor gang i jordsalget og under 1830'rnes højkonjunktur trivedes spekulationen for alvor. I hård konkurrence med indvandrerne søgte folk fra øststaterne ud mod pioneromraderne, eftersom den tidlige industrialisering i de gamle nordøst-stater uddistancerede landbruget som hovederhverv, og tvang jordpriserne voldsomt i vejret. Mange landmænd måtte her nøjes med at være forpagtere og dette system bredte sig vestover, ikke mindst til Pennsylvania, som havde mange tyske indvandrerfarmere, specielt i

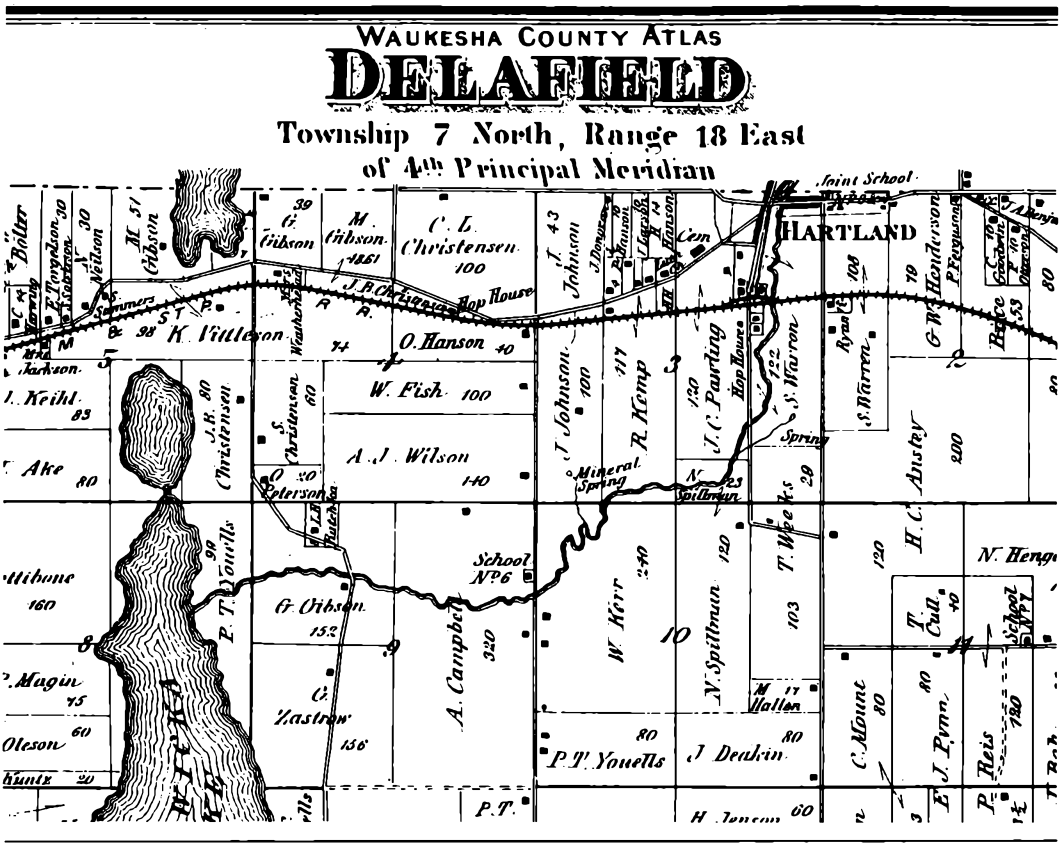

TOWNSHIP No. 7 North

DESCRIPTION OF THE TRACT.				Contents.		Rate per Acre.		Purchase Money.		NAME OF THE PURCHASER.
PART OF SECTION.	Section.	Township.	Range.	Acres.	100ths	Dollars.	Cents.	Dollars.	Cents.	
N½. NW¼	4	7	18	82	96	2	50	207	40	Jesse S. Howell
NW¼. NE¼	"	"	"	41	64	"	"	104	10	Adolf Heinrich Wilhelm Hendsfeldt
S½. NW¼	"	"	"	80	"	"	"	200	"	Arthur Irene Beardsley
NE¼. SE¼	"	"	"	41	74	1	25	52	18	Christian Ludwig Christensen
S½. NE¼	"	"	"	80	"	"	"	100	"	Same
E½. SE¼	"	"	"	80	"	"	"	100	"	Andrew J. Watson and Hengo Wilson

Christian Ludvig Christensens forvandling fra kromand i Stokkemarke til farmer i Hartland, Wisconsin, dokumenteres i disse udsnit af »matrikelkortet« over Delafield Township, og jordsalgsprotokollen for samme område. Sønnen John B. Christensen har fået overdraget et stykke jord ved »Humlehuset« (»Hop House«) som supplement til sin egen farm. The State Historical Society of Wisconsin, Madison.

den sydøstlige del. Til gengæld fik de østboende farmere en priviligeret stilling som mad- og råstofleverandører til New York og andre ekspanderende storbyer.

Trafikforbindelsernes betydning for den videre udvikling

Trafiknettet måtte naturligvis følge med i kapløbet mod Mississippi. Robert Fultons epokegørende konstruktion fra 1809, dampbåden, skovlede sig opad Ohio-floden så tidligt som i 1817, lastet til skorstenen med det nødvendige brænde til fyringen. Pramtrafikken på floderne blev dog på ingen måde slået ud af denne konkurrence. Fragten var trods alt billigere her. Forbindelsen fra New York og op ad Hudson-floden blev endnu mere attraktiv ved, at man i årene 1817-25 gravede Erie-kanalens 364 miles fra Albany til Eriesøen.

I 1830 fandtes 1.277 miles kanaler i USA, og i løbet af det næste tiår tilkom yderligere 2.000 miles. Fra de store byer i øst førte kanaler til centrale punkter eller floder længere vestpå. To store kanalsystemer forbandt f.eks. byerne Philadelphia og Baltimore med den uhyre vigtige Ohio-flod. Fra Erie-søen førte en kanal ned til Wabash-floden og derfra videre til Ohio. Nåede man først frem til Mississippi, kunne man via Illinois-floden og the Illinois and Michigan Canal få forbindelse til Michigan-søen og derfra videre ud mod Atlanterhavet. Selv om det kostede den nette sum af 20-30.000 dollars pr. mile at få gravet en kanal, blev fragten i sidste instans 2-3 gange billigere end vognbefordring.

Men vejbyggeriet stod på ingen måde i stampe. I 1818 havde man ført National- eller Cumberland-vejen fra Baltimore til Wheeling i Virginia, og derfra kunne man tage turen ned ad Ohio-floden. Senere blev Nationalvejen ført videre gennem Ohio og Indiana til St. Louis ved Mississippi. Sydvest for Wheeling stod Wilderness-vejen og senere Natchez-sporet åben for den trafik, der ad denne rute søgte ned mod Mississippi. Især i de nordøstlige stater fandtes vejbomme, hvor vejbygningsselskaberne opkrævede afgifter som betaling for bygningen af vejen. Til gengæld fandtes her mange gode vejforbindelser; en by som Boston rådede i 1826 over ikke færre end 80 post- og fragtruter.

Fragten gik stadig ned – 1812-22 halveredes den fra 30 til 15 cents pr. tonmile – og efterhånden nåede den ned på en 3-5 cents. Det tog dog stadig lang tid at få varerne ført frem. Som på en dansk hærvej blev store kreaturflokke drevet til østkystens byer, hvor de forinden slagtningen måtte fedes op påny.

Jernbanernes tid var nu inde. I årene 1830-33 byggedes den første jernbane i USA: de 136 miles fra Charleston i Georgia til Hamburg i South Carolina. Boston fik omtrent samtidigt tre jernbanelinjer, men den eftertragtede forbindelse til Albany ved Hudsonfloden kom først 1841. Linjen New York-Philadelphia var færdig 1833. I 1840 var de 22 af de ialt 26 stater gået ind i jernbanealderen, især delstaterne langs østkysten. Kun $^{1}/_{12}$ af de 3.000 miles spor lå vest for Alleghany-bjergene.

På det tidspunkt stod jernbaner og kanaler omtrent lige. Ti år senere fandtes der i USA 10.000 jernbanemiles, men den store vestekspansion hører dog næste tiår til. Her byggedes 20.000 miles, som lænkede hele området øst for Mississippi tæt sammen. Kanalerne blev her sejlet agterud; en fragt fra Cincinnati ved Ohio-floden til New York kunne nå frem på 6-8 dage, tre gange hurtigere end vandvejen. Den store Illinois Central Rail Road trak sine 700 miles spor op gennem delstaten; 1860 førte 11 linjer folk og fragt til Chicago og 12 rakte endnu videre til så fjerne destinationer som Iowa, Missouri, Arkansas og det østlige Texas. Den nordøstlige tilkobling til Canada var en realitet 1853 med linjen Portland-Maine-Montreal, ialt 1.292 miles. Canada førte sin Grand Trunk Railway frem

til grænsen til Michigan langs Ontario-søens bredder og over Toronto. En økonomisk panik i 1857 satte som en episode tyve år tidligere uret i stå et stykke tid. Borgerkrigen 1861-65 var heller ikke en god tid for jernbanebyggeriet – men de stridende parter gjorde god brug af det hurtige transportmiddel.

Efter 1865 blev linjerne ført fra kyst til kyst. Først kom midterlinjen Union Pacific Railroad: Skinneholdet fra Omaha i Nebraska mødte 10/5 1869 kollegerne fra Stillehavssiden i Promontory Point i Utah og de behørige guldnagler blev drevet i bund med sølvhamre. Senere kom to linjer i det nordlige og én i det sydlige, bygget af de jernbanekonger, som her så lukrative investeringsmuligheder.

Jernbanerne og deres pull-effekt

Jernbanerne er skiftevis blevet berømmet og nedvurderet som udviklingsfaktor. Deres samtid var delt i spørgsmålet om deres virkning. Industriens og handelens talsmænd så i den selve nøglen til USAs fantastiske udvikling, mens landmændene – uden at betvivle deres positive virkninger – nok så meget hæf-

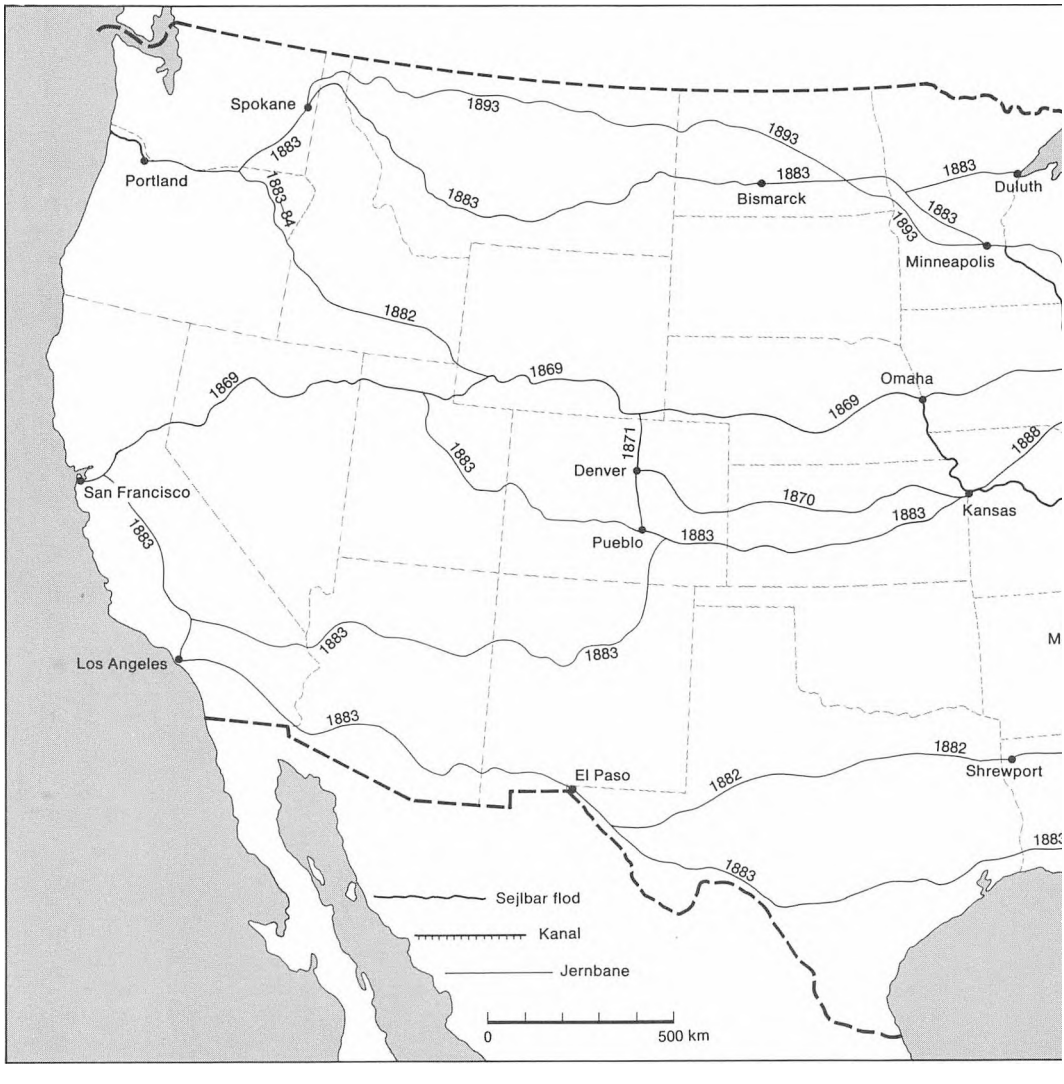

tede sig ved jernbanemonopolets takstfordyrende politik. En senere tids historikere har stået lige så splittet, når det har drejet sig om at vurdere de positive og negative sider ved sagen. En gruppe, vel nok den største, har bedømt jernbanerne yderst positivt. Ikke alene indebar deres anlæg en dybtgående transportrevolution, men satte også en økonomisk kædereaktion i gang. Her over for har jernbaneskeptikerne gjort gældende, at det er yderst vanskeligt at indkredse de vækstfaktorer, som med sikkerhed går tilbage til jernbanen. Der er da vist lidt kulrøgsnostalgi med i billedet, lyder det lidt drillende mod jernbanefløjens entusiaster.

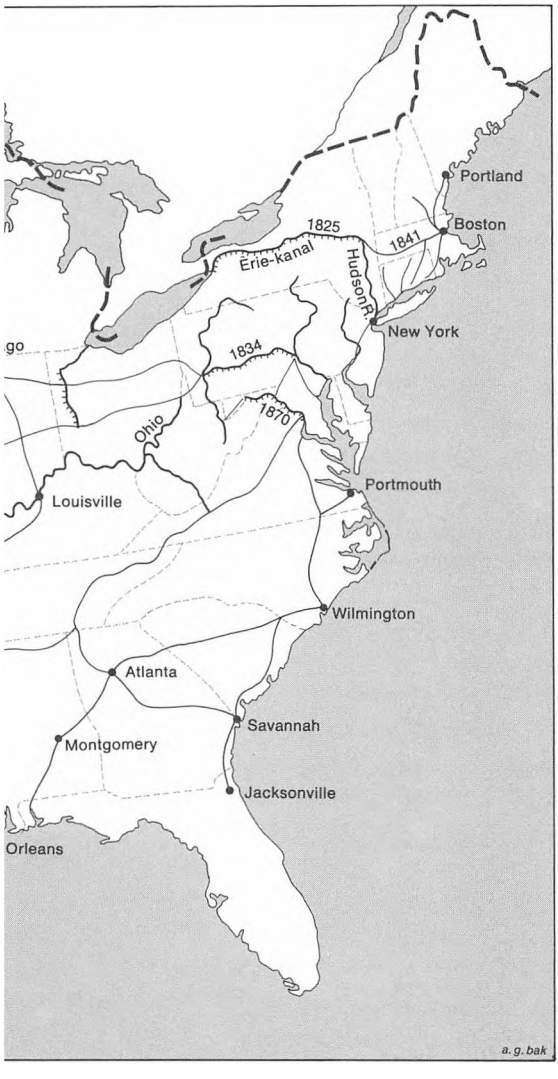

En af disse jernbanekritikere er Chicagoøkonomen Robert W. Fogel, som i sin bog fra 1964, »Railroads and American Economic Growth«, ikke vil tillægge jernbanen nogen større betydning for USAs økonomiske vækst. Havde man ikke bygget jernbanerne, ville man i stedet have udbygget og forbedret andre transportmidler og -former, ikke mindst flod- og kanaltrafikken. Ved meget avancerede beregninger af statistisk art når Fogel frem til, at Amerika, i hvert fald for beregningsåret 1890, ville have sparet et meget lille beløb ved at bruge jernbanen. Landmændene sparede nok 73 mio. dollars ved at forsende varerne fra de 11 primærmarkeder i Vesten til sekundærmarkederne i Østen og Syden – og derfra videre til forbrugerne – men for samfundet som helhed udgjorde det kun lidt over $^1/_2$ % af bruttonationalproduktet. Stadigvæk ifølge Fogel har man også overvurderet jernbanens betydning for præriens bebyggelse og opdyrkning.

Indvandringen er heller ikke stærkt påvirket af jernbanens tilstedeværelse. Havde den ikke eksisteret, ville et USA med sine vandveje have været et endnu mere tiltrækkende mål for europæerne, hævder Fogel.

Han er heller ikke på linje med vækstteoretikeren Walt Rostow, når denne i bogen fra 1960 »The Stages of Economic Growth« stærkt fremhæver den direkte sammenhæng mellem amerikansk industrialisering og behovet for konstruktionsarbejder og da især jernbanen. Den krævede kul, jern, maskineri og andre ting, og det ledte lige frem til det indu-

Kort over nettet af kanaler og jernbaner fra Erie-kanalen i 1825 til Northern Pacific-jernbanen i 1893. De tværgående kyst til kyst-forbindelser er et spejlbillede af USAs ekspansion mod vest. Et net af nord-syd gående linier forbinder disse tværgående ruter. Som det fremgår af kortet var den første tværgående linie færdig 1869.

strielle gennembrud, takeoff'et, siger Rostow. Her er Fogel af den opfattelse, at der så tidligt som i 1820'rne var et takeoff igang, især fremkaldt af den stigende efterspørgsel efter almindelige forbrugsvarer. Der er snarere tale om en fortsat jævn vækst end det store spring fremad. Fogel vil altså ikke skrive under på teorien om en enkelt ledende sektor og dens undergørende betydning, sådan som økonomen Simon Kuznets og med ham Walt Rostow har doceret den.

Men myten om den tingsliggjorte helteskikkelse i USAs økonomiske udvikling lever stadig videre. Økonomen Albert Fishlow udgav i 1965 sin version af skæbnefortællingen »American Railrods and the Transformation of the Ante-Bellum Economy«. I stedet for at bortrangere jernbanen til historiens store remise trækker Fishlow her jernbanetransporten frem som en meget nyttig udviklingsfaktor. Især fæstner han opmærksomheden omkring 1850'ernes udvikling. I dette årti byggedes ikke mindre end 30.000 miles skinneanlæg, og det fik investeringskurven til at opføre sig helt febrilsk. Jernbanens historie i 1840'rne handler da mest om Nyengland-staternes udvikling inden for beklædnings- og fodtøjsindustrien. Går vi tilbage til 1830'rne, dominerer kanalerne stadig transportsystemet, men jernbanen vokser sig op på siden af konkurrenten. Den bliver heller ikke så hårdt ramt af krisen i 1837 som den dyre investering, kanalerne, gør.

Modsat den almindelige opfattelse viser Fishlow, ganske overbevisende må det siges, at jernbanen kom *efter* pionererne, ikke før. Områder med god jord og med nem adgang til vandtransport blev taget i brug, inden

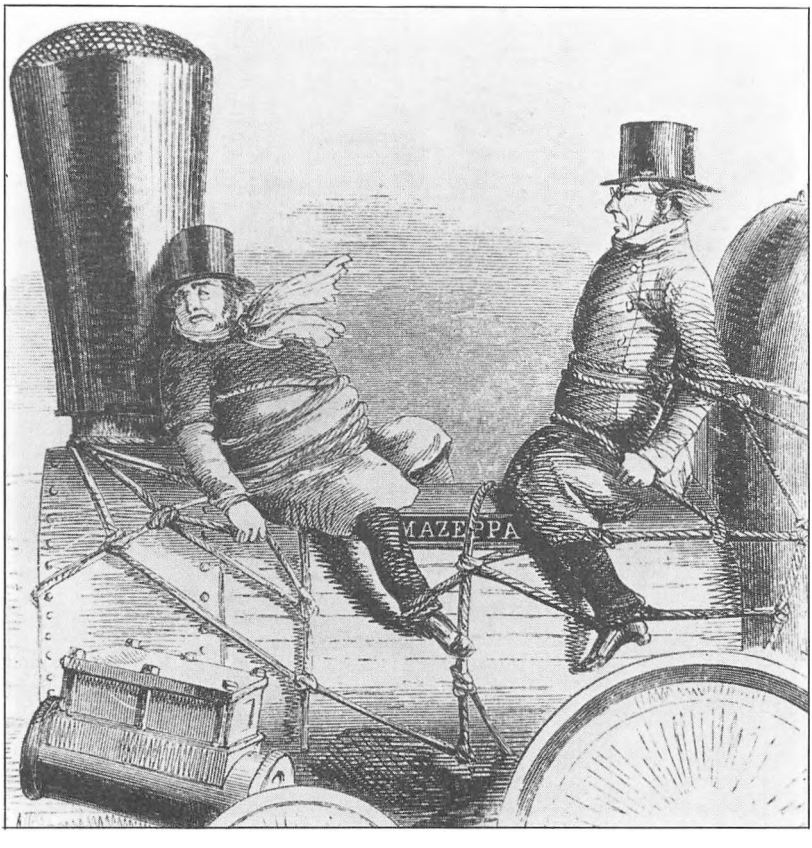

How to Insure against Railway Accidents
Den bedste garanti mod uforsvarlig hastighed: To jernbanedirektører, bundet forsvarligt fast til lokomotivet. Vittighedstegneren har her fastholdt den populære opfattelse af jernbanekonger som den hensynsløse foretagsomheds velklædte repræsentanter. Harper's New Monthly Magazine, Vol. III, juni-nov. 1853 (Udvandrerarkivet, Ålborg).

jernbanen kom til egnen. Nogle steder, såsom i Illinois, kan man næsten opleve en hyænelignende kamp mellem konkurrerende jernbaner om at få del i det økonomiske gennembrud, kanalerne og vejene havde afstedkommet.

Men når først jernbanen lå der, skaffede den beboerne en række fordele, såsom en betragtelig stigning i jordpriserne. Fishlow har således beregnet, at jordværdien steg fra 3,1 milliarder dollars til 6,4 milliarder i det store jernbaneårti, og selv om jernbanen som transportmiddel kun får tildelt 50 mio. dollars i direkte virkning, påvirker den gennem sin blotte tilstedeværelse alle andre prismekanismer.

Jernbanen trak såvel kapital som mennesker til Amerika, understreger Fishlow. Halvdelen af de 150 mio. dollars, udlandet (England) investerede i USA 1849-60, gik til jernbanebyggeri. Hundredtusinder af hungersfordrevne irlændere fik desuden arbejde, da linjerne blev ført frem gennem de øde og ofte uvejsomme områder. Den økonomiske panik i 1857 vil Fishlow se som en jernbanekrise, fordi de kapitalkrævende investeringer i skinner og anlæg ikke længere kunne svare sig som følge af indvandrerskarens gradvise formindskelse fra 1854.

I sin positive bedømmelse af jernbanernes betydning for indvandringen til Amerika er Fishlow lettere uenig med den engelske økonom Brinley Thomas, som i sin bog fra 1954, »Migration and Economic Growth«, vil datere jernbanernes pull-virkning til årene efter Borgerkrigen. Indtil dette tidspunkt er det bortstødningskraften fra hjemlandet, først og fremmest jordhungeren, som får folk til at forlade landsbyen.

Efter krigen er det investeringerne i jernbanerne, kulminerne og boligbyggeriet, som trækker folk til USA. Rytmen i kapital- og menneskestrømmen følger den tilsvarende bevægelse i den atlantiske økonomi, mener Thomas. Når der er opgang i USA, søger arbejdskraften og kapitalen derover. Omvendt bliver begge parter hjemme, når der er sving i den hjemlige aktivitet. Når de britiske arbejdere faldt ud af denne rytme under USAs nye opgangsperiode 1900-14 – de tidligere lå 1866-73 og 1877-88 – afstedkom denne trofasthed mod hjemlandet dem en betragtelig lønnedgang.

Det kan virke noget forvirrende, når lærde forskere på nogenlunde identisk kildegrundlag når frem til vidt forskellige konklusioner. Alle er dog enige om, at Amerikas indre udvikling efter 1820 nødvendigvis måtte virke som en magnet på ubesiddende millionskarer i Europa. Udover landbefolkningens ønske om at få del i jordreserverne havde de ufaglærte europæere en drøm om at komme til et nærmest umætteligt arbejdsmarked med gode lønninger, kun få faggrænser og masser af muligheder for at skifte spor midt i det hele.

USAs jordpolitik under vestekspansionen

I masseindvandringens første årtier kom de fleste til Amerika i håbet om at få egen gård eller farm, som det jo hedder derovre. Spørgsmålet er da, i hvilket omfang det nye land gavmildt slog jordebøgerne op på fuldt gab, når drømmen skulle omsættes til virkelighed. Der var jo forskel på, om jordkontoret var placeret i skovrige østområder, i træfattige men dog frugtbare prærieområder eller ørkenagtige sletter helt ude på civilisationens overdrev i Vesten.

Forkøbsretten blev som nævnt et meget anvendt middel til at skaffe sig 160 acres til 1,25 dollar pr. acre. Det største problem var her, om man nu var kommet betids nok med sit krav, og om myndighederne tog det for gode varer. Under krisen i 1857 skaffede forbundsregeringen sig gode ekstraindtægter ved at sælge løs af jord, hvorpå der ellers lå krav. Var man veteran fra krigen mod Mexico,

kunne man gøre krav på at få 160 acres militærjord.

En *Swamp Land Act* fra 1850 stillede gratis vandlidende arealer til rådighed for modige nybyggere, men meget ofte blev gratisydelserne snart omsat i penge. Et hidsigt jordkapløb satte ind i slutningen af 1850'erne, hjulpet frem af klækkelige prisnedsættelser på forbundsjord 1854. Jordspekulanterne kunne her tjene gode penge, når de havde tålmodighed – og kapitalstyrke – nok til at lade arealerne ligge hen nogle år.

Straks i begyndelsen af Borgerkrigen kom det jordpolitiske initiativ, som for de fleste er kommet til at stå som selve eventyret om fribonden i Amerika. Ifølge *Homestead-loven af 1/7 1862* kunne ethvert familieoverhoved af mandkøn, fyldt 21 år, og som var amerikansk statsborger eller havde udtrykt ønske om at blive det, få 160 acres jord gratis bortset fra et administrationsgebyr på nogle få dollars. Efter 5 års brug af jorden fik man skøde på ejendommen.

Som grænsen mellem vildnisset og det opdyrkede område rykkede længere og længere vestpå – og jorden blev dårligere – blev homestead-størrelsen først sat op til 320 acres (1909) og derefter 640 acres (1916). 5-års ventetiden blev tilsvarende reduceret til 3 år (1912). Ordningen havde dog det smuthul, at en entreprenant homestead'er efter blot et år kunne kræve forkøbsret til sin jord til 1,25 eller 2,50 dollars pr. acre og derefter sælge den med fortjeneste. Blot 3-4 transaktioner af denne art var nok til at finansiere købet af en opdyrket farm længere østpå.

Meget ofte lå regeringens homestead-tilbud langt fra alfarvej, idet man havde bortgivet store arealer langs projekterede jernbaner som en modydelse til bygherrerne for at etablere linjen. Det indebar, at hveranden sektion af forbundsjorden i et bælte på 10, 20 eller endog 40 miles på begge sider af jernbanen på forhånd var båndlagt. For at holde regeringen skadesløs for tabet ved jordens bortgivelse, bestemtes det samtidigt, at den ikke-bortgivne jord i jernbanebæltet skulle sælges til den dobbelte pris. Det pressede i sig selv jordpriserne op i området, og lod jernbaneselskaberne jorden ligge længe nok, kunne de indkassere en smuk fortjeneste herved. Først i 1940 og 1945 blev de sidste jernbanebevillinger på gratis jord tilbagekaldt.

Parallelt med homestead-ordningen fortsatte de offentlige jordauktioner, og havde man ikke nok jord at sælge, kunne man i henhold til traktaterne med indianerne tilhandle (eller måske snarere tiltvinge) sig store arealer i indianerreservaterne. Ved en særlig lovgivning om ørkenarealer 1877 stillede man jord til rådighed for pionerer, som ville love at opdyrke og det vil sige kunstvande $^1/_8$ af de 640 acres, bevillingen omfattede. Homesteadlovens beskedne betydning fremgår af den omstændighed, at der under denne lov kun blev bortgivet godt 100 mio. acres mod 125 mio. til jernbaner, 140 mio. til delstaterne som basis for indtægtsgivende videresalg, 125 mio. indianerjord og 100 mio. ordinær regeringsjord. For den enkelte farmer var der unægtelig stor forskel på, om han skulle betale 1,25 eller 4-5 dollars eller endnu mere pr. acre.

Amerikansk indvandrerlovgivning

Før 1882 eksisterede der praktisk taget ingen hindringer for indvandring til Amerika. Den kvarte million, der ankom 1783-1815, kunne umiddelbart finde sig en plads i det nye samfund og efter 5 år blive borgere i det nye land. Fra 1820 begyndte man at registrere de ankomne, baseret på kaptajnens skibsliste. Tallene herfra blev offentliggjort, og i 1830'rne begyndte en følelsesladet debat om fordele og ulemper ved fri indvandring. Allerede præsident Jefferson havde stillet det spørgsmål, om der nu blot var fordele ved at importere udlændinge i større målestok. Nu spurgte prote-

stanterne, om ikke den store indvandring af tyske katolikker betød en genindførelse af fortidens pavevælde. Omvendt følte især de tyske katolikker, at amerikanernes opreklamerede individualisme og liberalisme var præget af overfladiskhed og holdningsløshed. Protestanter som katolikker var dog enige om at beklage, at Europa brugte Amerika som en art forvisningssted for kriminelle som for fattige.

Af harme over alt dette gik mange amerikanere ind i en »Know Nothing«-bevægelse eller *Det amerikanske Parti*, hvis motto blev det letfattelige »Amerika for amerikanerne«. Ved at bruge ordene »know nothing« foregav medlemmerne, at de intet kendte til partiets principper, og at de således frit kunne udlægge teksten. I 1856 led bevægelsen imidlertid et sviende nederlag ved præsidentvalget, og med ét sluktes den hemmelige *Order of the Star-Spangled Banner*, som det politiske stjerneskud den var.

Holdningen til slaveriet i Syden bidrog også til at skabe forvirring. Irske arbejdere ville næppe betegne sig selv som racister, men alligevel nærede de en udtalt frygt for, at en frigørelse af slaverne skulle producere løntrykkere i den helt store stil. Nu løste Borgerkrigen i en vis forstand dette problem bortset fra, at den gav indvandrerne en chance for at bevidne deres loyalitet over for unionen.

Så længe som emigrantdamperne sejlede mellem USA og havne i Nord- og Vesteuropa, affandt de fleste amerikanere sig med tilstrømningen af fremmede. De fleste var trods alt angelsaksere af oprindelse. Men fra 1883 begyndte strømmen af italienere og folk fra de sydøst- og østeuropæiske lande at tage stærkt til, og det skabte uro på arbejdsmarkedet. Broderskabsforeninger af enhver art vendte sig mod denne import af underlødige racer, som det udtryktes. Anarkistoptøjer og bombeterror i Chicago 1886 gav de racistisk indstillede angelsaksere vind i sejlene. Allerede 1882 havde man fået standset importen af kinesere samt indført en indvandrerskat på 50 cents pro person. Ni år senere blev fattiglemmer, polygamister og folk med hæslige og smitsomme sygdomme erklæret som uønsket i USA.

Disse lister blev udvidet flere gange og under den patriotiske rejsning under 1. verdenskrig indførte man læseprøven som middel til at holde de ubemidlede, ufaglærte og dermed uønskede analfabeter væk fra Guds eget land. Det var tusinder af mennesker, som indvandringsmyndighederne på Ellis Island – fra 1892 indslusningsstedet i New York i stedet for den tidligere varieté Castle Garden – frasorterede hvert år og sendte tilbage igen.

Kongressen nedsatte også et særligt udvalg, the Dillingham Commission, som i 1911 fremlagde en 42 bind stor betænkning om indvandringen til USA. Ved uvidenskabelig brug af videnskabelige metoder lod man det her fremstå, som om den »nye« indvandring fra Syd- og Østeuropa nærmest var af truende omfang. I hvert fald brugte indvandringens modstandere flittigt denne publikation som belæg for påstanden om indvandringens drejning bort fra den gode, gamle strøm af angelsaksere og henimod den nye, dubiøse tilstrømning af gæstearbejdere.

USAs indvandring 1820-1957

Fra 1820 findes en amerikansk indvandringsstatistik, baseret på skibslisternes udsagn om navn, alder, køn og erhverv. Som al anden statistik er den imidlertid behæftet med fejl, ganske alvorlige endda. Indvandringen over land fra Canada og Mexico blev først systematisk registreret fra 1908, og systematikken er det så som så med. Fra 1894 skulle europæere, der ankom til Canada, men som havde det forsæt at rejse videre til USA, udfylde en registreringsblanket, men kun et fåtal gjorde det.

Et andet usikkerhedsmoment er definitionen på en »indvandrer«. Til 1904 var kahyts-

passagerer ikke med i myndighedernes statistikker, kun dækspassagerer (3. klasse). I perioden 1908-33 defineredes en indvandrer som en udlænding, der havde til hensigt at bosætte sig permanent i USA. Siden 1933 har man atter delt indvandrerne op i ikke-kvotaindvandringen fra Amerika som helhed og kvotaindvandringen fra den øvrige verden. Endelig har man fra 1906 skelnet i statistikken mellem 1. gangsindvandrere og personer, der tidligere har rejst ind i landet.

Forskerne har diskuteret meget, hvor mange indvandrere, man ikke har fået registreret. De fleste gætter på en 10-20 %, men måske er tallet endnu større. Kr. Hvidt har sammenlignet dansk udvandringsstatistik med den amerikanske indvandringsstatistik. Til ca. 1885 ligger de amerikanske tal en 15-20 % højere end de danske, men derefter svinder forskellen ind til nogle få procent. De amerikanske kontrollører fik åbenbart fat i de ganske mange, som sneg sig bort fra Christian 9.'s og Estrups Danmark.

Ser vi på tallene fra 1800-tallet, står det klart, at indvandringen fra Europa udgør $^{9}/_{10}$. Heraf har Tyskland 28 %, Irland 22 %, Storbritannien 17,5 %, Skandinavien 8 % og resten er fordelt på andre lande. De engelsktalende er tilsammen den største gruppe, men tyskerne – fra 1864 inklusive en del af de danske sønderjyder – følger godt med. De havde heller ikke så mange territorier som briterne (og franskmændene) i den øvrige del af verden. Godt $^{2}/_{3}$ af briterne gik i denne periode til USA. Udvandringen fra Irland kan måske synes påfaldende stor, men kender man lidt til den sørgelige historie om hungersnødens og -dødens hærgen under kartoffelpesten i Irland i 1840'rne, bliver tallenes tale forståelig for enhver.

1840'rnes, 1880'ernes og 1900'rnes dominerende status som de store indvandringsårtier fremgår tydeligt af denne grafiske oversigt, se kurverne modsatte side. Den europæiske indvandring dominerer helt frem til 1930, hvorefter andre verdensdele indtager dens plads som leverandør af arbejdskraft til mammutfabrikken USA. Bemærkelsesværdigt er det endvidere, at den skandinaviske indvandring topper allerede i 1880'erne. Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

Indvandringen fra Europa til USA, set på baggrund af den samlede bevægelse

Periode	Ialt	Heraf fra Europa	Heraf fra Storbritannien	Heraf fra Irland	Heraf fra Tyskland	Heraf fra Skandinavien
1820-30	151.824	106.508	27.489	54.338	7.729	283
1831-40	576.492	495.688	75.810	207.384	152.454	2.264
1841-50	1.713.251	1597.501	267.044	780.719	434.626	14.442
1851-60	2.598.214	2.452.660	423.974	914.119	951.667	24.680
1861-70	2.314.824	2.065.270	606.896	435.778	787.468	126.392
1871-80	2.812.191	2.272.262	548.043	436.871	718.182	243.016
1881-90	5.246.613	4.737.046	807.357	655.482	1.452.970	656.494
1891-1900	3.687.564	3.558.978	271.538	388.416	505.152	371.512
1901-10	8.795.386	8.136.036	525.950	339.065	341.498	505.324
1911-20	5.735.811	4.376.564	341.408	146.181	143.945	203.452
1921-30	4.107.209	2.477.853	330.213	220.591	412.202	198.210
1931-40	538.431	348.289	29.378	13.167	114.058	11.286
1941-50	1.035.039	621.704	131.592	27.503	226.578	26.901
1951-60	2.515.299	1.328.293	191.614	57.332	477.765	57.101
1961-70	3.321.677	1.129.670	206.353	40.435	190.796	43.458
I alt	45.139.825	35.707.322	4.784.659	4.717.378	6.917.090	2.484.815

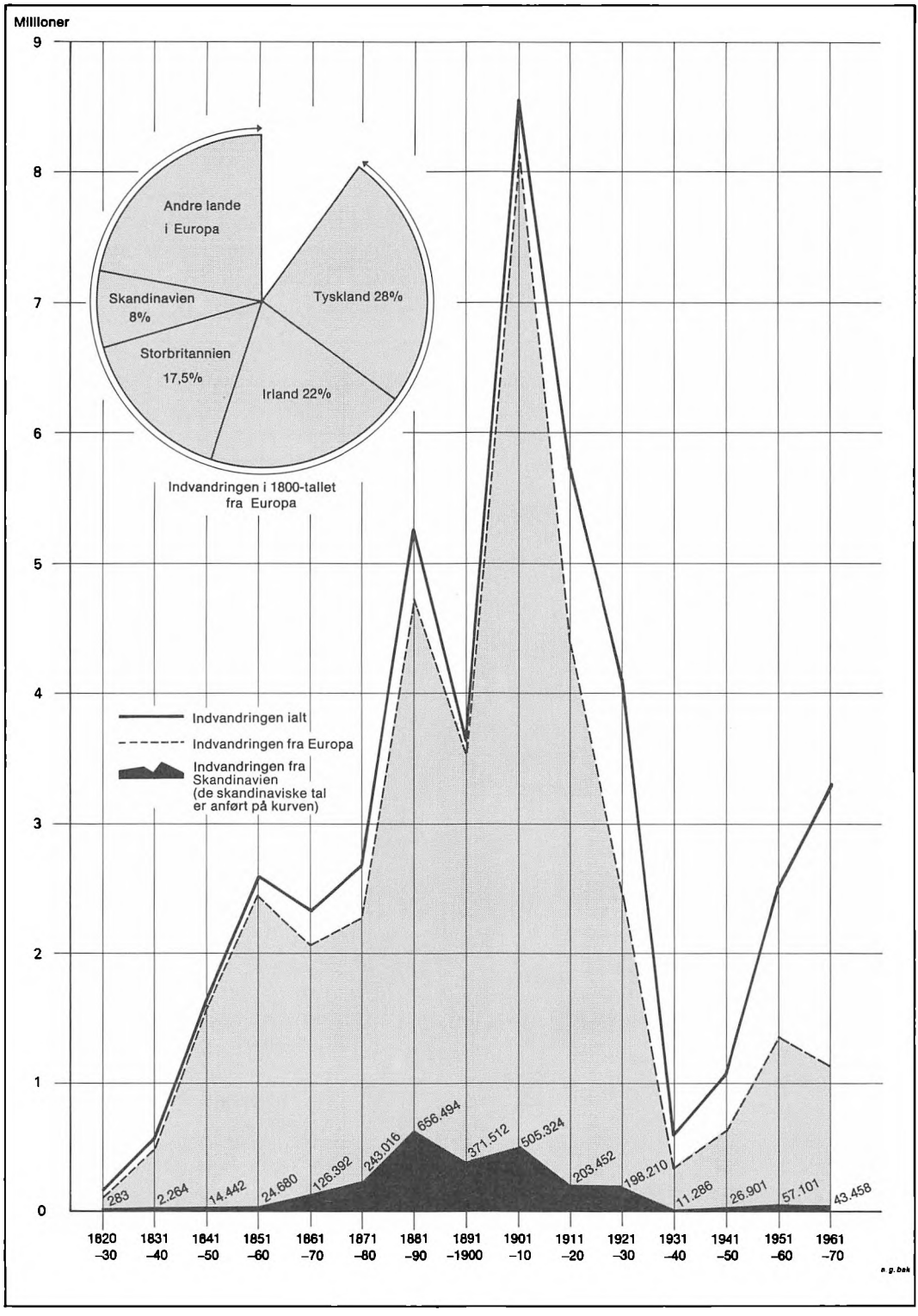
Millioner
9
8
7
6
5
4
3
2
1
0
Andre lande i Europa
Skandinavien 8%
Tyskland 28%
Storbritannien 17,5%
Irland 22%
Indvandringen i 1800-tallet fra Europa
Indvandringen ialt
Indvandringen fra Europa
Indvandringen fra Skandinavien (de skandinaviske tal er anført på kurven)
283
2.264
14.442
24.680
126.392
243.016
656.494
371.512
505.324
203.452
198.210
11.286
26.901
57.101
43.458
1620 –30
1831 –40
1841 –50
1851 –60
1861 –70
1871 –80
1881 –90
1891 –1900
1901 –10
1911 –20
1921 –30
1931 –40
1941 –50
1951 –60
1961 –70

Den tyske indvandring er fra 1830'rne en massiv kendsgerning. Først kommer bønder o.lign. fra Württemberg, Baden og Bayern, derefter arbejdere i hundredtusindvis fra Preussen og Sachsen. Midt i denne arbejderflok kommer en gruppe »Forty-eighters«: politiske flygtninge fra revolutionen i Tyskland 1848. Ikke alle var lige begejstrede for disse agitatorer og samfundsstormere, og da slet ikke, når de satte amerikanske normer, værdier og institutioner under debat.

Skandinaverne begynder så småt i 1840'rne, men topper i 1880'erne, hvor de udgør næsten $^1/_6$ af indvandringen fra Europa, jævnfør nedenfor. Som det fremgår af disse tal, fører Sverige og Norge an i denne gruppe med henholdsvis 21,5 og 33,6 % af befolkningstallet 1900/1901. Danmark er nr. 3 med 12,6 % og Finland nr. 4 med 11,3 %.

De skandinaviske landes andel af den fremmedfødte befolkning i USA 1850-1900 fremgår af følgende oversigt:

Den skandinaviske andel af fremmedbefolkningen i USA.

	1850	1860	1870	1880	1890	1900
I alt	2.224.602	4.138.697	5.567.229	6.679.943	9.249.560	10.341.276
Heraf						
Danmark (m. Island)....	1.838	9.962	30.107	64.196	132.543	153.690
Norge.....	12.678	43.995	114.246	181.729	322.665	336.388
Sverige.....	3.359	18.625	97.332	194.337	478.041	582.014

Danmark-Islands højeste andel af den fremmedfødte befolkning i USA nås ca. 1900, hvor den udgør knap 1$^1/_2$ %.

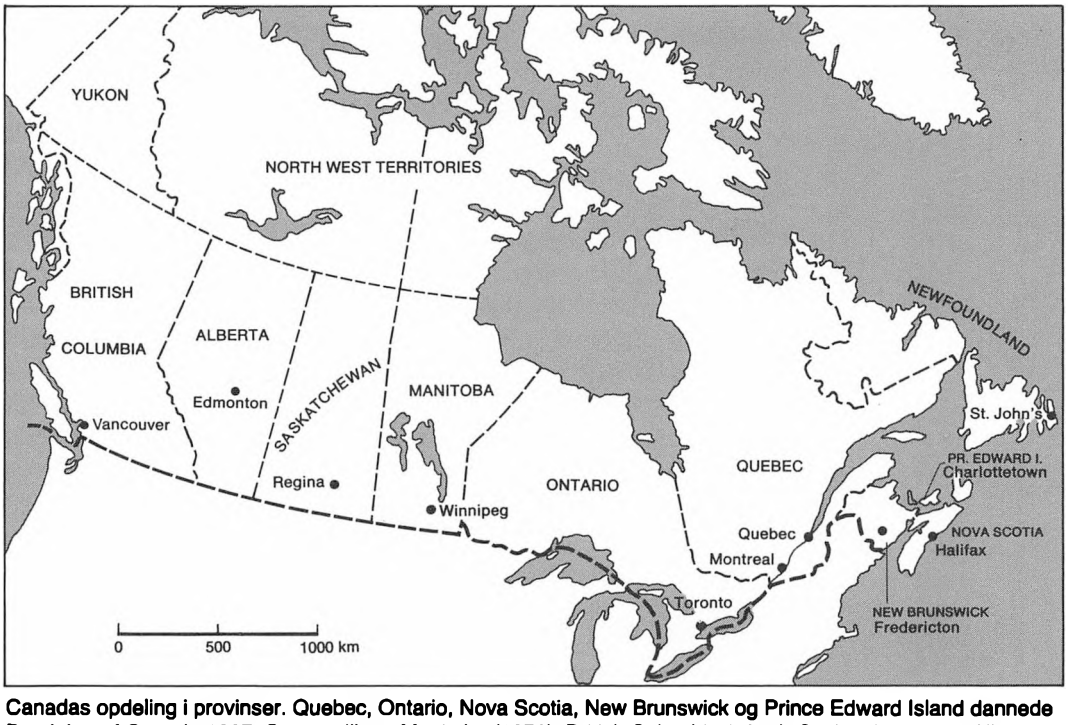

Canadas opdeling i provinser. Quebec, Ontario, Nova Scotia, New Brunswick og Prince Edward Island dannede Dominion of Canada 1867. Senere tilkom Manitoba (1870), British Columbia (1871), Saskatchewan og Alberta (1905) og endelig New Foundland (1949).

Canada som indvandringsområde

Som mål for den europæiske masseudvandring kom Canada forholdsvis sent ind i billedet. Dets kolonihistorie rækker ellers lige så langt tilbage i tiden som USAs med franskmændene koncentreret i Quebec-regionen og englænderne i Hudson Bay-området længere vestpå. Den lange og hårde strid mellem de respektive moderlande forplantede sig også til Nordamerika, men da briterne var stærkest til lands som til vands, måtte Frankrig 1763 afstå såvel Canada som landet omkring Mississippi. Dog fik de 60.000 franske kolonister garanti for, at briterne ville respektere deres franske egenart.

Til gengæld blev det engelske folkeelement styrket, da 40.000 af Hans britiske Majestæts loyale undersåtter forlod de oprørske Amerikakolonier under Uafhængighedskrigen for at slå sig ned i Canada, fortrinsvis i Ontarioprovinsen. For at undgå en åben konfrontation mellem de to befolkningselementer deltes kolonien i 1791 op i to dele: Øvre og Nedre Canada, henholdsvis for briter og franskmænd. Indre uro, der i 1837-38 nærmede sig oprørslignende tilstande, ledte i 1841 frem til en sammenslutning af de to provinser. Desuden blev grænsen til USA fastlagt gennem to aftaler i 1818 og 1846, men som vi har set, blev den 3.000 miles lange linje i de første årtier mere opfattet som en streg på papiret end en fysisk realitet med gendarmer, grænsebomme og alt det dér.

Urskoven blev i stigende omfang ryddet for at give plads til kolonister, der som kaptajn Marryats heltefamilie i »Nybyggerne i Kanada« ville tage deres tørn i vildmarken, nærgående passet op af bjørne, ulve og indianere. Indvandringen kom i 1840'rne op på ca. 34.000 om året. I 1850'erne, det årti, hvor USA oplevede sin første store tilvandring, gik tallet ned på 20.000, og selv om situationen bedredes noget i 1860'erne, blev det årlige gennemsnit kun ca. 30.000.

Under indtryk af Borgerkrigen i USA sluttede de fire kolonier Quebec, Ontario, Nova Scotia og New Brunswick sig i 1867 sammen i Dominion of Canada med vidtgående selvstyre for deltagerne i føderationen, således som var lovfæstet samme år i *North American Act*. Et par år senere tilkom Hudson Baykompagniets besiddelser i det vestlige Canada og endnu senere Manitoba (1870), British Columbia (1871) og Prince Edward Island (1873). Kyst-til-kyst forbindelsen Canadian Pacific Railway, etableret 1881-86, gjorde Canadas Vesten tilgængelig for opdyrkning, og 1905 blev Saskatchewan og Alberta ophøjet til provinser.

Da den nye statsdannelse på alle måder ville søge at fremme indvandringens sag, nåede tallet på tilvandrere i 1873 op på 50.000. Den industrielle udvikling blev søgt fremskyndet, bl.a. ved at gennemføre en protektionistisk toldlovgivning 1878, som holdt udenlandsk konkurrence ude. I firsernes begyndelse nåede indvandrertallet de 100.000 om året. Stadig var det dog svært at fastholde indvandrerne; USA udøvede stadig en magisk tiltrækningskraft på sindene. Først da det vilde Vesten var blevet behørigt civiliseret i 1890'erne, fik Canada sin store chance.

Fra århundredskiftet til 1914, ja til 1918, gik alt godt for Canada, hjulpet frem af 2,5 milliarder dollars af britisk eksportkapital og godt 3 mio. indvandrere, hvoraf dog mere end halvdelen forsvandt igen. Befolkningen voksede fra 3,5 mio. i 1871 til 8,8 mio. i 1921, og heraf var henholdsvis 1.623 og 167.359 skandinaver, 202.991 og 294.636 tyskere.

Modsat USA tog indvandrerlovene af 1869, 1886, 1906 og 1910 sigte på at få endnu flere lokket til. Dog var man som i nabolandet langt mere begejstrede for angelsaksere end for sydboer og slaviske folk, da de sidste hverken kunne læse eller skrive. Desuden var de ofte forbryderisk sindede akkurat som kineserne, de formerede sig stærkere end andre og så boede de helst i byer, lød det anklagende

fra indvandringsmodstandernes side. Kineserne skulle betale 500 dollars hver for at komme ind i landet. Japan havde som tilfældet var med USA erklæret sig villig til at rationere udvandringen til Canada af ufaglærte, og som i USA var grænsen lukket for syge, fattige og imbecile indvandrere. Nok ønskede man flere indbyggere, men de skulle først og fremmest øge produktionen og i øvrigt ikke ligge samfundet til byrde.

Argentina og indvandringen

Argentinas moderne historie begynder i 1810, hvor en junta på 9 medlemmer tog magten efter oprøret mod den spanske kolonimagt. Da juntaens medlemmer imidlertid skiftedes til at afsætte hinanden, og da landet lå i bestandig strid med dets naboer, nåede man først i 1820'rne frem til en vis stabilitet. Der kom også en økonomisk udvikling i gang, som gjorde Buenos Aires til vigtigste handelsby i Sydamerika. Ved uafhængighedserklæringen 1810 fik de fremmedfødte samme rettigheder som de indfødte, og der kom også en del indvandrere til landet. Det er dog først fra 1857, vi har tal herfor, og de er desforuden højst upålidelige, også fordi mange vandrer videre ad de store floder til Brasilien, Paraguay og andre nabostater. Efter en forfatningsændring i 1853 fik indvandrerne på en måde større rettigheder end de indfødte, bl.a. blev de fritaget for militærtjeneste. I perioden 1857-1926 tilkom ifølge statistikken 5,7 mio. indvandrere, og de 2,7 rejste hjem igen. Indtil 1880 er tallene dog kun små. Landet var under politisk reorganisering efter årtiers opslidende stridigheder, men økonomien var ved at komme i gang med investeringer i jernbaner m.v.

En tydelig omend forbigående bedring indtræffer i årene 1868-74, hvor der tilkom 216.000 indvandrere. Der oprettes landbrugskolonier ved Santa Fe og Entre Rios; jordlovene blev liberaliseret og i 1873 begyndte hvedeeksporten, omend ganske beskedent med 5 t! I firserne tog udviklingen rigtig fart, ivrigt understøttet af regeringen. Til gengæld gik det så stærkt, at økonomien løb helt løbsk 1890. Møjsommeligt måtte man arbejde sig op forfra, og først omkring århundredskiftet var Argentina på ret køl igen. Risikovillig kapital fra Storbritannien søgte i stor udstrækning til Argentina, og indvandrerne fulgte med i tætte skarer.

I årene 1904-10 noterede indvandringsmyndighederne ikke færre end 2,4 mio. personer mod 67.000 om året i den forudgående periode. De fleste var dog gæstearbejdere, som søgte til Argentina i perioden oktober-december for at deltage i forårsarbejdet ved landbruget. I maj tjente man de sidste penge i sæsonen ved høstarbejde, og i juni vendte man tilbage til Europa. Befolkningen voksede imidlertid fra 5 til 7,5 mio. og det kom da til krise i begyndelsen af 1914, eftersom den nationale identitet var noget af et postulat i et land, hvor $^1/_3$ af befolkningen var indvandrere. Efter krigen, hvorunder $^1/_4$ mio. havde forladt landet, havde Argentina svært ved at arbejde sig op igen, ikke mindst fordi billetpriserne var for høje for de fattige italienere, indvandrerskarens store flertal. De søgte i stedet til Frankrig. Ifølge tallene for 1857-1926 udgør italienerne næsten halvdelen af den fremmedfødte befolkning (47,3 %). Spanierne er næststørste gruppe med 32,3 % og franskmændene nr. 3 med 4 %. Danskerne udgør 0,2 % og tæller 14.000.

De fleste indvandrere i denne periode er unge eller yngre ugifte personer. En fjerdedel af dem rubriceres som analfabeter og halvdelen af dem er landarbejdere. Alligevel bor de fleste i byerne. De indfødte producerer varerne og de fremmedfødte forhandler dem. Sådan vurderede en argentinsk befolkningsekspert situationen i slutningen af 1920'rne, hvor den begyndende verdenskrise fik læg som lærd til at anskue indvandringen som roden til alt ondt.

Den tidlige udvandring fra Danmark

Torben Langes afsked med Danmark

»Jeg var længe paa Dækket hin aften, jeg saae Solen gaae ned over mit Fødested, og jeg nægter ikke, det var med vemodige Følelser, at jeg stod og stirrede ud efter Sjællands Kyst, indtil endelig Stevns og Møens Klint forsvandt i Taagen og Mørket ...«

Således beskrev den ellers så modige og eventyrlystne Torben Lange den aftenstemning, som listede sig ind over ham ombord på dampskibet »Christian den Ottende« mandag 21/6 1841. Skibet medtog på sin sædvanlige nattur fra København til Kiel 16 passagerer, deriblandt »Landmand Lange«, som avisen »Dagen« rapporterede 22/6. Familie, venner og bekendte var mødt talstærkt frem for at se Amerikafareren blive forsvarligt anbragt ombord med alt sit habengut. »Husk nu at skrive hjem, Torben«, kan vi høre moderen sige, inden han efter en sidste omfavnelse sprang op ad landgangsbroen.

Den første dampskibsrute i Danmark blev etableret mellem København og Århus i 1827. Skibet hed »Dania«, senere omdøbt til »Christian den Ottende«. Dets afløser bygget 1840 hed også »Christian den Ottende«, som er vist nedenfor. Det sejlede et stykke tid på ruten København-Kiel. Farvelagt tegning af Jac. Petersen, 1840. Original på Handels- og Søfartsmuseet, Kronborg.

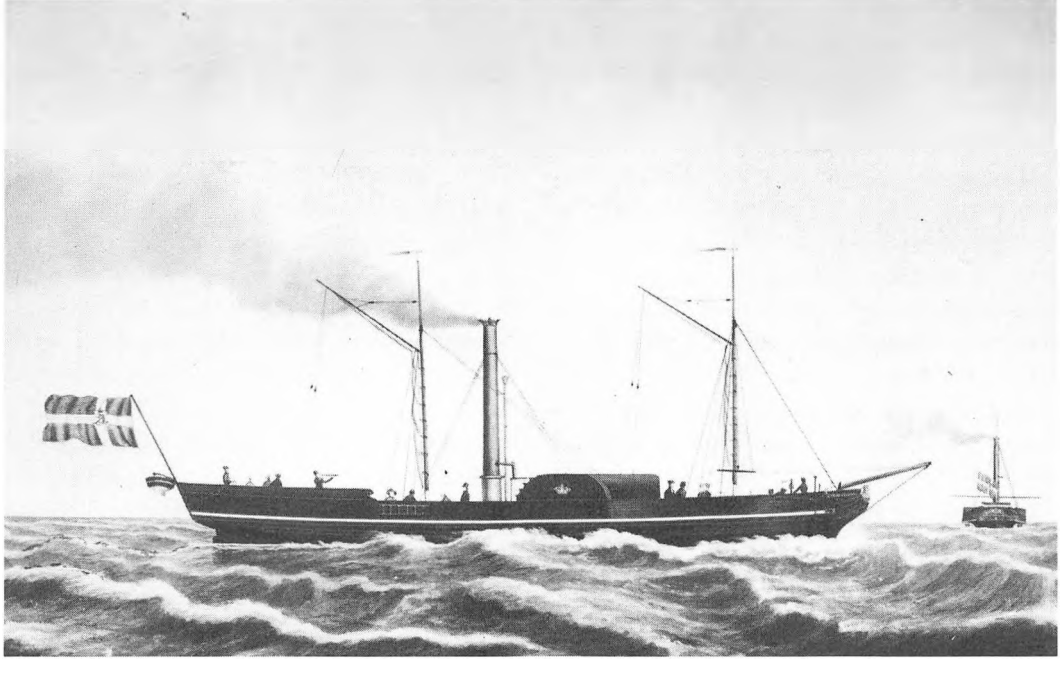

Og skrive – det både kunne han og gjorde han. Det må have været en sand højtidsstund, når postombæreren afleverede et sammenfoldet kvartark: kvartalsbrevet fra Torben i Amerika, et par måneder undervejs eller noget hurtigere end vore dages surface mail. Brevene til hjemmet afmærker rejseruten som på et stort verdenskort: København, Kiel, Hamburg, New York, Albany, Erie-søen, Ohio, Illinois, Iowa, Missouri.

En dagbog, som desværre er gået tabt, har her tjent som det medium, hvor den skarpt sansende og livfuldt vibrerende udenlandsdansker har fastholdt sine oplevelser. Uden omsvøb og falbelader fortæller han om det, han ser og oplever, men ind imellem har man sine tvivl om, han nu har fortalt *hele* historien. Hans vågne blik for kvindekønnets fortræffeligheder har givet ført ham ud i situationer, hvor det var tiden at lægge stålpennen lidt til side. Og om sine motiver til at udvandre er den meddelsomme dansker underlig tavs.

I et brev af 18/4 1844, der af hensyn til den svagtsynede fader er skrevet med ekstra store bogstaver, siger han følgende: »Jeg skulle i Danmark aldrig være bleven lykkelig, det er jeg i Amerika, og skal altid med Glæde mindes den Time, da jeg paa Alheden i Jylland fattede den faste Beslutning at forlade Fødelandet og arbeide mig, som det anstaaer en Mand gjennem en Verden ...« Han bliver aldrig træt af at prise USA som frihedens og lighedens land. Der er intet af den kadaverdisciplin og åndløse indtærsken af paratviden, som hårdtslående skolelærere og andre »pædagoger« bankede ind i hovedet på åndsfraværende elever.

Hans gang gennem det danske skole- og uddannelsesvæsen er markeret af følgende milepæle: Frederiksborg skole 1828-32, Sorø Akademi 1832-36 og Københavns Universitet 1836-38. Endemålet var dansk juridisk embedseksamen, men så langt nåede han aldrig. Et dårligt syn tvang ham til at opgive jurastudiet. Som oftest takseredes han præstationer til tg og derunder. Men han kunne mange andre ting: spille, synge, tegne – og så havde han nemme for sprog. Økonomisk sans var ham heller ikke nægtet; under sit Sorø-ophold tjente han ekstra lommepenge ved at sælge skindet af de katte, han som vordende pelsjæger ombragte ved nattetide på byens kirkegård.

Da synet ikke tillod ham at fortsætte studierne, blev han i stedet landvæsenselev på N.B.C. Krarups landbrugsskole i nærheden af Århus. Heller ikke dér befandt han sig rigtig godt og bedre blev det ikke, da han begyndte som forvalter på en gård ude på alheden. Her blev han slet og ret bedt om at holde mund, når han ville belære sin principal, et sted noget uærbødigt betegnet som »Lund, dette Ærkefæ«, om kvægets rette fodring. Da faldt beslutningen om at udvandre. I virkeligheden havde han i årevis leget med tanken om at prøve lykken i Amerika.

Den daværende direktør for Sorø Akademi, H.F.J. Estrup, der samtidig var lektor i geografi, historie og statistik, havde i 1826 udgivet en for sin tid fremragende »Lærebog i den almindelige Verdenshistorie«. Her fulgte den kyndige og kritisk ræsonnerende historiker begivenhedernes gang fra urtidens mørke over middelalderens dunkellys til den nyere tids noget klarere belysning. Under afsnit III.B, paragraf 10, behandler han De forenede Stater i Nordamerika, og efter et par oplysninger om befolkningsudviklingen og unionens ekspansion fremsætter han følgende karakteristik: »I ingen Stat er Friheden større, Næringsveiene mere blomstrende, og Skatterne færre. Landets rige Hjelpekilder, en passelig Statsforfatning, en viis Bestyrelse ... have næret denne Fremvæxt. Til dette Frihedens Land tyede med deres Kundskaber, Talenter, Vindskibelighed og Capitaler Skarer af Europæere, som ved Revolutionerne i den gamle Verden vare blevne fredløse og ulykkelige ...«.

Højere karakter kunne ingen stat få, ikke

Historikeren og godsejeren H. F. J. Estrup (1794-1846) skrev i 1817 disputats om trældommen blandt de gamle nordboer, blev derefter en i øvrigt fremragende lærer og administrator på Sorø Akademi for så endelig at gifte sig et sjællandsk gods til. Som dette udsnit af hans »Verdenshistorie« fra 1826 viser, havde han ført sin skildring helt op til den datidige nutid.
Det kgl. Bibliotek.

re, Næringsveiene mere blomſtrende og Skatterne færre. Landets rige Hjelpekilder, en passelig Statsforfatning, en viis Bestyrelse (Præsidenterne Washington, Adams, Jefferson, Madisson, Monroe og nu den yngre Adams) have næret denne Fremvæxt. Til dette Frihedens Land tyede med deres Kundskaber, Talenter, Vindskibelighed og Capitaler Skarer af Europæere, som ved Revolutionerne i den gamle Verden vare blevne fredløse og ulykkelige. Nordamerikanerne have tilkjøbt sig Louisiana af Frankerige (1803), erhvervet Landet Oregan ved Freden i Gent (1814) og begge Florida'erne ved et Forlig med Spanien (1821). De

engang det danske enevoldsrige, der ellers får en hædrende omtale i en efterfølgende paragraf. Årgang på årgang af soranere har da lært denne lektie om USA som de store mulighedens land. Specielt må ordene om frihedens gode kår have virket dragende på sindene omkring 1830, hvor en ny fransk revolution fik borgere i alle lande til at ønske sig større medindflydelse på statens anliggender, noget som Frederik 6. delvis imødekom det følgende år med forordningen om de rådgivende stænderforsamlinger. Lektor Estrup har da fundet det nødvendigt at modvirke disciplenes Amerikabegejstring ved at indflette realkommentarer i sine overhøringer.

Mange år senere fandt Torben Lange det da fornødent at gøre et gammelt regnskab op med sin historie- og geografilærer: »Jeg kan ikke andet end ofte lee, naar jeg tænker paa den høilærede Etatsraad Estrup, forrige Director ved Sorøe-Fordærvelses-Anstalt, da han fraraadede mig som en Mand, der »kjendte Verden« at gaae til Amerika; der fortalte om Køer der overalt i Amerika kostede 200 Daler og Heste 400. Jeg priser mig lykkelig, jeg er ude af saadanne Fyres Skudvidde og beder flittigst hilse ...«

En anden lærer, C.F. Wegener, der ifølge Torben Lange var hans specielle plageånd gennem alle Sorø-årene, giver sin elev et skudsmål. Det peger ligeledes i retning af en tidligt modnet beslutning om at udvandre: »Lange er meget roesværdig, hos ham har jeg udfunden noget Betænksomhed m.H.t. hans Fremtid, hvilket er en Sjældenhed ...«

J.F. Cooper, H.C. Andersen og Torben Lange

Både Torben Lange og hans to år ældre søster Jette var meget begejstrede for Coopers indianerromaner og da ganske særligt »Den sidste Mohikaner. En Fortælling fra Aaret 1757« (1826). Den forelå allerede 1827-28 i en dansk oversættelse ved Jacob Riise, der tillige var den drivende kraft bag broderen J.C. Riises publikation »Archiv for Historie og Geographie«, I-LXXV (1820-38) og dens fort-

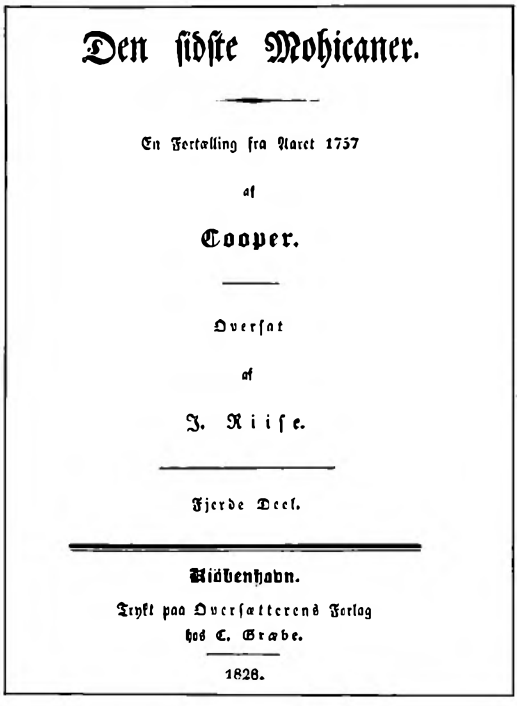

Den sidste Mohicaner.

En Fortælling fra Aaret 1757

af

Cooper.

Oversat

af

J. Riise.

Fjerde Deel.

Kiøbenhavn.

Trykt paa Oversætterens Forlag

hos C. Graabe.

1826.

J. F. Cooper (1789-1851) blev for alvor kendt af alverdens romanlæsere, da han i 1826-27 udgav »The Last of the Mohicans« og »The Prairie«. De forelå få år efter oversat ved Jacob Riise. I 1846 udkom næste store Amerika-roman på dansk, kaptajn Marryats »Nybyggerne i Kanada«. Det kgl. Bibliotek.

sættelse »Historisk-geographisk Archiv«, I-LXXV (1839-64).

Endvidere havde Jacob Riise oversat Karl Friedrich Beckers meget berømte Verdenshistorie i dens omarbejdede form ved Johan Gottfried Boltman. Værket forelå i 12 bind fra årene 1822-29, men udviklingen var kun ført op til 1815 (v. Karl Adolf Menzel). Den amerikanske Uafhængighedskrig bliver i værkets bd. 10 gjort til genstand for en meget fyldig og instruktiv behandling. At Coopers romanfigurer har kunnet fængsle læserne ses af en bemærkning i et brev fra Torben til »Kjære der Hjemme i Kjøbenhavn!« 22(30)/11 1843, hvor søsteren omtales »som en Elskerinde af Coopers Roman »Den sidste Moheganer««. Samtidig bad han sin mor og far om at læse bogen, »en stor Deel deraf er Roman, det er vel sandt, imidlertid Hovedbegivenhederne deri ere sande ...« Lange hentyder her til værkets fortale, hvori det bl.a. hedder: »Dette Værk er ikke andet end hvad dets Titel forkynder: »En Fortælling« og ikke »et romantisk Maleri af Begivenheder, som aldrig have tildraget sig ...«

Når man sammenholder Coopers originaltekst med den danske oversættelse, kan man tydeligt se, hvorledes Jacob Riise har gjort sig store anstrengelser for at få læserne til at føle sig hjemme i det uvante miljø, de nordamerikanske skove med deres rødhuder og pelsjægere måtte antages at være for 1820'rnes danskere. En del af Coopers omfattende noter indarbejdes i selve teksten, og desuden hidsætter Riise nogle forklarende noter: »trak Krigsøxen op ad Jorden = erklære Krig – En ung Virginiers Koldblodighed og Mod = Washington«. Disse forsvandt i 2. udgaven fra 1854-55. Det danske læserpublikum var nu blevet indianervant. At navnet »Amerika« gav næring til fantasien og følelserne vidner ikke mindst H.C. Andersens tidlige forfatterskab om. I 1836 udgav han sangene til sit flere år gamle drama over et skotsk sujet »Festen paa Kenilworth«. Her synger Lambourne for med følgende beskrivelse af Amerikas fortræffeligheder:

»Brødre, meget langt herfra,
Over salten Vande,
Reiser sig Amerika
Med de gyldne Strande,
Det er der Fugl Phønix boer,
Guld og Sølv paa Marken groer,
Og i Skovens Skygge,
Stegte Duer bygge.«

Over det pragtskue, der her blændes op for, taber Goldthred både næse og mund:

»Hvor frydeligt,
Gud hvor det er nydeligt!«

Og koret udbryder som med én mund:

»Skade at Amerika,
ligge skal saa langt herfra.«

Lad nu være, at den unge digter har ladet den romantiske ironi glitre i alle regnbuens farver – der spilles ligefuldt på forestillingen om Amerika som et paradis på jorden. Torben Lange, som stod midt i eventyrets verden, kommer da også med sin udlægning af Amerikamyten i et brev dateret den 17/6 1842: »Duer er her mange af, men ikke stegte, ikke heller flyver de i Munden paa Folk; vil jeg ha' nogen, maa jeg spendere baade Tid, Krudt og Hagl ...«

Torben Langes rejse til Amerika

Adskillige gange under sin rejse har Torben Lange følt på sin inderlomme for at kontrollere, om indholdet stadig var på sin plads. Der lå nemlig en række introduktionsbreve til nogle venner og bekendte, Lange-familien havde i New York. Desuden gemtes dér en sum penge, en art startkapital for en vordende Amerikafarmer. Torben Lange gør heller ingen hemmelighed af, at han er yderst sparsommelig. Fra Kiel til Hamburg kørte han i diligence, men på billigste plads, betones det. En tordenskylle kort før endemålet gjorde dog pladsen dér på den åbne vogn til en noget våd affære, men udsigten til et måltid mad i en spisekælder på Herrengrabenstrædet bar ham igennem prøvelserne. Da der imidlertid hengik fire dage, inden skibet kom afsted, blev middagen reduceret til 1 kg kirsebær til 12 sk.

Den 26. juni kom de endelig afsted med rederiet Robert Slomanns 3-mastede barkskib »Stephani« med kurs mod New York. Egentlig havde den økonomiske Torben tænkt sig at rejse på billigste plads, mellemdækket, men da han så den brogede forsamling af halvnøgne kvinder og børn dersteds, krøb han straks i ly på 1. klasse. »Uundgaaeligt vilde det vist have været for mig at faae et Par sweitzerske eller ungarnske Piger til Sovekammerater, som jeg under nuværende Omstændigheder betakker mig for ...« lød hans forklaring. I øvrigt bestod det brogede rejseselskab mest af muntre tyske studenter, tykke polakker, damer i alle aldre, svinske jøder og hessiske bønder med hårde, jødefjendtlige næver for nu at respektere Torben Langes klassifikation. I kabyssen herskede en stor, stærk jyde, som ikke veg tilbage fra at slå tænderne ind på sine spisegæster, om de kom ham på tværs. Selskabet blev dog snart rystet så meget sammen, at man i kor kunne istemme »A dieu Europa, a dieu o Vaterland«, da skibet rundede Skotlands nordligste pynt.

Uden større besvær nåede »Stephani« til New York 10/8 1841. Her opsøgte Torben sine kontaktpersoner og fik tre nye introduktionsbreve til farmere vestpå. »Min Beslutning er altsaa at tage Arbeide paa Landet som tjenestekarl; her i Landet veed man ikke som hjemme, hvad det er at: – »det passer sig ikke for dig«. Er jeg Møgkusk om Hverdagen, saa er jeg gentleman om Søndagen, lige godt er jeg anseet, enten jeg lever af at arbeide med mine Hænder eller af at sidde og slikke en Pen ...« Renvasket og forfrisket på sjæl og legeme tog han da afsted med floddamperen op ad Hudson-floden til Albany og herfra videre med kanalbåd på Erie-kanalen. Hele strækningen til Chilicothe i Ohio udgjorde 790 miles ialt, havde han beregnet. Flere tilbud om jobs fristede ham undervejs, f.eks. behøvede Erie-jernbanerne 200 arbejdere, en ny kirke 7 murere og 70 arbejdere, og skræddere og kokkepiger råbte alle på.

Som dækspassager på kanalbåden »Swallow« holdt Torben Lange sig selv med kost eller med hans egne ord »kjøbt Levemaade bestaaende af en Skinke, Brød (4), Kaffe, Sukker og en Kaffekande. Saa nær som Brødene slog alt prægtig til, forøvrigt var det noget eensformigt: Morgen Kaffen og Brød, Smør eiede jeg aldrig; Middag: Skinke, der var exelent og Brød. Aften: Kaffen og Brød, de sidste 8 Dage havde jeg undertiden varme Kartofler, da jeg paa Speculation havde gjort

mig gode Venner med Kokkepigen (en sort Satan – det gjør ikke noget!)« Da han senere var så uheldig at dratte i kanalen, lo hun ham hjerteligt i møde, da han noget afkølet kravlede ombord igen: »Hun viste baade de hvide Tænder og det hvide af Øjnene, saa at jeg maatte lee med; imidlertid maatte hun betale for sin Latter med – et Kys. Det var det første sorte Kys i mit Liv, det skal ogsaa blive det sidste ...«

Men når han ikke havde travlt med at kurtisere gavmilde kokkepiger eller se på topløse troldkvinder oppe i fjeldene var han travlt på færde overalt. Der skulle samles stof til dagbogen, og man må lade ham, at han har et sikkert blik for den karakteristiske detalje eller interessevækkende synsvinkel. Det tekniske vidunder jernbanen eller »dampvognen«, som den da kaldes, bliver naturligvis studeret nøje. Klemt op i en niche i en gennemføring oplever den 22-årige dansker det medrivende sug, »da Dampmaskinen foer forbi mig med et Slæb af 12 Vogne efter sig – de forreste fulde af Sviin, de bageste af Gentelmen og Ladys ...«

Fra Buffalo tog han med damper ned over Erie-søen til Cleveland i Ohio for herfra at indskibe sig på nok en kanalrejse over Akron til Chilicothe. Undervejs så han med en vis bekymring på, hvorledes pionererne fór frem med bål og brand mod urskoven. Kom man imidlertid nybyggerne på nærmere hold, fremstod de som købstadsklædte entreprenører med fuldfedede køer, svin og heste i massevis. Titler gjorde sig ikke rigtig her. »Denne Lighed blandt Folk kan jeg forbandet godt lide. Var det i Danmark jeg havde taget mig en Tjeneste paa som Arbeidskarl, hille, saa havde F ... været løs, saa skulle vi have hørt en Brølen: nei Gud! see nu Torben, han er en simpel Karl – et velopdraget Menneske. Gud! hvor han gjør sine Forældre Sorg! nei, vi kunne ikke længer være den Familie bekjendt, de arme Forældre!!«

Først fik han arbejde hos en farmer i Ross County, Ohio. For 9 dollars om måneden skar han majs og ryddede træer og buske. Han blev snart så dygtig hertil, at han tjente $^3/_4$ dollar om dagen plus kost og logi. Når han havde fri, gik han på jagt efter pelsdyr som vaskebjørn og opossum. En sviptur til New York for at tale med bankrådgiveren blev der også tid til, men »paa at settle mig som Landmand tænker jeg endnu ikke; jeg kunne vel, thi her behøves ikke saa stort; imidlertid, saalænge jeg kan færdes omkring og see Verden og dog tjene, saa gjør jeg det ...«

Turen gik videre over Philadelphia og Pittsburgh og derfra ned ad floderne Ohio og Mississippi og Missouri med Rocky Mountains som endemålet. Han nåede i første omgang ikke længere end til Illinois, som han gennemtravede på kryds og tværs, altid med bøssen på nakken, som det sig hør og bør for en jæger. Majorens vise fra Heibergs vaudeville »De danske i Paris«: »Med Foden paa Nakken, til Marchen parat, Min Rigdom i Frakken, som lystig Soldat« smeldede ud i hans noget frie gengivelse, når han foretog sine »Fodrejser i Vintertiden gjennem mørke mennesketomme Skove over de vilde Stepper uden ofte hele Dage at kunne finde Sporet igjen.«

Jorden i Illinois fristede ham meget, men rygtet gik, at veteranerne fra tidligere krige når som helst kunne dukke op med deres jordkrav, og det skræmmede. I stedet købte han 80 acres præriejord i Iowas sydøstlige hjørne, Van Buren County, ikke så langt fra den lille by Bonaparte. Her gik han straks i

Til højre ses et par mokkasiner hjembragt til Danmark af udvandreren Torben Lange (1818-51). En seddel indlagt i den ene sko (vist på fotografiet) meddeler: »Et par Pelsko (Mokassins), som min i Aaret 1851 afdøde Svoger Torben Lange har kjøbt af de vilde Indianere i Nordamerika, omtrent i Aaret 1842, og bragt med til Danmark til sin Søster paa et af sine Besøg i Kjøbenhavn«. (signeret) A. Colding. Ifølge amerikanske eksperter kan mokkasinerne være fra irokesernes stamme eller fra Huron-stammen. I privateje.

ét Par Pelsko (Mokassins), som
min i Aaret 1851 af Døde Svoger Toiben
Lange har Kjøbt af de vilde Indianere
i Nordamerika, omtrent i Aaret 1842,
og bragt med til Danmark til sin
Søster paa et af sine Besøg i Kjøbenhavn.

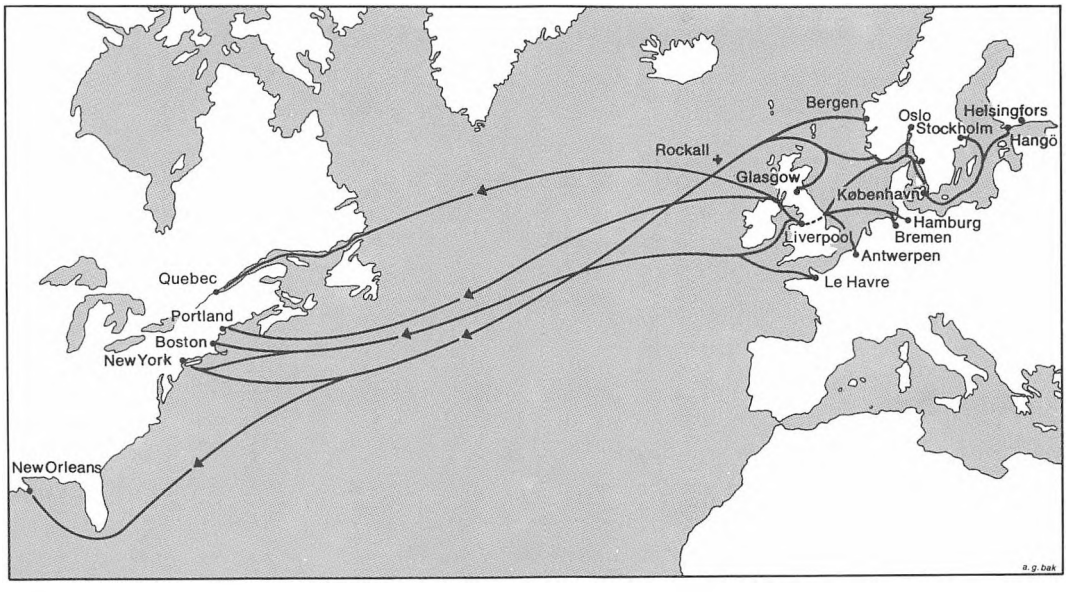

Kortet viser sejlruterne fra Europa til USA og Canada. Den østligste rute tog sit udgangspunkt i Hangö, idet den finske emigration spillede en væsentlig rolle fra sidste fjerdedel af 1800-tallet. På kortet er angivet Rockall-klippen, som udvandrer-dampskibet »Norge« løb på i tæt tåge 1904. Det sank med 82 passagerer og 45 besætningsmedlemmer.

gang med at brække en 10-15 acres op. Hertil brugtes en prærieplov, forspændt 8-10 stærke okser. Pris: 2 dollars pr. acre. Inden han som den første i historien kunne tilså netop denne plet jord, måtte den indhegnes. Hans første afgrøder blev kartofler, vandmeloner, græskar og tomater. De derhjemme fik ved den lejlighed et par tomatfrø til eksperimentaldyrkning. En ko med en kalv gav ham den fornødne mælk og smør. Naboerne kom han godt ud af det med, men deres koner »ere fælt dovne, det er imidlertid en god gammel Vane, a real American fashion ...«

Det næste år var Torben Lange i St. Louis i Missouri, den by, som straks havde taget ham fangen. Den lignede barndomsbyen Frederikssund en hel del, betroede han faderen, omend den var noget større. Her kørte han med fragtvogn fra floddampernes anløbssteder ved Mississippi til pakhusene og vice versa. Hans hjerte slog dog også for andre ting, som f.eks. her, hvor den flotte stil kun nødtørftigt skjuler følelserne: »En Sveitzerfamilie – Datteren Magdalena nederdrægtig deilig – Katolikker – jeg Protestant – den gamle Fader en bøs Rad – friede til Tøsen, fik ja – Faderen sagde nei! – Jeg vilde ikke give op – pludselig Familien flytted bort Vester paa, Gud ved hvor – Kjærresten Fanden i Vold – Torben ligeglad –«. At sidde med en dejlig pige på skødet, helst dansk og lyshåret, var hans højeste ønske, og da han i efteråret 1845 var en tur hjemme for at overvære sin søsters bryllup, forlovede han sig med kusinen Margrethe Lange fra Frederikssund.

Pøny tilbage i New York 25/1 1846 gav han

Til venstre øverst: Udvandrere på Larsens Plads i København. Der ventes med bagagen, børnene underholdes og de sidste hilsener udveksles. Billedet, som også er gengivet i udsnit på omslagets forside, er malet 1890 af Edvard Petersen. Århus Kunstmuseum.

Nederst: Castle Garden i første halvdel af 1800-tallet, hvor det i en periode fungerede som varieté og endnu lå i parklignende omgivelser. 1855 blev den modtagelseshal for indvandrere. Kort- og Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

familien en dramatisk beskrivelse af rejsen over Atlanten ombord på barkskibet »Washington«: »Næsten aldrig var det mueligt at gaae sikkert paa Dækket; jeg faldt engang kun, der vare de Passagere, der regelmæssig faldt om eller gled paa R... 3 Gange om Dagen ...« Selskabet var ham meget vederstyggeligt; gudsforgående og støjende hasardspillere af blandet tysk herkomst inklusive fire letlevende damer og mindst fem tyveknægte.

Fra sin farm i Iowa berettede han, at nu var al jord på de kanter dyrket op. Det var hans agt at fortsætte arbejdet her, men bylivet i St. Louis var alligevel mere spændende. Herfra kunne han køre rundt som kræmmer med galanterivarer og andet godt til damerne på prærien. Når han kom hjem til Danmark det følgende år, ville han tage noget indianerragelse med sig hjem til europæiske museer, som hungrede efter den slags ting. Til sin aldrende og svagelige fader skrev han et kærligt brev: »Har jeg feilet da beder jeg om Tilgivelse, og jeg veed, at Du er kjærlig nok, Fader, til at give mig din eneste Søn den Tilgivelse, som vi begge engang vil bede den Evige om, naar vi skal sees i Himlen ved hans Fod ...« Brevet nåede København 25/10 1847 og fem dage senere døde faderen.

Næste år holdt Torben da sit bryllup med Grethe, og en måneds tid derefter rejste de nygifte til St. Louis via Göteborg og Boston. På det tidspunkt rasede koleraen i St. Louis og omegn, men vore to indvandrere gik dog fri. Sygdomsepidemien satte dog en stopper for Torben Langes bogsalg fra kræmmervognen. »Nu makker jeg Cigarer indtil Tiderne bedre sig ...«, skrev han 8/7 1849 til sin svoger. Grethe passede også sit – på 9-månedersdagen for brylluppet fødte hun en pige Sophie Louise (»Loui«), der i tidens fylde blev lærerinde i St. Louis.

Torben Langes breve til hjemmet fra denne tid er naturligvis stærkt præget af den huslige lykke, Grethe og lille Loui førte ind i hans tilværelse, men det er som om mørke skygger befolker baggrunden. Hans religiøse dragning blev endnu stærkere udtalt, tankerne om det hinsidige er lige så nærværende som oplevelsen af det dennesidige. »Tiden, synes mig ofte, svinder for hurtigt, saamange Timer gaae til Søvn, verdslige Forretninger o.s.v., at der kun levnes lidet til at berede sig til Evigheden ...« Helbredet var langtfra godt; en benskade fra opholdet i Frederikssund efteråret 1848 plagede ham stadigt, men alligevel må meddelelsen om hans død 19/7 1851 være kommet som et chok for familien i Danmark.

Hans sidste egentlige brev til hjemmet april 1851 får da næsten symbolsk betydning gennem den stilfærdige kærlighedserklæring til barndommens Danmark, det indeholder. Grethe, der ved hans død var gravid i 5. måned, blev boende i St. Louis til sin død i 1899, men var på besøg i Danmark sammen med Loui 1871. Deres andet barn, Anne Margrethe, døde allerede som spæd.

En jysk møllersøn udvandrer til Texas

Som beretningen om Torben Langes udvandrerskæbne vil have vist, hører han i ordets egentligste forstand til pionererne i gruppen af unge, veluddannede af god familie, som ikke er i stand til at slå sig igennem herhjemme. Oprindelig var det Torben Langes tanke at vende tilbage, når han havde tjent nok til at købe sig en gård i Danmark, men det blev der intet af. Derimod lykkedes det for en samtidig af den agrare middelklasse, møllersønnen Jens Storm Schmidt fra Gedved Mølle ved Horsens at komme tilbage til en dansk tilværelse.

Efter endt skolegang kom han i lære som møllebygger og møller, men i 1840, 21 år gammel, var Gedved blevet ham for trang. Nu ville han til København, hvor faderen havde en del familie. I seks breve fra 14/5 1840 til 10/2 1841 beretter han da om sit op-

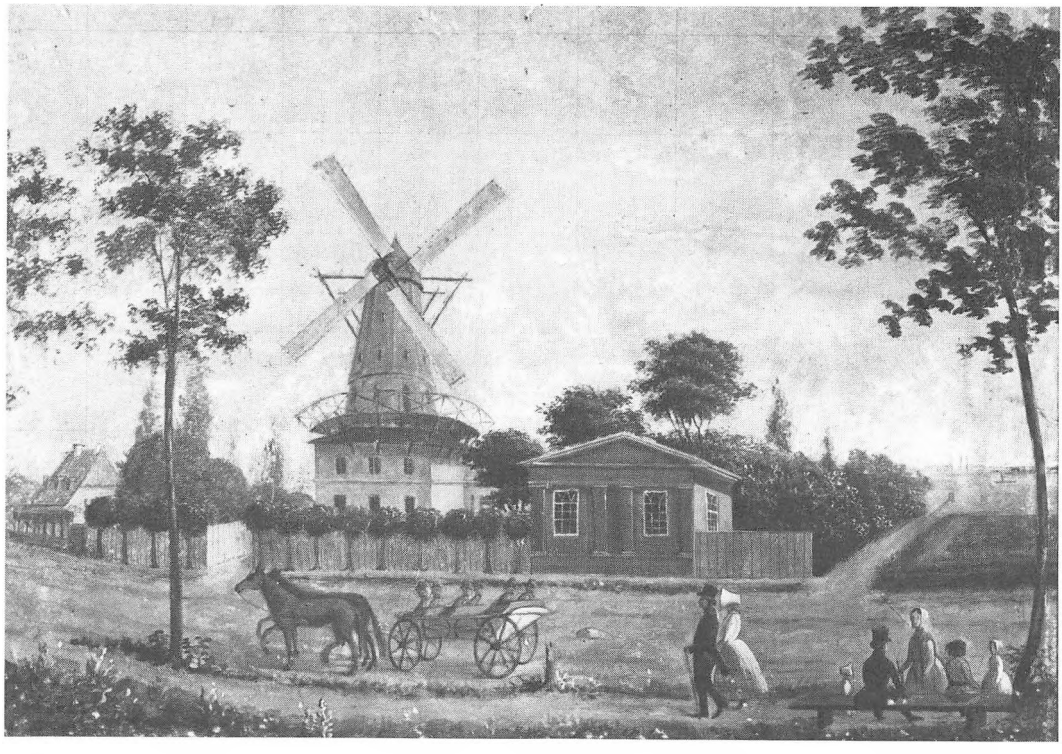

Svanemøllen ved København, malet 1840. Møllersønnen fra Gedved ved Horsens, Jens Storm Schmidt, arbejdede her 1840-41, inden han drog videre til Norge og USA (Texas). København var ikke noget for en respektabel mand som Jens Storm Schmidt. Fot. i Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek (originalen i privateje).

hold i hovedstaden, hvor han har fået arbejde på Svanemøllen for 20 rd. pr. halvår. Snart bliver han dog mestersvend til 10 rd. om måneden. Sine svendekolleger holder han et stykke på afstand, da »de stedse lever et ryggesløst Liv og Levnet ...«

Næste stadium på livets vej bliver da Norge, nærmere bestemt Christiania (Oslo). Her får han arbejde på Kongens Mølle tæt ved byen, og sparsommelig som han er, lægger han da også en del penge til side, selv om alting i Norge er rædsomt dyrt. Hans eneste fritidsfornøjelse er at læse.

Forholdene på møllen bliver ham imidlertid for brogede. Jens vil ikke i længden lade sig spise af med »Klister og Ærter og Vand, kogt sammen på Kyd og Flæsk som var fuldt af Orme ...« og da slet ikke, når han er forment adgang til familiens bord. Han finder sig da en ny plads, hvor han har et dejligt værelse, spiser med ved bordet og får her risengrød med saftevand til at dyppe skeen i.

Senere tager han til Bergen, hvor han er med til at reparere domkirkens tag. Sidste station i Norge er Laurvik, men allerede da er beslutningen modnet: Han vil til Amerika, »hvilket Land efter alt, hvad jeg har hørt og læst maa være det forjættede Land ...«. Forældrene hjemme i Gedved er ikke glade ved tanken, og Jens må da rykke frem med yderligere bevismateriale i form af breve fra norske udvandrere i Pine Lake og Milwaukee, Wisconsin. »De skriver iblandt andet: Vel flyver der ingen stegte Duer i Halsen mere, der som her, men der maa arbejdes, men den, som vil det og tillige har lært en Profession, han kan gøre sikkert Regning paa at komme frem, da man som simpel Arbejdsmand tjener sin Dol-

lars om Dagen og Kosten, omkring 1 Specie-daler ...«

Selv vil Jens begynde i sit fag, derefter købe sig en gård til $^1/_4$ af det, den koster i Norge. For at blive endnu mere sikker i sin sag har han talt med to norske Amerikafarere, redaktør Johan R. Reiersen (i brevsamlingen kaldt »Andersen«) og pastor J.W. Chr. Dietrichson. De havde begge i flere år beskæftiget sig med udvandringsspørgsmålet og her følt som deres opgave at vejlede folk, der tænkte på at udvandre. Hvor Reiersen i almindelighed var begejstret for Amerika, var Dietrichson langt mere skeptisk. »Amerika er i sandhed hverken det Paradis eller det Canaans Land, som folk drømme om ...«, skriver han et sted. Som vi senere skal se, stod han ret ene med det synspunkt. I sin egen avis »Christianssandposten« publicerede Reiersen de breve, han skrev hjem fra en rejse i Amerika og desuden skrev han en »Veiviser for Norske Emigranter til De forenede nordamerikanske Stater og Texas« (1844).

Enhver tale om nordmændenes miserable skæbne derovre måtte han på det bestemteste afvise. Sandt nok boede de norske udvandrere i Wisconsin ret isoleret modsat tyskernes planmæssige tilvandring til deres nye leverum, og sandt nok var en del af de således isolerede nordmænd blevet vildledt af sekteriske præster, »ja at endog Nogle ere gaaet over til den, alle Selskabsforhold og Moralitet nedbrydende, *mormonske* Lære ...« Alligevel ejede de fleste nordmænd efter blot et års ophold ca. 80 acres jord eller mere.

Det var derimod de store rejseudgifter, som drænede udvandrerne for deres spareskillinger. Boede de desuden lidt for længe i kolde og usunde jordhytter, var de naturligvis stærkt udsatte for at pådrage sig forskellige sygdomme. De fleste klarede sig dog igennem, om det var at ønske, at det gik dem endnu bedre. Reiersens konklusion svarede meget godt til den opfattelse, Ole Rynning havde givet udtryk for i sin udvandrervejledning »Sandfærdig Beretning om Amerika til Oplysning og Nytte for Bonde og Menigmand« (1838). Heri hedder det bl.a.: »Efter Alt, hvad jeg hidtil har erfaret, vil den arbeidsomme norske Bonde eller Haandværksmand ligesom ogsaa den ordentlige Handelskarl snart erhverve sig saa Meget i Amerika, at han vil finde tilstrækkeligt Udkomme ...«

Dietrichson tog trods sin uvilje mod postyret omkring udvandringen selv på en rejse til de norske settlementer derovre. Sine indtryk derfra nedfældede han i bogen »Reise blandt de norske Emigranter i De forenede nordamerikanske Fristater« (1846). Heri betoner han stærkt den kirkelige nødssituation, der råder blandt nordmændene på prærien. Unge teologiske kandidater bør efter hans opfattelse aftjene en art værnepligt ved nogle år at virke som norsk præst i et nybyggersamfund. Selv rejste han som nygift tilbage i 1846 for at arbejde 4 år som præst.

Når såvel Reiersen som Dietrichson turde råde Jens Storm Schmidt til at tage til Amerika, beroede det nok på, at der i pioneerområderne var god brug for folk af Jens' profession. Alligevel måtte møllerarvingen nærmest trygle sine forældre om at sende ham 300 rd. som forskud på et samlet tilgodehavende på 500 rd. Noget forsinket kom han da endelig afsted fra Le Havre i Frankrig med det amerikanske skib »Hovart« april 1846: »Adjø og God Nat, da jeg ikke ser mere«, slutter afskedsbrevet, der former sig som en sammenfatning af utallige hilsener til venner og bekendte i det gamle land.

Efter 5 ugers sejlads når han da til New York og fortsætter ufortøvet op ad Hudsonfloden til Albany. Modsat Torben Lange tager han dampvognen til Buffalo for så herfra at sejle til Milwaukee i selskab med 300 andre udvandrere. Jens vil gerne have sig et stykke jord her, men vil kun give de 1,25 pr. acre, der reklameres så meget for. Prøv en 100 miles længere væk, svarer man ham. Og jorden er dækket med tyk skov, noterer han sig.

Da der så viser sig en lejlighed til at komme til Texas i selskab med Reiersens søn, går turen i stedet nedad Mississippi til New Orleans og herfra tilbage igen opad Red River til Shreveport i Louisiana. En ca. 100 miles længere mod øst ligger bestemmelsesstedet i Henderson County i Texas, hvor Reiersen har etableret en norsk koloni. Her bliver Storm Schmidt ansat på et maskinværksted, hvor de laver bomuldsmaskiner og hestetrukne majsmøller. Lønnen er på 40 dollars om måneden. Senere går han i kompagniskab med to andre om at oprette deres eget værksted, hvis drivkraft skal leveres af et vandhjul på 35 fod i diameter. Her er nok at gøre for fattige danske håndværkere, som sukker efter godt og vellønnet arbejde, skriver han. Man kan da levende sætte sig ind i forældrenes stemning, da de får et brev, skrevet 16/3 1850 i »Guldminerne ved Amerikafloden i Californien«. Reiersen har ifølge brevskriveren taget alle ved næsen ved at lokke folk til Texas under falske forudsætninger. Klimaet dér er alt for usundt for folk fra det høje nord. For nu at gøre en lang historie kort – vi skal senere vende tilbage til Jens Storm Schmidt som guldgraver – når møllersønnen fra Gedved tilbage til barndomshjemmet 1858 og driver her møllen til sin død i 1890.

Den norsk-amerikanske kirkes grundlægger, ærøboen C. L. Clausen (1821-1892). Den letvakte og frisindede skriverlærling og senere huslærer på Langeland blev den første præst for de pietistisk sindede nordmænd i Wisconsin. Hans interesse for de dennesidige problemer gjorde ikke præstegerningen lettere for ham. The State Historical Society of Wisconsin, Madison.

Wisconsin-danskerne fra Lolland og Langeland

Som allerede antydet blev Wisconsin det foretrukne rejsemål for de fleste norske Amerikavandrere før 1850. Også svenskerne kom hertil i denne periode, og i hælene på dem fulgte danskerne. Interessant er det imidlertid at kunne notere, at en dansker, Claus Lauritzen Clausen fra Borgnæs på Ærø, kom til at spille en hovedrolle i den norske udvandring til Wisconsin. Som ganske ung kom han til Nr. Broby på Fyn for at blive skriverlærling på et godskontor. Her kom han under påvirkning af den gudelige vækkelse, Peder Larsen Skræppenborg var talsmand for. Noget privatundervisning satte da Clausen i stand til at virke som pædagog, og han blev da i 1841 huslærer på Langeland. Samme år var han en tur i Norge og traf her sammen med flere repræsentanter for den norske Hans Nielsen Hauge-vækkelse. Det førte to år senere til, at Clausen blev sendt til Wisconsin som lærer for udvandrede norske i settlementet Muskego i Racine County. Snart samlede han en menighed omkring sine private søndagsprædikener, og kun to måneder efter sin ankomst blev han ordineret som præst i Muskego. Sygdom og nød blandt de norske indvandrere tvang Clausen og hans kone,

Martha F. Rasmussen fra Rifbjerg i Simmerbølle sogn på Langeland, til at hjælpe de nødstedte i såvel verdslige som åndelige spørgsmål.

Denne forståelse for hverdagens krav kom senere Clausen svært til gode, da han også blev præst for menigheden i Rock Prairie i Rock County sydvest for Muskego. Da der her ikke var jord nok i længden til alle norske indvandrere, fik Clausen etableret et settlement i Iowa, senere kendt som St. Ansgar. Her virkede han på en gang som sognefoged, sognerådsformand, købmand og senere præst.

I 1867 var han som delstaten Iowas repræsentant med til at åbne verdensudstillingen i Paris, og i den anledning besøgte han Danmark. Ved et møde på Fyn talte han varmt Amerika-missionens sag og fik i den anledning forbindelse med pastor Johannes Clausen i Ryslinge. Det førte senere til oprettelsen af »Udvalget for at fremme Evangeliets Forkyndelse blandt Danske i Nord-Amerika« ved et møde i oktober 1869. I 1873 tvang Clausens dårlige helbred ham til at nedlægge embedet som præst i St. Ansgar, og efter en kortvarig karriere som kolonigrundlægger i Virginia blev han præst ved en skandinavisk menighed i Philadelphia 1875-85. Dermed var hans dagværk endt.

Kromanden fra Stokkemarke bliver amerikansk farmer

I løbet af 1840'rne begyndte udvandringen fra Danmark, omend i det små. Det var det norske røre omkring mulighederne i Amerika, der som ringe bredte sig til den danske provins. C.L. Clausens tilknytning til Langeland forklarer det tidlige opbrud fra denne ø.

Når det drejer sig om Lolland, må vi nok indskyde et mellemled: den københavnske jurist og bladudgiver L.J. Fribert. I 1840 var han blevet udgiver og redaktør af avisen »Dagen«, enevoldsregeringens faste – og betalte – talerør. Som altid i bladverdenen var økonomien imidlertid elendig og kreditorerne blev mere og mere nærgående. Fribert tømte da kassen for dens beskedne indhold og forlod 7/6 1843 landet ombord på damperen »Malmø«. Målet var »Amerikas yderste Vest«.

Det er her fristende at forestille sig, at en af »Dagen«s abonnenter har været kromanden og postekspeditøren i Stokkemarke på Lolland, Christian Ludvig Christensen, født 1803 i Pederstrup, død i Hartland, Wisconsin, 1879. Denne Christensen var en uhyre belæst mand med et righoldigt bibliotek af bøger, forsynet med noter og kommentarer i marginen.

Så indsigtsfuld og begavet en person måtte naturligvis komme til at spille en rolle på sin hjemegn. Ved landkommunalordningens etablering 1841 blev han følgelig forstander for det første sogneforstanderskab, den tids kommunalbestyrelse, i Stokkemarke. I 1843 blev sogneforstanderskaberne bedt om at ytre sig om husmands- og arbejderbefolkningens levevilkår, og C.L. Christensen og hans kolleger fremkom da også med den afkrævede betænkning 12/1 1844. Da Christensen havde udarbejdet et skriftligt oplæg til sagen, blev dette medsendt med oplysning om, at hans kolleger i mangt og meget var enig med ham.

I sin Pro Memoria slog Christensen fast, at husmændene og landarbejderne udgjorde fattigklassen i landbosamfundet. De var på forhånd dømt til at falde fattigvæsenet til byrde, når de blev gamle, medmindre da en human godsejer tog sig lidt af dem. Børn var her ikke en Guds gave, men en stor belastning. Bedst havde tjenestefolkene det, omend de ikke tjente til stort andet end klæderne. Med det tiltagende befolkningspres ville de dog også engang falde fattigvæsenet til byrde.

Indsidderne, som boede til leje hos andre, havde det værst. De var nødt til at leve af forefaldende landbrugsarbejde. Husmænd på

Høstmandskabet på Knuthenborg avlsgård stillet op til parade efter hvedehøstens afslutning. De fire høstmaskiner, »aflæggere«, afleverer kornet i negbunker, som derefter bindes op og sættes sammen i traver af det efterfølgende mandskab. På sin hårdhændede, men overlegent dygtige facon tjente forpagteren, landstingsmand Chr. Sonne, sig en millionformue gennem sine 16 år på Knuthenborg. Som det også skildres i Nationalmuseets »Herregårdsliv«, bd. 1, var mandskabets lod et hårdt slid, minimale lønninger og mindst to gange om ugen sulevælling, kogt på bl.a. byggryn og grisetæer à 1 øre stykket. Fot. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

steder uden jord måtte gå på hoveriarbejde 59 dage om året – på egen kost – for at betale deres husleje. Eftersom den normale dagleje normalt ikke udgjorde stort mere end værdien af kosten, måtte den jordløse husmand i realiteten selv finansiere sit hoveriarbejde i 118 dage. Deres jordbesiddende kolleger var dog ikke stillet stort bedre, fastslog Christensen, da de måtte leje trækkraft hos andre for at få dyrket deres $2^{1}/_{4}$-3 tdr. land. Og på sådan en jordlod kunne en familie ikke eksistere. Landhåndværkerne var som regel fattige og ikke synderligt duelige folk. Fattigdommen tog altså til, og Christensen så hertil fem sæt årsager:

1. De alt for lave lønninger. Få arbejdsmænd tjente mere end 50 rigsbankdaler (rbd.) om året, de fleste meget mindre. En karl fik 30 rbd. om året eller $9^{1}/_{2}$ skilling (sk.) om dagen. Der var altså tale om en overbefolkning, konstaterede Christensen. »Der synker bestandig flere ned i den fattige Classe, og fra denne er det ligesaa vanskeligt at arbeide sig i Veiret som at vinde i Lotteriet.«
2. De høje husafgifter og det byrdefulde hoveri. Her førte godsejerne en hård udlejningspolitik, som nærmest tvang folk til tiggerstaven. Hoveriarbejdet virkede også demoraliserende på dets udøvere.

3. »Stavnsbåndet« på de fattige. I stedet for at binde folk til deres sogn, skulle man slå flere sognekommuner sammen til et fattigdistrikt for at give dem en større bevægelsesfrihed i forhold til arbejdsmarkedet.
4. Værnepligten, som ensidigt hvilede på bondestanden. Den burde udstrækkes til at omfatte alle våbenføre mænd.
5. Byernes håndværksmonopol gennem lavsordningen. Her burde være almindelig næringsfrihed.

For hver af disse faktorer havde C.L. Christensen et forslag til en forbedring af forholdene, således som det allerede er antydet ved punkterne 3-5. For problemerne under pkt. 1 og 2 havde han mere vidtgående forslag til deres løsning:

ad 1. Regeringen skulle lette og sikre udvandringen for at tage trykket af arbejdsmarkedet. Bedst ville det være at anlægge kolonier i det fremmede, da dette også ville gavne dansk industri, søfart og handel. Helst skulle det være områder med tempereret klima, hvor danske landmænd under regeringens beskyttelse kunne gå i gang med opdyrkningen. Her var sogneforstanderskabet helt enig med Christensen.

ad 2. Overgangen til selveje subsidiært arvefæste skulle fremskyndes mest muligt for herigennem at øge og intensivere beskæftigelsen ved landbruget.

Det er uden for al diskussion, at C.L. Christensen og andre socialt sindede havde ret, når de anskuede situationen i så dystre vendinger. De historiske kilder siger samstemmende, at husmands- og arbejderbefolkningen ikke havde mulighed for at skabe sig en betryggende tilværelse, slet ikke med tanke på børnenes muligheder for at avancere socialt.

Som en undersøgelse af historikeren Steffen Elmer Jørgensen viser, kan man imidlertid ikke entydigt udpege Lolland som et decideret nødstedt område med undtagelse af, at befolkningstilvæksten der er den største i Danmark 1840-55. Derefter tager bortvandringen gradvist til. På Lolland-Falster boede i gennemsnit 38 personer pr. km^2 i 1850 mod 41,3 på Sjælland og 46,9 på Fyn. Ud fra disse tal må befolkningspresset snarest siges at være lavere på Lolland-Falster end i de nærliggende områder.

Bruger vi jordpriserne som en art trykmåler, kan vi konstatere, at de er 20-30 % lavere her end på Sjælland og Fyn. Udstykningen til husmandsbrug var heller ikke mindre intensiv her end i andre dele af landet.

Nu betød spørgsmålet om jordprisernes relative højde nok mindre for Christensen og folk af hans type end for almindelige landarbejdere med diagnosen »jordhunger«. Ud fra sit kendskab til L.J. Fribert var den ræsonnerende kromand blevet fascineret af mulighederne i USA. Her fandtes løsningen på et af Danmarks mest påtrængende problemer på det sociale område. Regeringens ganske hårdhændede fremfærd mod det folkelige røre omkring 1840'rnes husmands- og bondesag måtte heller ikke virke alt for opmuntrende for mennesker, der som C.L. Christensen håbede på dybtgående sociale reformer her og nu.

Den 25/8 1846 blev byfogden i Maribo da opsøgt af Christensen, der bad om at få et pas, så han kunne rejse til Amerika via New York. Lolland-Falsters Stiftstidende kunne 6 dage senere berette for sine læsere, at kromanden i Stokkemarke nu var på vej til Hamburg for at sejle til Amerika. Inden vi følger udvandreren på hans videre færd, må vi dog have placeret L.J. Fribert noget mere entydigt i en udvandringshistorisk sammenhæng.

Diskussionen omkring Wisconsin som et mål for nordiske udvandrere

I 1841 havde den 31-årige svensker Gustaf Unonius været med til at grundlægge en bebyggelse godt 25 miles vest for Milwaukee omkring den idylliske sø Pine Lake. Som stu-

dent fra Uppsala faldt det Unonius naturligt at kalde stedet »Nya Uppsala«. I begejstrede vendinger beskrev han stedet og dets attraktioner for »Aftenposten«s læsere hjemme i Sverige. Disse artikler blev også læst i Norge, bl.a. fordi to prominente udvandrere Søren Bache og Johannes Johansen omtrent samtidigt havde grundlagt et settlement Muskego og Wind Lake ikke ret langt fra Pine Lake. Det var her, C.L. Clausen som før omtalt begyndte sin karriere som dansk præst for norske udvandrere. Reiersen besøgte Muskego tre år senere og skrev i sin »Veiviser«, at det havde været en nedslående oplevelse at besøge de små 2.000 norske kolonister dér. En af nybyggerlivets største svøber, »klimafeberen«, havde hærget bebyggelsen på det flade og fugtige mosestrøg og lagt mange mennesker i graven. »Denne Ulykke i Forbindelse med en god Portion Dorskhed og Dovenskab hos Mange, og Mangel paa Driftighed hos de Allerfleste, ere Hovedaarsagerne til denne Colonis slette Tilstand ...«, skrev Reiersen.

Mere forknytte var udvandrerne dog ikke, end at de allerede i 1843 var i færd med at bygge sig en kirke. Samme år indvandrede Fribert og købte 180 acres på Pine Lake's vestbred. Som de andre pionerer fik han bygget sig et blokhus, og gik derefter i gang med at rydde og dyrke sin jord. Den brevveksling, han dér fik i gang med C.L. Christensen og andre interesserede i Danmark, har sikkert givet ham ideen til at skrive en kortfattet og saglig holdt »Haandbog for Emigranter til Amerikas Vest med Anviisning for Overreisen samt Beskrivelse af Livet og Agerdyrkningsmaaden nærmest i Viskonsin«, som værket kom til at hedde i tidens noget omstændelige stil. Bogen udkom i Christiania 1847, da dens forfatter jo var persona non grata i Christian 8.'s København. Fribert har også kunnet søge råd og vejledning hos sin nabo, den fhv. norske storbonde Hans Gasmann, som efter sin ankomst i sensommeren 1843 havde købt sig 1.000 acres ved Pine Lake, men som senere flyttede til Ashippunfloden.

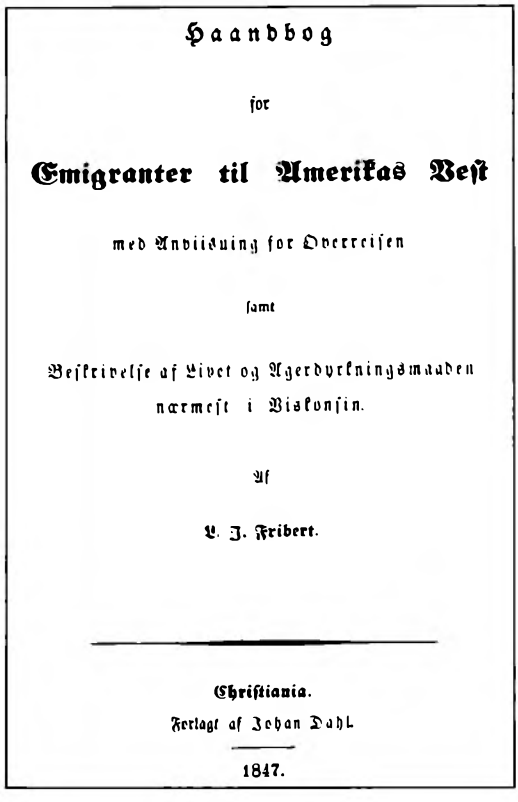

Haandbog

for

Emigranter til Amerikas Vest

med Anviisning for Overreisen

samt

Beskrivelse af Livet og Agerdyrkningsmaaden nærmest i Viskonsin.

Af

L. J. Fribert.

Christiania.

Forlagt af Johan Dahl

1847.

Hvad enten de betegnedes som »vejviser« eller som »håndbog« havde en vordende udvandrer behov for opslagsværker, der kunne give ham pålidelig information om rejsen ud i det ukendte. Friberts håndbog hørte så absolut til de bedre af slagsen. Det kgl. Bibliotek.

Det norske (og danske) publikum blev nu med kun to års mellemrum præsenteret for to Amerikabøger, hvoraf Friberts også kom i en svensk og tysk udgave. Reiersens »Veiviser« er den mest omfattende med sine 196 sider mod Friberts mere beskedne 96 sider. Begge bøger er velskrevet – den journalistiske træning hos forfatterne fornægter sig ikke – men Reiersen er med sin kapitel-inddeling noget mere fortællende for ikke at sige vidtløftig i stilen end Friberts paragrafinddelte saglighed. Uden svinkeærinder af nogen art fører Fribert her sine læsere over Atlanten, ombord på et norsk skib selvfølgelig, til New York og

herfra uden ophold videre ad den kombinerede flod-, kanal- og søvej direkte til Wisconsin. Derefter turen ud til kolonien og her gennemgås systematisk hverdagene moment for moment, begyndende med blokhusopførelsen og sluttende med erhvervelsen af amerikansk statsborgerskab. Alle myter om indianernes, klapperslangernes, klimaets og lovløshedens forenede rædselsregimente punkteres én for én. De få tilbageværende indianere er godmodige og fredelige, medmindre man giver dem for meget »ildvand«.

Reiersens bog dækker stort set de samme emner, men desuden beskriver han erhvervslivet i almindelighed samt USA som samfund betragtet. De to forfatteres oplysninger om priser og lønninger er stort set identiske. De er naturligvis begge positivt indstillet over for udvandringen, når den vel at mærke sker efter en nøje afvejning af fordele og ulemper. Det centrale sted hos Fribert lyder således: »Den vigtigste Aarsag, der skulde opfordre Bonden til Udvandring til Amerika, er Jordens store Billighed og Frugtbarhed ...« Reiersen finder, at har man god udsigt til at blive selvstændig i Norge, skal man blive hjemme, men præciserer samtidig, at *»Forholdene i Amerika love Menneskene en større Grad af virkelig Lykke end i Europa, og navnligen i Norge.«*

Rejseførere af denne art kan næppe have været folkelæsning, hvor meget end de respektive forfattere har søgt at skildre tingene i et letlæst sprog. Derimod må man tro, at foregangsmændene inden for udvandringsbevægelsen har studeret Reiersens og Friberts bøger grundigt, inden de begav sig ud på den store rejse. Person- og adresseoplysningerne har her kunnet fungere som ledestjerner på turen ud i det uvisse. Pas på landgangshajerne, »the runners«, sagde såvel Fribert som Reiersen. De er kun ude på at narre pengene fra jer. Og når danskerne kommer til Milwaukee, skal de gå ned hos høker Jensen

Indvandrere i kø foran vekselkontoret på Ellis Island, sæde for USAs indvandrerkontrol 1892-1924. I kontrollens første år blev indvandrerne gennemsnitligt snydt for 25-30 % ved ombytningen af deres europæiske penge til amerikanske dollars. De var så lykkelige over at være sluppet igennem kontrollens skærsild, at de ikke sansede at sikre sig, at de fik penge nok tilbage. Fot. The State Historical Society of Wisconsin, Madison.

(hans hus ligger ved den mellemste bro over floden), lyder Friberts råd.

I sin meget positive omtale af C.L. Clausens indsats som norsk præst betoner Fribert, at der er behov for langt flere præster blandt de godt 7.000 nordiske emigranter i Wisconsin. »Høsten er stor, og Arbeiderne ere kun faa«. To kandidater er dog under uddannelse ved det episkopale præsteseminar i det nærliggende Nashotah: den svenske student Knut Pettersen og den danske cand. philos. Martin Sørensen. Danskeren, som var udvan-

dret 1844, var søn af Rasmus Sørensen (1799-1865), skolelærer og agitator og en af hovedpersonerne i den danske folkelige vækkelse i 1830'rne og 40'rne.

Rasmus Sørensen blev født i Jelling som søn af en selvejer. I en alder af $13^1/_2$ år blev den begavede dreng hjælpelærer i sin barndoms skole. Han syntes selv, han var vældig god til at undervise, og det gav præsten ham papir på, så han kunne komme på Vesterborg seminarium på Lolland. Efter to års studier blev Sørensen da lærer, først ved Århus' skolevæsen (1818-21), derefter ved Brandstrup skole på Lolland (1821-27) og endelig ved Venslev skole ved Skelskør (1827-44).

Hans naturtalent som pædagog gjorde det i høj grad muligt for ham at videregive ikke så lidt af den uhyre lærdom, han havde tilegnet sig i årenes løb. Han var stærkt påvirket af det skole- og kirkesyn, N.F.S. Grundtvig stod for, men ingenlunde en ukritisk eftersnakker. Som hans biograf Knud Banning skriver i sin bog »En landsbylærer« (1948) blev Rasmus Sørensen ikke alene skolelærer, men også folkelærer. Alene i titlen på en bog fra 1841 ligger der et helt program: »Læsebog af almeennyttige Kundskabers Indhold for Børn i de danske Almueskolers øverste Classe, saavelsom og for den voxne Ungdom og den myndige Almuesmand udenfor Skolen.« Efter beskrivelsen af Danmark og Europa kommer turen til de fem »Verdens-Parter«, hvoraf Amerika er den ene. I sin 25 sider lange Amerikabeskrivelse er Sørensen meget positivt indstillet over for USA med dets uhyre naturrigdomme og dets frie kirkeforfatning. De sociale forhold derovre er derimod ikke stort bedre end andetsteds, eftersom man har importeret »udvandrende Udskud og ugudeligt løst Afskum fra Europa ...« Det giver pr. definition store sociale udgifter.

På denne baggrund kan det ikke overraske, at skolelæreren fra Venslev tog levende del i tidens folkelige røre. Som Peder Hansen Lundby og Christian Ludvig Christensen opfattede han husmændenes fortrykte stilling næstnederst i samfundspyramiden som tidens største udfordring. Trods hans kongetro grundindstilling havde myndighederne stedse ham og hans agitation i kikkerten, og *Bondecirkulæret* af 8/11 1845 var ikke mindst møntet på den allestedsnærværende og -talende folkeskolelærer Rasmus Sørensen. Og egocentrisk som han var, befandt han sig storartet midt i søgelyset.

Også han så i udvandringen et egnet middel til at slippe fri af forarmelsens ubarmhjertige kvælergreb. Friberts håndbog kom ham da svært tilpas. Først skulle den dog forenkles, populariseres som vi ville sige. Resultatet blev en 16 sider lang publikation, som i Rasmus Sørensens noget snurrige stil kom til at hedde: »Om de udvandrede Nordmænds Tilstand i Nordamerika, og hvorfor det vilde være gavnligt, om en deel danske Bønder og Haandværkere udvandrede ligeledes, og bosatte sig sammesteds.« Oven over titlen har den enevældige censur sat sit stempel: »Maa trykkes. Reiersen«, ikke at forveksle med den person, som Fribert skrev sin bog imod.

Enhver forenkling har som bekendt sin pris, og i dette tilfælde er det Friberts reservationer og advarsler, der har betalt den. Tilbage står de positive udtalelser om Wisconsin som rejsemål. I Rasmus Sørensens »fordansk-ning« af Friberts norske håndbog er de Fribert'ske tillægsord med positiv betydning blevet gradbøjet nok engang eller to.

En af Rasmus Sørensens læsere blev pastor C.L. Clausen, Luther Valley, Rock County, Beloet P.O., Wisconsin Territory, North America, for nu at få hele adressen med. Han blev så opbragt over Sørensens noget letfærdige omgang med sandheden, at han skrev et langt brev herom til sin svoger, forpagter P. Rasmussen, Simmerbølle præstegård på Langeland. Herfra gik brevet videre til Fyens Stiftstidende, som bragte det som læserbrev 9/11 1847. I en efterskrift forklarede redaktionen, at man var glad for at kunne bringe dette

Hvad ſiger Rasmus Sørenſen nu, efter hans tiaarige Ophold i de nordamerikanſke Forenedeſtater, om Forfatningen og Tilſtanden ſammeſteds, navnlig om den nuværende Krig derovre m. m.?

beſvaret

i følgende Foredrag

holdt af ham ſelv i Kjøbenhavn, November 1861.

Rasmus Sørensens foredrag. Den entreprenante folkelærer og -vækker, politiker og udvandrer kunne, som foredragstitlen antyder, tale nårsomhelst om hvadsomhelst og det hvorsomhelst. Men velinformeret og velformuleret var han om nogen. Udvandrerarkivet i Ålborg.

indlæg, »da vi tidligere have optaget Artikler, der saa at sige ubetinget talede Udvandringens Sag ...«

Pastor Clausen ville her gerne fastslå, at den danske almue havde brug for sandfærdig information og ikke noget vås af den Sørensen'ske skuffe. Formet som svar på ni »spørgsmål« videregav Clausen da sine indtryk af Wisconsin. Ikke alle var lige velkomne derovre, præciseredes det. Lønnen var også afhængig af ens kvalifikationer. Havde man ikke »lært nogenleedes at forstaa og tale det engelske Sprog samt have vant sig til den forskjellige Arbeidsmaade her ...«, ville man stå sig dårligt i konkurrencen om ledige jobs. Alt var dyrere end Sørensen fremstillede det, især rejsen over Atlanten. Helst skulle man rejse i flok og følge under anførsel af en befaren mand.

Selv om Clausen på dette tidspunkt ikke kendte Friberts bog, kunne en læser med lidt ond vilje godt opfatte indlægget som en indirekte kritik af den fhv. kancelliråd og bladudgiver, nu fhv. farmer og advokat L. J. Fribert i byen Watertown. I mellemtiden havde C.L. Christensen fra Stokkemarke etableret sig i Pine Lake-området Hartland, nærmere bestemt Township 7 North, Range 18 East of 4th Principal. Meredian, Section 4.

På dette tidspunkt var de svenske pionerer ved at bryde op herfra, og overleveringen vil da vide, at Christensen overtog Gustaf Unonius' blokhus samt dennes stilling som bebyggelsens åndelige overhoved. Fra Hartland gik der så næste år bud til familien hjemme i Stokkemarke, at nu kunne de godt følge efter. I august 1847 forlod hustruen Elisabeth, født Biering, og de seks børn da Lolland i selskab med bl.a. søsteren Nielsine og hendes mand, holsteneren Joachim Techau.

Aftalen var, at de skulle afhentes i Milwaukee, men som de stod dér med deres bagage, var der ingen til at tage imod dem. Netop som de efter megen snak frem og tilbage havde

fået en vogn til at køre dem ud til Hartland, svingede C.L. Christensen ind foran ankomsthallen med sin okseforspændte vogn. Midt i gensynsglæden fik den fhv. krokone dog fremmumlet et og andet om, at hjemme på Lolland kørte folk af en vis standard da med heste foran vognen ...

Selv om Christensen som nævnt kendte Fribert, havde han dog ikke set dennes bog før engang i foråret 1848. Da skrev Christensen nemlig et brev til »en Haandværker i Stokkemarke Sogn«, trykt i Lolland-Falsters Stiftstidende 22/6 samme år. Brevskriverens navn var ikke nævnt, men indholdet viste klart, hvem forfatteren var. Her undskyldte brevskriveren indledningsvis, at han først nu havde fået tid til at skrive. En nybygger havde imidlertid meget andet at tænke på.

Det havde også gjort indtryk på ham, at en af hans nye naboer fra Danmark nærmest havde forbandet de skribenter, som med deres utidige skrivekløe havde trukket folk til Amerika – for dér at opdage, at realiteterne ikke holdt mål med beskrivelsen.

Desuden ville brevskriveren som sagt gerne have læst Fribert, inden han selv udtalte sig herom. Det glædede ham derfor dobbelt at kunne udtale, at håndbogen i et og alt var nøgtern og pålidelig. Dog ville han personligt foretrække jernbanerejsens 36 timer lange tur Albany – Buffalo for rejsen på Erie kanal, der kunne være noget af en prøvelse. Den billige jord på stedet var ved at slippe op, og prisen pr. acre kunne da gå helt op til 5-10 dollars. Til gengæld var der store fordele ved at bo i et bebygget og dermed civiliseret område. Selv havde han købt 240 acres for 1.100 dollars. Tre andre indvandrere fra Lolland havde købt sig hver 40 acres til 5 dollars pr. acre, men sandt at sige var deres forventninger til deres nye tilværelse ikke blevet opfyldt. Rasmus Sørensens skrift kunne her gøre megen skade, da det bibragte folk helt urimelige forestillinger om mulighederne derovre. Det største problem var faktisk kapitalmangelen.

Rasmus Sørensens i Wisconsin

Baptistmissionæren Lars Jørgensen Hauge omtaler i sin Amerikabeskrivelse, at »vor bekjendte Landsmand Rasmus Sørensen« havde trukket mange mennesker til settlementet Waupaca. Efter debatten med C.L. Clausen, hvor Sørensen havde taget til genmæle i sit københavnske talerør »Kjøbenhavnsposten«, var den fhv. skolelærer selv på nippet til at lade handling følge ord. Da døde Christian 8., og Rasmus Sørensen blev trukket med ind i det politiske og folkelige røre, som opstod i den anledning – og som førte lige frem til Grundloven af 5. juni 1849. Rasmus Sørensen ville dog langt hellere tale om så kontante problemer som folkeoplysning og menneskerettigheder end om stærkt følelsesladede materier som nationalisme og demokrati. Øjebliksinspireret som det var hans natur kastede han sig skiftevis over så forskellige sager som højskolevirksomhed (i Uldum vest for Horsens), folkelig agitation (Folkevenneselskabet af 1849) og politisk virksomhed (medlem af Folketinget 1849-52).

Da intet rigtigt lykkedes for ham, bestemte han sig for at udvandre, godt hjulpet på vej af et kongeligt tilskud. »Det var anden Paaskedag, den 12. April 1852, Eftermiddagen Klokken 2, at jeg med min Kone og 4 Døttre tiltraadte min besluttede Udvandring fra Danmark til Amerika ...« Således lyder indledningen til Rasmus Sørensens »Første Brev til mine Venner og Landsmænd i Danmark ...« (1853). Det kan vanskeligt udtrykkes mere præcist – og selvafslørende. Hvor Rasmus Sørensen end befandt sig, dér lå verdens centrum. Nu sad han da 30/7 1852 i Ashippun Township, Washington County, Wisconsin og lagde sidste hånd på sit 70 sider lange brev om overrejsen fra Danmark og dens viderværdigheder.

Første etape blev tilbagelagt ombord på damperen »Slesvig« på vej til Kiel. Foruden den Sørensen'ske familie var der en del andre

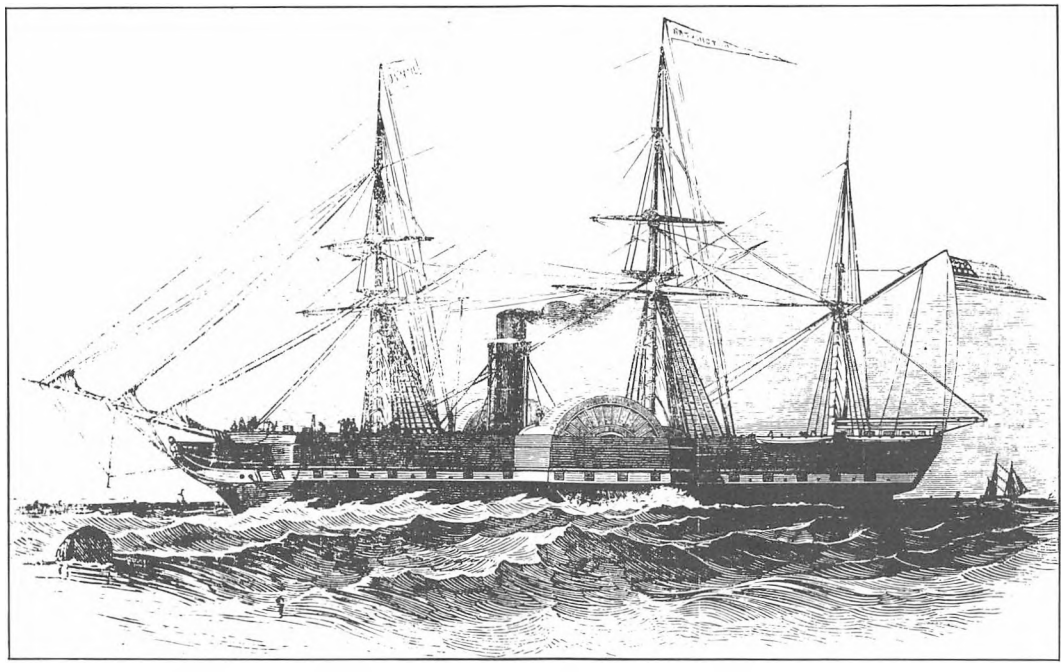

Hjuldamperen »Washington«. I 1847 afleverede amerikanske værfter de første Atlanterhavsdampere: »Hermann« og »Washington«. De tilhørte Ocean Line og gik i fast postrute mellem New York og Bremen med anløb i Southampton. Hver var på 1.750 tons og de 1.100 HK store dampmaskiner gav skibet en sejlhastighed på ca. 11 knob. Dampernes store æra ligger dog en 15-20 år senere. Fot. B. B. C. Hulton Picture Library.

danske udvandrere: en glasmaler og hans kone fra København, sjællandske og jyske bondekarle, som havde fået smag for mere efter militærtjeneste i København samt nogle handelsbetjente o. lign.

Starten var ikke netop lovende: Nede ved Fehmern stødte de sammen med en skonnert, som var på vej fra Flensborg til København medførende et 24-pundigt granatbatteri fra de netop overståede krigshandlinger omkring Sønderjylland 1848-51. Det lykkedes at redde skonnertens mandskab, men batteriet gik til bunds sammen med skibet og dér ligger det vist endnu. Rasmus Sørensen så i det skete et symbolsk udtryk for dansk sløseri og ubetænksomhed. Desuden gav det slesvig-holstenerne en kærkommen anledning til endnu engang at håne die dummen Dänen.

Med fire-toget gik rejsen da videre fra Kiel til Altona og derfra med vogn til Hamburg. Dér indskibede de sig sammen med et par hundrede lidelsesfæller, deriblandt 17 danske, i Robert Slomanns barkskib »Washington«, velsagtens i en ny udgave i forhold til det skib, som førte Torben Lange til Amerika for 2. gang. En voksenbillet på mellemdækket kostede nu 58 rbd. 4 mark (mk.), 2. klasses kahyt 76 rbd. og 1. klasses kahyt 106 rbd. 4 mk. Rasmus Sørensen valgte sidstnævnte, da kongen, det danske folketing og andre godgørende venner i Danmark jo netop havde givet ham pengene for at han frit kunne vælge. Det betød på den anden side, at han ikke ejede en skilling, da han nåede frem til målet, men her kunne andre så tage sig af ham.

Den 15/4 lettede de så anker, og snart var de ude i den åbne sø, hvor blæsten og søsygen huserede lige meget. Især var det slemt blandt tyskerne på mellemdækket. »Her saae det miserabelt og suurt ud med Brækning,

Ureenlighed, Stank og lidende Mennesker ...« Maden blev jo længere, jo ringere, og til sidst måtte kokken afsættes fra sit embede. I det hele taget herskede der her en evig kiv og strid, og Sørensen gjorde da den smertefulde opdagelse, at hans kendskab til fremmedsprog ikke tillod ham at mægle mellem parterne, hvor gerne han end ville. Han og de andre passagerer følte sig reduceret til bitte små størrelser ude på det vældige verdenshav, hvor kun sol, måne og stjerner ledte frem mod målet.

Pinsedag 29/5 så de land, og 10/6 var de i New York, 10 uger efter afsejlingen fra Hamburg, men da de lå bagest i en kø af ankommende skibe, kom de først i land den følgende dag. Straks kom der da en skare »runners« ombord for om muligt at lokke bagage, penge og billetter fra de rejsende, men da man var blevet advaret på forhånd, klarede de fleste frisag.

Byarbejderne blandt de danske i selskabet fik i de fleste tilfælde arbejde hos de danske i New York, hvorimod Rasmus Sørensen og hans fæller fortsatte mod Wisconsin efter først at være blevet fyrsteligt behandlet af landsmænd i den store stad. Hos en skrædder Peder Nikolajsen, indvandret fra København året i forvejen og senere farmer og missionær i Iowa, så selskabet for første gang i deres liv en amerikansk symaskine, der kunne klare en 8-15 par bukser om dagen. Det var fremtiden, tænkte Sørensen. Videre gik turen med jernbane til Buffalo og derfra med båd til Milwaukee. Billetten kostede 7 dollars for voksne, det halve for børn. For mellemdækspassagererne kom rejsen alt i alt til at koste 100 rbd. eller det dobbelte af en dansk landbrugsarbejders årsindtægt på den tid.

Hos farmerne i nærheden af Ashippun fik to af selskabet straks arbejde til 6 dollars om måneden plus kost og logi. Rasmus Sørensen erfarede til sin store glæde, at to af hans sønner var gift ind i den norske Gasmann-familie og at en 3. søn også var norsk gift og boede i Minnesota. Endelig var en 4. søn blevet handelsbetjent i en by tæt ved Ashippun, nyforlovet med en fransk pige.

Sønnen Martin, præst i den episkopale kirke, havde et blokhus med såvel skov som opdyrket jord i Ashippun. Det lånte han sin mor og far, og de andre familiemedlemmer kom med »Udstyr og Forraad til Modtagelse og Ophold for os i dette lille nysselige Huus, med Blomster, Urter og Vindruer tæt udenfor Døren, saa græd deres Moder af lutter Glæde derover, og deres Fader var ikke langt fra det samme ...«

I den nye trækirke holdt Sørensen da ældregudstjeneste og ungdomslæsning; desuden ville Martin gerne have ham til at undervise i engelsk, men er jeg dygtig nok hertil?, spurgte Rasmus Sørensen lidt urolig sig selv. Hans almindelige indtryk ville han gemme til næste brev, men så meget kunne han allerede nu sige, at dygtige og udholdende landmænd havde meget gode chancer derovre. De ville snart lære at bruge de amerikanske redskaber og maskiner, der i øvrigt var langt mere effektive end de tilsvarende danske. Efter to års arbejde for andre kunne en uformuende bondekarl købe sig en mindre ejendom.

Der skulle dog hengå to og et halvt år, før Rasmus Sørensen fik skrevet sit andet brev,

Til højre øverst: Mormonmissionærerne kunne mange steder samle tilhørere, når de fortalte historier fra »Mormons bog«. Her prædikes der for en tømmermand i Jylland. Billedet er malet 1856 af Christen Dalsgaard. Statens Museum for Kunst.

Nederst: Joseph Smith prædiker for indianerne 12. aug. 1841. Dette panorama (nr. 40) og de følgende på side 68 er alle malet af danskeren Carl Christian Anton Christensen (1831-1912), som udvandrede til Amerika. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

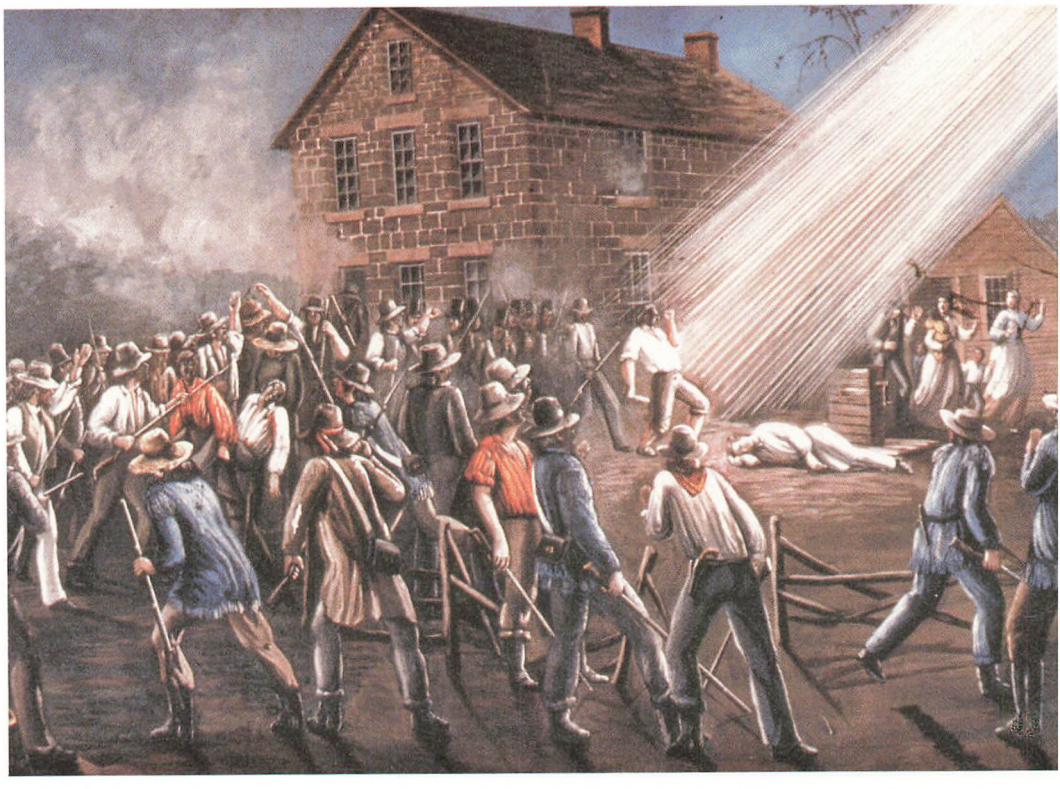

dateret 31/5 1855. Hans »lange ben« førte i forening med hans utrættelige videbegær ham langt omkring i Wisconsin. Derigennem kunne han give en fyldig beskrivelse af det nye land og dets rigdomme. På de danske steder derovre var naturen og landskabet mest at sammenligne med forholdene i Østjylland. Alt stod såre vel til hos de danske, som i parentes bemærket meget ofte var taget derover på Sørensens anbefaling. I New Denmark, Brown County, var danske bønderkarle blevet gældfri ejere af farme på 30-60, ja 90 tdr. land, hvor de hjemme ikke havde haft en chance for at få sig så meget som et gældfrit husmandssted, på 6 tdr. land simpel jord. En hvedehøst på 26 fold – se det var noget, som enhver landmand kunne forstå værdien af.

Det var de »indfødte« pionerer fra øststaterne, som gik i spidsen og da lærte indvandrerne landbrug på amerikansk manér. Dog fandtes der også amerikanske spekulanter, som samlede sig store formuer og som også havde stor politisk indflydelse. Det gjaldt da om at lære sig noget engelsk i en fart, men selv om det kunne være lidt svært for folk på forfatterens alder (56 år), »saa er denne amerikanske Muur, ligesom alle deres andre Muure her, dog ogsaa til at støde *fornødent* Hul paa, naar man har endnu lidt Been i Næsen og Brusk i Panden ...«, konkluderede Sørensen.

Alligevel måtte man nok konstatere, at de ældre næppe ville blive rigtige amerikanere. Denne lette misstemning, så atypisk for Sørensen, driver dog straks bort, da skribenten begynder at berette om sin egen landmandsvirksomhed på skovjord. Havde man penge nok, var det dog bedre at købe sig en opdyrket farm. Til slut fremsætter han en advarsel mod at rejse over Liverpool til New York. For her er danskere blevet »bedragne med Kosten ombord ... og mellem de elendigste og skidneste Irlændere, været udsatte for Hungersnød og Smitte ombord paa disse Skibe ...«

Rasmus Sørensens pen – og fantasi – var langtfra tørret ind. Snart gjaldt det en polemik i det norske præsteorgan »Emigranten«, en overgang redigeret af C.L. Clausen, om fordele og ulemper ved de påtænkte norske menighedsskoler, snart oprettelsen af hans eget månedsskrift »Organ for Religion, Landøkonomie, og Politik« (1859-60, kun 5 numre!) I 1861 og 1862 var han, der nu var enkemand, en tur hjemme for at holde foredrag og for at trække folk med sig tilbage. Det blev til flere hundrede. Onde tunger påstod, at der her var tale om stemmekvæg, som skulle sikre Martins valg som byskriver i Ashippun.

Under Borgerkrigen var han stærkt optaget af at omdirigere danskerne til Canada. En enkelt passus fra Canada-brevet skal dog fastholdes her. Rasmus Sørensen måtte her konstatere, at det ikke så meget var blade og bøger som breve fra udvandrere, som trak folk over Atlanten. Folk ræsonnerede nemlig som så: »Ere de og de, som for kort (Tid) siden udvandrede til Amerika og hvem vi godt kjendte, ikke druknede i Havet, ikke plyndrede, skudte eller hængte i Landet, og de ikke heller have brændt sig eller kuldfrossen sig paa Amerika, hvi skulde vi da blive det, om vi fulgte dem?« »I slige Udbrydelser ligger hele den practiske Udvandrings-Philosophie ...«, lyder Sørensens konklusion. Deri må man være helt enig med ham. Under et ophold i København døde han 23/5 1865, glemt af den danske offentlighed.

Til venstre øverst: Mordet på Joseph Smith ved Cottage Jail. Den første, som vil sønderlemme liget, lammes af en stråle fra himmelen. Panorama 43. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

Nederst: Mormonernes karavane af prærievogne passerer Rocky Mountains på vej til Salt Lake i Utah. Under den lange rejse må de fryse og sulte, inden de når deres mål. Panorama 51. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

Grovsmedemesteren fra Gl. Mønt i København Peter Lassen (1800-59), som blev amerikansk savskærer, eventyrer, vejviser m.v. Tragisk nok blev denne ven af indianerne dræbt af en bande indianere. Han er den eneste Amerika-dansker, som har opnået den tredobbelte hæder at få et county, en naturpark og en vulkan kaldt op efter sig. »Lassen Volcanic National Park« er på ca. 410 km².

Tegning, vistnok efter et fotografi, fra Lassens sidste år. Kort- og billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

Guldet i California

I digtet »Flugten til Amerika« bruger storebror Peter en række argumenter for at overbevise lillebror Emil om, at nu er det tiden at udvandre. Og som man kan se det anskueliggjort i håndbøger og vejvisere fra en lidt senere periode følger Peters forestillinger det klassiske trepunkts-forløb: først kommer overrejsen, dernæst jordegodstildelingen og til sidst bliver du hovedrig: »Guldet det ligger dig for din Fod/ Du bukker dig kun for at faa'et«.

Den 24/1 1848 blev denne drøm til virkelighed for medejeren af et savværk ved Sacramento-floden i Californien, James W. Marshall. Han så noget ligge og glimte i sandet dér, hvor vandet fra en mølleopstemning blev ledt tilbage til floden. Nysgerrigt bøjede han sig ned for at tage fundet nærmere i øjesyn. Det *var* guld. Trods alle forsøg på at holde fundet hemmeligt kunne man snart læse i alverdens aviser, at uhyre rigdomme lå og ventede på deres opgravere ovre i Californien.

Men som T. Vogel-Jørgensen skriver i sin biografi over »Peter Lassen of California« (1937), blev det første guld på de kanter fundet af en dansker, Peter Lassen, på hans »Bosquejo-Rancho« ved Deer Creek, en biflod til Sacramento River i det nordlige Californien. Denne dansker, smedesvend fra Kalundborg, var dog ikke en ganske almindelig guldsøger, men en kolonisator og opdagelsesrejsende af Guds nåde.

Hans forældre boede i Farum, og her blev han født 31/10 1800. En halv snes år senere flyttede familien til Hillerød, og Peter spillede da en aktiv rolle i bestræbelserne på at sikre familiens underhold. Sytten år gammel kom han i smedelære hos en farbroder i Kalundborg, og i 1823 søgte han til hovedstaden, hvor han ret hurtigt blev grovsmedemester med bopæl i Gl. Mønt nr. 150, nu nr. 22. De dårlige tider i 1820'rne begunstigede imidlertid ikke en nyetableret håndværker, og efter kun tre års virksomhed måtte han give op. I stedet udvandrede han til Boston i følgeskab med to snedkere.

Opholdet blev imidlertid kun af kort varighed, og turen gik så videre til Missouri, hvor han blev farmer og frimurer. Her traf han sammen med en schweizisk udvandrer ved navn John A. Sutter, som fik ham lokket med til det da ret ukendte California. Turen gik over Oregon og videre med skib til Fort Ross et godt stykke nord for San Francisco.

Frem til sin død i 1859 udfoldede Lassen en mangeartet virksomhed i så forskellige bran-

cher som savskæreri, kvægavl, ædelmetalsøgning og kortlægning af ukendte egne. En overgang var han præsident for en uafhængig republik Nataqua, som dog forblev et fantasifoster. I så at sige samtlige roller havde Peter Lassen nær forbindelse med de forskellige indianerstammer, og det er derfor tragisk, at han i 1859 blev myrdet af omstrejfende indianere.

Peter Lassens hu stod altså mere til spændende oplevelser i uudforskede egne end til banal guldgravning. For en anden dansker, koffardikaptajn Peter Justesen forholdt det sig lige omvendt. Sammen med en ven, en bornholmsk sømand, havde han i fem år sejlet fra Boston og til New York og derved opsparet 400 dollars. Da de så hørte om guldfundene i Californien, købte de to venner sammen med 48 andre eventyrere et skib med udrustning for at sejle rundt om Kap Horn med kurs mod San Francisco.

Efter 144 dages sejlads nåede de omsider frem, men da markedet for mindre skibe på det tidspunkt var mættet, fik de ikke så meget for fartøjet som ventet. De to danskere måtte da tage hårdt jordarbejde et stykke tid for at kunne forsyne sig med det nødvendige udstyr og proviant hos den lokale provianteringshandler hr. Petersen fra Helsingør, som var kommet derud med skibet »Johannes Hage« af København.

Dermed var de klar til at vaske guld ud af den bare jord 2/6 1850 kl. 5 om morgenen. Den første dag gav kun $1^1/_2$ dollar, men efterhånden blev de dygtigere – og heldigere – således at de til sidst rådede over en net beholdning af det ædle metal. Efterhånden etablerede de et helt guldgraverfirma med

Dette foto fra 1859, taget af E. P. Vollum, U. S. Army, viser guldudvinding under industrielle former ved Grarvin'n Claim, Marie Bar, California. Her var den individuelle andel i jagten reduceret til jord- og betonarbejderniveauet. B. B. C. Hulton Picture Library.

flere mand i arbejde. De sikrede sig en række »claims«, d.v.s. jordstykker på 4 × 4 fod, afmærket med pinde i hjørnerne og hvorpå der arbejdedes hver dag. Tilværelsen kunne være ganske barsk ude ved minerne, når guldgraverne stod med fødderne i koldt vand og overkroppen i bagende sol. Den værste plage var en smitsom guldgraverdiarré, som i nogle tilfælde kostede den angrebne livet.

Adspredelser var der kun få af ude i Sacramentodalen – her bød San Francisco med sine spillebuler og andet guldgravertilbehør på anderledes attraktioner – men en dag skete der endelig noget in real American fashion. En mængde mennesker fra det nærliggende Campo Secco kom myldrende ud til dalen. Med sig havde de en tyveknægt, en ung, køn og lyshåret mand. Han skulle klynges op i et egetræ ved hjælp af et hvidt manillareb, mindre kunne ikke gøre det. Da tyven var sin egen yderst veltalende forsvarer trak skuespillet lidt i langdrag, men til sidst afgjorde man sagen ved simpel håndsoprækning. Danskerne og en del andre stemte for umiddelbar eksekution, men da de var i mindretal, blev fangen ført tilbage til arresten, bevogtet af »Halvtredsindstyve af vore tapre Folk ...« Justesen frygtede, at hans venner ellers ville befri ham. Og ganske rigtigt – et angreb på arresten måtte afvises med våbenmagt. Næste dag oprandt da skæbnens time for den »dømte«, og på falderebet vedgik han at have myrdet to mennesker. »Derefter blev han hængt til alles Tilfredshed ...«

På 2-årsdagen for deres ankomst til minerne begyndte danskerne da hjemrejsen, godt tilstoppet med det kostbare guldstøv. Efter at have gennemlevet mange farlige stunder og været udsatte for endnu flere begærlige blikke kom de til England, hvor den rige ban-

Som tegningen viser, var der trængsel omkring en guldførende flod under det store »gold rush« i Californien efter 1848. Men kun de færreste blev rige; guldhandlerne og alle snylterne løb af med profitten. Tegning af Bront and Bradshaw. B. B. C. Hulton Picture Library.

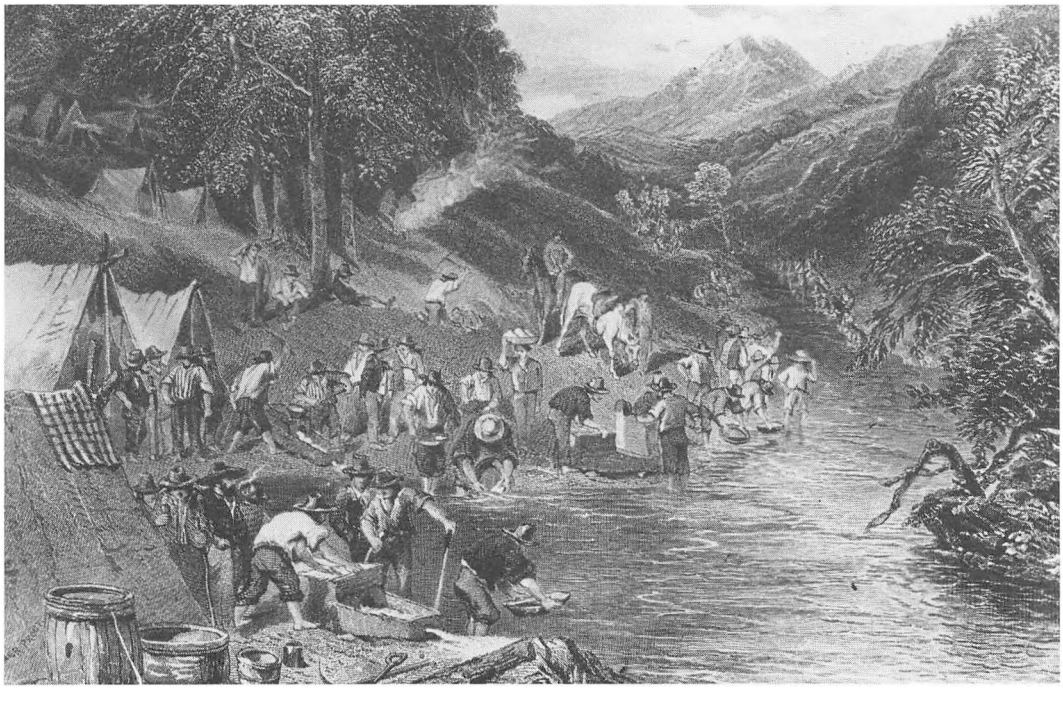

kier og købmand Ragnar Westenholtz hjalp dem med at få pengene bragt sikkert hjem til Danmark. Her havde deres kærester ventet på dem i syv år og havde derfor ondt ved at genkende deres udkårne med deres »store Knebelsbarter, rød Skjorte og en gammel Dyffels Frakke ...« De blev derefter gift som det sig hør og bør og levede lykkeligt til deres dages ende.

En sen eftertid er Peter Justesen tak skyldig, fordi han en dag med vindstille fandt på at slå ventetiden ihjel med at skrive noget for »Folk i en modnere Alder, som ønske at læse noget aldeles Faktisk ...«

På et tidligere tidspunkt i vor historie efterlod vi møllersønnen Jens Storm Schmidt ude ved guldminerne i Californien. Han havde da været undervejs fra Texas et helt år, et stykke af vejen ledsaget af regeringstropper. Rejsen var meget udmattende; det tog dem over 100 dage at komme over Paso del Norte i det nordlige Mexico. Straks efter ankomsten til Sacramento søgte Storm Schmidt op langs floden til minerne, hvor han som de andre guldjægere satte sin vuggemaskine op, klar til at vaske sandet væk fra guldet. »Her er vi da nu mellem hverandre, Mennesker fra alle Kanter af Verden ... Generaler, Oberster, Præster, formodentlig tænkende, Folk havde ikke Tid til at høre paa dem, Købmænd, Kaptajner [Peter Justesen?], kort sagt alle Slags. Her er Frihed og Lighed, hvis det er i Verden at finde ...«

I et senere brev var han straks mindre entusiastisk. Nok tjente man godt, men alting var til gengæld frygtelig dyrt. Og hvis han i sin nuværende tilstand blev stedt for gamle venner og bekendte i Danmark, ville de »ikke se en ung, nymodens Kavaleer, nej langt fra, de vil se en Mand, der har været ude i stærk Solskin, der næsten brændte hans Ansigt gloende rød og derfra kastet ud i Regn, Storm og Uvejr, hvilke gjorde enhver Linje haard som Staal ...« Senere bliver han handelsmand, savmølleejer og amerikansk statsborger.

I november 1857 meddelte han sin moder, der nu var enke, at han ville komme hjem: »Jeg vil blive Reise færdig den 5 of January and tage Steamsh. to New York perhaps deireckt to Europe from Panama ... and da wil jeg bestræbe mig for at blive til Dig kjære Moder en duttifuld Søn ...«

Efter tilbagekomsten via England købte han sit barndomshjem, giftede sig og levede i Gedved til sin død i 1890. Over hans skrivebord hang en fænghættepistol. Når guldgravertemperamentet en sjælden gang løb af med ham, greb han til våben for at lukke munden på de frække møllersvende. Der meldes dog ikke om tab af menneskeliv i den anledning.

Mormoner og baptister udvandrer til Amerika

Pionerer som C.L. Clausen og C.L. Christensen fik som antydet trukket en del mennesker til Det forjættede Land, inden de slesvigske krige 1848-51 satte en stopper for den del af udvandringen, som gik over nordtyske havne. Den amerikanske indvandringsstatistik ved da også kun at melde om 77 indvandrere fra Danmark 1849-53. De følgende år registreres imidlertid flere hundrede om året, og i 1857 topper halvtredsernes udvikling med 1.035 indvandrere.

Omkring halvdelen af de 3.700 personer, som udvandrede fra Danmark i denne periode, er mormoner. Det begynder med et tal på 218 personer over otte år i 1852 og arbejder sig op på 500 i 1857. Bortset fra nogle få topår med lidt over tusind mormonudvandrere i 1860'ernes begyndelse er der århundredet igennem tale om årlige tal på 1-300. I 1890'ernes slutning stilner bevægelsen af med tal på under 100 personer. I tiden 1852-1900 udvandrer 12.350 danske mormoner i alderen fra otte år og opefter. Fra 1853 foregår også en udvandring af danske baptister, men de

Nordisk

Penning-Magazin.

Et Billed-Blad

til belærende Underholdning.

Redigeret af Th. Budde-Lund.

Nr. 20. Løverdagen den 15de Mai. 1852.

Mormons Bog.

Den første Mormonkirke i Kirtland i America.

I nordisk Penning-Magazin for 1851 have vi i Nummerne 31, 32 og 33 meddeelt en Udsigt over den nok saa bekjendte Mormonsect og over dens Stifters Historie. Idet vi i dette Nummer give et Billede af Sectens første Kirke og tillige af dens Stifter og dennes Broder, troe vi, at det ikke vil være uden Interesse at faae en Oversigt over Indholdet af „Mormons Bog", der danner Grundlaget for Mormonernes phantastiske Forestillinger. Det er vist nok tilstrækkeligt godtgjort, at „Mormons Bog" ikke er andet end en Roman, som en falleret Kjøbmand Spaulding forfattede i sine ufrivillige ledige Timer og hvori han vilde fremstille og godtgjøre den Paastand, at Americas Indbyggere nedstammede fra Jøderne i Canaans Land. For at give dette sin Phantasies Værk et Oldtidens Præg, iklædte han Fremstillingen den bibelske Form og den bibelske Sprogbrug, og da han var meget stolt af sit Aandsproduct, forelæste han det ofte og for Mange, hvorfor det ogsaa blev saa meget lettere at gjenkjende, da det senere udkom i Aaret 1828, ti Aar efter Spauldings Død, skjøndt det blev trykt med nogle Forandringer og udgivet for et ældgammelt Værk (see Magazinet for 1851).

„Mormons Bog" bestaaer efter den første europæiske Udgave af 634 tættrykte Sider; den indeholder Bøgerne: Nephi den Første og Anden, Jacob, Enos, Jarom, Omni, Mosiah, Alma, Helaman, Nephi den Yngre, Mormon, Ether og Moroni, og det Digt, som den fortæller, indbefatter Tidsrummet fra Bygningen af Babels Taarnet til Enden af det fjerde Aarhundrede efter Christus.

Vi erfare da her, at ved Sprogenes Sammenblanding, da Herren adspredte de Folk, som byggede det babyloniske Taarn, over hele Jorden, fandt Jareditерne som retfærdige Mennesker Naade for den straffende Guds Aasyn, saaledes at disse bleve forskaanede for Sprogforvirringen. For deres retfærdige Vandels Skyld førte Herren dem bort fra Sletten i Landet Sinear ben til det store Ocean, hvor de erholdt Befaling til at bygge Fartøier, hvori de lykkeligt bleve bragte over de dybe Vande til Nordamericas Kyster.

Herren lovede nu at give dem Landet mod Vest som en Arv, og han svoer i sin Vrede, at den, som

indgår ikke særskilt i statistikken. Hvor mændene i den almindelige udvandring udgør lidt mere end halvdelen, er de hos mormonerne reduceret til 30 %. Kvinderne udgør 32 % mod normalt 30 % og børnene 38,5 % mod ellers 18 %.

Mormonernes religiøse og politiske historie skal ikke fortælles her, så derfor kan vi nøjes med at opregne nogle få fakta: I 1830 organiseredes den første menighed i Fayette i staten New York. Forfølgelsen tvang imidlertid bevægelsen vestpå, og i 1838 etableredes byen Nauvoo i den vestlige del af Illinois tæt ved Mississippi.

Da sektens grundlægger Joseph Smith i 1844 blev myrdet tillige med broderen Hyrum, besluttede man at søge endnu længere vestover, og i 1846-47 krydsede endeløse karavaner Iowas og Nebraskas prærier og i juli 1847 kunne den nye leder Brigham Young grundlægge en ny koloni i Saltsø-dalen, Utah-territoriet.

På dette tidspunkt havde man hvervet flere danske medlemmer, deriblandt de to brødre Christian og Peter O. Hansen. Sidstnævnte oversatte Mormons bog til dansk, og 11/5 1851 var den tidligere sømand tilbage i Danmark, men nu som missionær i selskab med flere andre udsendinge. Der var en særlig grobund for mormonernes virksomhed netop på det tidspunkt, fordi man kunne gå lige ind i de 10 år gamle baptistmenigheder og her kapre medlemmer.

Baptisterne, som forkaster barnedåben og den kirkelige overlevering til fordel for den bibelske kristendom, kom som trosretning i 1600-tallet fra England til Amerika og herfra tilbage igen et par hundrede år senere. I 1834 dannedes en baptistmenighed i Hamburg, og en jøde ved navn Julius Købner introducerede trosretningen i Danmark ved en større gendåb i Lundesøen ved København 1839.

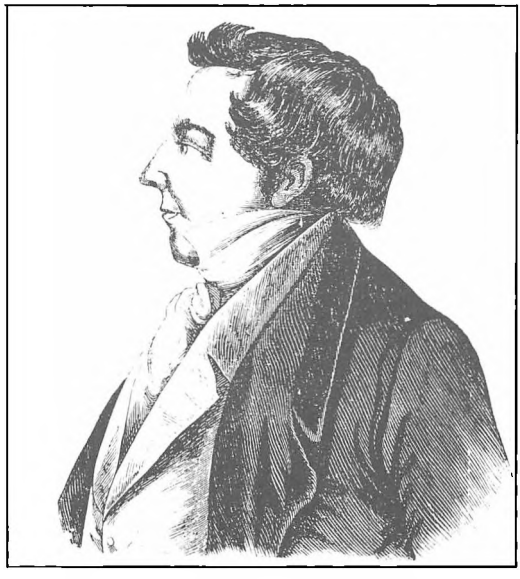

Mormonsektens grundlægger Joseph Smith, som i 1828 udgav »Mormons Bog«, førte sine tilhængere til den vestlige del af Illinois, hvor han og hans broder Hyrum i 1844 blev dræbt under pøbeloptøjer. Nordisk Penning-Magazin nr. 20, 1852.

Blandt de døbte var gravøren og lægprædikanten Peder Mønster, som til 1853 var sektens noget omstridte leder her i landet.

Udover »dåbsmenigheden« i København var der flere baptistgrupper rundt omkring i landet, bl.a. i Simmerbølle på Langeland, det sted, hvor C.L. Clausen virkede som hjælpelærer. Han blev stærkt grebet af bevægelsen, men blev i sidste øjeblik reddet tilbage til den lutherske kristendom af behjertede venner fra den fynske vækkelse.

I København i Lille Kongensgade 85 holdt gøgeungen i baptisternes kreds, mormonerne, da vækkelsesmøder hver onsdag og søndag. Næste forår lejede man en sal på hjørnet af Dronningensgade og Sct. Annagade på Christianshavn. Begge steder blev mormonprædikanterne generet af urostiftere og gadedrenge, og da politiet vendte det døve øre til spektaklerne, tog mormonerne sagen i egen hånd og

Danske aviser og ugeblade viste stor, men negativ interesse for den tidlige mormonbevægelse. Pressen elskede »gode historier« om sex (= flerkoneriet) og vold (= husspektaklerne omkring mormonernes møder).

smed balladem agerne på porten. I Rønne gik det lige omvendt. Bornholms Avis kunne 5/12 1851 berette følgende, der var sket tre dage før: »Det er Avisens Læsere bekjendt, at Publicum i Rønne forhindrede Mormonerne fra at udbrede deres løgnagtige Lære videre her i Menigheden ved gemytlig at kaste dem paa Døren ...«

Overalt i landet rapporteredes der om forfølgelse af mormonerne ved hjælp af sten, knipler, geværkolber, ja de blev »skudte efter med Geværer ...«, som det udtryktes i et andragende til Rigsdagen om beskyttelse 15/3 1852. Mens debatten rasede videre i aviser og tidsskrifter om mormonernes lære og virksomhed, ikke mindst flerkoneriet, begyndte i det stille udvandringen mod Salt Lake City 1852. Fire mænd, 2 kvinder og 3 børn rejste fra København 31/1 1852, og efter en tur tværs gennem Danmark nåede de til Altona 3/2. Herfra sejlede de til London med damper og derfra med tog til Liverpool, hvor de 11/3 indskibede sig med kurs mod New Orleans. Næstsidste del af den lange rejse gik da op ad Mississippi og Missouri. Ved Council Bluffs i Iowa sluttede de sig til en gruppe brødre og søstre, der kom østfra og sammen fortsatte de til vogns og til fods de godt 1.000 miles til deres bestemmelsessted, hvor de var fremme 16/10 1852.

Rejseudgifterne blev 100 % dækket af *the Perpetual Emigration Fund*, men til sin store ærgrelse måtte enhver rejseleder for en mormonkaravane se ikke så få forlade selskabet, når man først var kommet til Amerika. I det nordvestlige Jylland opstod et stærkt folkeligt røre omkring mormonerne og deres agitation. Mange af folkekirkens præster gik kraftigt til modangreb, og debatten bølgede hid og did. Den slags var godt stof i aviserne.

Trafikminister Thomas Larsen i venstreministerierne Holstein-Ledreborg (1909) og Klaus Berntsen (1910-13) har i sit lokalhistoriske storværk »En Gennembrudstid«, I-IV nærmere bestemt bd.I (1917) ikke alene givet en meget levende skildring af røret, men også optrykt mange af tidens læserbreve om emnet. Det må naturligvis have frydet en grundtvigsk sindet redaktør af venstreavisen Vendsyssels Tidende at trykke de breve, hvor fhv. mormoner gjorde op med sekten og al dens uvæsen, såsom flerkoneriet og det hemmelige politi, »morderenglene«.

Et af de oftest citerede af den slags breve er trykt både hos Thomas Larsen og hos bevægelsens egen historieskriver i Danmark, Jørgen W. Schmidt i bogen »Oh, du Zion i Vest« (1965). Her fortæller smed J.D. Jacobsen 5/10 1862 fra sit hjem i Omaha, Nebraska, følgende begivenhedsrække omkring sin egen udvandring som mormon: 1) Jeg har fået et godt og vellønnet job herovre, 2) vi mistede 4 af vore 5 børn undervejs som følge af mæslinger, 3) rejsen var i sig selv en prøvelse som følge af rejseførernes griskhed og indbyrdes splidagtighed, 4) der bor mange jyder her i Omaha-området, 5) livet i Utah er slet og ret menneskelivet set på vrangen og 6) hils alle jeg kender. De må gerne læse brevet.

Selv om de andre nordiske lande har en mormonudvandring kan den slet ikke måle sig med den danske. Det burde en dag undersøges til bunds, hvorfor netop Danmark blev mormonernes foretrukne arbejdsområde. Var der ligefrem tale om, at man forfulgte en bestemt strategi om at skaffe så mange danske arbejdere og håndværkere derover som vel muligt?

Mormon-missionærernes gode resultater, specielt i Nordjylland, er på engang et stykke udvandringshistorie og et kapitel i vor kirkehistorie om den nordjyske almues oprør mod datidens kirkelige autoriteter. Og længe før delstaterne i Midtvesten fik sat en indvandringspropaganda på benene, havde Utahterritoriet sine hververe i gang i Danmark. Hvad mere er: de formåede trods frafald undervejs at føre de allerfleste gennem et effektivt tilpasningsmaskineri, som disciplinerede medlemmerne socialt.

Over for mormonernes højeffektive organisationsmaskine, der er som hentet ud af det 20. århundrede, måtte baptisterne komme til at stå helt i skyggen. Tidligere er omtalt den gøgeungeeffekt, hvormed mormonerne skaffede sig de første proselytter i København. Mormonernes sans for kirkelig management står her i grel modsætning til baptisternes krav til den enkelte om fuld personlig deltagelse og medansvar. I stedet for at præst, provst og biskop hen over hovedet på sognebørnene udpegede stedets sognepræst måtte baptisterne gennem det til tider besværlige medlemsdemokrati nå frem til en for alle acceptabel afgørelse.

Der blev dog oprettet en del baptistmenigheder i Danmark, og fra »Sjællands vestre Menighed« i Vanløse sydvest for Holbæk udvandrede sensommeren 1853 ti »søskende« til Raymond i Racine County, Wisconsin. Næste år tilkom yderligere tre familier, og november 1856 dannede man en baptistmenighed dér. Snart fulgte flere efter: New Denmark, Waushare og Racine i Wisconsin, Clarks Grove i Minnesota og Chicago for blot at nævne nogle få eksempler.

Den drivende kraft bag det meste af denne virksomhed var en tømrersøn fra Stige ved Odense, Lars Jørgensen med tilnavnet Hauge. Han udvandrede 15/5 1858 21 år gammel til Raymond, og blev snart lærer og forstander for den første dåbsmenighed i Wisconsin. Det meste af tiden var han dog på rejse i Staterne, men de lange vandringer gjorde, at han fik »lidt meget ondt«, som det udtrykkes i menighedens protokol. De forærede ham da en hest, og da var de 300 miles fra Raymond til Clarks Grove jo for intet at regne.

Lars Jørgensen var også en tur i Syden og havde dér »seet Slaveriet i al sin Afskyelighed, under hvilket mange stakkels Mennesker sukke i Trældom; de kjøbes og sælges, pidskes og behandles som Dyr ja ofte meget værre ...« Han fik også et indgående kendskab til indianerne og til de usle forhold, hvorunder de levede. Det harmede ham derfor dobbelt at se indianeroprøret i Minnesota 1862 omtalt som et grusomt blodbad på uskyldige hvide. Tværtimod var det de fæle blegansigter, som for deres »uchristelige Gjerrigheds Skyld ...« fordrev rødhuderne fra deres fædrene land.

I øvrigt var Lars Jørgensen i sin kortfattede Amerikabeskrivelse meget positivt indstillet over for sit nye fædreland, hvor driftighed sad i højsædet, hvor titler var afskaffet og hvor folk på landet rangerede lige så højt som andre mennesker. Det gjaldt først og fremmest om at lære sig sproget i en fart, og derfor var det ikke særlig klogt at bosætte sig klos op ad andre danskere, sådan som de fleste gjorde. Derved fik man ikke den sproglige træning, som var nødvendig. En 80 acres ejendom i Raymond eller Pine Lake var nu oppe på en pris af 2.000 dollars mod 800-1.000 i New Denmark, skrev han i 1865.

Fra Tissø til Michigan

Hidtil har vi mest beskæftiget os med udvandringen til Wisconsin, men med 10 års forsinkelse kommer Michigan også med på listen over danskernes foretrukne rejsemål i Amerika. Ifølge folketællingen 1850 er der 13 danske dér, ti år senere er tallet oppe på 192, inklusive ægteparret Ane og August Rasmussen i Gowen Township, Montcalm County, udvandret fra Sæby sogn ved Tissø i 1856. August Rasmussen var født i 1829 i Buerup i Sæby sogn. Som ung mand kom han ud at tjene hos Vilhelm Bergsøe på Brejningegården ved Sorø. Her fik August grundlagt sit nærmest patologiske had til de danske herremænd, ja til den danske overklasse i det hele taget.

På Brejningegården var han tjenestekarl til en løn af 100 rbd. om året. Da han nægtede at gøre søndagsarbejde i stalden, pryglede Bergsøe ham med spanskrøret. En anden herre-

mand stak ham en knaldende lussing, da August i lutter befippelse kom til at tiltale ham med hatten på hovedet.

Han var derfor stærkt motiveret for at udvandre, også fordi hans skolekammerat Rasmus Jensen havde vist ham nogle breve fra dennes broder Christian, veteran fra 6. julislaget ved Fredericia og nu bosat i Michigan. En af Christians korte og knappe meddelelser lød således: »Her er umaadelige Sletter og Skovland til at købe for næsten ingen Ting. Amerikanerne er ærlige Folk, Landet styres af en Præsident, som vælges for fire Aar. Her er god Retspleje og smukke Piger og jeg »gifter en af dem« ...« Efter endt militærtjeneste gifter August sig med sin kæreste gennem 5 år, Ane Frederiksen, og beslutter derefter at rejse til Amerika, i øvrigt tilskyndet af sognepræsten, pastor E.P. Lind. Det vækker naturligvis stor opsigt i sognet, og herremændene har naturligvis straks en forklaring: »Det er kun Bærmen, der gaar til Amerika!« Men omved 40 andre i Augusts og Anes situation siger: »Næste Aar gaar vi bagefter. Og de kom ...«

Klokken otte om morgenen 10/5 1856 rejser de via Slagelse-Korsør-Kiel til Altona og tre dage senere videre med damper til Hull. Her indskiber de sig på et sejlskib og otte uger senere er de i New York. Efter indslusningen på ankomstbygningen, Castle Garden, tager de toget til Buffalo. Her gør de en lille afstikker til Niagara-vandfaldet, inden de går i gang med det sidste stykke af turen. Efter en bryllupsrejse på 2 måneder, 16 dage og 10 timer er de endelig fremme i Gowen.

August har selvfølgelig ventet, at Chr. Jensen bliver glad over at se landsmænd. I stedet bliver han hvid som en kalket væg og er ved at dåne, da han får at vide, at næste år kommer endnu flere fra Sæby sogn inklusive hans gamle fader. Udstrakt på gulvet i »spisestuen« i Chr.s 12 × 20 fod store hus, hvor de to rum er adskilt ved en brædevæg, drager August da følgende konklusion: »Christian

På billedet ses modtagelsesstationen for europæiske udvandrere, Castle Garden i New York. Den blev oprindelig bygget som fæstning, blev derefter varieté for så i perioden 1855-90 at fungere som modtagelseshal, hvor emigranterne blev registreret og kontrolleret af myndighederne. Fot. New York City Public Library.

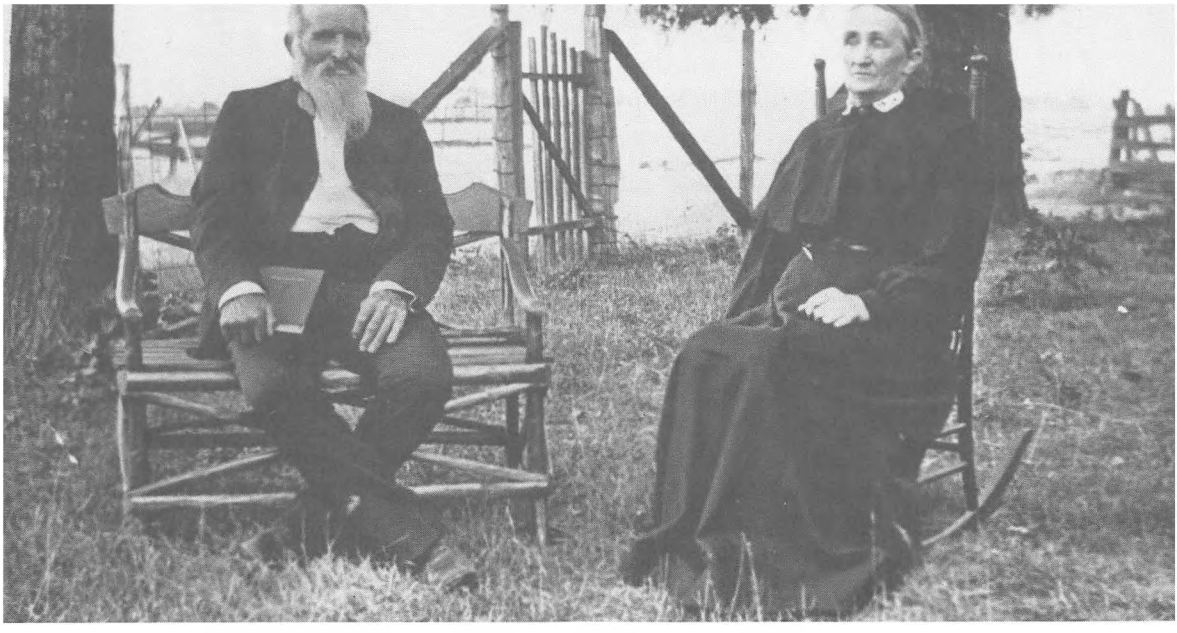

August Rasmussen, indvandrer fra Tissø-egnen til Gowen i Michigan nyder sit otium sammen med sin anden hustru (af norsk fødsel). Det er nok Bibelen, han holder i hånden. Rasmussen var adventist og er dermed typisk for de mange udvandrere, som efter ankomsten til Guds eget land meldte sig ind i en af de mange frikirker derovre. Fot. Michigan Historical Collections, Bentley Historical Library, University of Michigan.

Jensen havde ikke et Hus for sit eget efter fire Aars Arbejde i Amerika, og en Dollar om Dagen eller 12 Skilling ...«

Den anden dansker på stedet John Peterson har derimod købt 80 acres af sin arbejdsgiver, en savmølleejer, og August Rasmussen gør da det samme, pris 2 dollars pr. acre. Desuden tjener han lidt driftskapital ved at gå på arbejde til 1,50 dollar om dagen. For disse penge køber de hvede til såning og avler første år 26 fold. Snart har han også et hus, en malkeko og en brugt bagekakkelovn, kontant hjulpet på vej af arbejdsgiveren. Pionerlivet har taget sin begyndelse.

Den 20/5 1857 får Ane deres første barn, en dreng, og alt tegner lyst og lykkeligt. I august kommer næste hold fra Tissø-egnen inklusive August Rasmussens moder. De fortæller, at alle derhjemme er ramt af Amerikafeber, og mange vil følge efter. »Amerikanerne fik store Øjne. Aldrig i deres Levedage havde de set saadanne Folk med saadanne grove Klæder og store Tobakspiber i Munden. Mænd som kunde røge, saa Røgen kunde puffe ud af baade Mund og Næse ...« Snart kan de alle engelsk, bibragt såvel børn som voksne af en engelsk lærerinde.

Nu begynder modgangen: Først spiser egernflokke i tusinder deres hvedehøst og reducerer udbyttet til $^1/_2$ fold. Dernæst dør deres dreng: »Hans Ligtale var Fadervor læst og Salmen »Hvo ved, hvornaar mit Liv har Ende« sunget under Taarer ...« August må gå på tærskearbejde og Ane plukke brombær for fremmede. Borgerkrigsårene er en prøvelsens tid for alle, hvor ingen gider bestille noget undtagen at slå hinanden ihjel. Noget pludseligt springer August Rasmussen da 40 år frem i tiden, idet han sammenligner situationen for 40 år siden med den nuværende. Ane er forlængst død og hendes plads ved bordet og i sengen er besat med en norsk enke med tre børn. På rekordtid har hun skænket sin nye mand 6 spillevende børn. Tilbage af de 40 danskere fra 1857 er stadig 15. Den ældste er Rasmus Jensen på 85 år.

129

Afgangs-

Afgaaede fra Sognet

	Navn.	Alder.	Haandtering.
1857.			
5.	[illegible]	Holeby 62 Aar	[illegible]
6.	[illegible]	Holeby 31 -	[illegible]
7.	[illegible]	Skørringe 38 -	[illegible]
8.	[illegible]	Skørringe 18. -	[illegible]
9.	[illegible]	Holeby 19.	[illegible]

Som det fremgår af dette udsnit af kirkebogens afgangsliste for Holeby sogn på Lolland er der under 6/4 1857 registreret ikke færre end 10 Amerikaudvandrere, omend de 5 »gemmer« sig under navnet på familiens overhoved. Christian Ludvig Christensens udvandring fra Stokkemarke 1846 trak i stort tal lollandske husmænd og tjenestefolk til Amerika (Wisconsin) . Landsarkivet for Sjælland.

Hartland i Wisconsin trækker stadig nye folk til sig

Omtrent samtidig med, at August Rasmussen skrev sine memoirer, først i bladet »Independent« i Greenville, senere i engelsk og dansk version, fastholdt en anden Amerikadansker sine oplevelser i bogform »Halvhundredaar i Amerika« (1906). Forfatteren hedder Peter M. Hannibal, husmandssøn fra Lolland, senere missionær i Nebraska. Hans forældre Maria og Lars Hannibal udvandrede fra Fuglse i maj 1856, i øvrigt samtidig med August Rasmussen. En fætter til Maria, Lars Olsen, var udvandret året i forvejen og havde slået sig ned i Hartland.

Da rejseselskabet stod af toget i Hartland, var der kun kort at gå til Lars Olsens farm, den første på venstre hånd. Snart fik Lars Hannibal sin egen farm og dertil et blokhus. Børnenes naturlige nysgerrighed over for alt det nye fandt sig udtryk i det evindelige spørgsmål: »What do you call this?« Før jernbanen kom til byen, havde nogle initiativrige nybyggere fået lagt en plankevej ind til Milwaukee, så de kunne komme derind med deres varer og tilbage med nye forsyninger.

Senere kom så jernbanen, og det satte rigtig gang i udbygningen af området. Den første pionertid med dens farer og udfordringer var et overstået stadium. Børnene kunne ikke blive trætte af at høre C.L. Christensen og de andre pionerer fortælle om »gamle dage«, hvor danskerne såvel som nordmændene ankom i stedse større grupper år efter år.

Gennem sit eksempel havde Christensen her grundlagt en udvandringstradition, som hele tiden trak folk til sig fra det hjemlige Lol-

Liste.

formedelst Bortreise.

Hvorhen bortreist.	Hvor anført i det alm. Jevnf.-Regl.	Anmærkninger.
til Amerika		
Amerika		
Amerika		
Amerika		
Amerika		

land. Pasprotokoller, kirkebøgernes afgangs- og tilgangslister samt lægdsrullerne formelig vrimler med navne på personer fra sogne som Skørringe, Tirsted, Holeby, Øster Ulslev og Stokkemarke. Her når udvandringsprocenten op på 8-10 % af befolkningen i 1870 mod næsten ingen udvandring fra sogne i det nordlige Lolland. Selv om det nu kan være svært at rekonstruere familie-, venskabs- og bekendtskabskredse på det daværende Lolland, er det dog muligt ud fra oplysninger i samleværket »Danske i Amerika« og lignende publikationer at give visse antydninger af udvandringsbudskabets kommunikationsveje.

Fire familier: Mortensen Spilmand, Mønsted, Skafte og Boesen dominerer således den danske tilvandring til Pine Lake 1851-60. I nabosettlementet New Denmark i Brown County er det især folk fra Langeland, som fylder op i rækkerne, men deres første skolelærer og stadsmusikant var en lollik, Anders Pedersen fra Vejleby, og han trak mange familiemedlemmer, »Kuske-familien« kaldet, derover.

Omkring den tidlige udvandring fra Langeland ved vi endnu ikke ret meget bortset fra at C.L. Clausens bortvandring satte en mindre kædereaktion i gang. En af de, der fulgte efter, var Frederik Rasmussen Hjorth, søn af Rasmus Sørensens kollega Rasmus Larsen, lærer i Hov skole på det nordlige Langeland. Frederik var først hjælpelærer hos sin fader, derefter kom han i drejerlære og endelig tog han som svend til hovedstaden. Her traf han i 1847 Rasmus Sørensen, som på det tidspunkt tænkte meget på at udvandre.

Gennem Rasmus Sørensens kontakter rundt om i landet samledes et rejseselskab på ca. 50 personer. De skulle ifølge planen sejle fra Hamburg med et af Slomanns barkskibe 20/3 1848, men her var kun plads til halvdelen. Resten måtte så tage med et engelsk skib, men nåede alligevel New York før de andre. Resten af vejen til Wisconsin gik over Eriekanalen og søerne. Nogle tog til Racine, andre til Neenah og atter andre købte forbundsjord i New Denmark.

Her fik Frederik Rasmussen Hjorth sig

både en farm og et drejerværksted, mens han overlod sin svoger Niels Hansen Gotfredsen fra Stoense på Lolland at fungere som New Denmarks overhoved. En anden kendt familie i dette settlement er Rasmus Ditlev Rasmussen og hans nærmeste, udvandret fra Lolland. Den ældste søn, Frits Wilhelm Rasmussen, 14 år gammel ved faderens udvandring i 1847, blev efter en omskiftelig tilværelse som sømand, tømmerhugger m.m. farmer på pre-emptionjord 1854. Det fortsatte han trøstigt med et halvt århundrede samtidig med at han virkede som stedets sognerådsformand, byskriver, fredsdommer og historieskriver.

Med samme båd som de senere New Denmark-pionerer var også en schäfer (fodermester for fårene) Jens Andersen fra Lerchenborg og en tjenestekarl, Peder Rasmussen, fra Lolland. De to var de ledende skikkelser bag oprettelsen af bebyggelsen »Neenah« sydvest for Green Bay. Peder Rasmussen lagde dog først vejen om ad byen Racine, hvor han opholdt sig i tre år. Denne by, senere kendt som danskhedens højborg i Wisconsin, blev grundlagt af et fransk missionselskab i 1699. Kulturelt sindede, som de franske var og er, kaldte de stedet op efter den store dramatiker, som lige var død på det tidspunkt.

Til omkring 1840 var der imidlertid intet grandiost ved stedet, men alt som Wisconsin blev større, fik lokaliteten stigende betydning i skarp konkurrence med nabobyen lidt længere mod nord, Milwaukee. Forenklet udtrykt kan man sige, at Racine lavede de landbrugsmaskiner, som sikrede en god kornhøst, og Milwaukee forædlede produkterne, først og fremmest til øl af tysk substans.

Omkring 1840 kom den første dansker til stedet, den københavnske tømrer John S. Bang. Han klarede sig så godt, at han i 1851 blev byrådsmedlem. Efterhånden kom flere danskere, ikke mindst fra Lolland og Langeland. Byen blev snart Wisconsin-danskernes kulturelle og religiøse knudepunkt. Bladet »Nordlyset«, grundlagt 1847, flyttede i 1850 sine redaktionskontorer ind til Racine og tog da det nok så forpligtende navn »Demokraten«. Med tiden kom der flere aviser af den slags.

Den første skandinaviske menighed i Racine blev snart erobret af danskerne, som så senere splittede sig op i to fraktioner, en grundtvigsk og en indremissionsk. I 1867 oprettedes en dansk forening i Racine. Ifølge sin formålsparagraf skulle den befordre danskernes selskabelige, kulturelle og sociale velfærd gennem et aktivt foreningsliv.

Da vi senere kommer tilbage til Amerikadanskernes forhold som minoritetsgruppe, kan vi har nøjes med disse få antydninger af det begyndende gruppesamvirke. Derimod kan det nok være på sin plads at foretage en art status over, hvorledes udviklingen havde formet sig i de mest søgte danskerstater derovre, specielt da Wisconsin, Illinois og Iowa, eftersom de tre stater markant skiller sig ud i så henseende:

Danskerne i Midtvesten 1850-70 (afrundede tal)

Delstat	1850	1860	1870
Illinois	100	700	3.700
Indiana	10	110	315
Iowa	20	660	2.800
Kansas	–	70	500
Michigan	13	190	1.350
Minnesota	1	170	1.900
Missouri	55	465	665
Wisconsin	150	1.150	5.200

Wisconsin havde i 1840 30.945 indbyggere, i 1850 ikke færre end 305.390, hvoraf de 36 % var fremmedfødte. Delstaten begyndte som en del af det store nordvestterritorium, blev så senere splittet op i forskellige mindre territorier, hvoraf Michigan Territory, åbnet 1805, snart blev det mest betydningsfylde. I 1836 blev Wisconsin udskilt som eget territorium, og 12 år senere blev det delstat. Som pionerområde blev dets navn kendt i

1830'rne, og i 1837 fik man gennem en traktat med Sioux-, Winnebago-, Sauk- og Fox-indianerstammerne rådighed over 18,5 mio. acres. De 6.500 indianere, der var tilbage omkring 1850, blev i stedet henvist til at søge deres udkomme i de nordlige skovområder.

Oprindelig blev nybyggerne mest tiltrukket af udsigten til at finde mineraler og da først og fremmest bly i området omkring Mineral Point i den sydvestlige del. Lidt senere var det skovområderne mod nordøst ved Green Bay, som lokkede med udsigten til let tjente penge. Områderne blev efterhånden forbundet med et net af veje, klassificeret (og finansieret) henholdsvis som forbunds-, delstats- og lokalveje. The Milwaukee & Waukesha Railroad 1836 blev områdets første jernbane, senere stykke for stykke koblet sammen med en nord-syd-gående linie under navnet the Chicago-Milwaukee-St. Paul & Pacific Railroad.

Sidst i rækken af kolonisatorer kom landmændene, men da i så store tal, at folketællingen 1850 opregner mere end 40.000 farmere. Jordpriserne kunne da ikke i længden holdes nede på de 1,25 dollar, som ellers var forbundsregeringens faste takst. I de tidligst bebyggede områder lå prisen på 3-5 dollars pr.

Torvedag i New Denmark ved Green Bay, Wisconsin, omkring 1900. Bygaden, en opkørt jordvej, viser tydeligt pionerbebyggelsens primitive karakter. Et træbelagt fortov gør det dog muligt at spadsere tørskoet ned ad gaden. Fot. The State Historical Society of Wisconsin, Madison.

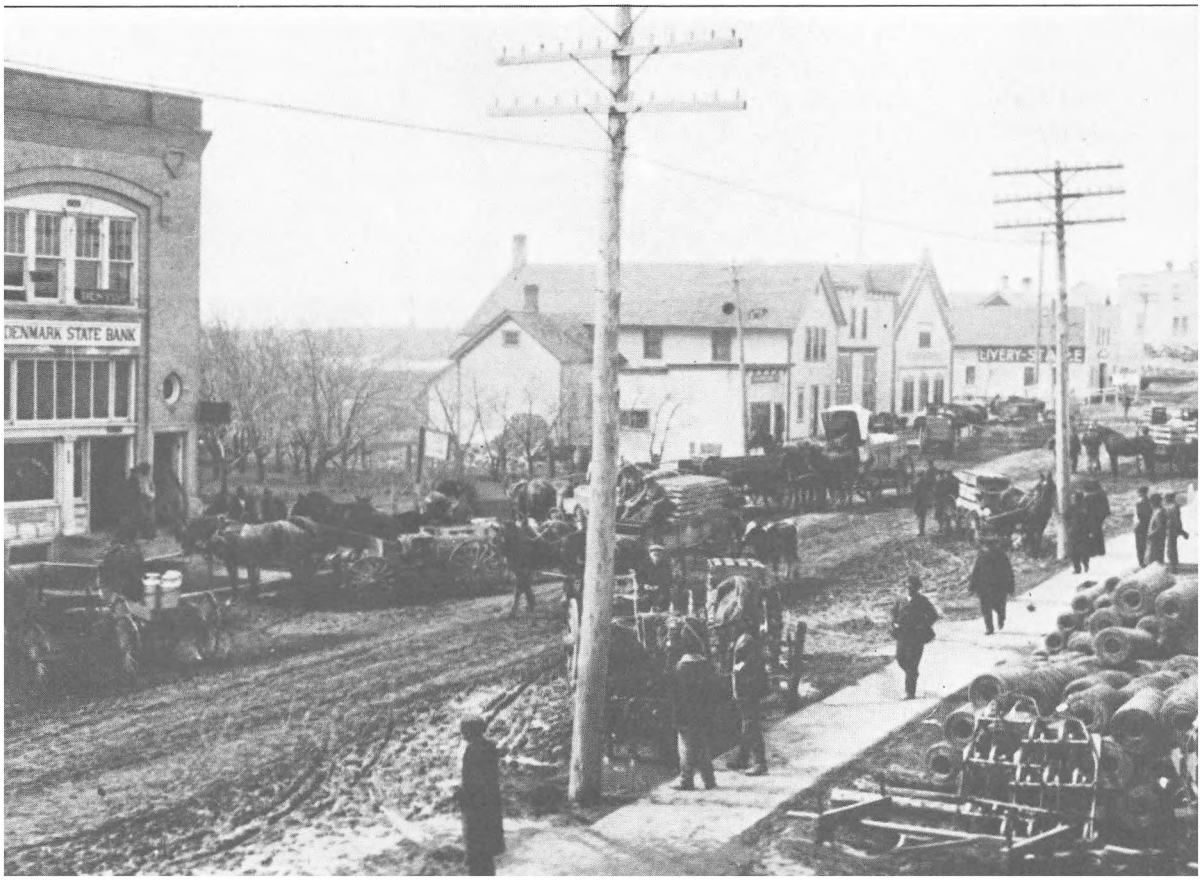

acre eller endnu højere, hvis det meste af arealet var opdyrket. Stadigvæk var jord dog billigere her end i 1840'rnes Danmark, hvor man eksempelvis på Lolland-Falster måtte betale 2.000 dollars for en gård på 4 tdr. hartkorn eller en 30-40 tdr. land. Til jordpriserne i Amerika må dog lægges de ret store rydnings- og kultiveringsudgifter, specielt når der var tale om skovklædt jord. Foldudbytterne i Wisconsin lå for hvede på 15-20 fold, for de øvrige kornsorter på 12-15 fold eller mindst 50 % mere end i Danmark.

For et så vigtigt produkt som hvede fik Wisconsin-farmerne omkring 1845 en 3-4 dollars pr. td., hvilket næsten er det samme, som bønderne i Danmark fik på det tidspunkt. Her må dog indskydes den bemærkning, at de danske kornpriser netop i 1840'rnes midte tog et ordentligt hop opad. Arbejdslønnen i Wisconsin var dog 3-4 gange så høj som i Danmark. En dansk tjenestekarl skulle være heldig, om hans årsløn eksklusive kost og logi kom op på 50 rbd. eller 25 dollars. Holder vi os til Friberts lønoplysninger, ville en karl derovre i det mindste tjene 100 dollars. Til gengæld var priserne ikke så lidt højere i Wisconsin, omend forskel i kvalitet, design og forbrugsvaner gør det vanskeligt at sammenligne dansk og amerikansk købekraft og dermed realløn.

Alt i alt kan man med en let omskrivning af et velkendt ordsprog sige, at den, der kom først til Amerika, fik både i pose og i sæk. Jorden var da uhyre billig efter europæisk målestok og lønnen ligefrem fyrstelig. I nybyggerområderne var samvirket mellem familierne som oftest præget af stor hjælpsomhed, omend mangelen på servicefaciliteter af enhver art tit gjorde tilværelsen yderst besværlig og farefuld. Efterhånden som områderne udbyggedes, kapitaliseredes dette i jordpriserne, og de senere ankomne måtte da betale prisen herfor.

For stater som Illinois og Iowa råder vi ikke som i tilfældet Wisconsin over en litteratur, som gør det muligt at skildre de første danskeres liv og færden. Vi må da ty til den amerikanske historieskrivning omkring prærielandbrugets første periode for at få en fornemmelse af, hvorledes danskere og andre indvandrerlandmænd klarede sig.

Det var historikeren Merle Curti, som med sin bog om Trempealeau County's bebyggelseshistorie »The Making of an American County« (1959) satte gang i udforskningen af pionerområdernes opdyrkning. Her viser han, hvorledes dette county i den vestlige del af Wisconsin udviklede sig 1850-80. Allerede i 1869 var pionertiden ovre, idet alle township'erne da havde mere end 2 personer pr. kvadratmile. I 1880 var tallet 23. De fleste indvandrere her var englændere, tyskere, polakker og nordmænd. Til 1880 var hvedeavlen den vigtigste indtægtskilde, ikke mindst fordi landsbyen Trempealeau fungerede som kornudskibningssted ved Mississippi.

Ved at følge farmhistorien fra tiår til tiår har Curti da kunnet aflive myten om, at de fremmedfødte forblev længere på deres farm end amerikanerne. Det forholder sig næsten omvendt, siger han. De amerikanskfødte farmere er de mest velhavende, og det befordrer stabiliteten. Alle grupper er dog ret mobile og alle klarer sig godt, betoner Curti. De fremmedfødte er heller ikke så stærkt repræsenteret i arbejdergruppen som det var at vente. Ikke uventet kan man konstatere, at amerikanerne markerer sig stærkest i sociale, kultu-

Portrættet til højre er af Mrs. Elma Wein, anden generations dansk-amerikaner og født Andersen Høi. Hendes far, Niels Andersen, var født 1856 ved Nysted, Lolland, og udvandrede 1883 til Neenah, Wisconsin. I 1898 fulgte Niels Andersens forældre og broder efter. Selv giftede Mrs. Wein sig ind i den store smeltedigel – med en tysk indvandrer. Hun har aldrig været i Danmark, men trods dette taler den 89-årige (!) endnu godt dansk. Hun bor nu i Hartland, Wisconsin. Fot. 1984, Lars Scheving.

Dette vinterbillede, taget af en kornelevator i Fairchild, Wisconsin, 28/12 1906, viser en gruppe farmere, som er på vej hjem efter vel overstået kornlevering. Kornet føres til tops i elevatoren af en transportør, hvorefter det kan sluses ned i de jernbanevogne, der rangeres ind på den modsatte side af elevatoren. The State Historical Society of Wisconsin, Madison.

relle og politiske sammenhænge. De bliver længst på stedet, de tjener mere end indvandrerne og de klatrer derfor hurtigere op ad den sociale rangstige. 1860'erne er det årti, hvor de største formuer grundlægges.

Senere har Curtis' efterfølger i Frederick Jackson Turner-professoratet ved universitetet i Madison, Wisconsin, Allan Bogue, udgivet et meget berømmet værk »From Prairie to Corn Belt« (1963). Præriens forvandling fra urgræs til majsområde følger Bogue her i detaljer for perioden ca. 1850 til 1880, idet udviklingen i et county i Illinois sættes op mod det, der sker i et Iowa-county. I begge tilfælde er opdyrkningen et afsluttet kapital 1880. En femtedel af befolkningen i 1870 er indvandrere. De engelsktalende er den største gruppe med 7-8 %, derefter tyskerne med omtrent samme tal i Illinois og 6 % i Iowa. Af skandinaverne fører svenskerne i Illinois med 1,2 % og nordmændene i Iowa 1,5 %, mens danskernes andel er helt nede på 0,1 % i Illinois og 0,2 % i Iowa. Bogue viser her, at de første nybyggere i begge undersøgelsesområder mest var gifte mænd i alderen 25-40 år. Alligevel var $^3/_5$ vandret videre ved næste tælling i 1860. Det er de mest velhavende, der bliver tilbage.

Til venstre øverst: Det store frilandsmuseum »Old World Wisconsin« ved Eagle, Wisconsin, har også en dansk farm fra pionertiden. »The Pedersen House« blev oprindelig opført 1872 af indvandreren Kristen Pedersen i byen Luck. Køkkenet, der ses her, var en luksus man først fik råd til i 1890. Fot. Lars Scheving.

Nederst: Dansk-amerikaneren mrs. Elma Wein i sit hjem i Hartland. Det sætter pionertidens boligforhold i kontrast. Fot. Lars Scheving.

I begge områder var en spekulationsbølge i gang i 1850'erne. Store jordarealer fra kanal- og jernbanetildelinger kom i spekulanternes hænder, hvorefter de kunne indkassere 6-15 % i forrentning. Senere undersøgelser har dog vist, at nybyggerne gennem brug af deres lokalpolitiske organer skar toppen af denne fortjeneste ved at påligne udenbys boende jordejere større jordskatter end andre. De stigende jordpriser tvang ofte uformuende farmere til at begynde som forpagtere. Ved folke- og landbrugstællingen 1880, hvor man første gang undersøger dette forhold, viser det sig, at 31 % af farmerne i Illinois var forpagtere, i nabostaten Iowa 24 %. Bogue er her af den opfattelse, at så tidligt som 1850 blev henved 10 % af farmene drevet af forpagtere, men at amerikanerne og indvandrerne her står lige.

Fortroppen på plads

I sin første, spæde begyndelse er den danske udvandring til Amerika nærmest at sammenligne med en historie uden begyndelse og ende. Så længe som danske sømænd og udenrigshandlende har haft Amerika som arbejdsområde, har der været danskere, som gik i land derovre. Rundt omkring i Amerika findes blegnede vidnesbyrd om danskere, som længe før udvandringsårhundredet skabte sig et udkomme i det fremmede.

Det skabte ingen tradition for udvandring udover, at der i snævrere danske kredse eksisterede et vist kendskab til mulighederne i Amerika. Det forklarer, hvorfor en Torben Lange straks efter sin landgang i New York 10/8 1841 kunne gå den lige vej til danske bekendte. Med Langes og andres vandringer vestover blev anbragt nogle vejviserskilte, som rigtigt tydet skulle kunne lede senere indvandrere over ankomstfasens mange vanskeligheder og forhindringer.

Det var udvandrerbrevene, de offentliggjorte såvel som de private, der her fungerede som den kollektive bevidsthed om USA som udvandringsmål. Selv om man i bredbånds- og informationsteknologiens tidsalder kan have svært ved at fatte, hvorledes folk på den anden side af Valby bakke overhovedet fik informationer fra den store verden, så er det dog en kendsgerning, at de derude på landet vidste temmelig god besked om Amerika. Der må have været mange flere breve i omløb, end der er bevaret for eftertiden. Datidens skolebøger kolporterede også et Amerikabillede, sådan som vi har set i tilfældet Rasmus Sørensens læsebog.

Chr. Winthers og H.C. Andersens romantisering, omend på ironisk baggrund, af den populære forestilling om Amerika viser helt klart, at i hvert fald den dannede offentlighed kunne mere end deres Cooper, når talen faldt på Amerika. Men over for sværmeriet omkring det fjerne kontinent stod helt konkrete overvejelser omkring billetpriser, rejsebesvær og alle tænkbare vanskeligheder ved at begynde forfra i et fremmed land. Kun folk med et vist overskud på alle poster kunne besejre den indre usikkerhed, som ellers fik overtaget i 9.999 ud af 10.000 tilfælde.

Opmuntrende meddelelser fra udvandrere, som havde forceret alle hindringer og som ovenikøbet kunne rapportere tilbage, at forventningerne og realiteterne svarede til hinanden, må her have sat skred i tingene. Den offentlige debat i Norge mellem tilhængere og modstandere af udvandring har her henledt danskernes opmærksomhed på, at udvandringen var blevet et gruppefænomen. At kunne rejse i flok og følge med andre, måske ovenikøbet anført af en Amerikakender, kunne ligefrem gøre tanken om en lang sørejse tillokkende. Rasmus Sørensens folkelige agitation i 1840'rne har i sammenhæng med hans popularisering af Friberts bog med tilhørende pressepolemik gjort udvandringsspørgsmålet til et offentligt anliggende.

Christian Ludvig Christensens pessimistiske syn på landbo-underklassens fremtidsmu-

Christian Ludvig Christensens næstældste søn John B. Christensen var foruden at være farmer i Hartland, Wisconsin, også virksom i kommunale og lokale anliggender. Eksempelvis var han interviewer ved de forskellige folketællinger. Det indebar, at de danske personnavne for en gangs skyld blev stavet rigtigt. Desuden var han sekretær for den komité, som i 1867 fik rejst den første kirke (af træ) i Hartland. Den blev i 1911 erstattet af den nuværende bygning af sten. Kirkegården, hvor familien Christensen fandt sit sidste hvilested, ligger umiddelbart op til kirken. Foto ved forf.

ligheder viser os i et glimt, at befolkningspresset, forstået som en nærmest uovervindelig barriere mellem rig og fattig i datidens Danmark, har været en højst håndgribelig realitet for alle med indsigt i tingene.

Men debatten blandt de udvandringslystne stilnede ikke af, blot fordi springet var taget og adressen nu var et eller andet Post Office i Wisconsin. Her meldte sig straks ruelsen: var det nu det rigtige, vi gjorde, og blev vi med ét rige og lykkelige, sådan som det var os stillet i udsigt? Gang på gang afspilles dette tema i debatten mellem tilhængere og modstandere.

Johan Reiersen skrev under sit ophold i Amerika et langt brev til sin landsmand, den fhv. storbonde og stortingsmedlem Hans Gasmann fra gården Foss i Gjerpen, nu boende Pine Lake, Wisconsin. Her foredrog Reiersen sit foreløbige syn på udvandringen og skrev bl.a.: »Naar man dernæst spørger Udvandreren, om han aldrig har angret sin Beslutning, om han ikke er blevet skuffet i sine Forventninger og om han ikke ønsker sig tilbage til Norge? da vil han til de første Spørgsmaale efter nogen Nølen i Almindelighed svare *Jo*, men til det tredie udtale det bestemteste Nei.«

Hertil svarede Gasmann, at han personlig aldrig havde angret sin beslutning om at udvandre og det gjaldt i øvrigt alle bortset fra »dovne Mennesker og Kavaljerer, som ikke gidde arbeide, og som er kommen hid i den Formening, at man her kunde leve uden at forrette Noget ...«

Folk på prærien vidste forbavsende god besked med hinanden, også selv om man boede

hundreder af miles fra hinanden. I brevene hjem fortæller de familie og venner, at »ovre i Wiskonsin« bor smedens søster og hendes mand etc. Selv mormonprædikanternes breve hjem er fyldt med gossip om fælles bekendte, jævnfør følgende passus i et brev fra 1/6 1858: »Alle vel; Marie Larsen Ledet bliver vistnok P.C. Skovgaards Sekon Weif og ikke L.C. Geertsens kone ...«

Settlementerne får ustandselig besøg af langbenede nyhedsformidlere af typen Rasmus Sørensen eller Lars Jørgensen Hauge. Johan Reiersen fortæller i et brev til sine venner, skrevet 24/1 1844 i Iowa City, at mens han var på besøg hos norske udvandrere på Koshkonong-prærien hørte han, at Hans Gasmann boede 18 miles længere mod nordvest. Ledsaget af en ung knøs gik han hen for at hilse på sin landsmand. Her blev han godt modtaget, og boede der en hel uge.

Tilfældet havde her bragt en række veluddannede og ret velhavende mænd fra hele Norden sammen: Unonius, Gasmann, Fribert og mange flere. Her havde de dannet en skandinavisk union med svenskerne på østsiden af Pine Lake, nordmændene på vestsiden sammen med Fribert. I små både med navne som »Constitution« og »Union« sejlede de frem og tilbage for at besøge hinanden. Johan Gasmann, Hans' broder, fortæller i et læserbrev til bl.a. Bratsburg-Amts Correspondent, publiceret stykkevis februar-marts 1845, at han under en Amerikatur blev gæstfrit modtaget af en dansker ved navn L.J. Fribert og en svensker (uden fornavn!) Petersson.

Det er nok den samme person, som Fredrika Bremer også omtaler i sit 2-bindsværk »Den nye Verden. En Dagbog i Breve« (1854-55). Her nævnes en landmand Petterson, hvis nedslidte kone beværter forfatteren godt under dennes ophold i Pine Lake 29/9 1850. Det var gået ægteparret ilde under deres ophold derovre. »Madame Petterson maatte forrette de sværeste Arbeider, samtidig med at hun ammede sine Børn. Nedbøjet af Gigt laae hun ofte paa Knæe og vaskede Gulv. Hendes Mand maatte tilsidst opgive Agerdyrkningen; han blev Skomager og skaffede sig og Sine et tarveligt Udkomme ...« Nu var konen blevet enke og havde det yderligere fattigt. Fredrika Bremer måtte »ligge i Søsterseng med Madame Petterson, medens sex Børn og Børnebørn laae i det tilstødende Værelse, der var Kjøkkenet ...«

Naturligvis var Midtvesten ikke bare sognet eller bygden i forstørret udgave. Torben Lange kunne f.eks. rejse hundreder af miles uden at møde en eneste dansker. Guldgravere som Peter Justesen, Jens Storm Schmidt og Peter Lassen synes heller ikke at have truffet hinanden, selv om i hvert fald de to første stod og vaskede guld ved den samme flod.

Det er straks noget helt andet med rejsebogsforfattere som danskeren Axel Felix (pseudonym for H.P.C. Hansen), der i 3-bindsværket »Langt fra Danmark« (1852-55) fortæller om møder i stribevis med landsmænd. Alle har det godt derovre ifølge Felix. Jyden Peter Gilsey sælger havannacigarer i sine butikker på Broadway i New York. Maden kan man få i The Scandinavian House i Greenwich Street, hvis indehaver er en fhv. mekanicus Fred. Schiøtt, og ønsker man at give sin dame en erindring om en god stund sammen, er stedet juvelér Fred Wettergreen. I Fifth Street findes en lille dansk koloni: mekanicus Brandt, rullegardinsmaler S. Koppel, snedker J. Petersen m.fl. Begiver man sig ned ad Hudson-floden og Erie-kanalen med kurs mod Buffalo, kan man ikke undgå at møde skandinaver i de byer, man passerer undervejs. Alle er gæstfri i denne pionerfase, og vildfremmede mennesker bliver modtaget som familiemedlemmer, blot fordi de er landsmænd.

Alt var nu klar til at modtage de danskere, der lå som bageste del af den store indvandrerstrøm fra det angelsaksiske Europa, alle forventede – og ønskede – at se i 1850'ernes og 60'ernes USA.

Dansk interesse for Sydamerika

Naturforskeren P.W. Lund i Brasilien

Som allieret med Napoleons Frankrig 1796-1808 måtte Spanien omend noget nødtvunget se til, at såvel modstanderen England som det neutrale USA gik aktivt ind i handelen på Sydamerika. Det løsnede kraftigt båndene mellem moderland og kolonier, endnu inden den politiske frigørelse var kommet rigtig i gang. De fabuløse guld- og sølvlaster, Spanien og Portugal havde fragtet hjem over Atlanten, havde skabt en forestilling om Sydamerika som de store rigdommes verdensdel.

Til rigdomskataloget hørte ikke alene artikler som ædelmetaller og andre kontante naturrigdomme, men også naturvidenskabelige mærkværdigheder og naturhistoriske sjældenheder. Det blev da ikke så lidt af en prestigesag for europæiske regeringer at udsende store og kostbare ekspeditioner til Sydamerika, helst anført af store navne inden for den relevante forskning. Notabiliteter som Auguste de Saint-Hilaire, Karl Friedrich von Martins og Alexander von Humboldt forlod for en tid forelæsningssalenes noget indelukkede verden til fordel for livet i Brasiliens urskove, Mexicos højland eller Argentinas pampas.

Også Danmark fik en Brasilien-forsker, men han valgte udvandrerens rolle fremfor en v. Humboldts gæsteoptræden. Peter Wilhelm Lund, søn af en københavnsk hosekræmmer, begyndte i 1819 det medicinske studium. Allerede som barn havde han vist et sjældent anlæg for naturhistoriske iagttagelser, og efter fire års lægestudium slog han ind på den naturvidenskabelige vej, ikke mindst inspireret af zoologen J. Reinhardts forelæsninger på

P. W. Lund (1801-80), den verdensberømte danske naturforsker. I årene 1834-44 skrev han helt nye kapitler om jordens udviklingshistorie ved at fremdrage fossile dyreknogler i brasilianske kalkstenshuler. Arbejdet undergravede imidlertid hans helbred, og de sidste 30 år af sit liv foretrak han at »blive siddende i sin rolige Krog ...« i Lagoa Santa. Litografi i billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

Det kgl. naturhistoriske Museum i Stormgade.

Efter kun to års studier vandt han to prisopgaver: om blodkarsystemet hos de tibenede krebsdyr og om fysiologiske resultater ved dyreforsøg, i fagsproget vivisektioner. Det grundlagde Lunds berømmelse. En stor fædrene arv satte ham i stand til at indrette sig sit eget museum i skovløberhuset ved Furesøen.

En frembrydende tuberkulose tvang ham imidlertid til at søge klimaforandring, og i

september 1825 tog han da med skib direkte fra København til Rio de Janeiro i Brasilien.

Lykkelig befriet for sin evindelige hoste gik han her i gang med at indsamle meteorologiske iagttagelser for Det kgl. danske Videnskabernes Selskab samt pakke kister fulde af skeletterede fugle og insekter til Det kgl. naturhistoriske Museum. Fonden ad Usus publicos bevilgede ham hertil 400 rbd. i sølv.

I 1829 fik han doktorgraden ved Kiels Universitet på en afhandling om kamgællede snegles tidligste udviklingsstadier. Efter et sommerophold i København tog han på en forskningsrejse rundt i Europa. I Paris blev han stærkt påvirket af zoologen G. Cuvier og dennes lære om de forstenede dyrerester som vidnesbyrd om verdensomspændende naturkatastrofer i jordens urtid, »Syndfloden«.

I november 1832 drog han atter til Brasilien for aldrig mere at vende tilbage. Sammen med en tysk botaniker, L. Riedel, udrustede han en ekspedition til det indre af Brasilien. I byen Curvelo mødte de til deres store overraskelse en naturkyndig dansker, Pedro Claudio Dimarque, på dansk Peter Claussen, selvbestaltet høvding over såvel underkuede familiemedlemmer som indfødte. Selv om dennes noget ligefremme livsappetit for-

Venstre fods knogler af fortidsdyret *Platyonyx* (kæmpedovendyret). Illustration af P. A. Brandt, som opholdt sig i Brasilien for at tegne naturforskeren P. W. Lunds epokegørende fund. Håndskriftsafdelingen, Det kgl. Bibliotek.

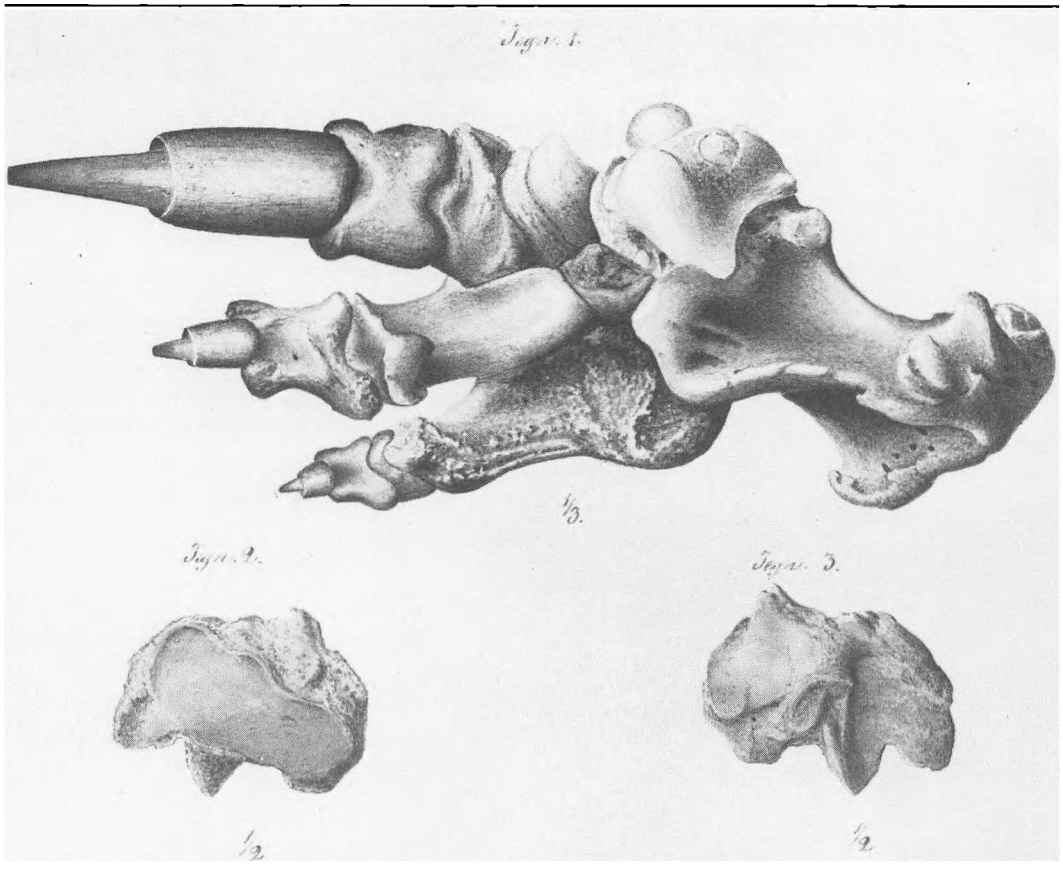

skrækkede de fossilt interesserede forskere, kunne de dog godt bruge Claussen som vejviser til de mange kalkstenshuler på egnen. Et tykt lag af salpeter havde her konserveret knogler fra nu uddøde dyrearter.

Det blev P.W. Lunds skæbne. Sammen med den norske kunstmaler P.A. Brandt udforskede han i tiden 1835-45 et par hundrede af disse huler. Udgangspunktet herfor var landsbyen Lagoa Santa, hvor han samlede sine skatte. Hans epokegørende opdagelse af 147 arter pattedyr, hvoraf $^1/_3$ var uddøde, blev publiceret i Videnskabernes Selskabs skrifter under den fælles titel »Blik paa Brasiliens Dyreverden før sidste Jordomvæltning« (1837-46).

Sine samlinger skænkede han i 1845 til Det kgl. naturhistoriske Museum, men som altid i videnskabernes verden var ambitionerne her større end bevillingerne. Kasserne måtte samle støv så ydmyge steder som i københavnske toldkamre, før de kunne pakkes ud og sjældenhederne placeres på deres naturgivne plads. Oprindelig var det Lunds agt at følge efter, men depressive træk i hans psyke fik overhånd og han sank hen i en tilstand af stærkt reduceret virkelyst. Al hans energi syntes brugt op i de underjordiske huler under det krævende arbejde med at udgrave og registrere de forstenede dyrerester. Størst indsats ydede han derefter ved at yde husrum til unge danske forskere, som ville fortsætte hans pionervirksomhed. I 1880 døde han, 79 år gammel.

Danske læger får praksis i Brasilien

P.W. Lund blev lokket til Brasilien af udsigten til at gøre naturhistoriske landvindinger. Det står derimod mindre klart, hvad der fik to danske læger, Carl Johan Fürst og Hans Vilhelm Saxild, til at rejse til byen Cachoreira, ikke langt fra Salvador. Måske har De danske-vestindiske Øer fungeret som en art fremskudt observationspost for sydamerikanske studier i marken. Desuden havde beretningerne om Sydamerikas befrielseskamp virket dragende på mange. Navnet på en af de store helte herfra, Simon Bolívar, var kendt af de fleste i samtiden.

Simon Bolivar (1783-1830) ledede de sydamerikanske staters løsrivelse fra den spanske kolonimagt. Hans plan fra 1825, hvorefter alle de amerikanske stater skulle samles i et slags forbund, blev aldrig virkeliggjort, men som frihedshelt gjorde han stort indtryk på sin samtid. Stik, Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

Den historisk-geografisk kyndige postembedsmand Frederik Klee, det danske postvæsens store reorganisator, udgav i årene 1837-39 et større værk »Amerika, især i den nyeste Tid, en historisk-geografisk Haandbog«. I forordet hertil bad han det læsende publikum om en vis overbærenhed med værkets mangler, men ét stod ham klart: »At det ikke vil blive modtaget uden Interesse, derfor er Gjenstandens Vigtighed og Nyhed mig sikker Borgen.« Her ofredes såvel Nord- som Sydamerikas frihedskamp en indgående beskri-

Bolivia
Paraguay
Brazil
JUJUY
SALTA
FORMOSA
SANTIAGO
DEL ESTERO
CATAMARCA
Misiones
CORRIENTES
LA RIOJA
SANTA FE
SAN JUAN
ENTRE
RIOS
CORDOBA
Uruguay
Mendoza
SAN
LUIS
MENDOZA
Chile
BUENOS AIRES
Tandil
LA PAMPA
Necochea
Tres Arroyos
NEUQUEN
RIO NEGRO
CHUBUT
SANTA CRUZ
Falkland øerne
ARGENTINA
TIERRA DEL FUEGO
0 100 200 300 400 500 km

velse med megen dvælen ved helte som Bolívars indsats.

Forfatteren måtte dog erkende, at Bolívars plan fra 1825 om at samle de amerikanske stater til en helhed ikke havde vist sig realisabel: »Dog hvor vigtig og indflydelsesrig end denne, den høihjertede Bolivars efter Humanitetens og Frihedens Grundsætninger udkastede Plan vilde have været; saa strandede den dog ei alene paa Storbritanniens Handelsinteresser, men og paa de unge Staters Stridigheder og indre Uroligheder ...«

Af de to læger havde Fürst taget sin spanske tillægseksamen i Bolivia 1840, før han kom til Brasilien. Saxild ventede derimod hermed til 1842, da han sammen med Fürst vandrede videre til Argentina. Hovedstaden Buenos Aires havde her udviklet sig til at være et fælles midtpunkt for handelen på Sydamerika. Af den grund kom mange udlændinge til byen, og de havde naturligvis behov for medicinsk assistance, i henseende til klimaets og miljøets indbyggede skadevirkninger. Fürst og Saxild oprettede derfor et hospital, som specielt var bygget til at tage imod den slags patienter. Men inden vi går videre i historien, må vi have etableret en mere direkte forbindelse mellem Danmark og Argentina.

Fra Stege til Buenos Aires

Selv om der også før 1840 har været danske i Argentina, er det først og fremmest i dette år, nærmere bestemt d. 20/12 1840, at der knyttes en officiel forbindelse mellem Danmark og Argentina. Den dag gik nemlig kommandør Chr. Wulff, chef for fregatten »Bellona«, i land i Buenos Aires for at søge forbindelse med den argentinske udenrigsminister. Her som i andre lande i verdensdelen skulle Wulff som den danske regerings officielle repræsentant søge at få afsluttet handelsaftaler med den lokale regering. Det lykkedes da også at få en sådan aftale i stand, ligesom der blev udnævnt en dansk konsul, J.J. Klick.

Den månedlange ventetid i Buenos Aires bevirkede, at skibets officerer kom til at spille en aktiv rolle i byens selskabsliv. Midtpunkt i selskabeligheden blev den skønne Manuelita, diktatoren Juan Manuel de Rosas' 23-årige datter. Hendes livfuldhed kastede et kosmetisk forskønnende skær hen over det rædselsregimente, diktatoren udøvede gennem sit hemmelige politi, mazordas. Enhver, som stod Rosas i vejen, blev skånselsløst ryddet væk. Dermed blev skabt en særlig argentinsk tradition for behandling af politiske modstandere.

I denne atmosfære af økonomisk aktivitet i dagtimerne, livfulde soireer i aftenstunden og myrderier ved nattetide kom lægerne Fürst og Saxild da til Buenos Aires 1842. Begge kom de til at spille en aktiv rolle i byens liv. Fürst var således medlem af det medicinske og naturvidenskabelige selskab samt borgerrepræsentant. Det gav ham også stor anseelse, at han blev gift med frihedshelten Zapiolas datter. I 1852 blev han dr. med. ved Kiels Universitet.

Under en voldsom koleraepidemi i 1867 blev Fürst af regeringen bedt om at forestå sygdommens bekæmpelse i denne lille havneby San Nicolas. Med største iver tog han del i lægearbejdet i felten, men blev da smittet og døde efter få dages sygdom. Dr. Saxild, som i modsætning til Fürst mest havde europæiske indvandrere som patienter, vendte i 1852 tilbage til Danmark. Under koleraepidemien det følgende år fungerede han som over-

Kort over Argentinas provinser med placering af de danske bebyggelser Tandil, Necochea og Tres Arroyos i Buenos Aires-provinsen, Mendoza i provinsen af samme navn og Misiones i Corrientes-provinsen. De fleste steder i Argentina findes danske indvandrere, men de anførte settlementer er de mest kendte i den dansk-argentinske historie.

læge ved koleralazarettet i København, derefter blev han praktiserende læge sammesteds. I 1862 blev han udnævnt som argentinsk konsul i Danmark, 1878 generalkonsul. Han døde i 1891.

To så prominente udlandsdanskere måtte naturligvis blive søgt af enhver landsmand, der kom til Buenos Aires. En dag i november 1844 blev Saxild da også opsøgt af en hel gruppe af danske, alle fra Stege på Møn: lægekollegaen Frederik Georg Henrik Jacobsen med kone og to små børn, en ung mand, Christoffer Høier, og endelig en 33-årig skolelærer, Hans Christensen Fugl.

Ved at se den præsentable, men noget tilbageholdende 3.lærer fra Stege Borgerskole har Saxild næppe forestillet sig at stå ansigt til ansigt med den danske Argentinaudvandrings egentlige grundlægger. Og var end Christensen Fugl ikke helt uvidende om sit eget værd, kunne han næppe den novemberdag i 1844 have forestillet sig selv i rollen som danskerbebyggelsen Tandils førstemand. Han var født 1811 i Horslunde på Lolland som nr. 9 og yngste i den børneflok, træskomand og husmand Christen Fugl og hans kone Mette Olesdatter havde sat til verden i det lille husmandshus med 3 tdr. land jord under godset Christianssæde, statsmanden C.D. Reventlows ejendom.

Efter konfirmationen fik Hans Christensen Fugl plads som kusk og tjener hos biskop Rasmus Møller i Maribo, fader til Poul Martin Møller og stedfader til Chr. Winther. Den lærde og samtidig menneskekloge biskop fik den velbegavede husmandssøn optaget på Snedsted seminarium i Thy, og efter to års studier blev han i 1837 huslærer hos en præ-

Borgerskolen på Storegade i Stege (det lave hus nærmest hjørnebygningen). Foto fra omkring 1910. En »lilleskole« er faktisk ikke en opfindelse fra 1980'ernes eliteskolealder. Møns Museum, Stege.

stefamilie. To ansættelser af denne art førte ham da til Borgerskolen i Stege, ikke mindst fordi der her efter hans egen opfattelse »kunne haves mere dannet Omgang end blandt Almuen paa Landet ...«

Udover at varetage sine pædagogiske opgaver tog Fugl her aktivt del i arbejdet på at højne lærerstandens faglige og sociale anseelse, eftersom skolelærere i den tid ikke stod særligt højt på den borgerlige rangliste. Stærkere end de fleste af sine kolleger følte Fugl, at der var sat næsten uoverstigelige skranker i vejen for en social opstigning.

Et par af hans nye venner i Stege, lægen Frederik Jacobsen og dennes kone, var heller ikke tilfreds med livet i den lille provinsby, og tilfældet kom dem da til hjælp. Berlingske Tidende bragte 30/1 1844 et læserbrev om »Udvandring til Sydamerika«, skrevet af koffardikaptajn C.L. Wordinger, Rønne. Ifølge brevskriveren havde aviserne på det sidste dyrket emnet Nordamerika alt for ensidigt. Efter hans opfattelse var mulighederne i »de forenede Stater ved La Plata-floden i Sydamerika eller som de oftere kaldes efter Hovedstaden, Buenos Ayres, uden Tvivl mere skikkede hertil ...« På græssletterne i den sydlige del af landet behøvede man blot at sætte ploven i jorden, så ville afgrøderne nærmest komme af sig selv.

Bortset fra landbrugsprodukter som kød, smør og ost var alt utroligt billigt i Argentina, og skatter kendte man så at sige ikke til. Wordinger ville gerne deltage aktivt i kolonisationsprojektet, i fald nogen agtede sig derover. Desuden ville han arrangere overrejsen for 120 rbd. på et nyt, hurtiggående skib i løbet af sommeren.

Brevet fik to opmærksomme læsere i Stege, nemlig Jacobsen og Fugl. Formentlig har lægen kendt til sine to kollegers virksomhed i Buenos Aires, hvilket skulle borge for en passende indføring i de lokale forhold. Landkortet kom på bordet, og en rejserute blev lagt. Turen Hamburg-Buenos Aires kostede 300 rbd. for en voksen person. Ingen af dem ejede mere end til dagen og vejen, men Fugls gamle velynder, provst Daniel Smith, skaffede ham 200 rbd. fra Det danske Missionsselskab. Pengene skulle bruges til at undersøge, hvad der kunne gøres for at omvende indianerne til kristendommen. En anden præst forærede Fugl en hjulplov, som skulle kunne bryde en første fure i det fremmede. Familien Jacobsens udrejse blev ifølge Fugl finansieret ved penge, som denne havde samlet ind blandt fælles venner og bekendte.

Afsted kom de da 8/8 1844 via København-Kiel, og godt to måneder senere var de i Bue-

Hans Christensen Fugl (1811-1900). Lærer ved Borgerskolen i Stege, udvandret 1844 sammen med andre fra egnen til Argentina. Først havde han forskellige jobs i Buenos Aires, derefter en chacra (gård) m.v. i Tandil syd for hovedstaden. Her opstod den største danskerbebyggelse i Argentina. Efter to ophold i Danmark tog han varigt bopæl i København. Fot. Kort- og billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

nos Aires. Med en anbefalingsskrivelse i lommen opsøgte de straks de to danske læger. Dr. Saxild modtog dem først venligt, men da han blev klar over, at de intet ejede, fik piben en anden lyd: »Hvad Satan vil De her! De tænker nok som de fleste hjemme, at De her med Lethed kan faa glimrende Erhverv og Rigdom, men det er sku' et stort Bedrag, det er ikke saa let at løbe til for enhver. De troer nok at dette er et raadt Land, uvidende og udannede Folk, hvor et dannet Menneske strax maa blive Herrer og Stormænd, men det er sku' ikke saa, de ere ligesaa oplyste og dannede som hjemme, og her ere Videnskabsmænd, der siger Spar to til dem hjemme.«

Pennen har nok dirret lidt i Fugls hånd, da han om aftenen betroede sin dagbog den barske læges velkomstsalut med tilhørende bandeord. Men bag det afvisende lægeydre gemte sig en brav og hjælpsom landsmand, som snart fik skaffet de nyankomne noget at bestille. Fugl blev således mælkeleverandør til storbyen. Hver morgen red han ind til sine kunder med mælkedunkene hængende overskrævs på hesten, ombølget af Rosas-diktaturets rød-hvide faner, bånd og inskriptioner med deres opflammende budskab: »Viva la Confederacion Argentina, viva el Grand Rosas!« Fugl tænkte dog mest på at få solgt sin mælk, og det lykkedes for det meste. Det kneb dog med sproget i begyndelsen. De kvindelige aftagere studsede lidt, når han i sin sproglige ubehjælpsomhed kom til at forveksle un peso (mønt) med un beso (kys). Alligevel fik han sin betaling.

De farlige sider af den argentinske tilværelse

Der var dog andre sider af livet som mælkehandler, som Fugl skøttede mindre om. Det kildede lidt ubehageligt, da »en ung irsk uopdragen Lømmel« noget nærgående søgte efter det sted på danskerens krop, hvor han lettest kunne støde sin gaucho-kniv ind. I almindelighed gælder det, at hvor danske udvandrere stødte på irlændere, var disse enten fordrukne, lusede eller brutale, evt. alle tre ting på samme tid. En anden dag, hvor Fugl var kommet lidt tidligt på færde med sine mælkedunke, blev han indhentet af to knivbevæbnede røvere. Hans gamle hest erindrede sig dog sin glorværdige fortid som hurtigløber og tog kampen op. Derved blev dens herre bragt i sikkerhed i familien Jacobsens hus.

Det største problem for Hans Fugl var nok samme hr. og fru Jacobsen. Lægen var meget lidt ordholdende i pengesager og slog derfor mønt på sin landsmands trohjertede hjælpsomhed, og den charmerende lægefrue vidste også meget vel, hvorledes hun skulle gebærde sig i forhold til husvennen. Det madonnabillede, den noget dydsirede Fugl havde formet over fru Jacobsens hele person, krakelerede dog lidt efter lidt. Efter deres fælles udflytning til byen Barrancosa i det sydlige Argentina, hvor Jacobsen fik sig en praksis og Fugl et job som landsbysnedker, tog fru Jacobsen sig en fast elsker, en gemen gaucho. Det pinte naturligvis ægtemanden, men mest Fugl, og det kom da til et endeligt opgør ude ved et krat ved en nærliggende flod. Her kommanderede den oprørte husven med pistolen i hånd den troløse lægefrue frem fra sit skjul, mens gauchoen forsvandt til den anden side. Den faldne kvinde var dog ikke mere skamfuld end at hun forbitret spurgte, hvad det egentlig ragede ham. Når alt kom til alt, var han dog hverken hendes broder eller fader. Efter endnu et sammenstød i Tandil skiltes deres veje. Fru Jacobsen slog sig sammen med en tysker og lægen drog til St. José i Uruguay, hvor han døde omkring 1860.

Under sin tid i Barrancosa havde Fugl hørt tale om bebyggelsen Tandil ved foden af Tandilbjergene, en godt 300 km syd for Buenos Aires. Her skulle være gode muligheder for kvægavl og for hvededyrkning og Fugl drog da hertil marts 1849, fast besluttet på at reali-

sere drømmen om at blive landmand i Argentina. I sit følgeskab havde han en landsmand med det gode navn Jørgensen. I fællesskab købte de fire okser og en tohjulet kærre, som skulle rumme alle deres ejendele på turen fra Buenos Aires til Tandil.

Det blev en yderst besværlig køretur. Hjulene sank i til navet på grund af den stærke regn, som helt havde opblødt jorden. Efter næsten fire ugers køretur nåede de omsider frem. Her tog Fugl straks fat på at bygge sig et hus, konstrueret af planker, æltet jord og pampasgræs og tækket på nordisk vis. Et års tid efter sin ankomst var han klar til at dyrke sin egen hvede, som efter planerne skulle males på hans egen hestemølle.

I begyndelsen kneb det dog for ham at holde naboernes løsgående heste og kreaturer væk fra den lokkende hvedemark og den lokale fredsdommer var ikke meget for at gribe ind i sådanne nabostridigheder. Den gode dommer ville i princippet gerne høre på hans besværinger, men når det kom til realiteter, blev han straks undvigende. Lidt efter lidt blev han dog accepteret af naboerne; flere og flere begyndte at dyrke hvede og de helt store penge tjente danskeren, da han fik bygget sig et bageri inde i selve byen.

Skærmydsler med omstrejfende indianere fik Fugl til at opgive landbruget på sin *chacra* og han flyttede i 1856 ind i byen. Her var i mellemtiden ankommet en hel del indvan-

José (Jens) A. Christensens estancia i Copetonas ved Tres Arroyos omkring 1920. Der er unægtelig forskel på et chacrahus af bølgeblik og dette 4-fløjede herregårdsanlæg. Don Christensen spillede i øvrigt en stor rolle i stedets sociale og kulturelle liv. Udvandrerarkivet, Ålborg.

drere fra Italien og Spanien, og det medførte i sig selv krav til det kommunale servicebehov. Forsonet med de tidligere magthavere i byen gik Fugl nu ind i det kommunalpolitiske arbejde og blev på én gang byens bygningsinspektør og skønsmand, kirkeværge og tilsynsførende med skolevæsenet samt gade- og vejvæsenet. Daglig var han i skolen for at inspicere undervisningen, hvad han jo i kraft af sin uddannelse skulle være selskreven til.

Et brev fra Danmark

Tidligt på året 1857 nåede et brev frem til byen. Som adressat var angivet Hans Christensen Fugl i Tandil. For en sikkerheds skyld havde afsenderen bag på konvolutten skrevet: »Dersom bemeldte Hans Christensen Fugl skulde være død og borte, bedes de gode Mennesker, i hvis Hænder dette Brev maatte komme, lade os det vide.«

Det var familien hjemme på Lolland, som på denne måde ville erindre deres broder og svoger om, at han nu havde været fjernt fra Danmark i snart 13 år. I begyndelsen havde han med mellemrum skrevet hjem, men i 5-6 år havde de intet hørt fra ham. Det ramte udlandsdanskeren på et ømt sted. En gang for snart mange år siden – 15/2 1846 – havde han noteret i sin dagbog, hvilket indtryk det havde gjort på ham at læse nogle numre af københavneravisen »Fædrelandet«: »Fædrelandet, hvilken Rigdom af Saligheder fremkalder ikke det blotte Navn for mig, hvilke uhyre Savn hvilke fortærende Længsler vilde fremstaa i mit Indre og Ydre, dersom jeg barnagtig hengav mig til disse Følelser. Ja, sandelig de indeslutter, hvad der er mig dyrebart paa Jorden. – Og hvorfor vandrer jeg da her i denne øde Ørken i denne frivillige Landflygtighed? Fordi jeg har villet saa, og vil det endnu. Vel et dybt Suk, men ingen Klage skal trænge sig frem fra mit Hjerte. Jeg har prøvet mig selv, jeg har beregnet mine Kræfter, og endnu er jeg ved samme Resultat, som da det først fremstod for mig. Jeg elsker, jeg nærer og bærer eder endnu, I hellige og rolige Erindringer fra Hjemmet og Hjemlivet; men jeg vil, jeg bør ikke lade mig fastholde af eder ... Kun dette, om du vil det, min Gud, end en Gang, før Døden lukker mine Øjne, Gensynet, Nærværelsen i mit Fædreland, hvis det er mig gavnligt, hvis ikke, da ske din gode, vise Villie!«

Snart var han klar til at rejse hjem. Ejendommene og den hele virksomhed blev bortforpagtet og maj 1857 var alt klappet og klart – troede han da. Men bageriforpagterne løb fra aftalen og Fugl måtte da finde andre interesserede. Marts 1858 kunne han omsider rejse hjem.

Den danske bøgeskov hilste ham hjerteligt velkommen, forekom det ham, da han i juni måned kørte tværs over Sjælland fra Korsør til København. Herfra tog han med damper

Fugleskydning i Tandil 1902. Denne 3-dages fest holdtes hvert år siden 1869. Den som til sidst skød brystpladen til den jernbeslåede træfugl ned, blev fuglekonge og fik som sådan overrakt sine insignier: et grønt silkeskærf med store sølvplader, hvor fuglekongerækken var indgraveret. Begivenheden var en rigtig folkefest med frokost og derefter dans ude i plantagen. Pigerne måtte derfor eskorteres af deres forældre eller brødre. Udvandrerarkivet, Ålborg.

til Nakskov, hvor en hel velkomstkomité ventede på Argentina-danskeren. Der blev stormende gensynsglæde, da hans to brødre tog imod ham ved landgangstrappen. Endnu gladere blev en søsterdatter Dorthea, der kun var otte år ved hans afrejse.

I længden var det nye Danmark ikke stedet for ham, specielt ikke når han havde forrettet de ærinder, han havde sat sig for at udføre. De to vigtigste af disse var indsamling af materiale om bygning af en vandmølle og fremskaffelse af information om pampasindianernes sprog. I årene i Tandil havde han studeret pampassproget og nu ville han søge supplerende oplysninger fra herværende sprogforskere. Snart stod det ham imidlertid klart, at her måtte han arbejde videre på egen hånd.

Nu skulle hjemturen ske. Første etape var køreturen til Bandholm, hvorfra en damper skulle føre ham til København. Undervejs blev Dorthea og han enige om, at hun burde følge med ham over til Tandil. I al hast blev der arrangeret et bryllup – efter at Fugl havde forvisset sig om, at det nære familieforhold ikke var en hindring for deres forbindelse – og afsted kom de så 1/9 1859 med barken »Elektra« fra Hamburg.

Det blev en frygtelig hjemrejse, fordi Dorthea blev angrebet af kopper og var ved at bukke under. Hun stod dog krisen igennem og sammen med det emigranthold, Fugl havde fået samlet inden afrejsen, ankom de til Buenos Aires. Efter et ophold i hovedstaden tog de til Tandil. Jernbanen førte kun et lille stykke ud på sletterne og resten af turen foregik pr. diligence.

Straks ved sin tilbagekomst blev Fugl stillet over for det problem, at hvededyrkningen var gået stærkt tilbage i hans fravær. Møllen var ude af drift og hveden var derfor blevet opkøbt til spotpriser af konkurrenter i en naboby. Fugl fik da bygget den vandmølle, han i mange år havde drømt om. To fra udvandrergruppen, den 23-årige Christian Matthiesen og den 26-årige Peder Nielsen, begge fra Magleby sogn på Møn, bistod ham med møllebyggeriet såvel som med arbejdet på at få oprettet et mønsterbrug på egnen. En tredje Magleby-udvandrer, den 33-årige Ane Margrethe Larsen, blev tjenestepige hos Fugls.

Lidt efter lidt kom flere udvandrere fra Møn og Lolland-Falster, og Tandil begyndte da sin historie som danskhedens første og største bastion i det argentinske. I 1870 var der ca. 40 danske familier på stedet, og alle havde de Fugls hus og hjem som samlingspunkt. I længden blev det Dorthea for meget, også fordi børnene kom i hastig rækkefølge. I 1871 rejste familien tilbage til Danmark, men mistede her to småpiger som følge af difteritis. Atter gik Turen tilbage til Tandil, hvor de opholdt sig i to år. En sidste gang gik turen tilbage til Danmark, og fra 1875 til hans død i 1900 boede familien i København.

Livet gik videre i Tandil, og den lutherske menighed, Fugl havde fået oprettet i 1866, fik i tiåret for sin oprettelse en dansk præst, Oscar Meulengracht. Senere tilkom, som vi skal se, flere danske bebyggelser i Argentina, først og fremmest Necochea syd for Tandil, næsten helt ude ved Atlanterhavet, og Tres Arroyos vest herfor. Men når danskere i 1870'erne drøftede spørgsmålet om dansk udvandring til Argentina, var det Hans Christensen Fugls Tandil, de fleste tænkte på.

Til højre øverst: »Torvet i Lagoa Santa«, akvarel malet af P. A. Brandt. Billedet er fra Brandts skitsebog, som er blevet til ca. 1835-45. Huset tv. i billedet er antagelig Lunds bolig. Zoologisk Museums Arkiv.

Nederst: Udforskning af hule, akvarel af P. A. Brandt på titelbladet til »Blik paa Brasiliens Beboere før sidste Jordomvæltning. Anden Afhandling: Pattedyrene. Lagoa Santa 16. November 1837«. Håndskriftsafd., Kgl. Bibl.

TORVET I LAGOA SANTA

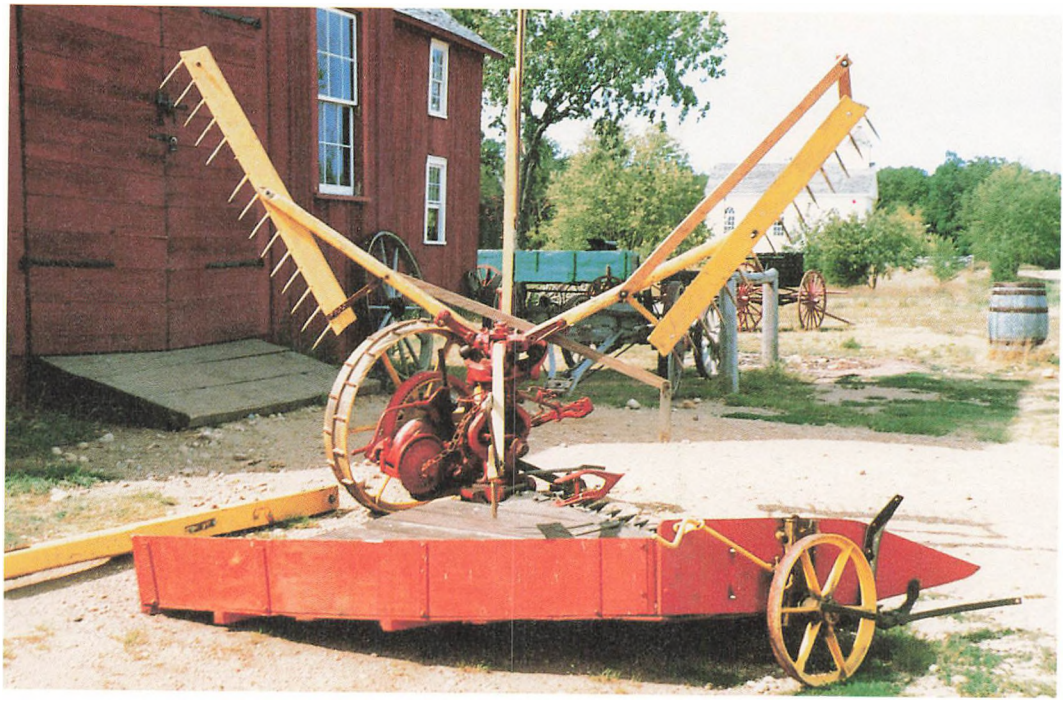

EL CAMPO,
SÖDRA TEXAS,
SOLSKENETS OCH BLOMMORNAS LAND.
180,000 ACRES
af Ypperligt Land för Fruktodling och Jordbruk.
GULF OF MEXICO
FÖRSÄLJES AF
TEXAS LAND COMPANY,
För Kontor:
KLARA ÅTKOMSTHANDLINGAR.
Rooms 221-222 First National Bank Bldg. OMAHA, NEB.
Filialkontor: El Campo, Texas,
Wharton County.
Udmærket Beliggenhed.
Kort over Land
TIL SALG
i Pine County, Minn.,
VED
DANSK FOLKESAMFUNDS LANDUDVALG
Kort over Landet, samt Oplysninger og Priser, kan faaes ved Henvendelse til
Dansk Folkesamfunds Landudvalg,
PARTRIDGE, MINN.

Danske landmænd i det vilde vesten

Grænsen mellem vildnis og agerjord udviskes

Selv om hans metier var skribentens og ikke billedhuggerens, formede historikeren Frederick Jackson Turner gennem sin frontier-teori fra 1893 idealfiguren af den rastløse, oplevelseshungrende amerikaner, altid under opbrud med kursen vestover mod civilisationens yderste demarkationslinie. Vejen, han fulgte, var hans egen, farten bestemte han selv og slog han sig ned for en stund, tålte han ingen indskrænkning i sin bevægelsesfrihed. Han var nok demokratisk i sin grundholdning, når blot ordet betød respekt for andres ret til fri og uhæmmet selvudfoldelse.

Men spørgsmålet var unægtelig, hvor den amerikanske vandrer skulle styre sine skridt, når statistikerne i Washington efter folketællingen i 1890 kunne konstatere, at nu var hver kvadratmile beboet af mindst to personer. Om man end søgte ud i præriens yderste afkrog, ville skorstensrøgen fra et homestead ligefrem dele himmelrummet op i figurer af form som townships, sections og quarter sections. Og søgte blikket videre mod fjernere horisonter, ville kulrøgen fra den allestedsnærværende jernbane straks slå bremserne i for fantasiens enegang.

Men inden udviklingen var gået så herligt langt, havde såvel den indfødte som den indvandrede amerikaner haft uanede muligheder for at være forrest i koloniseringen af Det vilde Vesten eller mere prosaisk udtrykt: Midtvesten. Her åbnede sig et storslået panorama for den beskuende. I en trekant af overnaturlig størrelse strakte en formation af egelunde og åbne prærieslette sig opad fra dens grundlinie i Illinois, Iowa og det sydlige Wisconsin mod dens spids i Mississippidalen langt inde i Minnesota. På trekantens nordøstside lå nærmest uigennemtrængelige skovstrækninger, rige på tømmer og andre forekomster. Mod vest og sydvest lå bisonoksernes naturgivne tumleplads: de uendelige græssletter.

Jo længere vestpå man bevægede sig, jo regnfattigere blev klimaet. Det midtsamlende element blandt disse naturfænomener var de store floder Mississippi og Missouri, som med deres netværk af bifloder og søformationer sikrede kredsløbet i den store og komplicerede organisme.

Vest for Midtvesten

Det er altså de store nord-sydgående floder, som i mere end én forstand samler Midtvesten til en helhed. Bevæger vi os længere vestpå, kommer vi ud på de store græssletter ved foden af Rocky Mountains. Her vil vi blive mødt af historikere, geografer og folklo-

Øverst til venstre: En tidlig høstmaskine, i Danmark kendt som en »aflægger«, udstillet på frilandsmuseet Old World Wisconsin i Eagle, Wisconsin. Ved hjælp af de roterende vinger (river) kunne maskinen lægge de afklippede strå i bunker, svarende til neg. Fot. ved forfatteren, 1984.

Nederst: Eksempler på brochurer, der skulle friste USA-udvandrere til at købe landbrugsjord. Tv. ses en svensksproget reklame fra 1895. I forfatterens eje.

rister fra centret for Great Plain Studies, University of Nebraska – Lincoln, som vil fortælle os, at vi nu befinder os i cowboyernes og kvægflokkenes reservater. Det er et vældigt stort spand, der her hvælver sig fra nord til syd – fra de to Dakota'er ned gennem Nebraska, Kansas og Oklahoma til Texas og tilbage igen via New Mexico til Montana. Store områder i Canada og Mexico fører til de store sletters land, når det defineres ud fra dets naturgivne særpræg.

Tilbage til Midtvesten: Som tidligere nævnt blev området ikke taget i brug på én gang. Det var først og fremmest floderne og floddalene, som skridt for skridt ledte nybyggerne frem mod deres kommende hjem.

I den egentlige pionerfase fra 1821 og til 1860 følger kolonisterne Illinoisfloden og derefter floderne Peoria og Mississippi frem til Dubuque i Iowa. Herefter er det Des Moinesfloden, der sammen med andre tilløbsfloder til Mississippi leder pionererne ind i det sydvestlige Iowa. Vi behøver blot at tænke på danskeren Torben Lange og hans jordlod ved byen Bonaparte for at se situationen for os.

I Wisconsin var det dalstrøgene omkring floderne Wisconsin og Fox, som sugede folk til sig. Minnesotas og Nebraskas første tilflyttere brugte Øvre Mississippi og Missouri samt bifloderne St.-Croix, Minnesota og Platte som ledetråde på rejsen ind i det ukendte.

På sin rejse tværs gennem Amerika sommeren 1871 oplevede den danske journalist V.C.S. Topsøe også et vogntog af de såkaldte »prærieskonnerter«. Illustration fra hans bog »Fra Amerika« (1872).

Når båden først var trukket på det tørre, gjaldt nybyggernes første blik områdets træbestand. Det var trods alt bekvemmere – og mere standsmæssigt – at bo i et blokhus end i en græstørvshytte. Hvad ville Cooperlæserne derhjemme mon sige, om man fortalte dem, at ovre på prærien boede man i en simpel jordhule? På den anden side var det ulige lettere at rydde og opdyrke områder med spredte træer end de steder, hvor skoven dannede et sammenfiltret hele.

I masseindvandringens periode – fra 1860 og til ca. 1890 – spiller floderne stadig en vigtig rolle som adgangsveje til vildnisset. En flod som Red River i det nordøstlige Minnesota med dens 300 miles brede dal trak en strøm af pionerer med sig helt ind over grænsen til Canada. Floddalens naturlige tiltrækningskraft blev dog mangedoblet, da jernbanen St. Paul – Minneapolis & Manitoba fra 1878 bandt områdets tætbebyggelser sammen til en økonomisk helhed. Transportrevolutionen i sammenhæng med tekniske fremskridt på landbrugs- og bebyggelsesområdet reducerede gradvis ulemperne ved at sætte bo på den åbne prærie. Da indvandringen kulminerede i 1880'erne, fordobledes således Nebraskas indbyggertal fra $^1/_2$ til godt 1 mio; Dakota'ernes firdobledes til $^1/_2$ mio. og blandt bjergstaterne fremstår især Colorado og Montana som de mest søgte.

I 1890'erne kom udbygningen af Kansas og Nebraska ud i en krise som følge af en vedvarende tørke. I stedet blev det Dakota'erne, der tillige med Colorado og Montana tegnede sig for den største fremgang. Helt ude ved Stillehavet skred udviklingen derimod kun langsomt frem. Her boede ikke mere end 2,4 mio., det samme antal som i bjergstaterne. Vest for Mississippi levede ialt 23 mio. mennesker eller næsten $^1/_3$ af USAs indbyggere. I 1840 var tallet kun 877.000 eller 5,1 % af befolkningen. Det hører også med i billedet af den amerikanske befolkning år 1900, at 10,2 mio. eller 12 % var indvandrere.

McCormicks høstmaskine forandrer verdenshistoriens gang

I 1880 var halvdelen af befolkningen i USA sysselsat ved landbrug, i 1910 kun $^1/_3$. Til gengæld steg produktionen i samme periode med $^1/_3$. Målt pr. beskæftiget betød dette en stærkt stigende produktivitet. Teknikken afløste her mennesket. Det kostede i 1840 ca. 233 timers arbejdskraft at producere 100 bushels hvede, i 1880 var tallet 152 timer og i 1900 kun 108 timer. En væsentlig del af arbejdskraftbesparelsen må dog dateres til tiden før 1880. Her faldt høstarbejdets timeandel fra 23 timer i 1840 til 12 timer i 1880.

Masseindvandringens første årtier er med andre ord også høstmaskinens epoke. Før mejetærskerens tidsalder kendte alle med blot den fjerneste berøring med landbruget en McCormick-selvbinder. Hvilken historie gemmer sig her bag dette navn?

Det var ikke Cyrus Hall McCormick, som opfandt høstmaskinen. Den ære tilkommer Obed Hussey, som i 1833, året før McCormicks maskine kom på markedet, kunne præsentere den revolutionerende nyhed. Det var kort fortalt en hjuldrevet klippemaskine, hvor en knivstang, forsynet med 3-kantede knive, skar stråene over nogle få centimeter over jorden. Farmerne så dog med skeptiske øjne på den lidt kluntede maskine. Desuden kostede den 120-150 dollars og skulle skiftes ud efter 5-10 års forløb, alt afhængig af vedligeholdelsen. Høstarealet skulle derfor være på mindst 80-100 acres, før det betalte sig at anskaffe maskinen. I mange tilfælde købtes maskinen af en gruppe landmænd i fællesskab – men hvem skulle så have høstet først?

Efterhånden som høstmaskinen i 1860'erne og 70'erne blev sat i stand til at aflægge og binde kornet i neg, fik den revolutionerende betydning for kornlandbruget på prærien. Selv om arbejdskraften langtfra fik sin del af tidens velstandsstigning – en tjenestekarls realløn faldt i Illinois fra 40,96 dollars om må-

neden i 1860 til 29,80 dollars i 1890 – var der dog mange penge at spare for en farmer ved at lade maskinerne overtage større og større dele af arbejdet. Det krævede til gengæld bedre og især hurtigeregående trækkraft. Det sindigt henskridende okseforspand måtte nu vige pladsen for de ilsomme heste.

Høstmaskinen var dog ikke det eneste nye i denne maskiniseringsproces. Efterhånden som prærien blev taget i brug, øgedes behovet for plove, som på én gang kunne skære sig igennem det sammenfiltrede græstæppe og samtidig vende og smuldre den fedtede muldjord. De centrale dele af ploven: skæret og muldfjælen måtte da være af hærdet jern eller stål, om arbejdet ret skulle lykkes. Smeden John Deere i Moline, Illinois, fremstillede fra 1837 sådan en plov, og fra 1870 var der Oliver-stålplove på markedet til ca. 20 dollars pr. stk.

I 1840'rne blev såmaskinen mere almindelig, samtidig med at den primitive tærskema-

I løbet af 1800-årene blev plovene stærkt forbedrede, hvortil kom en række opfindelser af mere komplicerede maskiner til hjælp i landbruget. Amerika, med dets enorme landbrugsområder, ydede meget til denne tekniske udvikling, f.eks. den af John Deer forbedrede plov. Amerikanske fabrikanter forstod desuden at sætte maskinerne i produktion. Illustrationen viser en amerikansk hesterive for sæd og hø. Gengivet efter Opfindelsernes Bog, Bd. 4. København 1879.

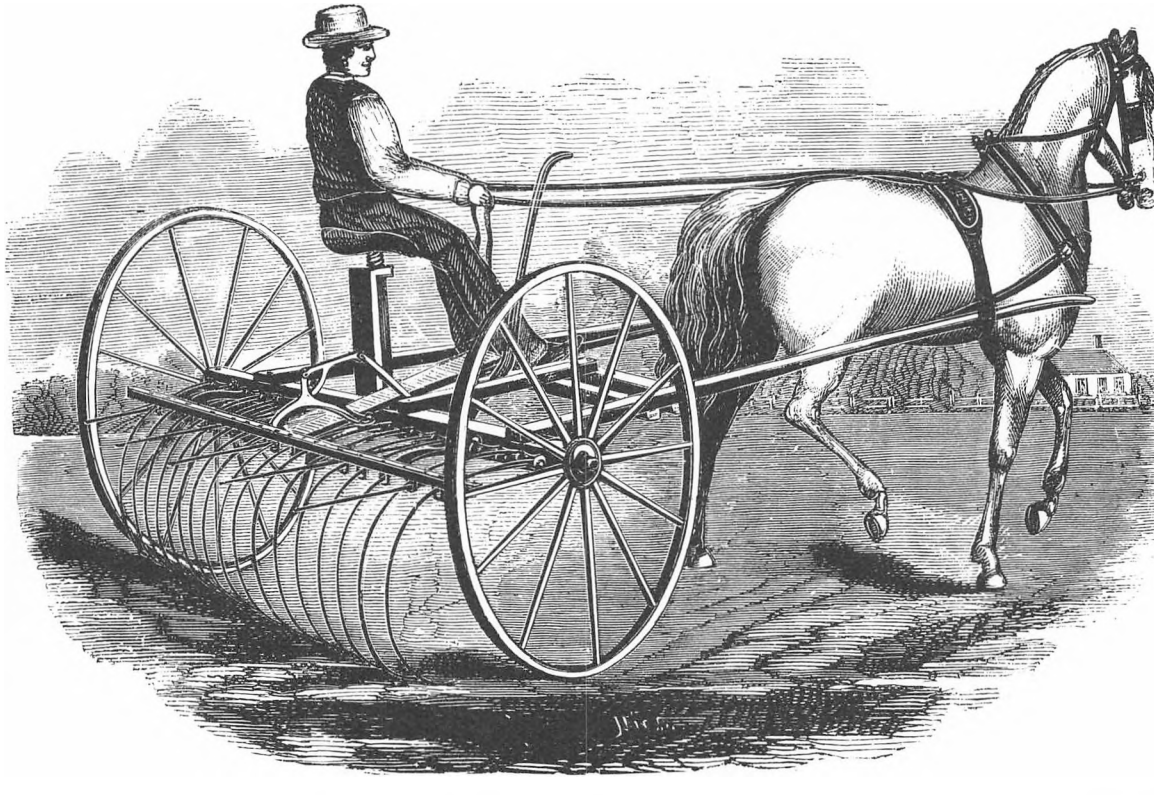

skine hos bl.a. maskinfabrikant J.I. Case i Racine, Wisconsin, efterhånden blev sat i stand til at skille korn, halm og avner effektivt fra hinanden. Det var dog først henimod århundredskiftet, at man begyndte at kombinere høst- og tærskefunktionen i samme maskine, mejetærskeren. Trækkraftrevolutionen i form af traktorens tilsynekomst fra 1880'erne gjorde dette muligt, men langt op i mellemkrigstiden var det stadig tærskemaskinen, som opgjorde årets høstudbytte.

USA drukner Europa med billigt, men godt korn

Det står at læse i alle historiebøger, at billigt korn fra Den ny Verden efter 1850 manede alle ernæringsspøgelser i jorden. Befolkningstilvæksten ville nu ikke sætte Malthus' jernhårde udligningslov i kraft men i stedet skaffe den fornødne arbejdskraft til fabriksamfundet. Men hvordan kunne europæisk korn konkurrere med amerikansk, når priserne blev presset stadig længere ned? Som bekendt valgte danske landbrug at omlægge produktionen fra korn til husdyrprodukter, hvorefter amerikansk korn faktisk ikke kunne blive billigt nok. De forædlede landbrugsprodukter eksporteredes derefter i store mængder til England, og var her med til at forvise importen fra USA af lignende varer fra førerstillingen til en noget mere beskeden plads.

I tidsrummet 1850-80 fik eksporten af hvede og hvedemel en stigende betydning for USAs økonomi, således som det fremgår af følgende oversigt.

Gennemsnitligt aftog England i tiden 1870-1914 omkring halvdelen af USAs hvede- og hvedemelseksport, ja i de europæiske misvækstår 1879-82 op mod $^2/_3$. Her eksporterede USA henimod 30 % af sin samlede hvedeproduktion mod 10 % i 1870. I tiden 1873-1882 steg hvedearealet fra 29 til 41 mio. acres og udbyttet fra 368 til 555 mio. bushels.

Det var størrelsen af den engelske høst, som til 1880'erne bestemte de amerikanske eksportmængder og -priser, men derefter overtog verdensmarkedet denne rolle. Gode høstår 1893-95 skabte her en krise, som ramte USAs hvedeøkonomi hårdt. Øget eksport 1897-1903 – til kun svagt bedrede priser – bragte ikke for alvor USA tilbage i rollen som bestemmende hvedeeksportør. Canada og Argentina havde nu også indflydelse på verdensprisen på hvede.

Men England aftog som antydet også andet end korn fra Amerika. Omkring 1875 var 10 % af Englands kødforbrug dækket af amerikansk import, hovedsagelig svinekød, og denne andel voksede til 25 % i 1890 eller ligeså meget som alle andre lande tilsammen. Det var køleteknikken, som fra 1880 gjorde det muligt at sende letfordærvelige varer over længere afstande. Indtil England i 1896 under påskud af frygt for indslæbning af smitsomme dyresygdomme lukkede af for importen af levende kvæg, havde USA i perioder været oppe på at levere briterne 350.000 stk. levende kvæg om året. Alt i alt eksporterede USA omkring år 1900 omkring 10 % af sin samlede kødproduktion. Resten blev spist op i Staterne.

Eksport af hvede, hvedemel og bomuld 1850-1900 (i mio. af dollars).	Samlet eksportværdi	Heraf hvede og hvedemel	Heraf råbomuld
1850	135	8	72
1860	316	20	192
1870	377	68	227
1880	824	226	212
1890	845	102	251
1900	1371	141	242

Midtvestens farmere under »Den store landbrugskrise« 1873-1896

Ifølge enslydende vidnesbyrd fra samtiden måtte de amerikanske farmere såvel som landmænd i de fleste andre lande gennemleve en henved 25-årig depressionsperiode 1873-96. Uden at kunne afvise, at priserne på de fleste landbrugsprodukter gik noget ned i disse år, har senere forskning været noget mere forsigtig med at hæfte ordet »krise« på udviklingen.

Moderne undersøgelser tyder på, at forholdet mellem landbrugets salgs- og købspriser ikke forskubbedes afgørende i disse år. Derimod forekommer der kraftige korttidssvingninger i priserne. For hver af de tre årtier 1870-90 kan vi konstatere en stigning i begyndelsen af årtiet og et fald henimod slutningen. Sætter vi disse udsving i forbindelse med landmændenes protestråb, sådan som de blev fremsat af landmandsforeningerne the Grangers og senere de forskellige populist-organisationer, er der meget god overensstemmelse mellem bytteforholdets nedture og styrken af de fremsatte protestråb.

I ethvert godt drama er der som bekendt nogle skurke, og som farmerne så prisudviklingen udspille sig på såvel verdensscenen som på den lokale arena, var der mindst tre misliebige parter med i spillet: mellemhandlerne, børsspekulanterne og jernbanetrusterne. Når verdensmarkedets priser i forvejen var utilfredsstillende, gjorde de amerikanske transport- og handelsfolk situationen endnu værre for manden ude på prærien, når de uden skånsel beklippede hans i forvejen beskedne andel af forbrugerprisen.

Gennem deres politiske repræsentanter i delstaternes lovgivende forsamlinger forsøgte landmændene da at sætte visse skranker for den merkantile udplyndring, de mente sig udsatte for. Jernbanerne med deres kornelevatorer blev da også underkastet en vis kontrol, begyndende med *the Illinois Warehouse Act 1871*. Senere kom en lov, der regulerede handelen mellem delstaterne (1887), ligesom *the Sherman Antitrust Act 1890* kriminaliserede konkurrencebegrænsende aftaler i den interstatslige handel.

Endvidere søgte delstaterne gennem forbud mod ågerrenter på mere end 10 % at regulere kreditforholdene, men da love af denne art kunne omgås ved hjælp af provionssatser, kunne man intet stille op mod de 15-20 %, private bankierfirmaer og banker forlangte for kortfristede driftskreditter mod pant i fast ejendom. Det var kreditmangelen, som dikterede renten, ikke pengemarkedet i sig selv. Men da udlånsvirksomhed ofte var kombineret med jordhandel i den store stil, fik pengeudlånerne ofte hæftet spekulantbetegnelsen på sig. Faktum er imidlertid, at jordpriserne hele tiden steg. I en stat som Iowa kostede en acre omkring 1850 6,09 dollars, i 1900 ikke mindre end 43,31 dollars eller en stigning på 4,1 % om året. Mange landmænd måtte da begynde deres løbebane som forpagtere i det håb, at de med tiden kunne tjene så mange penge, at de til sidst kunne sætte foden under eget bord. Alternativet var at flytte til et pionerområde, hvor jordpriserne endnu ikke havde nået skyskraberniveauet.

Amerikansk indvandringspropaganda

Vi har tidligere været inde på den afvisende, ja nærmest fjendtlige holdning, visse grupper i USA lagde for dagen over for indvandrerne. Så længe som de nye medborgere kom fra de nordvesteuropæiske lande, druknede protestråbene dog helt i koret af velkomstrøster. Pioneromrâderne havde hårdt brug for dygtige og arbejdsomme folk, som uden alt for store tilpasningsvanskeligheder kunne gå ind i teamet. Jorden skulle opdyrkes, der skulle bygges veje, skoler, hospitaler, kirker og alle de institutioner, som er nødvendige for at få et moderne samfund til at fungere.

Efterhånden som delstaterne gik aktivt ind i dette hvervearbejde, opstod der en benhård konkurrence på markedet. Og inden for delstatens rammer kunne rivaliserende jernbaneselskaber også komme i håret på hinanden, når de tilstående jordbevillinger skulle sælges. Samarbejde kunne dog komme på tale, når det gjaldt om at få bjerget indvandrerne forbi de farlige gennemgangsstationer New York og Chicago. Det syndige liv i storbyen var ofte mere attraktivt end en tilværelse som præriefarmer.

Det var Wisconsin, som først forsøgte sig i rollen som storannoncør. I 1852 oprettedes en stilling som indvandringskommissær og kassevis af propagandamateriale blev sendt til New York og til Europa. Gennem annoncer i tyske og skandinaviske aviser henledtes publikums opmærksomhed på de helt eventyrlige muligheder, der åbnede sig netop i denne delstat.

Snart var også Minnesota med i kapløbet om indvandrernes gunst, men måtte til sin store ærgrelse se sig trængt noget i defensiven af nabostaternes propaganda. Her glemte man nemlig ikke at oplyse folk om, at klimaet i Minnesota var bitterlig koldt om vinteren. I 1869 havde Minnesotas reorganiserede indvandringsråd bedt en indvandrer, Sophus Listoe, om at skrive en pjece om Minnesotas fortræffeligheder. Den forelå ret snart under titlen »Staten Minnesota i Nordamerika. Dens Fordele for den Skandinaviske Indvandrer med særligt Hensyn til Jordbrugerne«.

Næste år lagde samme Sophus Listoe, nu betegnet som »Special Emigrations-Agent for Wisconsin«, en ny pjece på bordet. Den hed »Om Udvandringen til Amerika. Staten Wisconsin som et Hjem for den skandinaviske Indvandrer«. Forfatteren indleder her sin redegørelse med at stille spørgsmålet: »Hvad skal jeg gjøre? Skal jeg reise til Amerika?« I de næste sætninger vendes problematikken om: Den, der spørger er den »skandinaviske Daglønner, naar han med sorgbetynget Sind

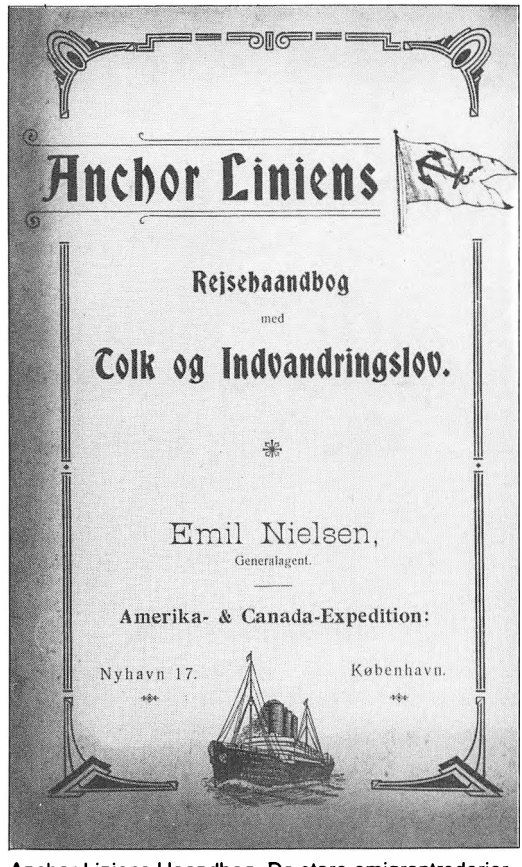

Anchor Liniens Haandbog. De store emigrantrederier havde hver deres hovedagent i København. Her kunne udvandrerne få udleveret diverse reklametryksager, som udover at give de nødvendige oplysninger om rejsen også rummede ordliste på engelsk. I dette tilfælde var også vedføjet den amerikanske indvandrerlov, så de rejsende selv kunne gøre sig bekendt med de gældende bestemmelser. Udvandrerarkivet, Ålborg.

opdager, at Lønnen for alt hans Slæb kun er et kummerligt Udkomme ... og den fattige og arbeidssomme Haandværker, naar han tænker paa sin haabløse Tilstand ...« o.s.v.

Men forfatteren vil ingenlunde opmuntre folk til at udvandre, kun fortælle dem, hvor godt og trygt de vil kunne få det i Amerika, om de blot er arbejdsdygtige, når de blot kan vænne sig til de mere effektive arbejdsmeto-

En reklame for det engelske udvandrerbureau »Columbia«. Bemærk den sproglige tilsnigelse, der ligger i formuleringen »Af Øvrigheden concessioneret Hoved-Bureau«. Udvandrerloven 1868 meddelte alene agenten *autorisation* og det på nærmere angivne vilkår. Al historisk erfaring viser, at de smukke ord om rejsens og forplejningens fortræffeligheder var uden hold i virkeligheden og da slet ikke i sejlskibenes tid. Reklame fra omkring 1867. Udvandrerarkivet, Ålborg.

der og når de ikke er enlige familieforsørgere med små børn. Døgenigter og dagdrivere gør dog bedst i at blive hjemme. Næsten alle professioner kan bruges derovre, men dog mest håndværkere og tjenestepiger.

Efter denne gennemgang, der bringer Reiersens håndbog i tankerne, følger en række gode råd og vink. Tag bøger med på rejsen, det forkorter tiden! Bagest i skriftet findes en del realoplysninger om Wisconsin. Det hele munder ud i en række reklameslogans af typen »Wisconsin er

En sund Stat
En frugtbar Stat
En velvandet Stat« o.s.v.

I en noget senere Wisconsin-pjece fra 1879, som forståeligt nok ingen forfatter vil lægge navn til, kører propagandamaskinen videre. Tilstanden på det sociale område illustreres med billeder af to prægtige bygninger: »Asyl for Invalider af Unionens Soldater, nära Milwaukee«, foran hvilket en etbenet veteran passiarer med forbipasserende medborgere med begge ben i behold, og »Döfstumme Institut i Delewan«. Afslutningsvis gøres det klart for læseren, at han faktisk ikke har noget valg: De østlige stater er fuldt udbyggede og Minnesota hærges af »vild Landspekulation«. Rejsen til Minnesota er ikke blot længere, men også besværligere og dyrere, »da det der mangler betydeligt paa Jernbanelinier ...« Om de vestligere egne hedder det summarisk: »Hvad vi ovenfor have sagt angaaende Minnesota gjælder selvfølgelig ogsaa for de øvrige vestlige Stater ...«

Men da først Minnesota tillige med nabostaterne Iowa og Nebraska var kommet rigtigt i gang med indvandringspropagandaen,

fulgte initiativerne slag i slag. En helt fra Borgerkrigens dage, oberst Hans Mattson, blev ansat af Minnesota for at lokke skandinaver til området. Som det skildres i Lars Ljungmarks bog »For Sale – Minnesota« (1971) var Mattson i 1868 for første gang hjemme på besøg i Sverige efter udvandringen i 1851. Han havde mindst to visitkort til rådighed. På det ene stod »Indvandringskommissær for Minnesota« og på det andet »Agent for St. Paul & Pacific Railroad«, senere slået sammen med Jay Cooke's Northern Pacific.

Ved jernbanekrisen i 1873 blev Mattson arbejdsløs, men fik dog snart en stilling som Canadas generalagent for Skandinavien m.v. Så sent som i 1880 møder vi obersten, nu storfarmer i det nordvestlige Minnesota, under en tur, St. Paul – Minneapolis & Manitoba Railroad da arrangerede for medarbejdere ved den skandinaviske presse i USA.

De fleste indvandrerrådgivere ville gerne give det udseende af, at de var helt uafhængige af merkantile og politiske interesser. Den socialistisk sindede agitator og lægprædikant, Mogens Abraham Sommer, udgav i 1870 en »Hjælpebog for dem, der ville udvandre til Amerika.« Omend han havde sagt det meste ved tidligere lejlighed, såsom i sit eget tidsskrift »Emigranten«, mente han dog, at det kunne være af en vis betydning at få slået et par ting fast. Man burde f.eks. altid rejse med dampskib, »thi Ubehagelighederne paa et Sejlskib er ikke til at beskrive ...« Han var da i den heldige situation at kunne pege på en netop åbnet dampskibsforbindelse København – New York, hvis generalagent var N.P. Frederiksen, St. Annæplads 24, København. Indmeldelsen kunne ske direkte hertil mod 15 rd. i håndpant. Under opholdet i København kunne man få et logi hos J.P. Bølle, der havde

På hjørnet af Lille Strandstræde og Nyhavn havde Skandinavien Amerika Liniens hovedagent C. W. Møller til huse under adressen Nyhavn nr. 1, men flyttede senere til Kongens Nytorv nr. 8. Til gengæld blev kontoret i Nyhavn overtaget af C. Mogensen, der var hovedagent for Cunard-linien. I øvrigt boede der flere udvandringsagenter i Nyhavn, som dengang var en »pæn« adresse. Fot. Københavns Bymuseum.

et stort udvandringshotel på hjørnet af St. Annæplads og Amaliegade.

I øvrigt kunne han give de rejsende en mængde nyttige råd og vink inklusive et lynkursus i engelsk. Man mindes de røde streger i den engelske stilebog, når man læser følgende under »Forskjellige Talemaader: Det følger af sig selv – That is a matter af course«.

Det følger nærmest af sig selv, at de merkantile interesser bag indvandringspropagandaen stikker hovedet frem ved enhver given lejlighed. Med trafikkens store opsving i 1860'erne, kunne datidens rejsebureauer gøre store forretninger. I denne sammenhæng spillede det ingen rolle at stikke nogle sedler ned i lommen på en fingernem blad- og papirsmører.

Rejsebureauvirksomheden omkring masseudvandringen

Torben Lange, Rasmus Sørensen og med dem tusinder af danske udvandrere fra den tidlige periode valgte som oftest paketrederiet Robert Slomann i Hamburg, når Amerikabilletten skulle købes. Slomann var dog ikke ene om budet. Som Kr. Hvidt har skildret det i »Flugten til Amerika« var der nærmest trængsel på Atlanten. Rederier som HAPAG i Hamburg (1847), Norddeutscher Lloyd i Bremen (1856), Imman Line i Liverpool (1867) og Allan Line i Glasgow (1819) konkurrerede her på livet løs, indtil de fandt ud af at koordinere deres anstrengelser gennem en særlig »konference«. Nu var det ikke længere et frit marked. De fastlagte minimumspriser skulle ubetinget følges.

Men passagererne var dog ikke helt prisgivet rederiernes konferencepolitik. De fleste lande med de tyske stater i spidsen fik efter 1850 en lovgivning, der foreskrev visse minimumskrav til udvandrerskibenes indretning og almindelige standard. Den danske generalkonsul i New York, H. Chr. Døllner, henledte i nogle indberetninger 1865 regeringens opmærksomhed på det miserable skue, danskerne ofte udgjorde ved ankomsten til indslusningsstedet Castle Garden efter 40-50 dages ophold på vandet. Man kunne ikke alene *se* en indvandrer, man kunne også lugte ham på lang afstand.

Endvidere havde en dansk udvandreragent, ritmester Wilhelm Sommer, i 1866 været tilskuer til en grum farce, den såkaldte »Ottawa – Affære« Et selskab under det flotklingende navn »The American Aid & Homestead Comp.« hentede august 1866 henved 450 danske, svenske og norske indvandrere inklusive straffede personer. Ved ankomsten til New York viste det sig imidlertid, at løftet om at skaffe de første 1.000 indvandrere hver 40 acres jord i Florida var det rene og skære bluff. I stedet blev flokken afsat til the Pacific Railroad Company, som kunne sælge jord i Missouri til 5 dollars pr. acre subs. skaffe folk arbejde til 2 dollars om dagen. Danmark burde som andre lande nu have en udvandrerlov, mente W. Sommer.

En sådan fik da også Christian 9.'s signatur 1/5 1868. Heri fastsattes, at man kun måtte drive udvandringsagentur mod autorisation og indbetaling af en vis garantisum. Agenten skulle være fast bosat i Danmark og i øvrigt have boet her de sidste fem år. I 1872 blev sidstnævnte bestemmelse udvidet til også at omfatte underagenterne, eftersom gæsteoptrædende dansk-amerikanere, »yankees«, i lidt for mange tilfælde havde fremstillet USA som det rene slaraffenland.

Ville danske udvandrere benytte damp-

Eksempel på en passagerkontrakt, her dateret 1893 og gældende for tjenestekarl Søren Jepsens befordring fra København til New York. Rejsen var med dampskibet »Norge«, på mellemdæk. For en af hans landsmænd, Sophie Christine Johansen, kostede det samme år 170 kr. og 50 øre at rejse med »Olav« fra København (også på mellemdæk) til New York og derfra med tog til Iowa. Landsarkivet for Sjælland.

Dampskibs-Selskabet „Thingvalla"

Passagér-Kontrakt Nr. 3461

mellem

Passagéragent C. W. MØLLER i Kjøbenhavn

og

Indenanførte Passagér angaaende Befordring

fra **Kjøbenhavn** til New York

anlobende Christiania og Christianssand.

Nr.	Passagerens fulde Navn	Alder	Livsstilling	Sidste Opholdssted
1	Søren Jepsen	15	Tjenestekarl	Skive
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				

Jeg undertegnede Passagéragent **C. W. Møller** paatager mig herved at befordre ovennævnte Passagér herfra til Bestemmelsesstedet for den Sum

Fifty four Kroner — Øre,

som ere erlagte og hvorfor herved gives Kvittering.

Reisen skal ske saaledes:

Fra Kjøbenhavn direkte til New York i Mellemdæk med Dampskibet Norge

d. 29 August

Kl. 9 Formiddag.

Fra New York til Bestemmelsesstedet med Jernbane, tredie Klasses Vogn.

I den ovennævnte Betaling er indbefattet: Fragt af Bagage, nemlig 136 Pd. for hver Passagér over 12 Aar (det Halve for Børn over 1 Aar), samt forsvarlig Kost i tilbørlig Stand fra Kjøbenhavn til New York.

Passagererne ville i enhver Henseende blive behandlede i Overensstemmelse med de i „Reglement for Tilsyn med den direkte Befordring af Udvandrere" af 28de Marts 1870 indeholdte Bestemmelser.

I Tilfælde af Skibbrud eller Havari under Reisen skulle Passagererne befordres til deres Bestemmelsessted i Overensstemmelse med §§ 51 og 52 af ovennævnte Reglement.

NB. Agenten indestaaer ikke for Reisegods, som maatte bortkomme under Reisen.

Passagéren maa passe vel paa denne Kontrakt og ikke give den fra sig før efter endt Reise.

I the undersigned Passenger agent **C. W. Møller** do hereby engage to forward the above named Passenger from this place to destination for the Sum of

Fifty four Kroner — Øre,

which are paid and for which receipt is hereby given.,

The passage is to be effected as follows:

From Copenhagen direct to New York in the steerage by Steamer Norge

on 29 August

at 9 o Cl.

From New York to the place of destination by railroad third class waggon.

In the above payment is included: Forwarding of luggage viz: 136 lb. for Passengers over 12 years (the moiety for children over 1 year) and good and sufficient fare in cooked state from Copenhagen to New York.

The passengers will in every respect be treated according to the stipulations in the „Reglement" concerning the supervision of the direct forwarding of Emigrants of the 28th of March 1870.

In case of Wreck or Damage during the voyage, the passengers shall be forwarded to their destination according to the §§ 51 and 52 of the above named „Reglement".

NB. The Agent is not responsible for luggage, which might get lost on the voyage.

The Passengers should carefully keep this contract and not deliver it up till after the end of the voyage.

Kjøbenhavn, den 29 August 189 3

C. W. Møller

autoris. Passagéragent

Forevist og befunden at fyldestgjøre Bestemmelserne i Lov af 1ste Mai 1868 § 8.

Kjøbenhavns Politikammer, den 29 August 189 3

for Politidirektøren.

skibsforbindelser fra Liverpool til Amerika, kunne de henvende sig til ikke færre end seks forretningsdrivende i København. Ved siden af deres normale virksomhed som tobakshandlere, grosserere m.m. fungerede de her som underagenter for 4 store hovedagenter i Hamburg og Altona. Senere tilkom professionelle agenter, gerne placeret i Nyhavn (den støjende side helst). Her kunne man lettest kapre kunder, når paketbådene kom ind med deres last fra provinsen.

I den rejsebureauverden, som beherskede udvandringstrafikken, fandtes der to typer af agentvirksomhed: Hovedagenten, som var repræsentant for det eller de pågældende rederi(er) og underagenten, som var hovedagentens lokale repræsentant. Ifølge udvandringsloven af 1868 med ændringer 1872 skulle begge kategorier have bopæl fast i Danmark i 5 år; desuden måtte hovedagenten indbetale en større sum penge som sikkerhedsstillelse. Cand. polit. A. Ballin hører til første gruppe. Fotografi.

Da det imidlertid ikke altid var at vente, at udvandrerne tog til København for at købe sig en billet, måtte en hovedagent nødvendigvis opbygge et net af underagenter rundt om i provinsbyerne. En undersøgelse ved Jesper Ewald har her vist, at politiet ialt udstedte 1.714 fuldmagter til underagenter i tiden 1868-1899, de fleste 1880-95. På listen findes alle slags erhverv og professioner repræsenteret – fra håndværksdrivende til kroholdere og politifolk. Udover selve hvervningen var det deres opgave at skrive en foreløbig kontrakt med udvandreren, hvorefter hovedkontoret i København ordnede resten. Honoraret var ca. 5 kr. På denne baggrund kan man godt forstå en underagents ærgrelse over at erfare, at en omrejsende dansk-amerikaner kunne tjene op til det tredobbelte ved samme forretning.

Den hovedagent, som gerne ville etablere en sammenhæng mellem tallet på underagenter og salget af billetter, måtte dog nære nogen skepsis over for kroholderens, blikkenslagerens og skolelærerens duelighed som sælger. Sammenholder man antallet af underagenter i et område med udvandringen derfra, viser der sig faktisk ingen klar overensstemmelse. Den svenske forsker Berit Brattne har ved en undersøgelse af et agenturfirma i Göteborg heller ikke kunnet påvise en sådan overensstemmelse.

Der er heller ikke meget, der tyder på, at avisannoncer i sig selv kunne overtale folk til at udvandre, men måske nok få dem til at foretrække ét rederi frem for et andet. Torben Karlshøj har i en specialeafhandling om udvandringen fra Stevns 1869-81 vist, at ialt otte rederier i 1874 indrykkede ikke færre end 157 annoncer i Stevns Avis – for så senere at ekspedere 16 udvandrere fra samme område.

Men det var heller ikke let at være underagent, når man ikke engang kunne oplyse eventuelle interesserede om, hvad en billet til USA kostede. Rederierne forlangte en minimumspris for hver passager, og deref-

ter måtte agentens fortjeneste afhænge af konkurrencesituationen på det pågældende tidspunkt. Omkring 1870 kostede en plads på mellemdækket København – New York ca. 130 kr. for så i 1880'erne at falde til 80-100 kr. En lang og udmattende priskrig mellem tyske og engelske rederier fik i 1887 de europæiske selskaber til at gå sammen i et pris- og salgskartel for at kunne stå sig i konkurrencen med amerikanske selskaber. Henimod år 1900 begyndte resultaterne af dette samarbejde at vise sig i stigende billetpriser.

I øvrigt skiftedes engelske og tyske rederier til at have overtaget på det danske marked. Det danske rederi, »Thingvalla«, stiftet 1879 af grosserer F.W. Kiørboe i samarbejde med Privatbankens C.F. Tietgen, fik dog på få år tilkæmpet sig en markedsandel på trafikken fra København på ca. 24 %. Medvirkende hertil var det store antal forudbetalte billetter til netop denne linie, danske udvandrere i USA havde købt og sendt hjem for at få deres familie og venner til at gøre dem følgeskab derovre.

En undersøgelse ved Niels Larsen viser, at 20-25 % af de billetter, Thingvalla-linien solgte til danske udvandrere i 1880'ernes begyndelse, var forudbetalte (»prepaid«). For Norges og Sveriges vedkommende var procenttallene dog endnu højere, nemlig 30-40 %.

Opbruddet fra de danske landdistrikter

Fra 1860'erne kan vi for alvor tale om, at udlængslen har grebet danske sind. De store nyetablerede jernbaneforbindelser, som fra 1850'erne havde hængslet landsdelene stedse tættere sammen, fungerede her sammen med de nationale skibsruter som første etape i den danske folkevandring vestover. Amerikabrevene og avisernes propaganda på godt og ondt fæstnede trækket, levevilkårene i Danmark skubbede bag på og agenterne stod rede med billetten. Udvandrerne skulle blot træffe den endelige bestemmelse – og betale prisen – så gik resten af sig selv. I årene 1862-67 rejste ca. 1.500 om året, 1868 var tallet godt 2.000 og næste år det dobbelte. Dermed er vi på vej ind i masseudvandringens første opgangsperiode, der kulminerer i 1873 med små 6.000 udvandrere.

Som Kr. Hvidt har skildret det i sin disputats, er det rent talmæssigt landbrugsudvandringen, som fører an i såvel første opgangsperiode (1868-73) som i anden (1879-82). Grafisk afbildet rejser landdistrikternes udvandringskurver sig som små himmelbjerge på henved 4.000 og 7.000 i de to topår, mens Københavns og provinsbyernes andele har et mere bakket forløb i niveauet 500-2.000 om året. Den eneste undtagelse fra dette er provinsbyernes 3.500 i 1873. Henimod århundredets slutning følges kurverne over land- og byudvandringen pænt ad med hver sin halvdel af skaren. De fattige formerer sig for stærkt ...

Næsten $^3/_5$ af de ialt 84.000 landbrugsudvandrere 1868-99 kan henføres til gruppen af tjenestefolk, dengang kaldet »tyende«. Regner vi med en samlet tyendegruppe på gennemsnitligt 176.700, giver det en årlig udvandringsintensitet på 920 pr. 100.000. Side op og side ned i udvandringsprotokollerne læser vi den samme historie om arbejdsmand Jensen med familie og tyende Hansen, ung og ugift. Datidige som nutidige forskere er da også enige om, at folk af deres bestilling havde få muligheder for social opstigning i datidens Danmark.

I sit foredrag i Nationaløkonomisk Forening 1873 konstaterede økonomen, professor V. Falbe-Hansen, at udvandringen var »et umaadeligt Gode for Verden ...« Socialt som økonomisk betragtet levede datidens underklasse under højst miserable forhold, men som han udtrykte det: »Hovedgrunden til de arbeidende Klassers uheldige Stilling er deres for store Formerelse ...« Det kunne blive far-

ligt for samfundet, om man ikke i tide fik taget trykket af kedlen gennem f.eks. udvandring.

Denne formerelsesteori havde Falbe-Hansen allerede været inde på det foregående år, da han holdt foredrag i Landhusholdningsselskabet om landarbejdernes fortrykte situation. Her anskuede han løsningen i en art trepunktsprogram: bedre uddannelse, bedre bekæmpelse af usædeligheden på landets herregårde og større udstykning. Ifølge hans beregninger skulle en landarbejderfamilie på 4 personer råde over 500 kr. om året, om de blot skulle have det daglige brød. Og da en landarbejder i det højeste kunne tjene 450 kr. ved at arbejde 330 dage om året, måtte også konen og børnene gå på arbejde for at opretholde hjemmets økonomi. Det krævede »den yderste Orden og Sparsommelighed ...« at få det hele til at løbe rundt.

Godsejer Edward Tesdorpf på Ourupgård på Falster, selv arbejdsgiver i den store stil, mente som Falbe-Hansen, at forholdene langtfra var »hyggelige eller tilfredsstillende, thi jeg skal ærligen tilstaa, at Arbejderens billige Fordringer tilfredsstilles om oftest ikke ...« Bedre beskæftigelsesforhold, og højere lønninger ville nok hjælpe mest, lød hans vurdering. Da fattigudgifterne på landet var steget med 50 % i løbet af 1860'erne, ville fattigproblemet til syvende og sidst finde vej til ejendomsbesiddernes eget bord i form af højere grundskatter.

Nu fik landarbejderne såvel som tjenestefolkene en lønfremgang på 25-30 % i løbet af 1870'erne, og da priserne faldt i konsekvens af krisen 1873-76, blev resultatet på lidt længere sigt en klar forbedring af reallønnen. Da der samtidig lød mistrøstige toner fra et kriseramt USA, gik udvandringskurven helt i bund i 1870'ernes anden halvdel. Den efterfølgende opgang er nok mere udtryk for et generelt ønske om bedre løn- og beskæftigelsesforhold end en decideret lavtlønsprotest fra landarbejdergruppen som helhed.

De overflødige vandrer fra landet

Det hidtil sagte om baggrunden for landboudvandringen fra 1860'ernes slutning kan selvfølgelig nuanceres og suppleres på en række punkter, når vi bevæger os fra de generelle antagelser og videre ned mod det levende liv, sådan som datidens arbejdsdanskere oplevede det. I sin afhandling »Udvandringen fra Frederiksborg amt 1869-1899« har Niels Peter Stilling således undersøgt, hvornår og hvorledes periodens 2.545 registrerede Frederiksborg-udvandrere brød op fra Nordsjællands yndige egne. De 1.479 af dem opgav et landdistrikt som sidste opholdssted før udvandringen, men målt i procent af folketallet 1890 varierer fordelingen fra sogn til sogn – fra Skibby og Kyndby sogne i Hornsherred med deres 8-9 % til sognene i amtets midterste og nordøstlige dele med tal under 1 %.

Af de 2.545 udvandrere hører 232 eller 9 % til i husmandsgruppen og 641 eller 25 % til i tjenestefolkenes kreds. Husmændene er stærkest repræsenteret til 1873, hvorimod deres ugifte kolleger simpelthen er største udvandrergruppe helt frem til 1891. I sin analyse af landbrugsudvandringens lokale baggrund indkredser Stilling nogle faktorer, der kan få udvandringen fra ét sogn til at gå op over gennemsnittet: dårligt udviklet erhvervsstruktur, ret få beskæftigelsesmuligheder ved det lokale landbrug og ved industrien på stedet, mere end 10 km til nærmeste by og større tal for den registrerede fattigdom. Hvis der i forvejen var skabt en levende udvandringstradition i sognet, ville en større udvandring blive resultatet. Med tidens dårlige kommunikationsmidler var folk ret bundne til deres hjemsogn.

Fra Nordsjælland til Langeland: Ane Dorthe Holt har i en analyse af Amerikaudvandringen fra Humble sogn villet klarlægge, hvor stor udvandringen var i gruppen af fødte og døbte drengebørn fra tiåret 1855-1864.

Med fradrag af døde bliver der en gruppe på 260 tilbage. Rundt regnet kan man dele disse op i tre lige store grupper: 80 udvandrer, 88 bliver hjemme og 92 får overskiften: »Deres skæbne ukendt«. Det må også bemærkes, at henimod $^1/_3$ af de lokalregistrerede udvandrere ikke kan genfindes i Kr. Hvidts EDB-materiale. Hvis dette tal er blot nogenlunde repræsentativt, er der tale om en langt større udvandring fra Danmark end hidtil antaget.

De familiemæssige forhold stiller sig noget anderledes for udvandrerne end for de tilbageblevne. Omkring $^1/_5$ er født uden for ægteskab, en lidt højere procent end hos de to andre grupper. Udvandrernes fædre skal især søges blandt husmænd og tjenestefolk, og sønnerne må derfor søge arbejde hos fremmede modsat gårdmandssønnerne, som udstår deres læretid som landmænd på den fædrene bedrift. Gårdmandssønnerne opnår også bedre vidnesbyrd ved konfirmationsforberedelsen end deres dårligere stillede kammerater, der måske drømte om Amerika i stedet for at høre efter, hvad præsten sagde. Det kunne også være svært at holde sig vågen på de hårde træbænke, om man havde været oppe siden kl. 4-5 om morgenen for at få dyrene på græs.

En gruppeudvandring fra Stevns

På kirkegården Fairview i Story City, Iowa, står en mosgroet gravsten. Med nogen vanskelighed kan man på dens ene side læse følgende stykke udvandringshistorie: »Line Madsen Oct. 3 1854, June 15, 1905«. Spørger vi i dag de ældste i byen, hvem mon Line var, mener en enkelt at kunne huske, at hun var en ugift sypige from Denmark, vistnok svært rygskadet, »pukkelrygget« som man sagde i

Den 13/5 1870 udvandrede familien Margrethe og Peder Rasmussen med deres 6 børn i alderen fra 19 til 3 år fra Klippinge på Stevns til Story City i Iowa. De havde haft en gård i en del år, men personlige forhold fik familien til at bryde op. De tog over København og Hull for at indskibe sig i S/S »Nemesis« i Liverpool. Maden ombord var upåklagelig – lidt af et særsyn – og uden problemer af nogen art ankom de til New York 28/5. Befordret i de elegante Pullman-vogne kom de til Chicago og herfra til Marshalltown, senere Story City i Iowa. Her købte de sig en farm på 80 acres. Ejeren fik 2.900 dollars for »alt hvad han Eied, undtagen hans Kone som var Syg deres Seng og Gangklæder ...«. Peder Rasmussen havde dog ikke heldet med sig som farmer og i 1890'erne blev han i stedet juveler og urmager i »byen« Story City.

Familien Peder Rasmussen fotograferet omkring afrejsetidspunktet. Stående fra venstre Jens Peter, 11 år, død 1879, Anne Marie 17 år, død 1945, Rasmus, 19 år, død 1877, Karen Sophie, 15 år, skæbne ukendt.

Siddende fra venstre: Margrethe Pedersdatter, 45 år, død 1914, Louise Boline, 3 år, død 1920, Peder Rasmussen, 45 år, død 1906 og Anna Petrine, 6 år, død 1929. Billedet udlånt af S. P. Jensen, København.

Fra venstre Anna Arnold (Anna Petrine), Mary Peterson (Anne Marie), Grandma Robertson (Margrethe Pedersdatter) og Louise Johnson (Louise Boline). Billedet udlånt af S. P. Jensen, København.

en mindre følsom fortid. Ellers er Lines historie glemt, akkurat som det er sket i langt de fleste tilfælde, hvor almindelige mennesker alene registreres ved deres personlige data i livets grå bog.

Blandt andre gode egenskaber havde Line imidlertid også den, at hun skrev breve hjem til familien i Danmark, først og fremmest til hendes kære, ja elskede farbroder, smørhandler Peder Madsen i København. I en kiste havde denne gemt et udvalg af de breve, Line og hendes to søstre Sophie og Jane havde sendt ham i årenes løb. Ved lic. agro. S.P. Jensens mellemkomst blev disse breve udgivet i bogform i samlingen »Brev fra Amerika« (1981). Det er også S.P. Jensens fortjeneste at have kortlagt den bagved liggende slægts- og lokalhistorie, der sammen med Torben Karlshøjs tidligere nævnte afhandling om udvandringen fra Stevns danner baggrunden for nærværende stykke udvandringshistorie:

I Klippinge på Stevns boede for snart 125 år siden tre familier af samme slægt: den 44-årige gårdejer, landvæsenskommissær og fhv. amtsrådsmedlem Peder Rasmussen, gift med den jævnaldrende Margrethe Pedersdatter, 6 børn, den ligeledes 44-årige tømrer og boelsmand Niels Madsen, gift med den 42-årige Anna Rasmusdatter, søster til Peder Rasmussen, 6 børn, og endelig den 39-årige parcellist Jørgen Pedersen, gift med Niels Madsens søster, den 33-årige Karen Marie Madsen, 3 børn.

Alle tre familier udvandrede med tiden til Story City, Iowa. Niels og Anna Madsen samt deres to drenge og fire piger i alderen 3-15 år rejste 29/4 1869 sammen med en større gruppe fra Stevns og Sydsjælland. Pe-

der Rasmussens familie fulgte efter 12/5 1870 og endelig sluttede Jørgen og Karen Marie Pedersen samt deres datter, den 20-årige Sidse Marie og søn, den 10-årige Mads Peter, sig i 1881 til familien i USA.

Det var en »yankee«, af Line Madsen senere betegnet som »vor fører« Anders Clausen, som under et ophold i Danmark i de første måneder af 1869 havde fået samlet en gruppe udvandrere omkring sig. Afrejsen fra Danmark 1/5 1869 skete med en amerikansk hjuldamper bygget af træ, »Northern Light«. Når vi ser de billeder af livet ombord på dette skib, B. Olsen tegnede til »Illustreret Tidende«, skal der ikke meget fantasi til at forestille sig, hvor trangt og mørkt der kunne være på mellemdækket, familien Niels Madsens opholdssted. Tre ugers Atlanterhavsfærd måtte under disse vilkår føles som en evighed.

Et søsterskib »Ariel« var ved »Northern Light«s afgang næsten fremme i New York med 700 skandinaviske udvandrere. Her var trængslen på mellemdækket så stort, at folk foretrak at bo i deres køjer i stedet for at mase sig rundt på skibet. Muggent rugbrød i forening med amerikansk flæsk kunne dog få folk ud af køjerne – for at stå i kø ved de primitive »toiletter«. Og mens man stod der med sammenknebne ben, var madudleveringen sluttet for denne gang. Efter kun ét togt strøg the New York & Bremen Steamship Company flaget. Tiderne var kaotiske.

Næste kapitel i historien om dampskibsforbindelsen København – New York foregår

Da udvandrerne fra Stevns og Østsjælland kom til Story City, var byen en lille flække ude på prærien. Det er den stadig og nu er også jernbanen forsvundet. Fot. Iowa State Historical Department.

1871-74. Det er det tidligere nævnte »Baltischer Lloyd«, som satte 5 skruedampere ind på ruten, gennemførte 35 rundrejser og gik så fallit. Efter 6 års dårlige udvandrerkonjunkturer var det nyoprettede »A/S Dampskibsselskabet Thingvalla« klar til at gå ind i konkurrencen. Første rejse indledtes 25/10 1879 med »S/S Thingvalla« medførende 67 udvandrere og 10 kinesere, der tidligere havde hørt til besætningen. Senere tilkom to nye skibe, »Hekla« og »Geyser«. Sidstnævnte blev påsejlet af søsterskibet »Thingvalla« på positionen 43° 20' N og 60° 10' V i tåget og regnfyldt vejr med rolig sø. Fem minutter senere sank skibet og ca. 150 mennesker omkom (det nøjagtige tal kendes ikke).

Denne katastrofe i forbindelse med nok et skibsforlis gav Thingvalla-rederiet en noget flosset reputation, og havde det ikke været for en fragtindtjening på godt og vel halvdelen af den samlede indtægt, ville C.F. Tietgen nok have stoppet foretagendet. Niels Larsens undersøgelse viser desuden, at rederiet også betjente en østgående strøm af hjemvendte udvandrere og andre med ærinde til den gamle verden.

Det er indiskutabelt, at Wisconsin er den tidlige danske masseudvandrings kerneområde, først og fremmest fordi området havde nogle ressourcer og fortrin, som især skandinaviske pionerer måtte føle sig tiltrukket af. I udvandringens senere fase er det vestlige delstater som Iowa, Minnesota og Nebraska, som udøver størst tiltrækning på danskerne. Kilde: Officiel amerikansk statistik.

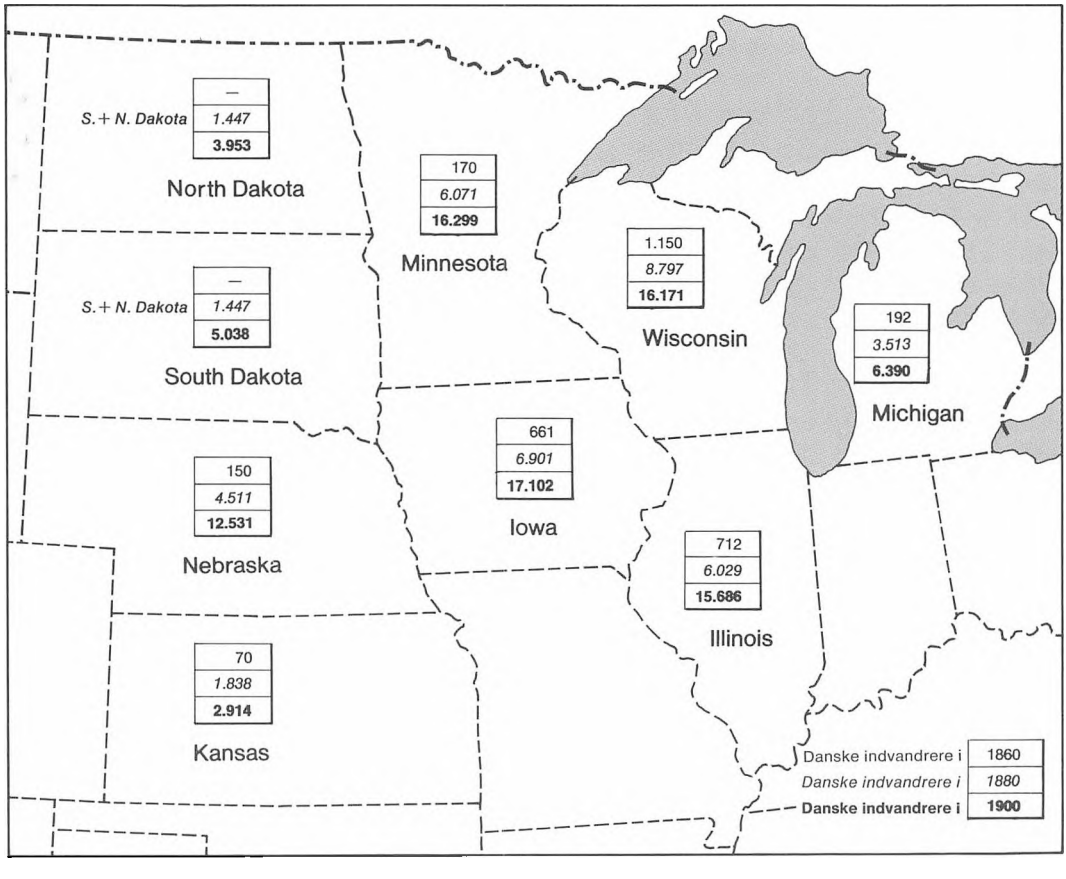

Den danske indvandring til Midtvesten 1860-1900

Ifølge Kr. Hvidts materiale oplyste omved $^1/_3$ af den samlede udvandrerskare 1868-99, at de agtede sig til Midtvesten. Godt og vel halvdelen af Midtvesten-indvandrerne kommer fra de danske landdistrikter, atter fordelt med halvdelen til Jylland og halvdelen til Øerne. De jyske landbrugsudvandrere foretrækker Iowa og Nebraska fremfor Wisconsin og Minnesota, hvorimod deres fæller fra Øerne har det lige omvendt.

Et nærmere studium af Øernes landbrugsudvandring viser, at Wisconsin er det mest søgte udvandringsmål for udvandrere fra amterne Præstø og Lolland-Falster. Det samme gælder Michigan, hvor ca. 70 % af tilvandringen af 4.160 danske kommer fra Øerne. Den jyske Iowa-udvandring domineres af Ålborg og Hjørring amter, der alene har leveret 25 % af den samlede Iowa-indvandring fra Danmark. Når den jyske landbrugsudvandring var en 10-15 år forsinket i forhold til Øernes, måtte jyderne se sig henviste til at drage noget længere vestpå.

På den således skitserede baggrund kan det nok være på sin plads at se, hvor danskerne rent faktisk bosatte sig. Her viser de amerikanske folketællinger flg. billede:

Blandt delstaterne i Midtvesten er det helt klart Illinois med millionbyen Chicago, der kan præstere den største befolkningstilvækst og det største antal indvandrere i perioden. Regnet i procentandele udgør indvandrerne her dog en mindre del end i Wisconsin og Dakota-territoriet 1860, Dakota'erne, Minnesota, Wisconsin, Michigan og Nebraska i 1880 og North Dakota, Minnesota, Wisconsin, South Dakota og Michigan i 1900. De danskfødtes stærkeste bastion, talmæssigt vurderet, er Wisconsin i 1860 og 1880 samt Iowa i 1900. Beregnet som procentandele af de fremmedfødte er Wisconsin kun med i førerfeltet 1860. Såvel i 1880 som i 1900 er det Nebraska, der giver danskerne den største procentandel af de fremmedfødte. Næst i rækkefølgen er de to Dakota'er og Iowa.

Set i den store sammenhæng siger tallene år 1900 følgende om danskerne og USAs befolkning: Der bor 75.568.686 personer i USA. De 10.460.085 af dem er fremmedfødte og heraf har danskerne 154.284 eller 1,5 %. Næsten $^2/_3$ af dem bor i Midtvesten inklusive de 10.166 danskere i Chicago og de 2.679 i tvillingbyerne Minneapolis – St. Paul i Minnesota.

Den danske indvandring til Midtvesten begynder i Wisconsin og i et vist omfang Illinois, breder sig herfra til Iowa og Minnesota

Dansk bosættelse i Midtvesten

	1860			1880			1900		
Delstat	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske
Wisconsin	775.881	276.927	1.150	1.315.597	405.425	8.797	2.069.042	515.971	16.171
Illinois	1.711.951	324.643	712	3.077.871	583.576	6.029	4.821.550	966.747	15.686
Michigan	749.113	149.092	192	1.636.937	388.508	3.513	2.420.982	541.653	6.390
Iowa	674.913	106.081	661	1.626.615	261.650	6.901	2.231.853	305.920	17.102
Minnesota	172.023	58.728	170	780.773	267.676	6.071	1.751.394	513.318	16.299
Nebraska	28.841	6.351	150	452.402	97.414	4.511	1.066.300	177.347	12.531
South Dakota	4.837	1.744	–	131.177	51.795	1.447	401.570	88.508	5.038
North Dakota							319.146	113.091	3.953
Kansas	107.206	12.691	70	996.096	110.086	1.838	1.470.495	126.685	2.914

for så endelig at nå ud til Nebraska og de to Dakota'er. Det skal understreges, at der bor meget få danskere i områdets østlige og sydlige dele. I halvdelen af området, hvor der i øvrigt kunne placeres 20 lande af Danmarks størrelse, bor i år 1900 $^2/_3$ af Amerikadanskerne – med deres afkom når tallet op på $^1/_4$ mio. personer.

Som tidligere omtalt grundlagde personer som C.L. Clausen, L. J. Fribert og Christian Ludvig Christensen den danske indvandring til Wisconsin i 1840'rne. Herfra bredte bosættelsen sig i 1850'erne nordover til New Denmark ved Green Bay i Brown County og videre til Neenah og Oshkosh ved Winnebagosøens vestbred i Winnebago County. I 1860'erne tilkommer flere af de kendte danskbebyggelser i Wisconsin: West Denmark i Polk County i det nordvestlige område, Rosholt i Portage County vest for Winnebago-

Dansk bosættelse i Wisconsin. Denne delstat blev af mange grunde det foretrukne mål for den tidlige danske masseudvandring, men da landbrugsjorden tillige med andre naturgivne ressourcer var ved at være opbrugte hen mod århundredskiftet, måtte de danske udvandrere søge længere vestover. Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

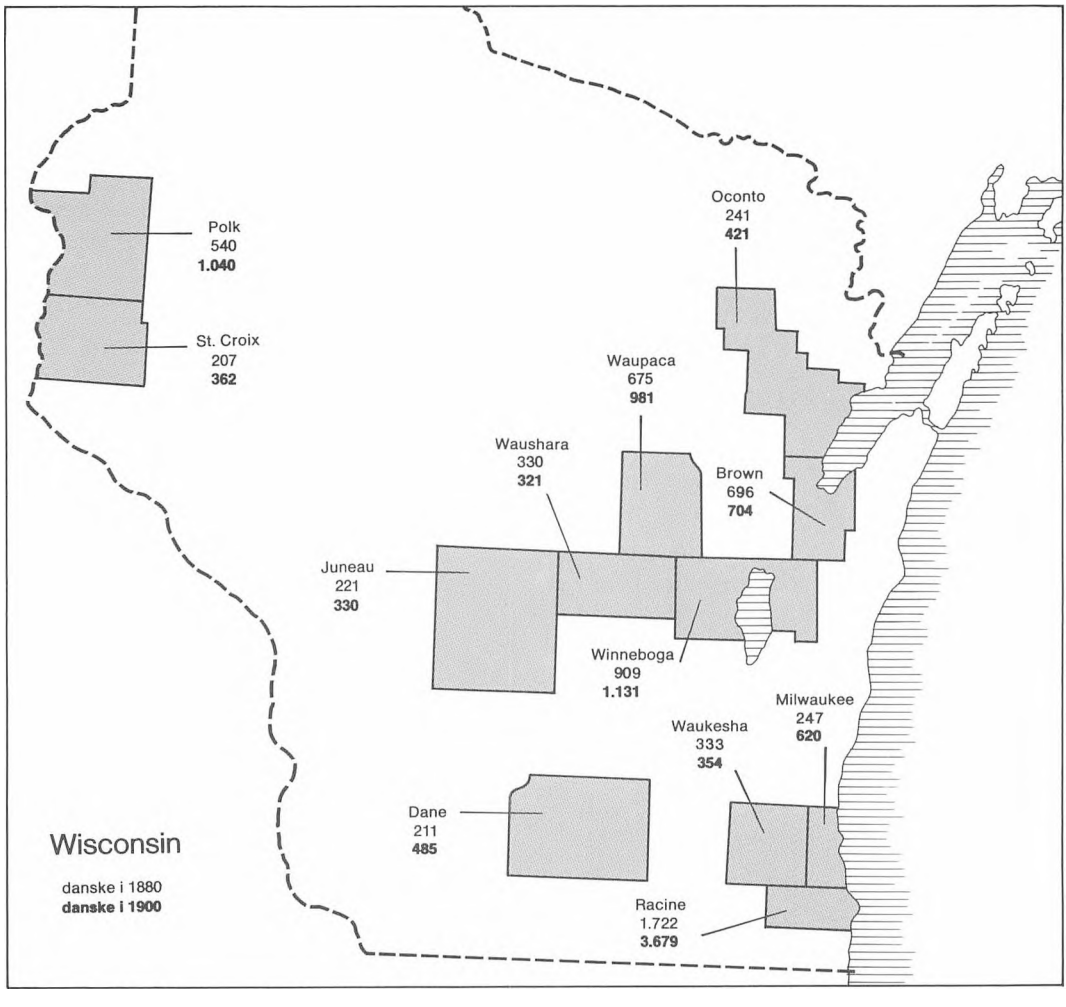

søen, Pleasant Valley syd for West Denmark i St. Croix County og Nasonville i Wood County vest for Winnebago-søen for blot at nævne nogle få eksempler.

Disse bebyggelser får nye aflæggere i 1870'erne, Orange ved New Lisbon i Juneau County, Shemmington i Monroe County og Big Flats i Adams County, alle placeret i det vest-sydvestlige Wisconsin. I 1880'erne får vi bl.a. Shiocton i Outagamie County tæt ved Green Bay, hvor Den danske Kirkes senere leder, Frederik Lange Grundtvig, i årene 1881-83 vænner sig til en amerikansk tilværelse, og Clinton i Rock County tæt ved grænsen til Illinois.

Endelig tilkommer i 1893 kolonien Withee i Clark County, etableret i et samarbejde mellem Den danske Kirkes verdslige pendant Dansk Folkesamfund og nogle skoventreprenører fra Black River Falls. Der kunne nævnes mange andre lokaliteter med danske tætbebyggelser, eftersom der ifølge de føderale folketællinger findes mindst 100 danske i hvert county, men her savner vi stadig lokalundersøgelser fra de enkelte settlementer.

Om enkelte danskerbebyggelser ved vi dog en hel del takket være det materiale, som blev fremskaffet til P.S. Vigs storværk »Danske i Amerika«. En af de bedre kendte af disse bebyggelser er det område i Polk County tæt ved grænsen til Minnesota, som bærer navnet »West Denmark«. Det var en landmand fra Sindbjerg sogn nordvest for Vejle, Morten Chr. Pedersen, som i 1863 udvandrede til Neenah. Vinteren 1866-67 og 1867-68 var han på besøg hjemme i Danmark og trak i den anledning en del udvandrere med sig tilbage. Selv tog han i vinteren 1868-69 initiativet til at få dannet en bebyggelse i Polk County, da der endnu var jord at få til 1,25 dollar pr. acre. Forbundsregeringen i Washington havde 30 år tidligere købt jorden af de dérboende indianere.

Snart kom nybyggerne til fra Holbæk-kanten, fra Vejle-egnen, fra Møn og Sydsjælland, ja fra hele det gamle land. De fleste havde uden held forsøgt at slå sig igennem i en af de ældre danskerbebyggelser. Nu blev lokaliteter som West Denmark, Bone Lake, Luck Town, Eureka Town, Cushing og Milltown kendte navne i Wisconsin-danskhedens historie. Ved folketællingen 1900 var der i Polk 5.657 fremmedfødte. En liste over nogle af de lidt større »danskercounties« ser sådan ud:

Danskerne i Wisconsin

	1880			1900		
County	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske
Brown	22.552	11.526	696	46.359	10.618	704
Dane	37.193	16.040	211	69.435	15.490	485
Juneau	12.040	3.542	221	20.629	3.913	330
Milwaukee	83.499	55.038	247	330.017	102.647	620
Oconto	6.220	3.628	241	20.874	5.792	421
Polk	6.212	3.806	540	17.801	5.657	1.040
Racine	20.314	10.608	1.722	45.644	13.493	3.679
St. Croix	13.127	5.829	207	26.830	7.112	362
Waukesha	20.272	8.685	333	35.229	7.908	354
Waupaca	15.064	5.891	675	31.615	7.336	981
Waushara	9.906	2.781	330	15.972	2.783	321
Winneboga	30.448	12.292	909	58.225	14.494	1.131

Med undtagelse af Polk og Racine, hvor tallet på danske indvandrere fordobles 1880-1900, er der tale om en jævn tilvækst. Forklaringen er den enkle, at Wisconsin på dette tidspunkt var ved at være fuldt udbygget. De fleste danske var kommet dertil for at drive landbrug, men de stigende jordpriser i de sydlige og centrale dele tvang de ubemidlede til at søge længere mod nord og nordvest.

Under de hårde år i 1870'erne kunne et primitivt indvandrerlandbrug heller ikke brødføde en familie. De fleste måtte da tage et ekstrajob ved skov- og savværksarbejde. I et område som West Danmark lå dette lige for; omkring bebyggelserne strakte sig et bredt bælte af store og nærmest uigennemtrængelige skove.

I 1880'erne søgte danskerne i West Denmark at udvide deres bedrifter ved at lægge mere vægt på husdyrholdet. Lidt efter lidt tilkom mejerier, men modsat det danske andelsprincip beroede man sig på aktieselskabsformen. En del mejerister blev hentet fra Danmark og måske medtog man også lidt af andelssamvirket ved at oprette gensidige brandassuranceselskaber 1881 ff. I begyndelsen måtte man bruge St. Croix-floden som hovedfærdselsåre, men i 1881 blev der oprettet en jernbaneforbindelse til nabobyen i Minnesota, Taylors Fall. Tyve år senere fik West Denmark egen jernbaneforbindelse med omverdenen.

Alle beretninger fra den første pionertid er fyldt med anekdoter om den hjælpsomhed og samarbejdsånd, der gennemsyrede det hele. Ens problemer var også naboens, og havde man behov for en håndsrækning, blev den ydet uden smålig skelen til egen fordel. I samme grad, som folk kom til penge, aftog hjælpsomheden.

I sammenligning med den indgående skildring af pionerlivet i West Denmark har »Danske i Amerika« ikke meget at fortælle om de andre danskerlokaliteter. I Pleasant Valley måtte nybyggerne i 1868 betale 7 dollars pr. acre, og så var jorden ovenikøbet fyldt med stubbe og krat. Erfaringsmæssigt ko-

Dette billede, taget af en skandinavisk fotograf i 1906, viser et mejeri, formentlig etableret af danske farmere. Normalt leverede farmerne ikke sødmælk til mejeriet, men fløde, de selv havde skummet af mælken ved hjælp af en »håndseparator«. Ved særligt lange transportafstande blev fløden tilsat kalk for at holde sig. At smørkvaliteten så blev lidt dubiøs, er en helt anden sag. The State Historical Society of Wisconsin, Madison.

stede det 5-20 dollars at få ryddet en acre skovjord, og dertil kom så indhegningsudgifterne. Vilde dyr og klapperslanger gjorde i begyndelsen livet farligt for kvinder og børn. Manden i huset kunne være en 6-8 miles væk for at arbejde for fremmede. En dansk farmer byttede da også rydningshakken bort med murerværktøj. Det gav 2-3 dollars om dagen, og så kunne han sagtens hyre en mand til at rydde skov for 1 dollar om dagen!

Sliddet og fattigdommen er især knyttet til 1870'erne. I næste årti blev det bedre. Nogle hårdføre vendelboer fik på få år forvandlet deres skovparceller ved Clinton i Rock County til frugtbart agerland. Da krisen i 1893 med ét slag lammede det hele, oplevede Clinton-danskerne, at landsmænd fra Racine flyttede derud for at blive farmere. Men at krisen også ramte farmerne, kunne nybyggerne i Withee, Clark County, skrive under

på. Netop som man havde indledt rydningsarbejdet i foråret 1893, fik krisen de fleste landbrugspriser til at gå i bund. Smør kostede ikke mere end 9-10 cents pr. pund eller under 1 kr. kiloet. Det dækkede ikke engang produktionsomkostningerne. Den resterende skov frelste her nybyggerne igennem krisen, og efter århundredskiftet kom der velstand til huse inklusive en brugsforening, moderne mejerier m.v.

Den amerikanske landbrugsindustri i de nordøstlige Midtvest-stater

Som vi allerede har set, betyder mejeribrugets modernisering overmåde meget for de danske farmere i Wisconsin. I den schweizisk-amerikanske historie lægges der heller ikke skjul på, at det var schweiziske ostemejerister, som så tidligt som i 1840'rne lærte pionererne i Green County ved grænsen til Illinois kunsten at lave »rigtige« schweizeroste.

Det blev med tiden til en blomstrende industri, der forgrenede sig langt ind i det nordlige Illinois. To forskere fra the Wisconsin Experimental Station opfandt i 1895 en metode til at fremstille oste under kølige temperaturer. Af største betydning for alverdens mejeriindustri var også Stephen M. Babcocks metode fra 1890-91 til måling af mælkens indhold af smørfedt.

Takket være sin beliggenhed ved Lake Michigan havde Wisconsin gode forbindelser til det ydre marked, hvad enten det nu lå i Amerikas Østen eller i Europa. Et nok så nærliggende og betydningsfuldt marked var dog Chicago, især efter jernbanens tilsynekomst. I 1870'erne havde byen næsten 300.000 indbyggere, i 1890 godt 1 mio. Det var mange munde at mætte i sig selv, men dertil kom, at byen fra første begyndelse blev slagteriindustriens centrum i Midtvesten. Saltet oksekød og flæsk blev pakket i store tønder og eksporteret videre til byerne i Østen eller til England.

I 1870'erne tog man isafkølede jernbanevogne i brug til forsendelse af kød, og 20 år senere løste den moderne fryse- og køleindustri de sidste forsendelsesproblemer. Kødkonserves frembød dog fra 1880'erne en alvorlig konkurrence til det ubehandlede kød.

Da Chicago samtidig hermed blev en kæmpemæssig markeds- og omladeplads for levende kvæg, blev landbruget i Illinois i høj grad pejlet ind efter storbyen og dens krav. Udviklingen gik efter 1870 fra hvedeavl til dyrkning af majs og havre, som blev brugt til opfedning af kødkvæg og svin. I det nordøstlige område var det dog nok så meget malkekøerne, som blev husdyrbrugets kerne. Sydpå gjorde de noget dårligere jorder det mere profitabelt at drive almindeligt landbrug uden specialisering.

Illinois-farmerne blev derfor fra starten nødsaget til at leve på markedsøkonomiens noget barske betingelser. Den amerikanske landmandsbevægelse *The Patrons of Husbandry* eller *the Grangers* fik derfor så tidligt som i 1868, året efter bevægelsens første, spæde begyndelse, en kraftfuld aflægger i Illinois. Som tidligere nævnt blev det også i denne delstat, at landmændene gennem deres politiske repræsentanter tidligst gik i clinch med jernbane- og kornhandelsinteresserne, først og fremmest gennem loven af 1871 om kornelevatorer og jernbaner.

En af de mest kendte af de danske bebyggelser i Illinois, Sheffield i Bureau County, er med sine 137 miles til Chicago placeret midt i husdyrbrugsområdet, hvor majsen fodres direkte i dyrene i stedet for at blive transporteret væk til dyre jernbanetakster. Omkring 1850 blev Rock Island-banen fra Chicago ført frem til området, og Sheffield var en overgang endestation på linien. Hertil kom i 1854 tre danske inklusive en poetisk stemt apoteker Hans Chr. Semler, der i tur og orden blev pelsjæger, frivillig i Borgerkrigen og kunstmaler. Hans landsmænd arbejdede med mere kontante ting som f.eks. kulbrydning i et om-

råde tæt ved byen eller landbrugsvirksomhed en 4-5 miles nordligere. Den danske farmerbebyggelse strakte sig herfra langt op i naboområdet Whiteside County. Efterhånden som prisen på den sandede og sumpede jord steg til 30-40 dollars pr. acre, blev det vanskeligere for unge at blive farmere. De måtte da begynde som forpagtere.

Der findes 361 danskere i Bureau County ved folketællingen år 1900. Bortset fra Kane og Livingston Counties med hhv. 469 og 440 danske i samme år er det den største danske befolkningskoncentration i Illinois uden for Chicago. I selve millionbyen bor 10.166 danske eller 1,8 % af en indvandret befolkningsdel på 587.112, der atter skal ses på en baggrund af et samlet indbyggertal på 1.698.575.

Besøg hjemmefra

Efterhånden som offentligheden i moderlandet gennem breve fra landsmænd i Amerika fik indblik i forholdene derovre, så den tids professionelle rejsende her en oplagt mulighed for at stille folks tørst efter romantiske og spændende beretninger fra indianerhordernes tumleplads. Tyske rejseskribenters Aus Amerika-beretninger satte sindene i bevægelse, og en dansk journalist V.C.S. Topsøe besluttede da at følge efter i næste tog tværs over kontinentet.

Om sine indtryk skrev han en bog, en god sådan, hvor egne indtryk er krydret med notater fra den forudgående research. Den hed naturligt nok »Fra Amerika« og kom i to oplag, alle skribenters hemmelige drøm. Mest indgående beskriver han her de amerikanske storbyer, den fagre ny verden med dens skyskrabere, børsspekulanter og lov-og-orden-problemer, men de danske farmere på prærien får da også deres part – 7 sider af ialt 512.

Dette minikapitel i den store bog er helliget Chistian Ludvig Christensens Hartland i Wisconsin, der karakteriseres som en skovbekranset landsbyidyl med ikke-forurenet vand

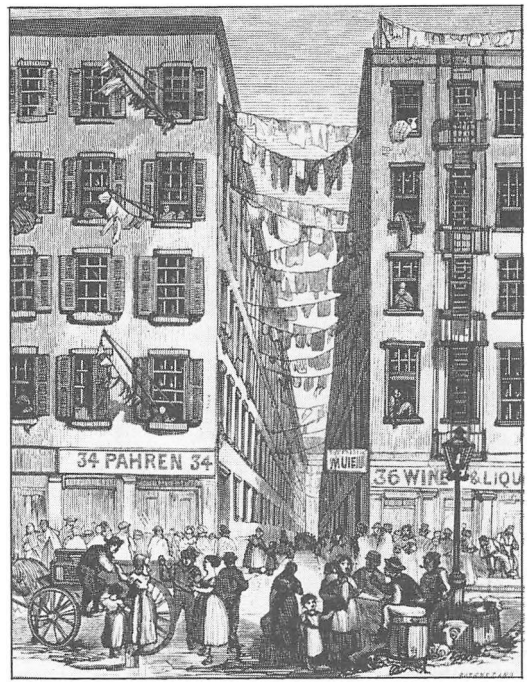

Illustration fra V.C.S. Topsøes rejseskildring »Fra Amerika« visende »Logis-Huse« i New York. De trøstesløse rækker af lejekasserner var allerede dengang en fast del af bybilledet, men for mange indvandrere heldigvis blot en parentes før de drog videre.

og dermed mange fisk i åen. Kunne sceneriet forekomme typisk dansk i dets pittoreske frodighed, var husene, i hvert fald udadtil, akkurat så amerikanske i deres blokhuskarakter, at de kunne være som skåret ud af Coopers indianerromaner. Stedets overhoved, der ikke godt kan være andre end Christensen, citeres da også for en udtalelse om, at han i tidernes morgen lå og lyttede ængstelig efter indianernes krigsråb ude i den bælgmørke nat.

Men i 1871 var blokhusenes fæstningsagtige karakter dæmpet ned gennem blomsterhavens ombølgende idyl. Ladebygninger eksisterede så at sige ikke; kornet blev tærsket på marken for derefter at blive transporteret til jernbanestationens kornelevator. Folk spiste godt og rigeligt, og som i moderne dansk prestigespiseri brugte husmødrene i Hartland naturligvis kun friske råvarer.

Så vidt Topsøe kunne bedømme, befandt nybyggerne sig rigtigt godt derovre, men frontierperiodens nære sammenhold var nu blevet afløst af gårdejerfarmernes individuelle jagt efter gevinst. Problemet var nu mest at lære så meget engelsk, at man kunne spille sin rolle mindst lige så godt som de andre deltagere i kommercialismens lykkejagt.

Folk kom og gik i Hartland. Den sommer, Topsøe var der, fik Christensen og hans fæller også kirkeligt besøg fra Danmark. Udvalget til Evangeliets Forkyndelse blandt Danske i Nordamerika udsendte da en tremandsdelegation: lægprædikanterne A.S. Nielsen og R. Andersen samt pastor A. C. L. Grove-Rasmussen for at tage dem i omvendt teologisk rangfølge. Som det siges i udvalgets betegnelse skulle de udsendte rapportere tilbage, hvad der kunne gøres for at lade dansk kristendomsforkyndelse følge i udvandrernes fodspor, hvorhen end sporet ledte.

Da Grove-Rasmussen under sin ilsomme færd tværs gennem materialismens fædreland kom til Hartland, traf han Christian Ludvig Christensen under et egetræ, travlt beskæftiget med at klargøre en høstmaskine til høstens dont. Der stod de to mænd så i to varme sommerdage, ivrigt optaget af at drøfte kirkens vilkår i en pionertid. Christensen – ifølge Grove-Rasmussen »en usædvanlig begavet og belæst mand« – ville også i kirkelige spørgsmål tænke frit. Det huede ham ikke, at amerikanske præster excellerede i djævletro og -fordrivelse. Det kunne højst sige nordmænd og jyder noget. Danske øboer ville helst placere deres kirkelige engagement i en mere optimistisk sammenhæng.

Allerede ved første generationsskifte omkring 1870 var danskheden ved at tabe terræn. Det så den danske folkekirke klarere end andre i samtiden. Spørgsmålet var nu, om det kirkelige arbejde blandt danske udvandrere på længere sigt kunne modvirke denne tendens – og om udvandrerne var interesserede heri.

Danskerne søger ud på den åbne prærie i 1870'erne

Mens de danske udvandrere i etablerede Midtveststater som Wisconsin og Illinois omkring 1870 måtte se sig henvist til at søge ud i randområderne, om de ville have billig jord, var forholdene stadig attraktive ude på den åbne prærie i delstater som Iowa, Minnesota og det nyåbnede område Nebraska. Som Torben Langes historie har vist det, kunne man finde danskere i Iowa lige fra delstatens oprettelse i 1846. De 661 danskere, som boede her ved folketællingen 1860, var dog spredt temmelig meget, og det er først i 1870'erne, at danske tætbebyggelser begynder at skille sig ud.

Det var i floddalene omkring Mississippi med østfra tilstrømmende floder: Cedar, Des Moines m.fl., at danskerne først slog sig ned. Senere trak det tværgående jernbanenet i de sydlige dele ret mange danskere til sig. Under the Chicago, Rock Island & Pacific Railways forlængelse fra Des Moines til Council Bluffs 1868-69 blev der ligefrem oprettet en arbejdslejr i byen Marne. Det var danske jernbanearbejdere i dette område, som senere grundlagde Elk Horn- Kimballton-settlementet længere nordpå i countierne Shelby og Audubon.

En del danskere søgte videre til Iowa, fordi situationen i Wisconsin og Illinois ikke tegnede alt for lovende. Byerne Davenport, Cedar Falls og Clinton i det østlige Iowa fungerede her som gennemfartssteder for disse viderevandrere. Den billige, men samtidig noget våde og kolde jord i Story City i det centrale Iowa øvede nogen tiltrækning på nordmænd og danskere. Den senere så bekendte danskerbebyggelse Ringsted i Emmet County i det nordvestlige Iowa blev dannet ved, at to danske, A. Boysen og N.C. Frederiksen, i 1881 solgte jord til danske nybyggere som agenter for the Chicago & Milwaukee Railroad Company for 5 dollars pr. acre mod

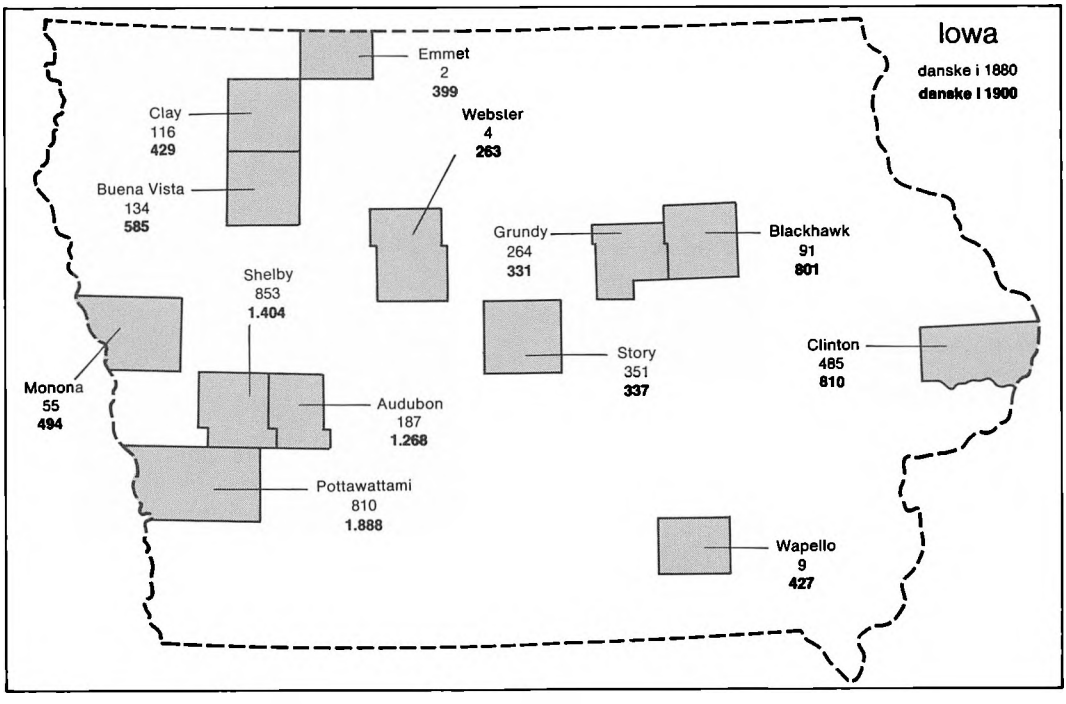

Dansk bosættelse i Iowa. Den tidlige danske masseudvandring fra Øerne søgte først og fremmest til østlige midtveststater som Wisconsin, Michigan og Minnesota. Da den amerikanske civilisationsgrænse flyttede længere og længere mod vest, måtte den senere jyske udvandring søge til Iowa og Nebraska.

en beskeden udbetaling og resten til 8 % p.a.

For samtiden som for senere epoker står delstaten Iowa som danskhedens kerneområde. Den fede sorte præriemuld, ikke som i Danmark skabt af dens dyrkere, men af naturen selv i dens årtusindlange kredsløb, kunne i sig selv få en fhv. sandjordsdyrker til at se bølgende hvedemarker for sit indre blik. Med plovskæret som lanse og med dyreforspandet som fredsommelige våbendragere kunne den sejr vindes, som fantasien havde tumlet med under søvnløse nætter på karlekammerlejets rotteyngleplads.

Strakte fantasien ikke længere end til lønnet arbejde, stod mulighederne åbne i byer som Council Bluffs og Clinton. De lokale savværker havde altid brug for folk, som ud fra en grundlæggende social skoling gjorde mere, end de strengt taget fik løn for.

Der kan tænkes flere grunde til, at Iowa blev danskernes første valg i den begyndende masseudvandring. Kombinationen af svagt bølgende terrænformer og flade prærieslætter fik således en rejsende som Grove-Rasmussen til at tænke på sit kære Jylland i dets øst-vestlige forløb, da han i sommeren 1871 lod jernbanen befordre sig tværs over prærien.

Journalisten P. Beder fik den forudgående sommer en endnu mere positiv oplevelse af Iowas natur, da han rejste fra Wisconsin og ud mod Council Bluffs ved Missouri. Det var som at komme fra det noget bakkede og sandede Jylland til det frodige Fyn. »Iowa havde det mest frugtbare og smilende Landskab, jeg hidtil havde set i Amerika ...«, skrev han. En dansk-amerikansk præst fandt området ved Brayton, Audubon County, smukt og idyllisk. Skoven mindede ham om Dyrehaven ved Klampenborg med dens fritstående, store træer.

Danskerne i Iowa

County	1880 Ialt	1880 fremmedfødte	1880 danske	1900 Ialt	1900 fremmedfødte	1900 danske
Audubon	7.448	870	187	13.626	2.632	1.268
Black Hawk	23.913	3.928	91	32.399	4.179	801
Buena Vista	7.537	1.765	134	16.975	3.651	585
Clay	4.248	676	116	13.401	2.004	429
Clinton	36.763	10.073	485	43.832	10.075	810
Emmet	1.150	433	2	9.936	1.804	399
Grundy	12.639	3.281	264	13.757	3.153	331
Monona	9.055	1.188	55	17.980	2.331	494
Pottawattami	39.850	7.107	810	54.336	7.963	1.888
Shelby	12.696	2.419	853	17.932	3.397	1.404
Story	16.906	2.983	351	23.159	3.385	337
Wapello	25.285	2.612	9	35.426	2.866	427
Webster	15.951	4.221	4	31.757	6.045	263

Hvor danskerne i Iowa bor

Her er tale om ganske store koncentrationer af danske, og listen over counties med hundreder af danske år 1900 kunne gøres endnu længere. Det kan ikke overraske, at Audubon og Shelby i det vestlige Iowa kan fremvise de største landbotal i denne statistik, eftersom det er her, vi finder det berømte makkerpar Kimballton og Elk Horn.

Men danskhedens historie i Iowa begynder som allerede antydet ved tilgangsvejene til området: floddalene ned mod Mississippi og de øst-vestgående hovedfærdselsårer mod syd. I Mitchell County ved grænsen til Minnesota etablerede den dansk-norske udvandrerpræst C.L. Clausen bebyggelsen Ansgar. Gennem de første tyve år af bebyggelsens eksistens var han dens kommunale, folkelige og kirkelige fører.

Ud fra en kronologisk rækkefølge må vi fra Ansgar søge et godt stykke mod syd til et område ved byen Luzerne i Benton County. Hertil kom i 1855 den samme skrædder Peder Nikolajsen, som under sit ophold i New York 1851-54 havde ydet bl.a. Rasmus Sørensen husly. Nu vandrede han i 1854 videre vestpå i selskab med 15 andre. Vejvisertegnene frem til Benton var alene et karavanespor, der snoede sig hid og did efter terrænets naturlige beskaffenhed.

Efter barske pionerår fik Nikolajsen sig en farm med 90 acres i dyrket areal samtidig med at han virkede som lægprædikant for de dérboende lutheranere, men hans puritanske kristendomsopfattelse harmonerede ikke altfor godt med amerikansk laissez faire-holdning i åndelige som verdslige anliggender.

I 1860'erne oplevede Iowa den første større tilstrømning af danske: Story City og Hamilton counties i det centrale område, byen Des Moines samt countierne Grundy, Black Hawk og Butler mellem floderne Cedar og Iowa i det østlige Iowa. Story City-tilvandringen omkring floden Skunk havde oprindelig sit udgangspunkt i byen Nevada nord for Des Moines, men senere blev det bebyggelsen Story City, der tiltrak jyder som sjællændere.

Det var her, familierne Niels Madsen og Peder Rasmussen fra Klippinge på Stevns slog sig ned i 1869 og den følgende sommer for at begynde en ny tilværelse blandt de få danske og de mange norske. De lave og våde

jorder måtte dog først afdrænes, før der kunne blive tale om udbytter af amerikansk størrelsesorden. Amerikanske landbrugshistorikere har ligefrem i Story City-bebyggelsen villet se et eksempel på, hvorledes indvandrere ved at iværksætte større afvandingsarbejder gjorde brug af deres tidligere erfaringer som landmænd.

Ifølge stedets historieskriver Rasmus Jurgens fra Toksværd var Story City-danskerne i det hele taget fornuftige og realitetsbetonede i deres adfærd. Bravt støttet af den religiøst indifferente ugeavis »Den danske Pioneer« spillede man i tur og orden de enkelte missionærer og præster ud mod hinanden, når de for emsigt talte ensretningens sag.

Brevene fra Niels Madsens døtre til farbroderen Peder Madsen i København, sådan som de er gengivet i bogen »Brev fra Amerika«, er da også mest præget af hverdagslivet derovre med alle dets problemer: Broder Rasmus bygger en ny stald med plads til 3 heste og 6 køer (18/7 1892) – Vi fik en god kornhøst i år (11/12 1892) o.s.v. Mest kredser dog tankerne omkring familie og venner i Danmark. Mindet om den tiltrækkende onkel i den flotte soldateruniform går aldrig Line af sinde. Da han i moden alder gifter sig, er Lines første

I oktober 1908 forlod den 24-årige Martin Thomsen sit hjem i Østerby i Sønderjylland for at undgå tysk militærtjeneste. Via København tog han til New York og godt en uge senere stod han i Ringsted, Emmet County, Iowa. En rejsefælle havde skaffet et job hos sine forældre, Karen og Chresten Pedersen, der siden 1884 havde haft en farm dér. Martin blev senere gift med farmerparrets datter Marie. Farmen er stadig i familiens besiddelse.

Majsplukning o. 1930 hos Martin Thomsen. Mens hestene sindigt trak vognen afsted, gik mandskabet frem langs rækken af majsplanter, skar kolberne af og kastede dem op i vognen. Hjemme på farmen blev majsen læsset over i siloen ved hjælp af den skovl, den unge mand på billedet står med. Naboerne hjalp hinanden med majshøsten og der blev i den anledning serveret et glas vin. Fotografi udlånt af Karen M. Kadgihn, USA, som også har skrevet den bagvedliggende slægtshistorie.

reaktion den meget personlige: Hvor kunne du gøre det? (5/3 1888).

Til 1860'ernes udvandring af danske til Iowa hører også de mange sønderjyder, som her i konkurrence med tysksindede slesvigere bosatte sig i byerne Cedar Falls og Des Moines samt i countierne Scott og Linn, senere Black Hawk, Grundy og Butler.

Over for modpartens noget militærtklingende Verein Schleswig-Holstein'scher Kampfgenossen von 1848, 1849 und 1851 fandt de danske sønderjyder i Fairfield township i Grundy County frem til det noget mildere stemte navn »Fredsville«, da bebyggelsen havde udviklet sig til at være Iowas næststørste koncentration af danskere.

Først blandt disse var pionerer fra Pine River i Wisconsin, der i 1860'erne var blevet godt trætte af at rydde skov. Nu stod deres hu til prærien. Imidlertid gik landbrugspriserne helt i bund i 1870'ernes anden halvdel, og Fredsville-farmerne fik nogle svære år. Det blev først bedre, da de i næste årti lærte at stå sammen med front mod jernbanemonopolerne, mellemhandlerne og bankerne. En sønderjyde, Troels Slifsgaard fra Aller sogn ved Christiansfeld, udvandret 1869, fik i 1882 sin fader Jeppe T. Slifsgaard til at komme til Amerika, medbringende 1 stk. Burmeister & Wain-centrifuge plus en mejerist, Niels Blom fra Skodborg. I fællesskab fik de oprettet et af de første andelsmejerier i USA, The Danish Creamery. Derved blev dansk foretagsomhed på mejeriområdet en vigtig bestanddel af den modernisering af husdyrbruget, som fandt sted i det nordøstlige Iowa i disse år.

Andre sønderjyder søgte længere mod nordvest til egnen omkring Hamilton i countyet Franklin. En af de første danske her var en officerssøn, Charles Krag, uddannet fra Københavns Universitet, men fra 1871 farmbestyrer for en stor jordspekulant.

Lavtliggende præriearealer var ofte »vandlidende«, som det hedder i fagsproget. Her er et hold dræningsarbejdere i færd med at lægge en hovedledning, der skal lede vandet væk fra et drænet område. Yderst til højre ses Martin Thomsen. Fotografi udlånt af Karen M. Kadgihn, USA.

Juleaften hos Marie og Martin Thomsen, Ringsted. De danske grundtvigianere i USA har nu i 4-5 generationer holdt trofast fast ved danske skikke og sædvaner. Desuden har de et stærkt gruppesammenhold. Værtsparret ses som nr. 1 og 4 fra venstre. Næst efter værten ses Signe Nielsen Betsinger, nu den drivende kraft bag bestræbelserne på at få oprettet et dansk-amerikansk emigrantmuseum i Elk Horn, Iowa. Fotografi udlånt af Karen M. Kadgihn, USA.

Stedet tiltrak snart en mængde danske, bl.a. en ung landmand Jens Peder Jensen fra Hover sogn ved Vejle. Han udvandrede 1887 og efter en del år som jernbanearbejder, højskoleelev, landbrugsmedhjælper og kulminearbejder blev han i 1895 forpagter på en 80 acres stor farm ved Klemme i Hancock County. Her begyndte da familien Jensens seje, omend noget langsomme opstigning gennem farmerhierarkiet, som over 5 forpagtningsforhold på 11 år skulle føre den frem til den efterhigede selvejertilværelse på en 160 acres stor farm ved St. Andrews ved Tacoma i delstaten Washington. Men som hans selvbiografiske skildring »Minder« viser, skulle der endnu ske flere adresse- og erhvervsskifter sted, før han sad med pennen i hånd i Junction City, Oregon, klar til at fortælle om sit begivenhedsrige liv.

Også i dobbeltbebyggelsen Kimballton og Elk Horn var der sønderjyder med i spillet, ikke mindst når man i overensstemmelse med historisk og administrativ praksis regner Ærø med til Sønderjylland. Bebyggelsen begyndte omkring 1870 med Ærø-settlementet i nord og Mønbo-bebyggelsen i syd – de to kimceller til henholdsvis Kimballton og Elk Horn. Familien Ole H. Jacobsen på ialt 10 medlemmer var de første til at grave sig ind i en bakkeskråning.

Snart kom flere familier til, og opdyrkningsarbejdet tog sin begyndelse. Jorden var meget bakket med fald ned mod Missouridalen, men da fundamentet var af ler med et passende muldlag som beklædning, holdt udbyttet så nogenlunde mål med anstrengelserne. Var plovjernet tilstrækkeligt skarpt og solidt og havde nybyggeren 6 heste eller 12

okser spændt for ploven, var det fritvoksende egekrat ingen alvorlig hindring for kulturens sejrsgang.

Da krisen satte ind i 1870'erne, lagde man resolut landbruget om til husdyrbrug med særlig vægt på opfedning af kødkvæg og grise. Til dette formål dyrkedes en del majs, som kreaturerne ofte fik lov til at høste selv. Hvad studene trampede ned, kunne svinene passende grave frem igen med deres geskæftige tryner. I hverdagslivet kunne farmerne i de to settlementer godt stå sammen. Det viste sig bl.a. i 1897, da man i fællesskab fik forlænget jernbanen fra Atlantic til Elk Horn og Kimballton. Derimod skiltes vandene i folkelige og kirkelige anliggender, sådan som det senere skal blive vist.

Skildringen af danskerne i Iowa kan passende afsluttes i Ringsted: Ikke den sjællandske provinsby, men danskerbebyggelsen af samme navn på grænsen til Minnesota. Her tog den første dansker jord 9/9 1881, og næste år kom flere til fra Clinton længere østpå. Da de fleste imidlertid ikke havde råd til at købe sig mere end 40-80 acres, og da det bakkede terræn bedst egnede sig til kvæglandbrug, blev majoriteten af danske på stedet betegnet som »småkårsfolk«. De stigende priser efter århundredskiftet i forening med et lokalt samarbejde omkring et andelsmejeri efter dansk mønster bedrede dog betragteligt kårene for de fleste.

Trods kampen for udkommet var det dog sjældent, at folk ligefrem led nød. I et af sine første breve fra det østlige Iowa giver den sydjyske udvandrer Hans Madsen Kokjær følgende skildring af livet omkring spisebordet, sådan som en hungrig 17-årig kunne opleve det: »Vi Spiser kun 3 Gange daglig, men saa er Vi enda næsten aldrig Sulten. Det kommer af at det vi faar er Godt, men Skemad faar vi ikke noget af. Det er kun Flæsk og kartofler og kaffe og the og 3 Slags Kage og Det er Godt ...«

Minnesota: Dansk indvandring til Svensk Amerika

Først kom Dakota- og Obibwayindianerne til Minnesota, dernæst i tur og orden franskmændene, indfødte amerikanere og nordvesteuropæiske indvandrere. Ikke færre end 60 etniske minoriteter er repræsenteret blandt indvandrerne, men de tre dominerende grupper er dog svenskerne, tyskerne og nordmændene med henholdsvis 23 %, 22 % og 20 % af de ialt 505.318 indvandrere ved tællingen år 1900. Minnesotas befolkning udgjorde da 1.751.394 mennesker.

Danskerne i Minnesota

	1880			1900		
County	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske
Brown	12.108	4.912	387	19.787	6.042	345
Douglass	9.130	3.662	116	17.964	5.627	245
Freeborn	16.069	5.875	1.015	21.838	5.917	1.793
Hennepin	67.013	20.742	266	228.340	67.021	1.843
Lincoln	2.945	1.070	177	8.966	2.984	1.006
Morrison	5.875	2.145	111	22.891	6.613	187
Ramsey	45.890	16.593	251	170.554	48.905	1.280
Redwood	5.375	1.607	165	17.261	4.110	585
St. Louis	4.504	1.978	75	89.932	36.985	399
Stearns	21.956	7.129	45	44.464	10.312	123

Som man vil se af tabellen på modstående side, bor de danske indvandrere betydeligt mere spredt i Minnesota end tilfældet er i Iowa.

Landet med de 10.000 søer kan føre dets historie tilbage til 1851, hvor forbundsregeringen gennem traktater med Traverse-, des Sioux- og Mendota-stammerne fik rådighed over det meste af området (delstat 1858). Straks gik udparcelleringen og opdyrkningen i gang. Forrest i skaren af indvandrere var nordmænd og svenskere, og først 10 år senere kom den danske bagtrop. Til fordel for Minnesota talte ikke mindst dets rigdom på mineraler og tømmer; til de mere negative ting hører en udbredt jordspekulation og så det barske klima.

Tidligere har vi nævnt baptisterne fra Raymond i Wisconsin, som under deres vandring videre vestover slog sig ned i et område 120 miles vest for La Crosse ved Mississippi. Det var frygten for en genopblussen af indianeruroen i august 1862, der fik karavanen til at gøre holdt. Intet ondt vederfaredes dog danskerne i Clarks Grove, og snart kom flere til. »Næsten alt var fælles, undtagen Hustruer og Børn ...«, fortæller ældste L. Jørgensen Hauge. Egekrattet, the grubs, var her så sammenfiltret, at 4-5 par stude måtte spændes for ploven.

I de første år avledes især hvede, men bebyggelsens noget afsides beliggenhed gjorde, at farmerne undertiden måtte transportere kornet de 120 miles til Mississippi. Nærmeste kornmølle lå 50 miles borte og skulle man have brædder o. lign., var afstanden 70 miles. Der lå alvor bag hverdagens krav, og det samme var tilfældet, når beboerne mødtes i kirken. Drikkeri, kortspil, søndagsarbejde og giftermål med »vantroende« måtte sones med bøder eller med udelukkelse af baptistsamfundet.

Livet kunne være trangt. Græshoppesværme kunne på en eftermiddag opæde hele kornmarker med rub og stub, og havde man endelig noget at sælge, var priserne ofte svært beskedne. Smørret kunne komme ned på 40-50 øre pr. kg, hvis nogen overhovedet ville købe en sammenæltet, grågul, ildelugtende masse af klistersubstans, betegnet som »smør«. Det hjalp, da farmerne begyndte at bruge vandafkøling for at fremme flødeafsætningen.

Det helt store spring fremad kom i 1890, da man indviede et lokalt andelsmejeri. Jørgensen Hauge havde under et besøg på Fyn 1887-88 lært sig den nye mejeriteknik, som han følgelig omplantede til amerikanske forhold. Clarks Grove var næppe først med andelsmejeritanken, men var med blandt pionermejerierne.

Andre baptister fortsatte til Sleepy Eye i Brown County. Lokaliteten kaldte de »Eden«, postkontoret »Golden Gate« og alt var idel lykke og tilfredshed, når ældste Andreas Jensen om søndagen læste skriftens ord. Senere bredte bebyggelsen sig mod nordvest, og egeninteressen kom i højsædet hos de »vantro« lutheranere, konstaterer sektens historieskriver. Men der skulle disponeres med omtanke, om en familie efter års forløb skulle kunne flytte fra den første, primitive jordhytte til et rigtigt hus. Omtrent samtidigt med grundlæggelsen af Sleepy Eye tilkom lokaliteten Nelson i Douglass County i det centrale Minnesota og Elmdale 100 miles nordvest for Minneapolis. Armod og kirkestrid prægede livet her de første år.

Efter Clarks Grove er Tyler i Douglass County tæt ved grænsen til South Dakota den kendteste danskerbebyggelse i Minnesota. Fra de første pionerår boede her enkelte danskere, blandt dem »gamle« Johs. Jakobsen fra Fårup i Hammer sogn, Præstø amt. Midt i det daglige slid og slæb fik han tid til at hente sig en kone i Danmark og senere indforskrive sig en sådan, da den første døde. Af frygt for at den udvalgte skulle få kolde fødder, fortalte han intet i brevet om, hvor barsk der kunne være i Minnesota. Og på en solfyldt sommer-

dag kunne mørket pludselig sænke sig over bebyggelsen i form af græshoppernes milliardsværm.

Det var dette område, Den danske Kirke i 1884 udvalgte som et egnet sted for kolonisering gennem danske grundtvigianere. En rekognosceringsgruppe under Frederik Lange Grundtvigs ledelse aftalte med et jernbaneselskab, at danskerne skulle købe 35.000 acres, fordelt på tre townships Hope, Marshfield og Diamond. Under en todages udflugt med medbragt madkurv 27-28/6 1885 blev kolonien højtideligt grundlagt. Til lejligheden skrev Grundtvig en salme, hvori det hedder:

Dansk bosættelse i Minnesota. Modsat svenske og norske udvandrere søgte danskerne ikke i større tal til Minnesota. Udover Tyler i Lincoln County blev der heller ikke tale om danske tætbebyggelser, sådan som tilfældet var i en delstat som Iowa (Elk Horn og Kimballton). Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

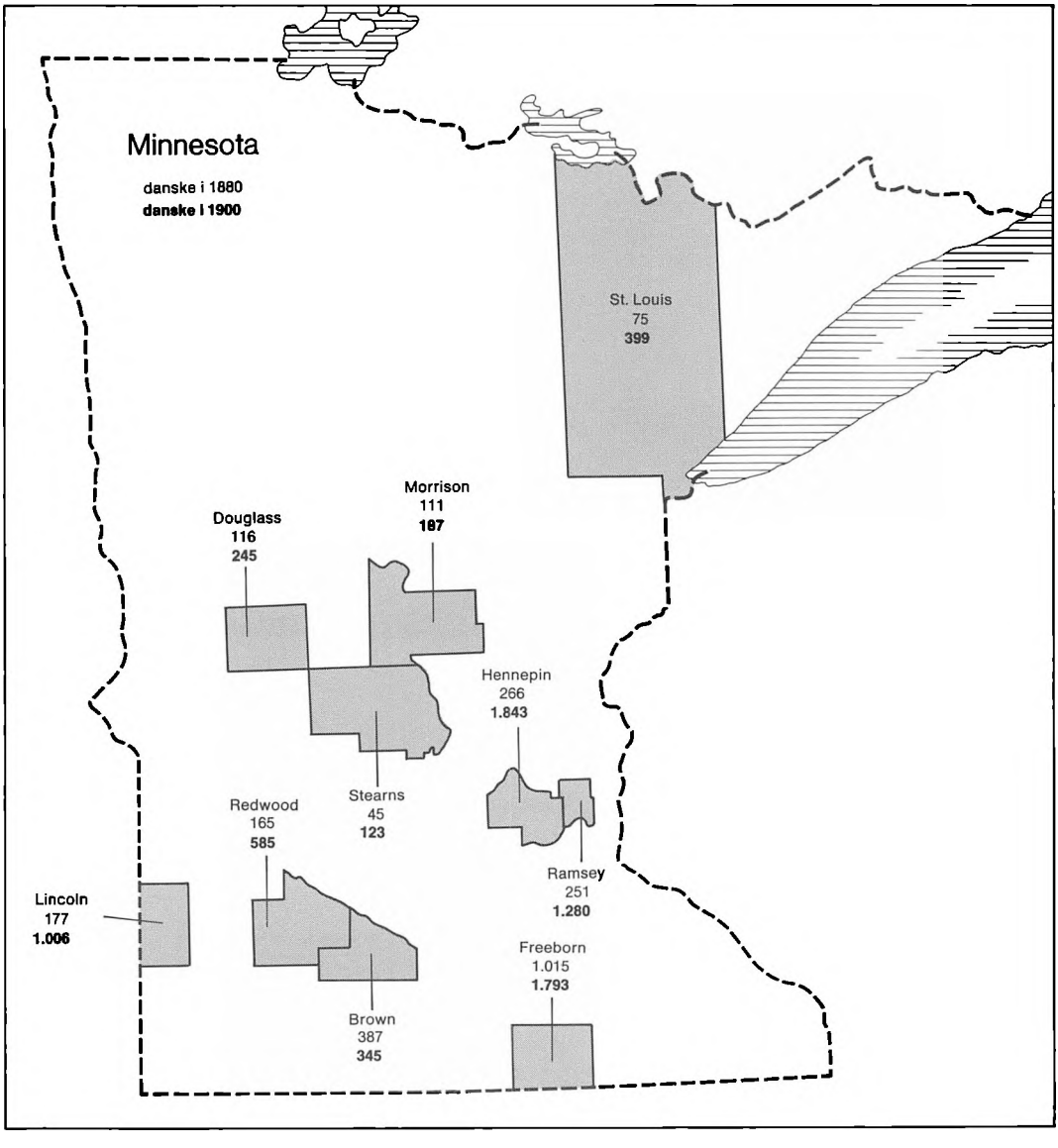

»Fra Samfund i vort Fædreland,
vi spredte drog til fremmed Strand,
og tænkte paa det næste.
Men Ven har lært at savne Ven;
nu vil vi samle os igen,
og samles om det bedste«.

Næppe poesi i gængs forstand, men et stykke brugskunst til lejligheden.

Nu blev de første år på prærien en prøvelsernes tid. Det korn, som græshopperne levnede, piskede haglbygerne til jorden. Isnende vinterkulde i forening med elendige boligforhold lagde uforholdsmæssigt mange unge og ældre i graven. I stalden krøb de hov- og klovbærende dyr tættere sammen, og i »stuehuset« måtte halmen fra høravlen ofte gøre det ud for brændsel.

Trods tilbageslag 1893-95 var halvfemserne en opgangstid. Større kvæghold og mejeridrift på andelsbasis formindskede risikoen ved at være totalt afhængig af kornavlen. Samvirke på adskillige felter blev løsenet. Alligevel tærede det hårdt på ressourcerne, da en række våde somre efter år 1900 krævede store afvandingsarbejder sat i gang.

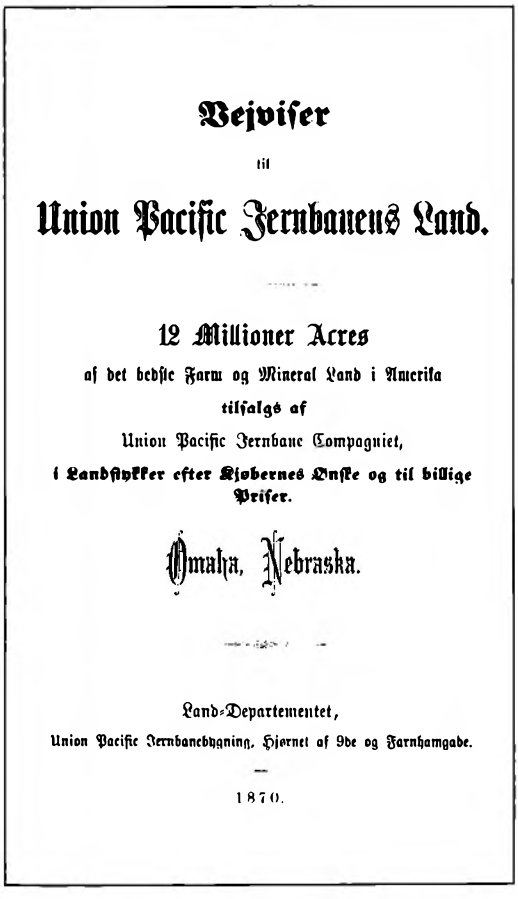

Vejviser
til
Union Pacific Jernbanens Land.

12 Millioner Acres
af det bedste Farm og Mineral Land i Amerika
tilsalgs af
Union Pacific Jernbane Compagniet,
i Landstykker efter Kjøbernes Ønske og til billige Priser.

Omaha, Nebraska.

Land-Departementet,
Union Pacific Jernbanebygning, Hjørnet af 9de og Farnhamgade.

1870.

De amerikanske jernbaneselskaber erhvervede sig megen jord ved etableringen af nye baner. Bagefter var der rigeligt af overskydende jord, der kunne sælges. Brochurer herfor benyttedes flittigt. Union Pacific-banens reklamefremstød 1870. Kgl. Bibliotek.

Jernbanernes PR-arbejde for at få folk ud i Red River-dalen

Beretningen om de danske i Minnesota skal afrundes med to korte skildringer. I 1870'erne havde St. Paul, Minneapolis & Manitoba Railroad Company fået tildelt næsten 3 mio. acres langs den dobbelte linieføring fra Minneapolis og St. Paul og nordvestpå til Barnesville, hvor de to spor forenede sig til ét på turen videre mod nord til Winnipeg i Canada.

Da sporet var lagt 1879, ville selskabet gerne have realiseret den »døde« jordkapital og fik derfor skrevet en pjece betitlet »Kjendsgerninger om Staten Minnesota«. Fortalen tydede på reelle hensigter: »Denne Pamflet er blevet omhyggelig samlet af fuldkommen uinteresserede Folk. Man har ikke henvendt sig til Indbildningskraften og har ikke gjort noget Forsøg paa med glødende Farver at afmale Statens Hjälpemidler bedre, end de faktisk ere ...« Men hensigten helliger som bekendt midlet. Hør blot de indledende ord: »Staten Minnesota tilbyder Indvandrerne Fordele, hvis Lige vanskeligt findes i noget andet Land paa Jorden, og som i al Fald ej overgaas af noget andet Land ...« Sagt i al korthed ville selskabet gerne sælge jorden til priser fra 5

dollars og opefter og samtidig have landmændene til at dyrke »Haard Minnesota Hvede No. 1«, da denne sort simpelthen var bedst – og bedst betalt.

Denne hvedepropaganda må ses på baggrund af, at de store kornmøller i Minneapolis – St. Paul dominerede kornhandelen på jernbaneelevatorerne. Da man i 1873 gik over til at bruge stålvalser i møllerierne i stedet for sten, fik industrien for alvor stordriftens præg med en produktion på flere tusinde tdr. mel pr. mølle om dagen.

Korn- og melbranchen havde altså brug for farmere, der kunne fungere som råvareleverandører. Især nordmændene fulgte opfordringen til at bosætte sig i Red Riverdalen. Og da hvervekampagnen gik lidt trægt, indbød jernbanekompagniet 30 repræsentanter for 17 skandinavisk-amerikanske aviser på sight-seeing deroppe, ikke for »at smøre Aviserne«, som en journalist udtrykte det, men for at vejlede ens landsmænd. Pressefolkene blev helt bjergtagne, da de inddrak synet af de bølgende kornmarker. »Norske Fjelde var der ikke, men smukke, runde, skovbevoxte Høider, vakre Kornmarker, Farmhuse, der tydede paa Velstand«, skrev »Fædrelandet og Emigranten« bagefter.

Et andet jernbaneselskab, Great Northern Railroad, solgte i 1906 ca. 20.000 acres til en pris på 10 dollars pr. acre til Den danske Kirkes folkelige pendant Dansk Folkesamfund. Arealet lå en 100 miles nordøst for Minneapolis. Som følge af en stor skovbrand nogle år tidligere var muldlaget næsten brændt væk, hvortil kom, at de gamle fyrrestubbe i forening med ny fremvokset skov krævede en stor rydningsindsats.

Det var først, da man efter 1. verdenskrig fik sprængstof til rådighed, at jorden helt blev fritlagt. Her dyrkedes især foderafgrøder som kålroer, rutabagas. Dansk husdyrbrug i andelsorganiseret form var modellen for de højskolesindede danskere i det amerikanske Askov.

Jyder og andre danske i Nebraska

Selv om Nebraska blev optaget i unionen 1867, var det først med pacificjernbanens åbning to år senere, at området for alvor blev åbnet for tilstrømningen østfra. Blandt dem var som nævnt de stofhungrende rejseskribenter, generøst opmuntret af de store jernbaneselskaber i form af fribilletter og overdådigt vellevned i Pullman-vognene.

Danskerne holdt sig ikke tilbage her. P. Beder nåede ganske vist ikke længere end til Council Bluffs sommeren 1870, men skuede dog tværs over Missouri-strømmen til civilisationens yderste forposter. Næste sommer vovede dog to danskere sig over på den anden side Missouri: pastor Grove-Rasmussen på sin missionerende spejdertur og journalist V.C.S. Topsøe på sit reportertrip, bevæbnet med så nødvendige ting som cigarer, brandy og revolver. Grove-Rasmussen var syg og elendig, da han kom til Omaha, »men jeg lærte der at forstå vor Herres ord: »Jeg var fremmed, og I tog mig ind til Eder«. Ti en købmand Ahmanson modtog mig med den störste kærlighed ...«

På fribillet kørte han de 150 miles til Grand Island. Dér kom det ham for, at de danske nybyggere på prærien om nogen havde behov for kirkelig betjening. »Men et slags natur-liv måtte vedkommende præst finde sig i at føre, kulturströmmen, der udgår fra øst, når kun i svage dönninger ud på Nebraskas prairier ...« Og nok en betænkelighed: »Det vil falde vanskeligt for en dansk dame, at bekvemme sig til at bære de savn og den möje, som utvivlsomt vil falde i en præstekones lod der ...«

Som Topsøe sommeren 1871 så Nebraskas prærier fare forbi salonvognens hermetisk tillukkede vinduer, forekom det hele sceneri ham noget øde og forladt. Ved de spredte klatbebyggelser langs banen så han rigtig levende indianere, men de svarede kun lidet til signalementet hos Cooper: »De Folk, der kommer frem ere Lurvetheden, Smudset og

Grimheden personificerede ...«, konstaterede han, da nogle indadslaskende telte ved jernbanen åbenbarede deres beboere.

Også her optrådte en jernbane, Union Pacific, som jordmagnat: 12 mio. acres eller 4,8 mio. ha, mere end halvanden gang Danmarks nuværende landbrugsareal kunne man tilbyde indvandrerne og andre interesserede. Den dyreste jord tæt ved Omaha skulle koste 6,25 – 10 dollars pr. acre, den billigste i countierne Kearney, Adams, Hamilton og Polk var ansat til 2,50 (÷ 10 % kontantrabat) eller det samme, som regeringsjord i jernbanebælterne kostede.

Chr. B. Nielsen, fhv. fredsdommer i Omaha og nu indvandringsagent, var ikke i tvivl om Nebraska-jordens fortræffeligheder, da han udgav sin »Praktisk Raadgiver for Udvandrere til Amerika« (1868, 2. udgave 1871). Det var faktisk sidste chance for at få frijorder i menneskelige omgivelser, mente han. Homestead-ordningen, »den skjønneste Lov, Verden har seet fremstaae ...« gjorde dette muligt. Og havde man ikke startkapital nok – af Nielsen opgjort til 264 dollars – kunne man det første år kombinere homestead-besiddelsen med arbejde for fremmede. Men tog da danskerne mod denne udstrakte hånd? Den følgende tabel giver svaret herpå. Det er altså i counties som Dodge, Douglass (Omaha!), Howard, Kearney, Hamilton og Washington, at danskerne markerer sig tidligst og samtidig mest vedholdende. Heldigvis råder vi over et materiale, der gør det muligt at belyse enkelte bebyggelseshistorier helt fra de første pionerår.

Navnene Lars og Peter M. Hannibal har tidligere figureret i denne historie. Lars var da bosat i Hartland i Wisconsin som indvandret 1856 fra Lolland. Med hæder deltog han i Borgerkrigen som sergent i 15th Regiment, Wisconsin Volunteers. Efter krigen kom han tilbage til Hartland, nygift for 2. gang og det med en soldaterenke. Han og andre af den ældre danskergeneration var dog utilfredse med at skulle leve livet på amerikansk manér. I stedet ønskede de at bo i et »Little Denmark«, hvortil fremmede ikke uden videre havde adgang. Propagandaen fra Union Pacific Railroad fik dem da til at spidse øren. Her var en oplagt mulighed for at begynde udvandringen så at sige helt forfra.

Efter mange møder og megen snak frem og tilbage fik man oprettet »Det danske Land- og Hjemsted-Compagni«, og såvel her som i den udsendte komité spillede Lars Hannibal en afgørende rolle. Lidt for hurtigt – forekom det de senere tilvandrere – fik jernbanens

Danskerne i Nebraska

	1880			1900		
County	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske
Adams	10.235	1.626	68	18.840	3.407	180
Dodge	11.263	3.514	289	22.298	4.949	1.552
Douglass	37.645	12.138	1.204	140.590	32.244	3.126
Hamilton	8.267	1.538	128	13.330	2.051	333
Howard	4.391	1.690	462	10.343	2.715	1.034
Kearney	4.078	1.193	349	9.866	2.156	756
Lancaster	28.540	6.501	160	64.835	9.404	435
Nicholls	4.235	458	29	12.414	12.359	209
Platte	9.691	3.828	114	17.747	4.701	271
Washington	8.631	1.770	278	13.086	2.609	793
Wayne	813	163	21	9.862	2.137	204

agenter lokket komitémedlemmerne helt ud til Grand Island og derfra 20 miles nordpå over Loup-floden og frem til åløbene Oak Creek og Turkey Creek.

Her på den øde prærie kunne intet forstyrre dansk tale og dansk levevis, må tankegangen have været. I hvert fald drog komitémedlemmerne tilbage til Wisconsin for at agitere for planen. De fik da også skabt interesse herfor, og i foråret 1871 voksede de første græstørvshuse frem derude på prærien. Pinsedag holdt de første selvbyggere housewarming-party for deres familier, og snart var der liv og røre overalt. Men i den danske nabosnak blandede sig snart svenske, tyske og amerikanske røster, og så måtte man i gang med at lære sig et fælles, d.v.s. engelsk sprog. Peter M. Hannibal blev koloniens første lærer og underviste her såvel børn som voksne i engelsk og andre nyttige kundskaber.

I mellemtiden havde byen fået sig et posthus – af Lars Hannibal navngivet som »Dannebrog« – samt forskellige andre servicefaciliteter. Livet fik da et socialt præg og flere flyttede dertil. På markerne tegnede de første afgrøder lovende, men 17/7 1874 kom græshopperne tilstede for første gang. Heldigvis var de ikke kødædende, for da havde de ikke som nu nøjedes med at gnave løs af såvel ydre som indre beklædning. Tre år i træk gik sværmene til attak, men efter disse prøvelser kom gode år med god høst og jævne priser. Der blev bygget nye huse af træ og okserne erstattedes af heste. Jernbanen blev i 1880 forlænget fra Grand Island til St. Paul og dermed reduceredes afstanden til den nærmeste by til det halve. Til tonerne fra Jens Petersens violin dansede man gulvet rigtigt til, når en græstørvshytte havde fået lergulvet belagt med brædder.

I områdets midte opstod efterhånden en ny bebyggelse, hvis posthus fik det for lolliker så dejligt klingende navn »Nysted«. Samtidig kom Dannebrog ud i en krise, som dog Peter

Dansk bosættelse i Nebraska. Danskerne bosatte sig hovedsagelig i Nebraskas østlige dele, ofte i form af videre-vandring fra ældre bebyggelser østpå. Omaha i Douglass County tiltrak mange danskere som et bedre alternativ til kulden, varmen og ensomheden ude på den øde prærie. Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

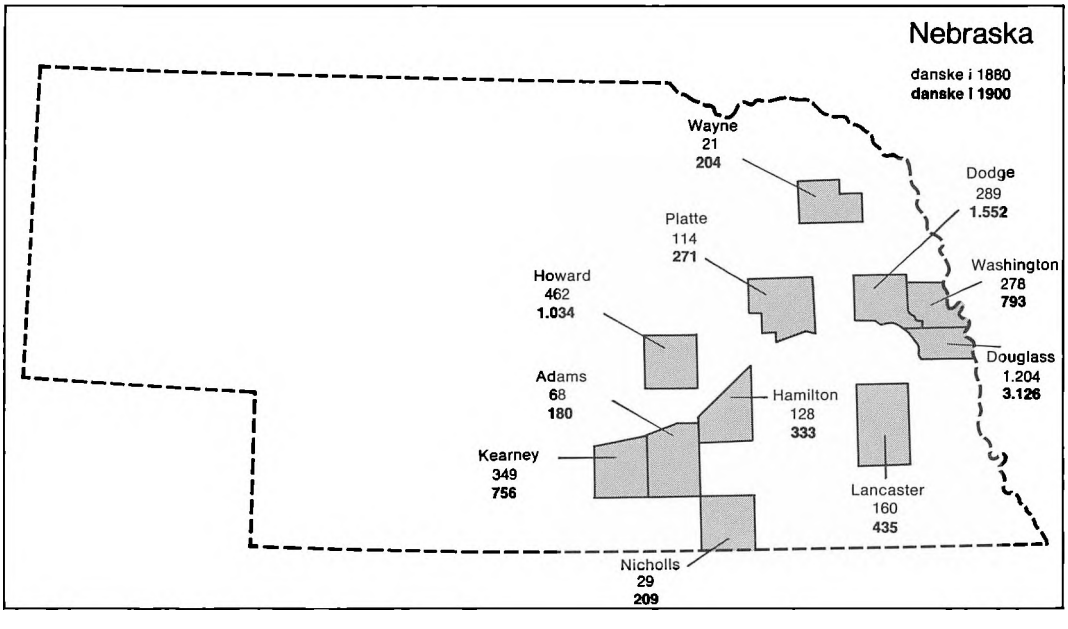

Hannibal var mand for at klare. Han blev lærer, købmand og postmester på én og samme gang og holdt derved kolonien oppe, indtil jernbanen blev ført helt derud. Da vendte udviklingen. På kun to år tilkom to banker, en kornelevator, dampmølle, kirke og højskole samt en dansk ugeavis, »Stjernen«, redigeret af Peter Ebbesen.

Længere mod nordøst rejste sig samtidig en tredje dansk bebyggelse, »Dannevirke«, hvor stærke jyder sejt og metodisk gav sig til at opdyrke det noget bakkede og svært tilgængelige terræn.

De tre settlementer lå nok i en vis indbyrdes konkurrence, men det forhindrede alligevel ikke et samarbejde om ting af fælles interesse. Resultatet heraf blev et gensidigt brandassuranceselskab, et andelsmejeri og flere høstmaskine-fællesskaber. Men ikke alt åndede af fredelig dansk kooperation.

Da »Politiken«s Henrik Cavling i 1890'ernes begyndelse var på besøg derude, blev han dagen efter sin ankomst stedt for den lokale høvding, »Kong Niels«, født Niels Nielsen, husmandssøn fra Hunseby på Lolland. Men Niels havde en modkonge, naboen Rasmus Mortensen, og står Cavlings ord til troende, hvad de ikke altid gør, udkæmpedes der her nogle drabelige basseraller mellem de danske vikinger på prærien. I øvrigt kapitulerede den republikansk sindede Politiken-redaktør så helt og aldeles over for denne sognekonge Niels Nielsen, hvis belæsthed i landbrugsfaglige samt alment politiske anliggender bragte tidens rørelser og samfundsdebat lige ind i koloniens hverdag.

Som følge af sin store afhængighed af hvedeøkonomien blev Nebraska sammen med Kansas hårdt ramt af prisfaldet i 1880'erne, og da jernbanetaksterne efter et fald i 1870'erne havde stabiliseret sig på et ganske højt niveau, var der skabt baggrund for en kraftig reaktion fra farmernes side gennem the Grangers og den efterfølgende populistbevægelse.

De ledende bag dette landmandsoprør forestillede sig, at der ud af alt dette kunne vokse et tredje parti frem, som kunne samle farmerne om et landbrugspolitisk program, et »agrarparti« for nu at tale tidens sprog. Monopoler, truster og andre former for big business skulle da beskæres hårdhændet. Guldets herredømme over priserne skulle afløses af en dobbelt møntfod: guld og sølv i forholdet 1:16, da dette efter farmernes opfattelse ville skabe en inflationær bevægelse med stigende priser til følge. Trods populisternes støtte til demokraternes landmandsvenlige præsidentkandidat William J. Bryan tabte denne overraskende stort til guldfodstilhængeren William McKinley ved valget i 1896.

Henrik Cavlings fænomenale evne til at opleve en situation så at sige indefra fejrede triumfer under opholdet i Dannebrog. At han også havde engageret sig personligt, lyser ud af beskrivelsens noget vemodige slutord, efter at han en tidlig morgenstund var blevet kørt til toget: »Jeg havde sagt Farvel til mine bedste Venner i Amerika«.

Naturen havde i solopgangens rødluende skær diverteret ham med et stort skuespil: en luftspejling af Loup-floden med dens nærmeste omgivelser. Nu var det så skribentens opgave at genspejle sine oplevelser på papiret, så læseren blev fanget ind af den samme eventyrstemning som hin morgen på den amerikanske prærie.

Nebraskadanskere, set med klerikale og feministiske briller

Overalt blandt danskerne i Nebraska fortælles den samme historie gang på gang om den første begyndelse i et primitivt sodhouse (græstørvshus) eller en simpel jordhule ind i en skrænt, om de første svære år med oppløjning af præriejorden i maj-juli det første år og om tilsåningen af det kultiverede areal det næste. Efter 1870'ernes svære begyndelse, 1880'ernes prisnedgang og 1890'ernes noget

afvekslende skifte mellem fremgang og ekstraordinært stort prisfald kom endelig de gode år omkring århundredskiftet. Oprettelsen af de store kreatur- og svineslagterier i Omaha og Kansas City fra 1870'erne gjorde med tiden husdyrbruget mere attraktivt, og det fik straks farmerne til at dyrke mere majs.

Undertiden kunne der også spores en vis »hvedetræthed« i jorden efter flere års intensiv dyrkning. I Looking Glass i Platte County, fra 1870'ernes begyndelse befolket af indvandrere fra Lindeballe og Gadbjerg sogne nordvest for Vejle, brugte farmerne efterhånden et vekselbrugssystem med alfalfagræs og rødkløver i sædskiftet, efter at først hvede, derefter majs og havre på det nærmeste havde tømt jorden for næringsstoffer. Anvendelse af kunstgødning i større stil hører dette århundrede til. Husdyrbruget vandt også indpas i Weeping Water ca. 40 miles sydvest for Omaha, hvor den første dansker på stedet kom fra Union City, Branch County, i Michigan.

Som ved oprettelsen af Dannebrog var det danske viderevandrere, i dette tilfælde fra Dwight County, Illinois, som 1872-73 grundlagde de store danske bebyggelser Marquette og Kronborg i Hamilton County, ca. 20 miles øst fra Grand Island. I 1878 fik de følgeskab af en gruppe fra Racine, Wisconsin, som købte jord af Union Pacific for 5 dollars pr. acre. Her måtte de også igennem en periode, hvor dyrkningen af vårhvede kørte træt. Danskerne lærte da de andre at dyrke majs med henblik på kreaturopfedning, og her som i andre tilfælde kom der velstand til huse fra 1890'ernes slutning.

K.C. Bodholdt, fra 1882 præst for Den danske Kirkes menighed i Hamilton County, har i sin erindringsbog »Paa Prærien i Nybyggertiden« (1916) givet en interessant skildring af hverdagslivet blandt danskerne derude, sådan som han oplevede det på sin side af den formelle skranke mellem præst og menighed. Selv i en jordhytte sagde man »De« til hinanden. Udover Hamilton fik Bodholdt også menigheder i Plum Creek, nu Lexington, i det vestlige Nebraska, i Wood River midtvejs mellem Grand Island og Plum Creek og i Looking Glass.

Rundt omkring fik han kontaktpersoner, som både lod ham afhente ved nærmeste station og derefter indkvartere i deres hjem. Der kunne da udvikles et venskabsforhold, for som Bodholt skriver: »Hvor kan en Lægmand ikke, naar denne da er i Besiddelse af nogen aandelig Udvikling, og tillige har Hjærtelag dertil, være en Præst til megen Hjælp, Glæde og Opmuntring i hans Arbejde i en Menighed ...« Primitive indkvarteringsforhold i forening med milelange køreture i al slags vejr kunne i forening med en dårlig økonomi gøre en indvandrerpræsts hverdag til noget helt andet end sogneidyllen i det gamle land. Men det var ikke præsternes monopol at opleve hverdagen på prærien som en dans på tidsler.

En dansk indvandrerkvinde, »Laura«, alias Natalia Bering, gift Jung, har i en samling breve til sin veninde i Helsingør givet en uretoucheret skildring af sin rolle som undertrykt, evig gravid og sygdomsplaget farmerhustru. Brevene er offentliggjort i Karl Larsens samling »De, der tog hjemmefra«, bd. 2 (1912).

Efter sin udvandring i 1872 blev hun to år senere gift med sin Johannes. De får en farm ved Hastings sydvest for Grand Island, og i begyndelsen tegner alt lykkeligt. Det daglige slid i forening med barnefødsler i hastigt skiftende rækkefølge gør dog hurtigt Natalia led og ked af det hele, også fordi manden ifølge hendes beskrivelse fra at være en øm og forelsket ægtemand af bedre proprietærfamilie udvikler sig til at blive en fedlasket, brutal og smådoven lyst-jæger af værste slags. »Ak kunde jeg dog faa Lov at komme hjem og dø i Danmark ...«, udbryder hun et sted. De skylder penge alle vegne, men da Natalia et par gange arver slægtninge i Danmark, redder de sig lige akkurat igennem. I 1894 sælger de far-

men for 5.000 dollars og flytter til Holstein i Adams County.

Håbet slog dog fejl. Det blev ikke starten på en ny tilværelse. Deres ældste søn begår selvmord, manden dør efter tre års forløb – til Natalias usigelige glæde. Først da hun lader sig gendøbe af en ung, veltalende og tiltrækkende baptistpræst kommer der ny mening ind i hendes tilværelse. Hun flytter da til Santa Barbara i Californien for at bo i nærheden af sin datter og svigersøn. Livet har stadig sine skyggesider, men da brevserien standser i 1912, er Natalia så nogenlunde tilfreds med sig selv og sin lod i tilværelsen. I et af sine tidlige breve til veninden siger hun, at nok blev hun gårdmandskone i Amerika, men alligevel måtte hun påtage sig akkurat lige så mange byrder som en husmandskone i Danmark.

Danskerne i Kansas og i North samt South Dakota

Kansas blev aldrig et hovedmål for dansk landbrugsudvandring. De 2.914 danske, som ifølge folketællingen år 1900 boede her, var spredt ud over en større flade. I countier som Lincoln og Marshall i det nordøstlige Kansas nåede tallet ikke over 100-200, og i det regnfattige område i vest var der endnu færre.

Vi har efterretninger om to Kansas-bebyggelser, hvor danskerne var samlet i større kontingenter: Upper Walnut Creek i Marshall County og Denmark i Lincoln County. Til Walnut Creek kom den første dansker allerede i 1855, men det er først fra 1869, at vi kan tale om en invasion af en vis størrelse. Her avledes vårhvede – 15 bushels pr. acre, når det gik højt – samt rug, havre, majs og lidt sukkerrør, mest dog til eget sukkerforbrug. Da vinterhveden afløste vårhveden, blev avlen mere sikker, og sammen med det majsbaserede kreaturhold bragte den med tiden en vis velstand til huse.

I Denmark i Lincoln County skulle nybyggerne også igennem mange prøvelser, inden civilisationen i 1876 kom til byen i form af det første, rigtige hus med spåntag plus en radsåmaskine, købt i fællig af tre naboer. Et indianeroverfald blev man også udsat for, hvorved tre danskere mistede livet. Græshopperne huserede slemt omkring 1870'ernes midte, og panteudlånerne tog også for sig af retterne med 12 % i rente og 3 % i kommission på

Carl Steen Andersen Bille (1828-98), søn af en toldkontrollør i Nyk. Sj, tog i 1853 juridisk eksamen, men var da allerede i gang med en karriere som udgiver og redaktør af »Dagbladet«. I 1872 overdrog han bladets ledelse til en kendt Amerikafarer, V.C.S. Topsøe og blev derefter levebrødspolitiker, indtil han i 1880 begyndte en 4-årig karriere som gesandt i Washington. I sine sidste år var han amtmand i Holbæk. Hans runde og faste skikkelse var som skabt til at være centrum i det højere københavnske selskabsliv. Kort- og billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

5-årige lån mod pant i ejendommen. Jernbanen i forening med så vigtige faciliteter som købmand, slagter og barber bragte efterhånden Denmark bort fra det rene pionerstadie.

Dakota'erne ligger og venter

I efteråret 1882, »hvor den unionelle Politik holdt næsten fuldstændig Ferie ...«, tog den danske gesandt i Washington, C.St. A. Bille, på en større rundrejse i Det vilde Vesten. Herom skrev han senere en indberetning til Udenrigsministeriet, og den blev i 1883 publiceret under titlen »Det store Vesten«. Først behageligt og sikkert frem af Northern Pacific Railroad krydsede han da en novemberdag Red River og nåede frem til byen Fargo på den anden side grænsen mellem Minnesota og North Dakota. Her var dansebuler, spillehuse, saloons og alt, hvad en Wild West-fan ellers kunne begære. »Der pulserer i dette nye Samfund et vidunderlig kraftigt, raat, ofte lovløst Liv ... Næveret og Selvtægt ere endnu anerkjendte Samfundsmagter ...« hedder det et sted. Men lov og orden bevægede sig ikke så hurtigt frem som pionererne. Så sent som i 1861 blev Dakota-territoriet organiseret, og i 1863 udskiltes Idaho og fem år senere Wyoming. Dernæst blev resten skåret over i to halvdele 1889 i de to delstater North og South Dakota. Da Bille var der, var kun $^1/_3$ af territoriets 97 mio. acres opmålt og udlagt til landbrug. Vi skal med andre ord tættere på århundredskiftet, før Dakotatilvandringen for alvor tager fart.

Danskerne i de to Dakota-stater

Som tabellen på s. 147 viser, var det South Dakota, som først trak danskerne til området. To indvandrere fra Thy, Lars Christensen og Andreas Jensen, fik sig hver et homestead tæt ved byen Sioux Falls i det vestlige South Dakota, og kunne da det næste år bede deres kærester derhjemme om at tage plads ved deres side i jordhulen. Angreb af græshopper og anden form for modgang fik dem til at søge længere nordpå til Kingsbury County. I juni 1877 tog Lars Christensen land i Badger Township ved Lake Albertas østlige bred, og snart fulgte to brødre, Mathias og Peter efter. De bosatte sig lidt længere mod syd ved en lille sø, som de kaldte Lake Thisted. Her fik de jord på pre-emption-betingelser. Snart derefter fulgte Andreas Jensen-familien efter.

Brevene hjem til Thy trak i de kommende år flere udvandrere til området. Vi ved ikke, hvad de blev stillet i udsigt, men historien fortæller, at 1880'erne og 1890'ernes begyndelse her som andetsteds var meget drøje år. I sin indberetning gør Bille ingen hemmelighed af, at livet på et homestead kunne være aldeles umenneskeligt. »Yderst tarvelige ere de Livsvilkaar, som det byder. Men som det træffende blev sagt af Mr. Blaine i hans Lovtale over Præsident Garfield: »Fattigdommen i vore Nybygder er ikke Armod; det er kun en begyndende Velstand og har bestandig Fremtidens ubegrænsede Muligheder for sit Blik ...«

Lake Thisted-beboerne måtte da bero deres håb til fremtiden på en stigende landbrugsproduktion til bedrede priser. Plager som haglstorme, angreb af plantesygdomme (»sort rust«) og tørke ødelagde hvedemarkerne, og det blev da svært for dem at forrente den kapital, de havde bundet i moderne maskiner og udstyr. Fire års panik 1893-96 gjorde ikke det hele lettere, men efterhånden lysnede det dog. Og som en brevskriver udtrykte det juli 1887: »Jeg vilde nødig blive i Danmark nej her er en lighed, som er uden lige den Kjender di slet ikke i Danmark Jeg kan da og saa lade dig vide at Avlen ser godt ud naa bare vor Fader i Himmelen vil bevare det ...«

En anden jysk aflægger i South Dakota er Viborg i Turner County i områdets sydøstlige hjørne. Det var the Great Northern Railroad fra Sioux Falls til Yankton, som var bestem-

mende for såvel Viborgs som for nabobyen Irenes endelige placering efter 1870'ernes noget spredte tilvandring. En del af nybyggerne her var baptister fra Racine County, Wisconsin, atter andre var metodister. De beskedne indtægter fra landbruget kunne i et vist omfang suppleres med arbejde på Missouri-floddamperne i Yankton. Eftersom de fleste pionerer kom fra beskedne kår i Danmark, betragtede de først og fremmest jorden som en ernæringsbasis, ikke et investeringsobjekt. Andre med større indsigt i pengeøkonomiens grundlove sikrede sig derimod et større jordstykke end de rent faktisk kunne dyrke selv. De blev da heller ikke skuffet i deres forventninger om, at jorden med tiden ville blive en eftertragtet mangelvare til hertil svarende priser.

Indvandrerne foretrak så afgjort den sydlige del af Dakota-territoriet for den nordlige. Det koldere klima og de større afstande til de oprindelige pionerområder har nok lige meget skyld heri. Da Soo-jernbanen fra Minneapolis-St. Paul omkring århundredskiftet førte sine spor ind gennem de sydvestlige og nordlige egne til Bismarck ved Missouri og Portal ved grænsen til Canada, var der her skabt en direkte forbindelse mellem hvedearealernes millioner af guldkornede acres og de umættelige møllerier mod øst.

I dets reklamepamflet »Jordbrugs Mejeridrift- og Græs-Land i Nord Dakota – Frit Land i Nord Dakota« (1901) præciserede Soo-jernbanen, at den ganske vist ikke som Northern Pacific havde fået en større jordtildeling, men at der langs dens gaffeldelte linjeføring ind i området fandtes store arealer gratis regeringsjord. Og ville man i stedet købe jord hos »Landspekulanterne«, så havde disse så megen tillid til de vordende nybyggere, at de gerne solgte jorden efter den såkaldte »crop payment plan«, d.v.s. at man betalte for jorden med den første høst. Ønskede man i stedet at benytte de noget bakkede arealer til græsning, kunne man f.eks. leje en flok af får i stedet for at købe en sådan.

Efter år 1900 strømmede amerikanere som indvandrere i tusindvis til North Dakota. En del danske bosatte sig i Soo-jernbanens område i countierne Lamoure, Dickey og McIntosh, men endnu flere vandrede helt op til delstatens nordvestligste hjørne. Lokaliteter som Kenmare, Flaxton og Bowbells tiltrak i særdeleshed mange danske. I 1898 kom en gruppe spejdere fra Carlston i Minnesota til egnen. De mødte da en del landsmænd, men

Danskerne i Dakota'erne

	1880			1900		
County	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske
North Dakota						
Cass	8.998	4.122	64	28.625	9.025	205
Grand Forks	6.248	3.852	1	24.459	8.483	140
Pembina	4.852	3.198	19	17.869	9.027	1.588
Ward	–	–	–	7.961	2.445	485
South Dakota						
Brookings	4.965	1.559	98	12.561	2.745	269
Clay	5.001	1.692	204	9.316	2.110	381
Kingsbury	1.102	301	43	9.866	2.243	502
Turner	5.320	2.463	50	13.175	3.502	911
Yankton	8.390	3.552	141	12.649	3.578	419

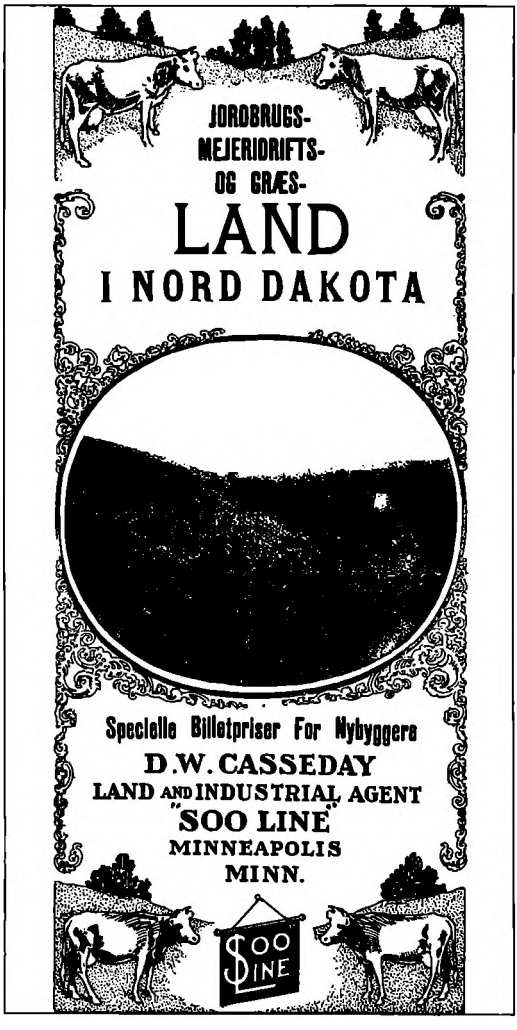

Udsnit af Soo-jernbanens reklame for »Frit Land i Nord Dakota«. Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

da det hovedsaglig var folk med tilknytning til Den forenede danske Kirke, altså Indre Mission-tilhængere, ville de tilrejsende grundtvigianere fra Den danske Kirke ikke bo sammen med dem. I stedet grundlagde de en bebyggelse ved Flaxton i Richland township. Det første år avlede man hør og uden efterfølgende pløjning fik man nye afgrøder den kommende høst. Ved 2. gangspløjningen efter 2 år var grønsværen rådnet bort, og det lettede arbejdet ikke så lidt. De fleste huse var bygget af træ; kun i enkelte tilfælde måtte man ty til jordhytter. Græstørv fandt derimod rig anvendelse til staldbygninger. En stald kunne bygges på en enkelt dag, om man blot havde nogen til at hjælpe sig.

Trods konkurrence fra bebyggelser som »Dagmar« i Montana og de nye settlementer i Canada holdt Flaxton stand som en dansk koloni. Landbruget omlagdes lidt efter lidt i retning af husdyrbrug. Det havde som konsekvens, at høravlen gik noget tilbage.

Flaxton, Kenmare og Bowbells fik en enkelt aflægger i North Dakota. I efteråret 1905 brød en mindre gruppe op med det formål at søge en små 100 miles længere vestpå. Med vognene læsset til randen med hustruer, børn, fødevarer, indbo, redskaber, maskiner, husdyr og andet nyttigt begav de sig afsted på de opblødte mudderveje, hvor hjulene sank i til navet. Omkring hundrede danske hjem blev grundlagt her i disse efterårsmåneder. Det faldt i kvindernes og børnenes lod at passe bedriften vinteren over, mens mændene benyttede homesteadvilkårenes 6 mdr.s »arbejdsorlov« det første år til at tjene lidt startkapital andetsteds.

Foråret 1906 begyndte da for alvor arbejdet med at bygge huse, anlægge haver og pløje præriejorden op. Høsten det første år bestod dog ikke af stort andet end hø til dyrene samt kartofler og andre havesager til familiens daglige forbrug. Først det næste år oplevede beboerne gennem en høst af havre på 65 bushels pr. acre lidt af den eventyrstemning, som udvandringsreklamen stillede dem i udsigt. Og da dampploven med sine 12 plovfurer vendte op og ned på præriejorden, mangedobledes det dyrkede areal. En ulempe var det dog, at der var 30 miles til den nærmeste by. Den afsides beliggenhed betød endvidere, at nybyggerne måtte betale ekstra meget for at få civilisationens goder fragtet helt ud til North Dakotas yderste grænse. Jernbanen kom først i 1913-14. På det tidspunkt havde Daneville, som stedet nu hed, fået sin

egen aflæggerbebyggelse ved Coalridge lige på den anden side af grænsen til Montana.

Med North Dakotas opdyrkning kom maskinerne for alvor ud på prærien. Godskomplekser på 10.-15.000 acres kunne alene dyrkes på denne måde og trækkraften var naturligvis damp, senere motorkraft. Det havde allerede Henrik Cavling øje for, da han kørte med Northern Pacific gennem området. En så rigt udstyret maskinpark krævede en mekaniker, hvis eneste opgave det var at køre rundt og reparere opståede skader. Sådan ville fremtidens landbrug arte sig, mente den svorne tilhænger af den ny teknik, Henrik Cavling.

En dansk jurist, Christian Jensen Ask, der ikke i længden kunne gøre rigtigt regnskab for de ham betroede midler, forlod i juni 1901 Danmark. Til sin husbestyrerinde sagde han bare: »Farvel saa længe«. Han døde i Chicago 1940 uden at have genset sit fædreland. Efter ankomsten til USA begyndte han en ny »karriere« som høstarbejder i North Dakota og andre præriestater. Hans breve hjem til familien, således som de i Niels Peter Stillings redaktion er gengivet i »Brev fra Amerika«, fortæller den samme historie, omend forskelligt instrumenteret efter modtagerens formodentlige reaktion på meddelelsen: Det at være med i tærskningsarbejdet på en amerikansk

Eksempler på dansk viderevandring i Midtvesten. I en del tilfælde opstod danske bebyggelser i vestlige områder i form af knopskydning fra østligere beliggende lokaliteter. Efter forudgående rekognoscering af en udsendt gruppe drog man i flok og følge videre vestpå til endnu ikke opdyrkede områder ude på prærien.

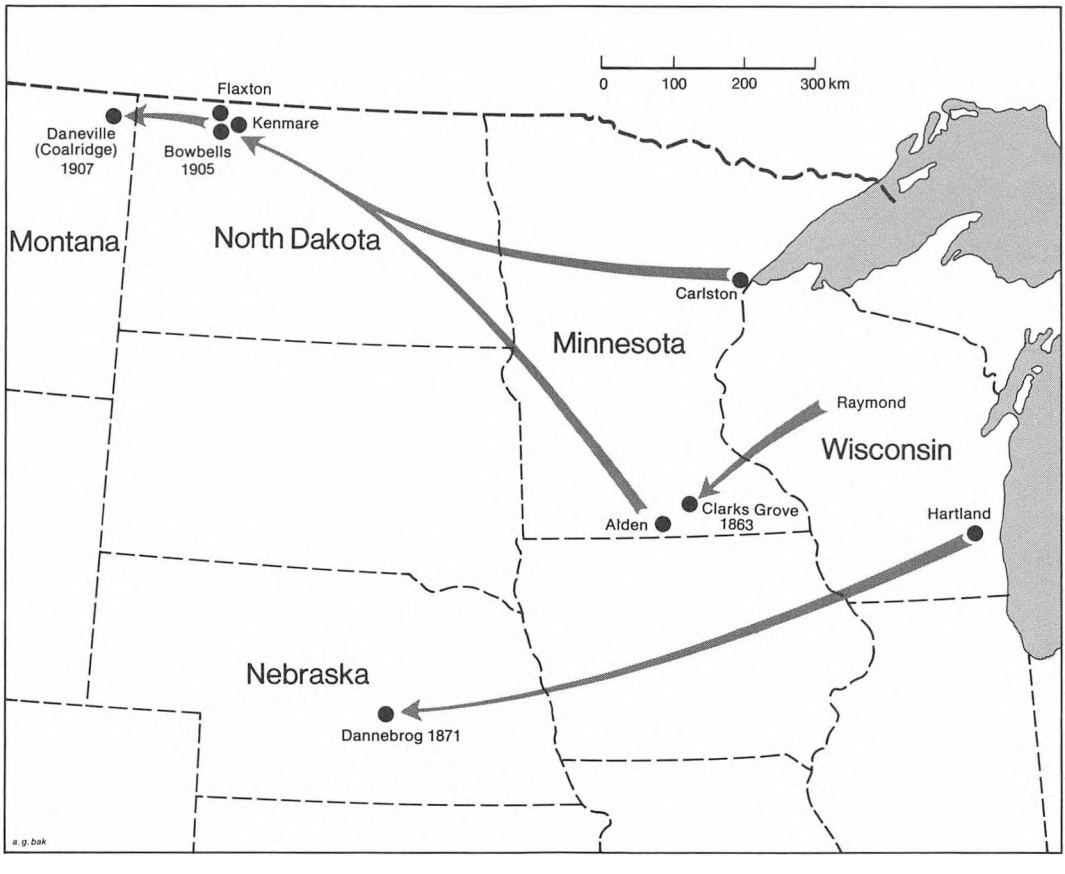

Som medarbejder ved »Politiken« 1885ff. – fra 1905 som chefredaktør – blev Henrik Cavling (1858-1933) en banebrydende skikkelse inden for moderne dansk journalistik. Under et af sine mange ophold i USA i 1890'erne lod han sig forevige i sit professionelle antræk som rejsende journalist. Det kgl. Bibliotek.

farm er som at befinde sig i helvedes forgård. Støjen, støvet og varmen i forening med det nådesløse slid kan gøre én vanvittig. Overlever man dette, venter næste livstrussel på én inde i byen. Ifølge Ask specialiserer de dérværende spisehuse sig i fordærvet føde, kun nødtørftigt kalket over med kemiske midler, »... og Følgen er, at naar man lever saadanne Steder bliver man simpelthen forgivet ...« Kosten på farmene kan heller ikke betegnes som sund, fordi der her serveres bjerge af saltet flæsk dag ud og dag ind, kun halvt kogt igennem. Dandylivet i 1890'ernes København lå unægtelig flere niveauer over jordelivet blandt høstarbejderne på prærien.

Hvorledes de danske landmænd blev amerikanske farmere

Når amerikanske historikere har beskæftiget sig med Midtvestens landbrug, har de traditionelt opfattet dette som en organisk helhed. Farmerne har med skyldig hensyntagen til geografiske og økonomiske betingelser reageret akkurat på samme måde, uanset om deres vugge stod i Amerika eller et eller andet sted i den gamle verden. F.J. Turners frontierteori fra 1893 om vildnissets amerikaniserende indflydelse har i det store og hele været accepteret som den skabelon, hvorover de enkelte kapitler i historien burde skrives. Selv om forskere som Walther Prescott Webb og James C. Malin i deres studier over de store sletters historie ligefrem har villet tillægge de naturgivne forhold en nærmest overnaturlig indflydelse på nybyggernes økonomiske og sociale liv, tager de klart nok parti for Turner. Alt hvad indvandrerne måtte have lært derhjemme om måden at drive landbrug på ville da være glemt i det øjeblik de satte spaden i amerikansk jord.

Som Allan Bogue og andre forskere af historisk adfærd har analyseret vandringerne til og fra pionerbebyggelserne i Midtvesten, står det nogenlunde klart, at farmerne uanset oprindelse og baggrund reagerede ens over for de muligheder, der åbnede sig i den aktuelle situation. Farmeren dyrkede det, der bedst betalte sig under de engang givne vilkår.

Den dansk-amerikanske historiker, Marcus Lee Hansen, hvis forældre udvandrede fra Langeland, ville derimod ikke vedkende sig teorien om omgivelsernes tvangsamerikaniserende indflydelse. Efter hans opfattelse ville f.eks. tysk-amerikanske farmere først og fremmest tænke på at samle sig så meget jord som vel muligt, således at der kunne blive et passende stykke til hver søn. Amerikanske farmere nærede derimod ikke en sådan slægtsfølelse; det var her og nu, der skulle handles. Næste generation måtte selv skabe sig en le-

vevej. Endvidere mente Marcus Lee Hansen at kunne fastslå, at så snart en indvandrer havde fået fodfæste i et lokalsamfund, skrev han hjem efter familie og venner. Derved blev der skabt en art bro mellem udvandringsland og indvandringsområde, som i overført betydning ledte folk frem mod målet. Derved blev indvandrerne også mere rodfaste end amerikanerne, som efter den traditionelle opfattelse er et typisk vandrerfolk. Allan Bogue har dog sat et stort spørgsmålstegn ved denne opfattelse. Det materiale, han og hans elever har undersøgt, giver ikke holdepunkter for en sådan opfattelse. Amerikanere som indvandrere var et farmerfolk på vandring.

Den svenske økonom, Eva Hamberg, har på basis af folke- og landbrugstællingen 1880 undersøgt, hvorledes en mindre gruppe svensk-amerikanske farmere i Chicago og Isanti Counties i Minnesota indrettede deres landbrugsbedrifter, sammenlignet med en tilsvarende gruppe amerikanske farmere. Der *kan* påvises mindre forskelle, f.eks. er de svensk-amerikanske farme mindre end de amerikanske, ligesom de råder over mindre besætninger og er teknisk dårligere udstyret. Men da forskellene er ret små, tilslutter Eva Hamberg sig den Bogue'ske opfattelse om landbrugsmiljøets altudjævnende indflydelse.

På det seneste er der dog foretaget en nyvurdering af Marcus Lee Hansens synspunkter. De historisk orienterede geografer såvel som moderne socialhistorikere har ikke villet tillægge tallenes tilsyneladende så klippefaste tale så megen betydning som Bogue-generationens forskere. De finder det opstillede gruppebegreb mindre hensigtsmæssigt, når det drejer sig om at påvise *kvalitative* forskelle mellem indvandrernes og amerikanernes adfærd i sager som gruppesamkvem og kirkeliv. Hvor en enkelt indvandrergruppe er dominerende, præger den lokalsamfundet afgørende i spørgsmålet om holdninger, værdier og adfærd. Et usynligt nationalt flag vajer da over lokaliteten, i hvert fald så længe som indvandrere af 1. generation dominerer billedet.

Helene Buck, f. Svendsen, og hendes mand John Buck fotograferet 1922 foran Niels Jespersens farm i Viborg, South Dakota. H.S. udvandrede som 22-årig i 1921 fra Gravens ved Vejle til South Dakota. Her blev hun gift 1923 med en 2. generationsdansker og de drev sammen en farm til 1967. Fot. udlånt af Helene Buck, USA.

Da den danske kirke i Amerika i 1894 splittedes i en grundtvigsk og en indremissionsk fraktion, blev de to menigheder i Elk Horn og Kimballton, Iowa, ligeledes delt. Grundtvigianerne dannede 1897 deres egen menighed og holdt i begyndelsen deres gudstjenester i forsamlingshuset i Kimballton. 1904 fik grundtvigianerne deres egen kirke sammesteds, der her er fotograferet. Danish Immigrant Archives, Des Moines, Iowa.

Det er især fra norsk- og svensk-amerikansk side, der er foretaget sådanne tilpasningsundersøgelser. I fortsættelse af en undersøgelse af opbruddet fra bestemte lokaliteter i Dalarna har geografen Robert C. Ostergren vist, hvorledes den lokale underopdeling i »fjärdingar« i udrejsesognet langt hen ad vejen har været bestemmende for såvel bosættelsesmønsteret i Amerika som det individuelle og sociale adfærdsmønster. De fattige i hjemsognet blev ikke med ét slag rige i Amerika, men de, der hurtigst og bedst tilpassede sig forholdene, fik som regel størst succes i længden. Her som i Sverige blev kirken den institution, som gennem sin placering og sin magt over sindene samlede indvandrerne til én stor gruppe med fælles værdiholdninger.

Geografen Jon Gjerde har foretaget en lignende undersøgelse i tre norsk-amerikanske townships i Renwill County i det sydvestlige Minnesota. Også her er kirken det egentlige kraftcentrum, der organiserer såvel bebyggelsens struktur som det sociale og religiøse liv. Kirkemedlemmer finder her deres ægtefæller, de sælger jord til hinanden og de sørger for ældreforsorgen inden for gruppen. Den tryghed og gensidige støtte, naboskabet her kunne yde, var dog af størst betydning for 1. generation af indvandrere. Det efterfølgende slægtled var dog ikke helt så afhængig af gruppen som deres forældre og kunne derfor knytte forbindelser til andre grupper og miljøer på stedet, hvis de da ikke foretrak at vandre til byen.

Robert C. Ostergren er dog ikke tilhænger af den opfattelse, at de indvandrede landmænd drev landbrug på svensk manér. I de første år af den amerikanske tilværelse gjaldt det først og fremmest om at dyrke nogle gængse salgsafgrøder, så der kunne blive et mindre overskud. Når den vanskelige indslusningsperiode var ved at være overstået, havde der lige så stille udskilt sig en fælles praksis, som i lige dele var bestemt af beliggenhed i forhold til markedet, af de øjeblikkelige konjunkturer og af de geografisk-fysiske og tekniske forudsætninger.

Alligevel har omplantningsteorien sine tilhængere. Den canadiske geograf D. Adrian

Øverst til højre: Dronning Margrethe og prins Henrik rejste 1976 til USA, hvor man fejrede 200-året for uafhængighedserklæringen og løsrivelsen fra England. I denne forbindelse besøgte de kongelige også byen Sheffield i Illinois, et af de gamle danske indvandrer-områder, for at deltage i genindvielsen af den danske St. Peter's Church. Et historisk optog var også arrangeret. Politikens pressefot.

Nederst: Frilandsmuseet i Nevada City giver en stemningen fra forrige århundrede. Fot. Svend Fleischer, 1976.

MacQuillan har sammenlignet den måde, hvorpå tre indvandrergrupper: svenskere, russiske mennoniter og fransk-canadiere dyrkede deres jord i nogle countier i Kansas. Hver gruppe har sit distinkte særpræg; svenskerne har således mere kødkvæg og flere foderafgrøder end de to andre grupper. Og man kan under ingen omstændigheder bruge farmstørrelsen som målestok for graden af økonomisk succes eller det modsatte.

Bradley H. Baltensperger har på samme måde undersøgt, hvorledes tyske og tysk-russiske indvandrere i Nebraska drev deres farme, sammenlignet med deres amerikanske kolleger. På dette grundlag mener han at kunne fastslå, at der er tale om mindst fire forskellige udviklingsforløb, der går ind over hinanden: 1880-1900: Indvandrerne antager hurtigt amerikanske principper vedrørende afgrødevalg og husdyrbrug, mest kendeligt i majsens sejrsgang som hovedafgrøde. Et andet sæt indvandrersædvaner er bygavlen og i det hele taget større variation i sædskiftet. Dette bliver mere kendelig med tiden. Som nr. 3 i rækken af »medfødte« kendetegn ved indvandrerlandbrug kommer f.eks. tysk-russernes større interesse for hør og rug. Det er der ikke plads til i de første år, hvor man skal tjene hurtige og nemme penge, men med tiden sker her en art kulturel genfødelse, når man sidder sikrere i sadlen rent økonomisk. Endelig er der træk, som følger indvandrerne fra første færd, såsom tyskernes fåreavl og tysk-russernes hvedeproduktion. Selv om de fleste forskelle var udvisket omkring år 1900, fremstod tyskerne og tysk-russerne stadig med særtræk, der adskilte dem fra de andre grupper.

De danske farmere i Midtvesten har endnu ikke fået deres forhold undersøgt på samme måde som så mange andre grupper. Hvad enten de nu udvandrede fra Danmark under den såkaldte »kornsalgsperiode« 1830-70 eller under omlægningen fra vegetabilsk til animalsk produktion 1870-1900 havde de dog alle været igennem en grundlæggende skoling i datidig dansk landbrugspraksis. Selv om vi gerne vil tro, at dansk landbrug dengang som nu stod på et meget højt stade, er det nok lidt dristigt at ville antage, at danske landbrugsudvandrere var dygtigere og bedre skolede erhvervsudøvere end deres nye naboer på prærien. Skulle man pege på områder, hvor danskerne måtte have særlige forudsætninger for at klare sig godt, skulle det være det intensive småbrug og husdyrbruget. Der er heller ingen tvivl om, at andelssamvirket i dets danske udformning blev omplantet til amerikanske forhold. Glemmes må det dog ikke, at amerikansk andelssamvirke var under fuld udfoldelse i næsten samme periode.

Selv om den dansk-amerikanske historieskrivning og den tilsvarende skønlitteratur ikke er særlig konkret, når det drejer sig om at fastholde det specifikt danske i indvandrernes økonomiske virksomhed, bliver det indtryk dog tilbage, at danske farmere var mindre ensidige og specialiserede i deres driftsplan end andre på prærien. Sagt uden kulturimperialistiske overtoner havde de nok i ankomstsituationen en større erhvervsduelighed end deres naboer. Med tiden udvikledes en række amerikanske landbrugssædvaner, først og fremmest på det tekniske område, og de måtte da i længden være bestemmende for alle, indvandrere som amerikanere.

Portrættet på venstre side er af den unge Georg Carstensen (1812-57), senere kendt som bladudgiver og stifter af Tivoli og Casino. I 1848 meldte Carstensen sig som frivillig soldat, for samme år at blive ansat ved den vestindiske hærstyrke på Skt. Thomas. Han tog 1852 sin afsked som kaptajn og flyttede til New York. Her kastede han sig over et nyt projekt, et krystalpalads, som blev en økonomisk katastrofe. Skuffet vendte han 1855 tilbage til Danmark. Olie på lærred, ukendt maler. Billedet hænger i Tivoli, fot. Niels Elswing.

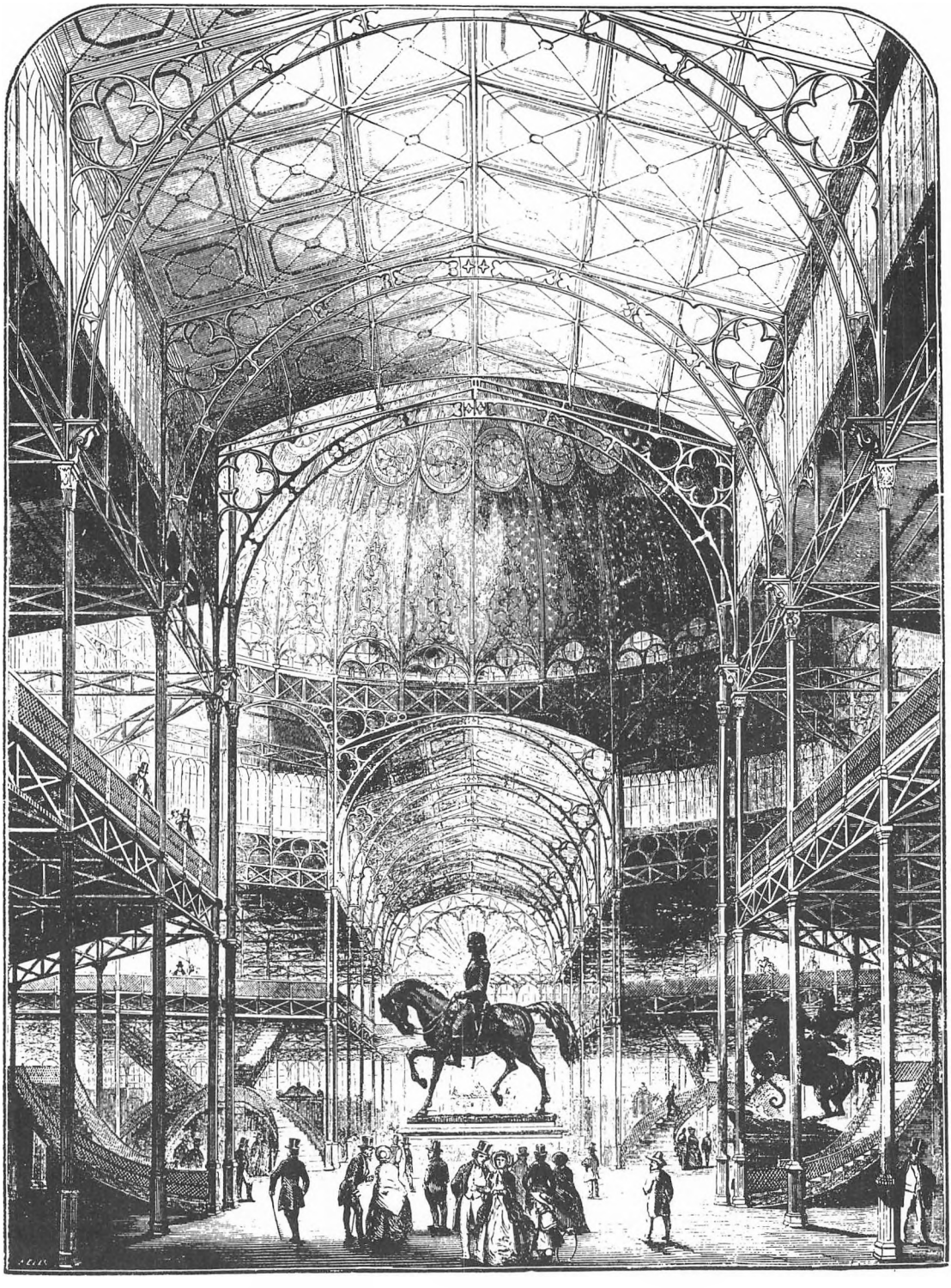

Sammen med en tysk arkitekt C. Gildemeister, tegnede Georg Carstensen Krystal-Paladset i New York, som skulle være den centrale udstillingsbygning under verdensudstillingen 1853. En tredje indvandrer, italieneren Carlo Marocetti, formede den rytterstatue af George Washington, som magtfuldt rejste sig i bygningens centrum. B. Silliman and C.R. Goodrich: The World of Science, Art and Industry ..., New York 1854.

Danske i Amerikas byer

New York og Chicago som mødesteder

De danskes liv og færden i den amerikanske storby er et uudforsket kapital i udvandringshistorien. I det store opslagsværk »Danske i Amerika« kan vi finde enkelte småkapitler med overskrifter som »Danske i Chicago 1841-50« og »Danske i Udvandringen til New York og andre Steder ...«, men informationsværdien begrænses stærkt af en tilføjelse til sidstnævnte overskrift »... Med særligt Hensyn til kirkelige Forhold.« Så meget står dog fast, at de første danske i New York og Chicago havde en vigtig rolle som rådgivere og vejvisere for de landsmænd, som fulgte i deres spor. En ikke ubetydelig del af de senere ankomne følte sig så nært knyttet til disse pionermiljøer, at de slog sig ned her i stedet for at vandre videre vestpå.

Som tidligere anført var der mange søfolk blandt de første danske i Amerikas storbyer. I New York og Boston dannede de ligefrem små grupper – og takket være familiernes pietet over for de efterladte papirer er mindet om nogle af disse danskere blevet fastholdt for en senere eftertid. I 1832 kom en dansk sømand Peter Bonnesen til New York. Her drev han et pensionat. I omtrent samme periode havde en fhv. tjenestekarl og sømand fra Sønderjylland Peter Andreas Mosbøll en søprovianteringshandel i Cherry Street i samme by. Her fik mange landsmænd råd og praktisk støtte i den vanskelige ankomst- og tilpasningssituation. Peter Gilsey fra Hobro tjente en kæmpeformue ved at erstatte sin tobakshandel på »det tyske Broadway«, the Bowery, med jord- og ejendomsmæglervirksomhed.

Tivolis grundlægger, officeren, eventyreren og journalisten Georg Carstensen, opholdt sig i Amerika i to perioder: 1837-38 i Philadelphia og 1852-56 i New York, hvor han bl.a. forestod opførelsen af en udstillingsbygning, han selv havde tegnet. Desuden fik han tid til at skrive artikler og pjecer bl.a. om det derværende krystalpalads.

Danske læger gjorde sig også gældende i New York såvel som andre steder i USA. Den kendteste af disse New Yorker-læger er vel nok Hans B. Gram, som i almindelighed regnes for homøopatiens, naturlægevidenskabens grundlægger i Amerika. Han var født i Boston i 1786 som søn af en derboende dansker, der under sin sekretærvirksomhed hos guvernøren på De dansk-vestindiske Øer var blevet trukket til Boston, og dér gift med en amerikansk dame. Hans Gram fik sin lægeuddannelse i Danmark og virkede også nogle år ved Militærhospitalet i København, men tog så i 1825 tilbage til Amerika og blev praktiserende læge i New York. Her oversatte han Samuel Hahnemanns »Geist der homöopatischen Heilslehre« og blev således den, der i USA først introducerede det Hahnemann'ske system i dets blanding af sjælelig terapi og plantemedicinsk behandling.

Listen over kendte New Yorker-danskere kunne gøres endnu længere med navne på udøvere af så vidt forskellige professioner som bankvæsen, skrædderi (den senere Iowa-dansker, Peder Nikolajsen) og maleri, men det vil i denne sammenhæng føre for vidt. Hensigten har klart været at vise, at mange danske af vidt forskellig statuslag og professioner i løbet af 1800-tallets første halvdel slog sig ned i New York og således kom til at virke som fød-

selshjælpere for den begyndende masseudvandring.

Nok så mange rejste dog videre vestpå, og da måtte den hastigt fremvoksende storby Chicago komme til at virke som en hindring, der ikke sådan lod sig forcere. Her var danske søfolk også først på pletten, idet byens placering ved Chicago-flodens udmunding i Lake Michigan i sig selv gjorde søfarten til en naturlig erhvervsudøvelse. Kaptajn Christopher Johnson kom i 1830'rnes slutning hertil via New Orleans og avancerede ganske hurtigt fra matros til skibsfører. Ved at sejle med tømmer havde han lært sig et og andet om handelen med dette naturprodukt og drev da en indbringende forretning hermed. Storbranden i 1871 fik ham for en tid til at søge ud på sin farm, men han vendte omsider tilbage til sin lukrative forretning med domicil i den pænere del af byen nord for floden. Hans sømandskollega, Peter F. Aller, gik også i land for at slå sig igennem kommercielt – som agent i søm – men døde i største armod.

Odenseaneren Georg P. Hansen prøvede så vidt forskellige ting som at være fotograf, cigarhandler, købmand og kommunal embedsmand, inden han som belønning for sin indsats for det republikanske parti blev sendt tilbage til Danmark som amerikansk konsul i Helsingør. Han døde i Chicago i begyndelsen af 1880'erne som Vig skriver, »uden at efterlade sig Formue eller Børn ...«

De mest prominente blandt de tidlige Chicago-danskere er nok de to brødre Niels Peter og Andrew Petersen fra Kolding og apotekeren fra København, Peter Emil Dreier, broder til samfundskritikeren og filosoffen Frederik Dreier. Niels Peter Petersen var læge og udvandrede i 1854, året efter sin lægeeksamen, ifølge med P.E. Dreier. Senere blev de imidlertid uvenner, og dr. Pearson eller Peterson, som han skiftevis benævnte sig selv, blev på grund af sit vanskelige sind isoleret i forhold til sine landsmænd. Det gik derimod bedre for Andrew, der var udvandret et par år tidligere (1852). Han grundlagde en bank, som efterhånden voksede sig til at blive en af byens største pengeinstitutter, Western Trust & Savings Bank. P.E. Dreier arbejdede i begyndelsen for en dansk øl-, whisky- og sodavandsfabrikant Andrew Jackson Miller, men blev snart selvstændig som indehaver af et apotek på Milwaukee Avenue, de velstående Chicago-danskeres samlingssted.

I 1867 afløste han dr. N.P. Petersen i dennes hverv som dansk vicekonsul for Illinois og avancerede femten år senere til at være dansk konsul for såvel Illinois som andre delstater i Midtvesten. Desuden deltog han aktivt i foreningsarbejdet omkring danskerne og de øvrige skandinaver i Chicago. Som det udtryktes i en nekrolog over ham, var han dog alt for selvstændig og respektabel en mand til at gå ind i politik. Trods sin noget tilknappede facon var han en god støtte for de mange danske, som opsøgte ham for at få et godt råd om fremtidsmulighederne i en hurtigt ekspanderende storby.

Danskerne kommer i stigende antal til Chicago

Den svenske forsker Ulf Beijbom, nu leder af Emigrantinstitutet i Växjö, har i sin disputats »Swedes in Chicago« (1971) undersøgt den svenske indvandring til Chicago. Her konstaterer han, at Chicago blev svenskhedens største by i Amerika med næsten 145.000 svenske beboere ved folketællingen i 1900 eller 15.000 mere end det tilsvarende befolkningstal for Sveriges næststørste by, Göteborg. Den første svensker kom til Chicago i 1838, og ved folketællingen i 1850 var der 214 svenskere dér mod de 93 danskere, der optaltes for hele delstaten Illinois.

Fra 1849 havde Chicago-svenskerne deres faste holdepunkt i St. Ansgarkirken nord for floden, hvor Pine Lakes grundlægger, Gustaf Unonius, var præst. Senere flyttede hoved-

Altmuligkunstneren Volkmar Johnsen (yderst th.) foran sin kombinerede cigar-, tobaks- og musikhandel i Chicago. Vovede man sig ind i privaten bagved, kunne man næppe finde sig en siddeplads blandt alverdens indianerragelse og lidet klassiske malerier; japanske rustninger var også udstillet. Fotografiet er i privateje.

parten af svenskerne til Chicago Avenuekvarteret, der på dette tidspunkt var domineret af tyske indvandrere. Den største tilstrømning af svenskere oplevede Chicago efter 1868, hvor tusinder bogstaveligt flygtede fra hungersspøgelset i den svenske landsbygd efter høstkatastrofen 1867-68. I 1870 er tallet af svenske i Chicago oppe på 6.211 med 835 ved den forudgående tælling 1860. Ulf Beijbom bringer her følgende tabel over nogle af de største (og de mindste) befolkningsgruppers procentvise andel af det samlede indbyggertal.

Mønsteret er ganske klart: Amerikanerne går stærkt frem, tyskerne fastholder deres andel, irerne går stærkt tilbage, og ude i marginen bliver svenskerne næsten dobbelt så mange som deres norske og danske medbrødre. Beskæftigelsesmulighederne lå i en by som Chicago altid et godt stykke foran den aktuelle tilstrømning.

Som vist har danskerne kun en forsvin-

Emigranterne i Chicago

År	Amerikanere	Irere	Tyskere	Svenskere	Nordmænd	Danskere
1850	45,7	20,4	17,0	0,7	2,0	0,1
1860	50,0	18,2	20,4	0,8	1,2	0,1
1870	51,6	13,4	17,7	2,1	2,1	0,4
1880	59,3	8,8	15,2	2,6	1,9	0,5
1890	59,0	6,4	15,2	3,9	2,0	0,6

dende lille andel af millionbyen Chicagos befolkning. Alligevel udgør 1868-99 de udvandrere fra Danmark, der på deres billet havde opgjort Chicago som rejsemål, ca. 15.000 eller 10 % af den samlede udvandring. Tallet siger dog intet om den til- og fravandring, der lå bag tallet for danske i Chicago år 1900: ca. 10.000.

Som George R. Nielsen viser i sin bog »The Danish Americans« (1981), søgte de første danskere i store tal til det område i The Loop-kvarteret, hvor den tidligere nævnte øl- og sodavandsfabrikant Andrew Jackson Miller havde bygget nogle træskure i Clark- og Randolph-gaderne. Senere tilkom endnu et dansk center: området omkring La Salle og Kinzie, en 5 blokke nord for førnævnte »Miller's Town«. Her lå lejen endnu på et rimeligt niveau og det tiltalte i høj grad de danske håndværkere, som ville søge at skabe sig en fremtid i Chicago.

Som alle andre minoritetsgrupper søgte Chicago-danskerne dog med tiden at arbejde sig længere og længere bort fra the Loop-området og ud mod de tyndere befolkede yderkvarterer. I perioden 1870-90 koncentreredes $^2/_3$ af Chicagos 6.000 danskere i området omkring Milwaukee Avenue syd for floden. Her lå to danske hoteller, Danevirke og Dannebrog, en dansk cigarhandel, fotograf og boghandel samt foreningen Danias nye lokaler.

I 1880'erne begyndte danskerne at flytte endnu længere mod nordvest, fulgt i hælene af polakker og jøder. Omkring Humboldt Park var der da i 1890'ernes begyndelse etableret en større dansk bebyggelse. Her boede i alt 4.000 danske mod 2.500 omkring Milwaukee Avenue, men folk boede nu knap så koncentreret som tidligere.

Halvdelen af de 7.000 Chicago-danskere i 1890 var beskæftiget i industri og handel, en fjerdedel stod i et personligt tjenesteforhold til andre, og resten arbejdede inden for transport, kommunikation og den offentlige sektor i øvrigt.

Der er foretaget et studie over Chicago-danskernes opadgående mobilitet i et enkelt bydistrikt ud fra folketællingerne 1880, 1890 og 1900. Danskerne har da over de 20 år forbedret deres sociale position, udtrykt ved højere beskæftigelsesstatus, med 15,9 % mod svenskernes 9,2 % og nordmændenes 12,3 %. Tallene for nedadgående social mobilitet er for de tre minoriteter 4,4 %, 5,3 % og 6,1 %. Desuden er danskerne mere bevægelige med hyppigere adresseskift end andre grupper. Hvor svenskere og nordmænd skifter adresse to gange over 20 år, er danskerne oppe på at flytte 3 gange.

I sin pamflet »Danske Arbejdere i Amerika« (1886) gør den danske højskolemand og forfatter Kr. Østergaard en art status over sine erfaringer fra 7 års virksomhed som lærer ved danske folkehøjskoler i Amerika. Var udvandreren lykkeligt og vel sluppet forbi korrupte toldbetjente, frække gadedrenge og samvittighedsløse hotelværter på emigranthotellerne, var hans lykke gjort. Danske arbejdere ved de store maskinfabrikker i en by som Chicago har som de fleste andre af samme kategori »været særdeles vel stillet i økonomisk Henseende ...« Ifølge en hjemmelsmand i Chicago var danske arbejdere dér blandt de grupper, som lagde mest vægt på at skabe sig et net og hyggeligt hjem. Den gifte arbejder klarede sig som regel bedre end ugifte, fordi han gennem sin private husholdning bedre kunne få pengene til at slå til end enlige. Sidstnævnte måtte ofte tage til takke med dyre og dårlige pensionater, og kom de ud i sæsonarbejdsløshed, kunne fristelsen til at gå på værsthus blive for stærk.

En særlig fare lurede på tjenestepigerne: Ikke det man skulle tro, men flotte og dyre påklædningsvaner, fremkaldt af deres arbejdsgiveres krav om at se den høje løn blive fulgt op af en smart påklædning. Når pigen så blev gift, havde hun i sin jævne stand svært ved at vænne sig fra den gamle dårligdom. I det hele taget ville det amerikanske skattesy-

stem med dets stærke beskatning af luksusforbruget straffe de mennesker, der brugte pengene til dyre ting i stedet for almindelige forbrugsvarer.

Kendte danske i Chicago

På forskningens nuværende stade hører de mange tusinde Chicago-danskere til kategorien: historiens ukendte skare. Gennem folketællingsskemaets lakoniske oplysning: »Born in Denmark« kan vi nok finde oplysninger om deres amerikanske situation, men der må foretages dybtgående undersøgelser i danske folketællinger, kirkebøger og lignende for at få klarlagt deres danske oprindelse. I det omfang, de dansk-amerikanske præster har ført kirkebog over de kirkelige handlinger inden for deres menighed, skulle det dog være muligt at bruge dette materiale til supplering af såvel amerikanske som danske kilder. På Den danske Kirkes arkiv på Lutheran School of Theology i Chicago råder man f.eks. over en kirkebog for Trinitatis danske menighed i Chicago, ført 1872-1904 af pastor A. Dan. Her findes oplysninger om døbte, konfirmerede, viede og døde i dette tidsrum. Selv om kun et mindretal af de danske i Chicago deltog i det dansk-amerikanske kirkeliv, kan en sådan kirkebog alligevel levendegøre et tværsnit af den ellers så anonyme udvandrerskare.

Som allerede antydet ved vi betydeligt mere om de udvandrere, der af den ene eller anden grund var kendte personer i deres samtid. Der er allerede nævnt en del navne i dette kapitel, og listen kan gøres endnu længere. I Wilckens kælder i the Loop-området mødtes en lille skare prominente Chicago-danskere. Otte trin ned ad en snæver trappe førte dem fra gadens dagklare virkelighed til kælderdybets noget lukkede, men også afgrænsende atmosfære. Lige inden for døren stod et rundt bord, og omkring dette tog da en lille udvalgt skare plads sent på eftermiddagen. På slaget fem formørkedes halvlyset i kældernedgangen af konsul Dreiers 300-pundige skikkelse, der gispende bugnede sig frem til ordførerpladsen. Han styrede enevældigt samtalen hen over beværter Wilckens gratis lunch, der blev sat til livs i følgeskab med flere glas vin i 5- eller 10-centsstørrelse. De mange ringe på bordpladen er vidnesbyrd om det evigt gentagende i historiens gang i Chicago i 1880'erne og 90'erne.

Kredsen omkring bordet kunne veksle lidt med livets gang, men en lille skare må hen-

Dansk-amerikanere fotograferet omkring det berømte »runde bord« fra Wilckens kælder i Chicago. I midten, bag bordet, sidder Max Henius, hvis navn er knyttet så stærkt til Chicago. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

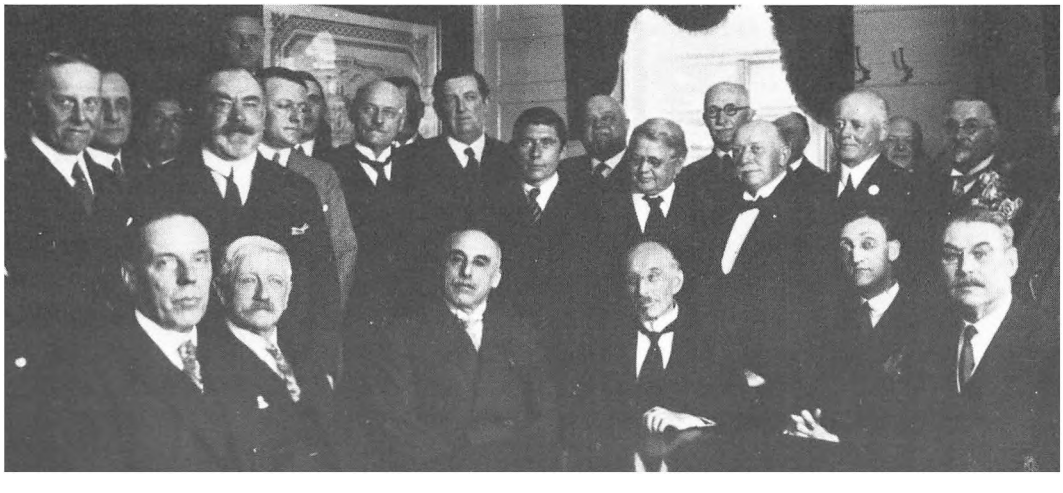

regnes til dens permanente medlemmer. Nærmest ordføreren må vi nok placere ølbrygningseksperten Max Henius. Født i Ålborg af tyske indvandrere studerede han 1877-80 kemi på den polytekniske højskole i Hannover og tog 1881 doktorgraden ved universitetet i Marburg. Straks derpå tog han billetten til Amerika. I Chicago gik han i samarbejde med en anden kemiker, dr. Robert Wahl, og resultatet blev firmaet Wahl-Henius, Institute of Fermentology, som i 1891 blev udvidet med en bryggerskole, The American Academy of Brewing.

I mere end en forstand var baggrunden for Henius' succes dansk. En af dansk videnskabs største navne i gæringsfysiologien, Emil Chr. Hansen, havde på basis af grundlæggende studier over øllets kemi – disputatsens titel var »Om Organismer i Øl og Ølurt« (1879) – fået held med at rendyrke en førsteklasses gæringskultur. Det blev til det verdensberømte »Carlsberg Bundgær nr. 1«, som blev startet som bryg 12/11 1883, Carlsbergs egentlige fødselsdag. I konsekvens af brygger Jacobsens principfaste holdning blev dette vidundergær stillet til rådighed for alverdens bryggerier. Max Henius i Chicago var en af dem, der nød godt af Emil Chr. Hansens resultater, idet han tog patent på en særlig ølbrygningsmetode på basis af rendyrket gær. Desuden udviklede han en række apparater og maskiner, som betød væsentlige fremskridt på det ølindustrielle område.

Mest kendt er Max Henius dog som danskamerikanernes første og største organisator, noget vi senere skal vende tilbage til. En anden side af hans store organisationstalent kom til udfoldelse derved, at han i 1911 var generaldirektør for den 1. amerikanske bryggeriudstilling i Chicago og generalsekretær for den 2. internationale bryggerkongres. Mens alkoholen var bandlyst i USA – og hans egen bryggerskole lå stille – tog han del i den offentlige debat omkring emnet »forbud eller styret forbrug«, idet han henviste til spirituslovgivningen i de nordiske lande som en model for efterfølgelse.

Men i de glade 1880'ere, hvor øllet strømmede frit fra hanerne, tænkte Max Henius mest på ølbrygningens praktiske og kommercielle sider. Sidemanden ved det runde bord, økonomen og politikeren N.C. Frederiksen, fhv. professor i statsvidenskab ved Københavns Universitet, nu free lance-skribent og bladudgiver i Milwaukee og Chicago, kunne da give eksperten og de andre i kredsen en indføring i økonomiens grundsætninger.

Godsejersønnen fra Lolland havde allerede under sin studietid vundet en guldmedalje på en afhandling om »Kornprisernes Indflydelse paa Arbejdslønnens Højde« (1859), og da han fem år efter sin kandidateksamen blev professor i 1867, syntes hans lykke gjort. Med største entusiasme docerede han læren om den klassiske nationaløkonomi, hvor fri konkurrence og fri foretagsomhed var de nærmest magiske trylleord om økonomisk vækst og fremgang. Uheldigvis for videnskaben var han imidlertid besat af en politisk lidenskab. Båret ind på Lolland-Falster'ske stemmer blev han ledende kraft i det noget særprægede sammenløb af dygtige bønder og fremskridtsvenlige venstrenationalliberale, kaldet »Mellempartiet«. Dets penduludsving mellem venstre- og højresynspunkter gav nok Frederiksen en punktvis indflydelse, men sikrede ham på den anden side ikke den grundfæstede position, hvorpå der kunne bygges en karriere som minister.

Samtidig var Frederiksen engageret i store jord- og bankspekulationer i Danmark som i Sverige. De noget oppustede værdier bag ved disse transaktioner kunne dog ikke bære de mange foretagender oppe, da det økonomiske tilbageslag blev følelig efter 1875. Resultatet blev et økonomisk krak af dimensioner, og Frederiksen forlod da fædrelandet med kurs mod Amerika. Derovre måtte han begynde helt forfra, men efter lange og trange år som bladudgiver m.v. tjente han sig atter opad

som jordhandler i den helt store stil. Hans speciale blev her, som vi allerede har set det, videresalg af jernbanejord, og en tid gik det helt godt. Da voksede administrationen af jordimperiet ham imidlertid over hovedet, og for 2. gang gik han fallit til ubodelig skade for de mange, som havde købt jord af ham. I 1889 rejste han tilbage til Europa og udfoldede her en international virksomhed som skribent og forretningsmand med domicil skiftevis i London, Paris og København.

En af N.C. Frederiksens Chicago-aktiviteter var bladet »Heimdal« med tilhørende boghandel. For at give bladet en tiltrængt ansigtsløftning knyttede Frederiksen en række nye medarbejdere til det: Litteratur- og teaterkritikeren Clemens Petersen og to fhv. danske arbejderførere, Paul Geleff og Louis Pio. Clemens Petersen havde i København været en noget indflydelsesrig – og meget frygtet – kritiker, der ikke blev træt af at revse de romantiske eftersnakkere blandt tidens danske digtere. Idérealismen, sådan som han fandt den udtrykt i Bjørnstjerne Bjørnsons og Henrik Ibsens forfatterskaber, var for Clemens Petersen vejen frem mod en ny og vedkommende digterkunst. Han måtte imidlertid forlade Danmark i 1869, da han blev indblandet i en homoseksuel affære, noget der dengang var absolut deklasserende. Som så mange andre »uønskede« udvandrede han til Amerika, hvor han forsøgte at slå sig igennem som free lance-skribent. Ruineret og desillusioneret blev han i 1904 hentet hjem til en dansk alderdom i alderssvækkelse og glemsel.

Den sønderjyske lærer, journalist og socialistagitator Paul Geleff (1842-1928) var i flere år en af Louis Pios nærmeste medarbejdere. Fællesskabet rakte her fra tugthuset i Vridsløselille til indvandrernes USA, men her gik venskabet uhjælpeligt i stykker. Derefter prøvede Geleff uden held mange professioner, og blev til sidst hentet hjem af det danske socialdemokrati i erkendelse af hans pionerindsats. Han døde på Capri 1928. Fot. Arbejderbevægelsens arkiv.

Paul Geleff og Louis Pio til USA på politiets regning

De to arbejderførere var i 1871 blevet ført sammen af den fælles ven, boghandleren Harald Brix, og sammen gik de i gang med at opbygge en dansk afdeling af Internationalen. Ved at trodse politiets forbud mod afholdelse af et stort arbejdermøde på Nørrefælled 5/5 1872 blev de sammen med Brix idømt hårde fængselsstraffe. Opholdet i forbedringshuset i Vridsløselille blev især for Pio en forfærdelig tid, da hans svage konstitution slet ikke kunne klare fængselshverdagen i dens lige dele blanding af hundeæde – i ordets bogstaveligste forstand – og total isolation. Da en tuberkulose desuden frembød en direkte trussel mod hans liv, blev de tre arbejderpolitikere benådet 8/4 1875.

Pio blev efter en tiltrængt rekreation genindsat i sin lederstilling, nu som formand for De frie Fagforeningers centralbestyrelse og redaktør af »Social-Demokraten«. Skarpt kritiserede han sine tidligere alliancepartnere: bønderne og deres parti Venstre. I stedet opstillede han et landbrugspolitisk program, hvorefter selvejet skulle erstattes af kollektive brugsformer. Samtidig havde han knyttet forbindelse til en herværende jordagent for Kansas Pacific-jernbanen. I udvandringssagen så Pio et oplagt middel til at »eksportere« såvel en del af de arbejdsløse som selve den socialistiske idé til Amerika. Geleff blev da i juli 1876 sendt til Kansas for at rekognoscere for oprettelsen af sådanne arbejderkolonier på prærien, organiseret og ledet på kollektiv basis.

Da Pio efterhånden løb ind i en række vanskeligheder af politisk, økonomisk og privat karakter, så det københavnske politi, givet i forståelse med Estrup-styret og med de opskræmte arbejdsgivere, en chance for at slippe af med en farlig modstander. Kort fortalt fik Pio stillet en større sum penge (2 × 5.000 kr.) i udsigt, om han ellers ville forføje sig til USA, helst i selskab med så mange som muligt af sin hovedbestyrelse. Den 23/3 1877 rejste da Pio, ledsaget af sin veninde Augusta Jørgensen og deres spæde barn Sylvia, og Geleff til Amerika. De tog med hver sin båd til henholdsvis Newcastle og Leith, og begge var de ledsaget af en matrosklædt politimand, der ikke veg fra dem, før Amerika-båden kastede fortøjningerne. To dage senere kunne man læse i »Social-Demokraten«: »D'Hrr. Louis Pio og Poul Geleff er i Forgaars afrejst herfra over England til Amerika«.

Den danske konsul i New York havde fået ordre til at udbetale 5.000 kr. til Pio eller i hvert fald en person, der kendte kodeordet: »Sent er ikke for silde«. Nu blev det Pios gamle medarbejder A.W. Hansen, der i selskab med Geleff skulle ordne den affære. Venskabet mellem de to arbejderførere gik imidlertid i stykker, da Geleff så, at Pio skulle have 5.000 kr. mod hans egen beskedne andel: 1.500 kr. I sin ophidselse skrev Geleff da pjecen »Den rene, skære Sandhed over Louis Pio og mig selv«, hvor han afslørede hele affæren. I mellemtiden var det rejseselskab ankommet, som skulle være deltagere i det planlagte kolonisationsprojekt i Kansas. Med A.W. Hansen som rejsefører kom de da via Kansas City til byen Salinas ca. 180 miles længere vestpå.

Da kom sandheden for en dag: Pios »planlægning« og hele indsigt i prærielandbrugets realiteter var ikke engang at ligne ved luftspejlinger; det var det rene tankespind. Der var heller ikke penge til at købe besætning, redskaber og maskiner for. Blot det at købe en plovhest krævede 200 dollars. Alligevel red Pio og et par stykker mere en 100 miles længere mod vest og ved floden Smoky Hills i nærheden af byen Hays grundlagde de det settlement, som Henrik Cavling betegner som »den første danske socialdemokratiske Koloni i Nordamerika ...«

Noget oplivet drog kolonisterne under afsyngelse af Pios honnørmarch ud på prærien. De medbragte brædder blev flikket sammen til et skur, og derefter tog Pio, iført handsker til beskyttelse af sine penneskaftsvante fingre, fat på at organisere kollektivet. Men odds var imod dem. Mændene kunne ikke acceptere en leder, som ikke havde begreb skabt om nybyggerliv i praksis, og kvinderne kunne ikke blive enige om så simple sager som det at bage pandekager. Det hele gik i opløsning; Pio forsvandt sporløst, husdyrene blev spist op, og resten blev solgt. Hver deltager fik 36 dollars ud af fallitboet.

Pios senere liv i USA

Familien Pio bosatte sig derefter i Chicago, hvor den hutlede sig igennem tilværelsen. Husherren skrev og oversatte artikler til socialistiske ugeblade, men sandt at sige nåede

hans budskab kun ud til en snæver kreds af indviede. Heller ikke som folketaler bar hans stemme ud til de brageste rækker. Datidige vidnesbyrd peger alle i samme retning: den høje, tynde mand med de markerede ansigtstræk var på bunden et rart og underholdende gemyt med en befriende selvironi, men de voldsomme begivenheder i 1870'ernes København havde knækket ham, fysisk som psykisk. Det blev da hans livsledsager Augusta, siden 1878 *fru* Pio, som gennem sine klavertimer skaffede familien det daglige brød.

Fra de første år i Chicago stammer bogen »Den lille Amerikaner. En Fører og Tolk for Skandinaverne i Amerika« (1879). Pio var da medarbejder ved »Den Christelige Talsmand«, men den opbyggelse, der virkelig findes i skriftet, er snarere af verdslig end åndelig karakter. Her får læserne gode og kontante råd om, hvorledes de hurtigst og lettest finder sig til rette med de nye forhold. De store grupper blandt de danske udvandrere får specielle instruktioner, omend en og anden med kendskab til Pios virksomhed som farmer i Kansas kan have følt sig noget usikker over for kapitlet »Vink for Farmere«. Men givet var det fornuftigt at efterleve følgende sætning: »Vær ikke for sen til at prøve nye Methoder ...«

»For Tjenestepiger« hedder et andet kapitel: Her bliver pigerne rådet til at søge amerikanske principaler og da helst i den velbeslåede gruppe. Mange skandinaviske familier behandlede »endnu deres Tjenestefolk paa den fra det gamle Land kjendte Methode og kan derfor i Almindelighed ikke faa eller beholde noget Tjenestetyende«. Men piger som karle skulle ifølge Pio alvorligt beflitte sig på at bruge fritiden med plan og fornuft. »Et sundt Legeme og en Sjæl, der besidder flere

I 1893 søgte Louis Pio – den høje, tynde mand med hat på hovedet – at etablere en dansk koloni i White City, Florida, ca. 100 miles nord for Miami. Arbejdet hermed nedbrød imidlertid hans svækkede helbred og i juni 1894 døde han efter kort tids sygdom. Kolonien levede dog videre, omend under noget mere beskedne former, end dens stifter havde tænkt sig. Fot. Arbejderbevægelsens arkiv.

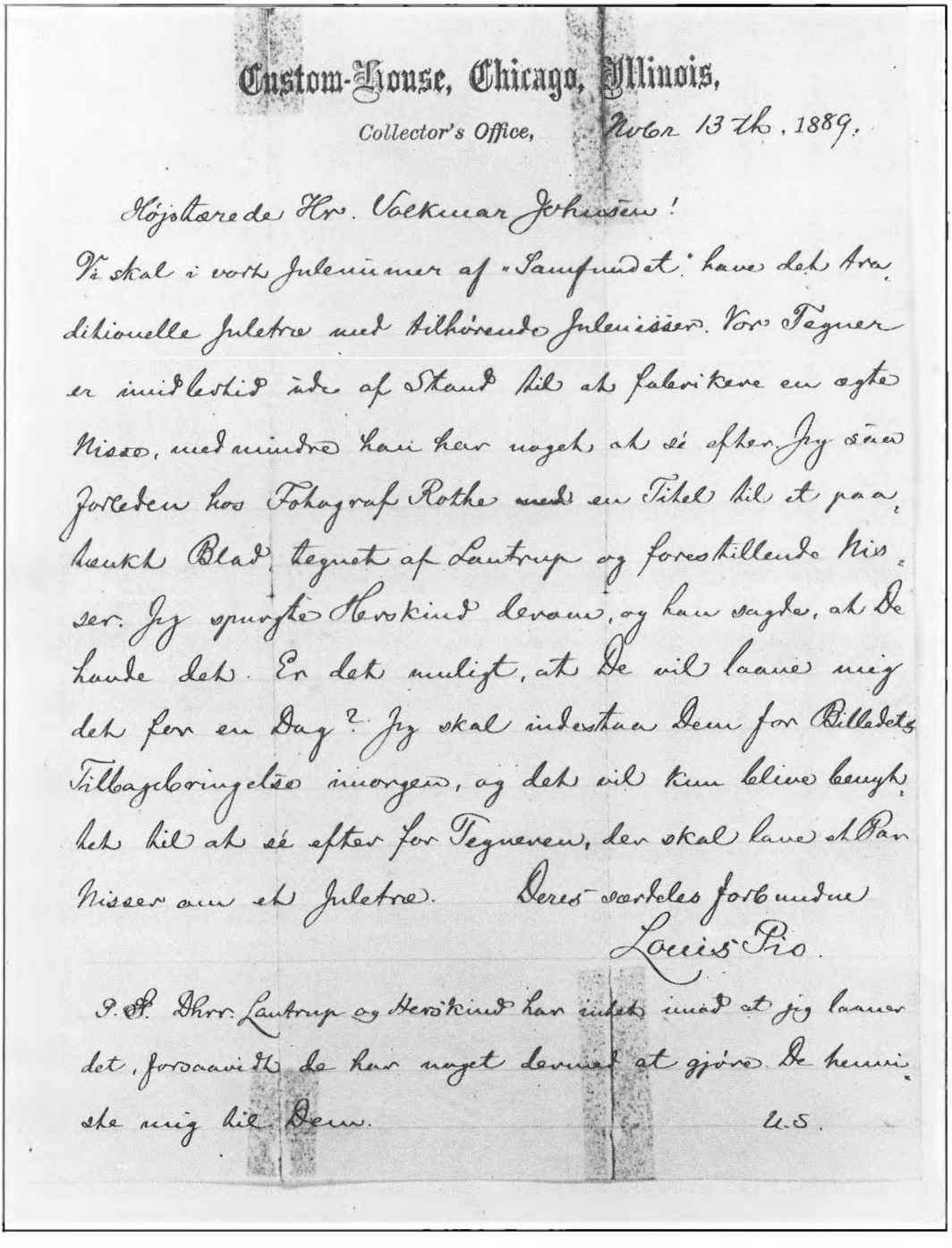

Custom-House, Chicago, Illinois,
Collector's Office, Nov. 13 th, 1889.

Højstærede Hr. Volkmar Johnsen!

Vi skal i vort Julenummer af »Samfundet« have det traditionelle Juletræ med tilhørende Julenisser. Vor Tegner er imidlertid ude af Stand til at fabrikere en ægte Nisse, med mindre han har noget at se efter. Jeg saae Jordeden hos Fotograf Rothe med en Tegning til et paa farvet Blad, tegnet af Lautrup og forestillende Nisser. Jeg spurgte Herskind derom, og han sagde, at De havde den. Er det muligt, at De vil laane mig den for en Dag? Jeg skal understaa Dem for Billedets Tilbagebringelse imorgen, og det vil kun blive benyttet til at se efter for Tegneren, der skal lave et Par Nisser om et Juletræ. Deres særdeles forbundne

Louis Pio.

P.S. Hverken Lautrup og Herskind har indvendt mod at jeg laaner det, forsaavidt de have noget dermed at gjøre. De henvise mig til Dem. U.S.

I 1877 sendte det københavnske politi den danske socialistfører Louis Pio til Amerika og det vel at mærke på enkeltbillet. Derovre hutlede han sig igennem ved mange forskellige jobs først og fremmest af journalistisk art. Som brevet viser, var 12 års Amerikaophold ikke gået sporløst hen over hans danske sprog (»at De vil laane mig *for* en Dag«). Brevet vidner som så mange andre ting stærkt om, at Volkmar Johnsen var leveringsdygtig i alle genrer inden for dansk-amerikansk underholdning. Brevet er i privateje.

Kundskaber end der hører absolut til Brød-Arbeidets Udførelse, vil gjøre dette lettere, mere frugtbringende og mindre sløvende ...«, betones det. De unge mænd skulle se at finde sig en kone og da vælge en, »der baade kan og vil fortjene Noget selv, – og tag dig særligt iagt for de dovne blandt Amerikanerne ...« Her taler Augusta Jørgensens mand, kan man høre.

Det hele skrift er rammet ind af reklamer i massevis – fra Winona og St. Peter Jernbane til International Bank med dens filialer i Norge, Sverige og Danmark. Pio havde omend ikke forsvoret sig til kapitalismen så dog forsonet sig med dens aktivitetsskabende sider. Det kom især til udtryk i hans allersidste år, hvor han under sin virksomhed som en slags reklameagent for N.C. Frederiksens landkompagni blev opmærksom på mulighederne i det solbeskinnede Syden. Som han så det, var det trods alt bedre at arbejde sig svedig i et varmt og dejligt klima end at grave sig ned i en jordhule på den øde og gudsforladte prærie. I Florida var der store muligheder, og som agent for the Florida East Coast Railway virkede Pio energisk for at trække udvandrere til området. Han fik gjort petroleumskongen Henry M. Flagler interesseret i projektet, og 700 miles nord for Miami ved byen White City fik Pio da i 1893 etableret en lille koloni af danske. Artikler i »Politiken« såvel som i »Illustreret Familie-Journal« bidrog til at fæstne udvandringsagitatoren Pios navn i den almindelige bevidsthed.

Billedet viser socialistagitatoren Louis Pio på toppen af sin karriere, sådan som kameraet hos W. A. Schulenburg i Gothersgade, Kbhn., har fastholdt det. Hans udseende ændrede sig ikke meget med tiden, kun blev ansigtstrækkene noget mere markerede. Eftertiden har bedømt hans indsats højst forskelligt, men hans historiske rolle kan ingen afdisputere ham. Fot. Arbejderbevægelsens arkiv.

Med liv og sjæl gik Pio op i det, der tegnede til at blive hans første og største succes i et Amerika, han ellers følte sig fremmed overfor. Under en agitationsrejse til det kolde St. Paul i Minnesota pådrog han sig imidlertid en alvorlig forkølelse, og da en tyfuslidelse stødte til, døde han en junidag 1894 i et hus, tilhørende en ven af familien. Hjemme hos Augusta gjorde den megen øvning i musikalske færdigheder det i længden uudholdeligt for en syg og lidende at opholde sig dér. I 1927 fik Augusta i forening med »Social-Demokraten« bragt Pios urne hjem til Danmark. Den blev da nedsat på Vestre Kirkegård. Ved højtideligheden talte bl.a. Socialdemokratiets leder Thorvald Stauning. Ni år senere mødte Stauning Sylvia Pio, tidligere gift med Grev Eggert Knuth (1903-12) og skuespiller Johannes Poulsen (1917-22), og på stedet blev det til en stormende forelskelse. Sylvia døde til Staunings store sorg to år senere, kun 56 år gammel.

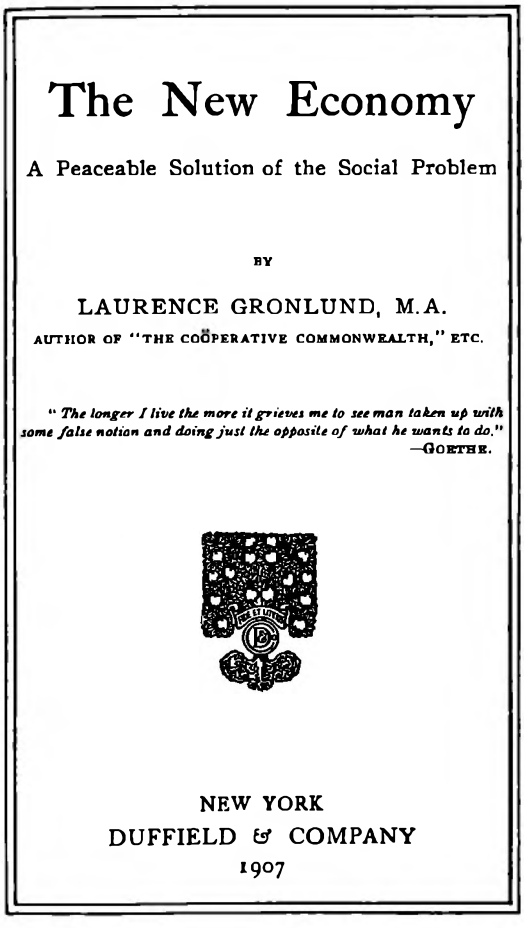

The New Economy

A Peaceable Solution of the Social Problem

BY

LAURENCE GRONLUND, M.A.

AUTHOR OF "THE COÖPERATIVE COMMONWEALTH," ETC.

"The longer I live the more it grieves me to see man taken up with some false notion and doing just the opposite of what he wants to do."
—GOETHE.

NEW YORK
DUFFIELD & COMPANY
1907

Den danske stud. med. Laurits Andreas Christensen (Grønlund) (1844-99), senere dansk-amerikansk tysklærer og sagfører, blev en af de ledende teoretikere inden for den amerikanske socialistbevægelse. Klassekamp og revolution var dog ikke hans sag; i stedet skulle samfundet omformes ad fredelig vej, sådan som undertitlen på værket, hans næstsidste, også proklamerer. Arbejderbevægelsens Bibliotek.

Louis Pio er ikke den mest kendte af de dansk-amerikanske socialister. Den ære tilfalder skribenten Laurits Andreas Grønlund, født i Thisted 1844, medicinsk studerende ved Københavns Universitet og udvandret til Amerika 1866. I tre år var han tysklærer i Milwaukee, indtil han i 1869 nedsatte sig som advokat i Chicago. Et intensivt studium af socialistiske skrifter førte dog til, at han i løbet af 1870'erne blev praktisk journalist. Hans første værk »The Coming Revolution. Its Principles« (1878) er formet som en samtale mellem personer med forskellige opfattelser af den politiske kamp og dens nødvendighed. Efter et opgør med sin husvært og arbejdsgiver, konsul Dreier, tog Grønlund til New York og fik snart udgivet den bog, som af de fleste betegnes som hans hovedværk »The Cooperative Commonwealth in Its Outlines. An Exposition of Modern Socialism« (1884). Bogen skulle overbevise læseren om, at det kapitalistiske system nødvendigvis måtte bryde sammen og derefter ville blive efterfulgt af den socialistiske samfundsorden. Men perspektivet var snarere fremskridtets trinvise og fredelige udvikling end klassekampens revolutionære sejrsgang.

Værket fik en begejstret modtagelse overalt. Det blev oversat til flere sprog, og i England blev det udgivet af the Fabian Society, forsynet med en indledning af socialisten, dramatikeren og kritikeren Bernard B. Shaw. Den senere lederskikkelse i amerikansk socialisme, Eugene Debs, blev dybt påvirket af Grønlund, og det samme gjaldt utopisten og samfundskritikeren Edward Bellamy i hans roman »Looking Backward« (1888). Også omkring det runde bord i Wilckens kælder blev »The Cooperative Commonwealth« ivrigt diskuteret. N.C. Frederiksen holdt på, at det i nationaløkonomisk henseende var det værste sludder, han nogensinde havde læst. Her tillod Pio sig at erindre den ærede taler om forholdet mellem økonomisk teori og praksis, og fandt at Frederiksen næppe var den rette til at udtale sig autoritativt om problemet at holde hus med pengemidler.

Med tiden fjernede Grønlund sig mere og mere fra den marxistiske samfundsopfattelse. I stedet blev sand kristen moral og næstekærlighed gjort til et ledende princip i hans lære. Familien skulle være samfundets inderste kerne, og kvinden skulle i enhver henseende ligestilles med manden. Vejen til dette ideal

skulle gå over en alliance med fremskridtsvenlige grupper inden for det amerikanske samfund, inklusive populisterne inden for farmerbevægelsen. Som Pio skrev han for den oplyste og progressive elite snarere end for manden på gaden.

Henrik Cavling studerer »Vestens Dronning«

Hele seks kapitler i hovedafsnittet »Vesten« i Henrik Cavlings »Fra Amerika«, bd. I (1897) er helliget Chicago. I denne by fandt københavner-journalisten selveste personifikationen af amerikansk livsudfoldelse på godt og ondt, mest dog det første. Livsgrådigheden, tempoet og den rastløse energiudfoldelse bjergtog helt Cavling. »En Amerikaners næststærkeste Tilbøjelighed er den at sætte Rekord, hans stærkeste den at slaa Rekorden ...«, skriver han. Det måtte få Chicago til at bygge verdens største skyskrabere, verdens største svineslagteri og etablere verdens største kornhandel. Det måtte naturligvis tages i øjesyn, så læserne hjemme i det provinsielle Danmark kunne få blikket hævet fra jordoverfladen og videre op mod fremtidens og fremskridtets svimlende horisonter. Og aldrig har

Jacob Riis (1849-1914), tømreren fra Ribe, blev New Yorks kendteste politireporter med speciale i slumkvarterernes nød og elendighed. Her har hans kamera fastholdt billedet af en fattig jøde, »klar til at fejre sabbat i en kulkælder i Ludlow Street«, som billedteksten siger. Museum of the City of New York.

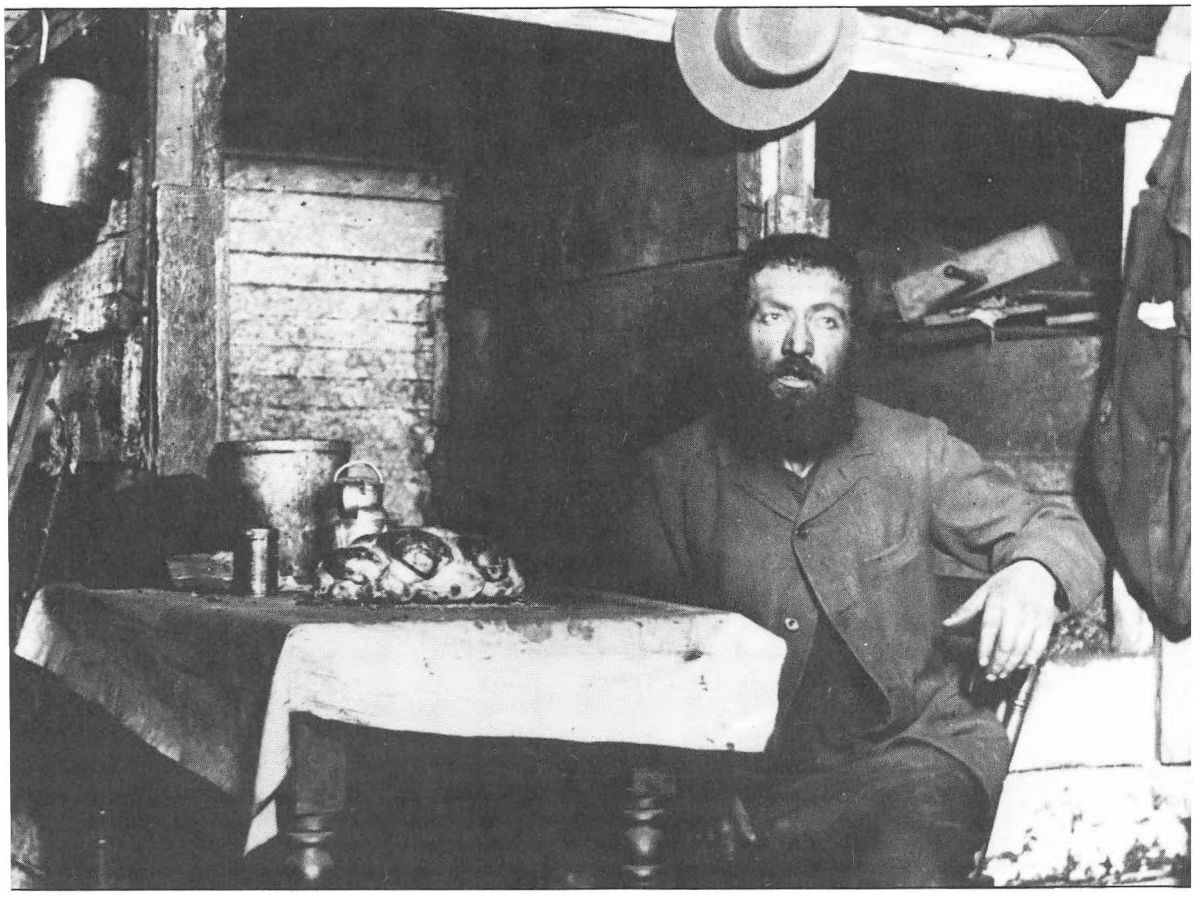

svinene hylet højere i deres rædselsfulde dødskamp på Amour & Co.s kæmpeslagteri, aldrig har McCormack-arbejdernes 4.000 par hænder arbejdet flittigere og aldrig har glødende metaller i Pullman-vognfabrikkens smelteovne lyst stærkere end den dag, Henrik Cavling besøgte virksomhederne. Sprogkunstneren Henrik Cavling tvinger ligefrem sit redskab til at optage nye lyde, lugte og farver, for at det kan videregive de voldsomme indtryk, han fik de pågældende steder. Læseren får ikke beskrivelsen af slagteriets helvede præsenteret på behagelig afstand, nej han føres midt ind i blodsprøjtet, dødskampen og dampskoldningen, så han ligefrem må tage sig i vare for ikke at blive hængt op på en krog som næste slagteoffer.

Når Cavling skal slappe af, besøger han f.eks. en skole, bygget til ære for »Hans Christian Andersen, den store digter og eventyrdigter, børnenes ven, som kaldte fantasien til live, som opdyrkede intellektet, og som forædlede hjertet«, som der står på en marmortavle ved indgangen. Trods det, at de 1.800 børn kom fra arbejderstanden og den lavere middelklasse, var de forbavsende velklædte og velnærede; næppe ét stod i holdning og klædedragt tilbage for en dansk latinskoleelev, konstaterede Cavling. Det var anderledes behageligere at lade blikket glide hen over disse veltrimmede pragteksemplarer end »de lasede Børneskikkelser, der paa klaprende Træsko flokkes om en københavnsk Almueskole«. Inden for murene herskede en lærevillighedens og kundskabsglædens ånd, der stod i grel modsætning til den livsødelæggende salmeversindterpning i en lavloftet, hvidkalket skolestue i det danske bondeland.

Der kan nævnes andre eksempler på Henrik Cavlings opsøgende journalistik i forbindelse med hans Chicago-besøg, som da han i selskab med en dansk politimand Chas. L. Larsen går på forbryderinspektion i byens skumle kvarterer. Her åbner lovens håndhæver ikke døren til en saloon, nej han *sparker* den naturligvis ind. Turens højdepunkt er et besøg i en underjordisk dansebule, hvor sorte mænd og kvinder på det uanstændigste afspiller dansetemaet som ouverturen til rå, dyrisk udfoldelse. Det var alligevel for stærkt for sunde, normale danskere: »Da vi var komme op igen paa Gaden, skyndte vi os ind i en Saloon for at svække Indtrykket ved en Brandy ...« Cavling taler også med andre danske, bl.a. en etbenet politibetjent Jacob Hansen, der blev invalideret ved en bombeeksplosion under anarkisturolighederne på Chicago Haymarket i maj 1886.

Men danskerne opfattes ikke som fhv. landsmænd, men nærmest som storbymennesker af ubestemt amerikansk fællesrace. Historien om de danske læger i Chicago, med eller uden medicinsk uddannelse er også fortalt bedre hos Morris Salmonsen i erindringsbogen »Brogede Minder fra fyrreogtyve Aars Ophold i Chicago« (1913) end hos Cavling. Salmonsen, en broder til Isac Heiman S. fra »Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon«, giver i kapitlet »Lægepraksis i Chicago« en yderst læseværdig og vittig skildring af berømte læger som patologen Christian Fenger og kirurgen Sigismund Jacobsen såvel som berygtede kvaksalvere som »doktorerne« Lund, Nebe og Dybdahl. Sidstnævnte måtte engang stå skoleret for en af Sundhedsrådets læger, »der ikke kunne fatte, hvorledes en Mand paa Halvfjerds kunde dø af »Cholera Infantum«.

Højre side viser illustrationer fra en bog udgivet december 1871 om branden, som hærgede Chicago oktober samme år. I danske udvandrerbreve omtaltes katastrofen som »den store fyr (fire!)«. *Øverste højre hjørne:* Titelbladet. *Øverst tv:* Chicago som byen tog sig ud i 1818. *I midten:* Brandtomter ved Wabash Avenue. *Nederst:* Udsigt fra »the Court House« mod syd. Gengivelserne er fra et eksemplar af bogen, som danskeren Robert Watt erhvervede på sin USA-rejse. Hans signatur er også vist. Bogen er i privateje.

CHICAGO IN 1818.

THE GREAT CONFLAGRATION.

CHICAGO:

ITS PAST, PRESENT AND FUTURE.

EMBRACING A DETAILED NARRATIVE OF THE GREAT CONFLAGRATION IN THE NORTH, SOUTH, AND WEST DIVISIONS:

ORIGIN, PROGRESS AND RESULTS OF THE FIRE.

PROMINENT BUILDINGS BURNED, CHARACTER OF BUILDINGS, LOSSES AND INSURANCE, GRAPHIC DESCRIPTION OF THE FLAMES, SCENES AND INCIDENTS, LOSS OF LIFE, THE FLIGHT OF THE PEOPLE.

ALSO,

A CONDENSED HISTORY OF CHICAGO, ITS POPULATION, GROWTH AND GREAT PUBLIC WORKS.

AND

A STATEMENT OF ALL THE GREAT FIRES OF THE WORLD.

BY JAMES W. SHEAHAN AND GEORGE P. UPTON,
ASSOCIATE EDITORS OF THE CHICAGO DAILY TRIBUNE.

WITH NUMEROUS ILLUSTRATIONS.

UNION PUBLISHING CO.:
165 TWENTY-SECOND STREET, CHICAGO, ILLINOIS.
176 WEST FOURTH STREET, CINCINNATI, OHIO.
26 SOUTH SEVENTH STREET, PHILADELPHIA, PA.
1871.

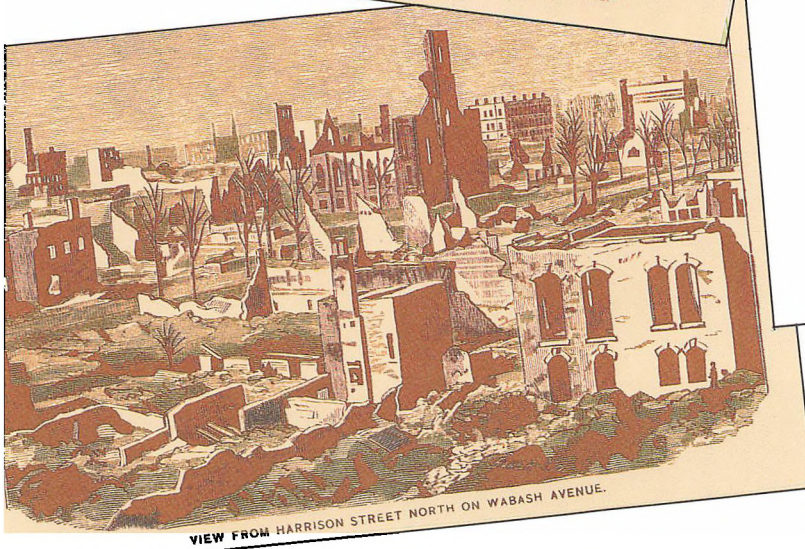

VIEW FROM HARRISON STREET NORTH ON WABASH AVENUE.

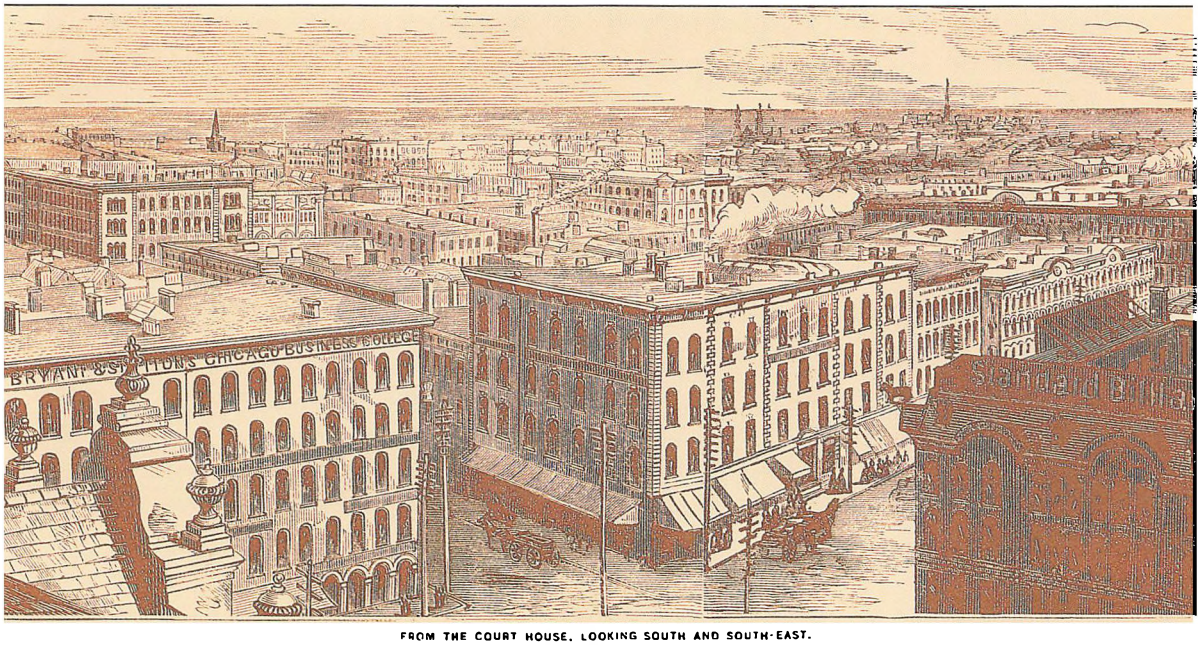

FROM THE COURT HOUSE, LOOKING SOUTH AND SOUTH-EAST.

NO PARKING
PO KUANG
YORK C. LEE CO.

Modsat V.C.S. Topsøe var Cavling langt mere fascineret af Chicago end af New York. Selv om han bevæger sig rundt i New Yorks forskellige kvarterer og i den anledning besøger såvel pengematadorerne i Wall Street som glødelampens og fonografens opfinder, Thomas Edison, bliver læseren ikke medinddraget på samme måde som i Chicago. Mest kød er der på beskrivelsen af to kendte danskere i New York: general og købmand C. Th. Christensen og forfatteren og fotografen Jacob A. Riis. General Christensen, der af Cavling karakteriseres som »den mest betydende dansker i Amerika«, udvandrede 1850 til New York.

I de første år arbejdede han i et mæglerfirma, som han 1855 blev medindehaver af, men det var hans deltagelse i Borgerkrigen 1861-65, der for alvor slog hans navn fast som en stor organisator. Med titel af brigadegeneral vendte han da tilbage til sin gamle slagmark, New Yorks forretningsverden og svang sig her op til at være leder af det store bankierfirma Drezel, Morgan & Co.

I dag er mindet om general Christensen blegnet noget. Modsat er det gået med tømreren fra Ribe, Jacob A. Riis, der som 21-årig kom til Amerika i 1870.

Det første stykke tid derovre prøvede han mange forskellige ting uden rigtig at få greb om tilværelsen. Vendepunktet kom, da han blev ejer af et lille blad, som han arbejdede op for derefter at sælge det med en pæn fortjeneste. Overskuddet herfra finansierede såvel hans bryllup i Ribe med sin ungdomskærlighed Elisabeth Dorothea Nielsen, som hans senere start som politireporter ved New York Tribune.

Illustreret med nok så talende fotografier fik hans sociale reportager fra New Yorks slumkvarterer opinionen til at beskæftige sig alvorligt med de forfærdelige forhold, hvorunder hundredtusinder af mennesker henlevede deres tilværelse. Jacob A. Riis' sociale medfølelse var parret med en lige så stærk indignation over de skandaløse og korrupte tilstande, der rådede i millionbyens kommunale administration. Det var heller ikke uden betydning, at Riis fik politipræfekten, den senere præsident Theodore Roosevelt, som en kraftfuld og engageret allieret.

I en række bøger »How the Other Half Lives« (1890), »The Children of the Poor« (1892) og »The Battle with the Slum« (1902) for blot at nævne nogle få titler, har Jacob Riis så indtrængende som ingen anden i sin tid skildret dollarssamfundets skyggesider. Han har også udgivet et bind erindringer »The Making of an American« (1901, dansk forkortet udgave »Hvordan jeg blev Amerikaner«, 1912). Sociale institutioner og parkanlæg i Amerika som Danmark bærer i dag Jacob A. Riis' navn som et vidnesbyrd om, at sensationsjournalistikken anvendt rigtigt, kan opvise seriøse resultater.

I skarp kontrast til tilværelsen i New Yorks slumkvarterer står det fredelige og hyggelige liv i den danske arbejderkoloni Perth Amboy i New Jersey lidt syd for New York. Det var ingen ringere end H.C. Andersen, som gennem sit badestedsbekendtskab med en velhavende proppefabrikant fra Perth Amboy havde skaffet danske proppeskærere ind på fabrikken. En opblomstrende terrakottavareindustri blev danskernes næste udvandrermål i Perth Amboy. Rebslagerlærlingen Karl Mathiesen fra Ålborg udvandrede i 1870'erne til Perth Amboy sammen med sin fader og se-

Til venstre øverst: I 1886 rejstes Frihedsgudinden ved indsejlingen til New York. Det imponerende monument, hvis jernskelet var konstrueret af A.G. Eiffel, skænkedes USA af den franske nation. Generationer af indvandrere har siden passeret dette frihedssymbol. Politikens Pressefot.

Nederst: The Bowery, en lang, bred gade i New York City, som er kendt for sit brogede miljø. Skiltene viser, at vi er i udkanten af China Town. I kvarterer som dette færdedes Jacob A. Riis. Politikens Pressefot.

nere resten af familien. De begyndte som pottemagere, men blev snart ansat på en terrakottavarefabrik. Sammen med sine to brødre Charles og William Mathiesen og svogeren Eckardt Ebbesen fik Karl Mathiesen oprettet the New York Terra Cotta Company, der specialiserede sig i terrakotta til butiksfacader og skyskrabere. Da Eckardt Ebbesen i 1896 havde overtaget ledelsen, oprettede Karl Mathiesen en gulvflisefabrik i Matovan. Desuden udgav han nogle år i samarbejde med Eckardt Ebbesen ugeavisen »Nordlyset«, der var New Yorker-danskernes særlige pioneravis. Da Henrik Cavling i 1896 besøgte Perth Amboy, havde danskerne dér en smuk kirke, en nidkær præst, en læge, apoteker m.v., ja de var endog ved at bygge sig et teater.

Strejflys over danskerne i Racine og Omaha

Som Henrik Cavling såvel som mange andre danske observerede det, kunne man i de fleste byer i USA finde eksempler på danske -sennavne. Alligevel bærer Racine i Wisconsin prisen som den mest danske by i USA. »Danske i Amerika«, bd. II opregner således ikke færre end 338 Nielsen/Nelson'er, 309 Pedersen/Petersen'er, 299 Hansen'er o.s.v. Ved folketællingen i 1910 var der ikke mindre end 3.145 personer, der var »born in Denmark«. Nordmændene udgjorde samtidig ca. 2.000, svenskerne noget mindre. Det var omkring gaderne State Street og Washington Avenue, at danske butikker ligefrem lå dør om dør. Desuden var der danske håndværkere, restauratører, fotografer, tandlæger, sagførere m.v. Fiskerflåden på 10-12 fartøjer var også i lange tider en ren dansk affære. Desuden fandtes flere danskejede fabrikker i så forskellige brancher som køleteknik, skråtobak, malkemaskiner og trævarer. Den lokale danske tidende »Folkets Avis« blev etableret i 1876 og havde en overgang Louis Pio som redaktør. Sønderjyden Peter B. Nelson var byens borgmester 1903-07 og havde her æren af at påbegynde anlægget af byens store parker.

Som vi senere skal se, var byens danskere også tidligt på færde inden for dansk-amerikansk forenings- og organisationsvæsen. Eksempelvis fik Dania-foreningen af 1867 sin egen Dania Hall på State Street i 1876, og da Case-tærskemaskinfabrikken i 1904 havde brug for grunden, byggedes en endnu større Dania Hall længere nede ad gaden.

Henrik Cavling har ikke overleveret os noget stemningsbillede fra de urbaniserede danskeres stærkeste højborg Racine. Derimod var han et smut i Omaha, Nebraska, netop på det tidspunkt, hvor de 1-200 danske stemmer skulle samle sig om at vælge embedsmænd samt medlemmer til byrådet og delstatens lovgivende forsamlinger. Tre lister: en republikansk, en demokratisk og en populistisk konkurrerede indbyrdes om stemmerne. Aviserne overfusede modstandernes kandidater med groft injurierende karakteristikker, og på selve valgmødet i Washington Hall kom det til rene tumulter. Alligevel fandt mødet frem til en fælles holdning, der gik ud på, at kunne man ikke få danskere valgt, skulle man se at få solgt de danske stemmer så dyrt som muligt til en anden liste. Cavling bemærkede her, at danskerne langt fra var blevet amerikanere. De tænkte og reagerede etnokulturelt uden dog at gå til yderligheder som det tilsvarende svenske møde i Patterson Hall, hvor svenskerne stående afsang »Kung Carl den unga hjälte«.

Mest af alt lød den skandinavisk-amerikanske sprogsammenordning som når menneskelig tale hørtes på en fonograf, konstaterede Cavling. »... Et ubehageligt Indtryk gør det unægtelig, at genkende Modersmaalet i de galvaniserede Lyde. Man føler det som noget af sit kæreste Eje, der er ved at opløses og forsvinde og som vel vil være opløst og forsvundet, naar man igen besøger Omaha«.

Danske landmænd i Canada

Rejsen går over England

Den 31/8 1871 stod det 4.000 t store postdampskib »Samartian« ud af Liverpools havn med kurs mod Quebec i Canada. Da det var skibets jomfrurejse, havde rederiet Allan Brothers & Comp. spenderet ikke så få fribilletter på journalister og andre, som efter endt tur kunne antages at skrive pænt om netop denne rute. Blandt disse *prepaid* gratister var danskeren Robert Watt, rejsepioner fra Australien og Ægypten, Rusland m.fl. destinationer.

Livet til søs var noget ensformigt trods luksusafsnittets mange behageligheder: 4 hovedmåltider pr. dag plus drikkevarer. Ind imellem gik man korte ture, konverserede lidt med de elegante damer og røg sig en cigar i West-ends rygeværelse. En jysk bondekarl klemte sin harmonika, så den fremjamrede: »Der er ingen Ting i Veien«, men blev her imødegået af en ægte tysker, som fra den anden side af dækket blæste ham et stykke på et forstemt klaphorn.

Tretten dage efter afgangen var man i Quebec. Fransk fortid og engelsk nutid mødte dem straks ved landgangen. Rejseskribenten fra Danmark gjorde da også et par rutinebesøg på de historiske steder, inden han med toget fortsatte turen mod Montreal. Polstret ind i Pullman-vognens mageløse komfort lod Watt sig underholde af en rejsefælle fra skibet, som i storslåede panoramaer lod Canadas fortid, nutid og mulige fremtid stå frem for tilhøreren. Nu var de i Montreal. Det var Melbourne om igen, tænkte Watt, omend australsk frivolitet her var erstattet af canadisk puritanisme. Nok kunne der gøres *big business* til hverdag, men derefter måtte der gøres afbigt om søndagen med deltagelse i mindst to gudstjenester. Da der var samlet materiale til kapitlet om Montreal, gik turen videre til Toronto, hvor en redaktør på »Daily Telegraph« fortalte mere om Canadas uendelige muligheder.

Robert Watt – udtales som vat – (1837–94) proprietærsøn af skotsk afstamning, turede som ung verden rundt: Australien 1857-60, Europa og Ægypten i 1860'erne og USA 1871-72. Ind imellem fulgte oversættelser, bladstof og rejsebøger, letkøbte og -læste. 1876-84 direktør for Folketeatret, hvorefter han sluttede sin karriere med nok en folkelig lederpost: direktør for Tivoli. Det kgl. Bibliotek (foto fra ca. 1870).

Men han skulle videre. En hjuldamper bragte på tre timer den rejsende til Niagaravandfaldet. Den grandiose festforestilling i naturligt regi, der her afvikledes non stop, gjorde naturligvis et stærkt indtryk på de besøgende. Trods larmen og vandtågen observerede Watt dog også, at der var gravet en godt 42 km lang kanal rundt om faldene, så at trafikken på St. Lawrencefloden kunne føres op til de store søer og vice versa.

Hvis Robert Watt i stedet for at suse videre mod Chicago og New York havde fordybet sig i dette aspekt, havde han måske trukket endnu flere udvandrere til Canada, end han formentlig gjorde gennem sine Amerikabøger. Gennem denne søvej var der skabt betingelser for at få masser af korn ført over til det europæiske marked. Desuden sendtes canadisk slagtekvæg i større og større mængder over Atlanten. Omkring 1880 havde Canada $^4/_5$ af Englands import af slagtekvæg.

Der kom mange indvandrere til Canada i disse år, men da de fleste snart tog videre til USA, var nettoresultatet pauvert. Det fik de canadiske provinser til at overbyde hinanden i de udsigter, man lokkede med. New Brunswick tilbød fra 1872 tilflytterne gratis jord og dertil bygningshjælp m.v. En dansk udvandreragent bragte allerede maj 1872 et større kontingent danskere til området, hvor de bosatte sig i bebyggelsen »Hellerup« og senere »New Denmark« tæt ved St. John-floden.

Til det nye Danmark kom i maj 1883 et dansk udvandrerpar Cathrine og Valdemar Wahl fra »Allingegård« ved Silkeborg. Ved at skrive til »New Denmark«s præst, pastor N. M. Hansen, havde de fået så mange oplysninger om mulighederne derovre, at de turde investere deres medbragte penge i en farm på 300 acres skovklædt jord, hvoraf dog de 50 acres var ryddet til stubbene. Prisen var 425 dollars. Desuden anskaffede de sig en lille besætning på 1 hest, 2 køer, 1 gris og 6 høns. Mens Cathrine ventede familieforøgelse, plejede Valdemar de sociale relationer og blev snart en kendt mand på egnen. For nu at yde

Efterhånden som flere og flere mennesker befolkede USA, blev der øget behov for tømmer og brænde. Træ blev da et vigtigt råstof, men den hensynsløse skovning skabte problemer, når træerne ikke længere dannede værn mod de enorme naturkræfter. Men her har man taget jernbanen i anvendelse for at forcere snemasserne. Danish Immigrant Archives, Des Moines, Iowa.

ham retfærdighed må det dog siges, at han forsøgte at få farmen i drift. Efter et par år stod det dog klart, at de ikke kunne magte opgaven. Ikke desto mindre købte de en større farm et stykke vej derfra og resultatet blev følgelig en tvangsauktion efteråret 1886. Nu blev Valdemar i stedet arbejder, først på et garveri, senere i en skov i Maine i USA. Da forholdet mellem ægtefællerne ikke var det bedste, var det nok en fordel, at de et stykke tid levede adskilte; Cathrine sammen med den hastigt tilvejebragte børneflok på tre piger. Da fulgte tragediens sidste akt: Valdemar blev dræbt under træfældning. Cathrine vendte da tilbage til Danmark, hvor hun måtte anbringe sine to mindste på et børnehjem. Selv slog hun sig igennem som alenemor for sin ældste pige, og som det også skildres i Benedicte Mahlers udgave af sine bedsteforældres breve »Cathrine og Valdemar – et udvandrerpars skæbne skildret gennem breve« (1975) fik hun da også en tilværelse ud af det.

Som det skulle vise sig, var deres onde ånd i »New Denmark« en landsmand, Lysgar Petersen, Esq., som ellers i de første breve hjem til Danmark nævnes som koloniens selvskrevne leder. Senere optrådte samme Mr. Petersen som rekommandør for et landkompagni i Dorchester, New Brunswick, som forsøgte at sælge noget forladt marskjord til danske udvandrere. Det må have virket meget underligt på New Denmark-beboere at se deres surt erhvervede marker og hele tilværelse i øvrigt trukket frem her som et afskrækkende eksempel på ufornuftige dispositioner.

Canadas vest opdyrkes

I 1886 var Canadian Pacific Railway ført igennem fra Montreal (senere Yarmouth) til Vancouver. Sammen med den sydgående jernbane til St. Paul i Minnesota og søruten fra Lake Superior og videre østpå (1883) satte kyst-til-kyst forbindelsen Canadas vest ind i en international markedssammenhæng. Hundredtusindvis af indvandrere kom da også hertil i 1880'erne, men så længe som der stadig var muligheder i USA, vandrede de fleste videre sydpå. Det gjorde kun ondt værre, at USAs toldafspærringer ikke mindst ramte Canadas bygeksport. Trods den fortsatte omlægning til husdyrbrug stod Canadas landbrug i stampe i 1890'ernes begyndelse.

Alligevel kom der stadig mange udvandrere dertil. Efteråret 1892 sås i skaren en ung dansk landmand, C. M. Bondo, som mange år senere i Bred på Fyn satte sine »Minder« på papiret til gavn og glæde for kommende brugere af Det danske Udvandrerarkiv i Ålborg. Med sine erfaringer fra større fynske landbrug med tilhørende mejerivirksomhed ville han bane sig vej i Amerika. Hans første job som jernbanearbejder ved Lake Superior var dog ikke rigtig noget for ham. Arbejdet var for hårdt og jernbanebørsterne et nummer for barske. Småjobs i Minnesota og Nebraska ledte ham da til British Columbia, hvor han fik sig et 160 acres stort homestead på skovjord. Her følte han sig ensom. Ganske vist havde han kinesiske naboer, men de var *for* gule og snavsede. Efter at have stiftet bekendtskab med amerikansk mejeribrug på pionermanér sluttede han sit første Amerikaophold med at virke som landarbejder i Colorado og Nebraska. Da han banede sig vej gennem New Yorks jødekvarter for at tage med næste Europadamper, havde han 300 dollars på lommen. Dette skulle ikke blive hans sidste tur til Amerika, besluttede han ude midt på Atlanterhavet.

Et skifte var på vej. USA var ved at vokse ud af hvedeøkonomien og ind i en industriel tidsalder. Motor- og automobilindustrien i hele dens sammenkædning af biler, olie og gummi blev nu dominerende sektor, tillige med konserves, is, cigaretter, kemikalier, grammofoner og elektriske artikler. Derved blev der plads for andre hvedeproducenter, først Australien, Rusland og Argentina i

årene op til 1900, derefter Canada til 1914. Canadas store øjeblik kom, da hvedepriserne begyndte at rette sig efter 1896. Hertil må føjes køle- og transportteknikkens revolutionerende udvikling. Forædlede landbrugsprodukter kunne nu klare transporten over Atlanten uden smagsødelæggende nedsaltning el. lign. Det gjorde derfor mindre, at England i 1911 definitivt lukkede af for import af canadisk slagtekvæg. Omvendt søgte det engelske pengemarked i disse år efter lønnende investeringsobjekter, og Canadas landbrugsmodernisering og industrialisering blev et sådant. Ikke mindre end 2.500 mio. £ blev 1900-14 investeret i canadiske jernbaner, boligkomplekser, opdyrkningsforetagender og industrier. Da bytteforholdet hele tiden bedredes i Canadas favør som følge af prisstigningerne på landbrugsvarer, løb udviklingen ikke løbsk.

Kæmpesummer blev også investeret i europæisk udvandringspropaganda. Tallet på indvandrere steg da også fra 37.000 om året i 1890'erne til 140-150.000 efter århundredskiftet. Den skandinaviske andel var dog kun på ca. 3.000 om året, hvoraf $^1/_3$ var danskere. Deres skæbne er til dato et af de mange uskrevne kapitler i Danmarkshistorien, og vi må da i det følgende nøjes med at illustrere forløbet med beretningen om to udvandrerfamilier, hvor de pågældende selv har leveret teksten.

En social taber bliver lykkelig familiefader

I 1905 blev en 37-årig tækkemand – i Karl Larsens brevsamling »Danske Nybyggere« (1910) kaldt »Hans Rasmussen« – sendt til Canada på enkeltbillet, betalt af Frelsens Hær. Derved slap fattigvæsenet i en storkøbenhavnsk kommune af med et socialt tilfælde. Tækkemanden kunne ikke holde sig fra de våde varer, og det måtte jo i længden gå ud over konen og de fire børn i hjemmet. Desuden var han anklaget for at have påsat en brand, men som det senere skulle vise sig, var det med urette.

Straks efter ankomsten til Canada fik han arbejde på en farm i Ontario-provinsen. Det gik ham godt, ikke mindst fordi medlemsska-

Karl Larsen, 1860-1931, dansk forfatter og sprogforsker. Han interesserede sig meget for »almindelige mennesker« og deres forsøg på at skildre sig selv i breve og dagbøger. I 1912-14 udgav han 4-binds værket »De, der tog hjemmefra«, danske udvandrerbreve, udvalgt fra et stort indsamlingsmateriale. Desuden skildrede han i bogen »Det springende Punkt« (1911) en dansk-amerikaners psykologi, sådan som han opfattede den. Det kgl. Bibliotek.

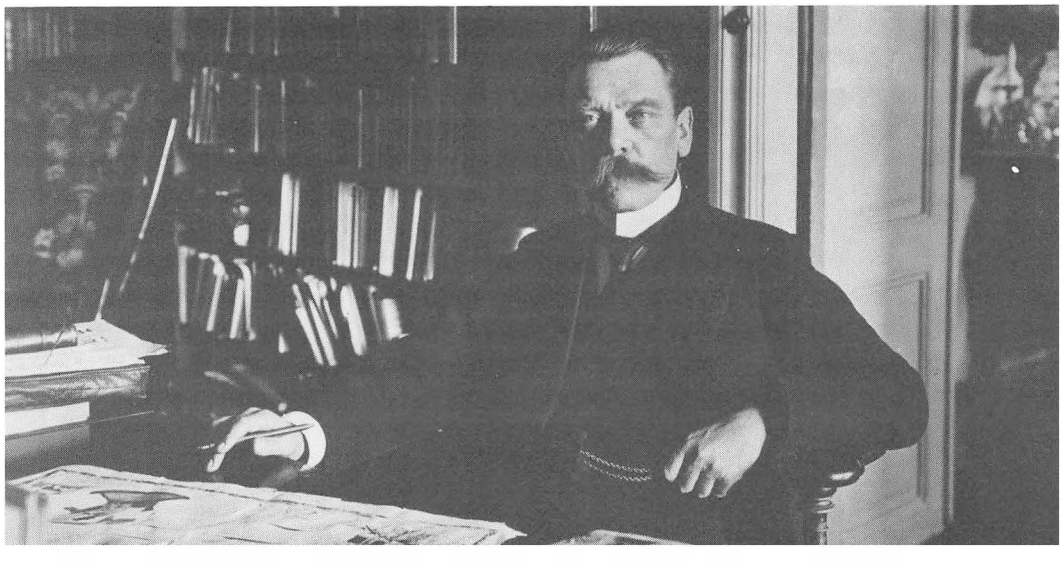

bet af Good Templar-logen befriede ham fra alkoholen og dens problemer. Han så for sig en canadisk fremtid sammen med konen og børnene, men det kneb stærkt med at få genskabt kontakten med hjemmet. Alene hans gamle moder holdt forbindelsen vedlige. Stemningen vendte dog, da han købte sig en 160 acres stor farm 14 miles fra byen Prince Albert, ikke langt fra en anden dansk farmer. Sommeren 1907 var han i gang med opdyrkningen, men der skulle bruges mange penge hertil. Alene heste, vogn, seletøj og slæde kostede ham 320 dollars af hans opsparede kapital på 600. Ved at samarbejde med en nabo fik han dog høstet for ca. 1.000 dollars hø allerede det første år. Desuden var der en del træ at sælge.

Efter ønske fra familien i Danmark sendte Frelsens Hær i Canada en observatør ud for at vurdere Hans Rasmussens situation. Da besøget faldt heldigt ud, begav kone og børn sig afsted august 1908. Der var god brug for dem derovre, ikke mindst fordi deres mand og far plagedes af en gammel benskade. Fru Rasmussens breve hjem til Danmark vidner i hvert fald om et travlt, men lykkeligt familieliv ude på prærien. Da offentligheden i Danmark allerede i 1910 blev delagtiggjort i Hans Rasmussen-familiens beretning fra Canada, må mange unge og yngre have følt sig draget af den robusthed og livsbekræftende optimisme, hvormed vanskelighederne her blev overvundet. I hvert fald havde Karl Larsens forlag Gyldendal fået appetit på udvandrerbreve, for i 1912 fulgte etnologen H. F. Feilbergs samling af familiebreve »De derovre«. Sønnen Ditlev Feilberg var i juli 1910 udvandret, mens hustruen Julie, f. Mørch, foreløbig blev hjemme sammen med deres 8 børn. Tæt ved Nokomis i Saskatchewan fik han sig et homestead samtidig med at han arbejdede for de omboende farmere. Desuden byggede han sig et hus, så han kunne tilbyde familien et hjem. Næste forår var han klar til at tage imod Julie og 5 af børnene. De tre ældste blev hjemme. En majnat i 1911, hvor et forsinket snefald dækkede foråret til, blev familien genforenet. Fem dages uafbrudt togrejse på hårde træsæder havde imidlertid taget så hårdt på deres kræfter, at de brast i gråd som på kommando, da de klokken et om natten blev sat af på den øde station. Her blev de mødt af en forrygende snestorm, som var det Danmark i januar. Springet ud i snetykningen her ved verdens ende havde dog det stærkt forsonende moment, at man blev opfanget af familiefaderens stærke arme.

Brevene hjem til familien i Danmark giver et livagtigt billede af hverdagen på prærien: Vejret, de høje priser – en hest koster 500 dollars – tilpasningsproblemerne og tæt forbundet hermed længslen efter det gamle land. »Å, Mama, vi har haft det så danmarksagtigt ...«, udbryder 6-årige Haakon en dag, hvor han vil give udtryk for sin tilfredshed med familiesamværet.

Sandt at sige levner hverdagen dem ikke megen tid til at dyrke mindet om det tabte. I forårsmånederne går manden i huset hjemmefra, når solen lige akkurat er klatret op over jordkuglens yderste krumning, og vender først tilbage ved 20-tiden om aftenen. Den 17-årige Henning har plads hos naboen, Mr. Richter, en studeret mand af skotsk herkomst. I oktober, når høsten er overstået, er de alle, mænd som kvinder, travlt beskæftiget med at tærske. Mændene bistår et omkørende tærskeværk, bl.a. med at køre det aftærskede korn og hø til nærmeste kornelevator, og Julie forestår bespisningen af det sultne mandskab. Om aftenen oplyses himmelrummet af ildskær fra de kæmpebål, farmerne afstedkommer ved at brænde halmen af. Det gør man rigtignok ikke i Danmark anno 1911.

»Let er det ikke at opdyrke en farm uden kapital på den nøgne prærie, det tager alle ens kræfter og sagtens livet med ...« Det er de små glæder, de skal leve højt på. En nyanlagt køkkenhave giver allerede det første år en overvældende rig høst. Desværre er høsten

1912 en noget ustabil affære med snefald allerede i september. Selv om Ditlev Feilberg endnu ikke har så forfærdelig mange acres at høste selv, vil et dårligt høstår skade hans indtjeningsmuligheder som landarbejder. De må da se hen til, at salget af smør og æg med tiden vil kunne udligne saldoen på købmandsregningen. Stadig er det de små ting, der tæller, såsom købet af en røgfortærende kakkelovn til 30 dollars. Derved slipper børnene for at skulle holde sengen til kl. 11 en kold vintermorgen.

Ditlev Feilberg gør en art status i et brev af 25/2 1913: Tre af deres fem stude er døde, hovedsagelig af alderdom, og derved er farmens trækkraft stærkt reduceret. Ud over de to overlevende stude består besætningen af tre køer, to kvier, to svin og fyrre høns. Maskinparken rummer en tallerkenharve, en almindelig harve, to plove, en selvbinder og forhåbentlig snart en slåmaskine og en hesterive. En forsendelse på 5 dollars fra familien i Danmark giver her et kærkomment tilskud til familieøkonomien op til jul. Den ældste datter, Marie på 13 år, må gå på arbejde hos naboen men da hun skal have sin løn udbetalt, har arbejdsgiveren ikke pengene.

Trods en god hvedehøst, deres første i øvrigt, i 1914 bliver der heller ikke denne gang råd til julegaver. Alt går til at betale gælden med. Det er dog en afgjort forbedring, at de har fået råd til at udskifte studene med heste. Til en farm hører dog også maskiner. At låne udstyr hos hinanden er ikke videre velset. En nabo af denne type kaldes en »lånegris«.

Hvis der er en helt i denne historie, er det Julie Feilberg. Fra tidlig morgen til sen aften fungerer hun i utallige roller: som mor for 2 større og 3 mindre børn, som husmor, der med brug af megen fantasi og dygtighed kan forvandle havens produkter til hovedelementet i 9/10 af kostplanen, som skolelærer for børnene, som medhjælper i stald og på mark, som jordemoder og hjemmehjælper for nabokoner af højere rang, som kontaktperson til familien i Danmark og endelig som sin mands kone. Målt med vor tids alen er det en gåde, hvorledes hun får tid til det alt sammen. Hendes breve til familien i Danmark er jo ikke rutinemeddelelser om dagliglivet på prærien, nej det er små essays om den kunst at leve livet på de engang givne vilkår. Her angles ikke efter medfølelse, og her gives ikke plads for sentimental længsel efter det, der var engang. Tværtimod er brevene til danmarksbørnene præget af en umiddelbar fortrolighed, som om de tusinde af miles' afstand ikke betød det allermindste.

Lad os da her sætte punktum for beretningen om familien Feilbergs skæbne på den canadiske prærie med at citere et par passager af et brev af 26/8 1914. Krigen i Europa er lige brudt ud, og Julie skriver helt profetisk: »Jeg synes, at det er forfærdeligt at tænke sig, at noget nær et helt slægtled af unge, stærke mænd skal ofres. Hvem sejren tilfalder, og hvem der end får magten, sønner, fædre er borte ...«. Og netop ved at se krigen og dens ulykker i et menneskeligt perspektiv kan hun i de efterfølgende linier slå over i en beretning om hvedehøsten på farmen uden at der sker stilbrud: »Vor hvede var mellem den bedste her i egnen, havren var også god, men vi havde for lidt. Min mand har høstet, jeg har sat i stak. Det hele var vel ikke mere end et halvthundrede acres, for mine kræfter var det dog rundeligt. Vi har jo en sø i lodden, og kornet må straks stakkes, om det skal reddes fra gråænderne. En aften, da jeg ikke havde nået det hele, tærskede de for os, – ja, jeg græd. Forresten har det vist sig, at hveden bliver rigest og bedst, hvor jorden er vel behandlet, den bliver »nr. 1 hard«, på slet behandlet jord bliver høsten ussel. Vejret har i sommer været meget tørt. I otte uger ingen regn, ofte blæsende hede med 82°-96° F., en enkelt dag 102° (over 30°R.) Prærien er skyggeløs, solen brænder den hele dag på huset, der er som en bageovn. En del sygdom følger med, vi har haft vor part.«

Danske i Sydamerika 1870-1914

Mødet mellem vesteuropæisk kapital, sydeuropæisk arbejdskraft og amerikansk dollardiplomati

Europæisk foretagsomhed havde fra Sydamerikas befrielse for spansk og portugisisk kolonistyre omkring 1810 betragtet denne del af verden som et naturligt og ganske lønnende aktivitetsfelt. Det var dog først med den industrielle og trafikale revolution, at verdensdelen ophøjedes fra en marginalposition til et centralt interesseområde. Argentinas korn og kød, Brasiliens kaffe og kautsjuk og Chiles salpeter og kobber var simpelt hen alt for vigtige elementer i en moderne verdensøkonomi til, at de i længden kunne få lov til at forblive »nationale« species.

Men de europæiske stormagters interesse for Sydamerika og dets muligheder måtte dog holde sig inden for nærmere afgrænsede rammer. Hvis en argentinsk caudillo som Juan Manuel de Rosas fandt på at spærre for indsejlingen til Paraná- og Paraguay-floderne, sådan som det skete 1848-49, måtte Englands og Frankrigs forenede modtræk indskrænke sig til at blokere Buenos Aires' havn. Det kom der dog intet videre ud af.

De europæiske shippinginteresser og bag dem de respektive regeringer måtte nødvendigvis se bort fra kolonial ekspansion af asiatisk-afrikansk model, når de fra Paris, London og Berlin trak økonomiske og strategiske forbindelseslinier fra centrum og ud mod en sydamerikansk periferi. Så tidligt som i december 1823 havde den amerikanske præsident James Monroe i et budskab til Kongressen understreget, at USA ikke ville lade

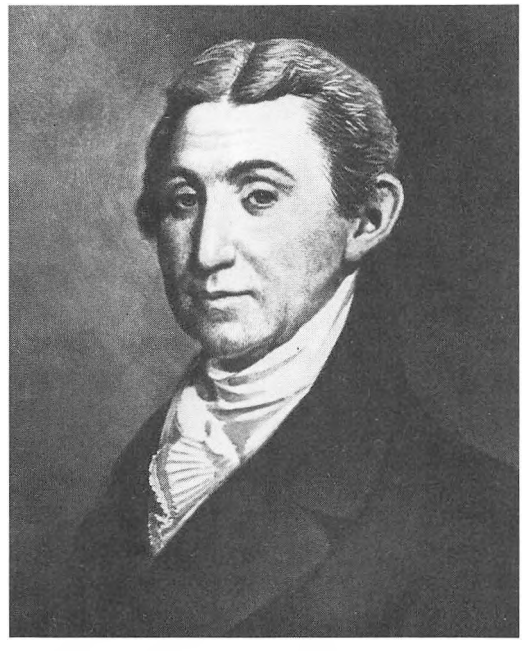

James Monroe (1758-1831) var USAs præsident 1817-25. I sit årlige budskab til Kongressen 2/12 1823 formulerede han det magtpolitiske grundprincip, som senere er blevet kendt som »Monroe-doktrinen«: USA tåler ikke fremmed indblanding på det amerikanske kontinent. Efter maleri af Stuart.

de netop befriede områder i Sydamerika blive misbrugt af andre stormagter i Europa. Et sådant skridt ville blive opfattet som udtryk for en uvenlig handling mod USA. Nu fik denne erklæring, »Monroedoktrinen«, aldrig større betydning i 1800-tallet. Uruguays oprettelse i 1828 som en art bufferstat mellem to rivaliserende nabostater Brasilien og Argentina skete på britisk foranledning, og mere specifikt sikrede briterne sig i 1833 Falklands-øerne som et støttepunkt i rivaliseringen om Sydatlanten.

Efter Borgerkrigen var USA ved at udvikle sig til en stormagt, økonomisk som politisk. Dets fremvoksende industri og dets kriseplagede landbrug søgte efter nye markeder, og da samtidig Mellem- og Sydamerika, med ét ord Latinamerika, var ved at gennemgå en rivende udvikling, begyndte Washington at repetere Monroedoktrinens grundsætninger. I 1830 foreslog USAs udenrigsminister J.G. Blaine, at der blev afholdt en panamerikansk konference, som atter skulle lede frem til en panamerikansk jernbane, en toldunion og fælles mål- og vægtsystemer. Pax Americana og amerikanske varer lød tilbudet på til landene dernede som erstatning for europæisk dominans. Det var ikke undgået USAs opmærksomhed, at England havde leveret det meste af den kapital, som indtil da var blevet investeret i sydamerikanske jernbaner og i andre udviklingsprojekter. Engelske investeringer i Latinamerika udgjorde i 1865 godt 80 mio. £, og tyve år senere var dette beløb blevet tredoblet. Det var først i årene efter århundredskiftet, at amerikansk kapital for alvor kom ind i kapløbet (1.847 mio. $ i 1914 mod 1.177 mio. £ til England i 1913).

Den USA-proklamerede panamerikanisme forblev nu mere ord end handling, ikke mindst fordi de 3 store A-B-C-stater Argentina, Brasilien og Chile ikke ville ind under amerikansk dominans. I stedet blev det Cuba, der først mærkede den stigende interesse fra den store nabo. Amerikanske sukkerraffinaderiinteresser på Cuba i størrelsesordenen 50 mio. dollars kunne ikke i længden se til, at 50 % af verdens sukkerproduktion på det nærmeste faldt bort i årene 1896-97, hvor cubanere revolterede mod den spanske kolonimagt. Resultatet blev en militær intervention 1898, og Cuba kom under amerikansk rådgivning i stedet for spansk styre. I 1895 tvang USA briterne til at trække sig ud af en grænsestrid mellem Venezuela og Britisk Guiana. USA er i praksis hersker på dette kontinent, og i en eventuel konflikt er dets ord lov, lød det lidt truende fra Washington. Ni år senere sagde Theodore Roosevelt, USAs præsident 1901-09, at USA kunne blive tvunget til at optræde som international politistyrke, enten for at bremse en uheldig udvikling eller for at bekæmpe følgerne af indre opløsning. Samme præsident siges også at have sat pris på følgende mundheld: »Tal sagte, men tag den store stok med dig, så vil du nå langt!«

Og faktisk kom han ordsproget i hu, da en ellers så lovende aftale med Colombia om afståelse af en 6 miles bred stribe af Panamatangen til bygning af en kanal truede med at gå på gulvet. Et lokalt oprør blev da et påskud for USA til at sende marinetropper til området – og Panama-kanalen var i sigte. I august 1914 kunne den åbnes for skibsfarten, og søvejen til Stillehavet og dermed til Det fjerne Østen var blevet mere end halveret. Alene af sikkerhedshensyn måtte USA nu have stærke interesser i de 5 republikker i Mellemamerika, Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua og Costa Rica. Men herudover havde et stort amerikansk frugtfirma, United Fruit Company, efterhånden investeret ret store beløb i plantageanlæg dernede, især i Costa Rica og Nicaragua, og da sidstnævnte i 1909 truedes med indre opløsning, blev det i to år sat under amerikansk administration. Og på dette tidspunkt var amerikanske olieinteresser i Costa Rica også ved at gøre sig gældende. I lyset af disse aktiviteter var der ikke i længden råderum for britiske oliefirmaer i Costa Rica samt britiske, hollandske og tyske shippinginteresser i El Salvador.

Den indre udvikling i Sydamerika

Som allerede antydet gennemgik de enkelte stater i Sydamerika en stærk økonomisk udvikling i anden halvdel af 1800-tallet. Jernbanenettets udbygning, hovedsagelig på basis af britisk kapital, åbnede for alvor det indre af

Brasilien og Argentina for såvel landbrug som industri. De politiske forudsætninger var også tilstede på dette tidspunkt. Eneherskernes, caudilloernes, epoke var stort set et afsluttet kapitel omkring 1850. Efter Rosas' fordrivelse fik Argentina i 1853 en ny grundlov, som stort set har været gældende til vore dage. I kejserdømmet Brasilien opnåedes indre stabilitet fra 1840'erne, efter at flere oprør var blevet nedkæmpet. Uden større bataljer blev den i øvrigt meget humane kejser Pedro II imidlertid afsat i 1889, året efter at han til storgodsejernes store forbitrelse havde afskaffet slaveriet. I stedet fik Brasiliens forenede stater i 1891 en ny forfatning. Såvel i teori som i praksis var Brasilien en forbundsstat, hvorimod Chile, som også i 1891 fik en ny, smukt formuleret forfatning med indbygget parlamentarisme, blev centralt styret ovenfra.

Men hvad enten staten var føderativt opbygget af enkeltstater eller centralt styret, lå den politiske magt entydigt hos de besiddende klasser. De delte sig atter i to store grupper: de konservative, som hentede deres støtte hos storgodsejerne og de liberale, som først og fremmest repræsenterede byernes borgerskab. Denne forskel i repræsentationsgrundlaget slog også igennem i den økonomiske politik, de to parter ville føre. De konservative ville for enhver pris fastholde storlandbrugets førerstilling. Forudsætningen herfor var, at landbrugseksportens aftagerlande, først og fremmest England, fortsat lod være med at lægge told på disse varer. Ud fra denne tankegang ville det være økonomisk selvmord at følge de liberales tanker om at fremme en national industri ved hjælp af beskyttende toldsatser. Det kunne give samhandelspartnerne et påskud til at lægge en tilsvarende told på landbrugsvarer.

Det er først og fremmest Brasilien og Argentina, man må betegne som landbrugsstater i 1800-årenes Sydamerika. Til langt ind i 1800-tallet var sukkerproduktionen på de store plantager i det nordøstlige område Brasiliens største aktiv, hvorefter kaffen fra det brasilianske højland og San Paulo tillige med kautsjukken fra Amazonas-området bliver de vigtigste eksportartikler. Op mod århundredskiftet tegnede Brasilien sig for godt $^2/_3$ af verdensproduktionen af kaffe. De to produkter kaffe og kakao var desuden grundpillerne i de landbrugsøkonomier, Colombia og Ecuador efterhånden fik etableret. Over for disse luksusartikler kunne La Plata-staterne Argentina, Uruguay og Paraguay mønstre helt fundamentale varer som korn og kød. De store pampassletter i det centrale Argentina egnede sig fortræffeligt for ekstensive driftsformer, hvad enten de fandt udtryk i kvæghjordernes titusinder af græssende dyr, eller hvedemarkernes milevide, ensfarvede gulvbelægning på Guds grønne jord. Jernbanernes edderkopagtige linjespind fra kysten og ind i landet skabte de trafikale forudsætninger for at bringe primær-produkterne til opmagasinerings- og forædlingsanlæg i havnebyer som Buenos Aires og Rosario. Kødindustrien fik her et vældigt opsving, da fryse- og køleteknikken fra ca. 1880 gjorde det muligt at forsende kødet i ubehandlet stand til oversøiske markeder.

Da England i 1900 helt lukkede af for importen af slagtekvæg fra Argentina, kunne det frosne kød umiddelbart overtage den ledigtblevne markedsandel. Det tjente England i mere end én forstand på, eftersom engelsk kapital fra starten dominerede den argentinske kødindustri. Da amerikanske kvægfirmaer som Armour og Swift & Co. fra 1907 trængte sig ind i den argentinske kødindustri, blev resultatet en mangeårig markeds- og priskrig. Alene verdenskrigen med dens nærmest umættelige kød- og konservesbehov reddede de britiskejede firmaer fra at gå fallit.

Over for disse landbrugsstater i Sydamerika står en række mineralproducerende lande som Mexico, Chile, Peru og fra 1930'rne olielandet Venezuela. Store, uden-

landsk finansierede foretagender udkonkurrerede her de gamle håndværksformer, samtidig med at de med deres moderne teknik og høje kapitalintensitet havde en tendens til at isolere sig fra det omgivende samfund. De store anlægsarbejder, disse industrier krævede, kom dermed kun i ringe grad det øvrige erhvervsliv til gode.

Befolkningsudviklingen og indvandringen

Den nærmest feberagtige intensitet og hastighed, hvormed moderniseringen af Sydamerikas erhvervsliv gik for sig efter 1870, krævede ikke alene store kapitaltilførsler, men også en omfattende tilvandring af europæisk arbejdskraft. De enkelte lande iværksatte her en kraftig propaganda rundt om i Europa, ligesom de betalte tilskud til overrejsen og til den videre transport til bosættelsesområderne. Den særlige storgodsstruktur i et land som Argentina, delvis tilvejebragt derved, at regeringen bortgav store landområder til officerer fra de forskellige krige mod pampasindianerne, satte dog visse skranker for indvandringens karakter og omfang. Nok ønskede man dygtige landmænd, der som tyskerne i det sydlige Brasilien og danskerne, schweizerne, franskmændene og tyskerne i Argentina kunne gå ind som selvstændige farmere eller forpagtere. Men til hvedehøsten på sletterne og kaffehøsten i højlandet havde man først og fremmest brug for det årlige træk af golondrinos, spanske og italienske sæsonarbejdere, som efter høstens afslutning tog båden tilbage til Barcelona og Napoli. En del blev dog hængende, og på denne måde fik det spanske Argentina et stærkt islæt af italiensk, ikke mindst hørbart i sproget.

I modsætning til Brasilien bestræbte Argentina sig bevidst på at undgå kolonidannelser, hvor én gruppe af indvandrere kom til at dominere. En undtagelse herfra blev de tyske kolonier i det nordøstlige område Misiones, tæt ved grænsen til Brasilien, hvor der i den sydligste delstat Rio Grande do Sul boede $^1/_2$ mill. tyske – og tysktalende – bønder på gårde i størrelsesordenen 30-60 ha, ganske som i das Vaterland.

Landbruget i øststaterne tiltrak altså nordvesteuropæiske landmænd og sydeuropæiske landarbejdere til fornøden supplering af den hvidtonede overklasse respektive mørkfarvede underklasse. Derudover havde landbrugsstaterne som bjergværksområderne brug for teknikere: bygningshåndværkere, ingeniører og forretningsfolk. Unge håndværkere uden familie kunne føle sig stærkt fristet af de gode beskæftigelsesmuligheder, der åbnede sig i et land under stærk udvikling.

De mange ingeniører, de tekniske højskoler rundt om i Europa uddannede, kunne i Sydamerika finde arbejdsmuligheder ved projekter, som i Europa måske var forbeholdt de ældre i faget.

For handelens folk var det naturligt, at unge og dårligt aflønnede medarbejdere i store købmandshuse kom på den idé selv at opsøge de steder i den store verden, hvorfra kaffen, hveden og chilesalpeteret blev udskibet til Europa. Billige råvarer og billig arbejdskraft var også tilstede for folk, der havde talent for at organisere større virksomheder i det fremmede. Endelig kunne der være de eventyrlystne, der tog de chancer, som bød sig. Hertil hører også de skribenter, som leverede de hjemmesindede europæere førstehåndsskildringer fra den store verden.

Danskere i et Sydamerika under forvandling

Ifølge den danske udvandringsstatistik rejste 3.041 til Sydamerika 1869-1900, og 6.214 i de næste 14 år. Mere end $^4/_5$ var mænd. Selv om Argentina tog den største part, var det kun 20-40 personer om året, som angav dette land

som udvandringsmål. Som Kr. Hvidt beretter, havde danske udvandringsagenter fra 1870'ernes midte aktivt arbejdet på at sende folk til Argentina. Beklageligvis var der også her stor afstand mellem propagandaens løfter og udvandringens realiteter, hvorfor de allerede ankomne dansk-argentinere offentligt adviserede folk om at bruge den direkte forbindelse Hamburg-Buenos Aires.

Nu afdøde højskoleforstander Lars Bækhøj har i sin førstehåndsberetning »Danske i Argentina« (1948) givet en meget interessant skildring af livet ude på pampas'en. Fra midten af 1870'erne var dansker-kolonien i Tandil ikke længere en lokal affære for mønboer og lolliker. Jernbanen kom til byen i 1883, og dermed ændredes de økonomiske betingelser afgørende. I stedet for at holde sig til de udskiftede chacras i nærheden af byen gik folk ud til de store estancieros for at forpagte jord til hvededyrkning. Christensen Fugls efterfølger som landmand og som koloniens førstemand, Chr. Mathiasen, påtog sig her den opgave at skole de nysankomne unge til hverdagen i Tandil. Da han døde i 1889, overtog en anden af de tidlige indvandrere, Peter Larsen, denne opgave. Både han og hans kone trak deres forældre og de fleste af deres søskende til Tandil, og på denne måde kom deres familie derovre til at tælle flere hundrede mennesker.

Den største tilvandring af danske til Tandil-området fandt sted i 1880'erne, det tiår, hvor Argentina under præsident Julio Roca oplevede en helt ustyrlig ekspansion. Resultatet blev det klassiske: en overophedet økonomi, en svimlende udlandsgæld og et regulært sammenbrud 1890, som det tog henved ti år at overvinde. Men i de glade firsere kom der ifølge den argentinske statistik en 1.500 danske til landet. En dansk tjenestekarl, som kom til Tandil uden det mindste på lommen, kunne da begynde som landarbejder, peon, hos en dansk chacarero. Ved gennemført

Det danske apotek i Tandil, Argentina, o. 1900. Overalt i datidens Sydamerika gjorde danske farmaceuter karriere i et sundhedsvæsen under opbygning. Fot. Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

sparsommelighed kunne han da på en 4-5 år tjene så meget, at han kunne købe sig 12-15 heste, en vogn, en plov og det nødvendige seletøj. Dermed kunne han på akkord pløje for folk og derved tjene nok til at begynde som forpagter. Forude lå der et hårdt slid med at grave brønd ned i kalkunderlaget, med at bygge et blokhus af poppeltræ og lerældede barropølser samt med tilsåning af en 130-140 ha hvede. Var heldet med én, fik man for de 12-1.500 tdr. hvede godt 10.000 kr.

En anden type Tandil-dansker var Adolf Petersen, født i Halsted ved Nakskov 1845. Hans forældre var indvandrede mejerister, »hollændere«, fra Holsten og havde her været med til at lære danske herregårdsfolk smør- og ostetillavningens finesser. I 1867 blev den 22-årige Adolf trukket til Tandil af en tidligere Tandil-udvandrer Filip Mackeprang. Efter 5 års »læretid« var den helt igennem hårdføre og hårdhudede Adolf Petersen klar til at begynde på egne chacras. Snart forpagtede han 4-500 ha. hvedeareal, havde egen selvbinder og det halve af et damptærskeværk – og udvidede så med en anden estanciero på 1.250 ha. Dernæst blev han fåre- og kvægavler i storargentinsk stil og kunne i 1887 forpagte yderligere 5.000 ha., senere fordoblet så han i alt kunne have en 50-60.000 får og mere end 1.000 stk. kvæg ved siden af hvededyrkningen. Nybrudt pampas kunne give en god hvedehøst tre år i træk, derpå skulle den have lov til at samle yderligere næring. I 1892 oprettede Adolf Petersen et ostemejeri på 50 % basis med en dansk mejerist som leder.

Senere tilkom i Tandil et smørmejeri, ejet af et engelsk selskab, men ledet af danske mejerister. Men da fløden blev leveret af landmændene og ikke som i Danmark skummet af mælken på mejeriet, blev smørkvaliteten ikke af lurmærkestandard. Adolf Petersen var også den første, som anskaffede sig maskiner til at besørge uldklipningen med. Arbejdsbesparelsen var ganske beskeden, men fårene blev klippet bedre og fik færre sår. To-tre mand med hunde sørgede for at drive de 1.500-1.600 dyr sammen, som klippeholdet kunne klare på en dag.

Tandil ligger i partido'et (amtet) af samme navn. Sydpå grænser det til de to partidos Loberia og Necochea. I sidstnævnte partido grundlagde en skipper fra Assens, Jacob Lillelund, i 1878 en dansk bebyggelse. Fra 1880'ernes slutning fik man jernbaneforbindelse til Buenos Aires, og dermed blev landbrug en profitabel forretning. I løbet af 1890'erne oprettedes en del danske chacras, og på kryds og tværs knyttedes venskabs- og familiebånd mellem de enkelte nybyggere. Folk fra vestkysten følte sig helt hjemme ved, at brændingen og stormene fra Atlanterhavet kunne høres flere mil ind i landet.

Godt 150 km længere vestpå ligger lokaliteten Tres Arroyos, der i realiteten er en fælles betegnelse for ikke mindre end 6 partidos. Til 1870'ernes slutning kunne pampasindianerne finde på at trænge ind i området, som de naturligt nok betragtede som deres territorium. Først da de blev underkuet under de grusomme indianerkrige 1879-83, kunne nybyggerne tage området i besiddelse. Det blev egnen sydvest for Tres Arroyos i retning af Bahia Blanca, at store danske estancias blev oprettet i 1870'erne. Lolliker og mønboer kom også her først, mens jyderne, repræsenteret ved brødrene Niels og Laust Ambrosius fra Himmerland, gjorde det bedst. Don Nicholas og Don Blas, som de kom til at hedde på spansk, arbejdede sig støt op over chacrastadiet til estanciaplanet. Folk ville hellere end gerne så halvt med sådanne kapaciteter, og på sådanne chacras tjente de to brødre gode penge. Chacareroen bidrog med sin arbejdskraft estancieroen med sine penge.

Omkring århundredskiftet var stordriften sat i system. Nye typer dobbeltplove med sæde for kusken og 12-14 fods selvbindere, skubbet frem af 6 heste, gjorde det lettere at dyrke agre af 1 km's længde. Høstudbyttet var ganske vist ikke så stort. Derovre ville

man være tilfreds med 12-15 tdr. hvede pr. ha., ikke engang halvdelen af et dansk normaludbytte på den tid. Motorteknologien holdt sit indtog blandt landmændene omkring 1910, hvor de fik biler til rådighed. Trods et elendigt vejnet betød dette en flere hundrede procents tidsbesparelse på såvel person- som fragttransporten. Men naturen var lunefuld over for hvedeavlerne: Plager som tørke, brande, haglbyger og insektangreb kunne simpelthen vippe en mand af pinden. Personlig dygtighed kombineret med en vis portion held var nødvendige forudsætninger, om bankkontoen skulle vokse støt.

I 1902 lod det danske generalkonsulat foretage en optælling af danske i Argentina. Totaltallet blev 2.034, de 253 i Buenos Aires, 462 i Tandil, 681 i Tres Arroyos og 132 på Necochea-egnen.

I provinsen Mendoza op mod Andesbjergene i Argentinas nordvestlige hjørne begyndte en tidligere medarbejder i Det danske Hedeselskab, Chr. Bostrup, i 1880'erne en ny tilværelse, nu lykkeligt befriet for den lungetuberkulose, som ellers kunne have kostet ham livet. Med sit kendskab til moderne dansk kulturteknik blev han straks ansat i det lokale overrislingsvæsen, og desuden anlagde han en 10 ha. stor vingård efter bedste fransk mønster. Det blev snart til flere danske chateau'er i Chacras de Coria, som lokaliteten mere præcist hedder. Det venlige og gæstfri miljø havde den smukkeste indramning, man kunne tænke sig: høje træer omkring selve landsbyen, lave forbjerge længere vestpå og helt ude i det fjerne Andesbjergenes snedækte tinder.

Hertil kom omkring årsskiftet 1904-05 en dansk skolemand og naturforsker, A.C. Jensen-Haarup. Som man kan læse i hans lille skrift »I Sydamerika« (Udvalget for Folkeoplysningens Fremme, 1906), var han meget betaget af den lille danskerbebyggelse i Chacras de Coria, men var ellers ikke begejstret for landet og endnu mindre for dets indbyggere. Mens han opholdt sig i Mendoza, udbrød der en mindre revolution. Oprørerne røvede ved samme lejlighed de lokale banker og stak så af til Chile, hvor politiet straks konfiskerede pengene. Det fremkaldte følgende kommentar fra Jensen-Haarup: »Det er naturligt, at i et Land, hvor Befolkningen hvert Øjeblik, enten her eller der, laver Revolution, og hvor saa mange daarlige Mennesker har faaet Indpas, der kan Retstilstanden og Sikkerheden ikke være bedst ...«

Velbeholden tilbage i Danmark hidsatte han følgende advarsel til eventyrlystne danske: »Sydamerika passer nu én Gang ikke rigtig for Nordeuropæere, fordi en hel anden Race med et andet Naturel, en anden Moral, en anden Religion og navnlig en anden Samvittighed er den herskende, men først og fremmest fordi Forholdene er saa usikre og ofte bundraadne ...« Skulle man endelig udvandre dertil, krævedes der tre ting: beherskelse af spansk, lidt kapital i ryggen og »en ikke altfor følsom Samvittighed ...«

Nogenlunde samme konklusion drog en anden dansker, journalisten Roger Nielsen, senere medarbejder ved »Den danske Pioneer« i Omaha, Nebraska, og redaktør af ugebladet »Hjemmet«. I årene 1909-11 opholdt han sig i Argentina, hvor han skiftevis fandt sit udkomme som bager og landmålerassistent. Sine oplevelser fra udrejsen og fra opholdet derovre har han, beklageligvis i en noget kort form, beskrevet i bedste Cavlingstil i den meget underholdende bog »Til Argentina« (1912). Som rigtig journalist havde han naturligvis løst billet til 3. klasse. Men allerede på S/S »La Cour« på vej fra Esbjerg til Harwich kom choket. I Danmark var 3. klasse trods alt af en respektabel standard. »Men her betød 3die noget helt andet, noget ringe, noget af det sorte Stempel. Her var det et Klasseskel ...« Stor var derfor hans lettelse, da en flink steward ombord på atlanterhavsbåden placerede de 5 danske en anelse højere end 3. klasse. Derfra kunne de se »vore sølle

Rejsefæller paa 3die, Russere, polske Jøder, Finner og Tyskere, sidde med deres Blikskaale og søbe den modbydelige Suppe, vi havde fablet om ...« At der ovenikøbet stank som fra en kloak dernede, var en pestilens mere.

Omsider kom de dog til Buenos Aires. Straks blev han slået med beundring. De prægtige gader, torve og paladser var i én sum grandiose. Her var sandelig alle de bekvemmeligheder, en moderne anlagt by kunne mønstre. Ikke ét skud hørtes, så den megen tale om argentinske revolutioner var noget snak. Men når den besøgende havde set sig mæt i det magnifikke skue, lurede faren omkring næste gadehjørne i form af tyske emigranthoteller af typen »Hamburger Hof«. Snavs og utøj i forening med et deprimerende lavt serviceniveau kunne her få selv en robust dansker til at tænke på sin mors kærlige pleje.

Heldigt undsluppet de tyske hotelværter begyndte Roger Nielsen da at tage forholdene i nærmere øjesyn. Det stod ham hurtigt klart, at udvandringsbrochurernes lokkende ord om de exceptionelle beskæftigelsesmuligheder ikke svarede til virkeligheden. Faglærte arbejdere, folk med en god uddannelse og især kapitalister havde gode chancer, hvorimod landarbejdere i det højeste kunne spare en 4-500 kr. op på en høstsæson med 16 timers arbejdsdag og 8 timers hvile på den bare jord, evt. på en catrea, sækkelærred, udspændt mellem to bukke. Ville man være landmand, var det bedst at have penge nok til at starte for sig selv. Forpagtet jord kostede en 8-12 kr. pr. ha., og helst skulle man op på at dyrke en 200 ha. Var arealet det dobbelte, havde man gode chancer for at tjene en 10.-12.000 kr. netto på et år.

Omkring 1910 kom ikke desto mindre hundredvis af danske om året til Argentina, deriblandt ikke så få dansk-amerikanere, som USAs indre krise 1907-08 havde drevet ud af landet. Men Roger Nielsen var alligevel skeptisk: »Den mærkbare Raceforskel, der er mellem Nordeuropæere og Argentinere gør, at man aldrig slutter sig nær til den indfødte Befolkning ...« Der herskede nok lov og orden, men notabene som myndighederne til enhver tid fortolkede begrebet. Anarkisterne var et stort problem: »Rygtet vil endda vide, at Myndighederne lade de fangne Anarkister nedskyde en masse i Fængslerne ...«

Dansk-argentinsk kulturliv

Som vi tidligere har set, forenede Hans Christensen Fugl i sin person dobbeltrollen som Tandil-danskernes verdslige og åndelige overhoved, inden sin endelige tilbagerejse til Danmark i 1875. Hans efterfølger blev et medlem af første udvandrerhold i 1859, købmanden Manuel Eigler. I flere år var han sekretær for menigheden »Det protestantiske Selskab« og senere dets formand. Han var dér medunderskriver på det bønskrift, som 10/11 1875 afgik til den kgl. danske regering om at få Oscar Meulengracht ordineret og kaldet som præst og skolelærer for danskerne i Tandil. De ønskede nemlig at bevare »de fra Fædrelandet medbragte Dyder ubesmittede af den desværre her paa Civilisationens Grænse saa almindelige Vantro, Lethed og Overfladiskhed i Tænkemaade, hvorved selv Udlændinge og deres Børn er retrocederede til et Standpunkt i moralsk Henseende, som mindst i den gamle Verden maa søges Aarhundreder tilbage ...«

Næste år i maj blev pastor Meulengracht med famile modtaget af en talrig rytterskare, da diligencen fra Buenos Aires nærmede sig Tandil. Det var dog ikke røvere fra den lokale afdeling af Det vilde Vesten, men brave danske Tandil'ere med Manuel Eigler i spidsen, der på denne måde ville eskortere deres sognepræst det sidste stykke vej. Anden pinsedag, den 5. juni, holdt Meulengracht da sin første gudstjeneste og kunne da efter sin prædiken overbringe sine tilhørere en hilsen fra den danske kongefamilie. Næste år i oktober

kunne man indvie den danske kirke i Tandil, hvor et udspændt Dannebrog gjorde det ud for altertavle. I 1882 vendte Meulengracht hjem til embedet i Onsbjerg på Samsø, og først efter 4 års søgen fik menigheden i Tandil en afløser, frimenighedspræsten Niels Dael. Han blev der i 11 år, hvorefter han blev præst for Høve frimenighed syd for Slagelse. Hans efterfølger blev da en præst af indremissionsk observans R.J. Th. Andresen, der virkede i Tandil og senere i Necochea til sin død i 1930. Han kunne spille violin, han lærte sig at tale et rimeligt godt spansk og var en god rytter, altsammen noget, der skaffede ham indpas hos 2. generation af Argentina-danskerne. Desuden giftede han sig ind i en af de ledende familier. I 1901 udskiltes Tres Arroyos-kredsen som selvstændig menighed, men først i 1918 fik man sin egen kirke.

Siden 1870 var der dansk skoleundervisning i Tandil, men de skiftende lærere havde højst uens forudsætninger for at udfylde pladsen. Størst glæde havde man af unge danske med et højskoleophold bag sig. I 1898 fik man imidlertid etableret en dansk skole med to danske lærere. Lars Bækhøj, som udvandrede 1889 med sine forældre, kom 1906 tilbage til Tandil som lærer efter flere års uddannelse og lærervirksomhed i Danmark. I fire år var Bækhøj skolens lærer i spansk, medens en kvindelig kollega tog sig af den danske parallelundervisning. En »Dansk Skoleforening i Argentina« blev oprettet i 1908, og den overtog senere ansvaret for skolens drift – til stor glæde for de dårligt aflagte lærere. I 1911 måtte Lars Bækhøj vende hjem til Danmark på grund af sin kones vaklende helbred.

»Naar Skolen holder en levende Forbindelse vedlige med Hjemlandet og samtidig forbinder Børnenes Rodfæstelse i det nye Land, kan de med Tiden tilføre deres nye Fædreland de Kulturværdier, der er skabte i Hjemlandet. Saaledes omtrent kan Programmet for dansk Skolehold i Argentina udtrykkes ...« skrev Lars Bækhøj i 1948.

Oscar Meulengracht (1848-1928) virkede fra 1875 til 1882 som præst og skolelærer i den danske koloni Tandil i Argentina, hvorefter han atter vendte tilbage til Danmark for at få et embede på Samsø. En senere efterfølger, pastor R. J. Th. Andresen, stærkt påvirket af Vilhelm Beck, fungerede i 26 år i Tandil. Portrættet af Meulengracht i Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

Danske i spredt formation ud over Sydamerika

Brasilien var i 1880'ernes midte ved at gøre sig kendt som et eventuelt udvandringsland for danske. En enkelt udvandringsagent sendte i årene 1886-87 ca. 800 danske til dette land, men for de fleste blev det en skuffelse. En af disse 1886-udvandrere var en tømrerlærling fra Lemvig, Frederik M. Dalgaard. Efter sin hjemkomst skrev han en lille bog om sine oplevelser »Ti Aar i Sydamerika« (1895).

Han kom efter planen til Santos og derfra videre med kabelbane til St. Pablo. Her mistede han sit værktøj og sit tøj, men fik dog arbejde hos en dansk bygmester, der var ved at bygge en tændstikfabrik nær byen.

Brasilien var dog ikke noget for Dalgaard. Som blind, og senere officiel passager på en damper, kom han da via St. Thomas i De dansk-vestindiske Øer på en sejltur verden rundt. Under et ophold i Valparaiso i Chile sneg han sig i land og fik her arbejde hos en dansk tømrermester Eriksen fra Nyborg, senere en anden fynbo Peter Nielsen. Der blev han desuden gift med en pige fra Peru. I Chile mødte han i øvrigt flere danskere, som efter at have fået nok af Brasilien rejste over Argentina til Chile.

Men Dalgaard følte sig ikke rigtig tryg ved situationen i Chile, da rygtet gik, at der kunne ventes uroligheder, ja ligefrem oprør. I nogen tid sejlede han derfor som tømmermand på skibe i kystfart mellem Peru og Chile, inden han gik i kompagniskab med en italiensk tømrer i Valparaiso. Hans kone døde imidlertid, og Dalgaard stod alene med et barn på 11 mdr. Resolut placerede han det hos dets gudmoder og tog selv til Bolivia, hvor han fik arbejde i en gammel spansk guldmine. Gangene i mineskakten var kun 24 tommer i højden og 30 i bredden – men kunne være 150 alen lange. Hvordan kunne mennesker arbejde under de forhold?, spurgte den danske tømrer sig selv. Som arbejdsleder for de indianske arbejdere oplevede han undertiden lidt murren i geledderne, men han nøjedes med at trække pistolen, ikke bruge den.

Efter endnu en del brogede oplevelser begav han sig i følgeskab med andre tværs over Andesbjergene. Føden tjente de ved forefaldende arbejde, og kom de igennem en indianerlandsby, skød de uden videre de dyr, indianerne ikke ville sælge. Under en straffeekspedition mod en indianerlandsby blev Dalgaard såret af et pileskud i det ene ben, og det var ikke helt lægt, da han i foråret 1896 skrev sin tiårsberetning efter en samlet hjemrejse på 101 dage.

De fleste drengebogslæsere, i hvert fald af det lidt ældre slægtled, kender romanserien om Svendborg-drengen Peder Most og hans sømandsoplevelser tværs over Atlanten, op ad Amazonas-floden og derefter ud i Stillehavet, hvor han bliver konge på en Stillehavsø. Forfatteren til denne skildring af en rask ung danskers sociale opstigning i eksotiske omgivelser hedder Walter Christmas, født Christmas-Dirckinch-Holmfeld, med irske, lollandske og dansk-norske aner repræsenteret i sit slægtsnavn. Hans livsskæbne var en spændingsroman – eller måske snarere en drengebog – i sig selv. Kapitlerne heri måtte da hedde romantisk-spændende herregårdsferier som barn, ophold som »frivillig lærling« ombord på fregatten »Jylland« som ung knøs, en brat afbrudt søofficerskarriere som ung, og en omfattende skribentvirksomhed som voksen. Fra hans lette pen flød i ét væk rejseskildringer, moderne skuespil, eksotiske noveller, herregårdsromaner, løjtnantshistorier, drengebøger og erindringer med den meget sigende titel »Krydstogt gennem Livet«. Desuden forsøgte han forgæves at sælge De dansk-vestindiske Øer til USA, og bedre held havde han ej heller i den rigtige teaterverden, hvor han en sæson drev Dagmarteatret.

Denne eventyrer sad en vinteraften i januar 1888 sammen med nogle gode venner og nød cigaren til aftencognac'en. En i kredsen, major N.N., havde sydamerikanske erfaringer. Han havde under et syvårigt ophold i Peru deltaget i »Salpeterkrigen« 1879-84 mellem Peru og Bolivia på den ene side og Chile på den anden om de rige salpeterlagre i Atacama-ørkenen. Chile løb som den vindende part af med de omstridte grænseområder, og den danske major måtte finde et andet job. Nu forsøgte han at opflamme sine tilhørere til at deltage i et rask lille udviklingsprojekt, hvor de ved at være parthavere i et dansk handelsskib, bound for Amazonas, kunne

tjene »en smuk lille Skilling hver ...« Kort fortalt kom Christmas afsted alene, og via Cadix-Barcelona-Lissabon stod han da i marts 1890 ud på sin første Atlanterhavsrejse med kurs mod Pará ved Amazonas-deltaet. Nu skulle ydes et kvalificeret modspil til de »to engelske Dampskibsselskaber, der med store Subventioner fra den brasilianske Regering besørge al Fragt og Passagerfart fra Europa til Pará og Manáos, og som tjene glubende ved denne Trafik ...«

Walter Christmas var her ude i et virkeligt pioneærinde. Det økonomiske samkvem mellem Danmark og Brasilien, ja for den sags skyld hele Sydamerika, var stadig i sin vorden. Statistikken siger om dette emne, at Danmark i årene 1890-94 gennemsnitligt importerede for 886.229 kr. fra Sydamerika, de 428.651 kr. posteret på Brasilien. Det var ubrændt kaffe, vi hovedsagelig købte i Brasilien, men de 13 tons, det drejede sig om i 1895, forslår kun lidt mod de 3-800 tons, der blev købt i Hamburg. Samme år importerede Danmark 4.200 t. uformalet hvede i Argentina – mod 7.000 t. i USA – samt 3.500 t. hørfrø. Herudover var det især handelsgødning (Chilesalpeter!), vi købte i Sydamerika. Femten år senere var billedet ikke væsentligt forandret. Ganske vist importerede vi for 4,5 mio. kr. fra Brasilien, men det var kun 0,7 % af den samlede indførsel, mens varerne den anden vej ikke engang kom op på millionen (892.000 kr. eller 0,2 %). Det var i 1910 de små 5.000 t. kaffe og 700 t. kakaobønner, som vejede mest i den brasilianske eksport til Danmark. Eksportvarerne var nu 318 t. smør i dåser og 715 t. Portland-cement, i begge tilfælde nye og højst salgbare artikler i det danske varekatalog. Argentina tog 1.253 t. cement plus en del maskiner og redskaber.

Efter denne afstikker til handelstabelværkerne genoptager vi beretningen om Walter Christmas' udlandsfærd. Ved ankomsten til Pará fik han en stormende modtagelse af den danske konsul, som gennem sine 6 år på stedet aldrig før havde set en dansker. Derefter begav han sig med en floddamper op ad Amazonas, om dagen fast placeret i sin rejsestol på dækket, klar til med sin riffel at plaffe løs på de søkøer (vacca marinas), hejrer og papegøjer, man kom på skudhold af. Omsider var de da i Yguitos i Peru, rejsens mål. Problemet her, fortalte den lokale præfekt ham, var at man savnede arbejdskraft. Indianerne kunne ikke tvinges til at arbejde og ville hellere strejfe om i skoven for at samle det kautsjuk, som de hvide købmænd i parentes bemærket kunne tjene masser af penge på. Negre kunne man heller ikke skaffe. Christmas' planer om en direkte handelsrute til Eu-

Sydamerika havde god brug for danske farmaceuter til opbygning af det lokale apotekervæsen. Cand. pharm. Aksel Møller Mørch (1858-1915), af vestindisk familie, var således apoteker i Canada de Gomez i Argentina. Her ses han med sin hustru Marie, f. Schnack, og to af sine tre døtre. Fot. i privateje.

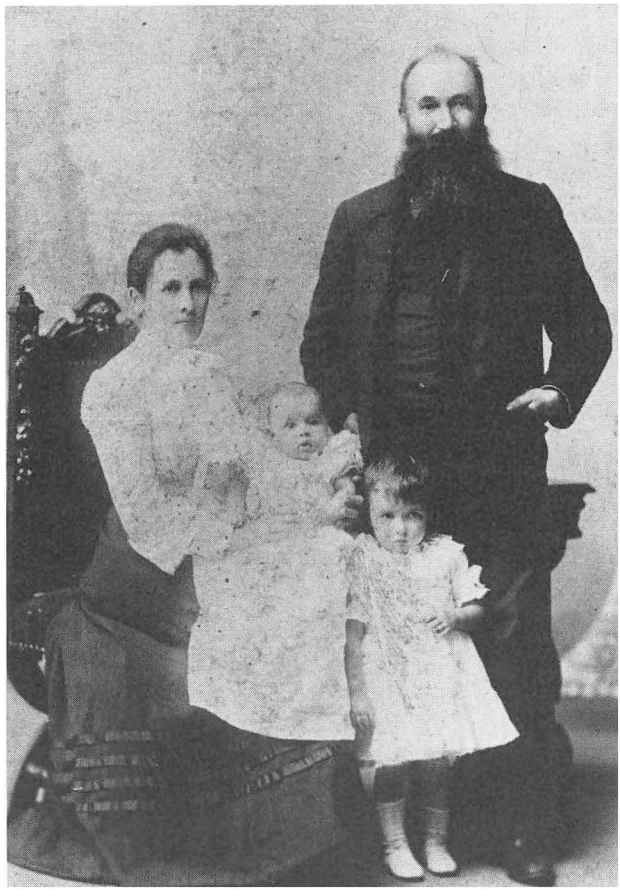

ropa, passende subventioneret af Perus regering, fik en god modtagelse. »Ligesaa kjedsommelige og højtidelige Brasilianere ere ligesaa muntre, elskværdige og ligefremme vil man finde Peruanerne ...«, skriver han. Og ind imellem handelsforhandlingerne dansede man lommetørklædedans, kaldet »la Chilena«, gik på krokodillejagt, hvorunder et 12-14 fod langt uhyre var nær ved at få Peder Most' skaber galt i halsen; eller man filosoferede over urskovens natsorte uhygge. Snart gik rejsen tilbage til Pará og derfra videre over Madeira til Liverpool, hvor en ung fru Christmas tog imod sin eventyrer af en mand. Hjemme i Danmark kom turens antiklimaks: Handelsstanden ville intet vide af handelen på Yquitos, ja dens propagandist blev endog udsat for det, han oplevede som smålig chikane.

Danske forretningsfolk i Sydamerika

Under gennemgangen af den danske udvandring til Argentina mødte vi en del forretningsfolk og ingeniører, som oprindelig var taget til Argentina, men derefter vandrede videre til Brasilien. I Blå Bog-litteraturen figurerer en række udvandrerskæbner, hvor Brasilien var det primære rejsemål. Kaffebranchen trak naturligt nok en del danske til sig, hvad enten de som Adam von Bülow, senere medindehaver af et stort handelshus og bryggeri, handlede med bønnerne, eller de som godsejer Ingvar Aagesen fra en senere periode selv avlede dem frem. Anlæg og drift af jernbaner, mæglervirksomhed og ostefabrikation er nogle af de aktivitetsområder, hvorved de første danske i republikken Brasilien var beskæftiget.

I Chile fandtes tidlig en lille koloni af danske i Valparaiso. Den mest kendte var nok Pedro Wessel, som fra sin udvandring i 1865 arbejdede sig op fra menig bankmand til medejer i en række industri- og handelsselskaber. Det bedste dokanlæg på Sydamerikas vestkyst var oprettet 1870 af en anden Valparaiso-dansker, Georg Schrøder. En anden ynglingsbranche for entreprenante danske var ingeniørvirksomheden. Det danske verdensfirma, teglværks-, cement- og maskinvirksomheden F.L. Smidth & Co., oprettet 1882, fik i 1906 entreprise på bygning af en cementfabrik i Chile, og det trak i sig selv flere danske ingeniører dertil. Men humaniteten havde også danske udøvere. Mest kendt er nok øjen- og ørelægen Jean Hugo Thierry, som udvandrede i 1896 for snart at blive godkendt som chilensisk læge. Sammen med en landsmand og sin kone oprettede han i 1913 det store børnehospital i Valparaiso. Hans villa lå meget passende i Calle Dinamarca.

Længere nordpå, i Peru, Ecuador, Colombia og Venezuela, møder vi den samme gruppering af Blå Bogs-danske som i Chile. Ikke så få begyndte her som apotekere for så senere at sprede aktiviteterne til andre områder, ikke mindst ølbrygningen. En enkelt fik koncession på at bore artesiske brønde i det sydøstlige Bolivia og fandt herved olie, hvorefter han solgte koncessionen til et amerikansk selskab.

Listen kunne gøres endnu længere, men det ville snart få karakter af mekanisk opregning uden større perspektiver. Det er faktum, at historien om den danske 1800-talsudvandring til Sydamerika endnu ikke er skrevet. Den unge tømrer, Frederik M. Dalgaard fra Lemvig, kunne i 1880'ernes slutning få arbejde hos to danske tømmermestre i Valparaiso, begge fra Fyn. Formentligt var de sejlet som skibstømrere, inden de gik i land i Chile. Ved overgangen fra sejl til damp faldt sejlskibsfolkene ud, men i stedet kom handelens, industriproduktionens og ingeniørarbejdets servicefolk – og på landet danske landbrugsteknikere. Men selv om vi kan klarlægge en række udvandringsforløb, savner vi stadig information om den historiske betydning, der må tillægges danskerne i Sydamerika og deres virksomhed dér.

USAs randområder trækker danskere til sig omkring år 1900

Geografiske og historiske hovedlinjer vedrørende danskertilvandringen

I forbindelse med skildringen af danskernes ankomst til North Dakota blev det pointeret, at en bebyggelse som Daneville i Williams, senere Divide County, på ganske kort tid havde fået aflæggere i det nordøstlige Montana. Det blev danskernes foretrukne område i denne delstat, fordi arealerne egnede sig fortræffeligt til dyrkning af sommerhvede, akkurat som i de to Dakota'er. Northern Pacific-jernbanens videreførsel fra Minnesota gennem North Dakota – Montana – Idaho og Washington, afsluttet 1883, gav også gode muligheder for at få varer ført fra og til området. Det kunne dog vare mange år, inden hovedbanen blev forsynet med de fornødne sidelinjer.

Helst ville danskerne dyrke korn og holde husdyr på almindelige midtvestbetingelser. Derimod stod de mere tøvende over for tørt landbrug (dry farming), som det f.eks. praktiseredes på højsletterne i Montana, Wyoming, Idaho og sydvestover mod Colorado og Utah. Skulle der tilmed organiseres kunstig vanding, var kapitalkravet ganske stort. Tre love fra henholdsvis 1877, 1894 og 1902 om særligt favorable opdyrkningsbetingelser for farmere på kunstvandede jorder, betød dog her en vis støtte til landmænd, der ville forsøge at forvandle ørkenstepperne til frugtbar agerjord. Ville man partout være hvedefarmer, kunne det ønske realiseres i Washington, en anden af de nye nordveststater fra den politiske unionsudvidelse 1889/90.

Udover den allerede nævnte Northern Pacific jernbane fra 1883 førtes her 10 år senere nok en bane frem til Seattle, Great Northern Railway. Udover disse øst-vestforbindelser var vestkyststaterne Californien – Oregon – Washington hængslet sammen af nord-sydgående trafikruter. Dampbåde havde man fra 1859, men alene det at fragte hveden fra Walla Walla-området ved grænsen til Oregon de 30 miles til Portland betød en væsentlig fordyrelse af produktet. Eftersom der fra 1868 blev sendt skibsladninger af hvede fra Portland til Liverpool, måtte de indre transportudgifter nedbringes, for at Stillehavsruten kunne stå sig i konkurrencen med Atlanterhavstrafikken. I 1882 åbnedes en jernbane fra Walla Walla til Portland, og to år senere var the Oregon Short Line ført til samme by. Den store Columbia-slette fra det centrale Oregon og videre nordpå gennem de sydlige dele af Washington og til Idaho var hermed blevet USAs alternative hvedeområde.

Til gengæld var Californiens hvedeeventyr definitivt blevet historie, da 1800-tallet gik ind i sit sidste årti. Delstatens begyndende opdyrkning efter 1850'ernes guldfeber havde ellers afstedkommet en enorm tilvækst i hvedearealet, spændende fra kyststrækningerne i nord med deres fugtige og kølige somre over de varme og tørre dalstrøg i midterområdet til de subtropiske busksteppeområder i det sydlige Californien.

De store farme med tusinder af acres domi-

nerede helt fra spaniertiden. Før 1848 var den ekstensive hvededyrkning snævert forbundet med landbrugsteknikkens seneste landvindinger. I 1854 indførte man her Hiram Moore's kombinerede høst- og tærskemaskine fra Michigan, og i 1880'erne var mejetærskeren videreudviklet til en 40-fods dampdrevet, selvkørende høstmastodont. I 1891 fik man en mejetærsker, der kunne køre på bakkeskråninger og i det våde delta ved Sacramento- og San Joaquin-flodernes fælles udløb, og fra 1904 havde man en larvefodstraktor, der kunne mave sig henover den våde jord. Faktisk blev San Joaquim-dalen i 1870'erne og 80'erne vidne til et mejetærskereventyr, der ligger 50 år forud for den tilsvarende revolution i Midtvesten. En af de vigtigste forudsætninger herfor er, at det næsten ikke regner mellem midten af maj og november. Californien er i det hele taget et udpræget vinterregnsområde.

Men nye afgrøder var kommet til. Gennem kunstvanding kunne de sandmuldede jorder og varmen i forening skabe forudsætninger for en storstilet avl af grønsager, sydfrugter og vin. Med køle- og konserveringsteknikkens fremvækst i sammenhæng med den trafikale revolution kunne de solbagte produkter forsendes til hele USA. Et andet vigtigt træk ved californisk landbrug er den store fjerkræavl. Den nødvendige arbejdskraft til så intensive produktionsformer fik man via den store tilstrømning af orientaler: kinesere (indvandringsstop 1882) og japanere samt mexicanere. I år 1900 hørte 62 % af de 28 mio. acres landbrugsjord i Californien til storfarme på over 1.000 acres, så her var brug for ekstra mandskab i sånings- og høstsæsonen. Indvandrede vinavlere fra Tyskland, Frankrig og Ungarn videreudviklede og forædlede den vindyrkning, som spanske munke havde introduceret på et langt tidligere tidspunkt.

Landbrugsindustrien fik her den meget vigtige opgave at forædle naturens rå frembringelser til konsumegnede produkter. Udvider vi begrebet landbrug til også at omfatte fiskeri og skovbrug, bliver industriens betydning umiddelbart indlysende. Såvel saltvands- som ferskvandsfiskeriet spiller en stor rolle. Laksefiskeriet i Columbia-floden gav tidligt stødet til at opbygge en fiskekonservesindustri i Oregon. De vældige skovstrækninger i hele det nordlige område trak en stor savværksindustri med sig, selv om skovbrugets helt store ekspansionstid ligger efter 1914, hvor Panama-kanalen muliggør transport til østkysten til konkurrencedygtige takster og dermed priser.

Californien er dog ikke USAs største landbrugsstat. Den rolle tilfalder Texas, som her skal afslutte præsentationen af USAs randområder som mål for europæisk indvandring. Som trappetrin i nærmest overjordisk størrelse rejser landområderne i Texas sig ét for ét, efterhånden som man bevæger sig fra de flade kystsletter og op mod Rocky Mountains i vest. På 3. niveau efter de flade strandstrækninger og de lidt højere kystsletter har vi en særdeles frugtbar muldjord, blæksort og fedtet som resultat af præriegræssets årtusindlange omsætningsprocesser. Af alle arealtyper i Texas er præriejorden bedst egnet til bomuldsdyrkning. Fra det centrale Texas til Virginia strækker sig et bomuldsbælte, der leverer $^4/_5$ af USAs produktion. Men Texas er andet end bomuld. Der dyrkes også en del majs, og ude ved kysten ris. Og i det nordvestlige højland findes de store kvægflokke, som i den klassiske rancherperiode drives op gennem Colorado til Wyoming.

Alle, der kan deres cowboyfilm, ved, hvad navnet Laramie i Wyoming står for. I 1892 var kampen mellem bofaste kvæg- og fårefarmere på den ene side og kvægdriverne på den anden så voldsom, at der måtte sættes regeringstropper ind for at få situationen under kontrol.

Det hører også med til karakteristikken af Texas som landbrugsområde, at kun 7,7 % af befolkningen i 1920 er indvandrere. Heraf er

de $^2/_3$ mexicanere, hovedsagelig bosat i Rio Grande-området, og henved 10 % tyskere.

Denne korte præsentation kan passende afrundes med en oversigt over de vigtigste lovgivningsinitiativer, USAs regering tog for at styrke landbrugets konkurrencesituation både som erhvervs- og som livsform i forhold til de hastigt fremvoksende byerhverv. Lige siden 1861 havde USAs toldlovgivning beskyttet de hjemlige erhverv mod import af billigere varer udefra. McKinley-tariffen 1890 hævede den gennemsnitlige beskyttelse til 49,5 %, og nu kom landbrugsvarer også med på listen over beskyttede varer. Syv år senere hævede man beskyttelsen til 57 %, og først i 1913 reduceredes disse satser. Desuden kom en del råvarer og landbrugsprodukter på friliste.

Pengepolitisk blev situationen præget af, at forbundsregeringen i 1896 suspenderede guldmøntfoden for derved at skabe en vis prisopgang (inflation). Selv om gulddollaren vendte tilbage som møntenhed fire år senere, fortsatte prisstigningerne imidlertid, fordi nye guldfund i bl.a. Sydafrika og Alaska tvang prisen på ædelmetallet nedefter. Men landbruget havde svært ved at skaffe sig den fornødne kapital, da banksystemet var for uudviklet. Da en landsbylivkommission i 1900 havde afdækket en del af landbrugets kreditproblem, et forhold som en senere pengevæsenskommission yderligere uddybede, skabte man i 1913 et decentraliseret nationalbanksystem, the Federal Reserve System. Bankerne kunne nu låne penge ud til landmænd mod sikkerhed i fast ejendom, og de federale reservebanker kunne genbelåne gældsbreve af kortere løbetid. I 1916 tilkom et føderalt udlånssystem, hvorefter den mellemlange kredit skulle tilgodeses gennem en kombination af driftslåneforeninger mod solidarisk hæftelse og udlån fra føderale landbrugsbanker. Først 1923 løste man nogle af problemerne omkring landbrugskreditten gennem 12 føderale driftskreditbanker.

Det moderne kommunikationssamfund støttede nok landbruget, først og fremmest gennem de forbedrede distributionsformer, men det skabte også problemer for det lille lokalsamfund ude på prærien. Nærbutikkerne blev stadig mere hårdt presset af de mange postordreforretninger, der var dukket op fra 1870'erne. Postpakkesystemet blev introduceret i 1913, og det skulle heller ikke gøre livet lettere for den lokale country general store. Bilen og telefonen forkortede også afstanden mellem by og land.

Prærieslетterne i Montana lokker folk til sig, indremissionske som grundtvigske

Da det rygtedes i den indremissionske Daneville-koloni i North Dakota, at der stadig var homestead-muligheder på de tilstødende prærier i nabostaten Montana, sendte menigheden en besigtigelseskomité til området. Rapporten herom var så positiv, at ugebladet »Danskeren« tog sagen op i flere artikler. Foråret 1907 var de første pionerer på plads nord for Coalridge, og snart kom flere til. Næste led i udviklingen blev et posthus og en country store, hvor man kunne købe de mest nødvendige ting. Udover danskerne kom snart flere til, eftersom området nu blev opmålt og solgt til nybyggere.

Men stadig var der langt til den livsvigtige jernbane. Forlængelsen af Soo-banen fra Flaxton til Ambrose kortede nok transportafstandene til nærmeste station ned, men det var først da jernbanen kom til Westby, Montana, at pionererne ligesom andre mennesker kunne løse billet til civilisationen. Græstørvshusene og -staldene ydede godt ly for regn og kulde i de første år, men med tiden blev de erstattet af træbygninger. En del pionerer tjente gode penge i de første år, hvor præriejorden gav 15-20 fold fra sig uden at få noget igen i form af gødning eller for den sags skyld nor-

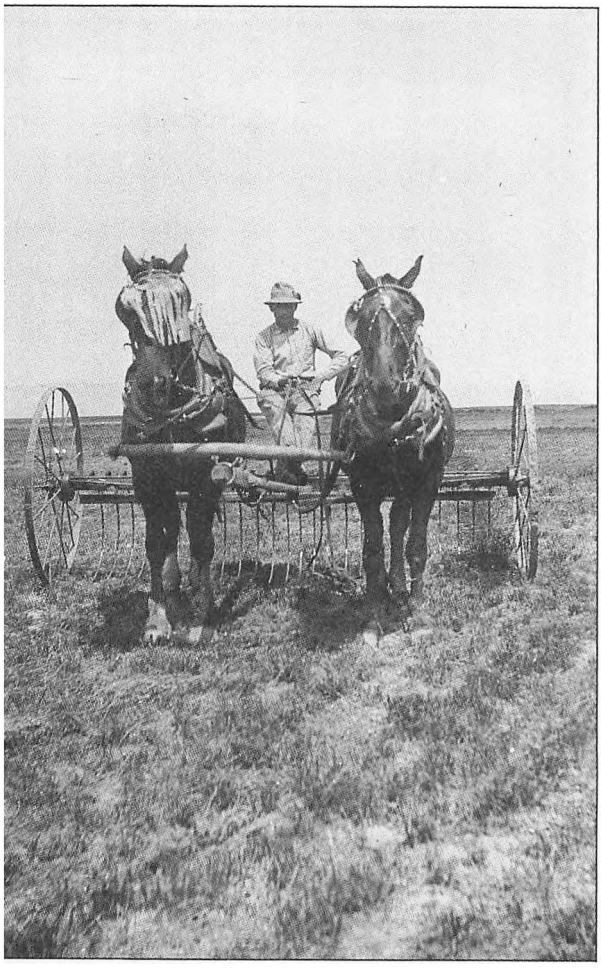

En dansk murer, Johannes Kannegaard (1888-1983), købmandssøn fra Tørring, udvandrede 1908 til Idaho. 1916 fik Kannegaard sin egen farm ved Melba og kun afbrudt af frivillig militærtjeneste 1917-19 drev han den i mere end 50 år. Sin første traktor fik han i 1940, men elektrisk lys så sent som i 1947. Fot. i privateje.

mal kultivering. Vinterrugen avledes mere og mere, også fordi den så at sige passede sig selv i den travle forårstid. Men foderafgrøder som alfalfa, kløver og bønner vandt indpas, efterhånden som de første års rovdrift begyndte at give bagslag.

Men også grundtvigianerne var med i koloniseringen af det nordvestlige Montana. I 1908 kom de første pionerer til det område på 12 × 20 miles, der senere fik navnet »Dagmar« med så danskklingende lokaliteter som »Himmelbjerget«, »Furesø« o.s.v. I løbet af få år nåede tallet på danske nybyggere op på 700, og den øde prærie blev forvandlet til frugtbare landbrugsarealer. Men koloniens fornemste pryd var dog de velholdte bygninger, som de lå der i prærielandskabet, omgivet af smukke og lægivende træer og buske. Eftersom høsten aldrig slog fejl i de første pionerår, hvor hveden gav en en 12-15 bushels pr. acre eller 20 fold, strømmede mange unge til »Dagmar«. I tiden 15/4-1/12 var der også arbejde at få dér; karlene kunne i 1916 regne med en 30-40 dollars pr. måned, piger det halve. Ved streng sparsommelighed kunne et ungt par lægge så meget til side, at de i løbet af et par år kunne begynde for sig selv. Da den lokale rapportør indsendte sin beretning til Salomons kalender for 1916, havde man netop lagt grundstenen til en ny kirke, ligesom man var i gang med at danne en ungdomsforening, der efter bedste danske mønster kunne afholde sine vinterarrangementer i forsamlingshuset.

Washington: et nyt hjemsted for danske hvedeavlere

Denne delstat, som først blev optaget i unionen 1889, gennemgik en rivende udvikling i de sidste årtier af 1800-tallet. Befolkningstallet gik således op fra godt 11.000 i 1860 til 1,1 mill. i 1910. Og danskerne fulgte godt med – fra 27 til 7.804 for at være helt nøjagtig. Det var hovedsagelig i den østlige del, at danske farmere bosatte sig for at dyrke hvede. Ved Wilbur i Lincoln County, 84 miles vest for Spokane, grundlagdes en dansk bosættelse i 1884, da to nybyggere, Gerhard Jürgensen fra Darum ved Ribe og Niels Lyse fra Randrup, med deres familier kom til stedet. Dorthea og Gerhard Jürgensen var udvandret til Iowa 1872, men havde ikke rigtig kunnet slå sig igennem under de vanskelige tider i 1870'erne. Snart kom flere danske til Wilbur,

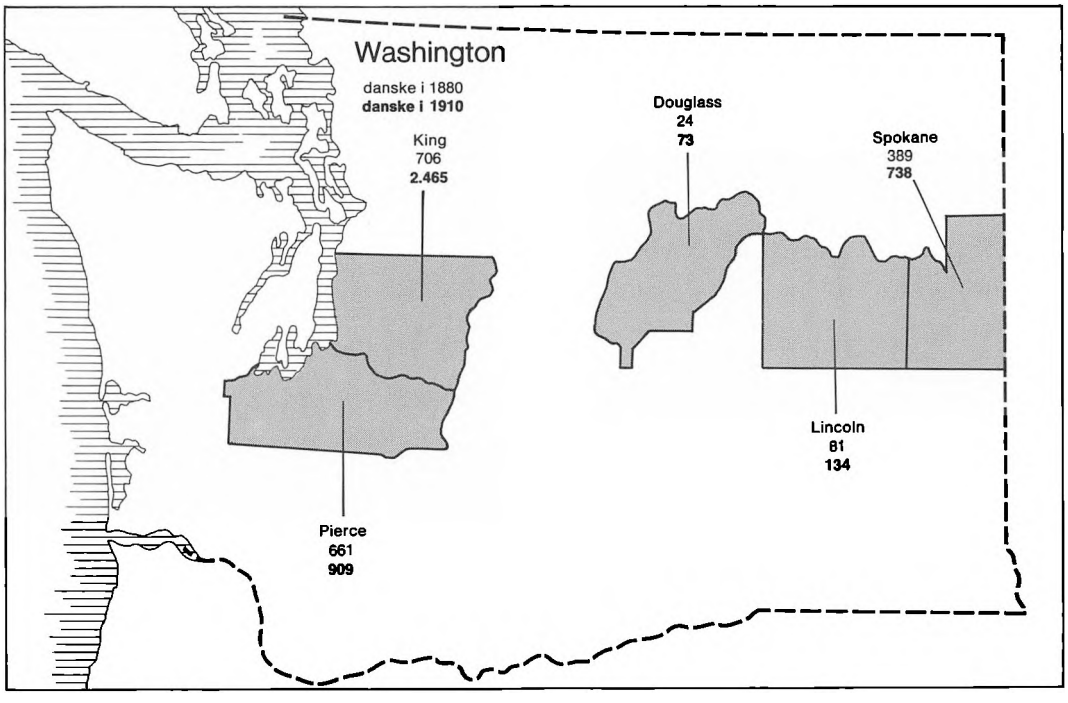

Dansk bosættelse i Washington. De åbne sletter mod øst og byerne Seattle og Tacoma mod vest blev Washington-danskernes foretrukne områder. I udpræget grad var der her tale om videre vandring fra ældre bosættelser i Midtvesten. Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

og opdyrkningen gik i gang. Hvedeavlen var dog en skuffelse de første år. Klimaet var for tørt, syntes det, og græshopper og egern kunne i forening gøre det af med de afgrøder, som trods alt voksede frem. En overgang lagde man da hovedvægten på heste- og kvægavl uden dog at tjene de helt store penge.

Northern Pacific-jernbanen med tilhørende sidelinjer var imidlertid ført frem gennem området, og det gav hvedeavlerne nyt håb, også fordi de nu havde lært at drive tørt landbrug med sommerbrak indskudt i sædskiftet hvert 2. eller 3. år. En forårsafgrøde af byg eller havre de første par år kunne også være en udvej. Men ukrudtet var svært at holde nede under disse forhold. Efter panikårene 1893-96 begyndte hvedeavlerne imidlertid at tjene gode penge, og fra århundredskiftet holdt mejetærskeren sit indtog. Op mod 32 heste eller muldyr blev spændt for maskinen, når den skulle bugseres op ad de stejle skråninger.

En dansker, L.J. Lauritzen, havde i mellemtiden bygget sig en stor kornmølle på stedet. Andre danskere handlede med møbler, isenkram og kolonialvarer, og atter andre drev håndværksvirksomhed af forskellig art. Julegilder ved vintertide og grundlovsfester om sommeren var de folkelige arrangementer, som var i stand til at bygge bro mellem danskerne i landsbyen og deres landsmænd ude på de stadigt voksende farme i omegnen.

Noget længere mod vest ligger Douglas County, på de tre sider rammet ind af Columbia-floden. På denne højtbeliggende, bølgende prærie bosatte sig i efteråret 1905 nogle danske nybyggere, der næste forår fik følgeskab af 5 familier fra Tyler, Minnesota, og 2 fra Marinette, Wisconsin. Den vulkanske

aske, som jorden her består af, holder godt på fugtigheden, og derfor kunne hvedeavlerne få en god høst, om blot de nøjedes med at tage en afgrøde hvert andet år. Om efteråret kunne man da opleve at se en meget lang karavane af kornvogne, hver forspændt 2-6 heste, som bragte årets hvede de 11 miles til kornelevatoren i Coulee City, det vestlige endepunkt af en gren af Northern Pacific-jernbanen.

En af de først ankomne danskere fra Marinette, P.K. Scheldt, blev dog hurtigt ked af den ensomme tilværelse oppe på højsletten. For 2.900 dollars solgte han da sine 160 acres til en besøgende fra Latimer, som havde læst om St. Andrews-kolonien i »Dannevirke« og nu ved selvsyn ville konstatere, om avisartiklens frihåndstegning holdt mål med virkeligheden. Den besøgende var Jens Peder Jensen, som vi tidligere har mødt i forbindelse med skildringen af Iowa-danskerne. Besætning og maskinpark på den sidst forpagtede farm i Iowa indbragte ham 3.500 dollars netto, lønnen for 10 års slid på forpagterbasis.

Da Scheldt skulle have godt 1.000 dollars for besætning og redskaber, blev der imidlertid et underskud, som blev dækket ind gennem et sælgerpantebrev på 1.500 dollars.

Selvejerfarmer Jensen gik da i gang med hvedeavlen. En god høst kunne betale farmens pris på én gang, og det uden tilførsel af gødning, blot man indskød en sommerbrak efter 2-4 års forløb. En bugnende høst fik de dog først i 1909, og dertil bedre priser, omkring 1 dollar pr. bushel mod 60-70 cents et par år tidligere. Danskheden havde gode kår blandt disse grundtvigianere. En dansk læseforening så dagens lys i 1909, og samme år modtog den en stor boggave fra den danske stat. Jensen var bibliotekar, ligesom han tog aktivt del i arbejdet i menigheden og i søndagsskolen. Danske Folkesamfund havde her en lokal kreds, hvor de fleste danskere var medlemmer. Ifølge Jensen var der derimod stor uvilje mod at gå ind i de engelsktalende, »hemmelige« foreninger Danish Brotherhood.

Årene 1910 og 1911 bragte dårlige tider for St. Andrews-farmerne, men så kom tre gode år på rad og række. J.P. Jensen solgte da hvede for 2-3.000 dollars om året og udvidede sin farm med såvel købt som lejet jord. Men sliddet bar sin pris. Jens Peder Jensen havde allerede under sin Iowa-tid haft vrøvl med lungerne, og under et ophold på pastor J. Madsens sanatorium i Brush, Colorado, blev sygdommen erkendt som værende tuberkulose. Hustruen Marie Kirstines helbred var også vaklende, og til sidst stillede lægen dem over for det ultimative krav, at de skulle forlade farmen og i stedet tage ophold i området vest for Cascade-bjergene. Farmen blev da forpagtet ud til 2 unge mennesker fra Wilbur mod $^1/_3$ af udbyttet fra hvedeavlen og et mindre beløb for græsarealet. Efter J.P. Jensens egen vurdering ville farmen i handel og vandel koste en 15-20.000 dollars samtidig med at den stod ham i 10.000. Besætning og udstyr indbragte ham 4.528,55 dollars, som han kunne tage med sig som sit nettoudbytte af 19 års farmervirksomhed.

Det føles dog helt symbolsk, når J.P. Jensen lader 2. del af sine »Minder« klinge ud i en stilfærdig hyldest til sine 5 børn. De, der nu er i alderen 9-25 år, har hele tiden taget deres del af slæbet og dermed tilvejebragt den arbejdskraft, som deres fader ellers skulle have lejet i dyre domme. To af sønnerne er i tilgift blevet så glade for landlivet, at de bliver på farmen som løsarbejdere. Det kunne jo være, at de på et senere tidspunkt selv kunne forpagte den fædrende bedrift.

Historien om Jensen-familiens seje og vedholdende indsats i en periode, hvor amerikansk landbrug var ved at arbejde sig ud af en lang modgangsperiode, er et godt eksempel på en dansk landarbejders sociale opstigning som amerikansk farmer. Det var J. P. Jensen naturligvis på det rene med, da han en snes år senere fæstnede sine »Minder« til pa-

piret. Derimod er der endnu ikke nogen, som har portrætteret sig selv som en social taber. Forlægget til en sådan historie skal hentes frem af sindssygehospitalernes, fængselsvæsenets og socialforvaltningernes arkiver. Mindre dramatisk har atter andre skæbner formet sig, når en tilværelse som byarbejder blev udgangen på et langt og forgæves livtag med naturelementerne ude på prærien. En tilbagevandring til Danmark, eventuelt på konsulatets regning, kunne også blive resultatet, selv om en fhv. Amerikafarer naturligvis risikerede at blive mødt med drilagtige spørgsmål om arten og omfanget af ens succes derovre.

Et socialistisk eksperiment ude midt i urskoven?

To nye danske udvandrere, en jyde og en lollik, brød i 1886 op fra Hartland-området i Wisconsin for at forsøge lykken i det nye pionerområde, Washington-territoriet. De fik arbejde ved Northern Pacific, der var ved at føre en linje til byen Tacoma. Af jernbaneselskabet købte de hver 40 acres skov á 7 dollars pr. acre, som de straks begyndte at rydde væk. Allerede året efter ankomsten kunne de sende bud efter familie og venner i Danmark. De, der kom med et par tusinde kroner på lommen, klarede sig dog bedre i starten, fordi alle materialer og redskaber var i høj pris grundet efterspørgslen. Snart var her 3 familier, 8 unge mennesker, 12 børn, i alt 27 mennesker. De levede her en lykkelig pionertilværelse, som senere kom til at stå i forklarelsens skær. »De kan nu tale om, at de, uden at tænke over det, vist var lige ved at indføre Socialismen (Fællesskabet) i Praksis ...«, skriver de to præster, som har fortolket skildringen af Enumclaw, Washington, til »Danske i Amerika«, bd. II.

Allerede i 1889 fik bebyggelsen en lille aflægger 4 miles længere vestpå, idet 3 familier fra Elk Horn i Iowa slog sig ned her. Snart var man nok til at danne en menighed inden for Den danske Kirke, og i 1899 byggedes en kirke. Det folkelige fællesskab gav sig også udslag i oprettelsen af flere andelsforetagender, såsom et gensidigt brandforsikringsselskab, et andelsmejeri, hvis søde fløde fik Grand Prix på udstillingen i San Francisco i 1915, og en brugsforening. Det er ikke svært at forstå, at en grundtvigsksindet person som Jens Peder Jensen, forhen St. Andrews, flyttede til Enumclaw i 1916, da helbredet gjorde knuder. Jensen kunne dog ikke rigtig forsone sig med, at præsten, pastor K. Knudsen, forlangte at blive tiltalt med »De«. Noget sådant skabte en unødvendig stor afstand mellem præst og menighed, fandt Jensen. Men et plaster på såret var det dog, at han var »dus« med præstens kone.

En dag i efteråret 1929 var den dansk-amerikanske digter og håndværker Anton Kvist på besøg i Enumclaw. I bebyggelsen »Flensted«, således opkaldt efter nogle af de første indvandreres udgangspunkt vest for Silkeborg, traf han bl.a. Jens Frederik Swinth fra Ydby i det sydlige Thy, »stærkt nedbøjet af Slid og Ælde, men med hellig Lykkeglans i sine dybe Øjne ...«. Denne pioner overlod Anton Kvist nogle optegnelser, som i redigeret og forkortet form blev optaget i »Den gamle Pioner fortæller« under overskriften »Erindringer fra mit Liv.«

Og Swinth havde faktisk noget at fortælle – om en opvækst i fattige og fortrykte kår, om dagligdagen hos en storbonde, hvor tjenestedrengens andel af kornsalgstidens almindelige bondevelstand var et hårdt slid, mange prygl og en usselig løn, og om hans forsøg på at slå sig igennem som kystfisker, færgemand og vragophugger. Det var kristendommen i Indre Missions forkyndelse, som gav Frederik Swinth – og før ham moderen og mormoderen – den sikkerhed og mening i tilværelsen, som de materielle vilkår nægtede ham. »Saa var det, at Planen blev lagt om at rejse her-

over til Amerika ...«, fortæller Swinth. Årstallet opgives ikke, men det må have været omkring 1891. Men først skulle der tages afsked, bl.a. med de grave på kirkegården, som gemte de jordiske rester af 7 børn fra ægteskabet med den jævnaldrende Karen. Men heldigvis havde andre 7 børn overlevet den farlige småbørnsalder og kunne tage med til Amerika.

Af økonomiske grunde foregik rejsen Rotterdam – New York med et hollandsk dampskibsselskab. Efter 12 dages behagelig Atlanterhavsfærd kom de 8 dages togrejse tværs gennem Amerika til at virke som én lang prøvelse, men omsider var de dog i Tacoma. Her fandt Frederik Swinth efter lang tids søgen 40 acres skovjord i Enumclaw, pris 480 dollars med 48 i udbetaling, resten til 7 %. Træerne på arealet blev brændt ét for ét, og snart var 32 acres ryddet. Fra Danmark blev der sendt penge til dem, til dels samlet ind på Helligsøegnen, og de blev brugt til at købe 80 acres til sønnen Filip. Et hønseri hjalp dem over den første svære tid, og der blev ovenikøbet råd til en Danmarksrejse i begyndelsen af 1904. Det var svært at sige farvel til familie og venner i Thy: »Vi maatte erfare den gamle Sandhed, at det bringer Smerte med sig at have hjemme to Steder, fordi man nu kun kan være det ene Sted ...«

I Amerika fortsattes tilværelsen som hønsefarmer, indtil Karen var slidt op af det hårde arbejde. Sønnen Hans overtog stedet, som senere blev til præstegård, eftersom Hans blev præst. Karen og Frederik Swinth flyttede til en ø i Puget Sound, hvor de fik en fredelig tilværelse som »husmandsfiskere«. Deres sidste år tilbragte de hos en datter og svigersøn i Enumclaw, men begge måtte de sande, at især sprogproblemet vanskeliggjorde kontakten med den engelsktalende 3. generation. Da satte Frederik, som nu var blevet enkemand, sig til at skrive sine erindringer. De blev som nævnt overladt Anton Kvist, ledsaget af følgende hilsen: »A will gjærn hjem eno en Gaang, men a er blewen fo' gammel te Turen, saa a will be dæ, i Guds Navn, aa hæls fræ mæ.«

San Francisco, et eldorado for danske værtshusholdere

Efter de hektiske guldgraverår omkring 1850 kom Californien ind i en roligere periode, hvor udviklingen baseredes på mindre spektakulære, men nok så solide ressourcer som jord, fiskerigdomme, skove og mineraler af den gængse art. En havneby som San Francisco fik her en vigtig rolle som handelsplads og som sæde for de mange institutioner og servicefaciliteter, som har til opgave at knytte forbindelsesbåndene mellem et ekspanderende samfund og en ydre omverden. Hoteller og værtshuse får her en central placering som mødestedet mellem allerede bosatte og nysankomne.

Denne formidlingsposition var som skabt til danske indvandrere, om man skal tro biografierne i redaktør Sophus Hartwicks tobindsværk om »Danske i California« (1939). Hartwick var fra omkring 1890 til 1930 redaktør af den stadigt eksisterende avis i San Francisco »Bien« og havde i kraft af denne position mulighed for at indsamle fødselsdags- og jubilæumsstof af den positive og selvbekræftende slags. Fiaskoer tælles kun med i det omfang, de belyser den portrætteredes enestående evne til at tvinge udviklingen den modsatte vej. Selv om vi jo tydeligt kun informeres om den retoucherede virkelighed og ikke den historiske, indeholder Hartwicks bøger et primærstof, som brugt med forsigtighed kan give et vist billede af danskernes placering i San Francisco og dermed Californiens udvikling.

»Hotel Larsen« – det lyder da godt dansk. Og hvad med »Tivoli Cafe«? Begge dele fandtes i det gamle San Francisco og ejedes af Carl Gustav Larsen, en snedker fra Odense,

En dansk guldgraver eller rettere: guld*vasker* Johannes Skaaning samt en kollega poserer for fotografen, væbnet til tænderne. Riflen kunne dog også bruges til fredelige formål, såsom jagt. Johs. Skaaning, f. 1865 som søn af en gårdmand i Krønge, udvandrede som 17-årig til Amerika. Da han var ud af en søskendeflok på 8, kunne han ikke gøre sig håb om en gård i Danmark. For en sikkerheds skyld medtog han en kogebog, så han selv ude i vildnisset kunne få sig et dansk måltid mad. Fotografiet i privateje.

der udvandrede i 1866 og tre år senere kom til San Francisco. Han tjente også gode penge på at opkøbe og udstykke et område, »Sunset«, til forretningsfolk og boligentreprenører, og skænkede senere et par godbidder af arealet til byen som kommunale parker. I 1938 afsløredes en mindeplade over Carl Gustav Larsen på en stor natursten i »Larsen's Park«.

Tyskerne havde deres Beer Gardens, hvor de naturligvis kunne få sauerkraut, pølser og andet solidt fra det tyske køkken; italienerne deres spaghettirestauranter og danskerne Coffee Parlors, kaffehuse, hvor danske kvinder med røde, hvide kinder serverede kaffe, vel at mærke *god* kaffe, æg, bacon, skinke, bønner, kager og æbleskiver. Men danskerne fulgte med udviklingen.

Da smagen omkring 1880 gik mod amerikanske restauranter med almindelig god mad på spisekortet uden overdrevent brug af krydderier som på italienske og spanske værtshuse, var danskerne straks med herpå. En sømand fra Svendborg Herman Hermansen fik i samarbejde med en landsmand etableret en sådan spiserestaurant »Good Fellow Grotto« i Odd Fellow-bygningen. Da jordskælvet i 1906 lagde byen øde, blev han præsident for et landkompagni. På »Lille Hans' Bar«, ejet af Hans O. Nielsen, fhv. sømand fra Langeland, kunne gæsterne fordrive tiden med at spille på rotter. I kælderen stod nogle tønder, fyldt med rotter. Små blodtørstige foxterrier blev sat derned, og den hund blev nr. 1, der på kortest tid gjorde det af med rotterne i sin tønde. Men forsikrer Hartwick, de gamle pio-

nerer var bedre end deres rygte. De greb kun til vold, når de fandt det nødvendigt.

Men andre professioner end værtshusfaget var repræsenteret blandt danskerne i San Francisco. Sømænd kunne tælles i hundredvis, men når de gik på land, blev de i stedet værtshusholdere, savskærere, urtekræmmere, grosserere, fotografer m.v. Blå Bogs-danskerne talte desuden finansfolk, politikaptajner, toldinspektører, kanonkonger og entreprenører. I kvarteret omkring South og the Market boede mange danske håndværkere samt søfolk, der nu ernærede sig som pramskippere. Flest danskere var der nok i Missionsdistriktet, hvor der i Howard Street var danske apoteker, værtshuse og forretninger. York Street mellem 21. og 22. Avenue var et »Lille Danmark«. Her havde bl.a. Sophus Hartwick og »Bien« til huse efter branden i 1906.

Dansk bosættelse i Californien. Selv om kortet kun viser de vigtigste bosættelsesområder for danskerne i Californien, er det dog tydeligt, at de her bosætter sig i klynger. Især var sydfrugtsområdet Fresno County et yndet rejsemål, ikke mindst for gigtplagede farmere *og farmerkoner* fra Det vilde Vesten. Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

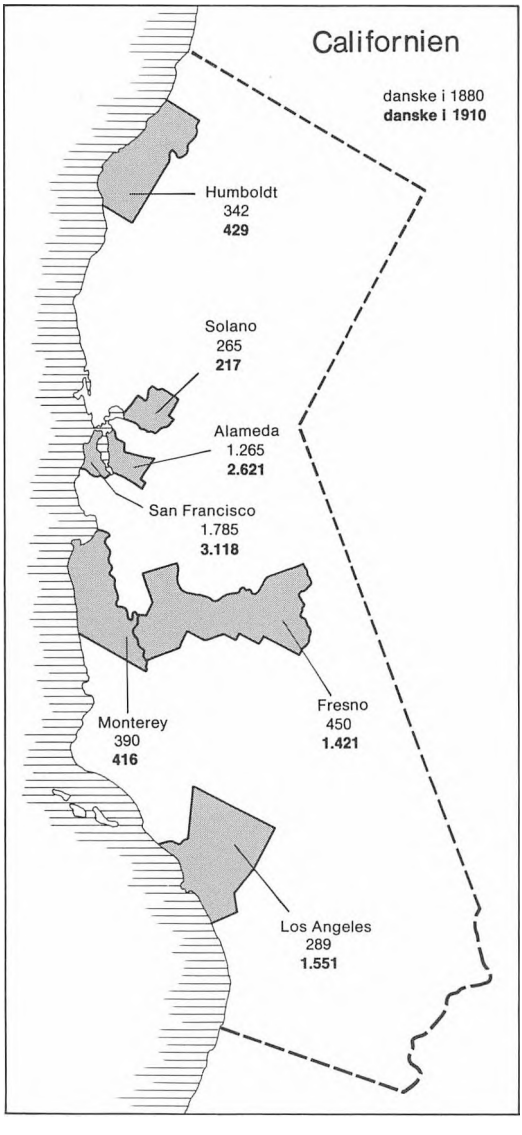

Danske i rosinbranchen

Trods det store tal på danske i de californiske storbyer er det dog i landdistrikterne, vi i denne periode skal finde de fleste landsmænd. Alameda County sydvest for San Francisco har danske pionerer allerede fra 1850'erne. Senere vandrede en del videre sydpå til Watsonville og til Salinas i Monterey County, dengang et mudderhul, hvor cowboys med deres kvæghjorde efter forgodtbefindende væltede sig og andre i sølet. Et par brædder udgjorde »fortovet« foran en forretning eller en »saloon« med fritdaskende halvdøre. Men så kom danskerne og andre ordentlige mennesker til Salinas, og området blev civiliseret. Omkring 1880 boede her et par hundrede danske, hovedsagelig langelændere og sønderjyder. En dansker, smed James B. Iversen, var medlem af det første byråd i 1867. Saloon- og hotelfaget havde mange danske udøvere her.

Den første danskerbebyggelse af et vist omfang opstod dog omkring Petaluma i Sonoma County, 75 miles nord for San Francisco. Området blev senere kendt under betegnelsen »The World's Egg Basket«, fordi det rummede et utal af hønsefarme med millioner af høns og kyllinger. En sønderjyde, Christo-

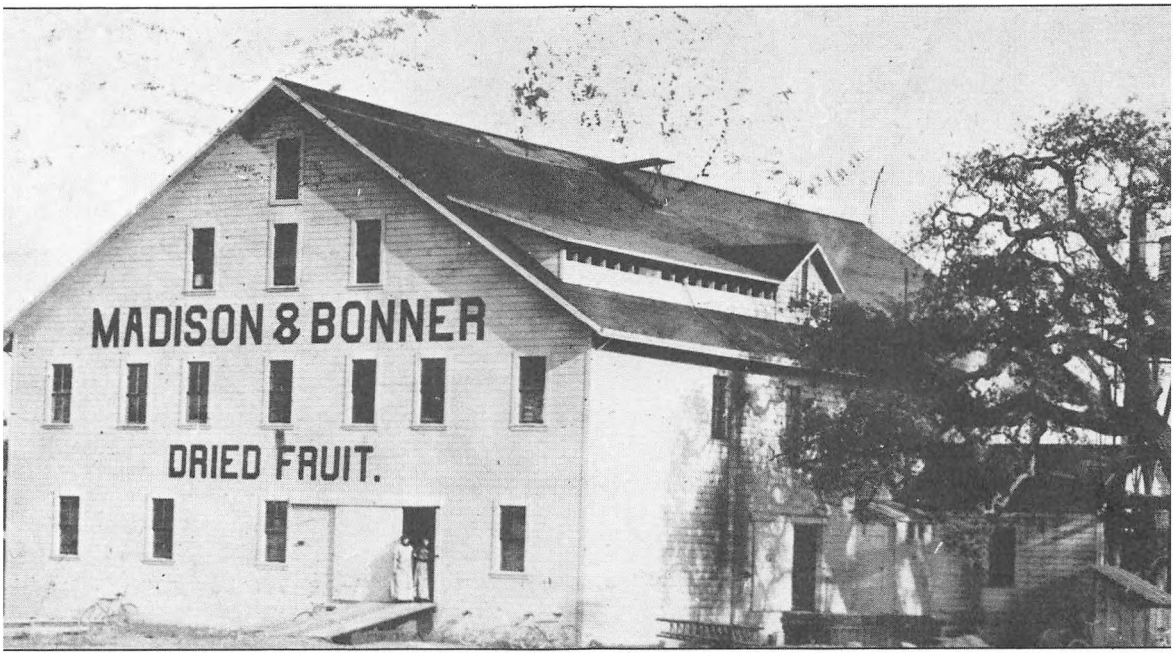

Den dansk-amerikanske rosinavler James Madisons frugtfarm i Fresno, Californien. Som ledende kraft inden for California Associated Raisin Co. gjorde han Sun Maid-rosinerne til en verdensartikel. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

pher Nissen, blev her foregangsmanden i kyllingeavlen, idet han som den første anvendte rugemaskiner. På 1 acre kunne trives en 1.000 leghorn-høns uden nogen form for hønsehus eller anden beskyttelse takket være det milde klima.

I den brede San Joaquin-dal sydvest for San Francisco ligger Fresno County. Den lette, sandmuldede jord er særdeles velegnet til dyrkning af sydfrugter, forudsat der kan etableres kunstig vanding. Hertil kom efter 1870 såvel danske indvandrere samt danskere fra Midtvesten, som ikke havde haft heldet med sig som præriefarmere. Spekulanter udparcellerede jorden i lodder på 20 acres og solgte den for 1.000 dollars. Det krævede selvfølgelig intensiv anvendelse af jorden, og resultatet blev de mange gartnerier og frugtplantager, som takket være Southern Pacific Railroad's forlængelse i 1872 kunne afsætte deres produkter til en større kreds af forbrugere. Men mange danskere, lokket derud af farvestrålende annoncer, fik et mindre chok, når de så de 20 acres gold sandjord ligge øde hen i den brændende sol, kun betrådt af græshopper, egern, coyotes og andre naturbeboere.

Snart byggedes en række kolonier som oaser midt i den sandede ørken: Central, Fresno, Washington, Scandinavian og American (1875-79), godt hjulpet frem af den megen omtale i emigrantaviserne.

Danskeren Charles A. Henry, født i København af skotske forældre og udvandret til San Francisco 1870, arbejdede her ihærdigt på at »sælge« de store kolonisationsprojekter bl.a. ved at udgive reklameavisen »Valkyrien«. Nogle gange tjente han store summer, atter andre satte han dem og mere til overstyr. Undertiden kom han helt galt afsted, som da han i januar 1890 kom til København for at sælge jord i Californien og til det formål

Rosinkongen i Fresno, Californien, James Madison (1859-1927), alias Jens Madsen fra Hviding i Tønder amt. Som sin tids kendteste dansker i Californien gjorde han et stort arbejde for at fremme danskhedens sag, bl.a. ved at være formand for alderdomshjemmet »Aldersly« i San Rafael, for »Dania af Californien« og for den komité, som 1914-15 fik etableret en Danmarksbygning på verdensudstillingen i San Francisco 1915. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

havde medbragt en kollektion tørrede frugter til fri prøvesmagning. Jorden kostede derovre 25-35 *kroner* pr. acre, fortalte han. Det skulle selvfølgelig være dollars, og så blev han fyret af sine arbejdsgivere.

Noget tøvende kom danskerne i gang med at dyrke de subtropiske produkter, de i barndommens Danmark vel næppe havde hørt om, endsige smagt. Ved et rent tilfælde blev rosinavlen introduceret i området 1877, da muskatdruerne på nogle vinstokke tørrede ud som følge af vandmangel. Nogle avlere afstilkede dem da, pakkede dem i kasser og sendte de noget indskrumpede produkter til marke-det i San Francisco. Med amerikansk smartness blev de dér solgt som rosiner fra Peru, hvad der kun befordrede salget. Snart var Fresnos rosiner dog lyst i kuld og køn, og et moderne eventyr kunne begynde.

Behovet for arbejdskraft blev nu ganske stort. Overalt i den gamle og ny verden averterede de californiske frugtavlere efter ledige hænder. En af dem, der fulgte kaldet, var Hans Chr. Nygaard Hansen med hustruen Sine og 2 børn på henholdsvis 2 og 1 år. Hans stammede fra Ulbølle på Sydfyn, hvor hans fader havde en større gård og Sine fra et friskolelærerhjem i Kerteminde. De havde antagelig truffet hinanden under Sines ophold på Ollerup Højskole, men fandt åbenbart ikke chancerne gode nok i datidens Danmark. I hvert fald udvandrede de til San Francisco 8/6 1887, små 3 uger efter brylluppet. Familien i Danmark blev gennem regelmæssige breve holdt underrettet om deres Amerikaoplevelser, og det er brevene til Sines hjem, historikeren Anne Lisbeth Olsen har udgivet i samlingen »Brev fra Amerika«.

Deres møde med Amerika fandt som nævnt sted i San Francisco, men da der ikke var arbejde at få dér, tog de straks videre til Ferndale i Humboldt County. Som vi senere skal se, var det heller ikke tilstrækkelig attraktivt at bo i det fugtige og tågede kystområde, og i februar 1891 tog Hans til Fresno for at få arbejde. Efter et par måneders forløb fulgte familien efter – på egen regning – og efter nogen søgen fik de ophold som husbestyrerpar hos en enkemand. En ko og nogle høns udgjorde i begyndelsen familiens ressourcer, men senere lejede de et stykke jord, hvorpå de ville indrette en kyllingefarm en miniature.

Sine fortæller dog ikke meget om dagliglivet, snarere er det den tilvandrede broder Asgejr og hans sorgløse ungkarleliv, der beskæftiger hende. Det irriterer hende over al måde, at han er mere optaget af de materielle end de åndelige (= grundtvigske) spørgsmål. Men han er vældig god til at tage sig af børnene og

til at hjælpe den ikke alt for arbejdsdygtige Hans med frugtplukningen. Gennem aviserne blev de imidlertid gjort bekendt med, at Dansk Folkesamfund var ved at oprette en koloni i det sydlige Texas, og i begyndelsen af 1895 rejste de derned. Vi skal senere følge dem i denne færd.

Vi har på forskningens nuværende stade ikke mulighed for at bedømme, om det i almindelighed gik danskerne bedre i Fresno, end tilfældet var med Sine og Hans Chr. Nygaard Hansen. Sophus Hartwicks værk indeholder i hvert fald ikke så få biografier over frugtfarmere, der klarede sig brilliant. James Madison fra Hviding i Tønder amt, udvandret 1875, kom efter mange forskellige jobs som bankmand, reder og jordspekulant til Fresno, hvor han blev rosinavler i den helt store stil. Det lykkedes ham her at få de andre rosinavlere med i en stor producentsammenslutning, California Associated Raisin Company, der gennem kontrol med udbuddet kunne hæve priserne. Se til de danske bønder, lød Madisons belæring; de har lært at stå sammen til forsvar af fælles interesser.

Også i sin egen gruppe, dansk-amerikanerne, talte James Madison sammenholdets sag og gik selv i spidsen for at få oprettet de fornødne institutioner og for at få samlet de midler ind, som kunne finansiere danske sindelagstilkendegivelser under de betrængte tider 1914-18.

På det lokale plan i Fresno virkede en lokal producentsammenslutning »Raisin Growers' Association«, hvor en fynbo, Robert K. Madsen, en overgang var bestyrer. Danske rosinavlere stod også bag oprettelsen af et lokalt andelsmejeri, Danish Creamery, der gennem årene hentede mange præmier hjem for sit dansk-amerikanske kvalitetssmør. I kirkelige og folkelige spørgsmål fandtes derimod den traditionelle kløft mellem de indremissionske og de grundtvigske danske, sådan som det er skildret i Marianne T. Stechers artikel »Danish Settlement in Fresno County, California: An example of accultaration to a foreign environment« (The Bridge, 1981). Når det lykkedes Fresno-danskerne inden for deres respektive grupper at opretholde et velfungerende nabofællesskab, skyldes det ifølge Marianne Stecher især de danske kirkers kulturelle sammenbindingskraft. Dette fællesskab trak mange danskere dertil, yderligere motiveret af det behagelige klima – fjernt fra Midtvestens voldsomme kontraster mellem varme og kulde.

Familien Madsen i Story City, Iowa, som vi tidligere har mødt, blev også smittet af denne Californiensfeber. Rasmus »Rob« Madsen, den næstyngste af Anna og Niels Madsens børn, solgte omkring 1907 sin farm i Story City for i stedet at blive frugtavler i Fresno.

Efter et besøg hos sin broder sommeren 1910 berettede Jane for sin onkel og tante i København om oplevelserne derude: »Det var et syn, jeg aldrig glemmer: Blomster saa store som træer, alle slags Frugt hængte paa træerne saa tykt, enhver gren havde en støtte under, so træerne ikke skulle brække af deres vægt ... Broder Rob har 25 agers (acres) plantet i frugt, engels(k) Valnøder ... Er meget varmt der, men kjölige nætter, kan sove med et tykt tæppe over sig. Folk er so brune som en spægegris, bliver snart gamle der, Rob ligner en gammel Mand, hans arbeide er maget strængt. Frugten modnes all paa en gang, af sin slags, skal passes strax ellers raadner den, baade Kone og Børn, ja, og jeg med, maa tage fat, hjælpe til ...«

Også søsteren Sophie besøgte Rob Madsen i Fresno. Men så gik hendes mand, Christiansen kaldet, hen og købte en ny vogn. Så røg Sophies Californienstur 1914. »... De er ogsaa meget kjede af det derude. Kunde jo got kjøre i den derud, men er bange for de store Bjerge, da de lidt store in Klippinge Bjærg ...« Næste år købte Christiansen imidlertid et hus i udkanten af Los Angeles og et nyt kapitel i den 59-årige Sophies liv kunne begynde.

Ærøboere og andre i Ferndale, Californien

Godt 100 miles syd for grænsen mellem Californien og Oregon ligger lokaliteterne Ferndale, Loleta, Eureka og Arcata. Hertil ankom i 1866 to Ærøboere, sømændene Rasmus Jørgensen og Laurs Albertsen. De levede af at fiske og sejle fragt på Eel River. De fik i 1873-74 følgeskab af en del danske landbrugsudvandrere, der ikke havde kunnet leve op til de høje jordpriser i countierne Marin og Sonoma. Allerede i 1875 var de første danske selvejerbrug i Ferndale en kendsgerning, baseret på kvæghold og mejeridrift efter dansk mønster. Snart var byen befolket af danske handlende, håndværkere, hotelværter m.v. Da der i høj grad var tale om familieudvandring, genlød bygaden af familiære tilråb, når farmerne og deres koner gik på indkøb.

Med tiden blev mejeridriften lagt i fastere rammer. En ærøbo, Peter Philipsen, var således første mejeribestyrer på Humboldt Creamery Association i Ferndale, baseret på dansk teknologi og danske maskiner. En kontrolforening (Cow Testing Association) efter dansk model var også Peter Philipsens værk. Snart var der danske mejerier på egnen. Det fugtige og milde kystklima i strøgdalene begunstigede græsvæksten, og det var jo gefundenes Fressen for højtydende malkekøer.

Det var til Ferndale, Sine og Hans Chr. Nygaard Hansen knyttede deres forhåbning efter skuffelsen i San Francisco juli-august 1887. De fik da også plads som bestyrerpar hos en ældre britisk farmer, men da denne skiftede mening, måtte de rejse igen. Senere forpagtede de en mindre farm, men da de intet ejede, måtte de låne sig frem hele tiden. I mellemtiden havde de fået deres første barn, en dreng, hvor en »engelsk kone« agerede jordemoder. Sines moder syntes åbentbart, den amerikanske velstand lod vente på sig, og Sine måtte da i et brev af 22/7 1888 tage Hans og sig selv i forsvar: »... For det første tror jeg ikke at vi bliver flyttede så langt bort uden at det netop var Guds vilje, og når jeg ser på, hvor grumme åndlig fattige folk er, så vi, hvor lidt livsudvikling vi end har, dog er langt rigere end dem, så kan jeg ikke lade være at håbe på, at vi med Guds hjælp engang skal få lykke til at hjælpe dem til at få øje på lid(t) andet, som er noget værd end blot det at slide som dyr for at tjene penge, såvidt vi kan se, har de ingen andre interesser end netop det ...«

På denne baggrund er det ikke svært at forstå, at de etablerede danskere i Ferndale efter alt at dømme vendte familien Nygaard Hansen ryggen. Kun de, der kunne klare sig på pionervilkår, havde en chance for at blive accepteret. Selvbevidste pionerer, hvoraf flere var udvandret for at frigøre sig for prøjsisk herremoral i militær iklædning, ville bestemt ikke lade sig lede eller »vække« af en fynsk bondearistokrat med almindelig højskolebaggrund. Der skulle stå køer i stalden, før en Nygaard Hansen kunne snakke med i pionerernes lag.

Som vi har set, valgte Sine og Hans at søge ned til varmen og de opreklamerede muligheder i Fresno. Meget kunne tyde på, at 1800-tals danskerne i Californien var en gruppe på vandring. Var det især lavere jordpriser, folk gik efter, kunne valget eksempelvis falde på Junction City i Oregon, hvor der både var en indremissionsk og en grundtvigsk bebyggelse, eller på den lidt senere danske koloni i Santa Ynez-dalen nord for Santa Barbara. Vi vil her følge de danske, som droges mod solen og varmen i det sydlige Californien.

Solvang – før turisterne kom

I september 1910 oprettedes i San Francisco et dansk-amerikansk koloniselskab. Formålet hermed var at opbygge et lille dansk samfund på Amerikas vestkyst, centreret omkring en grundtvigsk folkehøjskole med tilhørende kirke. Blandt initiativtagerne var to udbry-

dere fra det grundtvigske præsteseminarium, Grand View College i Des Moines, pastor Benedict Nordentoft og seminarielærer P.P. Hornsyld. Kortelig fortalt her brød de to ud fra Grand View College, fordi især Nordentoft med sin akademiske baggrund (cand.theol. fra Københavns Universitet) fandt, at det folkelige islæt dominerede på lærdommens bekostning. I denne konflikt fik de to følgeskab af en sympatisør, pastor J.M. Gregersen, West Denmark, Wisconsin. Nu skulle der bygges en rigtig dansk ungdomsskole, finansieret ved overskuddet fra salget af koloniselskabets jorder. En kreds af californiske venner sluttede op bag ideen og én af dem, sønderjyden Mads J. Frese fra Salinas, blev udpeget som bestyrer af jordopkøb og -salg.

Langt om længe lykkedes det Mads Frese at finde det rigtige stykke jord til formålet. En stor ranch i Santa Ynes-dalen, en 40 miles nord for Santa Barbara, ville sælge et areal på 9.000 acres, og efter en besigtigelse købte koloniselskabet det i januar 1911. Hvor en kommende landevej antagelig ville blive placeret, skulle oprettes en bebyggelse, og mellem mange forslag til navn udvalgtes »Solvang«. Med tanke på stedets idylliske og solbeskinnede herligheder, omkranset som det er af bakkedrag og bjerge, kunne intet være mere passende.

Jordsalget gik lidt trægt i begyndelsen, og derfor måtte de tre præster og lærere hver indskyde 2.000 dollars i skoleprojektet for at få skolen rejst 1911, sådan som kontrakten med jordsælgeren bød det. Først byggedes et hotel og en stor stald, derefter en interimistisk 2-etagers trækbygning til Solvang Ungdomsskole, hvor eleverne i begyndelsen sad på træblokke og studerede ved skæret af et lys. Før-

I 1912 grundlagdes i nær tilknytning til højskolen i Solvang, Californien, en dansk menighed inden for Den danske Kirke. Snart fik den sig sin egen kirke, umiskendelig dansk i sit ydre anlæg. Fot. Danish Immigrant Archives

ste vinterhold 1911-12 talte 41, de 23 fra Californien, de 7 fra Washington og resten fra de vestlige stater. På dansk og engelsk fik eleverne undervisning i almindelige skolefag samt i erhvervsmæssige emner. Da der var 44 elever næste år, opførtes en 3-etagers skolebygning, Atterdag College, som kunne åbnes 2/12 1914. Nu var Nordentoft eneejer. Gregersen og Hornsyld havde trukket sig ud af arbejdet i protest mod den kundskabsprægede undervisning, pastor Nordentoft gik ind for på bekostning af den folkelige islæt.

I oktober 1912 talte bebyggelsen 182 danskere, fordelt på 42 familier. Helt fra Danevang i Texas kom tre familier, som havde fået nok af at dyrke bomuld på vejrets og verdenskonjunkturernes betingelser. Da dette befolkningsgrundlag ikke var tilstrækkeligt, blev Gregersen sendt på en propagandarejse til Nevada og Iowa og fik da på en måneds tid afsat en 7.000 acres mere. Der var dog ikke tale om nogen samlet bebyggelse, kun en række spredte farme. Det Solvang, som turisterne af i dag kender, er bygget op omkring hovedvejen nogle miles vest for bebyggelsen. Udstykningen her tog fart omkring 1920, da Mads Frese begyndte at skille sig af med de 22 acres, han havde opkøbt til formålet adskillige år tidligere.

Danske bomuldsfarmere i Texas

Som skildret ovenfor fik den jyske møllersøn Jens Storm Schmidt et meget dårligt indtryk af Texas som indvandringsområde, da han i årene 1847-49 var deltager i den norske redaktør Johan R. Reiersens totalt mislykkede kolonisationsprojekt i det nordøstlige Texas. Eftersom danskernes interne vandringer i USA desværre ikke er systematisk undersøgt, kender vi ikke tallet på de danske, der som Jens Storm Schmidt bankede Texas' klæbrige jord af deres støvler for at søge andre græsgange. De meget små tal på danskfødte i delstatens enkelte countier vidner imidlertid om, at Texas havde en lav prioritet som udvandringsmål for Christian 9.'s undersåtter.

Som Kr. Hvidt skildrer det i »Flugten til Amerika«, havde Texas fra 1873 en generalagent i København, uden at det dog gav større resultat. I 1878 forsøgte hovedagent N. P. Frederiksen at få etableret en dansk koloni ved Seguin vest for San Antonio. En gruppe på tre danske blev sendt over for at undersøge forholdene, og to af dem vendte tilbage april 1878 for at aflægge beretning herom. Den tredje blev derovre for at være kontaktmand. Hovedagenten fik da oversat en engelsk beskrivelse af det sydøstlige Texas, påhæftet studiegruppens konklusion: at der var gode muligheder for folk med selv en lille kapital derovre, men især dog for børnerige familier, fordi det meste arbejde her var egnet for børn. Der hørtes aldrig mere om dette projekt.

Men jordopkøberne i Texas ville gerne have solgt de arealer, de havde sikret sig i den første pionertid. Et sådant foretagende var the Texas Land and Cattle Company i Omaha, Nebraska, med filialkontor i El Campo sydvest for Houston. Ejer heraf var H. Kountze, som også var formand for the First National Bank of Omaha, Nebraska. Kompagniet udgav i den anledning flere foldere, bl.a. en svensksproget, hvor man med støtte i optimistiske rapporter fra nybyggere på pladsen priste forholdene i »El Campo, Södra Texas, Solskenets och blommarnas land«. Som vi skal se, havde jordkompagniets salgskampagne også adresse til danske udvandrere.

I foråret 1894 tog Dansk Folkesamfund kontakt med the Texas Land and Cattle Company for at få realiseret F.L. Grundtvigkredsens drøm om en koloni af danske grundtvigianere i USAs sydlige områder. Her i Wharton County, 75 miles sydvest for Houston, kunne samfundet reservere ca. 25.000 acres, som pionererne derefter kunne købe for 9 dollars pr. acre. Den ene dollar skulle betales kontant, de 8 over en 8-årig periode til

7 % rente. Jorden var dels sandet muldjord, dels fed, sort og frugtbar muld med ler i bunden. Præriegræsset stod så tæt og frodigt, at det fejede undervognen ren på de køretøjer, der bragte de første pionerer de sidste 9 miles ind fra El Campo. Der var rigeligt med vand i undergrunden, forudsat man kom en halv snes meter ned i jorden. Til gengæld var vandet varmt, når det først var bragt op til overfladen.

Den første dansker på stedet var Dansk Folkesamfunds jordsagkyndige, J.C. Evers fra Clinton, Iowa. Han var i følge med to landsøgere, der nærmere skulle afsætte lodderne. Snart derpå fulgte de første to settlere, begge fra Benton, Minnesota. Efteråret 1894 og det følgende forår kom så mange, at der blev solgt de 8.000 acres, der var nødvendige for at få tildelt 160 acres gratis statsjord til kirke og skole. Det næste år solgtes imidlertid

Dansk bosættelse i Texas. Denne delstat blev aldrig et egentligt indvandringsmål, men fik først og fremmest sin befolkningsforøgelse gennem tilvandring fra andre delstater i USA. Det er bebyggelsen Danevang, som giver Wharton County førerstillingen som dansk bosættelsesområde 1910. Kilde: Den officielle amerikanske statistik.

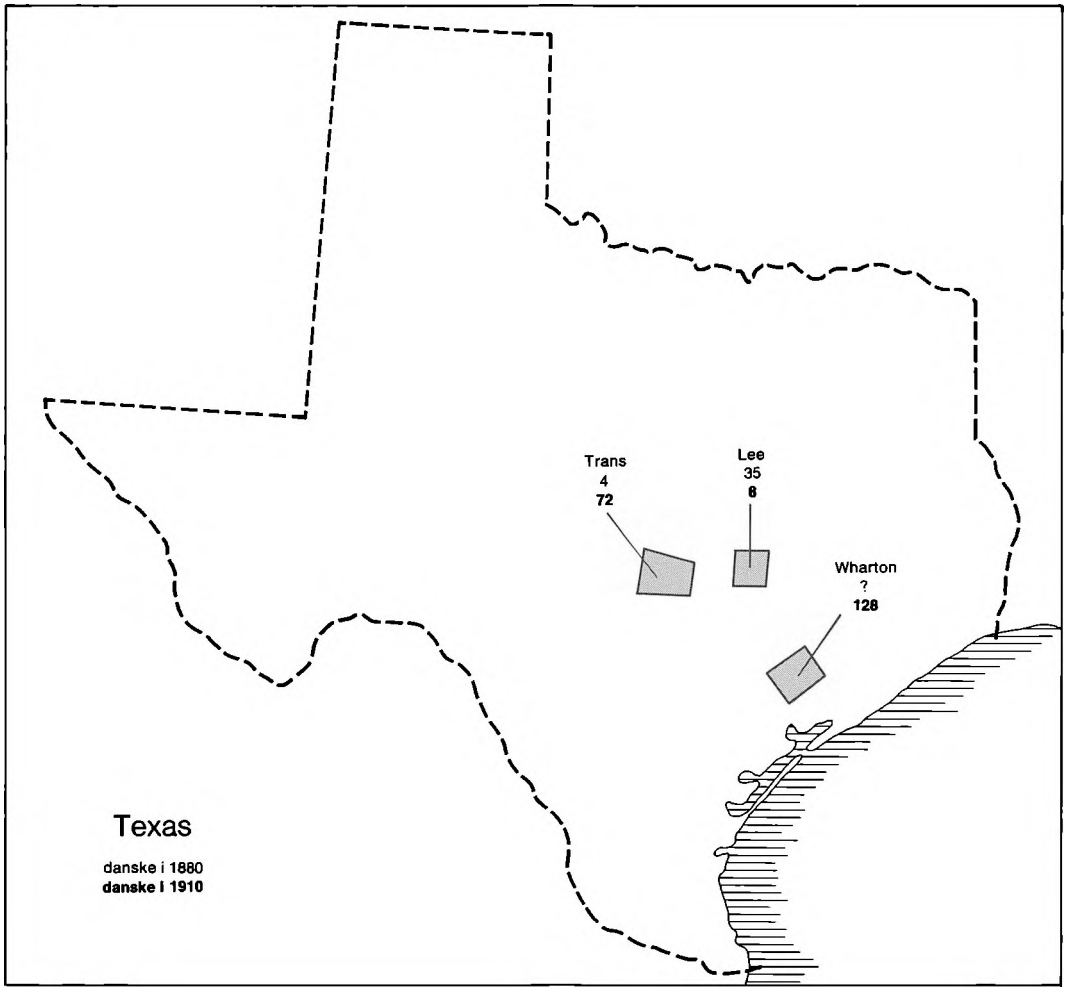

kun 4.000 acres, og dermed røg chancen for at få yderligere 160 acres statsjord. De fleste pionerer kom fra Sønderjylland, Fyn og Sjælland, men næsten alle havde boet andetsteds i USAs Midtvesten, inden de rejste de små 1.000 km sydpå til Danevang.

En af de første nybyggerpar var Andrea og Marcus Nielsen fra Tyler, Minnesota. De havde truffet hinanden under Andreas ophold på højskolen i Tyler og havde bosat sig dér efter brylluppet, eftersom Marcus var smed i byen. Han kunne imidlertid ikke tåle det barske klima, og da kom opfordringen til at flytte til et varmere klima i Texas dem svært tilpas. De købte 160 acres dernede, men da arealet var fladt som et stuegulv, kunne Marcus snart forestille sig de problemer, der kunne opstå i tilfælde af kraftige regnskyl. Men da der var en lille bæk i hver side, mente han, at vandet ville blive afledt på naturlig måde. Hvad han ikke kunne forestille sig var, at gennemsnitsnedbøren lå på godt 100 cm, henved dobbelt så meget som i Danmark. Jorden omkring bækkene måtte da inddiges for at holde vandet så nogenlunde væk. I regntiden måtte de ofte vade i vand til livet for at komme på wc.

I begyndelsen levede Andrea og Marcus i et primitivt hus, som væggelusene havde brugt som udklækningsstation. Ved at sætte sengestolperne i vand prøvede familien på at holde sengetøjet fri for lus, men så lod uvæsenerne sig blot dumpe ned fra loftet. Snart havde Marcus dog bygget sig en smedje og et toetagers beboelseshus med privatbolig på 1. sal, og ved at koge alt tøjet og i øvrigt rense alt indbo grundigt, lykkedes det dem at holde flyttedag uden medfølgende væggelus.

Men også på anden måde fik Danevang-projektet en lidt ublid start. Vinteren 1894-95 faldt der næsten ingen regn, så plovskæret kunne ikke gå i jorden. Derfor fik de færreste sået noget videre næste forår. Og da prærien brændte i februar, tegnede det hele ret håbløst for nybyggerne.

En af senere ankomne familier var Sine og Hans Chr. Nygaard Hansen. Deres jordlod var kun på beskedne 40 acres, hvoraf de to var pløjet, og »besætningen« bestod indtil videre kun af tre høns og 10 kyllinger. Her kunne den lille ko fra dagene i Fresno have gjort underværker, skrev Hans til sin svigermor 29/4 (19/6) 1895. Men det værste var næsten, at de ikke kunne deltage i festen for F.L. Grundtvig, fordi de ikke havde et køretøj. Den danske kirkes uofficielle overhoved besøgte nemlig kolonien i pinsen og foretog da de første kirkelige handlinger. Festarrangementet druknede imidlertid i styrtsøer af regn, og det fortælles, at såvel Grundtvig som J.C. Evers gav tårerne frit løb, da de drog fra Danevang. Det var jo heller ingen spøg at overlade landsmænd til deres skæbne på en dyngvåd prærie, aldeles uformuende over for dagligdagens nærmeste krav.

Årene op mod århundredskiftet, der for Midtvestens landmænd betegnede en opgangens tid, blev for pionererne i Danevang en periode fuld af prøvelser. Hans Chr. Nygaard Hansen måtte søge arbejde i Galveston for at tjene lidt til familiens underhold. Penge havde de ingen af, så de forfaldne renter på jordhandelen måtte lægges oven i gælden. Sine var ved at dø af skræk, da en fremmed skægløs person en dag stod i døren. Det viste sig at være hendes egen Hans, der under Galveston-tiden havde ladet sin patriarkalske skægprydelse barbere væk. Mest hjalp det dog, da naboerne kom dem til undsætning med et hold af plove, der på en dag brækkede en halv snes acres op. Det pyntede også lidt på deres situation, at de to heste, de efterhånden havde fået anskaffet, overlevede en grasserende hestesyge, miltbrand. Dyrene var så afkræftede af mangelfuld fodring, at de døde i snesevis 1897-98.

I begyndelsen ville danskerne dyrke majs, hvede og havre akkurat som i Midtvesten. Men da jorden ikke egnede sig hertil, måtte de noget nødtvungent gå i gang med at dyrke

sydstatsafgrøden bomuld. Jorden skulle da om efteråret pløjes op i kamme med 2-3 furer i hver kam, så rækkerne kunne stå med en meters mellemrum. Forårsarbejdet bestod da i en gang harvning, så kammene blev pæne og faste. Dernæst blev frøene sået med en 2-hestes plantemaskine til én række, efterfulgt af tromling samme dag. Senere kom kultiverings- og udtyndingsarbejdet, og 6 uger efter plantningen kom en første belønning for arbejdet: det smukke syn af en blomstrende bomuldsmark. Endelig kom plukningen i månederne august-december. Når der var plukket en ca. 800 kg råbomuld, havde man en balle. Den blev så kørt til nærmeste bomuldsmølle, hvor frø ($^2/_3$) og bomuld ($^1/_3$) blev skilt fra hinanden. To baller råbomuld gav 1 ton frø til en pris af 6-16 dollars, stort set svarende til betalingen for rensningen. Bomulden var beklageligvis nede i en pris på 8 cents pr. kilo, og da en normalavl var på $^1/_2$ balle pr. acre, kunne der ikke blive et større overskud til bomuldsavlerne, når først arbejdskraften havde fået sit.

Var familien ikke så heldig at kunne trække på børnenes arbejdskraft i plukkesæsonen, måtte man i stedet leje fremmede hertil. Det var især mexicanere og negre, der for 60-100 cents pr. 50 kg råbomuld påtog sig dette arbejde. Kombinationen af stigende bomuldspriser efter århundredskiftet og en rigelig og billig arbejdskraft skabte baggrund for en voksende velstand. Som en pionerdatter skrev mange år senere i Danevangs 50-års jubilæumsskrift: »Efter som Tiden gik blev Avlen bedre og vi fandt, at vi trængte til de sorte og brune Folk for at faa Høsten bjerget. Ja, maaske ogsaa de har deres Andel i, at Danevang blev saa god en Koloni. De havde jo mange Fejl, hvad vi snart fandt ud af, men med en god Villie og Behandling gik det altsammen godt ...«

Den tidligere omtalte Andrea Nielsen havde også et noget ambivalent syn på de farvede medborgere. På den ene side var hun ængstelig ved blot at køre forbi negeren George Peters, på den anden var hun svært beroliget ved at have familien Peters i sit hus en nat i juli 1909, hvor en orkan sydfra væltede huse, lader og vindmøller omkuld som var det korthuse. For en sikkerheds skyld låste Andrea dog sin dør til privaten »for jeg kunde aldrig blive vant til at have disse »sorte« omkring os ...«

Som nævnt blev tiderne efterhånden bedre for Danevang-danskerne. Så tidligt som i 1897 konstruerede Marcus Nielsen med teknisk assistance udefra den første bomuldsmølle, og samme år etablerede farmerne en gensidig brandforsikringskasse. Fællesskabet rakte også til opførelsen af et forsamlingshus (1895), hvortil Dansk Folkesamfund havde bevilget 500 dollars. Her blev også holdt gudstjeneste i menigheden, stiftet 24/5 1895, indtil kirken kunne indvies i 1909. Forsamlingshuset fandt i det hele taget rig anvendelse; dansen blev således trådt så eftertrykkeligt, at forårets værste arbejde for kvinderne faktisk var at brække den indslæbte jord af forsamlingshusets gulv.

Den voksende farmervelstand gik dog Nygaard Hansens dør forbi. Udover nabohjælpen holdt de små pengeforsendelser fra familien i Danmark hjemmets økonomi oven vande. Sine måtte bruge al sin fantasi – og en håndsymaskine til 10 dollars – til at vende det aflagte tøj nok engang til brugbare hverdagsklæder. De velbegavede børn, efterhånden 10 i tallet, klarede sig godt, selv om skolegangen var lidt tilfældig.

De åndelige spørgsmål måtte efterhånden vige for de praktiske, når Sine skrev hjem til sin moder. Når Hans en sjælden gang førte pennen, var det for at fortælle, at de påny havde fået familieforøgelse. Begge var de enige om at kritisere deres præst: »Vi havde ventet os saa meget af Præsten men det er saa Lidt, saa grumme lidt, han kan give, saa vor Skuffelse var meget stor og meget bitter ...« skrev Hans 4/1 1902. Andetsteds lyder dog

dommen over den pågældende, pastor K.J. Kristensen, at han måtte tage nattetimerne til hjælp for at kunne nå rundt i distriktet pr. hesteryg. Og mangen en dollar fandt vej fra hans egen lomme til en fattig nybygger, når han kom på besøg. Men grundtvigianeren Hans ønskede nok mere af en præst end hjælp i materielle anliggender. Det hjalp dog lidt på hjemmets økonomi, at sønnen Uffe og datteren Anna blev store nok til at tjene lidt penge. En overgang syslede den efterhånden 55-årige Hans med planer om at blive bomuldsfarmer på De dansk-vestindiske Øer, men derved blev det. Lovende olieboringer 4 miles sydvest for Danevang fik i 1908 kolonien til at vejre økonomisk morgenluft, men senere hørtes ikke mere derom.

Brevene til hjemmet slutter i 1910, hvor Sines moder dør. Fra boet i Kerteminde blev brevene sendt til udgiveren Karl Larsen. Uvist af hvilken grund så brevsamlingen dog først dagens lys i 1981, hvor Anne Lisbeth Olsen udgav dem i »Brev fra Amerika«. Imens gik livet stilfærdigt videre i Danevang. Den noget lunefulde bomuldsøkonomi skaffede til dagen og vejen, men så sent som i 1916 fandt en besøgende, en tidligere Danevang-beboer, at det var lidt knapt for mange af dem dernede. I et senere kapitel skal vi opholde os lidt mere ved Danevang-koloniens udvikling i Mellemkrigstiden.

Danskernes bosættelse i USAs randområder

Som en art sammenfatning af dette kapitel om danskerne i det fjerne Vesten og det varme Syden bringes nedenfor tallene for danskfødte beboere i de største danskercountier i delstaterne Washington, Californien og Texas. Tallene giver ikke i sig selv mulighed for at analysere de indre vandringer i Amerika, men kan formentlig give læseren et indtryk af, hvor stor en andel danskerne udgjorde af befolkningen de pågældende steder.

Danskerne i Washington, Californien og Texas

Delstat: *Washington*	1890			1910		
County	Ialt	fremmedfødte	danske	Ialt	fremmedfødte	danske
King	63.989	20.988	706	284.638	74.951	2.465
Lincoln	?	1.702	81	17.539	2.718	134
Pierce	50.940	16.817	661	120.812	31.237	909
Spokane	37.487	8.959	389	139.404	26.828	738
Douglass	3.161	451	24	9.227	957	73
Delstat: *Californien*						
Alameda	93.864	30.946	1.265	246.131	59.624	2.621
Fresno	32.026	8.062	450	75.657	15.987	1.421
Humboldt	23.469	6.378	342	33.857	9.169	429
Los Angeles	101.454	23.899	289	504.131	88.436	1.551
Monterey	18.637	5.326	390	24.146	4.051	416
San Francisco	298.997	126.811	1.785	416.912	130.874	3.118
Solano	20.946	7.251	265	27.559	5.982	217
Delstat: *Texas:*						
Lee	11.952	1.549	35	13.132	1.046	8
Trans	36.332	4.334	4	55.620	5.486	72
Wharton	?	?	?	21.123	1.927	128

Kirke- og organisationsdannelse blandt de danske Amerikavandrere

Om at få sig en kirke

I fortællingen »Præriefolk« fra 1907 lader den dansk-amerikanske forfatter og højskolemand Carl Hansen handlingen begynde i et dansk kirkemiljø i Chicago. Hovedpersonerne Andreas Svendstrup og Johanne Nielsen har været til aftengudstjeneste i en dansk kirke, og som de spadserer tilbage, bliver Johanne overtalt til at tage med ud til Dakota for at begynde en ny tilværelse som pionerfarmer. Omend Carl Hansen ud fra sin nære tilknytning til grundtvigske kredse nok er tilbøjelig til at overbetone kirkens betydning for indvandrerne, kan der ikke herske tvivl om, at den derovre blev søgt af mange, som aldrig ville have mødt frivilligt op i en kirke i moderlandet. En sådan holdningsændring kunne da være fremkaldt af den udmarvende ensomhedsfølelse, som ofte hjemsøgte udvandrerne straks efter ankomsten til det fremmedsprogede Amerika. Troen på et højere forsyn blev da i mange tilfælde det redningsnet, som bar folk igennem trængslernes første, svære tid.

Den amerikanske geograf Robert C. Ostergren har beskæftiget sig med indvandrerkirkens rolle, jævnfør hans artikel »The Immigrant Church as a Symbol of Community and Place in the Upper Midwest« (Great Plains Quarterly, 1981). Overalt i Midtvesten rejstes kirker især i de »tyske« og »skandinaviske« områder i det sydlige Wisconsin og det centrale Minnesota. Som vor tids bankfilialer rejstes kirke ved kirke ned langs bygaden. Folk kunne let gå forkert, sagde lutherske og katolske kirkeledere, når de sekteriske kirkesamfund rejste deres kultsteder tæt op ad allerede eksisterende kirker. Konsekvensen kunne da blive, at der blev sat et himmelstræbende spir på den første, ofte ret primitive kirkebygning. Selve bygningen kunne også blive udskiftet og udvidet en 3-4 gange, før den fandt sin endelige form.

Kirken var det sociale center i området, og specielt for de svenske indvandrere fra Rättvik i Dalarna til Cambridge, Isanti County, Minnesota, har Ostergren kunnet vise, hvorledes menigheden her organiserede sig distriktsvis i forhold til kirken, ganske som hjemme i Sverige. I kirken sad mændene i den ene side, kvinderne i den anden, som de havde gjort det i århundreder hjemme i Dalarna.

Tilsvarende observationer er gjort af Jon Gjerdes i en artikel i Journal of Historical Geography, 1979 »The Effect of Community on Migration: Three Minnesota Townships 1885-1905«. Kirkens placering er her afgørende for, hvor folk bosætter sig. Når bebyggelsen er sluttet, viser det sig rent faktisk, at den i mangt og meget afspejler situationen i den norske hjembygd før udvandringen. Dermed var den sociale rangorden, sådan som den var udtrykt i gårdenes og jordernes indbyrdes placering, på en måde omplantet til Amerika.

Tilsvarende undersøgelser er endnu ikke gennemført i danske settlementer i Midtvesten. På forhånd må man også nære en del skepsis over for en kritikløs anvendelse af svenske og norske bebyggelsesmodeller, fordi der i det danske eksempel aldrig er tale om regulære landsbyudvandringer. På den anden side må det have styrket en farmers sociale position, hvis han ved at afgive det fornødne stykke jord til kirkebygningen fik det fælles mødested placeret tæt ved farmen.

Som vi har set det var kirken mødestedet for de landsmænd, som boede i dens opland. I mange kirker kunne man få sig en kop kaffe og et stykke kage, når først gudstjenesten var behørigt overstået. Snakken gik da om hverdagslivets mange problemer, indtil pligterne atter kaldte én tilbage til hjemmet. Rådede man ikke over en kirke, kunne dagligstuen derhjemme danne rammen om den hellige handling. Og havde man ikke en præst på stedet, kunne en lægmand nok overtales til at læse op og kommentere søndagens tekst. I frikirkelige menigheder var dette reglen, ikke undtagelsen. Opbruddet fra hjemlandet var da ofte sket i en skarp protest mod den måde, hvorpå kirkens mænd forvaltede deres embeder.

Men selv om man ville have en præst til at udføre de kirkelige funktioner, var det ikke givet, man kunne få fat på en sådan. Der var som regel ikke arbejdsløse præster i moderlandet, og sad en cand.theol. først i et trygt og godt embede, skulle der blæse en meget strid vind, før man byttede præstegårdsidyllen ud med nybyggerpræstens dårligt aflagte og yderst strabadserende gerning som dagligstueprædikant. Når en menighed selv skulle aflønne præsten og desuden afholde de øvrige kirkelige udgifter, måtte det etniske befolkningsunderlag være i orden, inden man skred til at danne en menighed.

Når man erindrer sig, hvor fåtallige Amerikadanskerne var i de første årtier, og hvor spredt de boede, kan det ikke overraske, at de første danske menigheder blev grundlagt så sent som i 1860'ernes slutning. I det omfang de tidlige danske udvandrere havde behov for kirkelig (præstelig) betjening, måtte de da søge andetsteds hen. Ville de for enhver pris bevare tilknytningen til en luthersk kirke og helst også til en præst, de kunne forstå, lå det lige for at søge hen til en norsk, eventuelt en svensk indvandrerkirke.

Den norske kirke vil ikke slippe udvandrerne

Af sproglige og andre grunde var det dog den *norske* kirke i Amerika, som 1840'rne og 50'ernes danske udvandrere søgte hen til. Men som allerede nævnt var den første præst i den norske kirke i Amerika en dansker, ærøboen C.L. Clausen. Før han blev ordineret i oktober 1843, blev de norske udvandrere i Wisconsin ustandselig løbet på dørene af alle mulige prædikanter: kvækere, mormoner, baptister, metodister og presbyterianere. I denne situation *måtte* moderkirken i Norge sende en kompetent mand over for »at bringe Orden i de kirkelige Forhold ... og faa omplantet en norsk-luthersk Kirke efter Moderkirkens Skik ...«, som det udtrykkes i H. Halvorsens »Festskrift til Den norske Synodes Jubilæum 1853-1903« (1903).

Det blev som tidligere omtalt pastor J.W.C. Dietrichson fra Frederikstad, som blev sendt derover 1844 med rejsen betalt af en farvermester i Christiania. Dietrichson oprettede da en menighed i Koshkonong og for at få skabt den for ham nødvendige kirkeorden, blev kolonisterne stillet over for en række spørgsmål først og fremmest disse: »Vil du høre med til den norsk-lutherske Menighed her? Vil du til den Ende underkaste dig den Kirkeorden, som vort Fædreland Norges Kirkeritual bestemmer? Vil du love, at du ikke skal kalde eller antage nogen til din Præst og Sjælesørger, end en saadan, der klart kan godtgøre, at han er en efter den norsk-luther-

ske Kirkes Orden retteligen kaldet og ordentligen indviet Præst? Og vil du vise denne af dig i Forening med Menigheden kaldede Præst som din geistlige Øvrighed den Hørighed og Lydighed, som et Menighedslem skylder sin Sjælesørger ...?« På dette lydighedsbrev fik han straks en 40-50 underskrifter.

Som man vil se, søgte den norske kirke fra starten at få omplantet den gammel-lutherske bodskristendom til nybyggerne i Amerika. Men selv om den norske kirke i Amerika altid har holdt fast ved de religiøse former, har den aldrig formået at gennemtvinge en kirketugt efter gammelnorsk model. En stor del af de norske udvandrere vendte sig helt fra kirken, hvad enten de nu gik ind i frikirkelige forsamlinger eller slet og ret viste sig religiøst indifferente. Og selv inden for kirken bredte der sig ligefrem en oprørsstemning, da præsterne i 1853 søgte at stramme grebet om de enkelte menigheder ved at organisere dem i en synode (kirkeforsamling). Her blev kirketugten officielt konfirmeret, først og fremmest præstens ret til at nægte folk adgang til alterbordet. Nadvernægtelsen ramte ikke alene personer med »usædvanlige og ualmindelige« laster, men også sådanne, som bandede og sværgede, teede sig letsindigt eller var ulydige mod deres forældre.

I synodestriden som i andre diskussioner om gudsdyrkelsens form og indhold indtog C.L. Clausen et liberalt for ikke at sige grundtvigsk standpunkt. Som den norsk-amerikanske kirkes første superintendent havde han været med til at udforme et forslag til en kirkegrundlov. Her blev det i § 2 fastslået, at kirkens lære »er den, som er aabenbart igjennem Guds hellige Ord i vor Daabspagt, samt i det gamle og nye Testamentes kanoniske Skrifter ...« Dermed var bibelbogen placeret i 2. række i forhold til det levende ord, sådan som det lyder ved dåb og nadver. Med denne formulering ville den norsk-amerikanske kirke have bekendt sig til den grundtvigske kristendomsopfattelse, hvoref-

Annonce fra sidste halvdel af 1800-årene for »Onkel Toms hytte«, som blev en verdenssucces. En tysksproget udgave kunne tilbydes emigranter med dette modersmål.

ter kirken snarere er et kultsamfund end en religiøs organisationsform.

Det kunne de autoritetstro norske teologer naturligvis ikke acceptere, og formuleringen »i vor Daabspagt samt ...« blev stemt massivt ned. Clausen, som påpegede, at den oprindelige formulering dækkede hans synspunkt, trak sig da gradvis ud af arbejdet og helligede sig de kommende år virksomheden som Ansgar-koloniens åndelige og verdslige overhoved. I 1861, da den norske synode talte henmod 70 menigheder, blev han imidlertid genoptaget som medlem af samme, idet han ifølge referatet erkendte det skæbnessvangre i sin grundtvigske »vildfarelse«, omend han dog måtte mene, at der også blandt de vildfarne kunne være dybt alvorlige kristne.

Men enigheden varede kun kort. I 1861, da den amerikanske borgerkrig brød ud, vakte det bestyrtelse i vide kredse, at ikke så få præster og lærere i den norsk-amerikanske kirke

ikke fandt negerslaveriet syndigt. Stormen blev i første omgang afværget ved, at synodens præster samme år udsendte en både-og-erklæring, hvori man på den ene side fastslog, at Bibelen ikke forbød slaveri, men at man hen ad vejen ville arbejde for dets afskaffelse. Blandt underskriverne var C.L. Clausen, som dog snart tilbagekaldte sin tilslutning, da han fandt det usømmeligt, at mennesker ved at holde slaver fik ejendomsretten over andre. Da der var andre og åbenbart vigtigere ting på programmet, fik synoden dog først behandlet spørgsmålet i 1868, efter at det teologiske fakultet ved universitetet i Christiania overvejende havde sagt god for 1861-erklæringen. På synoden stod flertallet stadig fast på det standpunkt, at Bibelen de facto legaliserede slaveriet. Da den hellige skrift var kirkens urokkelige grundvold, kunne teologien ikke hjælpe negerslaverne.

Dermed skiltes Clausens og synodens veje for bestandigt. Næste år måtte synoden dog krybe til korset ved at erklære, omend i en noget spidsfindig vending, at negerslaveriet i sin praktiserede form var en uting. Fire år tidligere havde synoden måttet erkende, at den kun havde rådgivende status i forhold til menighederne. Kirketugtbestemmelserne var dermed luget ud af synodalforfatningen. Også i spørgsmålet om lægmænds ret til at prædike havde synoden måttet give køb, dog med den tilføjelse, at dette kun måtte finde sted, når man ikke kunne få professionel kirkelig betjening.

Efter næsten 20 års tovtrækkerier mellem en præstedomineret kirkeforsamling og de lokale menigheder var de sidste gået af med sejren. Det var den enkelte menighed og deres præst, som bestemte gudstjenestens form og indhold. Presset fra konkurrerende trossamfund som Elling Eielsens lægmandssynode af 1846 og Den skandinaviske Augustanasynode af 1860 havde i et vist omfang taget noget af den højkirkelige glans af den norske kirke i Amerika.

De danske indvandrere og deres kirkelige betjening

I et afsluttende kapitel »De danske Brødre og deres Deltagelse i Arbeidet« søger den norske kirkes festskrift fra 1903 at placere 1840'rne og 50'ernes danske indvandrere i forhold til den norske kirkeorganisation. Der opregnes her danske menigheder under den norske synode i så forskellige områder som Perth Amboy i New Jersey, St. Louis i Missouri og Denver i Colorado, i alt et halvt hundrede menigheder og 24 præster (1903). Men den pågældende forfatter, den danskfødte pastor J. Johansen, har dog ikke megen respekt for dansk gudsdyrkelse på luthersk grundlag. Det nævnes ikke direkte, at der arbejder to danske lutherske kirkesamfund i Amerika, men det betones stærkt, at der savnes »en rettroende dansk Synode i dette Land ...«. »Rettroende« betyder i denne sammenhæng »bibeltroende«.

Langt ind i 1860'erne var C.L. Clausen og en anden dansk præst i den norske kirke, H.P. Duborg, alene om at betjene danske udvandrere på modersmålet. I 1869 tilkom ganske vist to mere eller mindre dansksprogede menigheder i Indianapolis, Indiana og Manistee, Michigan, men i begge tilfælde stod den norske synode bag. Men nok engang skulle C.L. Clausen med al sin veltalenhed og personlige udstråling gribe aktivt ind i den skandinaviske kirkehistorie. Iowas guvernør havde 1867 udnævnt ham til at repræsentere denne delstat på verdensudstillingen i Paris, og i denne forbindelse besøgte Clausen såvel Danmark som Norge. Ved møder på Fyn gjorde han sine landsmænd opmærksom på, at der var behov for missionsvirksomhed blandt de danske i Amerika. Det appellerede særlig stærkt til Ryslinge-præsten, pastor Johannes Clausen, som efter sin deltagelse i det nøje tilrettelagte præstekup i 1861 mod den hidtidige lægmandsforening Indre Mission havde virket som organisationens rejsepræst,

indtil han i 1866 efterfulgte Vilhelm Birkedal som sognepræst i Ryslinge.

Efter tilbagekomsten til USA holdt C.L. Clausen sin kollega i Ryslinge løbende orienteret om situationens udvikling. På dette grundlag satte en helt ny organisation »Kirkelig Forening for Fyens Stift« Amerikamissionen på sit arbejdsprogram, og ved næste års møde oktober 1869 blev opgaven overdraget en mindre arbejdsgruppe »Udvalget for at fremme Evangeliets Forkyndelse blandt Dansk i Nordamerika«. Også Indre Missions Blad talte Amerikamissionærens sag; det var oprørende at se, »hvilken aandelig Nød, der finder Sted blandt de Danske, som ere udvandrede til Nordamerika ...«, klagede Missionstidende. Og Missionsbladets nye redaktør C.A. Kalkar havde fået breve derovrefra, hvoraf det klart fremgik, hvilke »stærke kirke – og præstefjendske Elementer, der er i Bevægelse ...«. På dansk Missionsselskabs missionsskole (oprettet 1862) kunne eleverne fra 1869 blive ordineret til tjeneste i Ydre Mission. Det skulle dér være muligt at komme udvandrerne til kirkelig undsætning, om man blot kunne finde de rette folk hertil.

I foråret 1871 havde »Udvalget« en 3-mands ekspedition klar, bestående af pastor A.C.L. Grove-Rasmussen, indremissionær A.S. Nielsen og missionselev Rasmus Andersen. Alle kunne de betegnes som grundtvigsk sindede, trods Grove-Rasmussens og Nielsens indremissionske fortid. Eftersom Grove-Rasmussens højst læseværdige rejseberetning fra samme efterår, publiceret i »Nordisk Maanedsskrift«, tidligere har afgivet stof til denne skildring, kan vi her nøjes med at referere nogle af de faglige observationer, præsten fra Gram gjorde sig under sin ilsomme Amerikatur. Under sin døgnlange disputs med den yderst belæste fritænker, Christian Ludvig Christensen i Hartland, Wisconsin, måtte Grove-Rasmussen høre på mange vitser om Fanden og ærøboerne (C.L. Clausen?). Øboerne ville slet ikke høre tale om bemeldte herre og nordmændene sagde ligeud: »Fanden skulle give penge til præsten, når Fanden ikke var til ...« Det var i øvrigt Grove-Rasmussens opfattelse, at de amerikanske præsters djævleprædikener helt havde skræmt Christensen bort. Engang var han ifølge eget udsagn lige på nippet til at blive metodist, men så snakkede præsten ham ud af kirken igen. Skulle udvandrerne endelig have kirkelig betjening, burde det ske ved lokale lægprædikanter, tilset af omrejsende »overpræster«. Et besøg i den lokale kirke, etableret 1868 af en gruppe danske og tyske lutheranere med Christensens ældste søn John B. Christensen som sekretær, varslede ikke godt. Præsten, M.P. Ruh, hakkede og stammede sådan i teksten, at tilhørerne permanent sad med krummede tæer.

Fra Hartland fortsatte Grove-Rasmussen turen til St. Ansgar i Iowa, hvor han blev meget venligt modtaget af C.L. Clausen. Denne var i øvrigt året i forvejen blevet formand for et nyt kirkesamfund, »Den norsk-danske evangelisk-lutherske Konference«, der trådte i stedet for den tidligere Augustanasynode. »Send blot Præster herover; der er Plads nok ...«, lød hans råd. Efter søndagsgudstjenesten, som blev forestået af den danske gæst, rejste de to præster ned til Cedar Falls. Her løb de helt tilfældigt på A.S. Nielsen, som efter afskeden med Grove-Rasmussen i Chicago var taget til Iowa for om muligt at få en menighed- og et job – dér. Han blev nu ved håndsoprækning på et friluftsmøde antaget som præst i Cedar Falls, og som sådan ordineret af C.L. Clausen nogle måneder senere. Inden da havde han været en tur i Danmark for at hente sin familie.

Grove-Rasmussen fortsatte som vi har set sin ilsomme rundrejse så langt som til Grand Island i Nebraska. Da havde han set nok af Amerika og vendte så hurtigt som muligt tilbage til Danmark for at aflægge rapport. Da denne fremkom nogle måneder senere, må det have smertet C. L. Clausen og hans til-

hængere at se konferencens lærebegreb: »Bibelen er den eneste Kilde for kristelig Tro, Liv og Lære« karakteriseret som et stykke forældet teologi. En sådan formulering ville en dansk præst næppe kunne underskrive »efter det lys, som er opgået iblandt os om forholdet mellem ord og skrift ...« Fra første færd stod det levende, talte ord i den grundtvigske udlægning uforsonligt over for det »døde« skriftord, som de gammeldags bibelkristne blandt de norske og danske udvandrere traditionelt opfattede som Guds ord til menneskene.

Den danske kirke i Amerika grundlægges

Den 26. juni 1872 fandt et historisk møde sted i Waupaca, Wisconsin. Tre dansk-amerikanske præster, Niels Thomsen fra Indianapolis, Indiana, Adam Dan fra Racine, Wisconsin og A.S. Nielsen fra Cedar Falls, mødtes her uden at kende hinanden på forhånd. Alle tre havde en fortid som missionærer, Thomsen i Indien, Dan i Sudan, senere i Jerusalem og Nielsen i Danmark. Samme dag blev de tre til fire, idet A.S. Nielsen ordinerede Grove-Rasmussens rejsefælle, R. Andersen til præst i Waupaca. Andersen havde efter et sygdomsophold i Chicago videreuddannet sig på den norsk-danske konferences præsteskole.

Godt to måneder senere oprettede Dan og Andersen sammen med nogle lægfolk organisationen »Kirkelig Missionsforening«. Den skulle ifølge sin formålsparagraf være »grundet paa den hellige almindelige Kirkes Daabspagt og hellige Skrift som Guds Ord til Menigheden ...« Konkret skulle der arbejdes for at danne menigheder, for at få troende danske sendt til Amerika som udvandrerpræster og for at få udgivet et blad. Det kom til verden kort tid senere under navnet »Kirkelig Samler«, lånt fra et ældre dansk blad, som havde haft Grundtvig som medarbejder. I dets undertitel stod der: »Til kristelig og folkelig Oplysning paa Troens Grund«.

Den unge og noget entusiastiske Adam Dan blev såvel missionsforeningens formand som tidsskriftets første redaktør, men han løb snart ind i vanskeligheder. Mange læsere kunne ikke goutere, at en præst, J. Paludan-Müller, i »Kirkelig Samler«s første nummer karakteriserede Bibelen på følgende noget bagvendte måde; »Alt hvad der findes i den er ikke Guds Ord, men Guds Ord findes i den ...« Dan måtte i en redaktionel artikel præcisere, at Paludan-Müller *ikke* var grundtvigianer, og at de fleste i dagens Danmark i øvrigt mente det samme om den sag. »Kirkelig Samler« var ikke et partiblad, alene kristeligt oplysende og bragte sit stof »uden at spørge, om det er Grundtvig, Poul eller Per, som har skrevet det ...«

Det fik dog ikke kritikken til at forstumme, og værre blev det, da bladet over flere numre bragte dr.theol. Th. Skat-Rørdams grundtvigske tolkning af problemkomplekset dåbspagt og dåbsløfte. Striden forplantede sig til pastor Dans menighed i Racine, og det kom til et juridisk søgsmål mod ham fra utilfredse medlemmer i menigheden, baseret på en ekspertudtalelse fra det norsk-amerikanske Concordia Seminary i St. Louis. Den lød i al sin enkelthed: »Dan er en kætter og aldeles inkompetent til at virke som præst i en luthersk menighed!« De utilfredse menighedsmedlemmer fik Dan dømt skyldig i at fremføre falske læresætninger, men da flertallet stadig svor til ham som deres præst, fik det lov til at beholde såvel kirken som navnet på menigheden.

Alt dette blev dog i længden for meget for den unge kirkeleder med den poetiske åre, det følsomme sind og det ungdommeligt opbrusende temperament. På 2. årsmøde oktober 1874 i Den danske, evangelisk-lutheranske Kirke i Amerika, som organisationen kaldtes fra juni samme år, nedlagde han begge sine poster, men kunne dog i januar 1875 med nogen stolthed pege på, at der nu var godt 20 danske menigheder og præster mod kun 2 af hver kategori fire år tidligere. I 1878 var tallet

68 menigheder og forsamlingssteder mod et par tusinde bidragydende medlemmer, med et befolkningsunderlag på – med tidens eget ord – godt 5.000 »sjæle« – og 17 præster. Midtvesten havde da langt den største dækning med 60 menigheder og forsamlingssteder.

Det var et krævende job at være præst i en dansk kirke på prærien. Alene det at komme rundt i sit distrikt krævede rejser på flere hundrede miles. Vejene var som oftest yderst primitive, og var man ikke nået så langt som til at bygge broer over de mange vandløb, måtte de rejsende selv bjærge sig igennem strømmen.

Man forstår nybyggernes forbavselse, når de i stedet for at modtage en støvleklædt, elegant pastor i pelsfrakke måtte hjælpe en våd og forkommen mandsperson ned fra det umage sæde på en stiv prærievogn. I en sådan situation var det værd at recitere for sig selv første strofe af Adam Dans sang til en kollegas ordination 1875:

»Vi rejse omkring med det dejligste Bud,
der hørtes ej bedre paa Jord;
vi fik det af evige Sandheds Gud,
med Livets forløsende Ord.«

I såvel gejstlig som praktisk forstand var præsterne helt beroende på deres kontaktpersoner ude i nybygderne. Et par eksempler kan vise dette. I Fredsville, Grundy County i Iowa, blev der som man vil huske oprettet et dansk settlement 1866. Hertil kom pastor C.L. Clausen nogle gange for at prædike og i marts 1871 dannedes »Den skandinaviske evangelisk-lutherske Menighed i Fairfield Township, Grundy County, Iowa«. En af initiativtagerne var den senere så kendte mejeripioner Jeppe Troelsen Slifsgaard. Indtil den første kirke stod klar i 1874 – pris $ 425 – måtte gudstjenesten holdes hos en af farmerne eller i skolehuset.

Pastor A.S. Nielsen blev menighedens førstepræst. Den 39-årige tidligere lægprædikant fra Vendsyssel talte hverdagslivets sprog og afskyede glatte talemåder fra bogens verden. Da han sluttede sin første prædiken, skete det med ordene: »Ja, her er jeg nu, og vil I have mig kan I faa mig.« Det tilbud kunne hans tilhørere ikke stå for, men det hører med til historien, at menigheden umiddelbart før gudstjenesten var blevet splittet op i to grupper: en indremissionsk, som med et advarselsbrev fra Danmark som bevisførelse så en grundtvigsk kætter i A.S. Nielsen, og en grundtvigsk som fulgte med ham over på en anden farm for at høre hans prædiken. Det forvirrede alvorligt troende mennesker ude på prærien, at præsterne kivedes indbyrdes om de mest ophøjede ting i tilværelsen, og det kunne ikke andet end at jage folk væk fra kirken. Dertil kom, at mange andre trossamfund: mormoner, baptister, adventister, metodister og mange flere konkurrerede om folks religiøse opmærksomhed.

Den danske kirke i Amerika får fornyelse fra Danmark

Adam Dans dobbeltstilling var i 1874 blevet overtaget af præsten for Trinitatis menighed i Chicago, cand.theol. I.A. Heiberg som formand for »Den danske Kirke« og præsten for Big Flats m.fl. menigheder i Wisconsin, pastor Niels Thomsen, som redaktør af »Kirkelig Samler«. Begge var yderst kompetente og handlekraftige personer. Men allerede i 1879 vendte Heiberg hjem til Danmark, og i 1884 nedlagde Thomsen sit præsteembede efter gradvis at være blevet presset ud af sine tillidshverv. Hans akademiske for ikke at sige arrogante facon skaffede ham mange fjender, og rent galt blev det, da han i 1882 ændrede »Kirkelig Samler«s undertitel til »Luthersk Tidsskrift til kristelig Oplysning og Opbyggelse« (i forvejen var »folkelig« faldet ud). Det betyder mindre, hvad et blad indeholder, end hvad det skilter med.

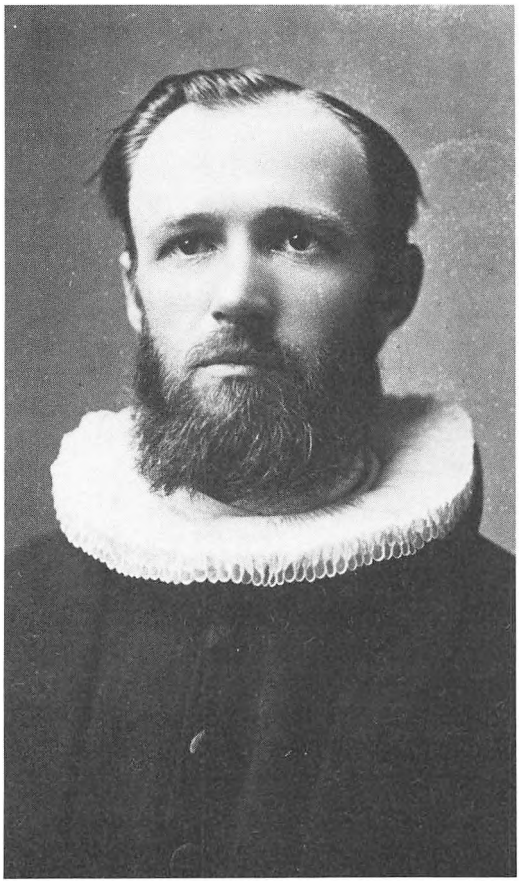

Den dansk-amerikanske præst K. C. Bodholdt (1855-1931) var først sømand, derefter Amerika-udvandrer (1873). Han var elev på Elk Horn-højskolens første hold 1878. Efter at have gennemgået det særlige præstekursus på Askov i Danmark optog han i 1882 en 40-årig karriere som præst i Den danske Kirke. I erindringsbogen »Paa Prærien i Nybyggertiden« (1916, eng. oversættelse 1980) har han givet en førstehåndsberetning om præstens rolle i et nybyggersamfund. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

Den danske Kirke var omkring 1880 hårdt i bekneb for nye præster fra Danmark, dels til erstatning for de, som rejste tilbage til fædrelandet, dels til betjening af den nye strøm af emigranter, der nu var på vej. I 1881 fik man da 5 nye præster og det følgende år 4, der alle kom fra Askov folkehøjskole i Danmark. Årsmødet i 1883 blev da også det største i mange år med deltagelse af 18 præster, 19 lægmandsdelegerede og to præster fra den dansknorske konference.

Som det vil blive vist nedenfor, havde højskolesagen efterhånden stået på programmet for en række årsmøder. Nu tilkom et dermed beslægtet spørgsmål, nemlig hvorledes danskamerikanerne selv kunne klare præsterekrutteringen. 1869-udvalget, hvis personkreds var blevet kraftigt reorganiseret, havde gennem den første halve snes år sendt 23 præster til Amerika, og kun 8 var tilgået på anden måde. Et præsteseminarium måtte derfor prioriteres meget højt, men på årsmødet i 1882 gik man dog ikke videre end til at nedsætte en 3-mandskomité, der skulle eksaminere eventuelle præstekandidater i såvel teoretiske kundskaber som praktisk duelighed i præstegerningen. Som det blev betonet ved årsmødet 1884, måtte eventuelle kandidater først og fremmest være oprigtigt troende. Desuden måtte de nødvendigvis føle gerningen som et kald, da arbejdet i praksis var meget krævende. I stedet for livsfjerne teoretikere havde man brug for praktisk duelige mænd, der selv kunne tage fat i hjulegerne, om vognen var kørt fast.

Hvorvidt de 23 præster fra Danmark alle levede op til disse krav, må nok henstå som usikkert. Ganske få var cand.theol.'er, andre var uddannet som missionærer, og et mindretal kom fra Askov, hvor der siden efteråret 1872 blev meddelt undervisning for vordende Amerikapræster. Men som Hans Lund skriver i »Askov Højskole 1865-1915« (1965), fik denne undervisning kun meget lille tilslutning. Til 1879 var kun uddannet fire, og det reorganiserede udvalg af 18 var mere indstillet på at lade vordende Amerikapræster uddanne ved Missionsskolen i København. Sommeren 1882 ankom der dog fire præstekandidater fra Askov, hvoraf den ene, K.C. Bodholdt, blev ordineret til menigheden i Marquette i Nebraska.

I sin erindringsbog »Paa Prærien i Nybyggertiden« (1916) har Bodholdt givet en efter-

tid en førstehåndsberetning om livet på prærien, sådan som han oplevede det i og uden for kirken. Da han efter en lang og trang rejse kørte over den nuværende Missouriflod på grænsen mellem Iowa og Nebraska, forventede han nærmest at blive modtaget af altfortærende loppesværme og altødelæggende cyklonstorme, alt sammen hvirvlet rundt i en kæmpemæssig heksesabbat hen over Nebraskas solafsvedne prærieørkener. Sceneriet var ganske vist meget dystert og øde, indtil han nåede frem til Platte-floden, men græshopperne lod dog ham og hans stråhat være i fred.

Endelig fandt han frem til sit første rejsemål, præstekollegaen, S.H. Madsens præstegård – en art stærekasse i overstørrelse, rejst på mandshøje pæle – i Dannebrog, Howard County. »Urmagerpræsten« var Madsens nom de guerre; han havde nemlig en fortid som urmager i Herning, inden missionsfeberen greb ham, og nu, hvor han efter endt uddannelse havde modtaget kaldet til Dannebrog, senere Nysted, måtte han stadig ty til urmagerhåndværket – og til landbruget – for at ernære sig. Nybyggerne havde ikke penge i overflod derude, og de få, de havde, skulle ikke alle gå til præsten. Det føles da også helt symbolsk, når Madsen indvier den af Bodholdt medbragte gave fra familien i Danmark – en harmonika – med tonerne til »Ach, du lieber Augustin, 's Geld is hin, 's Mench is hin ...« Bodholdt fik her et stærkt indtryk af familien Madsens hjælpsomhed og uegennyttige holdning, noget som vi allerede har set demonstreret i forbindelse med skildringen af familien Nygaard Hansen i Ferndale, Californien, og Danevang, Texas.

Snart blev Bodholdt præst for »St. Johannes danske lutherske Menighed i Hamilton County« med »24 indskrevne Medlemmer med ca. 100 Sjæle alt i alt ...« Det blev dog snart til flere menigheder – i Cozad i det vestlige Nebraska, i Looking Glass i Platte County og i Wood River ved Grand Island – og som vi tidligere har set det, sad Bodholdt på vognen tidlig og silde for at nå rundt alle steder. I tur og orden stiftede han bekendtskab med så frygtede tildragelser som haglstorme, græshoppesværme, indianere (der lod hånt om de tilbudte julekager), tyveknægte og på det mere intime plan væggelusene i nybyggerhytten. Intet kunne dog forhindre Bodholdt og andre nybyggerpræster i at nå frem til søndagens gudstjeneste, hvor de forsamlede oven på ugens krafttag med klimaet, jorden og grådige jernbanemonopoler havde behov for at høre forkyndelsen og deltage i salmesangen på modersmålet.

Begyndende splittelse i Den danske kirke under F.L. Grundtvigs første år i Amerika

Som allerede påpeget var der allerede fra første færd indbygget den splittelsesfaktor i »Kirkelig Missionsforening«, at programmet var umiskendeligt grundtvigsk i ånd og bogstav. Det skulle i sig selv skabe en vis afstand til C.L. Clausens organisation, »Den norsk-danske evangelisk-lutherske Konference« af 1870. Her reddede man sig sin egen præsteskole i Marshall, Dane County, Wisconsin og havde derfor gode muligheder for at nå ud til de lokale menigheder med sit bibelkristne budskab. I 1877 fik den sit eget organ »Dansk luthersk Kirkeblad« for at bekæmpe »den store Fare, der truer vore danske Brødre fra den om sig gribende Grundtvigianisme ...« som det udtrykkes i den østlige distriktskonferences indstilling til selve konferencens årsmøde. Samtidig fik den et missionsudvalg, også fordi man to år tidligere satte sig i forbindelse med Indre Mission i Danmark, der på dette tidspunkt havde skilt sig tydeligt ud fra den grundtvigske bevægelse.

Med »fast hånd og konservativ varsomhed« styrede Vilh. Beck bevægelsen så, at den nu, hvor Jylland var gennemorganiseret,

kunne koncentrere kræfterne om grundtvigianernes støttepunkter på Øerne. I 1875 sendte Indre Mission da også en dansk lærer, N.M. Hansen, til Denmark i New Brunswick, Canada, men kunne ikke få et samarbejde i stand med 1869-udvalget om udsendelse af såvel grundtvigianske som missionske præster til Amerika. En ting var dog »fjenderne« i den grundtvigske bevægelse, en anden »vennerne« i den norsk-amerikanske kirke, splittet op som disse var i en gammelnorsk pietistisk retning og en nyere, der ville have en »levende Forening af Humanisme og Kristendom i Overensstemmelse med Børnelærdom ...«, som det udtrykkes i P.S. Vigs »Dansk Luthersk Mission i Amerika i Tiden før 1884« (1917). For danskerne i konferencen var der ingen tvivl om, at gammelnorsk fasthed i trosanliggender langt var at foretrække for nynorsk liberalisme i lærespørgsmål.

Fra 1882 begyndte da konferencens danske præster alvorligt at overveje en udtræden for samtidig at søge nærmere forbindelse med Indre Mission i Danmark. Her fik den udsendte forhandler, pastor A.M. Andersen, imidlertid en kold skulder og i stedet sluttede de udtrådte sig sammen september 1884 i »Det danske evangelisk lutherske Kirkesamfund i Amerika« med Bibelen og den danske moderkirkes bekendelsesskrifter som fundament. Inden da havde der været ført en brevveksling med Den danske Kirke om en sammenslutning, men det er højst tvivlsomt om nogen af parterne var rede til at gå ind på det nødvendige kompromis. Den nye organisation »Blair-Samfundet« kaldet, talte da 9 præster i 5 præstekald i Nebraska, ét i Kansas, ét i Iowa og to i Minnesota 14-1500 »sjæle«.

Nu havde Den danske Kirke fået sig en konkurrent, der ovenikøbet snart fik sin egen præsteskole, »Trinitatis Seminarium« i Blair, Nebraska (1886). Som vi har set stod noget sådant også på Den danske Kirkes ønskeseddel, men det kneb svært med at nå til enighed om skolens placering og virksomhedsprincipper. På årsmødet i 1886 enedes man dog om at købe en nu nedlagt højskole i West Denmark, Wisconsin og indrette den til præsteseminarium under ledelse af pastor, cand.theol. Th. Helweg, Niels Thomsens efterfølger som præst i Neenah, Wisconsin.

Straks ved sin ankomst til Neenah havde Helweg gjort et nyt og godt bekendtskab. Ude i en nærliggende skov mellem floderne Shioc og Wolf River boede et ungt dansk ægtepar: den 33-årige Christina, f. Nilsson, og den 27-årige Frederik Lange Grundtvig, søn af Marie, f. Toft, og N.F.S. Grundtvig. Et par dage efter deres bryllup 10/8 1881 var de udvandret til Amerika. Uden alt for faste planer for fremtiden begyndte Frederik Lange Grundtvig da at studere fugleliv og dyrke landbrug på sine 70 acres store ejendom, hvis jorder i parentes bemærket alle lå på den anden side af den adskillende flod.

De omkringboende farmere kunne ikke rigtig placere Mrs. and Mr. Grundtvig i deres omverdensbillede. Manden kunne skyde med gevær, ingen tvivl om den ting, han havde formentlig også forstand på fugle, men drive landbrug – det havde han intet begreb om. Præ-økologisk landbrug ville man nok kalde driftsformen i dag. Ægteparret brød sig heller ikke stort om selskabelig omgang med naboerne; den rå og grovkornede tone ved deres fester mindede kun lidt om champagnebruset og den højloftede stemning i Studenterforeningen i København, hvor den høje, slanke, blonde Grundtvig svang sine kjoleskøder. En lokal lærer Mr. Barker, lærte ægteparret engelsk mod at de instruerede ham i at læse N.F.S. Grundtvig på dansk. De lærte sig faktisk engelsk. Og Frederik Lange Grundtvigs ornitologiske studier bar frugt: snart forelå to afhandlinger om sangfuglenes forårstræk ved Wolf-floden (på engelsk!) og om fuglene ved Shiocton i Bovina.

Samværet med den stilfærdige og fordringsløse, men karakterfaste pastor Helweg ledte med broderen Svend Grundtvigs ord

Frederik bort fra de »vilde veje« og ind på de »gode veje« sådan som udviklingen er beskrevet i Henning Høirups biografi »Frederik Lange Grundtvig« (1955). Han blev nu ordineret i Den danske Kirke og formidlet af pastor A.S. Nielsen. I Chicago blev han 1883 præst for den 7 år gamle St. Johannes' danske Kirke i Clinton, Iowa. Begyndelseslønnen var $ 350 om året, plus 3 offergaver. Her fik han og Christina samt deres lille pige deres hjem de næste 17 år bortset fra et længere Danmarksbesøg 1889-90.

Modsætningsforholdet mellem grundtvigianere og Indre Missions tilhængere

I 1894 spaltedes Den danske Kirke i Amerika op i to retninger, en grundtvigsk (»Den danske Kirke«) og en indre missionsk (»Den forenede Kirke«). Når opsplitningen her skildres i en kirkelig sammenhæng, må det straks indrømmes, at det valgte udsigtspunkt ikke klarlægger *hele* sammenhængen. Mange tråde fører frem til det skæbnesvangre brud midt i en krisetid: religiøse, kirkelige, folkelige, økonomisk-sociale og sidst, men ikke mindst selve livslinjen for danskheden i Amerika: Hvor hurtigt og hvor omfattende skulle man tilpasse sig det amerikanske samfund? Omend de »verdslige« faktorer vil blive behandlet i en anden sammenhæng, må de her inddrages i diskussionen, før der foretages en endelig vurdering.

Året 1887 betegner på mange måder et vendepunkt i den dansk-amerikanske kirke- og kulturhistorie. Som vi allerede har set det, fik Den danske Kirke i 1887 sit eget præsteseminarium med Th. Helweg som forstander. Og i april samme år udgik der fra præsteboligen i Clinton en henvendelse, underskrevet af 37 præster og lægmænd, til alle danske kolonier om at danne kredse under en fælles paraplyorganisation »Dansk Folkesamfund«. Formålet hermed skulle være at sikre indvandrernes åndelige arv: det danske sprog og dermed den danske kultur, for så meget desto bedre at kunne tage del i folkeslagenes store fælles møde i det engelsktalende Amerika. Modersmålet skulle være det fintmærkende instrument, der tolkede de dybeste følelser hos emigranten, og tilsvarende skulle det engelske sprog være det redskab, som formidlede det danske budskab til det amerikanske samfund. For at realisere dette program skulle Dansk Folkesamfund virke inden for et bredt kulturelt spektrum med kirken som eneste undtagelse.

Initiativet blev gennemgående godt modtaget i grundtvigske kredse. Tre måneder senere var der indtegnet 370 medlemmer, boende i 33 forskellige delstater, og 17 kredse var dannet. Mange var dog svært betænkelige ved tanken om, at danskheden ligefrem skulle organiseres. For de fleste tilhængere af Indre Mission var Dansk Folkesamfund først og sidst et specialagentur for grundtvigianismen med alt hvad det indebar af tomt buldrende salmesang, kultisk sammenspisthed omkring det mageløse levende ord og dansk gårdmandshovmod i nødtørftig, åndelig forklædning for nu at udtrykke det drastisk.

Rent galt blev det, da kredse i Den danske Kirke med F.L. Grundtvig i spidsen ændrede præsteløftet for dansk-amerikanske præster ved at indsætte et meget sigende ord »beskrevet« således at det pågældende stykke lød således: »Guds Ord, som det findes beskrevet i de profetiske og apostoliske Skrifter«. Dermed stod man ikke længere på dansk luthersk grund, hævdede modstanderne.

Med fronterne trukket så skarpt op ændrede Den danske Kirkes årsmøder totalt karakter. I stedet for fredsommelige diskussioner om mål og midler for det videre arbejde udartede drøftelsen sig til en interessepolitisk kamp mellem uforenelige anskuelser »Bibelen er ikke Guds Ord«, havde en højskolelærer L. Henningsen, proklameret i ugebladet »Dan-

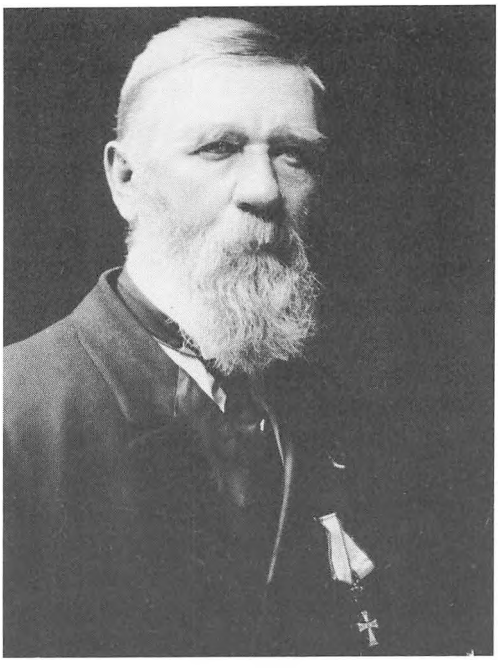

Peter Sørensen Vig (1854-1929), dansk-amerikansk præst, professor og historiker. Som ledende kraft bag storværket »Danske i Amerika«, I-II, har han gjort mere end nogen anden for at sikre de danske Amerika-udvandreres historiske arv. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

mark«, der var grundtvigianernes talerør. »Bibelen *er* Guds Ord«, svarede P.S. Vig, der i 1888 var blevet andenlærer ved præsteseminariet i West Denmark og præst i Luck ikke langt derfra. Helweg havde selv ytret ønske om at få en skikkelig mand af indremissionsk observans som sin medlærer.

Peter Sørensen Vig (1854-1929) var bestemt ikke typen på en andenlærer og knap nok en medlærer. Som søn af en gårdmand i Egtved sogn, tæt ved den jyske hede, havde han foretaget en social opstigning over trinene hyrdedreng, tjenestekarl, højskoleelev (Askov 1872-73 og 74-77) og privatstuderende hos pastor H.F. Feilberg, indtil han i 1879 udvandrede til Amerika. Derovre ville han tjene penge, så han kunne blive præst. Ved at presse veste to år i Chicago lykkedes det ham at få penge til fortsatte studier i Danmark, støttet af 1869-udvalget. I 1884 var han atter i Amerika, hvor han blev ordineret 20/9 1885.

Vig var om nogen en flittig og dygtig mand, som målbevidst arbejdede på at skaffe sig viden og indsigt og dermed indflydelse. Hans særlige baggrund og hans selvhjulpethed skulle yderligere sætte dette i relief. Folketaler eller -fører var han slet ikke og med hele sin jyske blufærdighed vendte han sig imod alt, hvad der smagte af udvendighed og oratorisk effektjageri. Det kunne aldrig falde ham in at celebrere det religiøse liv i fuld offentlighed; for ham var en præst en tjener, der ved at udlægge det kristne budskab optrådte i formidlerens rolle. Grundtvigianernes tale om »folkelighed« og »livet i troens ord« betød for ham en prisgivelse af bibelordet som menighedens og præstens faste rettesnor. Som ikke-akademiker måtte Vig se skævt til cand.theol.'er, som med et eksamensbevis i hånden kunne trænge sig forbi alle andre, hvor velbegavede og vidende disse end måtte være.

Det måtte derfor gå galt, når man placerede Helweg og Vig side om side oppe i Wisconsins skovensomhed. Eleverne mærkede polariseringen den dag de trådte ind over tærskelen og delte sig hurtigt i to lejre, som sværgede til deres respektive lederskikkelse. Til søndagsgudstjenesten sad Vigs tilhængere naturligvis i Lucks kirke, hvor pastor Vig udlagde teksten for dem, mens Helwegs folk vandrede til West Denmark kirke eller det sted, hvor nu pastor Helweg tolkede ordet.

På vej mod splittelsen i 1894

På årsmødet 1890 i Manistee, Michigan, kom bibelstriden op til behandling. F.L. Grundtvig fik da her tilslutning til, at man misbilligede L. Henningsens famøse nedvurdering af Bibelen. Næste årsmøde i Clinton, Iowa, hvor deltagelsen satte rekord med 32 præster og 53 delegerede, blev det mest stormfulde i Den

danske Kirkes historie. Forud herfor havde »Dannevirke« bragt en række indlæg hvor de to opfattelser brødes nok engang. F.L. Grundtvig søgte at bilægge striden ved at påpege, at præsterne ved at spidse deres synspunkter så hårdt til gjorde det vanskeligt at få et samarbejde i stand inden for kirken. Han appellerede især til de stærkt ortodokse pietistisk indstillede præster om at stille sig mere forstående over for folk med en anden opfattelse. Alle inden for Den danske Kirke måtte anerkende hinanden som gode lutheranere, understregede Grundtvig. Kunne man ikke enes om det, var det bedre at skilles.

Alligevel brød striden mellem Vig-gruppen og de øvrige ud i lys lue på årsmødet. Helweg erklærede, at han ikke længere kunne samarbejde med Vig, når denne både på sidste årsmøde og senere havde kritiseret grundtvigianerne så stærkt. Vig trak nu lidt i land, men kunne alligevel ikke tilslutte sig Grundvigs resolutionsforslag om at anerkende hinanden som lutheranere, da han dermed måtte acceptere sætningen »Den hellige Skrift er ikke Guds Ord« som ægte luthersk. Forhandlingerne gik nu i baglås og årsmødet kunne da kun enes om én ting: nemlig at lukke præsteseminariet i West Denmark.

Inden næste årsmøde i Waupaca havde Vigs fraktion fået sit eget organ »Danskeren« i Neenah, Wisconsin. Nu kunne der føres rigtige pressedueller i kirkepolitiske spørgsmål og ingen af parterne holdt sig tilbage. Alligevel kunne det se ud til, at årsmødet i Waupaca skulle kunne bringe en forsoning i stand. Den tidligere præst i Den danske Kirke, præst J.A. Heiberg, var på det tidspunkt på rejse i Amerika og havde påtaget sig at lede de vanskelige forhandlinger. Han fremlagde her et kompromisforslag, hvorefter Helweg, Vig og en 3. præst skulle udgøre lærerkollegiet ved et nyt præsteseminarium på Elk Horn folkehøjskole samtidig med, at Dansk Folkesamfund blev opløst. »De stridige Hjærter bøjede sig sammen til at ville forstaa og lempe sig efter hinanden ...«, skrev Heiberg efter hjemkomsten i sin bog »En Rejse i Amerika« (1892).

Men kompromis'et holdt ikke. F.L. Grundtvigs bestyrelseskolleger i Dansk Folkesamfund ville ikke gå med til at opløse organisationen, og skolerådet på Elk Horn ville ikke anerkende Helweg som forstander. »Forræderiet i Elk Horn«, fnøs Grundtvig og 1869-udvalget bad nu om at få indkaldt til et ekstraordinært årsmøde med det ene formål at få samarbejdet i gang. I modsat fald ville udvalget opløse sig selv og lade dansk-amerikanerne sejle deres egen sø.

Der blev da også kaldt sammen til et sådant møde i Chicago februar 1893. Det skete til akkompagnement af svære trusler: Vig og hans gruppe ville opløse synoden, F.L. Grundtvig-fløjen ville omvendt presse kritikerne ud i den kolde sne. Resultatet blev vedtagelsen af en helt ny synodeforfatning, selv om mødet ikke havde beføjelse hertil. Ergo måtte man i gang med at udarbejde en helt ny forfatning på det ordinære årsmøde september 1893 i Racine. Det skete da også, men rigtignok med en meget sigende tilføjelse: »Ingen Præster eller Menigheder, som ikke vil underskrive Samfundets Konstitution inden tre Maaneder, kan tilhøre Samfundet ...« Inden man var nået så langt, havde folk fra den missionske fraktion dannet en »Forening for dansk evangelisk luthersk Mission blandt Danske i Amerika«, som skulle virke i samspil med Indre Mission i Danmark.

Underskriftsproceduren gik nu i gang, og enden på de mange diskussioner, pressekampagner og hidsige debatter med 1869-udvalget blev, at 36 præster og 40 menigheder skrev under. Men 18 præster og 77 menigheder kunne ikke gå ind på betingelserne og var dermed udelukkede af samfundet, sådan som det også var blevet præciseret i »Kirkelig Samler«. Selv om Den danske Kirkes officielle historieskriver Enok Mortensen (»The Danish Lutheran Church in America«, 1967) normalt er meget forstående over for sin kir-

kes reaktioner i disse skæbnesvangre år, er han dog enig med Den forenede Kirkes historieskriver John M. Jensen (»The United Evangelical Lutheran Church«, 1964) når denne betegner underskriftsproceduren som »en skæbnesvanger og uklog beslutning ...« Den gjorde det alt for let for modparten at hævde, at man skam ikke havde meldt sig ud, men tværtimod var blevet udelukket. Den nyeste behandling fra Den danske Kirkes side: Thorvald Hansens bog om seminariet i West Denmark (»School in the Woods«, 1977) tager ikke direkte stilling til spørgsmålet: »Det er nu et akademisk spørgsmål og hvis man forsøgte at besvare det, ville det kun tjene til at genopleve en strid, der ikke længere føles relevant ...« slutter han.

Vurderet under ét får den lange kirkestrid karakteren af at være den grundtvigske fraktions langvarige, målbevidste, men ikke ganske vellykkede forsøg på at opretholde sin dominerende indflydelse. Skulle Den danske Kirke have været et sidestykke til den danske folkekirke måtte rummeligheden have været noget større. Der var ikke rigtig plads til præster og menigheder med en afvigende opfattelse, selv om disse efterhånden var blevet ganske talrige. Måske er en del af forklaringen den, at striden først og fremmest udkæmpedes mellem præster indbyrdes. Selv om splittelsen skar menigheden midt over, tyder diskussionerne på årsmøderne på, at lægfolket ikke var så engageret i spørgsmålet som præsterne. Men havde de grundtvigske præster haft en anden leder end den stærkt følelsesprægede og meget lidt samarbejdsvillige F.L. Grundtvig, kunne sagen måske have fået et andet udfald.

Kirkesagens senere udvikling

Som det blev vist ovenfor, rådede Missionsforeningen i 1894 over næsten dobbelt så mange menigheder som Den danske Kirke. Og missionsfolkene skulle snart blive endnu flere. Ved sit første fællesmøde i Elk Horn ok-

Kirkestævner var et vigtigt indslag i dansk-amerikanernes tilværelse. Her er et stævne foreviget foran kirken i Ringsted, Iowa. Fot. fra begyndelsen af dette århundrede, Danish Immigrant Archives, Des Moines, Iowa.

tober 1894 tog gruppen for det første navneforandring til »Den danske evangelisk lutherske Kirke i Nordamerika«, eller blot »Nordkirken«. Den så som sin opgave i »at øve en levende Missionsvirksomhed i den indre Missions Aand ...« Sekterne skulle bekæmpes aktivt ude i nybygderne, derfor havde man to lægmænd som missionærer. Det lå da lige for at slå sig sammen med Blair-samfundet, der også fra sin side var opsat på at få et nærmere samarbejde i stand.

Efter forudgående komitéarbejde fra begge sider holdt man 30/9-2/10 1896 et foreningsmøde i Minneapolis. Her kunne pastor P.S. Vig da allerede på 2. dagens møde oplæse en engelsksproget foreningsartikel for den nye sammenslutning »Den forenede danske evangelisk-lutherske Kirke i Amerika« (herefter betegnet som »Den forenede Kirke«). En telegrafisk hilsen afgik til Vilh. Beck i Danmark: »Den *forenede* Kirke hilser«. I øvrigt sagde »Kap. II Bekendelse §7: »Dette Kirkesamfund tror, lærer og bekender, at den hellige Skrift (det gamle og det ny Testamentes kanoniske Bøger) er Guds Ord, aabenbaret os Mennesker til Frelse og Salighed ...« Nu var ingen forveksling mulig med Den danske Kirke.

Det var en handlekraftig organisation, der her var kommet til verden. Allerede ved 1896-mødet blev det bestemt, at Trinitatis Seminarium i Blair, bygget af kirkesamfundet i 1886, skulle være organisationens præsteskole. Tre år senere blev »Dana College« oprettet sammesteds, og snart stod et helt bygningskompleks færdig på højderne uden for Blair. Desuden fik man et Luther College i Racine, en Brorson højskole i Kenmare, North Dakota og et kortvarigt foretagende Ansgar College ved Hutchinson, Minnesota. Dertil kom en række missionsaktiviteter blandt indianere, japanere og mormoner. Det var en torn i øjet på mange danske »at saa mange Tusind af vore Landsmænd er hildede i Mormonismens skrækkelige Vildfarelse ...«

Også børnene fik man tid til at tænke på. Som en af deltagerne i Kirkesamfundets årsmøde 1894 skrev efter beslutningen om at tage dette arbejde op: »Det var som om de hellige Engle med Guds Riges Vederkvægelse vandrede iblandt os ...« Også de syge havde krav på opmærksomhed. I 1903 oprettedes helsehjemmet »Ebeneser« i Brush, Colorado og fire år senere kunne man tage et egentligt sanatorium i anvendelse, »Betesda« under pastor J. Madsens ledelse.

Klart nok var Den forenede Kirke det største kirkesamfund i Dansk Amerika. Blot et flygtigt blik på nedenstående oversigt over de to dansk-lutherske kirkesamfunds udbredelse vil vise dette.

	Den danske Kirke		Den forenede Kirke	
Delstat	1895	1915	1895	1915
Illinois	7	7	15	8
Michigan	7	11	6	8
Wisconsin	4	6	29	32
Iowa	6	14	15	31
Minnesota	5	7	16	26
North Dakota	–	2	1	11
South Dakota	3	6	4	6
Nebraska	4	13	24	34
Californien	3	7	1	9
Andre delstater	12	24	22	33
Ialt	51	97	123	198

Tre steder slår Den forenede Kirkes førerstilling stærkt igennem: i Wisconsin, hvor den norsk-amerikanske kirke havde beredt jordbunden for en gammeldags bodskristendom, i Nebraska, hvor de jyske indvandrere nikkede genkendende, da de hørte præsten udlægge Bibelen bogstaveligt og i Minnesota, hvor det barske klima krævede en tilsvarende form for opbyggelse.

Den danske Kirke overlod da uden sværdslag missionsmarken til den konkurrerende synode og samlede i stedet kræfterne om skolesagen og da især det præsteseminarium,

man fra og med 1896 fik op at stå i Des Moines, Iowa, Grand View College, som det kaldtes kort efter indvielsen. Det største problem var næsten at få fat på en forstander, der kunne lede skolen i den rette højskoleånd. Flere kandidater inklusive. Th. Helweg kunne komme på tale, men enden på det hele blev, at pastor N.P. Gravensgaard i Brayton, Iowa, påtog sig at lede skolen, indtil man havde fundet en forstander. Hertil udpegedes i 1897 pastor R.R. Vestergaard, som i 1903 vendte tilbage til Danmark efter 6 års virksomhed. Efterfølgeren blev pastor Benedict Nordentoft, som i 1899 var ankommet til Grand View College. Skolen havde nu et hundrede elever, hvoraf de 68 var født i Amerika eller var kommet derover, før de var fyldt ti år.

Et stykke tid gik det da også godt under Nordentofts faste ledelse. Som han så det, var det nyttigere med reale kundskaber end højskolesnak af den ret så uforpligtende slags. Flertallet i skolens bestyrelse ville derimod betone højskoleånden stærkere; der skulle helst hver dag holdes et foredrag for eleverne i dansk historie eller mytologi. Oppositionen mod Nordentoft voksede derfor år for år, og i 1910 trak han sig tilbage, for snart derpå at grundlægge Solvang i Californien. Derefter fulgte en periode med skiftende forstandere, indtil Grand View College pany kom i faste rammer under ledelse af C.P. Højbjerg, indtil da ansat ved højskolen i Nysted, Nebraska.

Mens alle disse stridigheder rasede inden for og mellem de to fraktioner i den danske kirke i Amerika, havde de 2-300 menigheder rundt om i det mægtige land levet deres eget hverdagsliv i nær kontakt med den præst, som betjente dem i det givne øjeblik. Selv om en del menigheder splittedes op i grundtvigske og indremissionske dele i konsekvens af bruddet i 1894, var det dog evident at menighedsliv og præstefejde var to forskellige ting. Tidligere har vi stiftet bekendtskab med den danske udvandrer, Jens Peder Jensen, som efter en række år som farmer i Iowa fik sin egen bedrift i Washington for så endelig at stifte sit erhvervsaktive liv i Solvang, Californien. I sine »Minder« vender han flere gange tilbage til det behov, han havde under læreårene i Iowa for at deltage i en dansk gudstjeneste, den være sig grundtvigsk eller indremissionsk. En overgang er han, der nok må betegnes som grundtvigianer, medlem af den indremissionske St. Johannes' evangelisk-lutherske menighed 4 miles syd for Latimer. Senere finder Jens P. Jensen dog sin rette plads, da de missionske i menigheden bryder ud og danner deres kirke i Coulter. Hans senere forpagtninger er også valgt med tanke på, at han ikke får for langt til en dansk, grundtvigsk kirke.

I sine »Minder gennem halvfjerdsindstyve Aar« (1920), giver pastor P. Jensen, præst i Den danske Kirke, en ypperlig skildring af et strengt og virksomt præsteliv på prærien 1883 og følgende år. Meget lidt udadvendt som han var, måtte præstegerningen uden for kirken falde ham ganske besværlig. Derfor måtte kirkestriden komme ham meget på tværs, også fordi han havde venner på begge sider. »Af Menighedsfolket var der saa godt som ingen, der ønskede en saadan Adskillelse ...«, skriver han. »... Desværre maa det nok erkendes, at det i mange Maader var en syndig Strid, og Følgerne blev sørgelige ...«

I 1910 boede der godt 200.000 danskere og danske slesvigere i USA. Med deres efterkommere i 2. og 3. generation anslår Paul C. Nyholm i »The Americanization of the Danish Lutheran Churches in America«, (1963), at der på det tidspunkt skulle være omkring $^1/_2$ mio. dansk-amerikanere. På samme tid havde de to danske kirkeretninger hver omved 20.000 medlemmer. Det svarer til ca. 20 % af de danskfødte og 8 % af dansk-amerikanerne. En af de første skandinavisk-amerikanske historikere, O.N. Nelson, (»History of the Scandinavians and Successful Scandinavians in the United States I-II, 1893) an-

slår dansk-amerikanernes kirkemedlemsskab til at andrage 8-9 % mod svensk-amerikanernes 20 % og norsk-amerikanernes $33^1/_3$ %. På det tidspunkt, professor Nyholm skrev sin bog, regnede han med et dansk-amerikansk kirkemedlemsskab på 35 % mod 62 % for den amerikanske befolkning som helhed.

Danske baptister, metodister og andre kirkelige minoriteter

Som det er beskrevet tidligere, grundlagde en gruppe baptister fra Vanløse på Holbæk-egnen en dansk-amerikansk menighed i Raymond, Racine County, Wisconsin, i året 1856. Kort tid senere fik de en dynamisk forstander for deres menighed i fynboen Lars Jørgensen Hauge, og snart opstod en række menigheder i Wisconsin, i Chicago og i 1863 i Clarks Grove, Freeborn County, Minnesota. Senere bosatte Lars Jørgensen sig blandt indianerne, hvis velfærd lå ham meget på sinde.

I 1864 kunne man afholde den første konference inden for de dansk-amerikanske baptistmenigheder. De blev nu organiseret i to konferencer, den østlige og den vestlige. Der var en del svenske og norske indvandrere med i starten, og nordmændene blev stående i bevægelsen. I 1908 udgjorde de rent danske menighedsmedlemmer 3.771 ud af et samlet tal på 5.384. Det tilsvarende tal på menigheder er 50 danske og 5 dansk-norske. Et særligt problem var her at skaffe præster nok, men i 1884 fik man sit eget præsteseminarium i Morgan Park, Illinois. En af de mest kendte lærere ved denne skole er professor Niels Sørensen Lawdahl, som bl.a. har skrevet »De danske Baptisters Historie i Amerika« (1909).

Den dansk-norske metodisme i Amerika blev grundlagt af den danske missionær, pastor Chr. B. Willerup i 1850'erne. Her lagde man ikke meget vægt på abstrakte ting som lærebegreber, kirkestyrelse og deslige. Det var de erfaringsbestemte sandheder, det drejede sig om, og derfor måtte traditionen vige. Alligevel fik de norske metodister, som retningen først hed, deres første kirke i West Cambridge, Dane County, Wisconsin. Et alvorligt tilbagetog var det dog, at retningens to præster blev sendt til Norge respektive Danmark for at arbejde dér. Arbejdet blev dog videreført bl.a. i form af lejrmøder under åben himmel, og da man i 1880 organiserede den første konference, talte bevægelsen ca. 2.500 medlemmer og 43 kirker, 1907: 5.426 medlemmer, 79 præster og 99 kirker. Dertil må lægges missionsvirksomhed rundt om i Staterne, bl.a. i Utah.

Om sin virksomhed som dansk-amerikansk metodistpræst har T.M. Nielsen meddelt en særdeles god og usentimental beretning under titlen »How a Dane become an American« (1935). Her følger vi hedebondens søn fra opvæksten i Vinding ved Holstebro, hvor en ond stedmoder næsten piner livet af ham, over udvandringen som 15-årig til Iowa. Inden han tilsidst bliver præst i metodistkirken, har han prøvet alle mulige jobs inklusive det at være bartender. Ærligt bekender han, at han aldrig har følt sig hjemme i Amerika. Et usynligt »udlænding« står skrevet på ham, hvor han end befinder sig.

Syvendedags-adventisterne fik deres første skandinaviske repræsentation i Amerika gennem norske udvandrere 1849 og følgende år. En menighed blev oprettet i Oklahoma, Wisconsin, og her virkede fra 1866 en dansk adventistmissionær, J.G. Mattison fra Langeland. Han fik oprettet en del menigheder rundt om i Wisconsin, Minnesota og Chicago, inden han blev sendt til Danmark for at missionere blandt sine landsmænd. Men også andre danskere var virksomme i adventistkirken med dens hierarkisk opbyggede organisation: generalkonference – unionskonference – statskonference – menighed. I 1907 havde kirken 1.734 medlemmer, 37 missionsarbejdere og 17 præster, og med klar dominans for Midtvesten.

Omplantningen af dansk livsanskuelse til USA

Den danske folkeskole i Elk Horn, Iowa

Når danske nybyggere i sommeren 1878 kørte op gennem »Hovedgaden« i Elk Horn på vej til deres primitive jordhytter, kunne de på nærmeste hold følge, hvorledes planke føjedes til planke i en aflang træbygning 12 × 8 m, i to etager. Det var et helt nyt kapitel i den dansk-amerikanske historie, der her blev påbegyndt. I drømmen om Amerika, sådan som den tog form hos unge danske med tilknytning til folkehøjskolen i Danmark, indgik også tanken om at få sig en dansk højskole på amerikansk grund.

På Den danske Kirkes årsmøde i Neenah, Wisconsin, i maj 1878 vedtog man da et forslag om at bygge en nordisk folkehøjskole i Elk Horn. Med knebent flertal vedtoges det også, at skolen skulle ejes af dens forstander, men dog med støtte fra personer fra kirkens kreds. »Højskolebladet« i Danmark bragte snart en støtteadresse, underskrevet af forstander Ludvig Schrøder, Askov, og på et møde på denne skole blev der samlet 20 dollars ind til formålet. Det rakte ikke langt, men ved aktiv støtte fra beboerne i Elk Horn kom højskolen omsider op at stå.

Skolens første forstander og ejer blev nordmanden, pastor O.L. Kirkeberg, som havde været elev på såvel den egentlige højskole som det dansk-amerikanske præstekursus i Askov 1871-74. Efter to års virksomhed som dansk præst i Indianapolis, Indiana, overtog han menigheden i Elk Horn. Han var en naturbegavelse som taler, snart magtfuld, snart blidt henhviskende i stemmeføringen med et billedsprog, der med sin appel til fantasien fik folk til at drømme sig væk fra præriehverdagen til livet i gyldne sale. Den anden lærer på skolen var Kr. Østergaard, den senere præst og skribent. Desuden gav en amerikaner kursus i engelsk. Allerede i skolens første år forelå en samling sange, »Nordisk Folkesangbog«, og to år senere udkom første nr. af ugebladet »Dannevirke«, som i de næste 71 år skulle være grundtvigianernes talerør i Amerika. Oprindelig var bladets formål det noget mere afgrænsede at bekæmpe de adventister, baptister og mormoner, som på lokalt hold konkurrerede om de danske indvandreres religiøse tilhørsforhold.

Men eleverne svigtede skolen. Kirkebergs voldsomme udfald mod anderledes tænkende og hans bygdenorske gemyt i det hele taget gjorde ham til en stridens og ikke en kompromis'ets mand. Han fratrådte da i 1880 og blev senere norsk-amerikansk højskoleleder og præst. Elk Horn blev i stedet overtaget af pastor H.J. Pedersen fra Gowen, Michigan, der havde sin styrke i praktiske anliggender. Efter en skuffende sæson 1880-81 kom der i vinteren 1881-82 ikke færre end 30 unge mennesker, som modtog normal dansk højskoleundervisning i historie, mytologi, store personligheder på det religiøse og litterære gebet og dertil praktiske fag som matematik, fysik, geografi, skrivning og sproglære. Pigerne fik syundervisning og beskæftigede i øvrigt hænderne med strikning og broderi, når der blev

holdt foredrag. Svensk gymnastik og folkedans var en kærkommen afveksling i det stillesiddende arbejde. Dansk sprog var næsten enerådende, men de nyligt ankomne indvandrere fik undervisning i engelsk.

Selv om alt tegnede såre godt, nærede H.J. Pedersen en hemmelig drøm om at åbne en højskole i Michigan. Som vi senere skal se, realiserede han denne drøm i 1882, hvorefter Elk Horn blev overtaget af pastor Kristian Anker, Chicago. Også han var en stor taler, der kunne få pigerne til at holde inde med strikningen, grebet som de var af pastor Ankers bibeludlægning. Der kom også mange elever på skolen i disse år, og i lærerstaben var navne som P.S. Vig, forfatteren Carl Hansen og to af Solvangs grundlæggere J.M. Gregersen og P.P. Hornsyld. Efter en brand i 1887 blev skolen genopført i ny og udvidet skikkelse og i 1890 købte Anker den af kirkesamfundet for $ 4000. Fra nu af koncentreredes undervisningen om de praktiske fag og med særlige forberedelseskurser til colleges og universiteter.

Straks søgte flere elever til skolen, men flere af de grundtvigsk sindede talte åbent om Elk Horn's forræderi mod højskoleånden og dermed mod alt hvad der var dansk. Hertil svarede Anker: »Vi har Danmark som vort fædreland, men vore børn har Amerika«. F.L. Grundtvig søgte forgæves efter ordet »ånd« i skolens reklamebrochurer, men fandt alene »kundskaber«.

Det følte på denne baggrund særligt udfordrende, at den udelukkede fraktion af Den danske Kirke mødtes på Elk Horn få måneder efter bruddet i 1894 for at danne et nyt kirkesamfund. Men da Den forenede Kirkes præsteseminarium kom til at ligge i Blair, Nebraska, måtte Elk Horn overtages af de lokale beboere i 1897. Atter nedbrændt i 1910 og genopført fungerede skolen videre til 1920, hvorefter den brændte en 3. gang og på ny blev genopbygget for til slut at ende som alderdomshjem.

Den 25/2 1917 brændte Danebod højskole ned til grunden. Ilden havde alt for let spil over for træbygningerne. Danebod Archives, Tyler, Minnesota.

Skal de dansk-amerikanske folkehøjskoler være danske eller amerikanske?

Midt i et brandhærget skovområde nord for Grand Rapids byggede H.J. Pedersen, forstander på Elk Horn folkehøjskole, i 1882 sin egen højskole. Meget passende kaldte han denne Ashland. Mere romantisk instillede

fandt det helt symbolsk, at flere eksemplarer af det danske nationaltræ, bøgen, havde modstået ildstormens rasen. Første hold elever, 21 i tallet, mødte på skolen 7/11 1882. Lærerstaben bestod af Pedersen og Kr. Østergaard plus to andre. Pedersens store forventninger blev dog ikke opfyldt. De unge danske skov- og savværksarbejdere foretrak at bo i byen i stedet for på Ashland, når vintervejret tvang dem bort fra deres arbejdspladser. Snart rejste Kr. Østergaard til Danmark for at forsøge at få rejst en folkehøjskole i Støvring ved Randers. Også det mislykkedes – efter 7 års slid. H.J. Pedersen blev i første omgang reddet i land gennem støtte fra Ashland Højskolesamfund, og de første år derefter tegnede situationen noget lysere med 8-17 piger om sommeren og 18-23 karle om vinteren. Men Pedersens opmærksomhed var nu rettet mod Den danske Kirkes nye koloni, Tyler i Minnesota, og i 1888 rejste han derud.

Nye folk på Ashland søgte derefter at føre skolen videre, men i perioder stod den tom, da eleverne helt udeblev. I 1912 forsøgte man pånyt at få skolen i gang, og under 1. verdenskrig blomstrede skolelivet deroppe. Vandrebøger og poesibøger gik fra hånd til hånd blandt forhenværende elever, der så tilbage på deres højskoleophold som det absolutte højdepunkt i deres hidtidige tilværelse. I 1920 måtte forstanderen P. Rasmussen imidlertid give op og rejste da til Dalum i Canada, hvor han fik rejst en ny højskole.

Ashland blev først åbnet igen i 1928 og da som en *amerikansk* højskole, efter at flere amerikanske voksenpædagoger havde stiftet bekendskab med dansk højskoletradition. Det blev til kortere og længere kurser i samfundsfag, i håndværk, korsang, almindelige højskolefag, arkitektur osv. I længden kunne skolens leder, Chester A. Graham, ikke klare skolens drift – der var ikke noget, der hed offentlige tilskud i datidens Amerika – og da bygningerne i 1938 blev erklæret for brandfarlige, standsede »Ashland College – An American Folk School« sin virksomhed. Projektet blev i stedet overført til Chief Noonday Camp, finansieret af Central States Cooperative League. Det udviklede sig herfra til Circle Pines Center i nærheden af Hastings, Michigan, skriver Enok Mortensen i sin bog om den dansk-amerikanske folkehøjskole, »Schools for Life« (1977).

Den tredje i rækken af dansk-amerikanske folkehøjskoler er Nysted i Howard County, Nebraska, der blev åbnet i 1887. Det var »urmagerpræsten« S.H. Madsens efterfølger som præst i Nysted, C.J. Skovgaard, som tog initiativet hertil med opbakning fra de lokale ledere, brødrene Niels og Peter Hermansen og Ole og Niels Nielsen. Men »Kong Niels« Nielsen var ved at ødelægge feststemningen ved skolens åbning, da han i sin tale som leder af »Det danske Selskab i Nysted, Howard County, for Oplysningens Fremme« udtalte det håb, at skolen så snart som muligt måtte blive amerikansk. »Det er ikke til nogen nytte for de unge at lære sig dansk ...«, mente han.

Kun 6 elever havde da meldt sig, og selv om der kom 6 mere i løbet af vinteren 1887-88, var det ikke nok til at holde skolen i gang. Den fhv. købmandsbutik med de primitive bænke og borde var måske heller ikke sagen for unge mennesker, selv ikke i det gudsforladte Nebraska. Under sit besøg i kolonien engang i begyndelsen af 1890'erne fortalte de lokale præster da også Henrik Cavling (»Fra Amerika«, I) at engelsk uimodståeligt var på fremmarch. »Danskheden og den grundtvigske Bevægelses Forsvinden i Amerika var et Tidsspørgsmaal ...«

Men Niels Nielsens råd blev ikke fulgt, selv om skolen efterhånden gav undervisning i engelsk, samt i amerikansk historie, geografi og samfundslære. En overgang så det dog ud, som om Nysted folkehøjskole skulle blive en succes. I 1909 fik den nemlig en ny forstander, pastor Thorvald Knudsen, som besad netop de egenskaber, der krævedes af en skoleleder i det danske Amerika. Ved sin person-

lige udstråling og ved sin usædvanlige evne til at få folk til at lytte var han midtpunktet i enhver forsamling. Det havde man godt øje for andetsteds, og i 1903 blev han kaldet til forstander for Danebod højskole i Tyler, Minnesota.

Nysted folkehøjskole overlevede dog dette tab og fik senere i C.P. Højbjerg en leder, som under to perioder (1907-12 og 1931-36) var i stand til at tegne skolens profil i forhold til andre højskoler. I såvel kulturel som videnskabelig forstand var han meget vidende, hvortil kom at han i sjælden grad var i stand til at formidle denne viden til sine tilhørere. Hans efterfølger 1912-31, Aage Møller var en helt anden type, nærmest profetisk i sin stærkt følelsesladede, forkyndende foredragsform. Desuden var han social-radikal, ja nærmest venstreorienteret i sin grundholdning. Det bekom mange ilde på den tid, men kritikken måtte dog forstumme over for en personlighed af Aage Møllers format, også da han i en artikel i det grundtvigske tidsskrift »Ungdom« 1914 proklamerede, at folkenes samfund, det konfliktudjævnende Amerika, var det land, danskerne derovre skulle holde mest af. Den blanding af krise og naturkatastofer i form af tørke, som plagede Midtvesten i 1930'rne, skulle ikke gøre det lettere for en højskole som Nysted, og først måtte Aage Møller give op, derefter hans efterfølger, veteranen C.P. Højbjerg. Kun spredte højskolekurser, »camps«, vidnede for en eftertid om, at Nysted engang havde haft en folkehøjskole efter dansk mønster.

De tre sidste folkehøjskoler i Amerika

Den mest kendte af de danske folkehøjskoler i Amerika er dog nok Danebod i Tyler, Minnesota. Den blev etableret af H.J. Pedersen fra

Ud over at deltage aktivt i kirke- og højskolelivet fandt Tyler-borgerne tid til at gå til dans og anden underholdning. Her ses det lokale »band« o. 1885. Danebod Archives, Tyler, Minnesota.

Ashland, Michigan, i 1888, 3 år efter at kolonien var blevet grundlagt af Den danske Kirke. Samtidig blev han stedets præst. En indsamling i »Dannevirke« skaffede godt $ 1.000 og højskolen kunne bygges. Der var 19 karle den første vinter og 11 piger den følgende sommer. Der var tre lærere på skolen, hvoraf den ene var den senere forfatter Carl Hansen. Han havde studeret ved universitetet i København og ved Landbohøjskolen sammesteds, så han kunne lidt af hvert. Desuden var han en førsteklasses oplæser, som kunne holde sine tilhørere tryllebundne under sine søndagsforedrag. Endvidere underviste han i historie, litteraturhistorie, geografi, husdyrbrug, dansk, regning og skrivning, ialt 18 timer om ugen. En kollega tog sig af engelsk (12 timer), dansk litteraturhistorie (2 timer) og svensk gymnastik (6 timer). Forstander Pedersen havde 2 timer om ugen i jødedommens og den ældste kirkes historie. En 40 timers arbejdsuge for eleverne, må man sige. Alligevel kunne Carl Hansen ikke leve af sin løn som lærer, men måtte arbejde som postmester, som apoteker m.v. Og om natten skrev han romaner, såsom »Præriefolk« 1907, der handler om livet i indvandrernes Tyler.

Danebod højskole blev dog ikke den succes, man havde ventet. H.J. Pedersen opgav da forstandergerningen og skiftende ledere fulgte efter, indtil Thorvald Knudsen fra Nysted i 1903 kunne overtage dobbeltembedet som præst og forstander. Her havde skolen fået sig en leder som omfattede hele virksomheden inklusive moralen ved aftenens folkedans med den mest levende og aktive opmærksomhed. Pigerne måtte værsgo' lægge strikkepindene i hans timer. Gennemsnitligt nåede holdene op på 60 karle om vinteren og 40 piger om sommeren. I 1912 blev Knudsen kaldt til Grand View College for at overtage ledelsen dér, og Danebod måtte da igennem en række usikre år, indtil Knudsen vendte tilbage i 1916. Skolens brand det følgende år medførte, at undervisningen lå stille et års tid, indtil en ny skolebygning i røde mursten stod færdig det følgende år.

Thorvald Knudsen befandt sig dog mindre vel i et stedse mere engelskpræget lokalsamfund. Da han ikke kunne eller ville holde gudstjenester på engelsk, opstod der en konkurrerende menighed og på den baggrund tog han mod et tilbud om at blive forstander for en ny højskole på det genvundne Als i Danmark 1920. Trods så dygtige forstandere som Alfred C. Nielsen og C.P. Højbjerg lykkedes det ikke at få Danebod fragtet over i 2. og 3. generations Dansk Amerika.

I 1943 blev Enok Mortensen præst i Tyler. Den øde og forladte skolebygning blev da en udfordring for ham, og på basis af pengegaver fra interesserede plus aktiv bistand fra lokale entusiaster blev Danebod pány gjort anvendelig, denne gang som et center for kortere møder og kurser. Desuden afholdtes hvert år et dansk højskolemøde, hvor man påhørte foredrag, sang danske sange – til Thyra Nussles utrættelige akkompagnement – og dansede folkedans om aftenen. Så sent som i 1984 levede folkemødetraditionen i bedste velgående kan den, der skriver disse linjer, forsikre ... En anden årligt tilbagevendende begivenhed siden 1947 er fritidsmødet (the Leisuretime Camp), hvor der uddannes ledere til det frivillige kultur – og kirkearbejde rundt om i Amerika.

Det idylliske Solvang, Californien, er i dag mest kendt som dollar-danskhedens bedste yngleplads. For grundtvigsk sindede danskamerikanere betød Solvang indtil 1936 noget andet: Atterdag College's hjemby. I et tidligere kapitel er i store træk redegjort for byens og højskolens etablering kort før 1. verdenskrig, så derfor kan skildringen her koncentreres om livet på højskolen.

I en smukt udført brochure »Ungdomsskolen i Solvang« (1912) fortælles i en art reklamedansk om Solvangs naturlige attraktioner, der danner den bedst tænkelige ramme omkring det rige åndelige liv på højskolen. Her

tales modersmålet, det danske sprog, der med sin smukke og bløde melodiføring binder folk sammen, men som også kan klinge af stål. Derfor tilbyder man publikum undervisning i dansk sprog, historie og geografi tillige med et 2-årigt kursus i verdenshistorie samt bibelhistorie, regning, skrivning, handels- og kontorlære, samfundsforhold og amerikansk historie. Den stod åben for såvel mænd og kvinder, forudsat de ikke besøgte hinanden på værelserne. At gå til bal var forbudt og spiritus samt kortspil var bandlyst.

Snart efter første skoleår bosatte en del elever sig i området og prærietrætte danskere flyttede dertil i stort tal. Da skolens forstander, den meget lidt folkelige Benedict Nordentoft i 1913 havde købt sine medejere ud, kunne han realisere sine planer om at få bygget en ny skole ved hjælp af pengegaver, samlet ind over hele USA. Den 25/8 1914 var der rejsegilde på Atterdag College, et Grand View College in miniature, som Nordentoft nu kaldte skolen. Trods sin akademiske baggrund var han stærkt fædrelandssindet og ville for enhver pris bevare det danske sprog, hvorimod hans to kolleger Hornsyld og Gregersen her var mere indstillet på at følge med strømmen. I 1921 måtte Nordentoft dog give kampen op og solgte skolen til den danske menighed for $ 5.000, hvorefter han vendte tilbage til Danmark. Igennem sine 10 år på Atterdag havde han 354 elever.

Med pastor Evald Kristensen, fhv. murer, journalist, lærer og tallerkenvasker som forstander drev menigheden skolen til 1925, hvorefter den for en 5-års periode blev ført videre af Atterdag Højskolesamfund. I 1920'rne hed dennes foreningssekretær Jens P. Jensen, identisk med den tidligere omtalte farmer i Iowa og Washington, men fra april 1919 bosat i Solvang. Her bliver han sekretær i en nystiftet brugsforening samtidig med, at han er elev på Atterdag. Snart bliver han lærer på skolen – i bogføring og oplever da på tætteste hold, hvorledes kampen står om at vedligeholde og videreføre skolen. I 1930 rejser Jensen, nu enkemand, til Junction City i Oregon og møder her en dansk-amerikansk enkefrue, som han gifter sig med i 1931. I de følgende år skriver han sine »Minder«, og bryder så op en sidste gang i 1947 for at leve sine sidste år i det varme Solvang.

Unge sportsfolk fra Tyler High School (Danebod folkehøjskole 1916-17). Sportslige udfoldelser måtte naturligvis spille en stor rolle på amerikanske uddannelsesinstitutioner. Danebod Archives. Tyler, Minnesota.

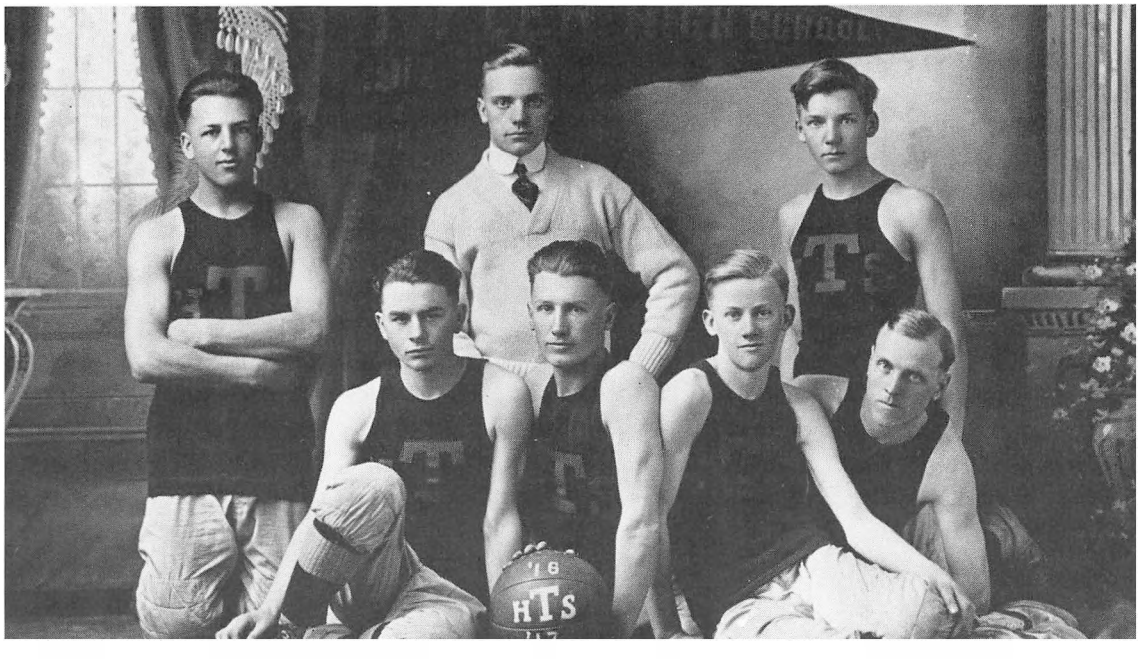

Imens havde Evald Kristensen indført noget nyt: 14 dage på højskole, et tilbud mest rettet til ældre medborgere. Hans bredt folkelige *approach* var imidlertid så udpræget dansk, at han ikke følte sig hjemme i en engelsktalende verden. I 1931 flyttede han til San Francisco og det følgende år til Danmark, hvor han blev præst og folketingsmand, valgt af Retsforbundet. Atterdag blev ført videre en 4-5 år, men da elevtallet var helt nede på 7-15 stykker, opgav man til sidst. Bygningerne tjente derefter en række formål bl.a. alderdomshjem, men blev i 1970 revet ned for at give plads for fremskridtet. En mindeplade er alt, hvad der er tilbage af Benedict Nordentofts drøm om et sted »helliget den kunst at gøre livet selv til en kunst«.

Selv om vi med følgende beskrivelse går uden for USAs grænser – til Canada – hænger Dalum højskoles historie så meget sammen med det allerede anførte, at det forekommer mest rimeligt at tage den med her.

I årene 1913-20 var P. Rasmussen, en dansk-amerikansk præst, forstander for Ashland højskole i Michigan samt præst samme steds. Så tidligt som i 1917 havde han i »Dannevirke« læst om kolonien Dalum i Alberta, Canada, oprettet ved Dansk Folkesamfunds mellemkomst. Selv købte Rasmussen 160 acres deroppe og blev derefter kaldet til leder af den højskole, man her ville bygge og som stod færdig i 1921. Højskolen fik straks en god søgning, også fordi det var billigere for indvandrere at bo her end i en by. Trods de vanskelige og primitive forhold derude på prærien lykkedes det for den utrættelige P. Rasmussen at få højskolen indarbejdet i folks bevidsthed, og selv om krisen i 1930'rne tvang ham til at indstille den ordinære højskolevirksomhed, fortsatte han dog til 1955 med at undervise voksne og med sin præstegerning.

Set i et enkelt overskue er det svært at vurdere betydningen af den danske højskolevirksomhed i Amerika. Enok Mortensen regner med, at det samlede elevtal må sættes til ca. 10-12.000. Folk vil derfor sige, at det var en fiasko, fortsætter han, og de vil nok mene, at den mest skyldtes inkompetente ledere. Det vil imidlertid være en alt for forhastet og uretfærdig bedømmelse, præciseredes det. Højskolens store mænd derovre var yderst engagerede i deres arbejde, og de fleste måtte lide store afsavn for at varetage deres kald som vejledere for deres landsmænd. I de fleste tilfælde havde de en god uddannelse bag sig. Og alligevel slog eksperimentet fejl, må Enok Mortensen konstatere. Lærernes entusiasme blev ikke vejet op af en tilsvarende portion realisme i bedømmelsen af højskolesagens fremtid i Amerika. De lukkede øjnene for den kendsgerning, at der *måtte* ske en omplantning til amerikanske forhold, om træet skulle bære frugt. Eleverne lærte for meget om Danmark og for lidt om Amerika. Skolernes økonomiske grundlag var desuden for spinkelt og for tilfældigt organiseret. Højskoleideen passede også mindre godt til det amerikanske uddannelsessystem. Ville en ung mand eller kvinde gå på højskole, indebar det i givet fald et brud i det regelrette uddannelsesforløb, high school – college – universitet.

Der er ikke meget at føje til denne bedømmelse bortset fra en forundring over, at dansk og dansk-amerikansk højskolebevægelse ikke var i direkte kontakt med hinanden. Som vi skal se, var »Højskolebladet« stort set det eneste forum for debat om Danmarks og danskernes forhold til de udvandrede landsmænd. Denne ideologisk betingede interesse fik dog sjældent konsekvens på det praktiske plan. De bedste blandt tidens danske højskoleledere var travlt optaget af at forny deres skoler i overensstemmelse med en ny tids krav samtidig med, at deres amerikanske kolleger anvendte mange kræfter på at fastholde traditionen fra Grundtvigs og Chr. Kolds dage.

Dansk-amerikansk foreningsliv

Skandinavisme og våbenbrødre

Det kan ikke undre, at 1840'rnes hjemlige skandinavisme fik et amerikansk modstykke. Mange af de første udvandrere fra de nordiske lande var personer med god uddannelse og med en vis social status på deres hjemegn. De var derfor ajour med tidens debat, om de ikke ligefrem var deltagere heri. Den kulturelle fællesarv måtte de nordiske udvandrere også være forpligtet af, når de mødtes på amerikansk grund. Den første foreningsdannelse af sin art var stiftelsen af »Skandinavia« i New York 27/6 1844. Den fik hurtigt efterfølgere rundt om i USA, men deres skæbne udtrykkes nok bedst i det vers, Henrik Cavling bringer i sin bog, »Fra Amerika«, II, fra en lejlighedssang til »Skandinavia«s 50 års jubilæum:

»Som Tiderne vekslede blev Enigheden slidt,
Og Skandinavismen gik i Glemme,
Thi raade vilde Danske, Norske, Svenske hver for sit.
Saavel i Amerika som hjemme.
Derfor en lille Flok kun i Aften kom herhen
At drikke en Skaal for Skandinavien
Og for den gamle Stifter Janus Petersen.«

Men hvorfor forvente at danskere, nordmænd og svenskere skulle kunne enes, når jyderne i Nebraska ser skævt til lollikerne i Wisconsin, spørger Cavling.

Den snævrere nationalfølelse, kærligheden til fædrelandet, har derimod haft bedre kår i dansk-amerikansk foreningsliv. Blandt de første udvandrere fra Danmark var der ikke så få, der havde deltaget i de slesvigske krige 1848-50 og senere krigen i 1864. Den ene soldaterhistorie fulgte da på den anden, når de mødtes i festligt lag. Som våbenbrødre havde de en glorværdig fortid tilfælles og det var derfor kun naturligt, om de følte en stærkere samhørighed end normalt mellem udvandrere. Kom en veteran da i nød, var hans våbenbrødre de nærmeste til at stå ham bi. Dette gruppesammenhold førte i 1870'erne til oprettelse af våbenbrødreforeninger. I 1881 tog redaktør Mark Hansen, »Den danske Pioneer« i Omaha, Nebraska, dernæst initiativet til at få samlet de enkelte foreninger til en større organisation. En jernbaneagent fra Burlington & Missouri Railroad blev her brugt som Mark Hansens forlængede arm, og snart var der oprettet loger rundt om. De gamle veteraner fandt naturligvis det militære hurlumhej omkring våbenbrødrelivet helt stemmende med deres uniformerede baggrund, hvorimod de yngre medlemmer let blev skræmt væk af den megen sabelraslen ved den martialske selskabsudfoldelse.

Ved våbenbrødresammenslutningens første konvention i Omaha januar 1882 sendte 5 loger delegerede: Omaha, Nebraska, Davenport, Racine og Moline (Illinois). Ifølge oversekretær I.P. Paulsens livlige beskrivelse af forhandlingernes eller måske snarere slagets gang (»Danske i Amerika«, I), kom det ved den lejlighed til mange dramatiske optrin. Paulsen selv ville afmilitarisere våbenbrødrene ved at kalde foreningen »Det danske Brodersamfund«. Mark Hansen og ligesindede i Loge nr. 1 forlod da valpladsen, medtagende foreningens kasse. »Her æ A, men hvor æ min Ma'pues?«, lød det da fra en jordnær jyde. I stedet for at sætte politiet ind mod de bortdragne, oppebiede de øvrige deltagere

roligt det øjeblik, da Loge nr. 1 pány holdt møde. Her strakte de våben og afleverede pengekassen til den sejrende gruppe.

Livsforsikring, sygehjælp, ekstra understøttelse og begravelseshjælp var nogle af de sociale opgaver, brodersamfundet nu tog op i sin nye skikkelse. Det var altsammen ting, der var stærkt behov for i et egoliberalistisk samfund som det amerikanske. Alligevel blev brodersamfundet udsat for mange angreb fra udenforstående. Mark Hansen i »Den danske Pioneer« lagde ikke fingrene imellem, når han skulle karakterisere det skær af hemmelighedskræmmeri og frimureri, der hvilede over ceremoniellet. Henrik Cavling er i »Fra Amerika« II, inde på lignende tankegange, når han efter at have omtalt organisationens sociale indsats går over til at beskrive medlemmernes indbyrdes mummespil. Udadtil er de let kendelige med tegn som anker, nøgle eller vaterpas, men i deres indbyrdes omgang værner de sig mod omverdenen ved håndtryk, kodeord og mystiske signaler. Cavling overværer en optagelsesprøve i en sådan loge, hvor rædslerne som i Tivolis spøgelsesgrotte gradvis tager til i intensitet indtil kulminationen: ansøgeren kastes ned mod et helvedesgab af blanke bajonetter – af gummi viser det sig til alt held.

Også fra anden side blev brodersamfundet udsat for stærk kritik og mistænkeliggørelse. Den danske Kirke, specielt fraktionen omkring F.L. Grundtvig, angreb stærkt de »hemmelige foreninger«, især fordi en del af deres ceremonier var kirkeligt præget. Gudstjeneste var da kirkens sag, hævdedes det. Fra dets »militære« fortid havde brodersamfundet overtaget en embedsmand, benævnt som »feltpræst« eller »kapellan«. På sin noget underfundige måde fortæller oversekretær I.P. Paulsen om Grundtvigs aversion mod denne »kapellan«, specielt når diskussionen gik for sig helt ud på de små timer i Paulsens hjem i Davenport, Iowa. Tilsidst blev »kapellanen« afskaffet og forholdet mellem de to kombattanter blev så godt, at Paulsen kom til at stå som udgiver af Grundtvigs »Sangbog for det danske Folk i Amerika«.

I årene 1882-85 oprettedes 24, og inden tiårets udgang var man oppe på 34 loger med ialt 1.432 medlemmer. Væksten fortsatte derefter støt, og brodersamfundet talte pr. 1/11 1907 i alt 255 loger med godt 17.000 medlemmer. Midtvesten førte da klart foran andre områder i USA; de to delstater Nebraska og Iowa havde da 74 loger med godt 4.000 medlemmer. Cavling betoner stærkt at brodersamfundet ledes af jævne arbejdere og at dets formål er at understøtte folk fra denne gruppe. I.P. Paulsen omtaler i sin skitse ikke samfundets rekrutteringsbasis, men går i sin omtale af dets organ stærkt ind for at fremme det nationale samarbejde mellem de danske organisationer derovre. Den norsk-amerikanske sammenslutning »Sønner af Norge« står for ham som et eksempel til efterfølgelse.

Andre broderskabsorganisationer, også blandt kvinder

Ved et møde i Chris Frestholms saloon i Oakland, Californien, 11/12 1879 stiftede 11 danske en forening »Alameda og Oakland Social Club«. At more sig på dansk var det umiddelbare formål, og tilslutningen til et efterfølgende julebal blev en bekræftelse på behovet for en sådan forening. Snart lød dog også alvorligere toner, idet man oprettede en syge- og begravelseskasse og derpå kaldte sammenslutningen »Den danske Forening »Dania« af Oakland og Alameda«. Hurtigt tilkom en ny afdeling i San Francisco, og så blev navnet »Den danske Forening »Dania« af Californien«. Los Angeles, Sacramento og Fresno fik de næste afdelinger, og efter 1892 gik det stærkt med ugebladene »Bien« og »Pacific Skandinav« som reklameaviser. Danias årlige stævner blev til rene folkefester, hvor alt var svøbt i rødt og hvidt, og hvor fædrelandssangen løftede sig med en styrke, der sagtens

kunne måle sig med fællessangen ved et stævne på Skamlingsbanken.

I 1908 havde »Dania« 21 afdelinger spredt over hele Californien, hvortil kom 4 afdelinger i nabostaten Nevada. Medlemstallet var 2.061. Det var stadig sygekasse- og begravelseshjælpen, der var de vigtigste opgaver, men den tanke havde også været fremme, at foreningens medlemmer gennem et ekstrakontingent på $ 1 om året skulle bekoste et 2-årigt professorat i dansk sprog og litteratur ved Californiens statsuniversitet. Sagen strandede dog på, at universitetet ikke så sig i stand til at videreføre professoratet efter de to år.

De forskellige hjælpeorganisationer, de danske mænd i Amerika fik oprettet, var i en vis forstand mere til gavn for *kvinderne*, eftersom en efterlevende hustru modtog støtte fra foreningen. Men hvem tænkte på *manden*, der ved sin kones død stod tilbage med en talrig flok af sultne og grædende børn? Det gjorde nogle betænksomme kvinder, da de under anførsel af Karen Kirstine Hemmingsen, en husmandsdatter fra Orup, Roholte sogn på Sjælland, stiftede en kvindeloge i Negaunee, Michigan, 7/12 1883. Brodersamfundets medlemmer var også velkomne, hvis blot de forholdt sig passive. I mange tilfælde var det dog mændene fra brodersamfundet, som hjalp til ved fødslen rundt om i logerne. Den drivende kraft på mandssiden blev Ludvig M. Hoffenblad, Søstersamfundets oversekretær 1887-1908. Den første overbestyrelse bestod udelukkende af mænd! Først ved årsmødet 1890 kom to kvinder ind i bestyrelsen som over-trustees. Henriette Capien, søstersamfundets overpræsident 1904-08 var den første kvinde i overbestyrelsen. 1902 vedtog brodersamfundet at støtte den humanitære virksomhed, dets søsterlige modstykke havde taget op. Det var den bedste anbefaling, D.S. S. kunne få for sin virksomhed og bevægelsen blomstrede.

I 1908 talte den 106 loger med godt 5.000 medlemmer. Også her var det Midtvesten, der tegnede sig for det største antal. Det danske Brodersamfund såvel som Det danske Søstersamfund havde dog byerne som deres naturlige arbejdsområde. Ude på landet, hvor kirken stod stærkt, var der ikke større tilslutning til den slags »hemmelige« organisationer. Menneskelig opbyggelse og social bistand kunne udmærket gå hånd i hånd inden for kirkens rammer. Måske følte det også ydmygende i et patriarkalsk domineret lokalsamfund at skulle modtage hjælp fra søstersamfundet. Hvad ville naboerne ikke sige? Selv i byens usociale atmosfære var hjælp fra D.S.S. noget, som store, stærke mænd kun med en vis selvovervindelse kunne modtage.

Amerikadanskernes kulturelle udfoldelse

Dette kapitel om dansk-amerikanernes samlingsbestræbelser kan passende afsluttes med en kort redegørelse for de kulturelle aktiviteter, der udfoldedes ved siden af livet i kirker og loger. Henrik Cavling opregner i »Fra Amerika«, II, en række foreninger af denne art: Oplysningsforeninger, politiske foreninger, sportsforeninger, dilettantforeninger, sangforeninger og selskabelige foreninger. Til oplysningsforeninger regner han også de mange ungdomsforeninger, der findes rundt om i USA. Begge de to dansk-amerikanske kirkesamfund oprettede særlige ungdomsforeninger, vokset frem af de ungdomsgrupper, der fandtes rundt om i menighederne. Fra 1902 holdt Den danske Kirke årlige ungdomsmøder, og det ledte i 1905 til oprettelsen af »De sammensluttede Ungdomsforeninger i Mellemstaterne« og en lignende organisation i øststaterne. To år senere gik de sammen i »Dansk sammensluttet Ungdom«. Formålet skulle være at oprette en sund, modig og gudfrygtig ungdom, lysvågen i åndelige og kulturelle anliggender. Bevægelsen fik også sit eget blad »Ungdom« (1907).

Den dansk-amerikanske journalist, komponist, handelsrejsende m.m. Volkmar Johnsen (1850-1926). Fot. i privateje.

Politiske foreninger vil vi senere vende tilbage til. Sportsforeninger fandtes i alle byer, hvor danskerne var talrige nok til at gå sammen i grupper. Ifølge Cavling var det mest de stærke mænd, rekordindehaverne, som var heltene i disse foreninger. At trække i tov er den mest yndede udfoldelse, skrev Cavling, »og af den Lidenskab, hvormed Sporten øves, maa man antage, at det er morsommere at trække i det, end det er at se paa det ...« Dilettantforestillinger var særdeles yndede af såvel aktører som publikum. Redaktør John Volk fra »Nordlyset« i New York var en habil amatørskuespiller og spillede hele det klassisk danske repertoire: Heiberg, Hertz, Overskou, Hostrup og Erik Bøgh. »Elverhøj« blev spillet overalt, og John Hintzes i sin tid meget yndede komedie »Høstgildet« trak også fulde huse.

Clinton M. Hyde har i en artikel i »The Bridge«, I (1978) tegnet et portræt af en dansk-amerikansk amatørskuespillerinde, Elfrida Pedersen, f. Jensen, i Seattle. Efter sin udvandring fra Horsens til Seattle omkring 1904 spillede hun den kvindelige hovedrolle i en række skuespil, opført i den danske dramatiske forening, senere kaldet »Harmonien«. I 1908 fik man sin egen »teatersal« i danskernes bygning The Washington Hall. Elfrida var her heltinde i »En søndag på Amager«, »Slægtningen«, »I pensionatet«, »Jomfruen« og andre publikumstræffere fra det folkelige repertoire. Romancen havde gode kår på scenen som i kulissen. Midt i et sceneskift på »Valbygåsen« 1915 blev Elfrida forlovet med sin scenepartner gennem flere år, Hans Pedersen.

Sangforeninger var noget, skandinaver excellerede i, men man må tro, at svenskere og nordmænd var bedre hjulpet med deres frie, klangfulde vokaler end vore landsmænd, der måtte kæmpe for overhovedet at få klangen udover rampen. Alligevel sang danskerne af hjertens lyst. I 1887 holdt de den første sangerfest, og på verdensudstillingen i Chicago 1893 gav 50 danske sangforeninger med 1.000 deltagere en kæmpekoncert, hvor en kommende dansk sangstjerne, tenoren Vilhelm Herold var en tiljublet solist.

Selskabsforeninger, som afholdt baller, maskerader, skovture og lignende arrangementer var der også mange af, ja så mange, at de ofte måtte konkurrere indbyrdes gennem præmieuddelinger. Ballets dronning var en hæder, der gav sin indehaver prestige dagen derpå. Danseforeninger i Chicago havde på Henrik Cavlings tid samlet $ 6.000 ind ved dans og bazar og for pengene agtede man at bygge et alderdomshjem. At danse kan jo føre til så meget.

Under gennemgangen af de dansk-amerikanske aviser blev omtalt en dansk eventyrer og journalist Volkmar Johnsen. Efter sin korte karriere som redaktionssekretær på ugebladet »Fremad« i Milwaukee tog han til Chicago, hvor han tilsidst fandt sit blivende hjem. Her beskæftigede han sig med alt muligt mellem himmel og jord undtagen fysisk

arbejde. I nogle velskrevne memoirer, trykt i »Den danske Pioneer« i 1908, fortæller han muntert-ironisk om sit liv og de mennesker og dyr han har truffet undervejs. Den noget usædvanlige henvisning til dyreriget refererer til, at han ved starten af sin udvandringsrejse fra Hamburg til England og derfra videre til New York delte soverum med nogle kvier, der var på vej til det engelske middagsbord. Dette selskab sammen med omkringrullende kvier og kasser gjorde et uforglemmeligt indtryk på den unge dansker, som han lå dér og skulle sove.

Senere hen i livet befandt han sig normalt i menneskeligt selskab, allerhelst festligt stemte personer, der var ude på at more sig. Han spillede da med i en masse revyer og farcer, hvis han da ikke stod i den firdobbelte rolle som forfatter, komponist, iscenesætter og skuespiller. Desuden fik han tid til at lave et vittighedsblad med den meget sigende titel »Ha! Ha!« Hans kompositioner må alle placeres i den fjerlette genre, og adskillige blev kendt viden om, såsom sangene »Mother's simple Prayer« og »Fly, little Bird, across the Sea«. I 1917 skrev han en ny og sørgelig vise om »Lusitania«s forlis: »Remember the Lusitania«, andante tranquille, $^3/_4$ takt, C-dur. For at folk uden musikalske færdigheder også skulle kunne akkompagnere den slags sange, konstruerede han et »Zigeunersystem« for guitar og flere andre instrumenter. Faktisk ernærede han sig fra århundredskiftet som musikforlægger og komponist.

Hver gang der skulle afvikles et større dansk-amerikansk arrangement i Chicago eller New York, sendte man bud efter Volkmar Johnsen som lejlighedsdigter eller koncertarrangør. En sådan lejlighed var de store grundlovsfester, der afholdtes i anledning af 50-års jubilæet for Grundloven af 5. juni 1849. I New York stod »De Samlede danske Foreninger of Greater New York«, dannet af 10 cykleklubber, sangforeninger, Skandinavisk Forening af 1844, Berthel Thorvaldsen Association, og hvad de nu ellers hed, som arrangør af festen i Woodlawn Park 4/6 1899. Sangkorene lagde for med et potpourri af fædrelandssange, arrangeret af Volkmar Johnsen, og derefter var der præmieskydning, keglespil, tombola og dans til kl. 3 morgen.

Johnsen selv deltog nok i en tilsvarende fest samme dag i Elliott Park i den sydlige udkant af Chicago. Her samledes man først i to processioner: én for sydsiden ved 12th Street og Michigan Avenue med 1.000 deltagere og én for vestsiden fra Scandia Hall henad Ohio Street. Fra Illinois Central Station afgik 4 dobbelttræn med 52 vogne til festpladsen i Elliott Park. Her spiste man de medbragte madkurve og drak dertil lunkent øl i størrelsesordenen 140 tønder, hvilket alene gav arrangementskomiteen en indtægt på $ 1.000. Bagefter blev der holdt taler for Frederik 7. og Mor Danmark.

Frederik 7. måtte naturligvis hyldes med faner, da man trykte et festprogram i anledning af 50-året for Juni-grundlovens indførelse.

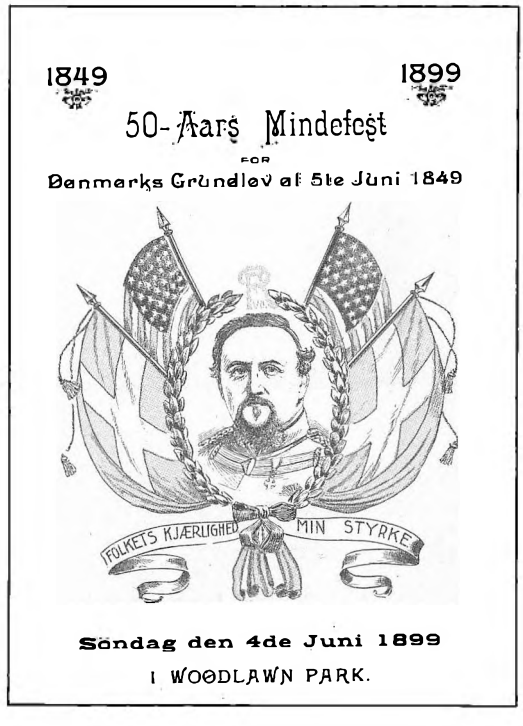

Den dansk-amerikanske presse

Spredte tilløb 1847 – ca. 1870

I sin bibliografiske oversigt »Danish-American Life and Letters« (1945) opregner Enok Mortensen mere end 200 titler på danske aviser, ugeblade o.lign., som er udgivet i USA i tiden 1847-1945. Langt de fleste af disse blade havde en meget kort levetid, og for mange gælder det, at de overhovedet ikke er overleveret til eftertiden. Derfor kan tallet godt have været noget større end de 200, der bliver nævnt ovenfor. Det betyder dog mindre at få det nøjagtige tal frem, da kun en lille del af dem har haft varig betydning for danskheden i USA. Og når man taler om dansk-amerikanske aviser, mener man *ugeaviser*. Ønskede nybyggerne at blive holdt dagligt orienteret om udviklingens gang, måtte de ty til amerikanske aviser, forudsat naturligvis at de mestrede det engelske sprog.

Med nogen ret kan 14-dagesavisen »Skandinavien«, der udkom i 8 nr. fra 1/1 1847, betegnes som den første dansk-amerikanske avis. Skandinavisk nyhedsstof havde 1. prioritet, dernæst kom amerikanske nyheder og desuden nogle annoncer. Redaktør var H.P.C. Hansen alias »Christian Comet« med flere romaner bag sig og alias Axel Felix, som vi tidligere har mødt som forfatter af det første, større værk på dansk om USA: »Langt fra Danmark«, I-III (1852-54). Robert Watt har i sin bog »Hinsides Atlanterhavet«, II, givet en kort karakteristik af denne gentleman of the press. »Han levede som en ægte *Bohéme*, drak Champagne den ene Dag og Skillingsøl den anden, var altid rede til at hjælpe Andre, forsaavidt det var ham muligt, og trak til Gjengjæld og med største Letsindighed Vexler paa dem igjen ...«

Hvis vi med Enok Mortensen placerer »Nordlyset« (Wisconsin 1847), senere »Demokraten« (Racine 1850), i gruppen af norsk-amerikanske blade, må vi gå til pastor C.L. Clausens »Emigranten« (Muskego, Wisconsin 1852) for at finde frem til næste danske avis. I første nummer lagde præsteredaktøren kortene på bordet: Pastor Dietrichson har overtaget mit pastorat, så nu har jeg ikke andet at lave end at udgive aviser! I øvrigt skulle bladet være frit, uafhængigt og demokratisk og dernæst afholde sig fra polemik i religiøse anliggender. Som redaktør af det kristelige »Maanedstidende« havde han set nok af den slags. På engelsk skrev han desuden en artikel »To our American Friends«, hvor han forklarede, hvor stort et behov indvandreren havde for en avis på sit eget sprog. I syv måneder holdt Clausen ud, inden han overlod redaktørhvervet til en nordmand. De næste 15-20 år havde danske indvandrere stort set kun norsk-amerikanske aviser til deres rådighed, omend en avis som »Nordisk Folkeblad« (1868-72) i to omgange havde en dansk redaktør.

I Milwaukee udkom i tiden 1860-70 et ugeblad, kaldet »Fremad«, som ikke må forveksles med to andre Fremad'er fra henholdsvis Dakota-området og Marinette, Wisconsin (1890-1904). Milwaukee-Fremad blev en tid lang redigeret af P. Gustav Müller. Journalisten, agenten, skuespilleren, musikforlæggeren m.m. Volkmar Johnsen har i nogle erindringsblade givet en meget morsom beskrivelse af sit møde med »Fremad. Dansk-

norsk Ugeblad. Verdens bedste Avertissementsmedium«, som bladet beskedent karakteriserede sig selv. Helt tilfældigt havde Johnsen set dette skilt og gik da op for at hilse på. Her blev han mødt af Gustav Müller, som han tidligere havde nydt New Yorks goder – mest øl og kartoffelpandekager – sammen med. Müller kunne nu opmuntrende berette: »Øllet vi faar her, er Tusind Gange bedre og Kartoffelpandekagerne Hundrede Gange større, end hvad vi fik i New York – hos Badenseren i Christy Gaden«. »Og Datteren?« spurgte jeg, medens mine Tænder løb i Vand. »Hun er lækrere, hviskede Müller og drog et dybt Suk. Saa tog han min Arm og ledte mig om Hjørnet for at give os Øl- og Pandekagebeviser i Hænde og Munde ...«

Bladets ejer på dette tidspunkt var danskeren Sophus Beder. »Jeg tror, at De kan skrive«, lød hans velkomstord til Volkmar Johnsen, og på stedet var denne ansat som redaktionssekretær. »Fremad«s tidligere ejer var en dansk jøde Just M. Cohn (Cohen), som herefter helligede sig forretningens største aktiv, salg af veksler, billetter m.v. Han blev senere agent i Danmark for et amerikansk tandpulverfirma og derefter medarbejder ved københavnerbladet »Dagsavisen«. Om Sophus Beder fortæller Johnsen, at han kort tid forinden var ankommet fra St. Heddinge, »hvor han i Egenskab af Herredsfoged eller -fuldmægtig havde varetaget Arvesager saaledes, at de voldte ham Bryderi. Hr. Beder rystede, eller som man siger i Avissproget, viklede Sagerne af og emigrerede ...«

Den stigende udvandring af danske fra slutningen af 1860'erne fik behovet for danske aviser til at vokse. Alene i Chicago så 7 danske aviser dagens lys i 1870'erne: »Fremad« (1868-71), en videreførsel af Milwaukee-Fremad, »Amerika« (1872), »Friheden« (1874), »Heimdal« (1874-78), »Arbejderen« (1877) og »Dagslyset« (1877). Som allerede antydet var »Heimdal« den mest betydningsfulde af disse blade. Dets første redaktør var Morris Salmonsen, som blev præsenteret i forbindelse med afsnittet om Chicago-danskerne. Senere blev bladet overtaget af den expatrierede nationaløkonom N.C. Frederiksen, som samlede en udvalgt skare af skandinavisk intellektuelle omkring sit blad: Dr. Clemens Petersen (litteraturkritik), Bjørnstjerne Bjørnson (politik og litteratur), biskop D.G. Monrad (religion) og de to socialister Louis Pio og Paul Geleff.

Snart måtte bladet dog overtages af det norske »Skandinavien«. N.C. Frederiksen etablerede da i stedet et engelsksproget »Scandinavia« (1883-86), også med en fornem skare af gode penne knyttet til redaktionen. Louis Pio var til stadighed leverandør til et eller flere blade i Chicago, hvis han da ikke selv udgav sådanne. Eksempler herpå er de socialistiske aviser »Tilskueren« (1872-1882) og »Den nye Tid« (1878-1884).

»Den danske Pioneer« – dansk-amerikanernes ældste og stadig eksisterende ugeavis

Mark Hansen, en dansk udvandrer og veteran fra 1848, deltog i den amerikanske borgerkrig 1861-65 og fik her rang af oberst. Fra 1860'ernes slutning var han tømrer og købmand i Omaha. Han arbejdede desuden ihærdigt for danskhedens sag og grundlagde her en soldaterforening, som senere skulle udvikle sig til sammenslutningen »De danske Våbenbrødre«. Inden da var Mark Hansen imidlertid blevet pressemand, idet han fra 1872 udgav ugebladet »Den danske Pioneer«, oprindeligt tænkt som et demokratisk modstykke til det republikanske organ »Nebraska Skandinav«. Sidstnævnte gik ind allerede i 1873. Mark Hansen skrev vist nok aldrig en linie selv, men sørgede for at få fat på medarbejdere, der kunne oversætte hans verbale aggressioner over for socialisme, religion og dansk politik til lødige avisartikler. Det skaffede ham mange fjender, og i mangt et dansk-

»Hovedet« til den ene af de to endnu eksisterende dansk-amerikanske aviser af i dag: »Den danske Pioneer« i Chicago. Første nr. af bladet kom på gaden i 1872 og dets »hoved« har man pietetsfuldt bevaret. Udvandrerarkivet, Ålborg.

amerikansk hjem blev »Pioneeren« simpelthen nægtet adgang. De mindre gudeligt sindede frydede sig dog inderligt, når præster og andre offentlige personer blev sværtet godt til i bladet.

Det er historisk gætteværk, eller med et teknisk udtryk »kontrafaktisk tænkning« at stille det spørgsmål, om bladet ville have klaret sig i længden, hvis det ikke i 1883 havde fået en dygtig og energisk medarbejder i den 21-årige Sophus Neble, fhv. typograf fra Stubbekøbing. At Neble kom til at opfatte sig selv og »Pioneeren« som to sider af samme sag kan imidlertid ikke omtvistes. Han havde det mål med udvandringen at blive mejerist i en fart, så han kunne byde sin udkårne en passende tilværelse. Det viste sig dog snart, at selv ikke i Amerika kan man blive mejeriejer fra den ene dag til den anden, og Neble spurgte da »Den danske Pioneer«, om de havde brug for en typograf. Han blev tilsagt til samtale – på bladets regning – og selv om »bladhusets« ydre som indre var direkte frastødende, tog han dog mod Mark Hansens tilbud.

Nu kom der orden i tingene, kæresten i Danmark fik en prepaid ticket og snart en ægtemand, bladet undergik en indre modernisering og 1/7 1887 overtog Neble det. Hvis Nebles to brødre og hans kone ikke havde stået ham bi, var det aldrig gået. Økonomien var elendig, maskineriet var slidt op, og til sidst måtte hele herligheden flyttes hjem til hans private bolig. Da annoncemængden ifølge Marion Marzolfs undersøgelse: »The Danish-Language Press in America« (1979) kun optog 18 % af den totale spalteplads, hvilede økonomien på svage fødder, men i nødsfald trådte Mark Hansen til med en hjælpende vekselunderskrift.

De danske abonnementsindtægter svigtede også i perioden 1886-98, fordi Estrup-regeringen med støtte i straffeprovisoriet af 2/11 1885 og en efterfølgende lov af 13/8 1886 om avisredaktørers fulde ansvar for avisens indhold, forbød distribution i Danmark af »Den danske Pioneer«. Avisens ligefremme tale om Højreregeringens og Christian 9.'s politiske overgreb behagede ikke magthaverne i den tids Danmark.

I 1890'erne lysnede det imidlertid. Avisen flyttede til »Washington Hall« i det centrale Omaha og fik samtidig mange nye abonnenter. Henrik Cavling beretter i »Fra Amerika«, II, at bladet ifølge egne oplysninger ca. 1895 havde 23.000 abonnenter – et tal, som må rundes af nedefter, hedder det. Cavling bemærker dog også, at bladet under Nebles ledelse »har opgivet Vestens djærve Frisprog og har faaet en mere civiliseret Karakter ...« Bladet var oprindelig på 8 sider, men fra 1904 (til 1917) 12 sider. På forsiden pranger en stor navneplade med en tegning af en farmer og

en indianer, der flankerer den amerikanske ørn.

Dette enighedssymbol rammes yderligere ind af det danske og det amerikanske flag. Hver side er på 7 spalter, men de er ikke forsynet med selvstændige overskrifter. Adskillelsen mellem to artikler sker blot med et par streger eller eventuelt ændrede typer. Først under 1. verdenskrig kommer overskrifter i brug og det kun så længe, krigen varer. Forsiden bringer normalt nyheder fra USA og den store verden. På side 2 bringes under overskriften »Blandt Landsmænd« stof fra de enkelte lokalkorrespondenter. Læserbreve bringes på side 3, ledende artikler på side 4, danske og sønderjyske nyheder på side 5 og 6, Chicago-stof og -annoncer på side 7, Omahanyheder side 8, og romanstof side 9-12. På sidste side bringes også dødsannoncer samt efterlysninger af slægt og venner.

Oplaget steg og steg. I 1901 lå det på godt 26.000, og i 1914 kulminerede det med henved 40.000. Ingen af dens konkurrenter havde et oplag på 10.000. Bladet måtte dog regne med store restancer hos abonnenterne, og da postvæsenet ikke påtog sig andet end selve befordringen, måtte bladet selv kræve disse penge ind. Før 1920 kostede et årsabonnement i USA $ 2,25 (i Danmark $ 3,00), derefter $ 3,00 ($ 4,00).

Neble havde succes, ingen tvivl om den ting. Hans naturlige selvtillid fik hermed megen næring, og i visse situationer kunne arrogancen og forfængeligheden helt tage overhånd. Ifølge eget udsagn egnede han sig ikke til at være politiker, da amerikansk politik var uærligt spil. Alligevel fik han en række embeder af politisk art, først og fremmest i forbindelse med præsidentvalgene 1908-16. Fire gange blev han udnævnt til oberst i de forskellige Nebraska-guvernørers stabe. Det blev heller ikke fortiet for omverdenen, at præsident Woodrow Wilson aflagde »Den danske Pioneer« et besøg i 1912, men Neble mestrede det, som mange af hans kolleger ikke kunne, nemlig at skrive for den jævne mand. Ingen stilistiske narrestreger, men den rene vare i uindpakket stand, det var det, folk ville have. Og det fik de i et friluftssprog, som de gotiske skrifttegn undertiden havde lidt svært ved at ramme ind.

»Dannevirke« og »Danskeren«, to kirkeaviser

Et år før falstringen Sophus Neble kom til Amerika, var en ung sønderjyde, friskolelærer Martin Holst, på rundrejse i USA. I Cedar Falls, Iowa, mødte han præsten J.J. Mylund, som efter at have redigeret ugeavisen »Dannevirke« et års tid gerne så sig afløst. Selv havde han overtaget posten efter O.L. Kirkeberg, der som allerede nævnt var forstander for Elk Horn folkehøjskole 1878-80. Bladet havde da en 700 abonnenter. I 1883 overtog Holst bladet sammen med »Dannevirke«s administrative leder, N.V. Christiansen. Da denne døde i 1906, blev Holst eneejer, indtil han 20 år senere gik i kompagniskab med tre af sine sønner.

Fra første begyndelse var bladet stærkt knyttet til inderkredsen i Den danske Kirke. Som Lars Scheving har skildret det i sin specialeafhandling »Dannevirke, en dansk-amerikansk Avis« (1982), så Martin Holst da bladets opgave som den at bevare danskheden i USA og vel at mærke på det værdigrundlag, som den grundtvigske bevægelse stod for. Ganske naturligt blev bladet da inddraget i bestræbelserne på at få F.L. Grundtvigs initiativ »Dansk Folkesamfund« til at slå rod. Ved at oprette danske kolonier, skoler og højskoler, ved at afholde større folkemøder og ved at udbrede kendskabet til dansk litteratur, skulle samfundet aktivt modvirke amerikaniseringen af det danske sprog og den danske kulturarv i det hele taget. »Dannevirke« skulle her virke som samfundets medlemsblad. Som næstformand påhvilede det organi-

satoriske arbejde Martin Holst, mens formanden, F.L. Grundtvig, tog sig af ideologiske spørgsmål.

I forvejen førtes der en livlig debat inden for »Dannevirke«s spalter. Holst var af natur og skoling tilhænger af en åben og fri meningsudveksling, og så længe som diskussionen holdt sig inden for det fælles værdigrundlag, var der ikke større fare for, at abonnenterne skulle sige bladet op. Samstemmende vidnesbyrd peger tværtimod på, at det nærmest var en højtidsdag, når bladet lå i husets postkasse.

Normalt udkom bladet hver onsdag. I begyndelsen lignede det et forvokset frokostblad, men fra januar 1889 kom det i størrelse næsten op på siden af vore dages »Politiken«. De 8 sider havde hver 5 spalter. Amerikanske nyheder står på side 1, nærmest holdt som overskrifter, ihvorvel disse først tages i anvendelse fra 1892. På side 2 kommer så danske nyheder, klippet fra navngivne danske provinsaviser. Dernæst følger en del kulturstof på side 3. Danskheden i Amerika og amerikansk politik drøftes på side 4-5, mens side 6 er reserveret den fortsatte føljeton. Næstsidste side er dels annoncer dels sønderjysk stof, og endelig sluttes af med annoncer og petitstof. Annoncerne fylder ifølge Lars Schevings undersøgelse ca 1 side pr. nummer, og mere end halvdelen refererer til Iowa og da specielt hjembyen Cedar Falls. Det udviklede sig til et lokalblad.

De fleste læsere må have hørt til den danske farmerbefolkning, selv om bladet kun i noget begrænset omfang bringer landbrugsstof. Kun i forbindelse med Den danske Kirkes kolonisationsprojekter nævnes så profane ting som fordele og ulemper ved stort og småt landbrug (hhv. 40-80 og 10-11 acres), hygiejne og mælkeproduktion samt jordbærdyrkning. Som vi senere skal se, er det de ideologiske og kulturelle problemer, der optager Martin Holst.

Ved siden af bladvirksomheden var »Dannevirke« på én gang trykkeri og forlag. De fleste af de publikationer, der udgik fra kredsen omkring Den danske Kirke og Dansk Folkesamfund, blev trykt og udgivet i Cedar Falls. Eksempelvis udgav man i årene 1896-1950 »Julegranen«, hvortil tidens bedste skribenter i USA og i Danmark bidrog med historier og digte. Desuden bragte julehæftet oplysende og underholdende stof af ganske høj kvalitet. Den forenede Kirke fik først i 1922 en tilsvarende publikation, »Dansk Almanak«, der fra 1953 blev afløst af »Dansk Nytaar« (ophørt 1961).

Men hvis Martin Holst skævede til den nok så farverige kollega og konkurrent ovre i Omaha – og det gjorde han jo nok – måtte han nødvendigvis føle et stik af misundelse. Ifølge egne opgivelser udkom »Dannevirke« i 1896 i 2.500 eksemplarer (Henrik Cavling siger 3.800) og i 1904 i små 3.000 eksemplarer eller ca. $^1/_{10}$ af Pioneerens oplag. Måske var det en art trøst, at konkurrenten på det religiøse gebet, Den forenede Kirkes »Danskeren« (1892-1921) ifølge Marion Marzolf kun havde 2.471 abonnenter omkring århundredskiftet (Henrik Cavling: et oplag på 4.500).

Når de to blade så åbenlyst henvendte sig til hvert sit publikum, var det svært at sælge sig selv til andre end folk med den rette holdning. Under den langvarige kirkestrid i 1880'erne og 90'erne blev de to redaktioner begravet i læserbreve, hvor de rettroende på begge sider gav hinanden det glatte lag. Og når en redaktør som Martin Holst så bragte en neutral artikel om fritænkeriet, svarede læserne forarget igen med breve af typen: »Det havde vi ikke ventet os af *vort* blad!«. Holst måtte da spagfærdigt forklare, at »Dannevirke« ikke blot var et opbyggelsesblad, men også et forum for mere end én mening. Men læsernes intolerance sætter som bekendt snævre grænser for en redaktions udfoldelsesfrihed, dengang som nu.

En avisfabrik i Minneapolis

Hvis Sophus Neble først og fremmest ville oplyse, og Martin Holst opdrage, så deres fælles konkurrent i Minneapolis, C. Rasmussen, det som sin fornemste opgave at underholde. Som Marion Marzolf udtrykker det, var han først og fremmest forretningsmand. Som boghandlersøn fra Søby, udvandret som 21-årig i 1873, havde han medfødt respekt for det trykte ord, men personlig holdt han nok så meget af det talte. Som Amerikarejsende slog han Neble med tusinder af miles, og hvor end hans godmodige bjørneskikkelse viste sig, lød der rungende latter over en eller anden Rasmussen-historie. Det kunne folk ikke stå for, og ordrebogen fik nye indførelser.

Det var redaktørernes sag at redigere hans 4 blade: »Ugebladet« (1881-1959), »Racine Posten« (1905-1919, til 1905 »Folkets Avis«), »Chicago Posten« (1881-1915) og »St. Paul Posten« (1902-1915, til 1902 »Heimdal«), men det forudsattes dog, at de som han støttede det republikanske parti og ellers lod være med at tirre læserne med udtalte meninger om dette eller hint. I 1915 blev de fire blade med et samlet oplag på 22.500 slået sammen til ét under navnet »Ugebladet«.

Christian Rasmussen havde ikke noget imod nyheder som sådan, men forsideannoncer var nok så givtige. Dejlige damer og flotte mænd kunne okkupere 3-4 spalter på forsiden, når de reklamerede for patentmedicin eller lignende djævelskab. Ofte undså de sig ikke for at afgive vidnesbyrd om produkternes uovertrufne fortræffeligheder. I et månedsblad, han også udgav, »Kvinden og Hjemmet« (1888 ff.) bar forsiden denne indrammede påmindelse: »Vore Averterende ere alle paalidelige Folk, det troe vi i det mindste, ellers vilde vi ikke tage deres Avertissementer i »Kvinden og Hjemmet««. Og derefter er der frit slag for dr. Dit og Dat's elektriske bælter, der i ét tilfælde kan kurere både »Mand og Kvinde mod nervøse Sygdomme, Rheumatisme, Neuralgia, Nyre- og Leversygdomme, almindelig Svaghed m. m. ...«, og i et andet også inkluderer »Lamhed og Dyspepsia ...« Og om en urtekur mod fedme hedder det, at det sendes »portofrit til hvilkensomhelst, der sender 4 Cts. for Porto, Pakning etc. Det koster intet at forsøge det ...« Bladet selv reklamerer højlydt for sin trædesymaskine, der ovenikøbet fås i to udgaver »med alle Nutidens Forbedringer, *high arm*, fuldt Set Tilbehør (attachments) i Egetræ ...«, pris $ 16.

Ellers beskæftiger bladet sig med modestof, med opbyggelige historier fra det uvirkelige liv og med spørgsmål fra læserinderne. Hvordan behandles kanariefugle, så de bliver gode sangere? spørger én. Intet svar. Hvad hedder

Sophus Neble, til daglig radikalt sindet redaktør af »Den danske Pioneer« i Omaha, Nebraska, fotograferet i sit paradeantræk som titulær oberst ved guvernøren for Nebraskas stab under 1. verdenskrig (nr. 3 fra venstre). Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

blomsten gyldenlak på engelsk? Wallflower, svares der. Et ægteskabsbureau med det fine navn »The Swedish Christian People's Correspondence Bureau of United States« vil gerne have kontakt med »Kristeligt sindede Piger ...«, som åbenbart er en efterspurgt artikel.

Et andet af C. Rasmussen Publishing House's udgivelser er »Illustreret Familie Journal« (1880 ff.) med undertitlen »Illustreret Ugeblad's literære Afdeling«. Her finder vi overraskende nok stof af en vis kvalitet, såsom rejsebeskrivelser, noveller og eventyr (H.C. Andersen!), digte og historiske artikler. Selvfølgelig er der også den fortsatte historie, men ind imellem den forståeligt nok anonyme »Uffe Hjælms og Palle Løves Bedrifter« kan der komme en fortælling af Carit Etlar: »Den fortabte« (begge i 1889-udgaven). Farmerne ude på prærien blev heller ikke glemt. Mejerispecialisten Anthon C. Sørensen, elev fra Tune Landboskole og senere fra Landbohøjskolen, var fra 1894 ansat hos C. Rasmussen. Her redigerede han bl.a. »Skandinavisk Farmer Journal«, som indeholdt såvel landbrugsfagligt som almindelig oplysende stof. Fra 1912 var Sørensen medredaktør af »Den danske Pioneer«. Hans hovedbedrift er dog det meget fyldige og interessante afsnit i »Danske i Amerika« bd. I, om »Danske i amerikansk Landbrug og Mejeri«.

De dansk-amerikanske storbyaviser

De hidtil omtalte aviser og blade har haft det til fælles, at de især søgte deres læsere blandt folk på landet og i de mindre bysamfund. Danskerne i New York, Chicago og San Francisco kunne derimod vigte sig af at have deres egne lokalaviser. I New York var det »Nordlyset« (1891-1953), hvis mangeårige redaktør hed John Volk. Han havde skrivetalent og journalistiske ambitioner til overflod og fyldte sit blad med kvalitetsstof, mest hentet fra kunstens og det højere selskabslivs noget eksklusive verden. Og det blev sat med latinske bogstaver og trykt på rent, hvidt papir. John Volk manglede kun én ting: tilstrækkeligt mange læsere. Oplaget svingede mellem 3-5.000 læsere eller halvdelen af New Yorks danskfødte befolkning omkring år 1900. Når folk kunne vrage mellem hundreder af tilbud lige fra ekstravagante magasiner til den sensations- og skandalehungrende, gule presse, var der ikke samme behov for indvandreraviser som i den amerikanske provins.

I Chicago havde såvel Pioneeren som C. Rasmussens Posten lokale korrespondenter, og bladene bragte dermed en del stof herfra. En forhenværende dansk provinsjournalist Christian Bøtker udgav 1895 og følgende år et uafhængigt Socialistblad, »Revyen«, som senere fik karakter af at være et ordinært dansk lokalblad. Selv om »Revyen« i Bøtkers tid havde 2-3.000 holdere, blev det aldrig rigtig anerkendt af socialistisk sindede Chicagodanskere. Snarere holdt de »Skandinavisk Amerikanska Arbetaren« (1894-1928), hvor den rene vare ikke som i »Revyen«s tilfælde var blandet sammen med banale lokale nyheder og sladderstof. Et forsøg på at erstatte den svenskprogede »Arbetaren« med den dansknorske »Arbejderen« (1896-1900) blev en fiasko, uanset om redaktøren, John Glamsbeck, forsøgte at alliere sig med sine kvindelige læsere ved at opfordre dem til at tale til det socialistiske jeg hos deres materialistisk indstillede ægtemænd.

Fælles for de dansksprogede aviser i New York og Chicago var, at de ikke kunne besinde sig på deres opgave. I San Francisco sad derimod en redaktør med anderledes greb om tingene: Sophus Hartwick på »Bien« (1882 ff.). Han var uddannet som typograf i København, og kort tid efter sin ankomst til San Francisco i 1886 overtog han sammen med tre andre danskere det skamferede ugeblad »Bien«. I 1897 blev Hartwick eneejer af sit blad. Som Marion Marzolf understreger, havde han en præcis og realistisk fornemmelse af, hvad der var et blad som »Bien«s

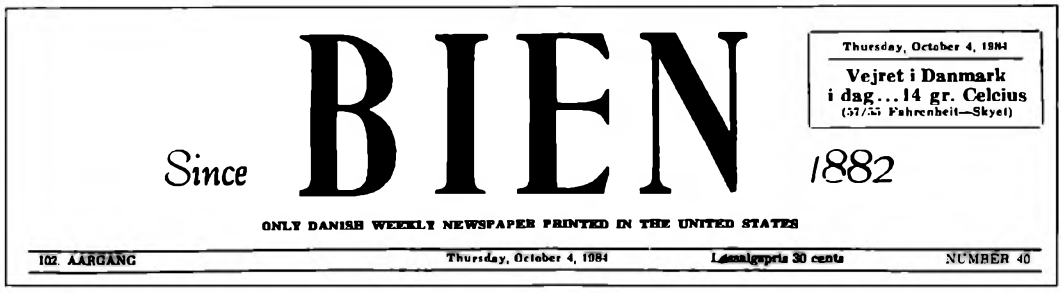

Since **BIEN** 1882

Thursday, October 4, 1984

Vejret i Danmark i dag... 14 gr. Celcius
(57/58 Fahrenheit—Skyet)

ONLY DANISH WEEKLY NEWSPAPER PRINTED IN THE UNITED STATES

102. AARGANG — Thursday, October 4, 1984 — Løssalgspris 30 cents — NUMBER 40

»Bien«, som udkommer i Californien, har ligesom »Den danske Pioneer« formået at overleve som organ for dansk-amerikanerne. Dog har man ændret »hovedet« ved at fjerne den bisværm, der oprindelig surrede rundt omkring navnet. Sophus Hartwick overtog 1886 bladet og forstod meget professionelt at banke det op. Udvandrerarkivet, Ålborg.

opgave. Når nyhedsstrømmen gik fra øst mod vest, måtte et blad i San Francisco snarere se sin opgave i at formidle og ikke producere døgnets nyheder. I stedet skulle man informere sine læsere om udviklingen i Danmark, om situationen i de danske bebyggelser i området og om de ting i det amerikanske samfund, man som indvandrer havde behov for at vide. Rapporter fra læserne om deres liv og virke var også et naturligt stofområde for en indvandreravis. Og oplagstallet kravlede da også lige så stille opad, for i 1940'rne at kulminere med 5.000.

I modsætning til andre blades saks- og klistermetode var »Bien« en redigeret avis. Side 1 bød på en fortsat føljeton, læserbreve og en enkelt spalte nyheder. På side 2 stod en historie, og på side 3 nyheder fra de enkelte bebyggelser, placeret hver for sig. Skandinaviske nyheder i redigeret form kom på side 4-5, dernæst kortere stykker og tegninger, indtil bagsiden sluttede af med petitstof fra San Francisco.

På lidt længere sigt var »Bien« uden konkurrence, idet de forskellige småaviser på de kanter faldt fra én for én. Øst på fandtes derimod en navnefælle, den skandinaviske mormonavis »Bikuben« (1876-1935) og før den »Utah Posten« (1873-74). Her var abonnenttallet 30.000, og de blev skiftevis betjent af danske, svenske og norske redaktører. De danske baptister i Amerika fik i »Vægteren« (1886 ff.) deres eget organisationsblad. Andre kirkesamfund som metodister og adventister havde også deres egne blade.

Også på lokalt hold opstod danske indvandreraviser. Nancy Ruth Bartlett har i en artikel i »The Bridge«, 1980, nærmere omtalt »Dansk Folkeblad« (1895-98), der blev udgivet i Greenville i Montcalm County, Michigan. Det var til denne lokalitet, August Rasmussen og mange andre fra egnen omkring Tissø udvandrede fra 1850'erne. Bladet havde en forhistorie før 1895, men den er indtil videre et af de mange uskrevne kapitler i den danske pionerhistorie. I forretningsmanden George Johnsens korte redaktørperiode dækkede bladet dansk-amerikanske nyheder på så at sige alle niveauer. Ikke alle meddelelser var lige lødige. Fra Danmark kom i september 1895 underretning om, at et barn var kommet til verden med katteøren. Moderen var under sit svangerskab blevet skræmt af en kat. Med mellemrum bragte bladet efterlysninger på danskere, der syntes opslugt af det amerikanske menneskehav. Bladet støttede fuldt og helt det demokratiske parti og lagde sig også på dette grundlag ud med sin lokale konkurrent, det stærkt republikansk sindede »Greenville Independent«.

Litteraturen og danskerne i Amerika

Nævn nogle dansk-amerikanske forfattere ...

Hvis man elsker at sætte andre folk til vægs med sin viden, kunne man eksempelvis stille sine ofre over for den opgave at nævne bare én dansk-amerikansk forfatter. Om man end stak vedkommende alle fire bind af Politikens »Dansk Litteratur Historie« i hånden ville det ikke hjælpe. Her står ikke ét ord om dansk-amerikansk litteratur eller om forfattere som Adam Dan, Carl Hansen, Kr. Østergaard og Anton Kvist eller for den sags skyld Frederik Lange Grundtvig.

Det er et faktum, at dansk forskning og dansk åndsliv i det hele taget ikke har keret sig det allermindste om de landsmænd, der drog ud. Alligevel må man her frikende litteraturhistorikerne. Det er ikke akademisk hovmod eller uvidenhed, der ligger bag tavsheden omkring dansk-amerikanernes litterære produktion. Sandheden er den enkle, at der ikke er skabt noget mesterværk inden for denne genre. Lyrikerne er bundet og bastet af den tradition, guldalderdigterne i Danmark har skabt, og da de fleste skriver digte med religiøst indhold, slipper de aldrig ud af den slagskygge, som N.F.S. Grundtvigs samlede produktion kaster ind over deres arbejdsmark.

Digterpræsten Adam Dan (1848-1931), fot. Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

Inden for prosaen er det klart nok 1870'ernes og 1880'ernes »skolelærerlitteratur«, som er forbilledet: C.A. Thyregods skildringer af den jyske bondes slidsomme liv midt i den store barske natur, stedt i en evindelig og uløselig konflikt mellem penge og kærlighed; Anton Nielsens sjællandske og fynske landsbyhistorier, hvor den moraliserende pegefinger så at sige vender bladet for læseren, og Zakarias Nielsens noget mere urovækkende gendigtning af brydninger mellem en stivnet bondetro og en levende (= grundtvigsk) kristendom. Men i endnu højere grad end deres læremestre falder de dansk-amerikanske forfattere for fristelsen til at gøre deres personer til skabeloner, tynget til jorden af de normer, værdier og holdninger, som forfatteren ubarmhjertigt læsser på deres skuldre. Alt for sjældent får de lov til at fungere på egne betingelser som mennesker af kød og blod og uden medbragt facitliste. Desuden kan det føles, som om den sproglige afsondrethed på den amerikanske prærie har tvunget forfatterne til at bruge modersmålet i

dets engang tilegnede form uden den mulighed for fornyelse, som et liv i hjemlandet ville have gjort muligt.

Vi kender i dag ikke oplagstallene for de digtsamlinger og prosabøger, de dansk-amerikanske forfattere fik udgivet, hvad enten det nu skete i Amerika eller i Danmark. Men bøgerne må have fundet deres læsere, siden de blev ved med at udkomme. Endvidere er det bemærkelsesværdigt, at prosaisterne med tiden lige så hyppigt udkom på et dansk som på et amerikansk forlag. Det kunne tyde på, at litteraturen også har fundet danske læsere, som følte sig tiltrukket af det fremmedartede miljø. At have familie eller venner i Amerika har heller ikke gjort nysgerrigheden mindre.

Trods kunstneriske mangler blev litteraturen solgt i det danske Amerika. Og man skal ikke have læst mange sider i en bog af Kr. Østergaard eller Carl Hansen, før solidariteten mellem forfatter og personer slår igennem. Selv over for skurkene møder vi en forståelse, som man ikke skulle vente at finde i éndimensionale skildringer af denne art. Læserne må have oplevet det, som om de kiggede ind ad egne vinduer. Og dér kunne de ikke alene se sig afbildet i hverdagsagtige situationer, men de kunne også gennem modstillinger af positive og negative egenskaber hos personerne lære, hvorledes man rettelig burde opføre sig. Da mange af forfatterne var præster, kan det ikke undgås, at deres skønlitterære produkter bliver en art hverdagsprædikener med tydeligt udtalt moral. Vejledning i at være en førsteklasses dansk-amerikaner og en god kristen kunne der stå som undertitel på mange bøger.

En amerikansk forsker, bosat i Norge, Dorothy Burton Skårdal, har i sin bog »The Divided Heart. Scandinavian Immigrant Experience Through Literary Sources« (1974), anvendt skønlitteratur af denne karakter som kildemateriale til en kortlægning af de sociale og psykologiske mekanismer, som styrede de skandinaviske udvandrere gennem opbruddet, udvandringsrejsen og bosættelsen i Amerika. Takket være deres indlevelsesevne og sproglige udtryksformåen er de skønlitterære forfattere i stand til at tolke udvandrerskarens højst forskelligartede oplevelser.

Dr. Skårdal håber hermed at have ydet et bidrag til den menneskelige identitets historie. Når de fiktive personer i udvandringsromanerne kan gøre endelig status over fordele og ulemper ved deres adfærd, tipper balancen nok til fordel for førstnævnte, siger Dorothy Burton Skårdal. Men tilpasningen til det nye land tog nok længere tid og medførte større menneskelige omkostninger end almindeligt antaget, slutter hendes bog.

Fra Adam Dan til Anton Kvist

Inden han drog ud som missionær, havde den unge Adam Dan fået udgivet sin første bog, »Taarer og Smil« (1868), en samling af taler og sange. Ligeledes på et dansk forlag kom i 1871 digtsamlingen »Alperoser«. Men præstegerningen i forening med hans organisatoriske indsats for Den danske Kirke medførte en pause i hans skønlitterære forfatterskab. I firserne blev det kun til bogen »Sejrende Kræfter« (1882) og salme- og sangsamlingerne »Julesange« (1887), »Juleaften i Børneskolen« (1882) og »Kilder i Dalen« (1889). Det næste tiår bragte bl.a. romanen »Prærierosen« (1892) og en samling fortællinger og digte »Solglimt« (1899).

I årene umiddelbart efter århundredskiftet kom kun endnu tre samlinger poesi og prosa, hvorefter virksomheden som præst og foredragsholder lagde beslag på alle hans kræfter.

I dag er Adam Dan mest kendt som den, der har skrevet nogle af dansk-amerikanernes mest elskede sange. I stigende antal blev hans sange optaget i »Sangbog for det danske Folk i Amerika«, som F.L. Grundtvig udgav første gang i 1887. Her skrev han en hyldest til Amerika: »Du store rige, frie Land«, hvor det i strofe 5 hedder:

»Vi kom ej fattige hertil,
men med en Arv saa god,
den sætte vi ej kaad paa Spil
men dermed vi vort Levnet vil
skal bære Frugt og skyde Rod
som Træ ved Livets Flod.«

Sangen er som det eneste eksempel på Adam Dans produktion optaget i 15. udgave af Højskolesangbogen, men uden den citerede strofe (plus én mere). Dermed bliver sangen en lidt tom lovprisning af Amerika i stedet for det, den oprindelig var tænkt som: de danske udvandreres bekendelse til deres nye land.

Omtrent jævnaldrende med Adam Dan er præsten Kr. Østergaard (1855-1931). Han gik højskolevejen for først at blive lærer ved folkehøjskolerne i Elk Horn og Ashland og derefter præst. Det var som pædagog, han først slog sit navn fast. En »Billed A.B.C.«, »Børnenes Sangbog« (1880) og »Dansk Læsebog« (1883) er eksempler herpå. Biografien dyrkede han også i disse år: »Indianerhøvdingen Tecutha« (1885) og »George Washingtons Levned« (1887). Derefter vovede han sig ind på det skønlitterære område med de to små fortællinger fra Amerika: »Vesterlide« (1889) og »Blokhuset« (1892) samt det store folkelivsbillede fra Amerika »Nybyggere« (1891). Her præsenteres vi straks i optakten for tre udvandrertyper: Jens Rise, »en jævn og simpel Arbejdsmand, der ikke udmærkede sig ved andet end en redelig Vilje til at gjøre det bedst mulige for sin Familie ...«, Peder Thomsen, »en klog og beregnende Natur, der aldrig lod sig lede af uklare Følelser ...«, og Simon Aagaard: »en heftig Natur, let at ophidse, men til dagligdags god, tjænstvillig og opofrende ...«

Simon, søn af en storbonde i Thy, har et mørkt punkt i sin fortid. Hans kæreste Kirstine forføres af en skrupelløs premierløjtnant ved navn Rysfelt, der naturligvis kun når sit mål ved hjælp af en flaske champagne. Simon prygler derefter premierløjtnanten med et spanskrør og straffes hårdt og militærisk med rottingsslag, der invaliderer ham. Derefter udvandrer han, og det samme gør Kirstine – uden at Simon ved det – for at skjule sin skam og det barn, hun skal føde. Også Rysfelt drager til Amerika og starter et slagteri i Omaha. Han opsøger nu Kirstine, men afvises. Til sidst går Rysfelt, i Amerika kaldet Rowsing, fallit med sit firma, men Simon finder sin Kirstine, og de bliver gift.

Livet i nybygden væves da ind i denne kærlighedshistorie og lidt efter lidt lærer farmerne at indrette deres landbrug og deres sociale liv efter amerikanske mønstre. Jens Rise bliver lokket over i baptisternes kreds, men reddes vistnok tilbage i sidste kapitel. Inspireret af deres danske præst og akkompagneret af deres danske lærer bryder de her ud i en afsluttende sang om fædrelandet, de aldrig kan glemme, selv om de må synge: »Vi fandt rigere Hjem, end vi før havde haft.«

Kr. Østergaard var på ingen måde udskrevet med disse folkelivsbilleder. Det blev til mange romaner, digtsamlinger, prædikener og lejlighedssange og desuden en meget nyttig ting »Udvandrerbogen« (1904). Han er bedre husket i en dansk sammenhæng end Adam Dan, eftersom Højskolesangbogens 15. udgave har to sange af Kr. Østergaard, nemlig nr. 317: »Vi er Fæstere her for en Tid« og nr. 591: »Bag bølgende Have«, begge taget fra digtsamlingen »Sange fra Prærien« (1912). Den danske Salmebog af i dag rummer også en salme af ham. Det er nr. 325: »Herre jeg vil gerne tjene«, digtet 1892.

En tredje digter fra kredsen omkring Den danske Kirke er højskolelæreren Carl Hansen (1860-1916). Han debuterede i 1895 med en lille samling historier, »Præriens Børn«, som blev så populær, at den allerede det følgende år kom i 2. oplag. Udover »Præriefolk« (1895) , som vil blive præsenteret i det følgende, skrev Carl Hansen tre samlinger nøveller: »Landsmænd« (1908), »Dansk Jul i Amerika« (1909) og »Nisqually« (1912) samt den posthumt udgivne samling af historier,

digte og skuespillet »Victor« (1918). Selv om også han er tilbøjelig til at forenkle et folkelivsbillede til sort-hvide kontraster, er hans skildringer langt mere livfulde og spændende end de fleste af den kategori. Han kendte sine folk indefra.

»Præriefolk« med undertitlen »Spredte Studier i en dansk Koloni gennem 15 Aar« har historien henlagt til et dansk settlement i South Dakota ved navn »Hartland«, men det er kun en nødtørftig camouflage for Tyler i Minnesota. Fra sin virksomhed som lærer ved Danebod højskole og senere som apoteker og telegrafbestyrer i samme by kendte Carl Hansen miljøet ud og ind. – »en Vorte paa Prærien med sine to Butikker, fire Landagenter, to Drikkebuler, Lommeprokurator, Hotel, Lejestald og sin danske Doktor ...« Og allerede her er vi blevet præsenteret for bogens hovedperson, dr. Edvard Lange, københavnsk student, amerikansk læge og gift med en varietésangerinde, med hvem han har tre børn. Nu er han havnet ude på prærien og begynder så at trække folk derud gennem artikler i de danske blade.

Omkring ham grupperer sig et galleri af skarpttegnede indvandrertyper – fra den velstående og fedflommede sønderjyde Jakob Beck, der går på tværs af alle initiativer ved altid at hævde: »Det will kost' for møj!« og til den unge og dygtige familie, Johanne og Andreas Svendstrup, som hverken blizzards eller den norske bankdirektør Tollefson kan kue. Og mens folkemængden og velstanden tiltager år for år, svinder dr. Langes livslykke mere og mere ind. Konen løber bort med en yngre kunstmaler og musiker for til sidst at dø alene og forladt i en by i Kansas. Et besøg i Chicago, hvortil han på professionens vegne har ledsaget den dødssyge Johanne Svendstrup, bliver da signalet til opbrud fra det Hartland, hvor beboersammenholdet takket være så barske sager som hagl, tørke og kulmangel definitivt har sejret over individualismens og egoismens forenede spøgelse.

Anton Kvist (1878-1965) skrev digte i sin fritid og arbejdede ellers som arbejdsmand, murer m.m. Sine tre første digtsamlinger »Fyr og Flamme« (1910), »Fred og Fejde« (1917) og »Danske Strenge« (1925) udgav han selv, men i 1927 stod Gyldendals Forlag som udgiver af samlingen »Lurerne kalder«. Senere publicerede han to samleværker, »World's Fair Year Book« (1933) og »Den gamle Pioneer fortæller« (1935). I 1948 hædrede Chicagos Danske Nationalkomité Anton Kvist ved at udgive en samling af hans lejlighedsdigte, »Sange fra Vejen«.

Anton Kvist er ikke nogen stor eller nyskabende digter; afhængigheden af danske forbilleder (Jeppe Aakjær!) forekommer ret åbenbar. Han skrev brugspoesi til danske højtidsfester i Amerika og videregav her i fortættet form den stemning, der hvilede over øjeblikket. Her hævder han sig smukt ved siden af en anden lejlighedsdigter, Frederik Lange Grundtvig, som ikke ville nøjes med at fortolke stemninger, nej, han ville også påvirke den i overensstemmelse med sit program. I sin biografi »Frederik Lange Grundtvig« lader Henning Høirup da også sin hovedperson få det sidste ord ved karakteristikken af sine digteriske frembringelser: »... Jeg har en Følelse af, at Digteriet ikke ligger for mig« (brev til broderen Svend Grundtvig 12/12 1882).

Der kunne nævnes endnu flere dansk-amerikanske forfattere fra denne periode: E.F. Madsen, som i 1896 skrev en højst læseværdig pionerroman »Fra de stille Skove«, M. Sørensen, som i årene 1903-06 fik udgivet tre samlinger udvandrerhistorier hos forlaget Milo i Odense og O.C. Molbech, som på Gyldendal kom med 4 Amerikaromaner 1905-06: »Over Havet«, »Skoven hævner«, »Den gule By« og »Pocahontas« for blot at nævne et par eksempler. Tids- og stedsbundne skildringer ganske vist, men i de bedste passager præget af en autenticitet, som lader situationen og miljøet stå lyslevende frem for læseren.

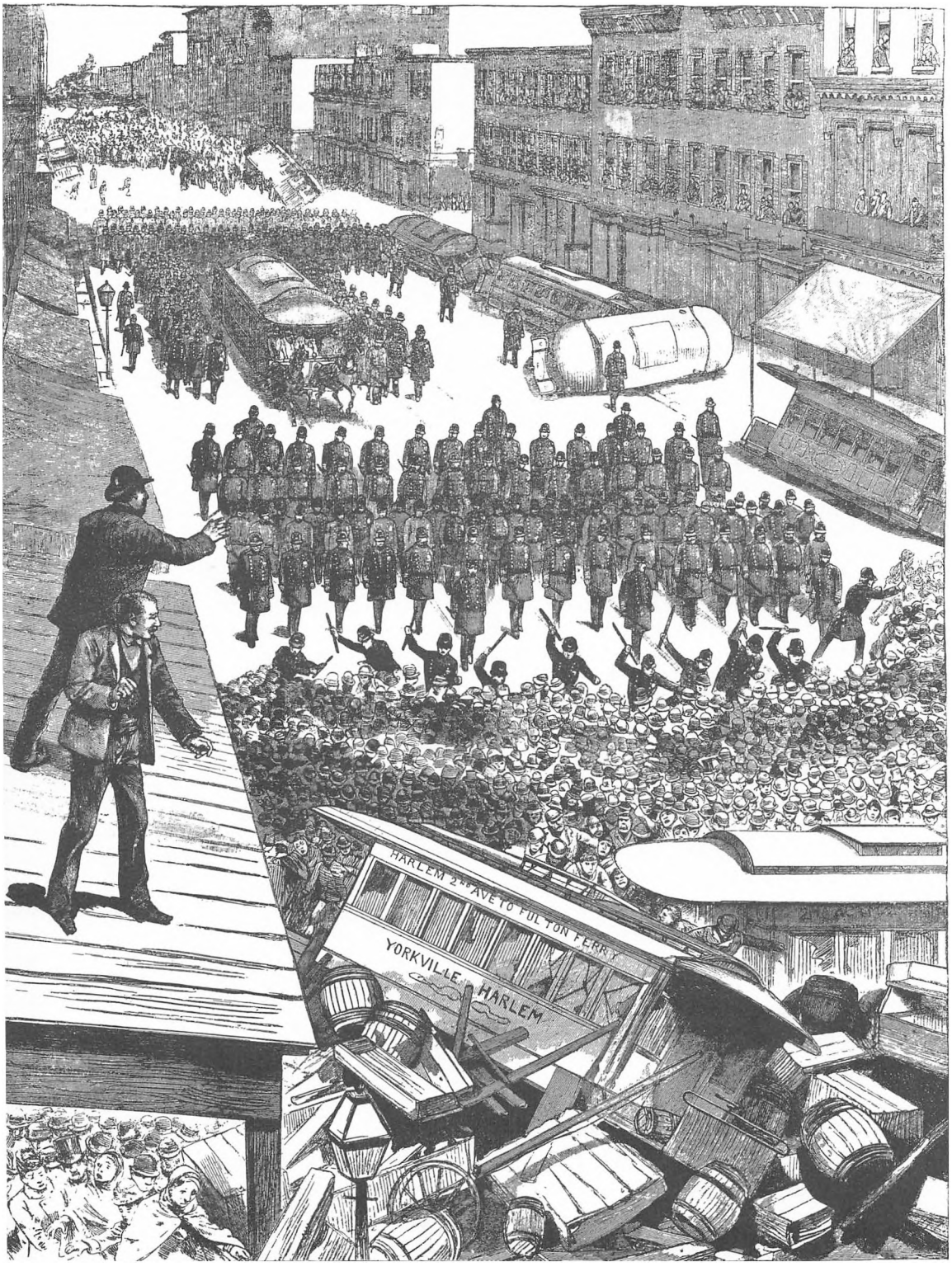
HARLEM 2ND AVE TO FULTON FERRY
YORKVILLE HARLEM

At være en rigtig dansk-amerikaner

Amerikas forventninger til de tidlige 1800-tals indvandrere

Forfatterne til 1840'rne og 50'ernes håndbøger for indvandrere gjorde meget ud af at forklare, hvilke typer indvandrere USA mest havde brug for. Gang på gang fastsloges det her, at landmænd, håndværkere og gode arbejdsfolk var efterspurgte derovre, men først og sidst blev det betonet, at folk skulle være rede til at arbejde hårdt og effektivt. Principalerne betalte nok en god løn efter europæisk målestok, men de forventede til gengæld at få noget for pengene. Dagdrivere og døgenigte havde man overhovedet ikke brug for. Sociale tilfælde så man ikke gerne eksporteret til Den nye Verden.

Senere forfattere er af samme opfattelse. V.C.S. Topsøe betoner, at der på arbejdsbørsen lige over for indvandringskontrollen Castle Garden først og fremmest efterspørges folk, der kan og vil arbejde med deres hænder. I kapitlet »Danske Arbejdere« skriver Henrik Cavling: »Der holdes streng Opsigt med, at Arbejdet foregaar uden Standsning, og Driveri straffes ufravigeligt med Afskedigelse. Der arbejdes haardere i Vesten end i Østen, men ogsaa her maa en Mand i samme Tid præstere dobbelt saa meget Arbejde som i Europa ...« Og i »Den danskfødte Amerikaner« (1912) understreger Sophus Neble fra »Den danske Pioneer«, at i Amerika skal der arbejdes hårdt og konstant. Dansk slendrian vil ikke blive tålt.

USA havde gennem hele 1800-tallet et stigende behov for indvandrere for at få de vældige områder vestpå draget ind i civilisationen. Her var brug for raske mennesker med stærke næver og med en ærlig vilje til at bestille noget. Desuden gjorde amerikanerne sig ikke mange tanker om de problemer, der eventuelt kunne opstå i forbindelse med en større indvandring. Man tog det for givet, at nord-vesteuropæerne snart ville blive tilpasset det amerikanske samfund, og dermed ville al tanke om det europæiske fældreland dø bort med tiden. Mange europæiske indvandrere var heller ikke nationalt, men snarere regionalt indstillet i deres følelser for hjemstavnen. De blev da hurtigt tilpasset deres nye fædreland. Amerikanerne havde på deres side endnu ikke nogen nationalfølelse i europæisk forstand, men alene et sæt abstrakte principper om borgerens frie og umistelige rettigheder eller med andre ord en ideologi.

Langt op i 1800-årene var det amerikanske statsstyre stærkt decentraliseret. Det enkelte byområde og landdistrikt styrede sig selv, og først henmod århundredskiftet begyndte højere placerede myndigheder at stramme gre-

I marts 1886 strejkede personalet på New Yorks sporveje for at få højere løn og bedre behandling. Konflikten fik en god presse i Danmark. Dette billede af den politieskorterede strejkebryder-sporvogn blev i vedkommende nr. af bladet »Nutiden« fulgt op af en længere reportage. Det fremgår heraf, at arbejdernes krav blev imødekommet. »Og disse lader jo som sagt til at have været fuldt berettigede...«, hedder det bl.a. »Nutiden« nr. 499, søndag 11/4 1886.

bet. Som Henry James i sin roman »Amerikaneren« definerede den ægte amerikaner, var han praktisk og pragmatisk indstillet og i udpræget grad tolerant over for andre (hvide). Den puritanske grundholdning skabte samtidig et billede af amerikanerne som Guds udvalgte folk, som udadtil skulle holde fjenden for døren og indadtil bekæmpe korrupt optræden.

Op mod århundredskiftet begyndte forholdene at ændre sig radikalt. USA var nu ved at være fuldt bebygget. De politiske myndigheder begyndte at styre samfundet ovenfra, og de økonomiske relationer mellem borgerne blev udbygget på kryds og tværs. Der opbyggedes sociale hierarkier med tilhørende statusangivelser, og »manden på gaden« opdagede snart, at han i enhver henseende stod på statustrappens allernederste trin. Hvide i Syden begyndte nu at se med skæve blikke til katolikker, jøder og indvandrere. Ude vestpå opfattede folk sig som forsvarere af et Amerika, som belejredes fra alle sider. Passede man ikke ind i billedet af en samfundsborger, formet over konservativt, protestantisk og nordeuropæisk mønster, blev man ugleset.

De »brune« for ikke at sige snavsede 1870'ere og 80'ere skulle afløses af en ny tids lyse, renvaskede idealer og holdninger. Hvidt blev den foretrukne farve på offentlige bygninger. De grå og grumsede toner i det offentlige som det private liv skulle nu aftvættes i puritanismens og patriotismens rensende bad. Tvetydig rummelighed gav plads for entydig snæverhed.

For de fleste stod det da som et mål at få smeltet alle USAs borgere sammen til et organisk hele, således som allerede den franske indvandrer Michel-Guillaume Jean de Crèvecoeur allerede havde formuleret det i 1782 midt under den amerikanske revolution. Det var imidlertid ikke en politiker, men en jødisk-amerikansk dramatiker, Israel Zwangli, som i sit skuespil fra 1908 »The Melting Pot« først gav denne smeltedigel-teori mund og mæle: »Amerika er Guds smeltedigel, den store støbegryde, hvor alle Europas folkestammer smeltes sammen og omstøbes ... Det er Gud, der former det amerikanske menneske, men denne skabning er endnu ikke fremstået. Det siger jeg jer: han vil blive alle racer i én sum, måske det kommende overmenneske«.

Danskerne og den amerikanske smeltedigel

Som vi har set det, var de danske indvandrere fra første færd opmærksomme på, at USA stillede helt kontante krav om en hurtig tilpasning til amerikanske præstationsnormer. Det var også indlysende, at ville man have indflydelse på amerikanske anliggender, måtte man se at blive statsborger i det nye land eller i hvert fald afgive en hensigtserklæring (»first papers«) om at blive amerikaner. En sådan krævedes også for at få endeligt skøde på et homestead efter loven af 1862.

Der kan heller ikke herske tvivl om, at de fleste danskere, og især dem fra de yngre aldersklasser, gerne ville være amerikanere og det i en fart. Målet var jo at skabe sig en ny tilværelse med alt, hvad dertil hører. Hundredtusinder af danske udvandrere gik da uden mindste dramatik eller hjertekval ind til det amerikanske samfund, hvorfor deres historie hverken kan eller skal skrives her. Men for et mindretal blandt danskerne og specielt de, der hørte til den danske kirke derovre, voldte amerikaniseringen eller assimilationen store kvaler.

Fælles for begge de to retninger inden for den danske kirke var naturligvis ønsket om at bruge modersmålet i gudstjenesten, men som Paul C. Nyholm har skildret det i bogen »The Americanization of the Danish Lutheran Churches in America« (1963), opfattede Den forenede Kirke først og fremmest brugen af dansk som et praktisk problem. Så længe som

folk ikke forstod engelsk, måtte der naturligvis prædikes på dansk. En del af tilslutningen til kirken måtte også ses som udtryk for danskernes behov for socialt samkvem med deres landsmænd. Det samme gjorde sig gældende for søndagsskolen med dens normdannende funktion, men her blev spørgsmålet om overgangen til engelsk hurtigere aktuelt end i gudstjenesten, fordi de unge i 2. og i hvert fald 3. generation var engelsksprogede og derfor måtte betragte dansk som fremmed tunge. Følgelig måtte man her bruge engelsk for at holde på børnene, og lige efter 1. verdenskrig var overgangen fuldbyrdet, og et tiår senere fulgte Den danske Kirke efter.

Oprindelig fik mange danske børn deres danskundervisning i hjemmet. Men da dette i længden var for stor en byrde for forældrene, blev der adskillige steder oprettet danske skoler, mest uden for skoletiden i form af lørdagsskoler, søndagsskoler og ferieskoler, men også i enkelte tilfælde som regulære skoler som erstatning for den offentlige amerikanske skole, the common school.

Efter nogle usikre oplevelser skulle der i 1883 eksistere 9 steder af denne art med et elevtal på 263: I Chicago, den sydlige bydel, Elk Horn, Clinton, Racine, Neenah, Ashland, Cedar Falls og Swan Lake (South Dakota). Tretten år senere opgives tallene til 7 skoler med 56 elever: I Perth Amboy, Manistee, Chicago, Tyler, West Denmark, Elk Horn og Denmark (Kansas). Senere tilkom såkaldte »fortsættelsesskoler« i Ringsted og Newell, Iowa, i Dagmar, Montana og i Askov, Minnesota. Helt op imod vor egen tid fik børnene i Askov 1, senere $^1/_2$ times daglig danskundervisning. Det samme skete i Dagmar og West Denmark.

Alle disse hverdagsskoler blev, som Paul C. Nyholm bemærker det, oprettet inden for Den danske Kirke. Som Tine Wanning har skildret det i sin specialeafhandling, »Dansk-amerikanske grundtvigianeres holdning til deres assimilation i det amerikanske samfund« (1982), måtte det ud fra grundtvigianernes egen målsætning være en hjertesag for dem at videregive modersmålet til de kommende generationer. Som de grundtvigske præster og højskolefolk så det, kunne det gudsgivne menneskelige i hver enkelt person alene ytre sig gennem modersmålet. Da disse menneskelige elementer er at ligne ved sædejorden for kristelige tanker, er brugen af modersmålet selve forudsætningen for at blive en sand kristen. Et andet grundtvigsk nøglebegreb: det folkelige må da nok forstås som den måde, hvorpå det menneskelige kommer til udtryk i det fælles kommunikationselement: det danske sprog. Ved at læse dansk digtning og dansk historie bliver læseren gjort delagtig i den kulturarv, som på engang er dansk og folkelig.

Set i en udvandringssammenhæng måtte det da være naturligt for en førerskikkelse som F.L. Grundtvig at få defineret begrebet »folk« så tilpas rummeligt, at det også kunne overføres på danskerne i Amerika. En stat er kendetegnet ved nogle ydre træk, hvorimod folket knyttes sammen gennem et fællesskab eller udtrykt på grundtvigsk: af en folkeånd, der ytrer sig gennem modersmålet. »... Hvert Folk har sit eget Sprog og sin egen Aand. Hver *Folkestamme* har sin egen Opgave ...«, skrev F.L. Grundtvig i 1887. Forudsætningen for, at det danske folk kan samarbejde med andre folk, er paradoksalt nok, at det dyrker sit særpræg og da især sproget.

Amerika var ikke en stat i sædvanlig forstand, men en hel verdensdel. Det var derfor særdeles velegnet til at være »folkestævnets land«. »Her er Værkstedet for de forskjellige Folkeaander ...«, skrev præsten og digteren Adam Dan, og F.L. Grundtvig forkyndte: »... Tiden for Folkenes almindelige Vekselvirkning til gjensidig Forklaring er nu kommen, og her i Amerika har Herren beredt et Sted, hvor Folkene kan mødes i et Stævne, som der aldrig er set Mage til, saa længe Menneskeslægten har levet ...«. En ny pinsetid var inde.

Da der netop på dette tidspunkt skinnede et klart (ɔ: grundtvigsk) lys i den danske kirke, var det nu danskernes opgave at formidle kendskabet til dette lysskær til andre folk. Men lyset ville gå ud, om danskerne svigtede modersmålet til fordel for engelsk. Dansk var og blev hjertesproget, engelsk omgangssproget.

N.F.S. Grundtvigs yngste søn Frederik Lange Grundtvig (1854-1903) blev i 1881 gift med Christina Nilsson, datter af en svensk gårdejer. Samme år rejste de til USA og her fødtes datteren Marie Margrete, deres eneste barn, i 1883. Christina Grundtvig delte sin mands store interesse for fugle og deres historie samt for folkeminder. F.L. Grundtvigs vigtigste meddeler blandt danske udvandrere blev skiltemaleren Lars Rasmussen i Clinton, Iowa, som ud fra sine skarpt erindrede minder fra barndomstiden på Falster gav etnologen F.L. Grundtvig stof nok til en hel bog, »Livet i Klokkergaarden« (posthumt udgivet 1908-09). Udvandrerarkivet, Ålborg.

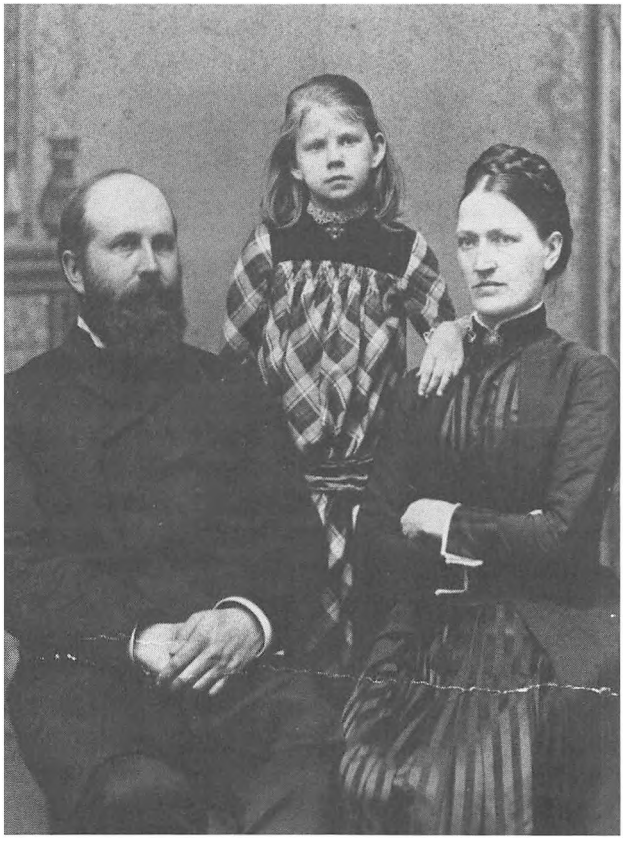

Det grundtvigske program og virkeligheden

F.L. Grundtvig så helt klart, at skulle den danske kulturarv sikres, måtte der gøres noget ekstraordinært. En dansk-amerikansk sangbog måtte være sagen. Allerede i 1878 udkom den første af sin slags »Nordisk Folkesangbog« i to dele med henholdsvis 117 og 118 sange. I mellemtiden var der imidlertid, som vi har set, opstået en dansk-amerikansk digtekunst, og F.L. Grundtvig tog da initiativet til at udgive en »Sangbog for det danske Folk i Amerika« (1887). Den indeholdt 595 nr., men heraf var de 227 ændret i forskellig grad, så de kunne synges af unge uden alt for mange bekendelser til det Danmark, de ikke kendte noget videre til.

Et andet F.L. Grundtvig-initiativ var oprettelsen af den tidligere omtalte forening »Dansk Folkesamfund« i 1887 med ugeavisen »Dannevirke« som sit medlemsblad. Selv om foreningen på en lidt uheldig måde blev blandet ind i tidens store kirkestrid, fik den dog en vis betydning, spændende fra oprettelsen af to kolonier: Danevang i Texas og Askov i Minnesota til støtte for danske foredragsholdere på rundrejse i USA. Dens medlemstal var i 1892 godt tusinde medlemmer. Men som Tine Wanning skriver, fik dens danske aflægger næsten større betydning med dens godt 4.000 medlemmer og dens eget blad »Kors og Stjerne« (jævnfør de to landes flag). Den ønskede vekselvirkning mellem de udvandrede og de tilbageblevne danske blev dog ikke til så meget, kun en indsamling af bøger til bogsamlingerne og højskolerne i Amerika.

F.L. Grundtvig betonede ved forskellige lejligheder, at den danske kirke i Amerika ikke gjorde nok for danskhedens sag, og det var en væsentlig grund til, at man havde stiftet »Dansk Folkesamfund«. Deri fik han støtte fra »Dannevirke«s redaktør Martin Holst. I andre sammenhænge var Holst imidlertid ikke pr. definition enig med Grundtvig,

og da især når denne hævdede, at Holst ikke gjorde nok propaganda for folkesamfundet i sit blad.

Da Grundtvig i forbindelse med bladets noget kritiske omtale af det C.F. Tietgenkontrollerede rederi »Thingvalla« bebrejdede »Dannevirke« dets brug af smudsbladsagtige metoder, bed Holst igen med ret direkte at antyde, at Grundtvig nok var i lommen på Tietgen. I sin specialeafhandling »Dannevirke, en dansk amerikansk avis« (1982), præciserer Lars Scheving da også, at Martin Holst henimod århundredskiftet var på vej væk fra det oprindelige standpunkt: at man ikke skulle tilpasse sig det amerikanske samfund til det mere realistiske, at var det i længden uundgåeligt, skulle det ske på grundtvigianernes egne betingelser. I det omfang man var i stand til at stille dem.

Lars Schevings analyse af »Dannevirke«s dækning af emnerne sprog, kultur, økonomi og politik viser da også en redaktør, der som repræsentant for lægfolket – og dermed de fleste læsere – forsøger at moderere de ofte så doktrinære og urealistiske synspunkter, de grundtvigske præster og da især Frederik Lange Grundtvig forfægtede.

I 1900 rejste Grundtvig til Danmark, men regnede dog med at komme tilbage til Amerika som præst, helst i Des Moines og da med bolig på en til formålet opført præstegård tæt ved Grand View College. Det var her en forudsætning at hans kandidatur blev enstemmigt anbefalet af Den danske Kirkes styrelse. Efter mange rykkere til kirkens formand kom det nedslående svar: Styrelsen er delt på spørgsmålet. I stedet accepterede Grundtvig da et tilbud fra Kirkeligt Samfund om at blive dets rejsepræst i Danmark. Snart blev han imidlertid alvorligt syg, og efter lang tids sygdom døde han 21/3 1903. I den interne rundsendelsesdebat i Den danske Kirkes styrelse var det i øvrigt Martin Holst, der var den stærkeste modstander af Grundtvigs kaldelse. En enspændernatur som Grundtvig kunne ikke samarbejde med folk, hvis de havde en anden opfattelse, voterede Holst.

Den danske Kirke havde allerede før F.L. Grundtvigs afrejse opgivet drømmen om at se Amerika som ramme omkring folkeslagenes store verdensmøde. Nu gjaldt det i stedet om at bevare dansk ved siden af engelsk og da med skyldig hensyntagen til, at USA ikke længere var det rummelige samfund, det engang havde været.

Den etniske retfærdiggørelse

I forbindelse med den bølge af moralsk oprustning, der gik ind over USA i 1890'erne, fremsatte en af de ledende mænd inden for Forbundet til begrænsning af indvandringen, Prescott F. Hall det spørgsmål, om USA skulle »befolkes med briter, tyskere og skandinaver, folk som historisk vurderet var frie, energiske og moderne indstillede mennesker, eller med slaviske, latinske og asiatiske racer, som set i historiens spejl måtte betragtes som forkuede, atavistiske og sløve i hele deres adfærd ...« En fløj i Kongressen gav det politiske svar herpå ved ikke færre end fire gange i tiden 1896-1906 at forsøge, omend forgæves, at få vedtaget en lov om indførelse af en bestået læseprøve som betingelse for indvandringstilladelse. Det skulle kunne holde en god portion af de uønskede racer ude. Men som tidligere bemærket, blev reglerne på anden måde strammet i disse år.

Kongressen nedsatte i 1907 den såkaldte Dillingham-kommission med den opgave at studere og vurdere hele problematikken omkring indvandringen. Med 41 svære bind under armen vendte kommissionens medlemmer tilbage til Kongressen og rapporterede, at den »nye« tilstrømning fra Syd- og Østeuropa fra og med 1883 helt havde uddistanceret den »gamle« (læs »gode«) indvandring fra Nordvesteuropa. De $^4/_5$ af de 1,2 mio. indvandrere i 1907 hørte til den »nye« kategori mod 13 % af 788.000 i 1882.

Det er i lyset af denne udvikling, vi skal se de mange indvandringshistoriske skildringer, hvormed talsmænd for de etniske minoriteter nu søgte at retfærdiggøre indvandrerne. På tusinder af sider kunne man her læse, hvor stor en indsats disse mennesker havde ydet til fordel for det fælles, amerikanske samfund. Derimod blev der ikke skrevet meget om fordele og ulemper ved en assimilation, og som Marion Marzolf bemærker, er der i det hele taget ikke mange forsøg på at supplere beskrivelsen med en analyse. Det er i det hele taget lettere at skildre end at tolke.

Til alt held for den danske historieforskning blev den opgave at retfærdiggøre de danske indvandrere ikke taget op af en fusker i faget, men af en kapacitet som P.S. Vig, professor ved præsteskolen i Blair, men i årene 1905-09 præst i Luck, Wisconsin. C. Rasmussen Publishing House i Minneapolis påtog sig udgivelsen af storværket »Danske i Amerika«, I-II (1907-1924 ff.), hvorimod forfatteren selv måtte skaffe pengene til det omfattende indsamlings- og redigeringsarbejde. Pastor Vig var bagefter ikke meget for at indrømme, at hans sponsor her havde været den jødiske bryggeriekspert Max Henius. Men værket så i hvert fald dagens lys, og er til og med denne dag blevet brugt som det mest omfattende referenceværk af sin art.

Af de to bind, værket består af, er bd. I langt det interessanteste og det mest givende. Alligevel kan der hist og her i bd. I forekomme afsnit, hvor den perspektivløse opremsning og personforherligelse slår for hårdt igennem. Carl Busch' afsnit om »Danske Musikere og Dansk Musik i Amerika« er et eksempel herpå. Meget få, om overhovedet nogen af hans »berømte danske tonekunstnere« er kendt i dag. Derimod er Athon C. Sørensens kapitel om »Danske i amerikansk Landbrug og Mejeri« præget af stor kyndighed, selv om heller ikke han kan sige sig fri for en tendens til at lade de rosende adjektiver drysse lidt rigeligt ned over siderne.

Som god dansker begynder han sin redegørelse i Th.R. Segelckes, N.J. Fjords og B. Bangs København, nærmere bestemt Landbohøjskolen på Bülowsvej. Deres indsats på mejeribrugets og kvægbrugets område blev hurtigt kendt verden over, men når deres ideer og tanker fængede så stærkt i Amerika, skyldes det nok den formidlingsindsats, de to danske eksperter Julius Moldenhawer og John Henry Monrad udøvede. Moldenhawer udvandrede som fuldt uddannet mejerist i 1879 og blev efter en periode som oste- og smørmejerist østpå specialist på konsummælkens område. Storbyernes forsyning med ren, pasteuriseret mælk blev hans specialitet, og Sørensen giver ham da også titlen »The Father of Pasteurization«.

Biskop Monrads yngste søn Johannes var kun 16 år, da han fulgte med forældrene til New Zealand efter den ulykkelige krig i 1864. Fem år senere kom han tilbage, blev svensk tjærefabrikant og gift ind i en bekendt dansk landmandsfamilie, Frederiksen. Fabrikken brændte imidlertid, og Monrad drog atter til New Zealand, hvor han, næppe med dansk mejeribrugs velsignelse, lærte farmerne og mejeristerne derude at bruge moderne dansk teknologi på området. I 1885 tog han til USA og blev her agent for den danske fabrik Chr. Hansen's Laboratory i Little Falls, N.Y. Derfra gik turen videre til Chicago, hvor han blev filialbestyrer. Her udviklede han sit talent for formidling og lancerede flere mejeritidsskrifter, skrev endnu flere bøger og holdt foredrag landet over. Efter en tid som offentligt ansat mejeriekspert blev han medredaktør af »New York Produce Review«, inden han i 1907 vendte tilbage til Danmark.

Listen over kendte danske mejerifolk i USA kunne forøges med mange flere navne, såsom kontrolforeningspioneren og mejeriinspektøren Helmer Ræbild, lederen af Chr. Hansens Laboratory J.D. Frederiksen, sammen med broderen Erhard, roesukkerfabrikationens pionerer i Danmark, og de tre mejeribrugs-

professorer C. Larsen, South Dakota State College of Agriculture, Frederik Rasmussen, New Hampshire Agricultural Experiment Station og Martin Mortensen, Iowa State College of Agriculture. Når hertil føjes en række kendte navne inden for mejerikonsulentvirksomheden og det arbejdende mejeribrug, forstår man Anthon C. Sørensens stolthed over sine berømte landsmænd.

Da meget af pladsen i »Danske i Amerika« bruges til behandling af etniske særtræk af ringe interesse for en amerikansk omverden, må vi tro, at netop et afsnit som Anthon C. Sørensens mejerihistorie kan have givet interesserede et vist indtryk af et regulært dansk bidrag til den amerikanske smeltedigel, medmindre da det danske sprog stillede sig hindrende i vejen. Strengt taget skulle »Danske i Amerika« også have kommet i en engelsk version, men det lå nok uden for mulighedernes grænse.

Dansk-amerikanernes politiske stillingtagen

Når en indvandrer havde afgivet sin hensigtserklæring om at blive en fuldgod amerikaner og samtidig afsvor enhver form for loyalitet over for sin hidtidige fyrste, fik han stemmeret ved lokale valg. Ønskede han at stemme ved regionale og nationale valg, måtte han have opnået amerikansk statsborgerskab. Hvis han først var nået så langt, rejste det spørgsmål sig unægtelig, hvor han skulle sætte sit kryds på valgdagen. Hvis han fulgte med i den offentlige debat, havde han formentlig dannet sig et indtryk af de to store partier: Demokraterne og Republikanerne og deres stillingtagen til de foreliggende spørgsmål. Han kunne også lytte til, hvad andre i samme situation mente herom, og hvis han stadig følte sig usikker, kunne han på valgdagen simpelthen følge den parole, der gjaldt for medlemmer af samme gruppe.

Skal man tro de bevarede udvandrerbreve, spillede partipolitik i moderne forstand ingen større rolle i udvandrernes hverdagssituation. Det kan selvfølgelig have den baggrund, at de pågældende brevskrivere ikke var blevet amerikanske statsborgere og derfor ikke havde stemmeret. Forklaringen kan også være den, at man her fulgte den lokale eller gruppemæssige tradition og derfor ikke havde behov for at begrunde sin grundliggende holdning i politiske spørgsmål.

I 1970'ernes begyndelse fremlagde to amerikanske forskere en etnisk-kulturel model om befolkningens valgdeltagelse i Midtvesten. Det drejer sig om Paul Kleppners »The Cross of Culture« (1970) og Richard J. Jensens »The Winning of the Midwest« (1971). De mener begge, at religiøse og etniske faktorer var bestemmende for vælgeradfærden. »Politiske tilhørsforhold havde ikke deres rødder i klasseforskelle af økonomisk natur ...«, siger Kleppner. Etniske grupper i Midtvesten stemte derfor i blokke i de sidste 20-30 år af 1800-tallet, og alt efter gruppens religiøse grundholdning stemte man demokratisk eller republikansk.

Den etnisk-kulturelle model for stemmeafgivning opererer med en opdeling af minoriteterne i to fløje: en liturgisk indstillet gruppe og en pietistisk. De liturgisk sindede tager den syndige, borgerlige verden for det, den er, hvorimod de pietistisk orienterede mener, at de er kaldede til at forbedre den. Før 1890 vil førstnævnte normalt stemme demokratisk, de sidstnævnte republikansk. Det er de irske, tyske og böhmiske katolikker samt tyske lutheranere, som udgør grundstammen i første gruppe, hvorimod de pietistisk orienterede inkluderede skandinaviske lutheranere og hollandsk-reformerte.

Men i 1890'erne gik vælgermassen i opbrud. Tidens almindelige krisestemning fik folk til at tage deres politiske tilhørsforhold op til revision, og de skiftende stemmetal, de to partier fik ved de enkelte valg, viser tydeligt,

at vælgerne ikke længere reagerede traditionelt. De kriseramte landmænd protesterede mod de traditionelle partier ved at stemme på et nyt oprørsparti, populisterne. Ved præsidentvalget i 1896 gjorde de sejrende republikanere ikke desto mindre det kunststykke, at de uden at støde deres pietistiske kernevælgere fra sig kunne få mange liturgisk sindede over på deres parti ved at afvise demokraternes krav om spiritusforbud og skærpet holdning over for indvandringen.

Ifølge Richard Jensens undersøgelse var det især blandt de tyskfødte byvælgere i Iowa, at opbruddet fandt sted. Derimod holdt irerne og bøhmerne i samme stat fast ved det demokratiske parti. Nordmænd og svenskere stemte fortsat republikansk. Tilsvarende studier ud fra folketællingen i Iowa bekræfter stort set Jensens resultater. Alene de danske lutheranere og de hollandsk-reformerte, begge placeret i gruppen af pietistisk sindede, skiller sig her ud ved ikke at udvise et etnisk-kulturelt blokmønster.

Politologen Stephen H. Rye har i en artikel i »The Bridge«, II (1979), undersøgt vælgeradfærden i fem danskdominerede townships i Iowa 1887-1936. Han konstaterede da for det første, at de danske indvandrere overraskende hurtigt blev amerikanske statsborgere og dermed vælgere. For det andet stemte de ikke i etnisk-kulturelle blokke. De tager stilling fra valg til valg ud fra en nøje vurdering af partiernes programmer og valgkampens aktuelle indhold. I 1880'erne og et stykke ind i 1890'erne var flertallet af Iowa-danskerne ifølge Rye demokrater, men populisternes radikale synspunkter fik åbenbart vælgerne til at foretrække republikanerne frem for den demokratisk-populistiske alliance. Danskernes flertal vendte først tilbage til det demokratiske parti, da 1. verdenskrig og tyvernes landbrugsdepression i forening havde blotstillet republikanerne som et parti uden større fremtidsvisioner. Den danske kirkes opdeling 1894 i to fraktioner har efter Stephen Ryes opfattelse ingen afgørende indflydelse på danskernes stemmeafgivning.

På samme måde har Bjarne Gade Johansen i sin specialeafhandling »Danske Emigranters vælgeradfærd i Iowa« (1982) sammenlignet stemmeafgivningen i 5 danskdominerede townships i Iowa med tilsvarende tal for 11 andre townships. Danskerne giver her demokraterne flest stemmer ved valgene 1889-1892, og selv om der i tiden 1893 sker et lille ryk mod republikanerne, er mønstret stort set bibeholdt.

I de øvrige townships er demokraterne overalt på tilbagegang, og her svarer den etnisk-kulturelle model ret godt til virkeligheden. I sin konklusion afviser Bjarne Gade Johansen religiøse og økonomiske forklaringsmodeller for Iowa-danskernes politiske stillingtagen. Men da danskerne kom relativt sent til Iowa, og da deres indvandringspresse, først og fremmest »Den danske Pioneer« og »Dannevirke«, mest holdt på demokraterne, er der grund til at tro, at danskerne under behørig vejledning af etablerede opinionsdannere var i stand til frit at vælge side. Og ud fra pragmatiske overvejelser vedrørende pro et contra valgte 1890'ernes danskere da i de fleste tilfælde at støtte det demokratiske parti.

Alt tyder da på, at danskerne i hvert fald i Midtvesten forsøgte at afbalancere de to store partier ved i det givne øjeblik at foretrække det partiprogram, der indeholdt de bedste løsninger på de aktuelle problemer. Mindre partier har aldrig fået danskernes støtte.

I det hele taget har specielt Iowa-danskerne undgået radikale løsninger på tidens problemer. Ved en folkeafstemning i 1916 om indførelse af kvindelig valgret lød danskernes nej i størrelsesordenen 52-68 % mere afgørende end Iowa'ernes spinkle nejflertal på 51,1 %. Men de danske kvinder var heller ikke tilbøjelige til at prøve noget nyt, for da de faktisk fik stemmeret fire år senere, mødte der i de danske områder kun 60 % flere vælgere op mod 73 % for Iowa som helhed.

Udvandrernes forbindelser til moderlandet

Det danske og det amerikanske postvæsen som forbindelsesleddet over Atlanten

I den første tid i Amerika sendte en udvandrer breve hjem til familie og venner i Danmark, forudsat naturligvis at han kunne skrive, og at han havde nogen at skrive til. Og tilsvarende gik der breve den anden vej, hvor de hjemmeværende fortalte deres hverdagshistorie. Med årene kom der færre og færre breve fra Amerika. Alene det traditionelle julebrev holdt forbindelsen oppe, og til sidst udeblev det måske også. Selv om datidens aviser med mellemrum bragte historier om, at nu var den og den udvandrer pludselig dukket op i hjemmet efter 25 års tavshed, er det dog en kendsgerning, at i tusindvis af tilfælde hørte man aldrig mere til den bortdragne. Den engelsk-amerikanske historiker af svensk afstamning Charlotte Erickson skriver i indledningen til sin samling af engelske udvandrerbreve »Invisible Immigrants« (1972), at så længe en udvandrer skrev hjem, var han ikke faldet helt til i Amerika. Selv om Charlotte Erickson sætter sagen lidt på spidsen, er det troligt nok, at en livlig korrespondance mellem en udvandrer og familien derhjemme *kan* have været symptom på dårlig tilpasning til det nye land og dermed hjemlængsel i god gammeldags forstand.

De fleste af de brevsamlinger, der er publiceret i »Brev fra Amerika« (1981), vidner da også om, at brevskriverne havde behov for at opretholde forbindelsen til slægt og venner. Når Karen Marie Petersen fra Klippinge i Magleby sogn på Stevns, nu bosat i Nebraska, skrev hjem til sin velhavende broder, smørhandler Peder Madsen i København, lå det ofte mellem linjerne, eller ligefremt skrevet sort på hvidt, at broderen skulle sende hende penge. Den fallerede advokat Christian Ask, nu sveddryppende landarbejder i Midtvesten, havde i sine breve til hjemmet behov for at erhverve sig en god del sympati til at rette lidt op på det underskud, han emotionelt som kontant havde pådraget sig over for sin familie.

Kr. Hvidt har i »Flugten til Amerika« vist, hvorledes brevstrømmen over Atlanten tog til i årene efter 1872. Hvis man med Kr. Hvidt forudsætter, at de millioner af breve, der her er tale om, er blevet udvekslet mellem udvandrerne og deres pårørende, gik der flere breve *fra* udvandrerne end til. En stærk stigning indtræffer omkring 1880, derefter er niveauet nogenlunde konstant, indtil begge brevstrømme fordobles fra år til år efter århundredskiftet.

Det officielle Danmark har ingen mening om udvandrerne

Det kan nok virke lidt overraskende at læse en overskrift som den, der indleder dette afsnit. Når landsmænd i hundredtusindvis bryder op for at skabe sig en bedre tilværelse andetsteds, skulle man tro, det måtte give anledning til offentlig debat, ja måske selvransagelse: Bød Danmark virkelig på så få chancer for unge, der kunne og ville bestille noget? Men tavsheden er nærmest total. De kilometerlange referater fra rigsdagens forhandlin-

ger bryder kun den officielle, man fristes til at skrive vedtagne tavshed om masseudvandringen, når der i 1868 og i 1872 skal lovgives om reglerne for befordring af udvandrere. Steffen Elmer Jørgensen diskuterer i sin specialeafhandling »Dansk udvandringsdebat« (1981), som det følgende er hentet fra, de synspunkter, der blev fremført ved de to loves behandling på rigsdagen. Hvor man især fra konservativ side nærmest bebrejdede udvandrerne, at de så let lod sig lokke ud på Atlanten af ferme agenter, var tonen i 1872 mere forstående. Justitsministeren understregede, at »den lovbestemte Udvandreret er en personlig Frihed, som maa anerkjendes og hævdes ...«

Aviserne bragte stadig nyt om udvandringen til Amerika, specielt når stoffet var tilstrækkeligt spændende. Forlængst var man dog ovre de dage, hvor reporterne stod nede på udvandrerkajen og næsten fik deres notesblokke gennemblødt af de tårer, der blev fældet ved landgangsbroen. Aviserne var dog på tæerne, da én af deres egne, redaktør V.C.S. Topsøe publicerede sin fremragende rapport om en Amerikarejse i 1871 »Fra Amerika« (1872). Godt ti år senere bragte en tidligere pressemand, nu gesandt i Washington, C.St. A. Bille, en ny og fyldig rapport fra »Det store Vesten« (1883). Tidligere er Billes oplysninger blevet brugt til at skildre koloniseringen af det yderste Vesten, så derfor kan vi her nøjes med at betone, at han ikke var så begejstret for udvandringen: »Der er ingen Grund for os til at ønske Tallet forøget ...«, mente han. Henrik Cavlings store og vedholdende interesse for Amerika og for dansk-amerikanerne bør også nævnes i denne sammenhæng, selv om det store værk »Fra Amerika«, I-II (1897), er blevet flittigt citeret i det foregående.

Det var dog i højskolekredse, at man hyppigst drøftede udvandringen og dens konsekvenser. »Højskolebladet«, der indledte sin virksomhed i 1877, bragte ikke så få artikler om emnet, skrevet af folkehøjskolens ledende mænd Ludvig Schrøder, C. Appel, Poul la Cour m.fl. Desuden sendte danske højskolefolk og præster i Amerika rapporter hjem til bladet. En hjemvendt dansk-amerikansk præst, Jakob Holm, gik i en artikel i »Historisk Maanedsskrift« 1888 alvorligt i rette med de (unavngivne) personer, som nærmest beskyldte udvandrerne for unational optræden. I stedet for at kritisere skulle man forbedre arbejdernes vilkår. Det ville virke mere hæmmende end nok så mange borgerlige ord.

Den dansk-amerikanske højskolelærer og forfatter Kr. Østergaard gik i en artikel i »Højskolebladet« 1882 også skarpt i rette med de danskere, der klandrede udvandrernes motiver. Det var da langt mere agtværdigt at udvandre for at bedre sine kår end at blive hjemme med fare for at henslæbe sit liv i »Slæb og Slid, Sult og Elendighed ...« Det førte til en længere debat med kollegaen, den stridslystne nordmand O.L. Kirkeberg, som over for Østergaards lyse farmerskildringer satte *sin* oplevelse af byarbejdernes usikre vilkår i en amerikansk storby. Han fandt det i øvrigt højst urovækkende, at udvandrerne uden skam og blusel dyrkede Mammon på Guds bekostning.

Ludvig Schrøder betragtede i en artikel i »Danskeren« 1893 udvandringsfænomenet i en lidt større synsvinkel. Der var i realiteten tale om en art folkevandring, når folk ikke alene udvandrede i stort tal – 137.500 i tiden 1850-90 – men også vandrede fra land til by og da især København. Samtidig flygtede folk fra håndens til åndens arbejde. Universitetet og seminarierne oplevede i 1880'erne en tilstrømning uden lige. Væk med de snærende bånd var tidens løsen. Men Schrøder så også en fare i at få uddannet for mange akademikere, hvis der ikke var beskæftigelse nok til dem efter afsluttet eksamen. Derfor skulle de unge tilbydes erhvervsrettede uddannelser. I Højskolebladet 1904 tog Ludvig Schrøder det spørgsmål op til overvejelse, hvorfor langt

færre udvandrede fra Danmark end fra Sverige og Norge. Og ikke overraskende tildelte han her den danske folkehøjskole hovedæren herfor. Ved at appellere til fædrelandsfølelsen og ved at opfordre folk på landet til både at arbejde og samarbejde, havde den sat skub i tingene. Hedeopdyrkning og udstykning til husmandsbrug havde i høj grad tilfredsstillet den jordhunger, som ellers ville have fået mange til at udvandre.

Skolelærerforfatteren Anton Nielsen fra Ollerup på Fyn var efter et besøg derovre (»En Sommer i Amerika«, 1891) af den opfattelse, at de bedste af udvandrerne nok skulle komme hjem igen, når de først havde samlet tilstrækkeligt med penge til at begynde for sig selv herhjemme. Mindre hæderlige elementer blev derimod derovre af frygt for politiets lange arm.

Elleve år senere gjorde en lærer fra Sindballe ved Vejle en lignende rejse – og en bog med samme titel! Han mente modsat kollegaen fra Ollerup, at folk udvandrede for at skabe sig selv og deres børn en bedre fremtid. Men som i sin tid Anton Nielsen så han også Amerika som de mislykkede eksistensers sidste tilflugtssted.

»Mørke Minder fra Karlekamrene i de danske Bøndergaarde ...«. Sådan karakteriserede digteren Johan Skjoldborg baggrunden for det opbrud af gode danske udmarksmænd og -kvinder, udvandringen i realiteten var (»Gennem de forenede Stater i Amerika«, 1911). At besynge fædrelandsfølelsen havde

Fra 1892 fungerede Ellis Island som det officielle modtagelsescenter i New York. 1892-1916 passerede ca. 16 millioner mennesker den lille ø, 20% deraf blev dog grundigere undersøgt, før de slap igennem. Fot. Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

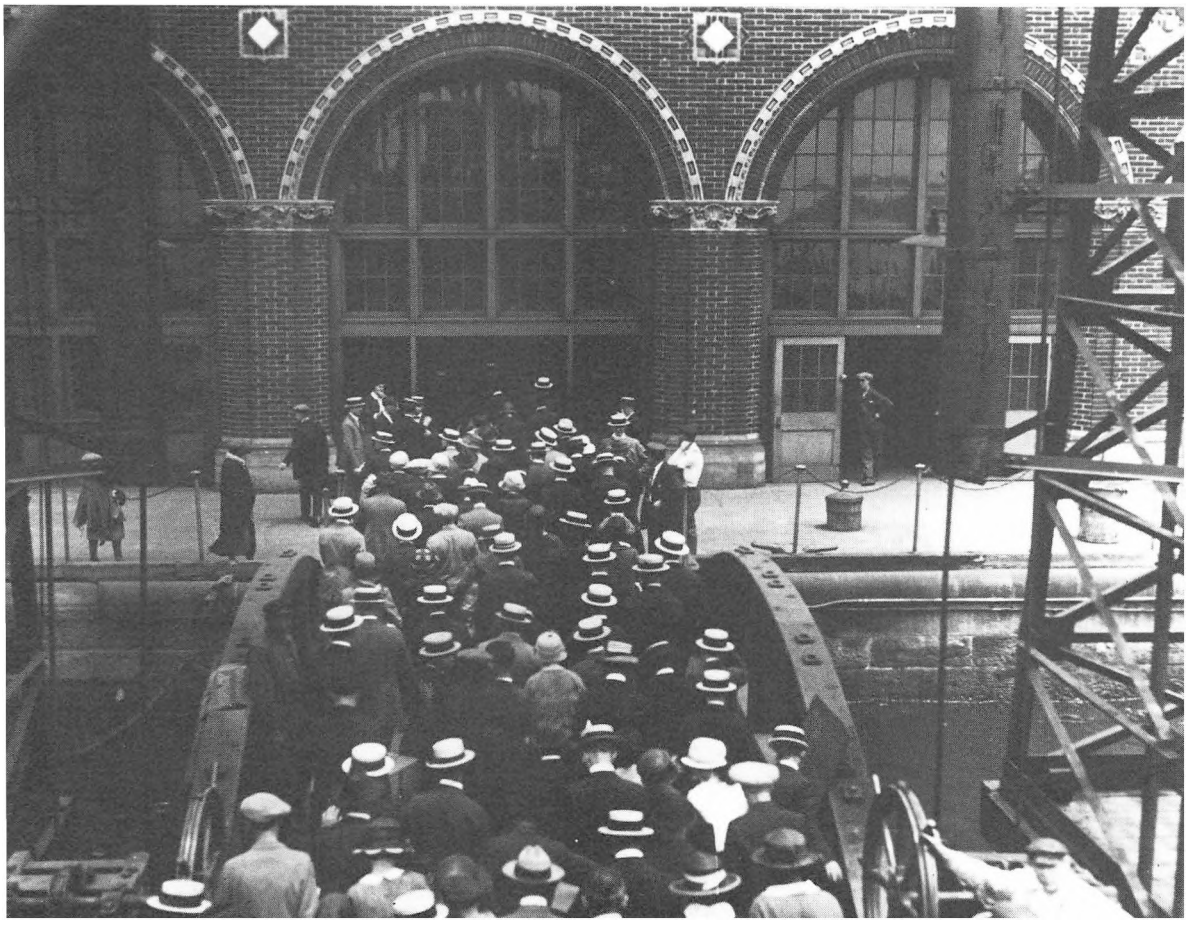

kun mening, når den fik et reelt socialt indhold. Få år i forvejen havde en dansk arbejder og skribent Jens Drachmann på sin krop oplevet, hvorledes det føltes at blive puffet og skubbet igennem indvandringskontrollen på Ellis Island, alt imens hans hele person blev påhængt nummersedler eller påført kridtmærker som et umælende dyr (Artikel i »Det nye Aarhundrede«, 1906-07). En anden Ellis Island-besøgende fra samme tid, oberst Axel Liljefalk, var også kritisk over for kontrolproceduren, men var nok så meget optaget af, at USA helt åbenlyst foretrak nordvesteuropæere frem for sydlændinge (»Vor Fremtid«, 1907-08).

En dansk nationalpark til minde om De forenede Stater

Den stadige debat om indvandrernes stilling i Amerika havde fået mange dansk-amerikanere til at spekulere på, om man ikke kunne tjene danskhedens sag ved at styrke forbindelsen til moderlandet. Det var dog redaktøren af månedsbladet »Nordlyset« i Racine, Ivar Kirkegaard, som drog de organisatoriske konsekvenser heraf ved at få stiftet »Dansk Amerikansk Selskab« 1906 med Henry L. Hertz, Chicago, som formand. En af dens første initiativer var at få danske kunstnere og kulturpersonligheder på gæsteoptræden i Amerika. I maj-juni 1911 var Den danske Studenter-Sangforening, til lejligheden forstærket med to professionelle basrøster, Kgl. kammersanger Helge Nissen og den senere operasanger Per Biørn på en Amerika-turné. Med kgl. operarepetitør Salomon Levysohn som dirigent besøgte koret en række danske og svenske foreninger og gav her prøver på dets repertoire af 50 nordiske sange.

Selskabets sekretær, C.H.W. Hasselriis, handelsuddannet i Aarhus og udvandret til New York i 1906, tog nu initiativet til at få oprettet et pressebureau, der kunne forsyne amerikanske blade og tidsskrifter med dansk og dansk-amerikansk stof. I 1911 fik han med en samlet støtte på $ 600.000 fra den dansk-amerikanske mangemillionær, fabrikant i bygningsbranchen Niels Poulsen, oprettet The American-Scandinavien Foundation, som i årenes løb har sendt henved 10.000 unge danske på studieophold i USA. Endvidere tog Hasselriis initiativet til at få udsendt en bibliografi, »Denmark in English and American Literature« (1915), redigeret af en af amerikansk biblioteksvæsens store navne, J. Christian Bay fra Rudkøbing, udvandret 1892 og fra 1905 leder af katalogiseringsafdelingen ved The John Crerar Library in Chicago.

Men den tanke var også luftet, at danskerne i USA skulle se at få sig et sted i Danmark, hvor man i første omgang kunne samles på USAs uafhængighedsdag, 4. juli. Valget faldt i første omgang på Århus, hvor der i 1909 skulle afholdes en stor landsudstilling. Den 4. juli dette år samledes 1.100 dansk-amerikanere og med prins Christian, den senere kong Christian 10., som hædersgæst, højtideligholdt man festdagen, bl.a. ved oplæsning af et budskab fra USAs præsident William H. Taft.

Allerede her var man på udkig efter et areal til en nationalpark, og det fandt man oppe i Rebild bakker i Himmerland. En indsamling blandt danske i Amerika skaffede de fornødne penge til køb af det lyngklædte bakkeareal, og næste år var 140 tdr. land sikret til formålet. Ved afstemning blandt bidragyderne fandt man frem til navnet »Dansk Amerikansk National Park«, senere ændret til det mere mundrette »Rebild National Park«.

Året 1912 skulle Rebild indvies. Samtidig skulle udgives et opslagsværk »Den danskfødte Amerikaner« med alle relevante oplysninger om de danske i USA samlet på ét sted. Denne del af projektet blev realiseret efter planen. Derimod gik 4. julifesten i Rebild i vasken, fordi der da var landesorg efter Frederik 8.'s død 14/5 samme år. Den nye konge,

Christian 10., fik den 4/8 overrakt gavebrevet på Rebild National Park, og næste år holdtes den første fest ude i bakkerne, alt imens regnen silede ned og farvede pigernes hvide sommerkjoler røde af farven på de højrøde bælter. Det våde uvejr forhindrede dog ikke operasanger Johs. Fønss i at lade sin sonore bas rulle ud over bakkerne med Jeppe Aakjærs »Kornmod«. Dermed sang alle med af hjertens lyst på Michael Salomons Rebildsang. I 1915 og 1916 afholdtes mindre Rebildfester, der blev arrangeret af lokale kredse, samlet i »Den danske Rebildkomité.« Derefter holdtes pause i 3 år, eftersom en grusom verdenskrig lammede enhver tanke om at feste for frihedens og menneskerettighedernes sag.

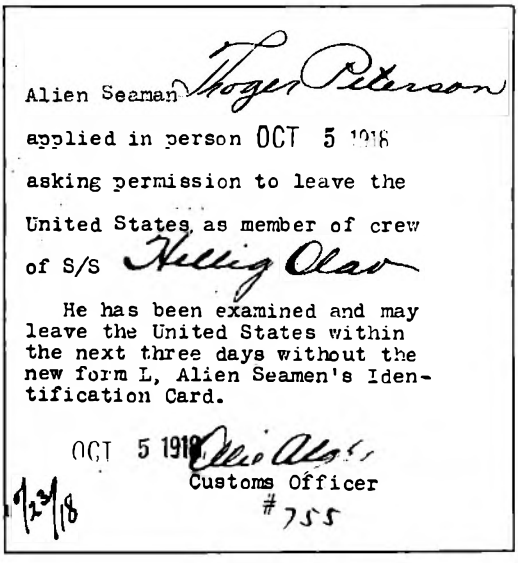
Alien Seaman Thøger Petersen
applied in person OCT 5 1918
asking permission to leave the United States as member of crew of S/S Hellig Olav
He has been examined and may leave the United States within the next three days without the new form L, Alien Seamen's Identification Card.
OCT 5 1918
Customs Officer
755
1/2 3/18

Thøger Haugaard Petersen, københavnsk bogbinder og sømand, fik i 1915 udrejsetilladelse fra Københavns politidirektør. I oktober 1918 ville han åbenbart hjem igen som medlem af besætningen på S/S »Hellig Olav«. Det krigsførende USAs blanketmaskineri trådte da automatisk i kraft. Som det fremgår af dette billede fik han lov til at forlade USA uden at besidde det nye identifikationskort for udenlandske sømænd. Han er noteret som indrejst til Danmark 8/11 1918. Det kgl. Bibliotek.

Danskhedens problemer i et Amerika under amerikanisering

Da USA 6/4 1917 erklærede Tyskland krig og dermed gjorde fælles sag med de allierede, blev danskerne såvel som alle andre minoritetsgrupper stillet over for et ultimatum, der kort og godt hed: betingelsesløs kapitulation over for kravet om total amerikanisering. Fra Den danske Kirkes årsmøde i Michigan tilgik der også præsident Woodrow Wilson et telegram, hvori man fuldt ud tilsluttede sig hans retfærdsprincipper i forhold til de små lande og hans tanker om at befri de undertrykte nationaliteter fra fremmedåget. Sluttelig nedkaldte man Guds velsignelse over den igangværende retfærdighedens og frihedens kamp »i disse for vort land så kritiske stunder ...«

I Grand Views program for 1917-18 skrev C.P. Højbjerg: »Vi kan ikke bøje os for uretfærdighed. Vi kan ikke falde på knæ for Hunnernes konge og hans håndgangne mænd. For dem er der kun én vej frem og den går over ligene af os og vore sønner ...« Loven om værnepligt efter særlig indkaldelse, gældende for mænd mellem 21 og 30 år, kaldte mange danske under fanerne. Salget af krigsobligationer, »liberty bonds«, blev forceret igennem; alle skulle deltage i krigens finansiering.

Mange danske blev indkaldt for at kæmpe for frihedens, retfærdighedens og Amerikas sag. Dana College blev næsten tømt for studenter ved den lejlighed. Ved skolens morgenandagter blev der nu brugt engelsk 3 gange om ugen og dansk to gange. I 1914 var forholdet omvendt. Inden for Den danske Kirke var man lidt mere forsigtig. Efter en længere diskussion på årsmødet 1918 enedes man omsider om en resolution, der stillede menigheden frit i valget mellem engelsk og dansk som gudstjenestens sprog.

Men den slags resolutioner kunne ikke i længden stille de amerikansk nationale tilfreds. I delstaten Iowa tog den republikanske guvernør, William Lloyd Harding, fra september 1917 aktivt del i amerikaniserings-

En dansk-amerikaner fra Tyler, Minnesota, Edward Petersen, fotograferet som frivillig soldat i den amerikanske hær under 1. verdenskrig. Danebod Archives, Tyler, Minnesota.

kampagnen, sådan som det er skildret i Peter L. Petersens artikel »Language and Loyality: Governor Harding and Iowa's Danish-Americans During World War I« (Annals of Iowa, 1974). Det gik dog lidt trægt, syntes guvernør Harding, og især forekom det ham, som om indvandrerne tøvede lidt for længe med at bekende kulør. Rundt om blev lade- og staldbygninger ved nattetid malet gule, og mistænkelige udlændinge blev truet på livet.

Harding slog i begyndelsen disse begivenheder hen som de rene småting, men 23/5 1918 rykkede han alligevel ud med en bandbulle mod brugen af fremmedsprog. Ved undervisning, ved samtaler på offentlige steder og ved taler til offentlige forsamlinger måtte der kun bruges engelsk. Folk, der ikke forstod engelsk, måtte i stedet holde deres gudstjeneste i hjemmene. Især det sidste opirrede indvandrerkirkernes medlemmer. Mange af de ældre danskere troede ligefrem, at Bibelen var skrevet på dansk, og når talen faldt på en mulig overgang til engelsk, faldt der vrisne ord om »den engelske syge«.

I juli 1918 kom det til åben krig mellem guvernør Harding og Iowa-danskerne. Ved en 4. julifest i byen Sac langede Harding ifølge bladet »Sac Sun« kraftigt ud efter de, der kritiserede hans majproklamation. Det var nærmest folk som danskerne i Elk Horn og Kimballton, han havde haft i tankerne, da han gjorde engelsk til det eneste autoriserede sprog. I det hele taget var han kritisk indstillet over for danskerne i Iowa: »Forestil jer en mand, som er blevet trukket ud af al det skidt og møg, der findes i Danmark, og derefter anbragt på en farm, hvor han måske kun har betalt $ 3 pr. acre. Ved Gud i himlen om han nogensinde kan betale det tilbage, som Iowa har foræret ham«.

Bladet »Des Moines Register«, som ikke kunne fordrage Harding, faldt straks over ham. Alle vidste jo, at mejerilandet Damark var et mønster på renlighed og pænhed. Ved en session i Audubon County, Kimballton, blev der fremstillet 99 unge mænd med danske forældre mod 64 fra alle andre grupper. Bladet oversvømmedes også med stærkt fordømmende læserbreve, hvor folk i deres retfærdige harme sammenlignede guvernør Harding med den tyske kejser. Især vakte det opsigt, at den ledende kraft inden for Den forenede Kirke, P.S. Vig, alvorligt tog Harding i skole. Selv havde Vig fået amerikansk statsborgerskab så tidligt som i 1894 og havde lige siden holdt den troskabsed, han da svor til De forenede Stater. Aldrig havde den tanke strejfet ham, at det at tale eller skrive dansk kunne betragtes som en upatriotisk handling. »En person kan godt være født i Danmark og alligevel være en god amerikansk borger, og selv om en hund er født i Amerika, bliver den stadig ved med at være en hund ...«

Til sidst måtte Harding gøre offentligt afbigt. På ægte politikervis benægtede han pure at have udtalt sig nedsættende om danskere i almindelighed og dansk renlighed, agtværdighed og idealisme i særdeleshed. »Sac Sun« ville dog ikke ændre en tøddel i dets referat af den famøse tale. Ved næste valg sagde danskerne i de berørte områder tak for sidst ved at give Harding 7 % af stemmerne mod 55 % to år tidligere, og der kan ikke herske tvivl om, at denne danskeraffære var med til at sætte punktum for Hardings politiske karriere et års tid senere.

Alligevel gik amerikaniseringen videre. I januar 1919 udtalte formanden for Den forenede Kirke: »Engelsk er ikke alene hovedsproget og det sprog, der tales i vort dejlige land, men det må og skal være det fremtidige sprog i vor kirke ...« I Nebraska måtte en præst i dette kirkesamfund gå af, fordi han ikke kunne eller ville prædike på engelsk. Også inden for Den danske Kirke var dansk på retræten. Det fremkaldte en hvas kommentar fra den danskpatriotiske pastor Benedict Nordentoft: »Hvis man ved tvang hindrer brugen af modersmålet og dertil ødelægger vor kultur, er det ligeså syndigt som hor og tyveri ... Hvis en sammenslutning med Den forenede Kirke vil indebære en hurtigere amerikanisering, så siger jeg bare: Gud bevare os for saadan en samgang!«

Agrare oprørsorganisationer som Robert La Folettes Progressive Movement i Wisconsin og the Non-partisan League i North Dakota blev sammen med andre protestbevægelser i Minnesota, South Dakota og Iowa beskyldt for illoyal for ikke at sige forræderisk virksomhed. Dommer John F. McGee, et indflydelsesrigt medlem af Minnesotas udvalg for offentlig sikkerhed, rapporterede til Washington, at the Nonpartisan League's fortalere kort og godt var forrædere. Dommeren savnede her stærkt en henrettelsespeleton, der eventuelt ved at arbejde på overtid kunne have knaldet disse forrædere ned. Det var især blandt tyskere og svenskere, at man skulle have tyndet lidt ud, mente denne retfærdighedens vogter. Moderne undersøgelser har her vist, hvorledes forretningsfolk fra Minneapolis søgte at dæmme op over for the Nonpartisan League og dens kritik af deres metoder ved at anklage den for unational optræden. Selv en agtet politiker af skandinavisk oprindelse som Minnesotas guvernør Knute Nelson brugte ord som loyalitet og patriotisme som dække for politiske tiltag af konservativ natur.

Det er i denne sammenhæng, vi må se tilsynekomsten i maj 1918 af den dansk-amerikanske loyalitetsorganisation, the Jacob A. Riis League of Patriotic Service, opkaldt efter den berømte dansker (død 1914). Max Henius blev rådets formand. Bag dets oprettelse stod en kreds af 75 kendte dansk-amerikanere. Det er senere blevet påvist, at det var den amerikanske regering, som gennem dens komité for offentlig informationsvirksomhed (CPI) havde fået rådet dannet. »Den danske Pioneer«s medredaktør Roger Nielsen blev ligefrem medarbejder ved CPI's kontor i New York. Overalt i De forenede Stater så man dansk-amerikanere med J.A.R.L.-emblemer på tøjet.

Men der var også andre toner i debatten. Allerede i 1917 havde Dania-foreningen i San Francisco i et brev til præsident Wilson bedt om en folkeafstemning i Sønderjylland straks efter krigens afslutning, idet man her forventede, at sønderjyderne ville stemme sig tilbage til moderlandet.

De dansk-amerikanske aviser inklusive Pioneeren støttede dette, også fordi det gav dem et pusterum i deres dobbeltsidede og ikke alt for lette informationsopgave midt i en krigstid: På den ene side forklare amerikanske aviser, hvorfor Danmark fortsat var neutralt, og på den anden tale USAs sag over for tendenser i den danske presse til at beskylde USA for at indrette krigsøkonomien efter amerikanske behov.

Mellemkrigstiden som indvandringsrestriktionernes periode

Amerika slår bremserne i for europæisk indvandring

Folk, der som fhv. præsident Th. Roosevelt gik ind for tanken om et 100 % amerikansk USA, blev noget chokerede, da det kom frem, at en fjerdedel af det indkaldte mandskab 1917-18 ikke kunne læse engelsk, og at 5 mio. ud af de 105 mio. amerikanere i 1918 ikke kunne tale engelsk. I 1918 og 1919 havde USAs indenrigsministerium publiceret en »Americanization Bulletin«, hvori indenrigsminister Frank Lane havde proklameret: »Vi gør noget uden fortilfælde i historien, når vi siger, at slaver, teutoner, keltere og andre racer i den civiliserede verden er i stand til at blande blod herovre ...« Det var stadig smeltedigelopfattelsen, der var den gældende filosofi på området, men amerikaniseringsprogrammet var noget mere aggressivt over for minoriteterne end støbeformsteoretikerne fra før 1914.

I øvrigt blev luven taget lidt ud af kampagnen i 1920-21, dels fordi kommunismens røde spøgelse en tid lang tiltvang sig mere opmærksomhed, dels fordi regeringen som følge af efterkrigskrisen reducerede bevillingerne til formålet. De to sociologer Robert Park og Herbert Miller gik i deres bog »Old World Traits Transplanted« (1921) i rette med amerikaniseringspropagandisterne. Når et samfund som USA var så klart defineret som tilfældet rent faktisk var, ville 3. generation automatisk blive assimileret, påpegede de. I en kortere overgangsperiode måtte man blot lade grupperne leve etnisk separerede; derefter ville den naturlige tilpasningsproces gå sin ubønhørlige gang. Filosoffen Horace M. Kallen, søn af en rabbi fra Tyskland og grundlægger af den nye sociale højskole i New York, formede i bogen »Culture and Democracy in the United States« (1924) et nyt begreb, han kaldte »kulturel pluralisme«. Indvandrere kunne bytte deres klæder, politiske synspunkter og endog koner ud med andre, men deres bedsteforældre kunne de ikke ændre noget ved. Med Schweiz som forbillede skulle USA efter Kallens opfattelse selv udvikle sig hen i retning af en føderation af mange nationaliteter.

Men folk som Park, Miller og Kallen talte for døve øren. Antisemitismen grasserede voldsomt i disse urolige efterkrigsår, og den rabiate Ku Klux Klan nåede i 1923 op på et medlemstal på $2^1/_2$ mio. Overalt i Syden og en del steder i Midtvesten flammede bålene i protest mod anderledes tænkende, alt imens hvidklædte kuttemænd drog ud i nattens mulm og mørke for at øve deres skændselsgerninger.

Det stod helt klart, at der nu måtte komme en reaktion imod indvandringen, eftersom tallene sprang op fra godt 100.000 om året i 1918-19 til 430.000 i 1920 og 805.000 det følgende år med klar overvægt for syd- og østeuropæere. I februar 1917 havde man strammet indvandringsbestemmelserne en hel del, bl.a. ved at forhøje afgiften pr. person fra $ 4 til $ 8, ved at øge listen over uønskede sociale kategorier og ved at indføre en læseprøve på en-

gelsk eller et andet sprog. Kongressen gennemførte dernæst i maj 1921 en midlertidig lovgivning, som begrænsede tallet på indvandrere af hver enkelt nationalitet til 3 % af det antal, nationaliteten udgjorde ved folketællingen i 1910. Lovens gyldighed blev 1922 forlænget med to år, indtil man i 1924 gennem Johnson-Reedloven dels fik det årlige tal for indvandrere fra områder uden for den vestlige halvkugle begrænset til godt 150.000, dels fik indført 2 %-kvoter i forhold til indvandrergruppernes befolkningsandel i 1890. Det betød eksempelvis, at den italienske indvandring blev presset ned fra 220.000 i 1921 til godt 6.000 i 1925. For Danmarks vedkommende gik tallet tilsvarende ned fra godt 5.000 til ca. 3.000. Loven stempler indvandrere som 2. klasses borgere, skrev Sophus Neble i Pioneeren.

Men faktisk forblev kvotaordningen i kraft helt frem til 1965. Jøder på flugt fra Nazi-Tyskland måtte som alle andre lade sig spænde ind i kvotasystemets tvangstrøje. Kun en lov i 1948 om særlige adgangsregler for flygtninge var en afvigelse fra reglen. I 1930 strammede man ovenikøbet 1917-bestemmelserne om at udelukke folk, der kunne risikere at falde det offentlige til byrde. Ordningen var i kraft helt frem til 1937, men da europæerne ikke anså 1930'rnes kriseramte USA for et lønnende udvandringsmål, blev kvotarammerne langt fra udnyttet. Kun 350.000 europæere udvandrede til USA i 1930'rne, og da næsten lige så mange tog hjem igen, var nettogevinsten næsten lig nul.

Canada som det vigtigste mål for dansk udvandring i 1920'rne

Som den danske udvandringsstatistik viser, længtes den tids danskere efter at komme ud i den store verden efter flere års næsten total afsondring. Fra 1918 til 1919 gik tallet op fra 793 til 3.341 for så atter at blive fordoblet det kommende år. USA var stadig målet for langt de fleste i disse hektiske år, men så kom de omtalte begrænsninger og gjorde en ende på drømmen om Amerika som de åbne mulighe-ders land. Fra så lille et tal som 351 i 1922 steg Canada-udvandringen mod slutningen af 1920'rne til ca. 4.000 om året.

Litteraturen om Canada voksede også støt i disse år. I 1922 publicerede A. Vester sin »Virkelighedsskildring efter ni Aars Ophold i Kanada og USA« under titlen »Blandt Danske paa Canadas Prærie«. Han drog ud i juni 1912 med S/S »Hellig Olav« i følgeskab med 600 udvandrerfæller, men han genså aldrig én af dem senere. Selv tog han direkte til Calgary ude vestpå: »Avisdrengene skreg: »Newspaper«. Skopudserne: »Shine, shine«. Ud fra Saloon'erne stod en Stank af Øl og Whisky ...« I begyndelsen arbejdede han på jernbanen, men snart var han i den danske bebyggelse Standard i Alberta. Her fik han arbejde hos en farmer. De fleste danske her var indvandret fra Iowa i 1910, og da de var ret velbeslåede, kunne de købe ganske store farme. Mekaniseringen var da i fuld gang. En traktor havde ikke færre end tre sæt redskaber på slæb: en selvbinder, en 8-furers plov og en harve. Tærskningen skete med flyttelige hvedeskure, hvorefter kornet blev kørt til nærmeste by eller elevator.

Senere blev Vester medhjælper hos en farmer i Washington-staten, hvor hvedeavlen var om muligt endnu mere mekaniseret, omend der stadig anvendtes heste. Herfra gik turen videre til Dagmar i Montana, hvor man ikke mødte gennemsnitsdanskere, men folk der tog vilkårene, som de nu engang var. Efter Vesters opfattelse ville de dog utvivlsomt have nået det samme hjemme i Danmark som i Amerika.

Under indtryk af prisstigningerne under krigsårene søgte han sammen med andre danskere til det vestlige Canada for at blive hvedeavler. Her fik han et homestead 30-40 miles nord for Suffield ved Bingville Alfa.

Igennem $4^1/_2$ år levede han et ensomt ungkarleliv på sin farm, mest optaget af at dyrke hvede og hør. Om aftenen og i de lange vintermåneder var det især »Den danske Pioneer« plus 3 canadiske aviser, der kunne oplive ensomheden. I det lokale skolehus, bygget i træ, holdt de lokale danskere julefest: 30 mænd, 5 gifte kvinder, en ung pige og 20 børn, men Vester bemærkede her, at børnene hellere talte engelsk indbyrdes end dansk. Hvert forår håbede farmerne på et godt udbytte og gode priser, men blev som oftest skuffet. Sensommertørke, hagl og torden var hver for sig slemt nok, men gik de sammen, var der næsten ikke andet for end at slå brædder for vinduerne og begive sig på vandring. Da hvedepriserne faldt drastisk fra efteråret 1920, blev to danskere der på stedet rablende sindssyge og måtte næste år sendes hjem på konsulatets regning. Selv solgte Vester farmen til sin nabo og drog hjem: »Den 14. Juni (1921) gik jeg i Land i Esbjerg, efter at have været borte i ni Aar, og da saa jeg først – efter at have set de amerikanske Skove og Prærier – at Danmark er et smukt Land ...«

I 1926 var to danske skribenter på længere besøg i Canada. Den ene hed C. Mikkelsen og var fra Hjørring. (»Canada som Fremtidsland«, 1927). Med Canadian Pacific Railway, hvis motto var »Se denne Verden før den næste«, drog Mikkelsen vestpå til Winnipeg. På de kanter kunne man endnu få jord til $ 7 pr. acre, men så var mindste køb 160 acres eller $ 1.120 med $ 56 i udbetaling og resten over 15 år til 6 %. Eftersom en karl kunne tjene en ca. 500 $ om året, kunne man snart få sin egen farm.

Forfatteren besøgte her to brødre, der til-

I 1917 grundlagde Den danske Kirke kolonien »Dalum« ved kulminebyen Wayne i Alberta, Canada. På dette billede er man i færd med at bygge »Folkets Hus«. Fot. Udvandrerarkivet, Ålborg.

sammen ejede en farm. Her dyrkede de hvede, byg, havre og hør i 2-4 afgrøder uden brakning og uden gødskning. Et muldlag på godt en alen sørgede for resten. I 1925 havde de avlet ca. 4.000 bushels hvede på 126 acres og solgt avlen til den kooperative hvedepool, en producentsammenslutning med det formål at stive priserne af, for 83 cents pr. bushel straks og 17 cents (÷ 4 til garantifonden) på et senere tidspunkt. Farmen var forpagtet for 5 år mod $^1/_3$ af avlen, men ejerne skulle selv udrede alle faste udgifter inklusive telefonhold. I tærskesæsonen beskæftigede de to brødre yderligere to mand i 38 dage. Til farmen hørte alt moderne udstyr inklusive en »gasmotor« til tærskeværket.

I kolonien Dannevirke ved Redvers, Saskatchewan, mødte C. Mikkelsen flere stoute jyder og heriblandt koloniens grundlægger, Simon Hjortnæs fra Vrenstedkær ved Løkken. Han var i 1902 vandret videre fra USA til Canada, hvor han straks fik sig et homestead. Det havde han i årenes løb bygget videre på, så han nu rådede over 1.200 tdr. land. Alene ved salg af hveden fra 400 acres havde han en indtægt på $ 20.000. Havren og byggen, i alt 5.000 bushels blev fodret i svinene og gav da en indtægt på $ 1 pr. bushel. Hørren gav yderligere $ 5.000, så statusresultatet blev en bruttoindtægt på ca. $ 30.000.

Der kunne nævnes flere eksempler på C. Mikkelsens opmuntrende historie fra den canadiske prærie. Det forekommer dog som om sognepræsten i Kirke Helsinge, pastor H.E. Frimodt-Møller, var en smule mere realistisk i sin bedømmelse, da han efter en rejse i Canada holdt foredrag i Statsradiofonien april 1927 om sine indtryk derovre fra og senere udgav en bog om samme emne: »Dansk Bosættelse i Canada« (1927). Det var Frimodt-Møllers klare opfattelse, at danske Canadaudvandrere burde stå sammen: »Man maa samles, og man maa værne om Arven fra det gamle Land, for at den kan overføres til det Folk, man i Tidens Løb vil gaa op i ...« I USA gik det galt for den danske udvandring, fordi man alt for sent lærte at stå sammen, nationalt som kirkeligt. »Den Udvandringsform, som har Historien for sig, er den settlementdannende og kredsdannende ...«

Pastor Frimodt-Møller fandt det vanskeligt at råde folk i udvandringsanliggender, men med en arbejdsløshed på 100.000 i vinteren 1926-27 var der meget, der talte for en udvandring i større stil. Jorden lå jo derovre og ventede på dens dyrkere. Bedst ville det være at begynde som skovarbejder for at tjene den nødvendige startkapital. Et beløb på 5-10.000 kr. var nødvendigt for at begynde på prærien, hvor dyrkningsrisikoen var ret stor.

På sin Canada-rejse havde Frimodt-Møller besøgt en række danske bebyggelser og besættelser fra New Brunswick i øst til Vancouver i vest. I Montreal og Toronto fandtes der hvert sted ca. 1.500 danske. Her var gode muligheder for danske håndværkere. I London og Pass Lake, Ontario var der endnu jord at få, især sidstnævnte sted, hvor Canadian National Railroad havde reserveret arealer til danskerne til en pris af 2 kr. pr. td. land. Længere vestpå i Manitoba lå settlementet Ostenfeld, opkaldt efter den danske biskop Harald Ostenfeld, som havde været dér på besøg. Her som i Dannevirke ved Redvers og Lloydminster, begge Saskatchewan, var der jord at få til $ 6-12 pr. acre, men i opdyrket stand var prisen $ 12-25 eller endog 38.

I Standard, Alberta var næsten alle danske. En byskole og 9 landsbyskoler sørgede for undervisningen. Siden 1917 havde bebyggelsen egen kirke. Her kostede opdyrket jord op til $ 50 og for at få en farm på 320 acres, måtte man præstere en udbetaling på $ 5.000. I Alberta besøgte Frimodt-Møller også bebyggelserne Dalum, Holden, Olds, Dickson, Kewisville, Edmonton, Ponoka og Stettler samt Calgary, hvor der boede ca. tusind danske, men hvor der stadig var brug for dygtige håndværkere. Endnu var der ingen dansk kirke, men dog en menighed, og Frimodt-

Møller, der er tilknyttet Indre Mission, noterer med en vis stolthed, at langt de fleste menigheder i det danske Canada tilhører Den forenede Kirke (i USA).

I sin redegørelse nævner Frimodt-Møller også, at der da fandtes en dansk byskole ved navn »Dana« i Calgary. Her lagde man ifølge Rolf Buschardt Christensen i »Danmarksposten« (1984) særlig vægt på at undervise i engelsk, da kendskab til dette sprog var nøglen til succes i Canada. Opholdet kostede en $ 35-40 om måneden, og højskolen blev også brugt som en art pensionat af ugifte danskere. Til højskolen lukkede i 1933 havde den haft ca. 400 elever. Desuden fandtes, som vi tidligere har set det, en grundtvigsk højskole i Dalum, ledet af pastor P. Rasmussen (1920-35). Danebyrd højskole i New Denmark, New Brunswick, blev etableret i 1928 under pastor Emil Mommesens førerskab. Da man ikke havde egentlig skolebygning, foregik undervisningen i Skt. Peters-kirkens menighedshus. I 1932 måtte skolen lukke. Calgary havde også en dansk højskole, Dannevang, og i Edmonton fandtes en skole, der noget frimodigt skiltede med navnet Danebod, selv om alle vidste, at den »rigtige« Danebod Højskole lå i Tyler, Minnesota. Alle disse institutioner havde det fælles, at de så en opgave i at skole de nyankomne danskere til en fremtidig tilværelse i Canada. Men da indvandringen fra Danmark gik stærkt tilbage efter 1930, mistede de hurtigt deres eksistensberettigelse.

Fornyet dansk udvandringslovgivning

Når gennemsnitligt 5-6.000 danskere udvandrede om året i 1920'rne, et tal, der kun lå ca. 25 % under førkrigstidens udvandring, måtte det naturligvis give anledning til offentlig debat.

I 1924 havde Danmark fået sin første socialdemokratiske regering under Th. Stauning, og dermed var løn- og arbejdsmarkedsforholdene blevet et vigtigt regeringsanliggende. Da Stauning imidlertid ikke kunne skabe flertal for sin beskæftigelsesfremmende politik, udskrev han efteråret 1926 valg til Folketinget, men i stedet for et forstærket socialdemokratisk styre tilkom en venstreregering under Thomas Madsen-Mygdals ledelse. Ud fra sine liberale grundprincipper måtte en Madsen-Mygdal afvise tanken om at lade statskassen punge ud med støtte til erhvervslivet og til de arbejdsløse, men så meget desto ivrigere søgte regeringen efter aktivitetsområder, hvor man uden at gribe ind i de økonomiske »naturlove« kunne yde en hjælpende hånd.

Et sådant område fandt man i udvandringen. Den 19/3 1927 holdtes et møde med interesserede kredse, og dér diskuteredes det, hvorledes det offentlige kunne assistere folk med tanke om at udvandre. I første omgang nedsattes et embedsmandsudvalg under Indenrigsministeriet med den opgave at undersøge, hvorledes det offentlige bedst kunne skaffe udvandrerne pålidelige underretninger om forholdene i de enkelte udvandringslande. Desuden skulle udvalget overveje, om man også på anden måde kunne bistå udvandrerne.

Her var bestemt ikke lagt op til nytænkning på området. Hvis folk ønskede at udvandre, måtte det fortsat ske på egen regning og risiko. Det offentlige kunne kun risikere et medansvar af moralsk natur, hvis de fremskaffede oplysninger enten var upålidelige eller direkte vildledende. I oktober samme år forelå udvalgets betænkning, der også mundede ud i fuldt færdigt forslag til en ny udvandringslov. Efter et nyt møde med »Repræsentanter for de interesserede Kredse« blev der givet grønt lys for lovforslaget, og 15/12 1928 kunne indenrigsminister O. Krag fremlægge lovforslaget i Folketinget.

Det var helt tydeligt udvandringsagenternes tøjrslag, der skulle gøres kortere. Ikke alene skulle man som hidtil være uberygtet,

fuldmyndig og herboende over 5 år for at få autorisation, men var man uegnet til at være udvandringsagent, kunne man blive nægtet – eller frataget – autorisationen. Op til 50.000 kr., et millionbeløb i vore dages mønt, kunne myndighederne kræve deponeret som sikkerhedsstillelse. For enhver befordring til en oversøisk destination skulle der uanset rejsens formål oprettes en ret udspecificeret kontrakt. Blev en udvandrer afvist i modtagerlandet, skulle agenten betale hans hjemrejse. Til at forestå statens kontrolvirksomhed skulle oprettes et udvandringskommissariat med en udvandringskommissær i spidsen. Det var herfra, oplysningsvirksomheden skulle sættes i værk, og materialet hertil skulle dels hentes fra Udenrigsministeriet, dels fra arbejdsanvisningerne landet over. Kommissæren kunne også stille forslag om at yde økonomisk hjælp til udvandrere eller hjælpe dem til en bedre uddannelse. Det var forbudt at hjælpe eller råde nogen til udvandring.

Såvel i Folketinget som i Landstinget mødte forslaget udbredt velvilje, men det nåede ikke ud over udvalgsstadiet i 1927-28 eller i næste rigsdagsår, hvor det blev behørigt genfremsat. Så kom regeringsskiftet i foråret 1929, hvor koalitionen Th. Stauning – P. Munch afløste Madsen-Mygdal-styret. Snart derpå udbrød den store verdenskrise, der ikke ligefrem opmuntrede folk til på egen hånd at prøve lykken i den store og ukendte verden. Snarere var det den gamle prøvede kolonisationstanke, der blev luftet i disse år. Gang på gang blev offentligheden præsenteret for mere eller mindre fantasifulde forslag om simpelthen at eksportere en del af det danske arbejdsløshedsproblem ved at oprette kolonier – ikke at forveksle med rigtige kolonier i erobrerøjemed – i et eller andet udvandringsområde. Jo fjernere og mere eksotisk landet var, jo friere ynglede fantasien, i givet fald på de eventuelle udvandreres bekostning.

Socialministeriet under dets dynamiske, men ofte så stormomsuste leder K.K. Steincke fik naturligvis sin part af forslagene, og i 1932 nedsatte det derfor et udvalg, som skulle vurdere hele kolonisationsideen. Et lille års tid senere forelå dets betænkning. Trods det forsigtige ordvalg blev enhver tanke om en storstilet kolonisation her begravet under mindst 3 alen jord. En løsning af den art var for det første alt for kostbar for samfundet. For det andet forudsatte dens realisering en sådan sum af personlige egenskaber hos den enkelte deltager, at danskerne, som de var flest, ikke kunne leve op hertil, og det gjaldt i særlig grad de arbejdsløse. Desuden var det også lidt uheldigt, om man sådan eksporterede en god bid af den bedste arbejdskraft og dermed forskubbede balancen mellem de forsørgede og de forsørgende. Og hvor i verden havde man gode erfaringer fra sådant et projekt? Derimod kunne udvalget godt tænke sig »en velforberedt, organiseret kolonivis Udvandring i mindre Stil ...«, baseret på konkrete aftaler mellem Danmark og udvandringslandet og på nøje undersøgelser af alle aspekter i en sådan plan. Det var i særlig grad Sydamerika, udvalget her havde i tankerne, og det ville nok være en god idé at lade »en lille repræsentativ Delegation« tage forholdene nærmere i øjesyn. Og sluttelig ville udvalget gerne advare imod, at man ved at oprette danske landmandskolonier eo ipso påførte dansk landbrug en øget konkurrence.

Nærede udvalget dermed stor tvivl om kolonisationstankens gennemførlighed, ville man gerne have oprettet en rådgivende institution som skitseret i 1927-forslaget. Det fik regeringen til at genfremsætte hele lovforslaget, omend i ændret skikkelse. Nu blev en udvandrer defineret som en person, der forlod Danmark for at bosætte sig fast og for at tjene til livets opretholdelse i en fremmed verdensdel. For en sådan person skulle der udfærdiges en kontrakt; i andre tilfælde kun en anmeldelse til myndighederne, og man behøvede ikke at være autoriseret udvandringsagent for at arrangere sådan en rejse.

Den noget russiskklingende betegnelse »udvandringskommissariat« blev ændret til »udvandringskontor«. Med udtalt velvilje fra alle sider gik forslaget igennem begge ting og blev til lov 2/5 1934.

Men sagen skulle få et artigt efterspil, sådan som det er beskrevet i Hans Munk Pedersens artikel »Rejsen til Sydamerika« (»Siden Saxo«, 1984). Den 8/5 bekendtgjorde Steincke, at han selv i spidsen for en delegation ville studere mulighederne for en udvandring til Argentina. Straks faldt næsten den samlede presse over ham. Tænke sig at bruge skatteydernes penge på en ministers fornøjelsesrejse til Sydamerika! Da så Steincke præciserede sine tanker om en kolonivis udvandring, og bl.a. udtalte, at en sådan ikke skulle organiseres efter demokratiske principper, men styres nærmest enevældigt af en mindre ledergruppe og efter nøje sigtning af deltagernes kvalifikationer og kvaliteter, var der ingen ende på avisernes afgrundsdybe forargelse. »Heil Hitler!« skreg nogle; »Førerkultur i Renkultur« råbte andre.

I slutningen af august lod Steincke bekendtgøre, at han og fire ledsagere, alle herrer, i slutningen af september ville rejse til Brasilien, Argentina og Chile for at se på sagerne. Ny storm. I et interview til bl.a. »B.T.« 8/9 talte Steincke meget om »den lille Politik og den lodrette Løgn«. I lederrubrikken, som den almindelige læser ikke læste, skrev man måske pænt om en sag for så dernæst at lufte den lille politik i petitrubrikken, som den læge læser dernæst slugte råt og ufordøjet. Fem dage før afrejsen blev alarmen imidlertid blæst af. Stauning lod efter et ministermøde 10/9 bekendtgøre, at man under hensyntagen til de øjeblikkelige forhold og de krav, arbejdsløshedsforholdene ville stille til socialministeren, så sig nødsaget til at aflyse rejsen. Dermed havde aviserne stof nok til både de store og små rubrikker de næste par dage. Det druknede helt i mængden af kommentarer, at landbrugsministeren i Nova Scotia i Canada havde indbudt Steincke til at se nærmere på mulighederne for en dansk udvandring til dette område.

Det hører med til historien, at der faktisk kom et kolonisationsforsøg i gang – ikke i konkurrerende landbrugslande, men i Venezuela. I 1937-38 stod Statens Udvandringskontor som igangsætter og koordinator af et kolonisationsprojekt i Chirgua i nærheden af byen Valencia. Et par hundrede mennesker – mænd, kvinder og børn, forsøgte her at skabe sig en ny fremtid, men det slog fejl. I løbet af et par år var projektet smuldret bort i en sump af fugtig varme, udmarvende sygdom og et udsigtsløst livtag med en vildtvoksende natur.

Amerikanske skæbner

I maj 1890 udvandrede arbejdsmand Jørgen Jørgensen med hustru og to børn fra Horsens (via Hjørlunde ved Slangerup) til Waupaca i Wisconsin. Konen havde en søster og en svoger dér, og de sendte en »prepaid ticket« hjem til Horsens for at få familien Jørgen Jørgensen derover. Først fik Jørgensen arbejde hos en farmer uden for byen. Lønnen var $ 16 om måneden, og det var ikke nok til at forsørge en familie. Ved svogerens mellemkomst kom han til jernbanen, og her var lønnen $ 35, men så måtte man selv hutle sig igennem vintermånederne, hvor arbejdet lå stille. Ved deres tredje barns fødsel ville de melde sig ind i den danske menighed i Waupaca, men da den indremissionske præst hørte, at Jørgen Jørgensen var medlem af Dansk Folkesamfund, blev optagelsen nægtet.

Snart derefter fik de sig en lille farm, hvor jorden var udpint til sidste gram næringssalt. Alligevel lykkedes det for familien Jørgensen gennem sejt slid og takket være bedrede priser at få fremkaldt et mindre driftsoverskud. Da så en kendt dansk udvandrer og forfatter E.F. Madsen i 1906 gjorde reklame i »Dannevirke« for en dansk koloni i det østlige Mon-

tana »Dagmar«, drog familien Jørgensen derud i foråret 1908. Her byggede de sig et »Stuehuus« og en lade af græstørv og tog fat på at »brække« prærien op. Acre for acre gik det fremad, og hvededyngerne blev større og større. Farmerne byggede da en kornelevator på stedet for at få bedre priser, men løb her ud i en hård konkurrence med en privatejet elevator. Mere held havde man gennem en fælles indkøbsforening, som også aftog farmernes produktion af selvskummet fløde. I 1916 byggede de sig en kirke. En søn, Otto, var med i verdenskrigen, men blev her så hårdt såret, at han senere måtte opgive farmervirksomheden for i stedet at blive omskolet til elektriker.

Og dermed er vi fremme ved efterkrigstiden. Årene 1919 og 1920 var præget af tørke, men familien fik dog plantet majsen i 1920. Det følgende år tegnede hvedehøsten til at slå alle rekorder. Stråene bar i skulderhøjde bugnende aks, og farmerne skubbede stråhatten om i nakken for bedre at kunne tage herligheden i øjesyn. Den 12/7 var en grønlig sky under anmarch, og snart tromlede haglbyger hver enkelt strå og aks til jorden. Selv kreaturerne forsmåede de sørgelige rester. En indsamling i de danske menigheder skaffede penge til de nødstedte i Dagmar, og for de indkomne $ 7.000 blev der købt varer, klæder og korn.

De næste par år var jævnt gode. 1924 var et godt år, 1925-26 under middel og 1927-28 gode trods endnu en gang hagl. Den nu 74-årige farmer måtte da i 1929 overlade ejendommen til en datter og svigersøn og flyttede i stedet de $4^1/_2$ miles op til kirken. Her skrev han i 1938 de »Livserindringer«, der danner råmaterialet til denne skitse.

Alt i alt må man sige, at Jørgen Jørgensen slap godt igennem de urolige 1920're, når man betænker, at 28 % af alle farmere i hans hjemstat Montana gik fallit 1920-23. Det var områder med en enstrenget produktionsform (hvede, majs, kvæg og bomuld), der blev hårdest ramt. I Iowa gik 1 ud af 9 farme fallit mindst én gang 1921-32. Det var især på de store sletter, at folk blev drevet fra hus og hjem – i grel konstrast til den store opgangstid 1916-20. Nedadgående produktpriser og uændrede gældsbetalinger gjorde det vanskeligt at eksistere som landmand.

De nye landbrugsorganisationer på centralt niveau, der var oprettet under krigen, såsom the National Board of Farm Organizations (1917-27) og the American Farm Bureau Federation tog i samarbejde med bl.a. the Farm Bloc i Kongressen (1921-23) en række initiativer for at forbedre landbrugspriserne. Men den økonomisk-politiske filosofi og den amerikanske forretningsverden i forening var imod alle forsøg på at gribe ind i den privatkapitalistiske markedsmekanisme. Visse resultater nåedes dog, og gennem the *Capper-Volstead Act 1922* fik landmændene ret til at tilrettelægge produktionen med henblik på kollektiv afsætning. I 1926 blev der oprettet et særligt kontor i Landbrugsministeriet i Washington for kooperativ afsætning af landbrugsprodukter, og endelig kom så i juni 1929 the Agricultural Marketing Act, der for første gang gjorde det muligt at gribe ind i den frie prisdannelse.

Landbrugsøkonomen Henry C. Taylor og hans medarbejdere ved the Bureau of Agricultural Economics forsøgte i 1920'rne at få standset afvandringen fra landbruget. Som de ud fra deres socialdarwinistiske tankegang så det, var det som regel den tænksomme landmand, der vandrede til byen, hvorimod den gammeldags slidertype uden større indsigt i tekniske og økonomiske sammenhænge blev tilbage. Det burde være lige omvendt, mente de. Derfor forsøgte man også i 1920'rne at supplere de opgjorte regnskabsresultater med kvalitative vurderinger af ønskværdig levestandard, kulturelle og uddannelsesmæssige krav til landmandstilværelsen o.s.v. Målet var at gøre det mindst lige så attraktivt at bo på landet som i byen.

Det var måske nok så meget de alment kulturelle som de landbrugsfaglige interesser, der fik en anden dansker, Jens Jørgensen i Tyler, Minnesota, til at fastholde en farmertilværelse. Han er født i 1901 i Vindinge ved Nyborg som søn af en gårdmand. Som opvokset i et grundtvigsk præget hjem kom han 1917-18 på Frederiksborg højskole og 1921-22 på Tune landboskole. Det var oprindeligt meningen, at han skulle have overtaget fødegården, men faderens andet ægteskab kolliderede hermed. Da så en ung pige fra Tyler i Minnesota kom på besøg, var Jens Jørgensen ikke svær at overtale til at tage med til Amerika. I november 1927 udvandrede han da i selskab med pigen og med 1.000 kr. på lommen i arv efter moderen. De blev gift i februar 1928 og forpagtede da 100 acres øst for Tyler til $ 10 pr. acre. I juni samme år gik banken imidlertid fallit, og Jens Jørgensen fik først efter 11 år sine penge, d.v.s. 1.300 kr. eller $^1/_3$ af sit indlån i banken, reddet ud af fallitboet.

I 1933 forpagtede han en lidt større farm på 160 acres. Ejeren og han delte indtægter og udgifter ved avlen, dertil havde Jens Jørgensen 10 køer, hvis køb svigerfaderen havde finansieret. Her kæmpede Jens og hans familie sig igennem 1930'rnes lidet farmervenlige kombination af knastørre somre og utroligt lave priser. I katastrofeårene 1934 og 1936 avlede han ikke et strå på markerne. Familien levede da af de sparsomme indtægter fra køerne og på den hjælp, f.eks. i form af brugt tøj, naboerne kunne yde. Alligevel vovede han at købe sig egen farm på 80 acres til $ 4.000, hvoraf han selv havde 500, familien lånte ham 1.000 og lånekompagniet de sidste 2.500. I 1937 fik han sin første traktor. Det var dog krigsøkonomien 1941-45, der for bestandig bragte ham fri af gælden og alt det dér. Sønnen og datteren kunne nu komme på college og fik herefter uddannelse som ingeniør og sygeplejerske. I 1963 solgte Jens Jørgensen sin gård og har siden levet som en livskraftig pensionist. Her har han fået tid til at dyrke de kulturelle interesser, han ofte havde måttet se væk fra som farmer, berettede han på højskolemødet på Danebod i Tyler september 1984.

En ejderdansk sønderjyde i Nebraska

Ved sin udvandring i 1926 kunne den 31-årige Boy Jessen opgøre sit hidtidige levnedsløb således: *Opvækst* på gård i Mellemslesvig, *ungdom* som tjenestekarl, tysk værnepligtig i Kaiser Franz Garde Grenadier Regiment Nr. 2 i Berlin, dansk højskoleelev, tysk frontsoldat 1914-16 og efter flugt fra Tyskland atter på højskole i Danmark for så at begynde på Landbohøjskolen. Alt imens tog han ivrigt del i agitationen for at få hele Sønderjylland tilbage til Danmark 1920 og derefter tilbragte han sin *manddom* som gårdejer i Frøslev ved Padborg 1921-26. Boy Jessen havde imidlertid ikke mange penge til rådighed, og dem, han havde, brugte han på omlægningen fra tysk til dansk driftsform. Prisfaldet i 1922 ramte ham derfor hårdt, og til sidst måtte han give op. En nabo, der havde haft en farm i Nebraska i 19 år, rådede ham til at tage til Platte Valley i denne stat. Familien besluttede at følge rådet, og i august 1926 var den da i Nebraska. I det første stykke tid arbejdede Boy Jessen som landarbejder, snedker og jernbanearbejder, hvorefter han forpagtede en række farme omkring Cozad. I 1933 købte han en falleret farm på 93 acres af et forsikringsselskab for $ 65 pr. acre med $^1/_{10}$ i udbetaling.

På det tidspunkt var majsprisen gået ned på det klart urentable niveau, 25 cents pr. bushel. Boy Jessen blev imidlertid som så mange andre reddet igennem krisen takket være støtteloven the Agricultural Adjustment Act 1933. I henhold til denne lov foretoges der støtteopkøb i kriseramte sektorer og indgreb i produktionen i form af kvotaordninger og præmier for lavere produktion. Selv lånte Jessen på sin opmagasinerede majsavl og

kunne næste år sælge den til 78 cents i stedet for 25.

Da han fik sin første traktor i 1936, blev arbejdet med den stive lerjord ulige lettere. Majsavlen blev meget mere givtig, da der blev mulighed for at kunstvande arealerne. Et større studehold bragte også mange penge til huse. Dermed var der råd til en Danmarksrejse i 1946, også med det formål at få kureret en smertefuld leddegigt. Men snart var Kirstine og Boy Jessen tilbage i Lexington, Nebraska, hvor der skulle tages fat på en række nye »landbrugsprogrammer.« Alligevel fik den travle og dygtige farmer tid til at skrive en god erindringsbog: »Fra Slesvig til Nebraska« (1952), der har leveret stof til denne skildring.

Den dansk-amerikanske kirke midt i en jazztid

Især inden for Den danske Kirke var der jubel over Sønderjyllands genforening med Danmark 1920. Ikke desto mindre har ikke så få af kirkesamfundets problemer i mellemkrigstidens USA haft deres oprindelse i netop denne kendsgerning. Mellem 1872 og 1962 var 268 præster virksomme i Den danske Kirke; 196 af disse var født i Danmark, og af dem vendte 65 tilbage til moderlandet, og ikke færre end 36 efter 1919. Kravet om at holde gudstjeneste på engelsk var nok den væsentligste årsag til, at mange vendte hjem i 1920'rne, og hertil må så føjes, at der nede i Sønderjylland var stærkt behov for danske præster. Nu forlader rotterne det synkende skib, skrev en vred præst, da personligheder som Benedict Nordentoft og Th. Knudsen rejste hjem.

Men der savnedes også danske kirkegængere. Indvandringsrestriktionerne decimerede den rekruttering, man havde været vant til før 1914. Desuden var det åndelige og kulturelle klima ganske forandret, ikke mindst

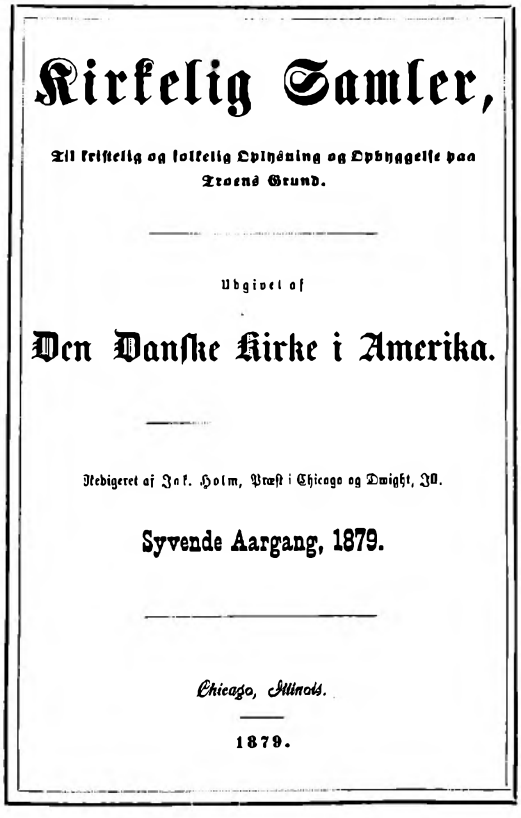

Kirkelig Samler,

Til kristelig og folkelig Oplysning og Opbyggelse paa Troens Grund.

Udgivet af

Den Danske Kirke i Amerika.

Redigeret af Jak. Holm, Præst i Chicago og Dwight, Ill.

Syvende Aargang, 1879.

Chicago, Illinois.

1879.

I oktober 1872 udkom første nr. af »Kirkelig Samler«, medlemsblad for den danske kirke i Amerika. 1934 ændredes navnet til »Lutheran Tidings«. Udvandrerarkivet, Ålborg.

fordi de hjemsendte soldater ofte var modløse og desillusionerede.

Selv om de unge fra gode danske hjem fra barnsben havde været fortrolig med dansk sprog og kultur, var det ikke sikkert, at de som voksne ville dyrke disse værdier med samme entusiasme som deres forældre. Tyvernes meget ukonventionelle livsudfoldelse, ikke mindst hørlig og synlig i Amerika, skulle heller ikke styrke opslutningen omkring traditionsmæssige institutioner som kirke, højskole og etniske foreninger. Den tiltagende afvandring fra landet og det forlængede uddannelsesforløb for mange af de unge drænede også landdistrikterne for unge og yngre mennesker. Dertil kom sprogproblemet. Selv om de

unge godt ville møde op i kirken, skulle de naturligvis høre Guds ord på et sprog, de forstod. Engelsksprogede gudstjenester var derfor fremtidens løsen. Omkring 1925 var udviklingen i fuld gang. Den første dansk-amerikanske salmebog »Hymmal for Church and Home« forelå i 1927. Salmebogen var kommet til verden som frugt af et samarbejde mellem den danske og den forenede kirke. Men 100 %-danskerne ville ikke give op. Da Martin Holst på »Dannevirke« ville gyde olie på de oprørte vande, oprettede en kreds af Nebraska-danskere en art modavis under navnet »For Ordets Frihed« (1923-31). Selv i Den forenede Kirke måtte man erkende, at nok fik man flere medlemmer, men ikke nye menigheder. Så tidligt som i 1919 havde dette kirkesamfund fået sit første engelsksprogede 14-dages blad »Our Lutheran Youth«. Otte år senere blev det til et ugeblad under navnet »The Ansgar Lutheran«.

Den danske kirke udgav fra 1929 et søndagsskoleblad på engelsk »Child's Friend«. Det ærværdige blad »Kirkelig Samler« skiftede i 1934 navn til »Lutheran Tidings«.

Men var verden i økonomisk krise var Den danske Kirke det også. Bidragene til kirkesamfundet svandt ind, og dets kasserer gennem mange år kunne i 1931 ikke aflægge ordentligt regnskab for betroede midler. Kolonisationsprojektet »Granly« i Mississippi nåede næppe ud over forsøgsstadiet. Grand View College satte bundrekord med 42 studenter mod det dobbelte eller mere et tiår tidligere. Ved årsmødet i 1936 kom det til et skarpt opgør med kustodementaliteten i samfundet. De dansk-amerikanske præster skulle ikke som andre engle stå med flammesværd og holde vagt over arven. I første omgang nåede man dog ikke længere end til at lade Lutheran Tidings meddele et udvidet referat fra forhandlingerne. På længere sigt var det dog evident, at kirkens svar på tidens udfordring snarere lå på det religiøse end det folkeligt-nationale område.

Den dansk-amerikanske presse på jagt efter nye læsere

Marion Marzolf kalder 1920'rne for en krisetid for dansk-amerikansk presse. Oplagstal og annoncemængde gik ned, og omkostningerne steg fra år til år. Som Michael Nielsen har vist det i sin specialeafhandling om »Den danske Pioneer og amerikansk indvandringslovgivning« (1985), var Sophus Neble meget kritisk overfor denne lovgivning, også fordi hans avis ikke fik nye læsere til afløsning af de gamle, som faldt fra. Neble mente også, at den etniske presse havde en vigtig informationsopgave i det amerikanske samfund, så længe som ikke alle beherskede engelsk.

Aviserne koncentrerede sig mere og mere om dansk og dansk-amerikansk stof på bekostning af det rent amerikanske. Så tidligt som i 1921 gik Pioneeren og Ugebladet over til latinske typer. Det officielle Danmark bevidnede sin agtelse for Nebles indsats ved i 1925 at gøre ham til Ridder af Dannebrog. Neble ville dog ikke gå med sit ridderkors, da han jo var amerikansk statsborger. Samme år skulle han have været hovedtaler i Rebild, men blev forhindret af alvorlig sygdom. Næste år var han dog, som han sagde, som i 1910 på tur i Danmark og fik her tid til pænt at takke Christian 10. for udmærkelsen. I 1931 døde han, men avisen blev ført videre af familien.

Også »Dannevirke« var ude i vanskeligheder i 1920'rne. Martin Holst var ved at ældes og optog i 1926 tre af sine sønner i redaktionen. I 1932 gik han bort. C. Rasmussens avis »Ugebladet« kom ud i en krise i december 1926, da udgiveren døde. I januar 1927 brændte trykkeriet, og det hele blev overtaget af en gruppe interesserede under navnet »Nordisk Presse«. Avisen flyttede til Tyler, Minnesota, og blev da redigeret af Axel H. Andersen. Det lykkedes ham at holde bladet i live til 1957, senest under navnet »The Midwest Scandinavian«. Det socialistiske »Re-

vyen« i Chicago blev med tiden til »Danske Tidende« i bedste patriotiske stil. »Bien« i San Francisco fik ny redaktør i 1930, da Christian Redsted afløste Sophus Hartwick. Alt i alt overlevede kun 8 dansk-amerikanske aviser krisen i 1930'rne. Den forenede Kirkes organ »Danskeren« var gået ind i 1921.

Datidens kendte og ukendte dansk-amerikanere

Det var en stor dag for pressen, og fra slutningen af 1920'rne også for Statsradiofonien, når en udvandrerdamper gik til kajs i København med sin last af hjemvendte danskere og dansk-amerikanske besøgende. Glemt var de mørke kapitler i udvandrertrafikkens historie, da Thingvalla-liniens to skibe »Geiser« og »Thingvalla« kolliderede i nærheden af Sable Island, og 105 menneskeliv gik tabt, eller det endnu frygteligere, der skete 28/6 1904, da »Norge« tilhørende samme selskabs afløser, D.F.D.S.' Scandinavian-American Line, i tåget vejr løb på Rockall-klippen og sank. Her omkom 82 passagerer og 45 besætningsmedlemmer. I tur og orden hed Scandinavian-American Line's nye skibe »Oscar 2.«, »Hellig Olav«, »United States« og fra 1913 »Frederik 8.«, der sejlede støt frem og tilbage over Atlanten, indtil rederiet opgav ævred i 1936. Konkurrencen fra svenske, norske, polske og amerikanske linier og Ø.K. ikke at forglemme var efterhånden blevet for stærk.

Men stadig kunne folk huske, hvorledes »Oscar 2.« i 1909 havde haft den meget om-

Så fornemt var der indrettet på 1. klasse, hvis man ved århundredskiftet ønskede at sejle med skibet »Hellig Olav«. Masser af plyds og raffineret belysning. Wilse fot., 1904. Norsk Folkemuseum.

For udvandrere med få penge på lommen havde »Hellig Olav« indrettet en 3. klasse med soverum. Her så man stort på begrebet komfort. Wilse fot., 1904. Norsk Folkemuseum.

talte polarforsker og påståede opdager af Nordpolen, Dr. Frederick A. Cook, ombord. Her fik Cook en heltemodtagelse, hvorefter det 3 måneder senere blev klarlagt, at han aldeles ikke havde været ved Nordpolen! Seks år senere blev »Oscar 2.« kendt i storpolitikken, da bilkongen Henry Ford brugte det under sin store fredsekspedition til verdenskrigens Europa.

Da D.F.D.S. gav op i 1936, blev Svenska Amerika Linien eller mere populært, »Den hvide Flåde«, en art afløser med eget kontor i København. På skibe som »Kungsholm«, »Gripsholm« og »Drottningholm« transporteredes tusinder af dansk-amerikanere, der ville en tur hjem for kortere eller længere tid.

Den, der fulgte med i avisernes societyspalter, kunne dog ikke undgå at bemærke, at de navnkundige pionerers dage var ved at være forbi omkring 1930. Tidligere er det berettet, hvorledes de store bladfolk C. Rasmussen, Sophus Neble, Sophus Hartwick og Martin

Holst faldt fra én for én. Går vi til forretningsverdenen, ser vi samme mønster. I nydelsesindustrien og -handelen dør Chicagodanskeren Søren J. Heiberg, millionær i læskedrikke og maltpræparater, i 1930. Fem år senere går bryggerieksperten Max Henius bort, og næste år dør Gorm Rasmussen, snedkersønnen fra Bogense. Han blev ejer af kædeforretningerne The National Tea Store og blev gennem sin kontrol over 2.000 butikker i Chicago en særdeles velstillet mand, en tid ejer af »Sølyst« ved København. Om orgelfabrikant M. Møller (1854-1937) skal nævnes i denne sammenhæng kan måske diskuteres. Faktum er imidlertid, at han kort før århundredskiftet fik oprettet verdens største orgelfabrik i Maryland. Det blev til ikke færre end 6.500 orgler i de 50 år, han ledede fabrikken. Det vil være helt i amerikansk ånd at nævne, at de største orgler, han lavede, havde 800 piber i op til 10 meters længde. Desuden ejede han en bilfabrik i Hagerstown.

I bygningsindustrien kom flere spektakulære livsforløb til afslutning omkring 1930. Seattles største bygmester i årene omkring århundredskiftet hed Hans Pedersen (1864-1933). Han var søn af en husmand i Stenstrup på Sydfyn. Fra sin udvandring 1884 som tjenestekarl arbejdede han sig vestover fra delstaten New York til Seattle i Washington. Dér begyndte han at påtage sig små byggeentrepriser, og det udviklede sig snart til et kæmpeforetagende med et par tusind beskæftigede. Den dag i dag vidner offentlige bygninger i Seattle, Tacoma og Olympia om Hans Pedersens entreprenante format. Han tjente mange penge, men gav dem hurtigt ud igen, mest på projekter, han ikke havde spor forstand på.

Den tidligere omtalte terrakottafabrikant Eckardt Ebbesen (1868-1934) i Perth Amboy, New Jersey, havde en fortid som kontormand på Philip W. Heymans svineslagteri i Varde og i København, inden han kom ind i familiefirmaet i Amerika. I cementbranchen spillede Holger Struckmann (1878-1933) en stor rolle. Han var søn af en kaptajn i Aalborg, kom i maskinlære i København og blev i 1902 maskinkonstruktør fra Teknisk Skole. I 1902 begyndte han på F.L. Smidths værksteder i Willoughly, Ohio, men gik snart over i amerikanske firmaer og endte som direktør for et stort cementfirma med fabrikker over hele Amerika.

Snævert forbundet med de omtalte brancher er kemisk laboratorie- og industrivirksomhed. Henry Krebs (1847-1929) var født på Lolland og kom her i forbindelse med den senere roesukkerpioner J.D. Frederiksen. Dette bekendtskab førte til, at han efter endt uddannelse i bl.a. roesukkerbranchen blev tilknyttet brd. Frederiksens roesukkerfabrik ved Højbygård på Lolland. Da den gik fallit arbejdede han i nogle år sammen med en maskinfabrikant i Grønsund, indtil han fandt sin blivende beskæftigelse i ammoniakkøleindustrien. I årene 1886-1900 var han således ansat på Delaware Chemical Co., der fabrikerede ammoniak. Derefter begyndte han i 1902 for sig selv med The Krebs Pigment & Chemical Co. Senere kombinerede han denne virksomhed med minedrift, landbrug m.v. Han var en tur i Danmark i 1924 og stiftede her et fond på 100.000 kr. til Polyteknisk Læreanstalt til støtte for kandidater med speciale i anvendt kemi. En anden dansk kemiker af noget yngre årgang var Aksel G. Olsen, født 1893. Han udvandrede i 1910 og blev arbejdsmand og elektriker i Omaha og Washington, Nebraska. Det finansierede hans senere universitetsstudier, der efter endt afslutning i 1923 førte ham til en række ansættelser som forsøgsleder og forsker ved store virksomheder og laboratorier. Hans speciale var pektin og gelatine.

En hel generation af kendte som ukendte dansk-amerikanere var i 1920'rne ved at være ved vejs ende. Men stadig var årets Rebildfest det store møde mellem fortid og nutid, mellem danskere og amerikanere. 4. juli-festerne

blev genoptaget i 1920 efter flere års pause. I 1922 blev parkarealet udvidet med et par strimler jord omkring indgangen, og i 1930 fordobledes det næsten ved, at staten købte og indlemmede parcellerne Stendalen og Ravnkilden. I 1923 fandt man i Rold Skov en 9 tons tung vandreblok, væltet herned fra egnen omkring Oslo. Ud af denne blok huggede Anders Bundgaard, mest kendt for Gefionspringvandet i København, et magtfuldt relief, Cimbrertyren med påskriften: »Cimbrerne drog ud fra disse Egne 120 Aar før Kristi Fødsel«. Det var Søren J. Heiberg, som havde bekostet det hele.

I 1925 indviedes endnu en gave fra de danske udvandrere med Søren J. Heiberg som initiativtager: Mindehøjen i Søndermarken i København. Også her havde Anders Bundgaard udformet de relieffer, som smykkede højens indre. Mindet om de ukendte udvandrere var her blevet fastholdt i et uforgængeligt materiale. Et af Max Henius' sidste initiativer blev etableringen af et blokhus i 1934 i Rebild, opkaldt efter præsident Lincoln og helt igennem bygget af amerikansk tømmer, men notabene af en lokal bygmester, Bertel Nielsen, Børkop.

Det var rammen omkring festerne. Om indholdet foreligger der endnu ikke sammenlignende studier, så det følgende gør det kun ud for et omrids. I årene 1922-29 holdtes festerne af statsskovrider Poul Lorenzen, som også stod for folkedansene ved stævnet. Festen i 1925 fik sit særlige præg ved, at Det danske Brødresamfund havde chartret et skib, der førte 800 medlemmer hjem til 4. julibegivenhederne i Danmark. Den moderne teknik holdt sit indtog i 1927, da digteren Johs. V. Jensen fik sin tale om mindets lov sendt mange gange forstærket ud gennem højttalere til de ca. 25.000 gæster. Valdemar Poulsens lærling, svagstrømsingeniøren Peter L. Jensen, kunne her være stolt af at have været med til at opfinde den »Magnavox«, som sådan rent bogstaveligt kunne bære en digters ord ud til de fjerneste lyngbakker.

I årene 1931-33 holdtes på grund af verdenskrisen ingen Rebildfest, men derefter fulgte 6 gode møder inden den tyske besættelsesmagt satte en stopper for den slags arrangementer. Som afdøde Peter Riismøller bemærker i sin bog »Rebild« (1952), var det meget passende, at hovedtaleren i 1939, pastor A. Dorf, klart forudsagde det tyske voldsherredømme og dets konsekvenser.

Dansk ekspertise og foretagsomhed i mellemkrigstidens Sydamerika

I et foregående afsnit blev der redegjort for opbygningen af de danske settlementer i Argentina: Tandil, Tres Arroyos og Mendoza. I mellemkrigstiden tilkom endnu en bebyggelse: Misiones i det nordøstlige hjørne i Argentina. Her inde midt i urskoven blev udstykket en del lodder, hvor argentinere såvel som indvandrere kunne specialisere sig i dyrkningen af yerba. Dens tørrede blade bruges til maté, den argentinske nationaldrik. Trods det anstrengende arbejde med at omdanne urskoven til frugtbart agerland fik kolonien det forjættende navn »Eldorado«. I to spændende bøger, »Nybygger« (1934) og »Skoven venter« (1939), har en af de danske nybyggere, Oluf Johansen, skildret hverdagslivet på de kanter. Oprindelig var han tømrersvend i København, og fagligt bevidst,

Til højre: Som reklame for det dansk ejede Scandinavian-American Line fremstilledes i 1920'erne i Amerika dette overføringsbillede. Det gengivne passagerskib, Frederik 8., blev 1913 bygget på »Vulkan«-værftet i Stettin. I sin 56-årige levetid præsterede rederiet at transportere 617.000 udvandrere til Amerika, heraf store kontingenter fra Norge og Sverige, da emigranter fra Danmark ikke alene kunne fylde bådene. Originalen tilhører Statens Erhvervsarkiv, Århus.

SCANDINAVIAN-
AMERICAN LINE
FREDERIK VIII
CONVENIENT ROUTE
TO AND FROM
ALL PARTS OF EUROPE

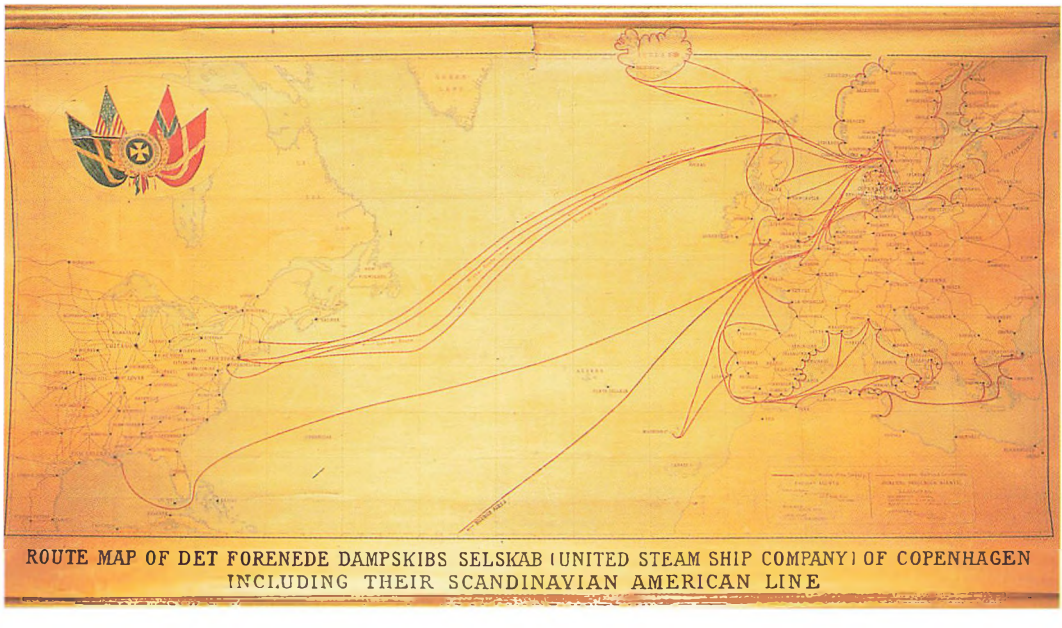

ROUTE MAP OF DET FORENEDE DAMPSKIBS SELSKAB (UNITED STEAM SHIP COMPANY) OF COPENHAGEN
INCLUDING THEIR SCANDINAVIAN AMERICAN LINE

som han var, deltog han med liv og sjæl i de syndikalistiske demonstrationer 1918-19. Næste år vendte han imidlertid overtvært og udvandrede med sin familie til Argentina.

Højskoleforstander Ludvig Schrøders store interesse for udvandringsspørgsmålet er tidligere blevet registreret. Det er dog nok lidt voveligt at sætte lighedstegn mellem denne interesse og så det faktum, at hans søn, agronom Karl Schrøder var nybygger i Misiones.

Argentinsk land- og skovbrug var fortsat et område, danske firmaer og enkeltpersoner havde interesser i, uanset den eventuelle konkurrence der herved blev påført moderlandet. I Chascomus, 100 km syd for Buenos Aires, fik Chr. Olsen etableret et stort smørmejeri. Desuden var der store danske mejerier i Saguir og Necochea.

Sukkerindustrien i den nordlige del af Argentina har også udøvet tiltrækning på danske specialister. Helt oppe i det nordøstlige hjørne omkring Iguazu-vandfaldet havde entreprenør Oluf V. Hansen koncession på udnyttelse af kostbare træsorter. Parana-floden besørgede gratis træstammernes videre forsendelse til Buenos Aires. Med Argentinas store fåreavl i erindring er det givet, at handelen med uld måtte spille en stor rolle. Det københavnske uldfirma Bloch & Behrens havde da også et stort datterselskab i Buenos Aires. Desuden havde firmaet en filial i Uruguay.

Med tiden var det dog nok dansk ingeniørvirksomhed, som gjorde sig mest bemærket i Argentina som i de fleste andre stater i Sydamerika. I 1918 oprettede Christiani & Nielsen en afdeling i Buenos Aires. Ringbanen i hovedstaden samt en af verdens største kornsiloer i Bahia Blanca er bygget af firmaet Christiani & Nielsens afdeling i Brasilien, der med tiden blev landets største ingeniørfirma. Den store tribune til væddeløbsbanen i Rio de Janeiro, et hovedværk i moderne ingeniørkunst, er blandt firmaets større arbejder. Under 2. verdenskrig fik Christiani & Nielsen kontrakter på nogle store kraftanlæg i Andesbjergene i Peru. Jernbanen fra havnebyen Puerto Cabello i Venezuela til det indre af landet er også firmaets værk, hvortil må lægges en del anlægsarbejder for amerikanske olieselskaber i Maracaibo-distriktet.

F.L. Smidth & Co. byggede så tidligt som i 1906 en cementfabrik i Chile, og det blev begyndelsen til en række projekter rundt om i Sydamerika bl.a. i Venezuela.

Ø.K. viste i mellemkrigstiden og under 2. verdenskrig stigende interesse for mulighederne i Sydamerika. I 1941 oprettedes en filial i Buenos Aires, og herfra organiseredes en stor international handelsvirksomhed uden om hovedkontoret i Besættelsestidens Danmark. Samtidig fik Ø.K. en afdeling i São Paulo i Brasilien og efter krigen en afdeling i Asuncion i Paraguay.

Herudover var det danske handelsmænd og farmaceuter, som hyppigst »viste flaget« rundt om i mellemkrigstidens Sydamerika. I mange tilfælde startede danske handelsfolk som filialbestyrere for større firmaer herhjemme for så senere at begynde for sig selv eller gå ind i lokale firmaer. Ikke mindst i bilbranchen gjorde danske forretningsfolk sig gældende i Brasilien.

Det var dog de færreste steder, at danskerne var nok til at udgøre en koloni med alt, hvad dertil hører af danske institutioner og aviser. Buenos Aires var her en undtagelse. Som tidligere nævnt var der siden 1892 en

Til venstre øverst: I den store udvandringsperiode stiftedes 1880 en dansk fragt- og passagerlinje, som skulle betjene udvandrerne til Amerika. Selskabets stolthed var passagerskibet »Thingvalla«, her malet for udgående af Københavns havn. Maleriet (gengivet i udsnit) skyldes Vilh. C.F. Arnesen (1865-1948) og tilhører nu Udvandrerarkivet, Ålborg.

Nederst: Kort over D.F.D.S-rutenettet i 1904. Originalen tilhører Handels- og Søfartsmuseet, Kronborg.

dansk hjælpeforening i Buenos Aires, og den hjalp mange indvandrere ud over den første, svære periode, selv om det filantropiske element i arbejdet undertiden var blandet op med ønsket om at hverve god og billig arbejdskraft. Umiddelbart efter 1. verdenskrig oprettedes en dansk klub og et dansk K.F.U.M. i Buenos Aires. En dansk menighed blev næste initiativ. »Dansk Kirke i Udlandet« udsendte hertil en præst, pastor Sven Nielsen, som virkede her fra 1924 og til 1932.

Fra slutningen af forrige århundrede udkom en skandinavisk avis i Buenos Aires »Skandinavien« grundlagt af bogtrykker Guillermo Krieger. En af bladets første redaktører, Johs. Bennike, oprettede i 1904 sin egen avis »Syd og Nord«, som i særlig grad blev dansk-argentinernes kulturelle samvittighed. Her blev danskhedens interesser varetaget fuldt så godt som i Sophus Nebles Omaha, eller i Martin Holsts Cedar Falls. Bladet udkom 2 gange om ugen. I Bahia Blanca fandtes en lignende avis, »Norden«, som dog kun udkom én gang om ugen.

I 1923 foretog det danske gesandtskab i Buenos Aires en optælling af de danske i Argentina inklusive børn af danske forældre. I alt taltes 5.490 danske, men det samlede tal var nok snarere 10.000, mente gesandtskabet. De fleste var ugifte mænd. Kun 31 var blevet argentinske statsborgere. Mere end $^4/_5$ af danskerne boede i hovedstaden og i Buenos Aires-provinsen. De danske landmænd derovre ejede tilsammen 138.740 ha. og forpagtede tilsvarende 364.652 hv., og fordelingen på brugsstørrelser og -typer så ud på følgende måde:

Ejendomsstørrelse	Selvejere	Forpagtere
Over 5.000 ha.	6	5
2.500–5.000 ha.	6	5
1–2.500 ha.	12	43
500–1.000 ha.	24	76
under 500	149	311

Argentina tiltrak i årene efter 1. verdenskrig en 6-700 danske om året. Indtil 1930 var Argentina da også et land under rig udvikling, selv om mange tegn tydede på, at hvede- og kødøkonomien havde nået sin begrænsning *før* verdenskrisen i 1929. Det radikale styre, som kom til magten i 1916, Union Civica Radical under Hipolito Irigoyen, gennemførte også en række reformer, bl.a. ved at nationalisere olieindustrien 1928-29, men i september 1930 tog en militærjunta magten efter et statskup.

De næste 13 år blev tiden søgt skruet tilbage af et landadeligt regimente, som udenrigsøkonomisk sluttede sig til en vidtgående handelsaftale med England 1933. Den gav britiske eksportinteresser øget indflydelse til skade for landets indre økonomiske udvikling. I 1943 blev det korrupte styre afløst af Juan Domingo Perons personcentrerede præsidentstyre. En af Peron-styrets første handlinger var i øvrigt at genoptage det samarbejde mellem stat og kirke, som var blevet afbrudt 60 år tidligere.

Disse lidt spredte bidrag til historien om danskerne i Sydamerika i tiden mellem de to verdenskrige kan passende afrundes med en påpegning af, at datidens rejseforfattere nu for alvor var begyndt at opdage denne verdensdel. Aage Krarup-Nielsen rapporterede her om så forskellige emner som »Blandt Hovedjægerne i Ecuador« (1934) og »Helvede hinsides Havet« (fransk Guyana) (1938). Hans vel nok største konkurrent Hakon Mielche skrev på sin side om »Rejsen til Verdens Ende« (Ildlandet) (1936) og »Kondorens Land Chile« (1942). Folk, der havde boet i Sydamerika, kom også med øjenvidneskildringer såsom Nina Raben Engwalds »Eldorado. 20 Aar i Sydamerika« (1938) og Ejnar Mikkelsens »Hvor Guldet gror. Liv og Virke i Argentina« (1927). Måske trængte 1930'rnes krisetrætte danskere mere end tidligere generationer til at høre spændende nyt fra en eksotisk verden.

Den store udvandring fra et Danmark under genopbygning

USA som drømmenes land

I befrielsesåret 1945 stod USA for de fleste danske ligefrem som Paradisets land. Amerikas væbnede styrker havde været den afgørende faktor i kampen mod nazisme, fascisme og japanisme, og de amerikanske soldaters bjerge af personlige fornødenheder, cigaretter ikke at forglemme, talte sit tydelige sprog om USAs overvældende rigdom. Amerikanske overskudslagre blev et nyt begreb. For den tids cellulose-fibrede danskere ville det være en ren åbenbaring at kunne bytte »maltkaffen« og »dyrkertobakken« ud med de rene varer fra Santos og Virginia. Schlageren »Når der kommer en båd med bananer« blev i Holger Fællessangers kongeniale udførelse indbegrebet af alt, hvad der var godt – og amerikansk – i denne verden.

For mange blev det en art besættelse at komme en tur til Amerika. Myndighederne herhjemme som foreningerne derovre blev bestormet med forslag om oplæsninger, foredrag, film og enhver tænkelig form for optræden. Når så danske kredse i Amerika endelig fik besøg af den selvpromoverende »kulturpersonlighed« viste det sig ofte, at det slet og ret var plattenslageri. Den utroligt store gæstfrihed, som dansk-amerikanerne dengang som nu præsterede, blev i sådanne tilfælde udnyttet på det groveste.

I det tidlige forår 1881 blev det bestemt, at den 4-årige Thomas Olesen, senere påhæftet »Løkken«, fra Alstrup sogn i Vendsyssel skulle tage billetten til Amerika, når han var 18 år gammel. Til den tid skulle han have sin mødrene arv på 200 kr. udbetalt, så han kunne komme standsmæssigt af sted og derved undgå den triste skæbne at blive dansk daglejer og indsidder.

Knogletuberkulose i 12-års alderen forhindrede imidlertid Thomas i at komme afsted, og efter mange års virksomhed i den bil- og cykeltekniske branche debuterede den da 43-årige forfatter med bonderomanen »Niels Hald« (1920). Det blev en kassesucces af de helt store, og år efter år lagde Thomas Olesen Løkken nye titler frem til det romanhungrende publikum om Niels Hald, Klaus Bjerg, Poul Dam, Bjørn Strand, og hvad nu ellers hovedpersonerne hedder i alle disse bredtmalede folkelivsbilleder oppe fra Vendsyssel. Den hjemvendte amerikanerpræst Evald Kristensen var imidlertid efter en tur til USA af den opfattelse, at nu måtte Olesen Løkken også se at komme derover, så folk selv kunne møde en rigtig levende romanforfatter.

Af sted kommer han så med M/S »Batory« en martsdag i 1948 med plads i køje nr. 911, som det omhyggeligt noteres. Undervejs læser han romaner, altså andres, men de føles lidt ordrige. Kaptajnsmiddagen ombord har han glædet sig til, men det bliver en skuffelse. Hønsesteg uden sovs, hvad gi'r man! Ballet ombord er en støjende affære; jøderne skråler op, som var de undsluppet en ond skæbne. Og det er jo heller ikke helt forkert. Omsider er de da i New York, og Amerikaturen kan begynde for alvor. I Arlington ved New York får han første gang amerikansk morgenmad: pandekager og oversukrede kager. Føj for en ulykke. Derefter en varmebølge på op til 30° celsius, der får hans danske vintertøj til at sjappe af sved. Frugtbutikken overvælder

ham ganske – det er et amerikansk eventyr i et tilsvarende farveorgie. Empire State Building får det til at svimle for ham. Det er nu et højt hus. Senere taler han i Hartford, Connecticut og i Perth Amboy, New Jersey, for de derboende danske, inden han ombord i en sølvskinnende Greyhound bus drager vestpå, delvis finansieret gennem salget af hans bøger. Første station er Chicago, hvor en dansk præst og en ung, smuk dame med gult krøllet hår på skift kører ham til byens seværdigheder. Desuden ser han for første gang på fjernsyn: en boksekamp. Helt og aldeles uinteressant lyder hans dom.

Derfra går det nordover mod Racine, hvor han på byens alderdomshjem fortæller beboerne om dansk socialforsorg, et noget ukendt begreb for amerikanere. Videre til Withee, hvor danskerne også hører til de ældre, og til West Denmark, hvor der holdes stort møde i forsamlingshuset. Askov i Minnesota er næst på listen over besøgssteder, og her kommer forfatteren til kvindemøder med 40-50 stoute, kønne piger i alle aldre og af ægte jysk afstamning. Længere vestpå kommer han til Hutchinson, men her bliver Thomas Olesen Løkken vred: Danskerne dér taler engelsk på kryds og tværs i stuen, uanset de har en gæst fra Danmark. »Det kan I ikke være bekendt«, siger han bebrejdende, »Det er jo trods alt mig og ikke jer, der skal tale«. Det bliver han ikke populær på. Videre går turen gennem Iowa, hvor han ikke ser et ærligt hesteforspand, men kun traktorer og atter traktorer. Clinton, Kimballton, Ringsted – alle de gode, grundtvigske steder besøger han, inden han går over Missouri til Omaha, Dana College i Blair, Viborg i South Dakota og Tyler i Minnesota, hvor han skal til grundlovsmøde. Her har han den glæde at komme i rigtig dansk kontakt med udvandrerne.

Herfra går det videre til Dagmar i Montana, hvor der er et 3-dages sommermøde. Også her kommer han folk på tæt hold og kommer til at holde af disse udflyttere derude i højlandet. Via Utah og mormonerne når han helt ud til Californien, som solen helt har svedet brunt. Der deltager han i Den danske Kirkes årsmøde i Solvang og besøger bl.a. naturseværdigheder og alderdomshjem, inden han i hønseavlerbyen Petaluma møder en gammel skyldner fra tiden i Rubjerg Sønderhede. Dengang solgte Olesen Løkken cykler, og kort fortalt rejste en kunde til Amerika uden at gøre rent bord for sin skyldighed. Nu er han hønsefarmer og sender bud efter sin kreditor. Over et par drinks og en cigar i den primitive stue med rå brædder som gulv afgør de nu mellemværendet. Dollar for krone forlanger den fhv. cykelhandler, der højmodigt ser væk fra renter og renters rente. Ok, du får $ 110, så har du også til benzinen, svarer hønseavleren. Og dermed er de kvit.

Oppe mod nord besøger han Ferndale og Eureka, hvor en ung smuk kvinde »med lange amerikanske Silkeben« grebet betror ham: »Jeg elsker Danmark. Jeg vilde gerne leve der hele mit Liv ...« Så går turen videre til Seattle over den canadiske grænse til Vancouver og herfra østover mod Calgary og Edmonton i Alberta, hvor olien nu vælter op ad jorden. Naturgassen følger med i købet og opvarmer hele byen.

I Dalum hos pastor P. Rasmussen har Olesen Løkken den oplevelse at synge med på Kr. Østergaards »Bag bølgende Have/der ligger en By, med vore Fædres Grave/ i Kirkemurens Ly«. Det går ham til hjertet at høre en så fuldtonende dansk fællessang. Nu er han på vej hjem, tænker han. Det kniber lidt for ham med at komme i gang med sit foredrag efter sangen: »Mens jeg tørrede Øjne, hørte jeg en Stemme fra Kirkerummet, der sagde: »Vi kan godt vente. Du er jo Digter, og vi ved, at Digtere har et mere følsomt Sind end andre Mennesker ...«

I Redvers ser han inden for hos Simon Hjortnæs, der har klaret sig gennem krise- og tørkeårene, men nu er bekymret over, at de unge forlader landbruget. »I kan jo bare be-

handle dem lidt bedre«, formaner Olesen Løkken. Til sidst flytter han over til præsten. Oppe nordpå i Pass Lake, en halvø ude i Lake Superior, møder han Idun fra Gåsetårnet med efternavnet Engberg, gift med en dansk skovhugger. Iduns poetisk-romantiske fortællinger om livet i skoven fortryller ham ganske. Som vi senere skal se, fandt de også en dansk forlægger. Sidste station i USA er Detroit, hvor forfatteren samler sin største tilhørerskare. Snart er han i New York, og eventyret er ved at være forbi.

Atter er han ombord i »Batory«, men nu for hjemadgående. Men mærkeligt nok føler han sig aldeles udbrændt. Det spor på 40.000 km, han har trukket tværs gennem danskheden i USA, vil det blive husket om 50 år, når nogen skriver en bog om »De danske i Nordamerika«? Næppe. Folk kommer til Amerika for at tjene penge, og det kulturelle er ikke deres bord. Alt er *cash* derovre. Men mennesket er da mere værd end som så, mener Olesen Løkken. Ved at skænke USA 20 mill. mennesker i deres fagreste ungdom har Europa givet USA en gave så stor som nogen, der er ydet i menneskehedens historie. Det snakker man ikke meget om i USA.

Det smerter også forfatteren, at ingen derovre ville tale om atombomber. Når russerne laver atombomber, må vi også lave nogen, kommer det undvigende. Men noget godt er der dog at sige om det fabrikationsglade USA: deres biler. Olesen Løkken har taget et ægte dollargrin med hjem af mærket »De Soto«. Men skal den bruges på landevejene, skal der betales 16.000 i afgift, siger myndighederne. Da digteren netop vil bruge den til det formål, må han betale. Pengene tjenes ind ved foredrag, og den flotte bil er for de lidt skeptiske tilhørere det endegyldige bevis på, at Amerika er teknikkens paradis. Bogen slutter med en hyldest til Danmark i Amerika og til udedanskerne, selv om forfatteren vist ikke brød sig lige meget om dem alle sammen. Og vice versa.

De danske kirker i USA bliver amerikanske

Når man læser Thomas Olesen Løkkens Amerikarapport, får man unægtelig det indtryk, at danskheden i Amerika er stærkt på retur i disse efterkrigsår. Det er på alderdomshjemmene, han på sit jyske får mest kontakt, og det er for så vidt heller ikke forbavsende, når man tager sprogproblematikken i betragtning. En stor del af hans tilhørere kendte vel også »Bonden Niels Hald« og måske andre af Olesen Løkkens romaner fra deres egen læsning før og efter udvandringen. Det er også iøjnefaldende, at Den danske Kirke, som forfatteren selv føler sig knyttet til, ikke rigtig synes at have et bud på danskhedens fornyelse. I stedet er den blevet en amerikansk kirke på linje med andre lutherske trossamfund. Det kan derfor være på sin plads at få den danske indvandrerkirkes situation trukket op i nogle få streger, inden den nye udvandring skildres.

Under 2. verdenskrig måtte Grand View College se sit studentertal gå ned år for år som følge af indkaldelser til militæret. Til gengæld fik man flerdoblet studentertallet lige efter krigen, især fordi veteranerne fra krigen i kraft af *G.I. Bill of Rights* kunne få det meste af skoleopholdet betalt. Desuden havde krigsøkonomien givet amerikanerne større indtægter, og det gjorde det muligt for de unge at tage på college. I den almindelige bevidsthed stod Grand View College heller ikke længere som en lidt speciel skole med et udenlandsk anstrøg, men som almindeligt college i byen Des Moines. I 1949 havde skolen 284 elever, og kun et mindretal gik til morgenandagt. Præsteseminariet tabte derimod tilslutning år for år.

I 1944 ophørte bladet »Ungdom« med at udkomme, men stoffet blev i stedet bragt i »Lutheran Tidings«. Foreningen »Dansk Sammensluttet Ungdom« blev nu til »Danish American Young People's League«, som dels

udgav sit eget juleblad »Yule« (1945-61) og dels publicerede en sangbog »A World of Songs« (1. udgave 1941). På Den danske Kirkes årsmøde i 1948 begyndte man at drøfte, hvad samfundet skulle hedde på engelsk, og efter 4 års overvejelser fandt man frem til navnet »American Evangelical Lutheran Church« (A.E.L.C.). I 1963 gik synoden sammen med den finske, svenske og den forenede lutheranske kirke i Amerika, og sammenslutningen hed nu Lutheran Church in America (L.C.A.). Den danske Kirke fik samtidig ret til at etablere et særligt organ »The Danish Speciel Interest Conference.« Det har siden udgivet sit eget blad »Kirke og Folk«, som Dr. Johannes Knudsen redigerede til sin død i 1981. Derefter overtog Thorvald Hansen redaktionen, og bladet skiftede senere navn til »Church and Life«.

På sin side var Den forenede Kirke, fra 1945 benævnt som »The United Evangelical Lutheran Church of America« (U.E.L.C.A.), et hestehoved foran søsterorganisationen i spørgsmålet om tilpasningen til en amerikansk fremtid. Flere gange i løbet af 1940'rne forsøgte man at få et samarbejde i stand mellem de to samfund, men Den danske Kirke var stadig tilbageholdende. I stedet vendte Den forenede Kirke sig mod the American Lutheran Conference, og i 1961 gik den tyske, norske og danske forenede kirke sammen i The American Lutheran Church (A.L.C.). Først nu i 1980'erne er der bestræbelser på at samle hele den lutherske kirke i én stor synode, og da vil den danske og den danske forenede kirke atter være under samme tag.

Den nye udvandring til USA

Få måneder efter krigens afslutning i 1945 blev udvandringen til USA genoptaget, og i 1948 nåede tallet op på godt 2.000. Som dikteret af kvotabestemmelserne fra 1924 blev udvandringen fastholdt på dette niveau, indtil en ny indvandrerlov i 1965 vendte op og ned på tingene. Nu fik asiaterne udvidet deres årlige kontingent, således at tallet steg fra 20.000 til 150.000, medens den hidtil frie indvandring fra den vestlige halvkugle blev fastlåst på 120.000 om året. Desuden skulle indvandrerne kunne bevise, at de havde fået tilbudt arbejde på indvandringsstedet, og vel at mærke til en løn der ikke lå under det lokale lønniveau. Det var naturligvis den store indvandring af ufaglært arbejdskraft fra Mexico og tilsvarende u-landsområder, man gerne ville have styr på. Men ofte kom loven til at virke stik mod sin hensigt.

En stramning af loven skete 1976, da hvert land på den vestlige halvkugle tildeltes en årlig kvota på 20.000, stadig inden for et samlet årligt kontingent. Den lovlige indvandring fra Mexico lå på det tidspunkt på 40.000 om året, og dermed blev den illegale tilvandring med ét slag fordoblet. De omtalte love fik den konsekvens for de europæiske indvandrere, at de kun kunne komme i betragtning, ifald de kunne dokumentere nær familietilknytning til USA eller var sikret arbejde inden for nærmere afgrænsede kategorier.

Beklageligvis er den nye udvandring til USA et uudforsket område. Der synes dog at være en tendens til, at det ikke som tidligere er helt unge mennesker, der udvandrer, men snarere gifte folk i alderen 25-30 år, der ikke rigtig har kunnet finde sig til rette med forholdene i Danmark. Landbrugsindvandringen til Midtvesten er nu en saga blot; det er byerne og da især de lidt større af slagsen, som nu trækker danskerne til sig. En oversigt over de danskfødtes bosættelser i USA på forskellige tidspunkter kan belyse denne udvikling:

Område	1920	1960	1970
Øststaterne	17%	22%	25%
Nord- & Midtstaterne	55%	38%	37%
Veststaterne	25%	33%	30%
Sydstaterne	3%	7%	8%
	100%	100%	100%

Det samlede tal for danskfødte lå i 1919 på 196.000, i 1969 på 72.500 og i 1976 på ca. 50.000. Sidstnævnte tal svarer til $^1/_4$ ‰ af USAs befolkning på 213 mill. mod 1 ‰ et hundred år tidligere. De $^4/_5$ af disse 1976-danskere bor i byområder og da helt overvejende i de store byer. Kun 4 % bor i rene landdistrikter.

Gennem de omtalte ændringer af indvandringspolitikken har USA klart tilkendegivet, at jo højere og mere specialiseret ens uddannelse er, jo større chancer har man for at slippe igennem nåleøjet. Det må atter ses i sammenhæng med de gennemgribende ændringer, der er sket i samhandels- og samarbejdsforholdet mellem USA og Danmark. Udviklingen på kommunikationsområdet har på fantastisk kort tid nedbrudt de skranker, der hidtil har stillet sig hindrende i vejen for et verdenssamfunds opståen. Når mennesker kan komme i stue med hinanden inden for en dag eller to, uanset hvor på kloden de befinder sig i forhold til hinanden, afdramatiseres udvandringsbegrebet tilsvarende. Før i tiden var det næsten en udvandring med hvad dertil hører af opløste familiebånd, når unge mennesker flyttede fra Jylland og til København. Et julebesøg var da den eneste mulighed for at bevare den personlige kontakt med hinanden. Og var målet Amerika, var der stor sandsynlighed for, at man aldrig genså hinanden.

Nogle få årstal vil kunne placere de dansk-amerikanske relationer i et lidt større perspektiv. I 1948 fik Danmarks kortbølgeradio en ny sender i Herstedvester med en effekt på 50 kW til afløsning af senderen i Skamlebæk. Omend stationen i Herstedvester hverken dengang eller nu havde tilstrækkelig styrke til at nå til jordens fjerneste egne, betød den dog en væsentlig forbedring. Dansk Samvirke fik i 1950 en særlig nyhedstjeneste, der forsynede danske dagblade med nyt om danskere og danske aktiviteter i udlandet.

Da Thomas Olesen Løkken var i USA, var skibsbefordringen endnu ret enerådende. Danmarks Turistråds kontor i New York opgjorde således i 1950, at 71 % af USAs 129.000 Europarejsende fortsat tog med båd. I samme år modtog Danmark ca. 25.000 gæster fra USA, og i 1973 var tallet 400.000. Lufttrafikken mellem USA og Danmark tog sin spæde begyndelse i 1946, hvor der åbnedes en rute mellem København-Prestwick i Skotland – Sander på New Foundland – La Guardia i New York. I 1954 indviede S.A.S. verdens første polarrute med endestationer i København og Los Angeles. Senere har jetflyenes og da specielt jumbomaskinernes indsættelse på de transatlantiske ruter bevirket, at rejsen til Amerika kan klares på 7-8 timer.

Hertil må så føjes telefon- og telexforbindelsernes hastige udbygning i trit med 1960'ernes satellitrevolution. På få sekunder kan man ved hjælp af drejeskiven på ens telefon komme i forbindelse med de fleste lande verden over og dermed kommunikere direkte med den person, man i det givne øjeblik gerne vil tale med. Telex'en kan også på få sekunder viderebefordre det tilbud, som kan føre til afslutning af en større handel. I de sidste 10 år har EDB-teknikkens udvikling muliggjort kommunikation og samarbejde i et omfang, der stadig er svær at kapere for folk uden indsigt i moderne informationsteknologi. Efterhånden som der opbygges internationale databanker, vil de indviede på sekunder kunne gøre brug af informationer, som det for blot få år siden var umuligt at få samlet til en helhed.

Det er i denne sammenhæng, man må se udbygningen af det dansk-amerikanske samarbejde og dermed den specialistbetonede udvandring, vi i et vist omfang oplever i vor tid. Danmark har efterhånden oparbejdet et stort marked i USA for danske kvalitetsprodukter: møbler, kunstgenstande, konserves, elektronisk udstyr for blot at nævne enkelte eksempler. Reklame- og salgsarbejdet i USA tillægges større og større betydning. I 1959 blev en midlertidig Danish-American Committee

omdannet til Danish American Society, Inc., der især skulle assistere ved større udstillingsarrangementer. En sådan udstilling var f.eks. »The Arts of Denmark« 1960. Et andet organ til at fremme samhandelen var Danish American Trade Council (D.A.T.C.O.). Rundt omkring i USA findes lokale afdelinger af institutionen Danish American Chamber of Commerce. I de fleste storbyer findes der danske klubber og Danish Brotherhood har med sine godt 10.000 medlemmer og 150 loger spredt ud over hele USA stigende betydning som den moderne danskheds centrale netværk.

Senest har reklame- og kulturfremstødet »Scandinavia Today« (1982-83) bragt kendskabet til Danmark og dets betydning ud til en større kreds. Den kgl. Ballets optræden ved det 60.000 mand store gigantstævne på Hubert Humphrey-stadion i Minneapolis gjorde det klart, at Danmark producerede andet end møbler og skinker. Det havde George Balanchine og the New York City Ballet allerede opdaget i 1968, hvor man hentede Peter Martins over fra Den kgl. Ballet. Efter at have lavet 15 selvstændige balletproduktioner står Peter Martins nu som Balanchines kunstneriske efterfølger. Balletdansere som Peter Schaufuss og Ib Andersen er senere blevet trukket over Atlanten af dette specielle »pull«. Men uanset om Peter Schaufuss sætter Bournonvilles »Sylfiden« op i Amerika eller Europa, vil man i foyeren kunne høre livlig dansk tale. Et internationalt jet-set af velbeslåede opera- og balletentusiaster har deres egen premieretabel, som sæsonen igen-

Den 29/6 1935 samledes 300 mennesker til udvandrerstævne i riddersalen på Kronborg, hvor professor Vilh. Andersen talte. Traditionen med det årlige møde på Kronborg er blevet videreført bortset fra krigsårene 1940-45. Billedet er fra mødet i 1957. Politikens Pressefot.

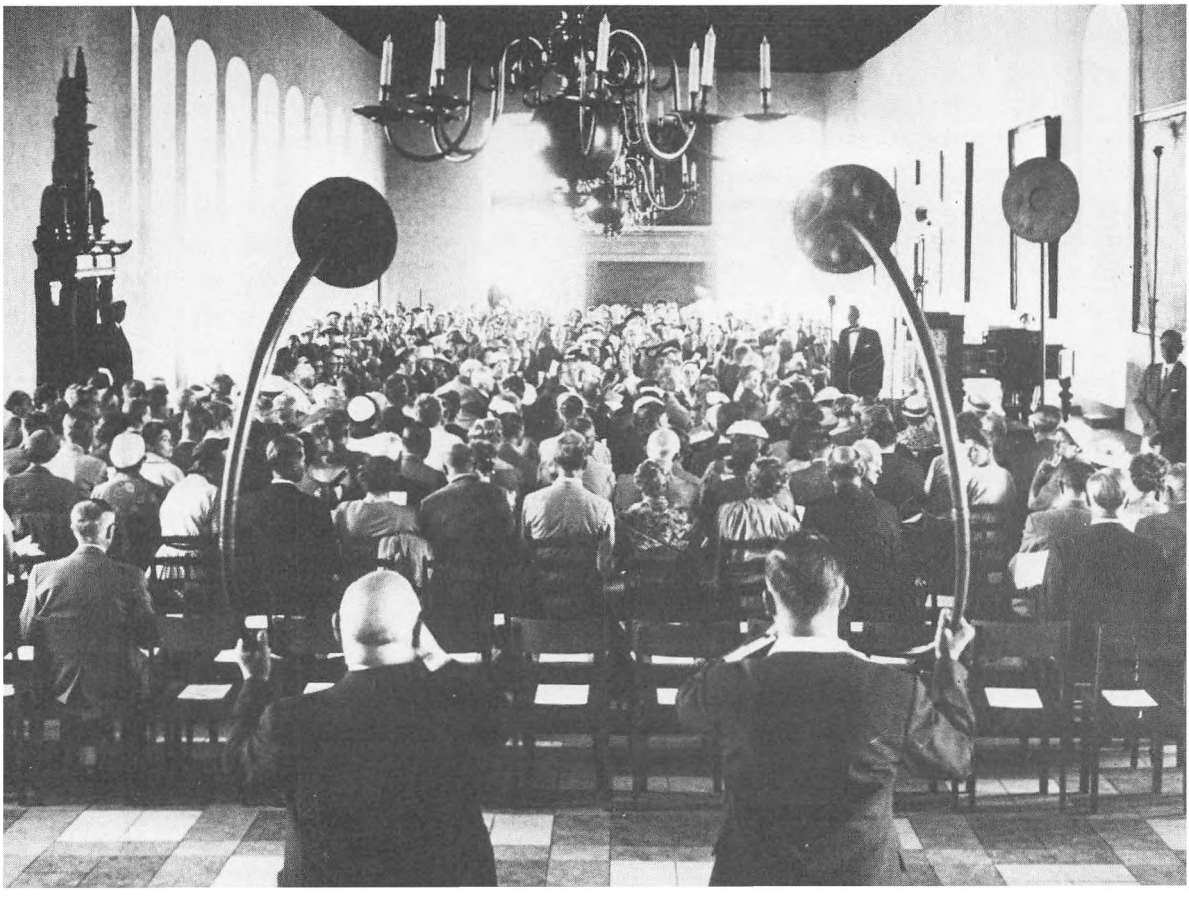

nem fører dem de eksklusive steder hen: Covent Garden i London, Lincolncentret i New York, Sidney Opera House i Australien o.s.v. Er de kommet til New York uden penge, eller har de tabt deres *credit card*, vil Handelsbankens eller Privatbankens lokale afdelinger kunne bistå dem, hvis de da ikke går til den skandinavisk ejede bank »American Scandinavian Banking«.

De sidste af de kendte dansk-amerikanere

Tidligere har vi kunnet konstatere, at det første slægtled af offentlige kendte dansk-amerikanere gik bort i årene omkring 1930. En generation senere begynder mindeartiklerne atter at tage til i antal og omfang.

I 1948 døde William S. Knudsen, fhv. produktionschef hos Ford, præsident for General Motors og rustningsdirektør. Han var oprindelig kontorist i et københavnsk engrosfirma i cykler og desuden med til at bygge den første tandemcykel i København. I 1900 udvandrede han og blev nitter på et værft, indtil han kom ind på en cykelfabrik og blev værkfører. Senere fik han en ingeniøruddannelse og kom derefter til bilbranchen under Henry Ford. Han endte her som produktionschef, men blev uvenner med Ford og gik i stedet over i General Motors, hvor han i 1937 kom helt til tops som præsident. Under krigen ledede han direktoratet for produktion af krigsmateriel. I juni 1945 var han i Danmark og modtog her Storkorset af Dannebrog. Hans våbenskjold bar mottoet: »Flid og Ærlighed«.

Tidligere er blevet nævnt, hvor stor en rolle danske landøkonomer og mejeriekspert spillede i USAs civilisationshistorie. I 1940 døde Niels Ebbesen Hansen, fhv. professor i havebrug og planteavl ved State Agricultural College i Brookings, South Dakota. Med Elk Horn højskole som mellemled kom han til Ames, Iowa, hvorfra han i 1887 blev agronom. Under sin senere professorvirksomhed foretog han lange studierejser og fandt i 1905 i Turkestan en særlig hårdfør type alfalfa »Hansen Cossack Alfalfa«, som blev af største betydning for prærielandbruget. I 1934 blev han rådgiver for den russiske regering i Sibirien. På landbrugshøjskolen i Brookings havde han en dansk kollega, professor i mejerilære og fakultetsleder (dean), Chr. Larsen (1874-1948), som ud over at skrive flere værker om mejeribrug også sad på mange organisationsposter. En anden dansk mejeriekspert var Martin Mortensen (1872-1953), som efter en erhvervskarriere kom til Iowa State College i Ames og blev leder af den derværende forsøgsstation i mejeribrug. I 1931 deltog han som amerikansk delegeret i mejerikongressen i København.

Tidligere er nævnt biblioteksekspert en Jens Chr. Bay (1871-1962), som oprindelig var stærkt botanisk interesseret, men som endte som leder af det store John Crerar Library i Chicago. Til dansk-amerikanske blade og tidsskrifter skrev han en mængde artikler, mest om præriestaternes historie og om indianerkultur. Hans store bogsamling om disse emner findes nu ved Missouri Historical Society.

I 1965 døde digteren og mureren Anton Kvist, som ud over sin litterære virksomhed i to perioder var redaktør af »Danske Tidende« i Chicago. Efter sin deltagelse i Rebildfesten 1926 blev han af Max Henius opfordret til at samle stof blandt pionererne i USA og på dette grundlag redigerede han den fremragende bog »Den gamle Pioner fortæller« (1935). Når talen er om avisredaktører, må her også nævnes bladudgiveren og politikeren Hjalmar Petersen (1895-1968). I 1914 grundlagde han avisen »Askov American« i byen af samme navn. 1919 blev han borgmester dér og i 11 år valgt til Minnesotas lovgivende forsamling på et agrart hjælpeprogram. Nogle måneder i 1936 var han delstatens guvernør, da hvervet blev ledigt ved dødsfald. Hans hu-

stru Mendoza Petersen er stadig virksom ved bladet, der nu er et familieforetagende.

For den populære opfattelse er det at være en kendt dansk-amerikaner lig at være en rig sådan. Det alene skulle kvalificere oliemillionæren Alfred Jacobsen (1887-1967) til at blive nævnt i denne sammenhæng. Men til rigdommen hører i Jacobsens tilfælde også en generøsitet over for danske og dansk-amerikanske selskaber, der er helt enestående. Han stod i lære i det store københavnske handelsfirma C. Olesen, udvandrede i 1906 til Mexico, hvor han efter virksomhed i en bank og på et sagførerkontor hurtigt blev specialist i jordlovgivning. Det ledte ham til oliebranchen, hvor han endte som præsident og bestyrelsesformand for et selvstændigt firma med speciale i oliesøgning og -boring. Et cancerhospital blev hans hovedarving, men som nævnt blev dansk-amerikanske formål også i rigt mål betænkt. Mejeriejer Tom Knudsen (1890-1965), en underforvalter fra Langeland, tjente derimod sine penge på at lave hytteost og kærnemælksprodukter i det hele taget, senere salater og buddinger, på sit kæmpemejeri i Los Angeles. En af hemmelighederne bag hans succes var det net af egne leverandørfarme, kølevognsruter og lokale filialer, han fik opbygget for at lave friske og gode produkter på dansk manér. I 1983 blev hans virksomhed solgt til en stor amerikansk koncern for 700 mio. kr.

Denne korte præsentation af kendte dansk-amerikanere af andet slægtled skal afsluttes med en omtale af to skikkelser, der hver på sin måde har betydet mere end de fleste, organisatoren C.W.S. Hasselriis og sangeren Lauritz Melchior. Skolebestyrersønnen Caspar Hasselriis (1881-1973) fra Skive lærte først kolonialhandel i sin hjemby og blev efter sin udvandring i 1906 ansat i et handelsfirma i Chicago og derefter 1917 og følgende år leder af et laboratorium i New York. Som det tidligere er skildret var han allerede før 1. verdenskrig yderst virksom i det dansk-amerikanske PR-arbejde, og dette arbejde videreførte han i mellemkrigstiden, bl.a. ved at være med til at oprette the Danish Luncheon Club i New York 1931 og til at arrangere dansk deltagelse på verdensudstillingen i samme by 1939. Otte dage efter Danmarks besættelse 9. april 1940 havde han i samarbejde med William S. Knudsen og andre topfigurer fået oprettet American Friends of Danish Freedom and Democracy og snart derefter det dansk-amerikanske nationalråd National America Denmark Association, i 1943 afløst af America Denmark Relief, Inc. Et andet Hasselriis-initiativ var informationskontoret Free Denmark, Inc. (1941), senere Friends of Denmark, Inc., der samarbejdede med Det danske Råd i Storbritannien og andre organisationer. Den danske stat videreførte fra 1946 dette informationsbureau med Hasselriis som leder. Fra 1943 var han også kendt som »Mr. Denmark«, formand for den danske flygtningefond i USA. Om alt dette har han givet sin egen beretning i den posthumt udgivne »Danmark i USA under Besættelsen« (1978).

Lauritz Melchior (1890-1973) var også søn af en skolebestyrer og gjorde ligeledes et stort organisatorisk arbejde for Danmark i det fremmede, specielt for de danske garderforeninger i udlandet, hvis præsident han blev i 1945. Og som Hasselriis gjorde han overalt, hvor han optrådte, reklame for sit fædreland. I begyndelsen af hans operakarriere blev hans stemme klassificeret som baryton, men efterhånden fik han lagt den højere op, så han kunne synge tenorrollerne i det dramatiske repertoire, først og fremmest Richard Wagners operaer. I Maj 1924 fik han sit internationale gennembrud ved en opførelse af Wagners »Valkyrien« på Covent Garden i London, og derefter gik det slag i slag med store sejre ved festspillene i Bayreuth, statsoperaerne i Hamburg og Berlin og endelig fra februar 1926 Metropolitan i New York. Her var han frem til 1950 den ypperste fremstiller af de wagnerske helteskikkelser, akkurat som

det tilsvarende italienske repertoire blev skuldret af en anden indvandrer, tenoren Giovanni Martinelli.

I årene 1924-38 indspillede Melchior i Berlin, London og Wien de godt 100 grammofonplader, hvor han simpelthen har sat standarden for, hvad der kan præsteres af wagnersang i en sublim forening af overvældende fysisk styrke, uforlignelig velklang og dramatisk indlevelse. Som tilfældet er med Martinellis tilsvarende indspilninger af italienske tenorarier, skal man kun have lyttet til få takter, før komponistens budskab springer lyslevende ud af de sorte riller. Det siger noget om formatet, når lytteren uden tanke på den historiske afstand til et primitivt grammofonstudie 60 år tilbage i tiden oplever den dramatiske situation, som tolket her og nu. Skulle man udpege århundredets største danske kulturambassadør, ville Lauritz Melchior være eneste kandidat.

Canada som den danske masseudvandrings sidste tilflugtssted

Engang under sidste verdenskrig udtrykte Canadas daværende premierminister Mackenzie King sin opfattelse af indvandringsproblemet på følgende måde: »Jeg vil gerne gøre det helt klart, at Canada er i sin soleklare ret til at udvælge de personer, som vi anser for at være ønskelige medborgere i fremtiden. Det er ikke en »menneskerettighed« for nogen udenlandsk statsborger at få adgang til Canada. Det er rent faktisk et privilegium. Og det bestemmer vi suverænt over ...« Dermed fulgte premierministeren den linje op, som var aftegnet allerede i mellemkrigstiden og hvorefter jøder på flugt fra Nazi-Tyskland i stort tal blev nægtet adgang til landet. I højere grad end USAs indvandrerlovgivning har Canada haft foranstaltninger til værn mod uønskede medborgere.

Lauritz Melchior (1890-1973), den store heltetenor, fotograferet i forbindelse med sin sidste optræden i »Tristan und Isolde« på Metropolitan dec. 1949. Udvandrerarkivet, Ålborg.

Skandinaver har dog det meste af tiden hørt til gruppen af »usynlige« og dermed velkomne indvandrere modsat deres »synlige« fæller med farvet hud, kruset hår, skæve øjne, og hvad der ellers diskvalificerer medmennesker i hvide racisters øjne. Indtil 1952 havde skandinaver praktisk taget fri adgang til Canada, men pr. 1/6 1953 trådte en lov i kraft, hvorefter adgang til Canada for danske og dertil svarende grupper blev gjort betinget af, at indvandreren havde slægtninge derovre, som var villige til at garantere for hans underhold. Endvidere kunne man få adgang til landet, hvis man enten ville etablere sig som

selvstændig næringsdrivende eller kunne arbejde inden for nærmere angivne erhverv. Fra oprettelsen af støtteordningen *The Assisted Passage Loan Fund* pr. 1/2 1951 ydede Canada støtte til indvandrere til særligt udpegede beskæftigelser, men fra december 1955 blev denne låneordning udvidet til at omfatte samtlige rejseomkostninger og vel at mærke også for hustru og eventuelle børn. Selv ubemidlede, kommende lønmodtagere kunne nu få støtte. Lånene skulle normalt betales tilbage i løbet af to år. I denne tid skulle indvandreren være forpligtet til at arbejde i det erhverv, han var blevet anvist. Danske udvandrere måtte dog først indhente tilladelse fra Statens Udvandringskontor til at binde sig til en sådan arbejdskontrakt, da udvandringsloven af 1934 i sin § 16 som hovedregel forbød dette. Ud over rejsestøtten kunne indvandrerne til Canada få hjælp fra lokale »Settlement Offices« til at søge arbejde og bolig. I sine vejledninger for udvandrere til Canada gjorde Statens Udvandringskontor det helt klart, at det var dyrere at bo og leve derovre, end de fleste gjorde sig klart inden afrejsen. Hvis man ikke på forhånd var sikret bolig og job, måtte en gammeldags etapeudvandring tilrådes familier med børn.

Fra 1951 til 1956 steg befolkningen i Canada da også fra 14 til 16 mio., eller 14,4 %, den største tilvækst i landets historie. Heraf udgjorde den naturlige fødselstilvækst næsten 1,5 mio., mens nettoindvandringen androg ca. 600.000. De 10 mio. boede da i provinserne Ontario og Quebec, 3 mio. i prærieprovinserne Manitoba, Saskatchewan og Alberta, 1,4 mio. i British Columbia og resten i de mindre provinser ved Atlanterhavskysten. De $^2/_3$ af befolkningen levede i byen og da især de store byer på grund af Canadas stærke industrialisering efter 2. verdenskrig. Byer som Calgary og Edmonton i Alberta havde 1951-56 en tilvækst på godt 40 %. I 1951 var der 15.714, som angav at have dansk som deres modersmål. En femtedel af disse havde landbrug som hovederhverv. I perioden frem til 1957 indrejste 22.600 danske, og 3.000 forlod landet. Det var den canadiske industri, som i 1950'erne og 60'erne efterspurgte arbejdskraft, men som Statens Udvandringskontor gjorde opmærksom på i sin pjece »Canada« (1958), var kun $^1/_3$ af industriarbejderne medlem af en fagforening, og kun 50 % var sikret gennem kollektive aftaler med arbejdsgiverne. I nævnte pjece indledte udvandringskontoret sin behandling af emnet »Social Sikring« med følgende diplomatisk affattede sætning: »Den sociale lovgivning er i Canada ikke så omfattende som i Damark«.

Blandt de skildringer, som findes af danskernes liv og færden i det moderne Canada, rager Idun Engbergs skildring »Danske Nybyggere i Canadas Skove« (1950), højt op over alle andre. Oprindelig skrev hun sine artikler som radioforedrag til Canadian Broadcasting Corporation's danske udsendelser, men så kom et dansk forlag ind i billedet. Manden Jacob Engberg var præstesøn fra Vendsyssel og udlært som boghandler med egen forretning i Brønderslev. Så udvandrede han, blev skovhugger derovre og sendte snart bud efter sin forlovede, der på det tidspunkt var stenograf i »Jernindustrien« i København. De blev gift straks hun kom derover og fik på stribe 4 raske drenge. De boede meget spartansk i »Gåsehuset« inde midt i skoven i kolonien Pass Lake nord for de store søer i provinsen Ontario.

I en række små fortællinger med fingerede navne fremtryller Idun Engberg på en smuk og nænsom måde den specielle nybyggerstemning, der hviler over en skovhugger- og farmerkoloni i civilisationens yderste udkanter. Som i sin tid Johanne Feilberg (»Hjemliv på prærien – De derovre«) er hun takket være sit fysiske og psykiske overskud i stand til at forvandle det undertiden så barske hverdagsliv til glade og opløftende stunder. Hen til klaveret, frem med Højskolesangbogen eller salmebogen, og straks bringer Grundtvig,

Bjørnson eller en anden af åndens stormænd opmuntring og inspiration til huse.

Men Engberg'erne er blevet canadiere, ingen tvivl om den ting. Om morgenen begynder dagen for alvor i »Gåsehuset« med at radioen spiller nationalsangen »Oh, Canada«. Så tager dyrene fat med *deres* morgenhilsen: to egern stjæler af brødkassen, den tamme krage »Charley« hopper skrigende husets frue i møde, og en mælketørstig bjørn har i nattens løb åbnet flueskabet og slubret den sødmælk i sig, som ellers skulle have fået havregrøden til at glide lettere ned. Hun tager det hele med et smil, det er jo hendes ejendom alt sammen. Ejendomsbegrebet er ikke så udhulet som i Danmark, hvor en landmand »er bundet af Slægt, Traditioner og Forordninger, af Forpligtelser mod Foreninger og Sammenslutninger og – mod det konventionelle ...«

Og der må jo siges at være gode udfoldelsesmuligheder for det frie, private initiativ i et land, hvor kun en 4-5 % af arealet er opdyrket. Canada forsøgte da også i 1960'erne at lokke endnu flere mennesker til landet ved at slække på kravene til indvandrerne og ved at bortluge de tendenser, der måtte være til at foretrække hvide frem for farvede. Ifølge nogle ændringer i 1967 kunne turister i Canada få status som indvandrere, så længe de var der, og det slusede i sig selv 60-70.000 mennesker ind i landet. I årene 1972-74 kom over $1^1/_2$ mio. mennesker til landet, de 23 % fra Asien mod 3,9 % af indvandrerne 1946-66 og 15 % fra USA mod før 6,6 %. Til gengæld var den europæiske andel gået ned fra 60 % til 25 %.

Denne eksplosive udvikling gav anledning til en større debat. En rapport: »Green Paper on Immigration« (1975) mere end antydede, at folk fra Den tredje Verden var knapt så ønskværdige som de »usynlige« (: hvide) indvandrere. Fire år tidligere havde man officielt

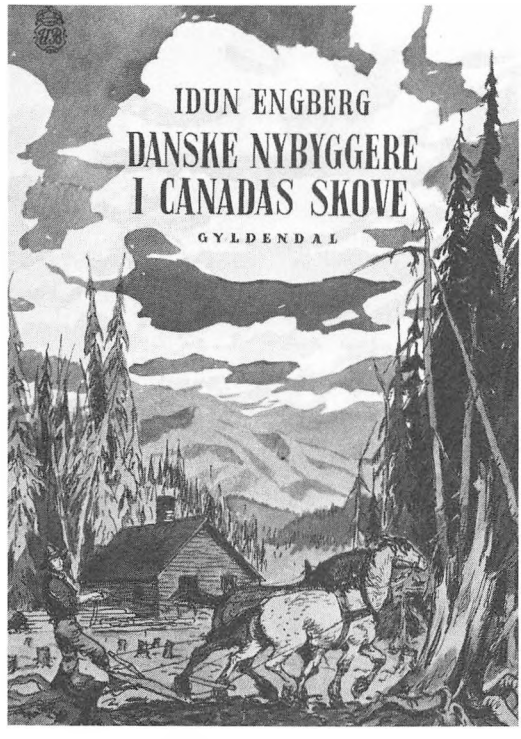

I slutningen af 1920'rne udvandrede boghandler Jacob Engberg (f. 1905) til Pass Lake, Ontario, Canada, hvor han sammen med andre danske ville rydde skov. Hans forlovede – og kusine – Idun Engberg (f. 1903) fulgte efter i 1932 og straks stod deres bryllup ude i skoven. Med tiden fik de 4 drenge og bor stadigt i Pass Lake sammen med 2 af disse. Idun Engberg skrev mange artikler til indvandreradioen »Canadas danske stemme«, som omkring 1950 havde 5 faste medarbejdere. Omhandlede bog, udgivet 1950 af Gyldendal, er en samling af disse artikler. Omslaget tegnet af Svend Otto S.

fastslået, at multikulturalismen var Canadas officielle politik. Op mod halvdelen af alle studenter ved en højere læreanstalt har nu et andet sprog end engelsk eller fransk som hovedsprog. En ny indvandringslov har stærkt begrænset tilstrømningen. I årene 1965-69 indvandrede henved 600.000, de $^2/_3$ fra Europa, fra 1978-82 er tallet 340.000 med knap $^1/_3$ fra Europa.

Det etnokulturelle perspektiv på dansk udvandring og amerikansk indvandring

Dansk-canadierne og det gamle land

Som nævnt er multikulturalismen Canadas svar på den nationale udfordring, der ligger i at måtte klassificere hver 5. borger som indvandrer. Dansk-canadierne er ikke på noget tidspunkt blevet presset igennem en canadisering, der blot minder om situationen i USA under 1. verdenskrig. Det har da også betydet, at dansk-canadierne i vid udstrækning har vedligeholdt forbindelsen til moderlandet. Lige siden 1956 har man i Toronto udgivet en dansk avis »Modersmålet«, til 1978 redigeret af grundlæggeren Erik Elander, og derefter videreført af hans familie. I Calgary udkom i 1958-59 et engelsksproget nyhedsblad »Danish Bulletin«, udgivet i samarbejde med den daværende »Danish Canadian Club«. Det blev afløst af »Scandinavian Centre News« i forbindelse med åbningen af »The Scandinavian Centre«, bag hvilket stod grupper fra de fem nordiske lande. Da centret blev solgt i 1981, stod »Dania«, måske den ældste danske klub i Canada, uden et fast lokale og har siden måttet flytte fra sted til sted. I oktober 1981 kunne »The Danish Society Dania« i Edmonton fejre sit 60-års jubilæum, dækket bl.a. af en dansk medarbejder ved radiostationen C.K.U.A. Det gjorde intet skår i festlighederne, da det blev oplyst, at foreningens fane først blev indviet ved foreningens grundlovsfest 4/6 1933.

Jubilæernes tid er ved at være inde for danskheden i Canada. I 1981 kunne f.eks. alderdomshjemmet »Dania House« i Vancouver fejre 40-års jubilæum. Dansk Canadisk forening i Montreal har i 1984 bestået i 50 år. Og nye organisationer oprettes, nogle skandinaviske i sigtet, andre rent danske. Til første kategori hører »The Association for the Advancement of Scandinavian Studies«, som blev oprettet i 1982 med det formål at sende canadiske studenter på studieophold i de nordiske lande. En af de ledende i dette arbejde er professor Jørgen Dahlie, University of British Columbia, der også er kendt for sin oversættelse til tidsskriftet »The Bridge« af familien Feilbergs breve fra den canadiske prærie.

På det snævrere dansk-canadiske område er der inden for de allerseneste år sket en bemærkelsesværdig udvikling. Med Rolf Buschardt Christensen som initiativtager afholdtes i maj 1982 den første »Dansk Canadisk Konference« i Vancouver. Organisationen bag konferencen var »Forbundet af Danske Foreninger i Canada«, en paraplyorganisation, som blev stiftet i Puslinch, Ontario, i 1981, 10-året for proklamationen af multikulturalismen som Canadas nationalt-kulturelle samlingsmærke. På kort tid nåede forbundet op på at have 17 medlemsorganisationer bag sig, spændende fra »New Denmark Historical Society« i New Denmark, Brunswick, til »Pacific Northwest Garderforening«. Forbundet vil først og fremmest arbejde for et nærmere

samarbejde mellem de danske foreninger i Canada, og det ser ud til, at det vil lykkes, eftersom der nu er indmeldt 24 dansk-canadiske foreninger. Et af midlerne hertil er at udveksle meddelelser, blade, bøger, film m.v. Canadas undervisningsministerium har anerkendt forbundet ved at yde det et årligt tilskud.

Indtil nu har forbundet afholdt tre konferencer. Ved Vancouver-konferencen i 1982 var temaet »Dansk Canadiske Prioriteter«, og her søgte man at få klarlagt, hvorledes danskerne i Canada så på sig selv i en multikulturel fremtid. Som andre grupper vil dansk-canadierne gerne tages med på råd, når de politiske myndigheder overvejer og beslutter i etniske anliggender.

Ved konferencens afslutning indbød »Dansk Canadisk Samfund i Montreal« (af 1934) og »Den danske Klub« i samme by (1922) til næste års konference. Emnet var da »The Role of the Danes in the Canadian Mosaic: Past and Present«. Det siger noget om entusiasmen bag foretagendet, at de to arrangører, Svend Berg og Erling Nielsen, var i stand til at præsentere et 114 sider stort konferencehæfte med en historisk omtale af forbundets enkelte medlemsorganisationer. Et af de vigtigste resultater af konferencen var en beslutning om at få klarlagt, hvorledes canadiere kan komme på et specielt dansk-canadisk kursus på danske folkehøjskoler. Den 3. og hidtil sidste konference afholdt forbundet i Calgary i juni 1984. Temaet var da spørgsmålet om »Heritage«, den dansk-canadiske kulturarv, og dennes videreførelse til kommende generationer. Mere konkret ville man søge udviklet, at der blev optaget et dansk medlem i »The Canadian Multiculturalism Council«. I juni 1985 skal den 4. dansk-canadisk konference holdes i New Denmark, New Brunswick. Dermed knyttes forbindelsen til den ældste danske bebyggelse i Canada. Her må enhver udforskning af danskheden i Canada tage sin begyndelse.

Danish Heritage er også et amerikansk anliggende

Eftersom Canada som indvandringsland er af noget senere dato end USA, er det helt naturligt, at spørgsmålet om forbindelsen bagud til moderlandet føles langt mere aktuelt, end tilfældet er i nabolandet mod syd. På den anden side vil det dog være forkert dermed at antyde, at danskerne i USA har glemt alt om deres oprindelse. Den dag i dag udkommer to delvis danskprogede aviser i USA »Den danske Pioneer« i Chicago, tidligere Omaha, og »Bien« i San Francisco. »Dansk Tidende« gik ind i 1952, »Nordlyset« i New York i 1953, og »Dansk Ugeblad/Midwest Scandinavian« i 1957.

I 1978 udkom første nummer af »The Bridge«, tidsskriftet for det nyoprettede »Danish American Heritage Society« (1977). Bag dette initiativ stod en kreds af 2. og 3. generations dansk-amerikanere med ståsted inden for Den danske Kirke og det nu nedlagte Dansk Folkesamfund. Formand var (og er) Arnold N. Bodtker, Junction City, Oregon, med sønnen Egon Bodtker som kasserer. Desuden udgiver selskabet et særligt »Newsletter«, som skal sikre forbindelsen mellem de mange hundrede medlemmer, selskabet efterhånden har fået.

»The Bridge« er nu på vej ind i dets syvende årgang og redigeres for øjeblikket af Donald K. Watkins ved Departement of Germanic Languages and Literatures i University of Kansas i Lawrence.

I sammenhæng med Danish American Heritage Society og dets virksomhed må vi også se Thorvald Hansens videreførelse og udbygning af det store indsamlingsarbejde, Enok Mortensen påbegyndte i forbindelse med sine studier til det store værk »The Danish Lutheran Church in America« (1967). Under projektbetegnelsen »Danish Immigrant Archival Listing« (D.I.A.L.) har Thorvald Hansen gjort arkivet på Grand View

College i Des Moines, Iowa, til det centrale udgangspunkt for studier over dansk udvandring til Nordamerika. Det vil være naturligt her at nævne Det danske Udvandrerarkiv i Ålborg, som efter en mere end 50-årig usikker og flakkende tilværelse og en kronisk dårlig økonomi nu synes at have fået en noget sikrere placering under de lokale kommunale myndigheder og Ålborg Universitetscenter i forening.

Et helt nyt initiativ er oprettelsen af et Danish Immigrant Museum i Elk Horn, Iowa. Signe Nielsen Betsinger fra University of Minnesota er formand for museets bestyrelse, og der arbejdes energisk på at få museumsplanerne realiseret i et land, der som USA ikke har nogen større tradition for offentlige tilskud til den slags formål.

Alle disse initiativer har naturligvis som hovedformål at fremkalde en historisk forskning om det beklageligvis så forsømte emne dansk udvandringshistorie og dansk-amerikansk indvandringshistorie. Heldigvis har situationen her ændret sig til det bedre i den sidste halve snes år. Der foregår forskning over emnet på omtrent samtlige universiteter og universitetscentre i Danmark, og det stigende antal seminarer og konferencer her som i Amerika vidner tydeligt om, at mange forskere nu anser disse problemer som i høj grad vedkommende. Og historikerne får her assistance fra repræsentanter fra andre fag.

De to sprogforskere Iver Kjær og Mogens Baumann Larsen har på basis af interviews blandt danske udvandrere i Amerika foretaget vidtgående studier over udvandring og sprog. Ved at analysere meddelernes sprogbrug i forskellige situationer har de to sprogforskere kunnet vise, hvorledes »sprogskiftet« mellem dansk og amerikansk foregår, og hvorledes der ofte indskydes en række mellemformer. Midt i en beretning på dansk kan den interviewede pludselig slå over i amerikansk for at kommentere et eller andet i sin beretning eller i selve interviewsituationen. I danske settlementer i South Dakota har Kjær og Baumann Larsen vist, hvorledes sprogblandingen har fundet vej til gravstenene: (»The Bridge«, VI, 1983):

»JENS
Mand til
ANNE JACOBSEN
FØDT 29 March 1866
DØDE 24 Nov 1900«.

»Den lange plovfure«

I en efterskrift til sin seneste bog, romanen »Den lange plovfure« (1984), beretter the grand old man i dansk-amerikansk historie og litteratur, pastor Enok Mortensen, hvorledes han for mere end 50 år siden besluttede engang at skrive en bog om udvandrerpræstens rolle i den store folkevandring. Da han så fik tid og kræfter til at realisere sin drøm, besluttede han at skildre emnet *skønlitterært*. Tidligere havde han mest skrevet historiske fremstillinger om emnet, men nu skulle de historiske personer altså befries for deres bundethed til det overleverede kildemateriale. De skulle, om man så må sige, beses fra alle sider. Beretningen om udvandrerpræsten Peder Bro og hans virksomhed fra ankomsten til Amerika 1880 og til hans død engang omkring 1930 er da også en »opdigtet« historie om en række »faktiske« omstændigheder fra den dansk-amerikanske historie. Den danske Kirkes hovedpersoner passerer her revy un-

Til højre: Da en stor landsudstilling 1908-09 afholdtes i Århus, lykkedes det den initiativrige Max Henius at arrangere en dansk-amerikansk fest i forbindelse dermed. Den løb af stabelen 5. juli 1909, hvor 1.100 dansk-amerikanere var til stede. Af dette spirede ideen til de senere så kendte Rebild-festligheder. 1912 afholdtes den første, fest, dog ikke 5. juli (af hensyn til Frederik 8. død maj måned før), men 4. august. Til formålet erhvervedes nogle lyngbakker ved landsbyen Rebild. Politikens Pressefot. 1970.

der andre navne og kan derfor placeres i situationer og roller, de ikke optræder i som historiske skikkelser. Eftersom Enok Mortensen kender såvel den historiske som den menneskelige realitet omkring det at være præst blandt danske indvandrere, er »Den lange plovfure« et vigtigt bidrag til forståelsen af indvandrernes gruppesamliv midt i en pågående amerikansk hverdag.

Som dokumentarisk roman om livet på prærien har Enok Mortensens bog store og lysende forbilleder. Forrest blandt disse står litteraturprofessoren og forfatteren Sophus K. Winther (1893-1983). Han har i sin 3-binds roman om familien Grimsens dagligdag som farmere i det sydøstlige Nebraska ca. 1895-1925 »Take All to Nebraska« (1936-38, på dansk ved Hans Kirk 1948: »Nebraska er mit hjem«) skildret indvandrerhverdagen så livagtigt, at de fiktive, eller om man vil uvirkelige personer, får et højst virkeligt liv. Sådan kunne det have foregået i en dokumenteret historisk situation, om man ville være i stand til at fastholde og formidle den historiske totalitet til andre.

Som det er søgt antydet i det foregående har den dokumentariske roman her det fortrin frem for den historiske skildring, at den kan afdække assimilationen, tilpasningen til de ydre omgivelser, sådan som den formentlig har været oplevet af bestemte typer indvandrere. Takket være sin indlevelsesevne og sit talent for at kæde en menneskeskildring sammen med en ydre handling kan den gode romanforfatter opnå en suggestiv virkning, som langt overgår historikerens nøgternt sammenfattende og i bedste fald typologiserende skildring.

Aksel Sandemose har i sin bog »Nybyggerne i Alberta. Ross Dane« (1928) givet et livfuldt portræt af en dansk udvandrer på Canadas prærie, Rasmus Dansker, som straks i bogens allerførste linjer brutalt smides ud af emigrantekspressen i North Datoka, og det ikke én men to gange. Aldeles mørbanket af turen ned over skinnelegemet og den stenede dæmning falder Rasmus i en dødlignende søvn, men da han vågner, er han i godt selskab med en halvblods indianer af fransk afstamning, Charles Villeneuve. Sammen drager de to eventyrskikkelser, den stærke Rasmus og den endnu stærkere Charles, nordpå og kommer her i følgeskab med en dansk familie Pedersen og nok en landsmand, den upålidelige Jensen. Oppe i Canada slår de sig ned i lokaliteten Beaver Coulee, og snart opstår en indvandrerbebyggelse med Rasmus Dansker – på det lokale sprog Ross Dane – som ledende og bestemmende kraft.

Kunne man lave et stamtræ på Rasmus, ville det bestemt have sine rødder i ældre vikingetid, så urnordisk og voldsom er han i alle sine livsytringer. Retten sidder i hans barske næver, eventuelt hans skyder, og hellere vil han betale en bøde for selvtægt, end lade en nabo triumfere over sig gennem brug af prokuratorkneb. Omkring denne kæmpe, hans præriebrud Eva og deres tre drenge, trillinger selvfølgelig, udspiller handlingen sig da gennem tilpasningens vanskelige år og til det øjeblik, hvor Ross Dane kroner sit livsværk som høvding ved at lade opføre en kirke.

Når Aksel Sandemose har henlagt sin roman til et nybyggersamfund, er det naturligvis fordi, der her ikke er sat nogen grænse for menneskers spontane udfoldelse, sådan som deres naturel byder dem det. Handle først og tænke siden, synes at være ledetråden. Som i de islandske sagaer er der ikke gjort meget ud af miljøskildringen; handlingen udspringer af

Til venstre øverst: Byen Regina ligger i den canadiske provins Saskatchewan, et område, hvor landbrug altid har været dominerende. De store farme ligger omgivet af vidtstrakte hvedemarker, hvis afgrøder anses for at være af højeste kvalitet blandt købere verden over. Luftfoto.

Nederst: Fra Regina leveres ikke blot hvede, men også rug, havre og hør. Luftfoto, der viser de store kornsiloer.

Forfatteren Johs. V. Jensen (1873-1950) blev under sin Amerika-rejse stærkt påvirket af den amerikanske kultur. Det kom bl.a. til udtryk i digtet »På Memphis Station«. Fot. Billedsamlingen, Kgl. Bibliotek.

Rasmus Danskers spontane reaktion på omgivelsernes træske forsøg på at afstikke grænser for enerens ubundne og selvhævdende udfoldelse. En genial digter har her skildret en bestemt menneskетype, men han har ikke tegnet et dækkende billede af en gennemsnitsudvandrers tilpasning til det omgivende samfund. Deri ligger Sandemoses styrke og begrænsning, vurderet i et saghistorisk perspektiv.

Aksel Sandemoses store forbillede Johs. V. Jensen har skrevet meget om Amerika, som han besøgte i alt fire gange mellem 1896 og 1943, og har endvidere ladet to af sine romaner »Madame d'Ora« (1904) og »Hjulet (1905) foregå i amerikanske storbymiljøer (henholdsvis New York og Chicago). Så meget mere påfaldende er det, at han kun meget perifert har beskæftiget sig med den danske Amerikaudvandrer og dennes oplevelse af det på engang så tiltrækkende og frastødende USA. Måske hænger det sammen med, at han under sit månedlange ophold i Chicago vinteren 1902-03 oplevede en af sit livs største fiaskoer. Han havde her skrevet og iscenesat et skuespil »Trods«, som ved premieren 1/2 1903 faldt med et brag. Publikum forstod ham slet ikke og lo på de forkerte steder. I raseri herover ophævede Johs. V. Jensen sin tilknytning til »Den danske Pioneer«, og bladets læsere blev da snydt for fortsættelsen af føljetonen »Paa Tigerjagt«, som var blevet indledt 22/1 1903.

Kun en enkelt gang – i en »Julehilsen« til »Den danske Pioneer«s læsere 1901 – ytrer Johs. V. Jensen sig mere principielt om de danske udvandreres situation. Som god patriot er Jensen naturligvis stolt af sine landsmænds indsats i det fremmede, men han tillægger dem også en hjemlængsel, der til tider kan gøre tilværelsen i Amerika ganske uudholdelig. Her talte digteren Johs. V. Jensen nok mere om sit rastløse digterlivs evindelige søgen efter nye oplevelser, ny inspiration end om gennemsnitsudvandrerens egen situation, hvad enten den oplevedes i en lejlighed i Chicago eller på et homestead ude på prærien.

I sine rejsebreve hjem fra sin sidste Amerikatur »Fra Fristaterne« (1939) nævnes det en passant, at han under sit første besøg derovre 1896 opsøgte John Volk på »Nordlyset« i New York, uden resultat i øvrigt, men derudover har digterjournalisten sit blik rettet mod det moderne Amerika på godt og ondt: skyskraberen, Hollywood, Walt Disney, Sydstaterne m.v. I dette digteruniver er der ikke plads for hverdagsdanskeren derovre og dennes banale konstatering af, at en god amerikansk film med Jeanette McDonald i hovedrollen er en god måde at slå et par timer ihjel på. For en kulturpersonlighed som Johs. V. Jensen ville en film med bemeldte stjerne – forudsat at teksten og musikken blev skiftet ud med lødigere produkter – simpelthen være et skelsættende kapitel i storbycivilisationens historie.

De lange linjer

Som tidligere nævnt udgav filosoffen af jødisk herkomst Horace Kallen i 1924 et større værk om indvandrernes tilpasningsproblemer i USA: »Culture and Democracy in the United States«. Her havde han samlet de artikler og essays, han havde skrevet siden 1914 om demokrati og smeltedigelteorien. For ham og for hans tilhængere var begrebet »kulturel pluralisme« meget mere imødekommende over for indvandrerne end smeltedigelsynspunkterne, for slet ikke at tale om amerikaniseringskravet under 1. verdenskrig.

Efter hans opfattelse ville et fast samspil mellem etniske grupper og kulturer ikke svække et demokratisk samfund, men tværtimod styrke det kraftigt. Den nationale kultur ville blive stærkt beriget ved at give plads for etniske særpræg, og det ville i sig selv betyde en gavnlig udfordring til den dominerende angelsaksiske kultur. Kallen fik her tilslutning fra to andre forskere Isaac B. Berkson og Julius Drachsler, selv om de ikke betragtede den etniske gruppe som en så lukket og afgrænset enhed, som Kallen var tilbøjelig til.

Med årene blev teorien om den kulturelle pluralisme, eller sagt på en anden måde, læren om minoriteternes fredelige sameksistens, gjort til norm for USAs holdning til indvandrere, selv om den faktiske indvandrerpolitik i 1930'rne havde et stærkt anstrøg af antisemitisme. Stadig var der dog en del, som var optaget af tilpasningen og dens problemer, fordi de foretrak et forenet og dermed stærkt Amerika fremfor et stærkt opsplittet og følgelig svækket samfund. Sociologen Milton Gordons bog fra 1964 »Assimilation in American Life« var her et sidste forsøg på at udforme en videnskabeligt begrundet teori om en gradvis tilpasning til det amerikanske samfund, hvor endemålet skulle være national enhed og nationalt fællespræg. Gordon opstiller her en model i syv faser, der hver for sig refererer til et bestemt punkt i tilpasningsprocessen. Endemålet er naturligvis at blive opfattet som en lige så fuldgod amerikaner som en ægte yankee fra øststaterne, men i mange tilfælde går udviklingen her i stå på 1. trin: den kulturelle assimilation, hvor man ret ukritisk overtager de ægte amerikaneres sædvaner og normer.

Men Gordons bog var en enlig svale. Under indtryk af de ydre og indre kriser, USA gennemløb i begyndelsen af 1970'erne, kom begreber som patriotisme og nationalisme i stærk miskredit, specielt i akademiske kredse. I stedet for et sammennaglet USA, styret af Richard Nixons Washington, foretrak man løsere organiserede former. Grupperne og minoriteterne i et samfund skulle leve fredeligt side om side uden at være påtvunget en fælles ideologi. Kulturelle forskelle havde en værdi i sig selv, sagde tilhængerne af den »bløde« form for kulturel pluralisme. Derfor tilkom mange nye bidrag til den amerikanske indvandringshistorie. Alex Haleys bog og TV-serie om de sorte medborgeres rødder i et Afrika fra tiden før slavejægernes tilsynekomst blev en kæmpesucces.

Undersøgelser om italienske indvandrere i Buffalo og industriarbejdere af slavisk oprindelse i Pennsylvania har vist, hvorledes man her satte hensynet til familiens ve og vel højere end personlige ambitioner i bedste amerikansk stil. Den etniske kulturarv ville blive overleveret til kommende generationer, var de bløde pluralisters entydige budskab.

De »hårde« pluralister så derimod de etniske grupper som dele af en groft udnyttet arbejderklasse. Sympatien lå her hos de folk, der ved at nægte at blive assimilerede rent faktisk gjorde oprør mod den herskende klasse. Set i dette perspektiv var det mere givende at rette søgelyset mod magtstrukturen i det amerikanske samfund end mod det noget vagere kulturbegreb.

På det seneste har der blandt historikere og samfundsforskere vist sig en reaktion mod den kulturelle pluralisme, og specielt det træk, som dens modstandere kalder traditio-

nens tyranni. Det enkelte menneskes bestræbelser på at opretholde dets individualitet over for gruppens ensretningsforsøg opfattes her som selve den skabende dimension i begrebet kultur. En marxistisk orienteret sociolog Stephen Steinberg har i en bog fra 1981: »The Ethnic Myth: Race, Ethnicity and Class in America«, kategorisk erklæret, at læren om etnisk pluralisme slet og ret er intellektuelt bedrageri. Den har kun til formål at bevare uligheden mellem de enkelte klasser i et samfund, ikke at udjævne dem.

De økonomiske og sociale skillelinjer i et samfund sætter ifølge Steinberg en bom for de etniske gruppers forsøg på at bevare og videregive kulturelle traditioner, værdier og holdninger. Når vi kommer til 3. og 4. generation af indvandrere, vil den etniske adfærd efter Stephen Steinbergs opfattelse nærme sig det parodiske. Her er det etniske problem reduceret til et spørgsmål om madkultur og aparte former for gruppesamkvem. Det moderne massesamfund ensretter ubønhørligt dets medborgere, og denne proces søndermaler totalt institutioner som familien, kirken og lokalsamfundet.

Uden at gå direkte ind i striden mellem nationalister og pluralister har amerikanske socialhistorikere imidlertid vist, at klassebegrebet og den etniske tilgangsvinkel ikke nødvendigvis behøver at kollidere med hinanden. Specielt har studiet af indvandrerfamiliens historie vist nye veje, især når den tager EDB-teknikken i brug. Ved hjælp af denne kan man registrere og analysere de millioner af personoplysninger, der indeholdes i folketællingsskemaerne. Familiens størrelse og sammensætning viser i sammenhæng med oplysninger om økonomi, beskæftigelse og boligsituation, hvorledes indvandrerfamilierne ud fra deres overordnede målsætning søgte at tilgodese de enkelte familiemedlemmers interesser. Uden for hjemmets fire vægge kunne man godt gå ind i andre grupperinger, men familien og familiesammenholdet var og blev det faste udgangspunkt for enhver stillingtagen.

Her er det enkelte menneskes historie blevet til et spørgsmål, som også angår faghistorikere. Individet får nu tillagt en status som en selvstændig beslutningstager, der er i stand til at frigøre sig fra omgivelsernes pres, hvad enten dette ytrer sig direkte gennem konkrete påvirkninger eller indirekte gennem krav om tilslutning til en fælles ideologi.

Ud fra samme grundopfattelse må individets beretning om sin egen skæbne også påkalde sig socialhistorikerens interesse. Det er derfor lidt misvisende at kalde denne disciplin »Oral History« (mundtlig historie), eftersom skriftlige beretninger i form af breve og dagbøger også indgår heri.

Den mundtlige eller måske snarere personlige historie, indvandrerne har haft at fortælle, er som nævnt blevet fastholdt i breve, dagbøger, memoirer og interviews. Den revolutionerende udvikling på det lydtekniske område har gennem de sidste 20-30 år gjort det til en dagligdags ting at registrere de historiske personers mundtlige fortælling om de oplevelser, der har prentet sig særlig stærkt i erindringen. Lyd- og videobånd vil således blive en vigtig kilde for fremtidige historikere, når de vil vide, hvordan det var at være udvandrer.

Hvad angår udgivelsen af udvandrerbreve, har Danmark her en lang og god tradition. Det begyndte med Karl Larsen 4-binds pionerværk fra årene 1912-14 »De, der tog hjemmefra«, videreførtes af Ludvig Feilberg i »Hjemliv på prærien« (1912 og 1917) og bragtes til en foreløbig afslutning gennem Benedicte Mahlers »Cathrine og Valdemar« (1975) og Marianne Hjordt Hansen m.fl.'s »Brev fra Amerika« (1981). Senest har den amerikanske forsker Frederick Hale, som tidligere har fremlagt flere studier om danskerne i Wisconsin, udgivet en indvandrernes brevhistorie, »Danes in North America« (1984). De to båndentusiaster Gerda og Ed Sundberg

har siden 1972 foretaget tusindvis af båndoptagelser med skandinaviske indvandrere i Amerika. De skandinaviske arkiver ved University of Washington, Seattle, får sammen med vedkommende nationalinstitut en kopi af hver enkelt optagelse. Psykologen Peter Elsass har under sine rejser i Sydamerika brugt lydbåndet som vigtigste kilde til sine to bøger om minoriteternes stilling i den urolige verdensdel: »12 rejser blandt undertrykte indianske folk« (1977) og »Emigrantliv« (1980).

Interviewet kan også bringes til fremskaffelse af mere specifikke oplysninger. De tre sociologer ved University of Nebraska – Lincoln J. Allen Williams, Danvid R. Johnson og Miguel A. Carranza har i en artikel i Frederich C. Luebkes samleværk »Ethnicity on the Great Plains« (1980) redegjort for de resultater, de har fået ved en stikprøveanalyse af 1.867 voksne Nebraska-borgeres etniske baggrund og stillingtagen, sammenlignet med en tilsvarende undersøgelse på nationalt niveau: 57 % af de adspurgte kunne nævne et enkelt land som udgangspunkt for deres forfædres udvandring (for hele USA 55,4 %). Henved 25 % kunne nævne to lande (USA 22 %), men 8,7 % havde ingen viden om forfædrenes baggrund (USA 11,8 %).

Over halvdelen udtalte, at de ikke lagde megen vægt på spørgsmålet om deres etniske baggrund (USA 67,9 %). Nebraska-danskerne lå her med deres 62,7 % væsentlig over gennemsnittet; for hele USA var tallet 65,0. Kun skotter, russere og schweizere lå højere, hvorimod svenskere og nordmænd lå så lavt som 37,3 % og 36,5 %. En korrelationsanalyse af en række sociale, økonomiske og økologiske variable gav i øvrigt til resultat, at svenskere og nordmænd i det hele taget er mindre godt tilpassede, psykologisk betragtet, end det er at forvente, da de bor i små, tætte klynger rundt om i Nebraska. Omvendt er danskerne, færre i antal som de jo er, mere psykologisk tilpassede end venteligt, men til gengæld er den socioøkonomiske tilpasning mindre udtalt. Eksemplet fra nutidens Nebraska synes at bekræfte den almindelige antagelse, at de danske indvandrere og deres efterkommere i Amerika stort set er blevet 100 % amerikanere, i hvert fald på det psykologiske plan.

Dog viser samme undersøgelse også, at de ikke i større omfang har giftet sig ind i andre etniske grupper. Eftersom tallene for Nebraska-danskerne her ligger under gennemsnittet for USA kan det dog tænkes, at de specielle forhold i prærieståten har forhindret danskerne i at gå uden for deres egen gruppe, når de skulle finde sig en ægtefælle.

I henved 100 år har assimilationsforskerne været tilbøjelige til at karakterisere dansk-amerikanerne som ret troløse og opportunistiske i hele deres adfærd. Ret hurtigt glemte de deres fædreland med alt, hvad det stod for, de blev amerikanere med stort A. Det lå ikke for dem at spæge deres kød gennem kirkegang og andre former for forsagelse, når livets goder lokkede.

Det er nok rigtigt, at danskerne i Amerika generelt betragtet var mere kviksølvagtige i deres adfærd end f.eks. deres nordiske brødre. Få som de normalt var på en givet plads, havde de også behov for at blive amerikanere i en fart, om udvandringen ret skulle lykkes. Problemet er bare, at vi på forskningens nuværende stade ikke ved så forfærdelig meget om den tilpasning, de enkelte indvandrere gennemgik fra ankomstdagen og til tilværelsen en dag var slut. En kommende tids forskere må da ved hjælp af de mange personoplysninger i folketællingsskemaerne søge at klarlægge, hvorledes danskerne planlagde deres tilværelse, og hvorledes de søgte at realisere disse planer, sådan som forholdene nu engang gjorde det muligt.

Som det fremgår af denne bog, er vor viden om danskerne i de amerikanske storbyer ret begrænset. Her må der foretages grundlæggende individanalyser, før det står klart, hvor danskerne boede, hvor de fik arbejde, og

hvordan de indrettede deres dagligdag i det hele taget.

Selv om vi ved lidt mere om dansk-amerikanernes oplevelse af deres egen situation end om deres grundlæggende livsvilkår, er der også på dette felt helt elementære forskningsopgaver at udføre. Det må være muligt at få fremdraget langt flere breve *fra* og *til* udvandrere, end vi har rådighed over nu, idet vi kun gennem analyser af informationsstrømmen kan få indblik i hverdagssituationen. Desuden må vi føre udvandringen tilbage til dens oprindelse i Danmark, idet vi også her står på bar bund i så vigtige spørgsmål som opbruddets forløb, karakter og omfang. Hvem udvandrede, og hvem blev hjemme, er det helt elementære spørgsmål, vi her må stille primære kilder som folketællinger, kirkebøger, lægdsruller, udvandringsprotokoller, skibslister m.v. Rejsen over Atlanten er også et dunkelt oplyst kapitel i vor udvandringshistorie, selv om der foreligger mange øjenvidneskildringer af sørejsens kvaler.

Denne beretning om den danske udvandring til Amerika tog udgangspunkt i 1840'rnes begyndelse, da den unge landmand Torben Lange tog med damperen fra København til Kiel for at indlede sin store Amerikarejse. I 1984 er afgangen forlagt fra Københavns havn til Kastrup Lufthavn, og rejsetiden er reduceret fra godt 1.000 timer til 7-8 stykker. Går man på Metropolitan-operaen i New York samme aften, er man i selskab med mennesker, der uden større tanker på ens nationalitet og etniske baggrund i det hele taget deler ens menneskelige og kulturelle interesser. De strenge indvandrerbestemmelser vil også forhindre, at man kommer til USA uden særlige forudsætninger for hurtigt og smertefrit at kunne tilpasse sig den amerikanske livsform. Udvandring er i mere end én forstand blevet et historisk anliggende. Det må nu være op til os at få klarlagt i detaljer, hvorledes den store vandring fra kontinent til kontinent egentligt fandt sted. Men her er i hvert fald en begyndelse.

Et møde i Tivoli 15/8 1980 mellem to store navne: den dansk-amerikanske *star performer* Victor Borge og en dansker på vej mod berømmelsen, Eddie Skoller. Politikens Pressefot.

Litteraturvejledning

Litteraturen om den danske Amerikaudvandring er ganske sparsom, emnets omfang og betydning taget i betragtning. For 1800-tallets vedkommende er vi dog i den heldige situation at råde over et større værk: P. S. Vigs *Danske i Amerika,* I-II (1907-1924). Først med folketingsbibliotekar Kr. Hvidts doktordisputats *Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1899* (1971, engelsk udgave 1975: *Flight to America: The Social Background of 300.000 Danish Emigrants*) har den oversøiske udvandring fra Danmark været underkastet en videnskabelig undersøgelse. I oversigtsværket *Danske vej e vestpå* (1976, engelsk udgave s.å.: *Danes go West*) har dr. Hvidt sat Amerikaudvandringen ind i en bredere sammenhæng. Fra amerikansk side foreligger et enkelt moderne værk, George R. Nielsens *The Danish Americans* (1981). I forlaget Munksgaards skolebogsserie *Drømmen om Amerika* (1976) er publiceret tre bind om Amerikaudvandringen: Sven Skovmands *Amerikafeber,* Kr. Hvidts *Rejsen mod vest* og Bent Evolds *De kom til Amerika.* Dansklærerforeningen har ved Christian Borberg og Jens Damm udgivet kilde- og materialesamlingen *Amerika – Utopia?* (1982). Endelig har Nationalmuseet i forbindelse med den store udstilling *Drømmen om Amerika* på Nationalmuseet i Brede 1984 og på Forhistorisk Museum Moesgaard 1985 udgivet to bøger: oversigtsværket *Drømmen om Amerika* og skolebogen *I am født i Danmark.*

For så vidt angår den eksisterende speciallitteratur kan der for den lidt ældre periodes vedkommende henvises til den bibliografiske oversigt i P. S. Vigs skildring *Den danske Udvandring til Amerika* (1915). Tredive år senere udgav Den danske Kirkes historieskriver, nyligt afdøde Enok Mortensen, en noget mere omfattende bibliografi *Danish-American Life and Letters,* som også medinddrager den dansk-amerikanske presse. En bibliografisk indgang til de seks vigtigste engelsksprogede tidsskrifter vedr. skandinaviske studier findes i bogen *Index Nordicus* (1980).

Af kilde- og dokumentsamlinger er der god grund til at gøre opmærksom på de mange udvandrerbreve, som er offentliggjort. Pioneren på dette område er forfatteren Karl Larsen, som i 1910 udgav to brevsamlinger i bogen *Danske Nybyggere.* Dermed var grunden lagt til firebindsværket *De, der tog hjemmefra* (1912-14). Omtrent samtidigt udgav folkelivsforskeren H. F. Feilberg en række familiebreve fra Canada *De derovre* (1912), senere fulgt op af samlingen *Hjemliv paa Prærien* (1917), som også blev titlen på en samlet udgave fra 1927. Senere fulgte Torben Langes højst læseværdige Amerikabreve fra 1840'rne *Fra Roskildefjord til Mississippi* (1945), Benedicte Mahlers *Cathrine og Valdemar – et udvandrerpars skæbne skildret gennem breve* (1975), Holger Munchaus Petersens *Vi tredie klasses udvandrere...Hans Jensens rejse til Amerika* (1978), Marianne Hjordt Hansen m. fl.s. omfattende udgave *Brev fra Amerika* (1981) og nu senest Frederick Hale's *Danes in North America* (1984).

Til Amerikabrevene slutter sig naturligt de selvbiografiske skildringer, udvandrerne har efterladt sig. Af de publicerede værker skal nævnes pastor Holger Rosenstands *Fra de store Søers Land* (1901, engelsk udgave 1981 ved Willard Garred: *From the Land of the Great Lakes: Pioneer Days in Michigan*), journalisten Jacob A. Riis' *The Making of an American* (1902, dansk udgave ved Joost Dahlerup 1912: *Hvordan jeg blev*

Amerikaner), farmeren August Rasmussens *Pionerlivet i det store danske Settlement Montcalm County 1856-1904* (1904), læreren og prædikanten P. M. Hannibals *Halvhundred Aar i Amerika* (1906), jordspekulanten A. C. Frosts *30 Aar i Amerika* (1908), præsten K. C. Bodholdts *Paa Prærien i Nybyggertiden* (1916, engelsk udgave 1980 ved Thorvald Hansen: *Pioneer Days on the Prairie*) præsten P. Jensens *Minder gennem Halvfjerdssindstyve Aar* (1920), præsten T. M. Nielsens *How a Dane become an American* (1935), farmeren Boy Jessens *Fra Slesvig til Nebraska* (1952), højskolemanden Alfred C. Nielsens *Life in an American Denmark* (1962) og endelig pastor Enok Mortensens *A Danish Boyhood* (1981).

De berømte eller i hvert fald offentligt kendte dansk-amerikanere har naturligvis fået en hædrende omtale i biografiske samleværker. Blandt disse kan nævnes Karin Michaëlis' og Joost Dahlerups *Danske Foregangsmænd i Amerika* (1911), Arne Hall Jensens *Dansk-amerikanske Portrætter* (1928) og *Den dansk-amerikanske Historie* (1937) og endelig Sophus Hartwicks *Danske i California,* I-II (1939). Et lille udsnit af hverdagslivets dansk-amerikanere kommer til orde i Anton Kvists fortrinlige bog fra 1935: *Den gamle Pioneer fortæller.*

Rejseskildringer har altid haft et stort publikum. Som det ville være at vente, har Amerika og specielt USA været et yndet rejsemål for farende journalister. Blandt de mest prominente skildringer kan nævnes Alex Felix [H. P. C. Hansen]: *Langt fra Danmark,* I-III (1852-55), Robert Watt: *Fra det fjerne Vesten,* I-III (1873-74), V. C. S. Topsøe: *Fra Amerika* (1872), H. Andreasen: *Amerika set fra et Landbostandpunkt* (1884), Anton Nielsen: *En Sommer i Amerika* (1891), Johannes Nordentoft: *Blandt Danske i Amerika* (1906), Johan Skjoldborg: *Gennem De Forenede Stater i Amerika* (1911), Chr. Bundgaard Christensen: *Verdens største Landbrug* (1920), Helene Strange: *Fra Nordfalster til Stillehavet* (1926) og Thomas Olesen Løkken: *Danmark i Amerika* (1950).

Det vil føre for vidt at opregne hele den historiske faglitteratur, der findes omkring den danske udvandring til Amerika. Holder vi os til den publicerede del af denne litteratur, kan de vigtigste bidrag summeres op på følgende måde: De danske økonomer V. Falbe-Hansen, William Scharling og Adolph Jensen har i tre artikler i Nationaløkonomisk Tidsskrift for henholdsvis 1873, 1883 og 1904 givet hver sin vurdering af udvandringsspørgsmålet og dets betydning. J. H. Bille fremlagde i en temmelig frisproget udgave *sin* tolkning af den danske Amerikaudvandring og dens personer i bogen *A History of the Danes in America* (Transactions of the Wisconsin Academy of Sciences, Arts, and Letters, 11, 1896). På et noget mere sobert grundlag skildrede dansk-amerikaneren Thomas P. Christensen i en række værker og artikler udvandrernes bosættelseshistorie, jfr. titler som *Danish Settlements in Kansas* (Kansas Historical Collections, 1926-28), *Dansk-amerikansk Historie* (1927), *Danish Settlements in Minnesota* (Minnesota History, 8, 1927), *Danish Settlements in Wisconsin* (Wisconsin Magazine of History, 12, 1928), *Danevang, Texas* (Southwestern Historical Quarterly, 32, 1928-29) og endelig *A History of the Danes in Iowa* (1952). Efter offentliggørelsen af Kr. Hvidts banebrydende værk *Flugten til Amerika...* kom en række større og mindre arbejder såsom Erik Helmer Pedersen: *Udvandringen fra de danske landdistrikter* (1066. Tidsskrift for historie, 1975), Ane Dorthe Holt: *Udvandringen til Amerika fra Humble sogn* (i Hans Chr. Johansen (red.): Studier i dansk befolkningshistorie 1750-1890, 1976), Holger Munchaus Petersen og Jens Lorentzen: *Rejsen til Amerika med Thingvalla-liniens udvandrerskibe før 1898* (1977), Niels Peter Stilling: *Udvandringen fra Frederiksborg amt 1869-1899* (Erhvervshistorisk Årbog 1978), Thomas Thomsen: *Farvel til Danmark. De danske skillingsvisers syn på Amerika og på udvandringen dertil 1830-1914* (1980) og endelig Kr. Hvidts litteraturoversigt: *Nordiske studier over emigration 1965-75* (Historisk Tidsskrift 1979). Lidt af en særstilling indtager Ulla Margrethe Larsen: *En kvantitativ undersøgelse af ud-*

vandringen fra Danmark til USA 1870-1913 (1979) da det hidtil er det eneste forsøg på at analysere den danske udvandring ud fra rent økonomisk-teoretiske overvejelser.

Fra amerikansk side er udforskningen af indvandringen fra Danmark endnu i sin vorden. K. E. Miller har undersøgt Pio-gruppens forsøg på at etablere sig i Kansas: *Danish Socialism and the Kansas Prairie* (Kansas Historical Quarterly, 1972). Desuden må nævnes de mange artikler og boganmeldelser, der er fremkommet i Danish Heritage Society's tidsskrift *The Bridge* (1978 ff.). Af moderne populærhistoriske skildringer kan nævnes Frederick Hale's oversigt: *Danes in Wisconsin* (1981).

Den dansk-amerikanske kirkehistorie har i dette århundrede fundet mange udøvere. Også her var P. S. Vig foregangsmanden, idet han allerede i sin første bog om den danske bosættelse i Amerika: *Danske i Amerika* fra 1900 beskæftigede sig med kirkens rolle i nybyggersamfundet. Disse problemer blev taget mere indgående op i Danske i Amerika, I-II, samt i kapitlet *Den forenede Danske Evangeliske Lutherske Kirke i Amerika* i leksikonværket *Den danskfødte Amerikaner,* red. af Max Henius (1912). Desuden skrev han 1917 oversigten *Dansk-Luthersk Mission i Amerika i Tiden før 1884.* I 1963 udsendte Paul Nyholm det tæt dokumenterede værk *Danish Lutheran Churches in America,* der ikke mindst udmærker sig ved at have gode kilde- og litteraturhenvisninger. Den forenede danske Kirkes historie blev derefter behandlet af John M. Jensen i bogen *The United Evangelical Lutheran Church: An Interpretation* (1964), fulgt op af Enok Mortensens store værk *The Danish Lutheran Church in America* (1967) om Den danske Kirkes historie.

Om højskolen se: Enok Mortensens to bøger om henholdsvis Tyler, *Seventy-five Years at Danebod* (1961) og om bevægelsen som helhed, *Schools for Life: A Danish-American Experiment in Adult Education* (1977). Thorvald Hansen har også fremlagt to bøger om emnet: *We Laid Foundation here...The Early History of Grand View College* (1974) og *School in the Woods: The Story of an Immigrant Seminary* (1977). Desuden har han skrevet et kapitel i Den danske Kirkes historie *Reflections. The Story of Luther Memorial, Des Moines, Iowa* (1974). Senest har Peter L. Petersen udsendt *A Place Called Dana: The Centennial History of Trinity Seminary and Dana College* (1984). Om minoriteterne se N. S. Lawdahls *De danske Baptisters Historie i Amerika* (1909) og Jørgen W. Schmidts fyldigt dokumenterede *Oh, du Zion i Vest. Den danske Mormon-Emigration 1850-1900* (1965).

Udover den skildring, der findes i *Den danskfødte Amerikaner* er den dansk-amerikanske pressehistorie kun blevet behandlet af Marion Marzolf i *The Danish-Language Press in America* (publiceret 1979).

Endelig har Dorothy Burton Skårdal i sin disputats *The Divided Heart: Scandinavian Immigrant Experience Through Literary Sources* (1974) behandlet den dansk-amerikanske skønlitteratur. Desuden har hun med Kr. Hvidt som konsulent skrevet kapitlet om danskerne i Amerika i *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups* (1980).

Om den danske udvandring til Canada og Sydamerika foreligger kun enkelte skildringer. Selv om Aage Kamp m.fl.s. trebindsværk *De danskes Vej* (1950-51) mest behandler 1900-tallet, er der dog enkelte strejflys over den ældre historie. Om udvandringen til Canada findes et par bøger fra 1920'rne: C. Mikkelsen: *Canada som Fremtidsland* (1927) og H. O. Frimodt-Møller: *Dansk Bosættelse i Canada* (1927). Lars Bækhøj har i værket *Danske i Argentina* (1948) givet en førstehåndsberetning om forholdene i Tandil og andre danske bebyggelser i Argentina. C. Carbel har givet en interessant redegørelse for dansk-argentinernes situation i 1920'rne i *Argentina. En kort Beskrivelse af Land og Folk, de danske Kolonier, Indvandrernes Muligheder...* (1925).

Register

Sidetal i *kursiv* henviser til illustrationer

A

Adams County 125, 141, 145
Ahmanson, købmand 140
Akron 48
Alabama 27
Alameda County 202
Alaska 28
Albany 31, 44, 47, 54, 64
Alberta *40*, 41, 236, 271, *272*, 273, 290, 298, 305
Albertsen, Laus 206
Alleghany-bjergene 25, 28, *29*, 31
Aller, Peter F. 158
Aller sogn 134
Als 234
Alstrup sogn 289
Altona 65, 76, 78, 116
Amazonas 191
Amboy, Perth 173, 174
Ambrose 195
Ambrosius, Laust 186
Ambrosius, Niels 186
Ames 295
Andersen, A.M. 222
Andersen, Axel Th. 280
Andersen, H.C. 46, 88, 170, 173, 248
Andersen, Ib 294
Andersen, Jens 82
Andersen, Niels *84*
Andersen, R. 130, 218
Andresen, R.J.Th. 189, *189*
Andersen, Rasmus 217
Andersen, Vilh. *294*
Anker, Kristian 231
Ansgar (USA) 132
Ansgar College 227
Appel, C. 264
Arcata 206
Arizona 27, 28
Arkansas 29, 31
Arnold, Anna *119, 120*
Asgejr 204, 205
Ashippun-floden 59
Ashippun Township 64, 66, 69
Ashland 231, 232, 234, 236, 252, 257
Ask, Christian Jensen 149, 150, 263
Askov (Danmark) 220, *220*, 224, 230
Askov (USA) 140, 257, 258, 290
Assens 186
Asuncion 287
Atacama-ørken 190
Atlantic 136
Audubon County 130-132

B

Babocks, Stephen M. 128
Bache, Søren 59
Baden 40
Badger Township 146
Bahia Blanca 186, 287, 288
Balanchine, George 9, 294
Ballin, A. *116*
Baltensperger, Bradley 155
Baltimore 31
Bandholm 102
Bang, B. 260
Bang, John S. 82
Banning, Knud 62
Barcelona 184, 191
Barker, Mr. 222
Barnesville 139
Barrancosa 98
Bartlett, Nancy Ruth 249
Bay, J. Christian 266, 295
Bayern 40
Bayreuth 296
Bech, Birgit 15
Beck, Vilhelm *189*, 221, 227
Becker, Karl Friedrich 46
Beder, P. 131, 140
Beder Sophus 243
Beijbom, Ulf 158-9
Bellamy, Edward 168
Bennike, Johs. 288
Benton 209
Benton County 132
Berg, Svend 301
Bergen 53
Bergsøe, Vilhelm 77
Bering, Natalia 144, 145
Berkson, Isaac B. 307
Berlin 181, 296, 297
Bethlehem-kolonien 25
Betsinger, Signe Nielsen *135*, 302
Big Flats 125, 219
Bille, Carl Steen Andersen *45*, 146, 264
Bingville Alfa 271
Birkedal, Vilhelm 217
Bismarck (USA) 147
Biørn, Per 266
Bjørnson, Bjørnstjerne 163, 243, 299
Black Hawk County 132, 134
Black River Falls 125
Blaine, J.G. 146, 182
Blair 222, 227, 260, 290
Blom, Niels 134
Bodholdt, K.C. 144, *220*, 220-21
Bodtker, Arnold N 301
Bodtker, Egon 301
Boesen, familie 81
Bogense 283
Bogue, Allan 87-88, 150, 151
Bolivar, Simon 93, *93*, 95
Boltmann, Johan Gottfried 46
Bonaparte (USA) 9, 48, 106
Bondo, C.M. 177
Bone Lake 125
Bonnesen, Peter 157
Borge, Victor *310*
Borgnæs 55
Bornholm 14
Boston 23, *27*, 31, 52, 70, 71, 157
Bostrup, Chr. 187
Bournonville, August 294
Bovina 222
Boysen, A. 130
Bowbells 147, 148
Brandstrup 62
Branch County 144
Brandt 90
Brandt, P.A. *92*, 93, *105*
Brattne, Berit 116
Brayton 131, 228
Bred 177
Bremen *65*, 114
Bremer, Fredrika 90
British Columbia *40*, 41, 177, 298, 300
Brix, Harald 163
Brookings 295
Brown County 69, 81, 124, 137
Bruhn, Erik *10*
Brush 198, 227
Bryan, William J. 143
Brønderslev 298
Buck, Helene *151*
Buck, John *151*
Buenos Aires 42, 95, 97, 99, 102, 181, 183, 185, 288
Buffalo 48, 54, 64, 66, 78, 90, 307
Bundgaard, Anders 284
Bureau County 128, 129
Burlington 9
Busch, Carl 260
Butler County 132, 134
Bülow, Adam von 192
Bækhøj, Lars 185, 189
Bøgh, Erik 240
Bølle, J. P. *112*, 113
Børkop 284
Bøtker, Christian 248

C

Cachoreira 93
Cadix 191
Calgary 271, 273, 274, 290, 298, 300, 301
Californien 17, 27, 55, 70, 71, *72*, 73, 145, 193, 194, 200-208, 212, 221, 228, 234, 238, 239, *249*, 290
Cambridge (USA) 213
Canada de Gomez *191*
Carlston 147
Campo Secco 72
Capien, Henriette 239
Capri *163*
Carranza, Miguel A. 309
Carstensen, Georg *155, 156*, 157,
Cascade-bjergene 198
Case, J.I. 108
Cavling, Henrik 24, 143, 149, *150*, 164, 170, 173, 174, 187, 232, 237-240, 244, 246, 255, 264
Castle Garden *23*, 37, 78, *78*, 114, 255
Cedar-floden 130, 132
Cedar Falls 130, 134, 217-18, 245, 246, 257, 288
Chacras de Coria 187
Charleston 31
Chascomus 287
Chicago 17, 31, 36, 77, 111, *119*, 123, 128, 129, 149, 151, 157-165, 168, 169, 170, 173, 176, 213, 217-18, 219, 223, 224, 225, 229, 231, 240, 241, 243, *244*, 245, 247, 248, 253, 257, 260, 266, 281, 283, 290, 296, 301, 306
Chilicothe 47, 48
Chirgua 276
Christensen, C.Th. 173
Christensen, Christian Ludvig *30*, 56, 58, 59, 62, 73, 80, 88, *89*, 124, 129, 130, 217
Christensen, Elisabeth 63
Christensen, John B. *30*, *89*, 217
Christensen, José (Jens) A. 99
Christensen, Lars 146
Christensen, Mathias 146
Christensen, Peter 146
Christensen, Rolf Buschardt 274, 300
Christian 8. 59, 64
Christian 9. 38, 114, 244
Christian 10. 266, 267, 280
Christiania (Oslo) 53, 59, 214-16
Christiansen, N.V. 245
Christiansen 205

Christiansfeld 134
Christianssæde 96
Christmas-Dirckinck-Holmfeld, Walter 190-1
Cincinnati 31
Clark County 125, 127
Clarks Grove 77, 137, 229
Clausen, Anders 121
Clausen, Claus Lauritzen 55, *55*, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 124, 69 73, 75, 81, 132, 214-17, 219, 221, 242
Clausen, Johannes 56, 57, 216
Claussen, Peter 92-93
Cleveland 48
Clinton 125, 127, 130, 131, 136, 223, 224, 257, 258, 290
Coalridge 148, 195
Cohn, Just M. 243
Colding, A.
Colorado 107, 177, 193-4, 198, 216, 227
Columbia-floden 194-197
Connecticut 291
Cook, Frederick A. 282
Cooke, Jay 113
Cooper, J.F. 45, *46*, 46, 88, 107, 129, 140
Copetonas *99*
Corrientes *95*
Coulee City 198
Coulter 228
Council Bluffs 76, 130, 131, 140
Cozad 221, 278
Crevecoeur, Michel-Guillaume Jean de 256
Curti, Merle 84, 87
Curvelo 92
Cushing 125
Cuvier, G. 92

D

Dael, Niels 189
Dagmar (USA) 148, 196, 257, 271, 277, 290
Dahlie, Jørgen 300
Dakota-indianere 136
Dalarna 22, 152, 213
Dalgaard, Frederik M. 189, 190, 192
Dallas *10*
Dalum (Canada) 232, 236, *272*, 273, 274, 290
Dan, Adam 161, 218-19, 250, *250*, 251, 252, 257
Dane County 221, 229
Danebod 231, 233, 234, *235*, 253, 278
Danebyrd 274
Danevang 208-212, 221, 258
Danevang (Canada) 274
Danevang (USA) 221
Daneville 148, 193, 195
Dannebrog (USA) 142, 143, 144, 221
Dannevirke (USA) 143, 198, 280
Dannevirke (Canada) 273
Darum 196
Davenport 130, 237, 238
Debs, Eugene 168
Deer Creek 70
Deere, John 108, *108*
Delafield Township *30*
Delaware 283
Delewan 112
Denmark 145, 146, 222, 257
Denver 216
Des Moines 132, 134, *176*, 207, 228, 259, 268, 291, 302
Des Moines-floden 9, 106, 130
Dessau, J.P. *17*
Detroit 291
Diamond 138
Dickson 273
Dicky County 147
Dietrichson, J.W. Chr. 54, 214, 242
Dakota-territoriet 106, 107, 123, 124, 146, 147, 193, 213, 242
Disney, Walt 306
Divide County 193
Dodge County 141
Dorchester 177
Dorf, A. 284
Douglass County 137, 141, 142, 197
Drachmann, Jens 266
Drachsler, Julius 307
Dreier, Frederik 158
Dreier, Peter Emil 158, 161
Duborg, H.P. 216
Dubuque 106
Dyrhagen, Lilian 15
Dwight County 144
Døllner, H.Chr. 114

E

Eagle *87*
Ebbesen, Eckardt 174, 283
Ebbesen, Peter 143
Edison, Thomas 173
Edmonton 273, 274, 290, 298, 300
Eel River 206
Eielsen, Elling 216
Eigler, Manuel 188
Elander, Erik 300
El Campo 208, 209
Elk Horn 130, 132, *135*, 135, 136, 138, *152*, 199, *220*, 225, 226, 230-31, 245, 252, 257, 268, 295, 302
Ellemers, J.E. 21
Ellis Island 37, 60, *265*, 266
Elmdale 137
Elsass, Peter 309
Emnet County 130, *133*,
Engberg, Idun 291, 298, 299
Engberg, Jacob 298, 299
Engwald, Nina Raben 288
Entre Rios 42
Enumclaw 199-200
Erickson, Charlotte 263
Erie-kanalen 31, 34, 81, 90
Erie-søen 31, 44, 48
Eriksen, tømrermester 190
Esbjerg 272
Estrup, H.F.J. 44, *45*, 45
Estrup, J.B.S. 38, 164, 244
Etlar, Carit 248
Eureka 125, 206, 290
Evers, J.C. 209-10
Ewald, Jesper 116

F

Fairchild *87*
Fairfield 134, 219
Falbe-Hansen, V. *23*, 23, 117, 118
Falster 14, 16, *19*, 58, 84, 118, 123
Farum 70
Fargo 146
Fayette 75
Fehmern 65
Feilberg, Ditlev 179-180
Feilberg, H.F. 24, 179, 224
Feilberg, Haakon 179
Feilberg, Henning 179
Feilberg, Johanne 298
Feilberg, Ludvig 308
Feilberg, Marie 180
Fenger, Christian 170
Ferndale 204, 206, 221, 290
Fishlow, Albert 34
Fjord, N.J. 260
Flagler, Henry M. 167
Flaxton 147, 148, 195
Flensborg 65
Flensted (USA) 199
Flindt, Flemming *10*
Florida 27, 28, 165, 167
Fogel, Robert W. 33, 34
Ford, Henry 282
Fort Ross 70
Fox-floden 106
Franklin County 134
Fredericia 78
Frederik 6. 45
Frederik 7. 241, *241*
Frederik 8. 266
Frederiksborg 278
Frederiksen, Erhard 260
Frederiksen, J.D. 260, 283
Frederiksen, N.C. *23*, 130, 162, 163, 167, 168, 243
Frederiksen, N.P. 113, 208
Frederiksstad 214
Frederikssund 9, 51, 52
Fredsville 134, 219
Freeborn County 229
Frese, Mads J. 207, 208
Fresno *203*, *204*, 204-6, 210, 238
Fresno County *202*, 203
Frestholm, Chris 238
Fribert, L.J. 56, 58, 59, *59*, 60, 61, 62, 63, 64, 84, 88, 90, 124
Frimodt-Møller, H.E. 273, 274
Frost, A.C. 24
Frøslev 278
Fugl, Christen 96
Fugl, Dorthea 102
Fugl, Hans Christensen 96-97, *97*, 98-102, 185, 188
Fugl, Mette Olesdatter 96
Fuglse 80
Furesø (USA) 196
Fyn 55, 56, 58, 131, 137, 177, 192, 204, 210, 216, 217, 265, 283
Fürst, Carl Johan 93, 95
Fønss, Johs. 267
Fårup 137

G

Gadbjerg sogn 144
Galveston 210
Garfield, James Abraham 146
Gasmann, Hans 59, 89-90
Gasmann, Johan 90
Gedved 52, *53*, 55, 73
Geertsen, L.C. 90
Gelefl, Paul 163, *163*, 164, 243
Georgia 31
Gildemeister, C. *156*
Gilsey, Peter 90, 157
Gjerde, Jon 152, 213
Gjerpen 89
Glamsbeck, John 248
Glasgow 114
Gordon, Milton 307
Gotfredsen, Niels Hansen 83
Gowen 77, 78, *79*, 230
Grada, Cormác Ó 24
Graham, Chester A. 232
Gram 217
Gram, Hans B. 157
Grand Island 140, 142, 144, 217, 221
Grand Rapids 231
Grand View 228, 259, 267, 280, 291, 301
Gravens *151*
Gravensgaard, N.P. 228
Green Bay 82, 83, 124-5
Green County 128
Greenville 80, 249
Gregersen, J.M. 207-8, 231, 235
Grove-Rasmussen, A.C.L. 130, 131, 140, 217-18
Grundtvig, Frederik Lange 125, 138, 208, 210, 221-23, 224-26, 238, 245, 246, 250, 251, 253, 257, 258, *258*, 259
Grundtvig, Marie Margrete *258*
Grundtvig, N.F.S. 62, 218, 222, 236, 250, *258*, 298
Grundtvig, Svend 222, 253
Grundy County 132, 134, 219
Grønlund 168, *168*
Grønsund 283
Gullager, Christian 25, *25*, *27*,
Göteborg 52, 116, 158

H

Hagerstown 283
Hahnemann, Samuel 157
Hale, Frederick 308
Haley, Alex 307
Hall, Prescott F. 259
Halsted 186
Halvorsen, H. 214
Hamberg, Eva 151
Hamburg (USA) 31
Hamburg (Tyskland) 44, 47, 58, 65, 66, 75, 81, 97, 102, 114, 116, 185, 191, 241, 296
Hamilton, Alexander 28
Hamilton County 132, 141, 144, 221
Hammer sogn 137
Hancock County 135
Hangö *51*
Hannibal, Lars 80, 141, 142
Hannibal, Maria 80

Hannibal, P.M. 24, 80, 141-143
Hannover 162
Hansen, A.W. 164
Hansen, Anna Nygaard 212
Hansen, Carl 213, 231, 234, 250, 251, 252, 253
Hansen, Chr. 260
Hansen, Christian 75
Hansen, Emil Chr. 162
Hansen, Georg P. 158
Hansen, H.P.C. 90, 242
Hansen, Hans Chr, Nygaard 204-6, 210-12, 221
Hansen, Jacob 170
Hansen, Marcus Lee 150-1
Hansen, Marianne Hjordt 308
Hansen, Mark 237, 238, 243, 244
Hansen, N.M. 176, 222
Hansen, Niels Ebbesen 295
Hansen, Oluf V. 287
Hansen, Peter O. 75
Hansen, Sine 204-6, 210-12
Hansen, Thorvald 226, 292, 301
Hansen, Uffe Nygaard 212
Harding, William Lloyd 267, 268, 269
Hartford 290
Hartland *30,* 56, 63, 64, 80, 84, *87, 89,* 129, 130, 141, 199, 217
Hartwick, Sophus 200, 202, 205, 248, *249,* 281, 282
Hasselriis, C.H.W. 266
Hastings 144, 232
Hauge, Hans Nielsen 55
Hauge, Lars Jørgensen 64, 77, 90, 137, 229
Havre du Grace 54
Hays 164
Heiberg, Søren J. 283, 284
Heiberg, J.L. 48, 225, 240
Heiberg, I.A. 219
Helligsø 200
Hellerup (USA) 176
Helsingør 144, 158
Helweg, Th. 222-23, 224-25, 228
Hemmingsen, Karen Kirstine 239
Henderson County 55
Henius, Max *161,* 162, 260, 269, 283, 284, 295
Henningsen, L. 223-24
Henry, Charles A. 203-4
Hermansen, Herman 201
Hermansen, Niels 232
Hermansen, Peter 232
Herning 221
Herold, Vilhelm 240
Herstedvester 293
Hertz, Henrik 240
Hertz, Henry L. 266
Heyman, Philip W. 283
Hillerød 70
Himmelbjerget (USA) 196
Himmerland 186, 266
Hjorth, Frederik Rasmussen 81
Hjortnæs, Simon 273, 290
Hjørlunde 276
Hjørring 14, 123, 272
Hobro 157
Hoffenblad, Ludvig M. 239
Holbæk 77, 125, *145,* 229
Holden 273
Holeby sogn *80,* 81
Hollywood 306
Holm, Jakob 264
Holst, Martin 245, 246, 247, 258, 259, 280, 282, 288
Holstebro 229
Holstein 145
Holstein-Ledreborg, L. 76
Holsten 186
Holt, Ane Dorthe 118
Hope 138
Hornsherred 118
Hornsyld, P.P. 207, 208, 231, 235
Horsens 52, *53,* 64, 240, 276
Horslunde 96
Hostrup 240
Houston 208
Hov 81
Hover sogn 135
Howard County 141, 221, 232
Hudson Bay 41
Hudson-floden 31, 47, 54, 90
Hull 78, *119*
Humble 118
Humboldt, Alexander von 91
Humboldt County 204
Hunseby 143
Hussey, Obed 107
Hvidding *204,* 205
Hutchinson 227
Hviding *204,* 205
Hvidt, Kristian 15, 16, 38, 114, 117, 119, 123, 185, 208, 263
Hyde, Clinton M. 240
Høier, Christoffer 96
Høirup, Henning 223, 253
Højbjerg, C.P. 228, 233, 234, 267
Høve 189

I

Ibsen, Henrik 163
Idaho 146, 193,*196*
Illinois-floden 31
Illinois and Michigan Canal, the 31
Indiana 27, 29, 31, 216, 218, 230
Indianapolis 216, 218, 230
Illinois 27, 29, 44, 48, 75, 82, 84, 87, 105, 107-8, 123, 125, 128, 129, 130, 144, 158, 229, 237
Iowa 9, 31, 44, 48, 48, 52, 56, 75, 76, 82, 84, 87, 105-6, 112, *114,* 119, *119,* 120, *122,* 123, 130, *131,* 131, 132, *133,* 134, 136, 138, *152,* 157, *176,* 196, 198-9, 205, 208-9, 216-17, 219, 221-23, 224, *226,* 228, 230, 235, 238, 245, 246, 257, *258,* 262, 267, 268, 271, 277, 295, 302
Iowa City 90
Irene 147
Irigoyen, Hipolito 288
Isanti County 151, 213
Iversen, James B. 202

J

Jacobsen, Alfred 296
Jacobsen, Frederik Georg Henrik 96-98
Jacobsen, 162
Jacobsen, J.D. 76
Jacobsen, Ole H. 135
Jacobsen, Sigismund 170
Jakobsen, Johs. 137
James, Henry 256
Jamestown 25
Jefferson, Thomas 28, 36
Jelling 62
Jensen, høker 60
Jensen, Adolph 15
Jensen, Andreas 137
Jensen, Andreas 146
Jensen, Christian 78
Jensen, Jens Peder 135, 198, 199, 228, 235
Jensen, Johannes V. 284, *306,* 306
Jensen, John M. 226
Jensen, Marie Kirstine 198
Jensen, P. 228
Jensen, Peter L. 284
Jensen, Rasmus 78, 79
Jensen, Richard J. 261, 262
Jensen, S.P. *119,* 120, *120*
Jensen-Haarup, A.C. 187
Jepsen, Søren *114*
Jespersen, Niels *151*
Jessen, Boy 278, 279
Jessen, Kirsten 279
Johansen, Bjarne Gade 262
Johansen, Johannes 59, 216
Johansen, Oluf 284
Johansen, Sophie Christine *114*
Johnsen, George 249
Johnsen, Volkmar *166, 240,* 240, 241, 242, 243
Johnson, Christopher 158
Johnson, David R. 309
Johnson, Louise *119, 120*
Junction City 135, 206, 235, 301
Juneau County 125
Jung, Johannes 144
Jurgens, Rasmus 133
Justesen, Peter 71, 72, 73, 90
Jürgensen, Gerhard 196
Jylland 14, 15, 44, 76, 123, 131, 221, 293
Jørgensen 99
Jørgensen, Augusta 164, 165, 167
Jørgensen, Christian *14*
Jørgensen, Frederik *14*
Jørgensen, Jens 278
Jørgensen, Jørgen 276, 277
Jørgensen, Otto 277
Jørgensen, Rasmus 206
Jørgensen, Steffen Elmer 58, 264

K

Kadgihn, Karen M. *133, 134, 135,*
Kalkar, C.A. 217
Kallen, Horace M. 270, 307
Kalundborg 70
Kane County 129
Kannegaard, Johannes *196*
Kansas 106-7 143, 145, 155, 164, 165, 222, 301
Kansas City 144, 164
Kap Horn 71
Karlshøj, Torben 116, 120
Kearny 141
Kenmare 147, 148, 227
Kentucky 27
Kerteminde 204, 212
Kiel 43, *43,* 44, 47, 64, 65, 78, 92, 95, 97, 310
Kimballton 130, 132, 135, 136, 138, *152,* 268, 290
King, Mackenzie 297
Kingsbury County 146
Kirkeberg, O.L. 230, 245, 264
Kirkegaard, Ivar 266
Kirke Helsinge 273
Kiørboe, F.W. 117
Kjær, Iver 302
Klampenborg 131
Klee, Frederik 93
Klemme 135
Kleppner, Paul 261
Klick, J.J. 95
Klippinge *119,* 120, 132, 263
Knudsen, Johannes 292
Knudsen, K.199
Knudsen, Thorvald 232, 234, 279
Knudsen, Tom 296
Knudsen, William S. 295, 296
Knuth, Eggert 167
Knuthenborg *57*
Kokjær, Hans Madsen 136
Kold, Chr. 236
Kolding 158
Koppel, S. 90
Korsør 78, 101
Koshkonong-præmien 90
Kountze, K. 208
Krag, Charles 134
Krag, O. 274
Krarup, N.B.C. 44
Krarup-Nielsen, Aage 288
Krebs, Henry 283
Krieger, Guillermo 288
Kristensen, Evald 235, 236, 289
Kristensen, K.J. 212
Kronborg (USA) 144
Krønge *201*
Kuznets, Simon 21, 34
Kvist, Anton 199-200, 250, 251, 253, 295
Kyndby 118
København 9, 14, 15, 43, *43,* 44, 48, 52, 53, 59, 65, 69, *70,* 71, 75, 76, 92, 96-97, *97,* 102, *114,* 116-7, *119,* 121, 133, *133,* 134, 150, 157, 158, 163, 165, 203, 205, 207, 208, 220, 222, 234, 248, 263, 264, *267,* 281, 282, 283, 284, 293, 295, 298, 310
Købner, Julius 75

L

la Cour, Poul 264
La Crosse 137

La Folette, Robert 269
Lagoa Santa *91*, 93, *105*
Lake Alberta 146
Lake Superior 177, 291
Lake Thisted 146
Lamoure County 147
Lander, Toni *10*
Lane, Frank 270
Lange, Jette 45
Lange, Margrethe 51, 52
Lange, Sophie Louise (»Loui«) 52
Lange, Torben 9, *9*, 10, 43, 45, 47, *48*, 51, 52, 54, 65, 88, 90, 106, 114, 130, 310
Langeland 16, 56, 62, 75, 81, 82, 118, 150, 201, 229, 296
Laramie 194
Larsen, Ane Margrethe 102
Larsen, C. 261
Larsen, Carl Gustav 200-1
Larsen, Chas. L. 170
Larsen, Chr. 295
Larsen, Karl 24, 178, *178*, 212, 308
Larsen, Marie 90
Larsen, Mogens Baumann 302
Larsen, Niels 117, 122
Larsen, Peter 185
Larsen, Rasmus 81
Larsen, Thomas 76
Lassen, Peter *70*, *70*, *71*, *90*
Latimer 198
Lauritzen, L.J. 197
Laurvik 53
Lawdahl, Niels Sørensen 229
Lawrence 301
Lee, Everett S. 20
Leith 164
Lemvig 189, 192
Lerchenborg 82
Levysohn, Salomon 266
Lexington 144, 279
Liljefalk, Axel 266
Lillelund, Jacob 186
Lincoln 106, 309
Lincoln, Abraham 284
Lincoln County 138, 145, 196
Lind, E.P. 78
Lindeballe sogn 144
Linn County 134
Lissabon 191
Listoe, Sophus 111
Liverpool 69, 76, 114, *119*, 192, 193
Livingston County 129
Ljungmark, Lars 113
Lloydminster 273
Loberia 186
Loleta 206
Lolland *14*, 14, 16, *19*, *20*, 56, 58, 62, 63, 64, *80*, 80, 81, 84, *84*, 96, 101, 123, 162, 283
London 76, 163, 181, 295, 296, 297
London (Canada) 273
Looking Glass 144, 221
Lorenzen, Poul 284
Los Angeles 205, 238, 293, 296
Louisiana 27, 28, *29*, 55
Loup-floden 142, 143
Luck *87*, 125, 224, 260
Luebke, Frederick C. 309
Lund, Hans 220
Lund, Peter Wilhelm *91*, 91-93, *92*, *105*
Lundby, Peder Hansen 62
Luther Valley 62
Luzerne 132
Lyse, Niels 196
Løkken 273
Løkken, Thomas Olesen 24, 289, 290, 291, 293

M

Mackeprang, Filip 186
MacQuillan, D. Adrian 152, 155
Madeira 192
Madison 87
Madison, James *203*, *204*, 205
Madsen, Anna Rasmusdatter 120, 205
Madsen, E.F. 253, 276
Madsen, J. 198, 227
Madsen, Jane 205
Madsen, Line 119-121, 133
Madsen, Niels 120, 121, 132, 133, 205
Madsen, Peder 120, 133, 263
Madsen, Rasmus »Rob« 205
Madsen, Robert K. 205
Madsen, S.H. 221, 232
Madsen, Sophie 205
Madsen-Mygdal, Thomas 274, 275
Magleby sogn 102, 263
Mahler, Benedicte 24, 177, 308
Maine 31
Malin, James C. 150
Malthus 109
Mangalam, J.J. 20
Manistee 216, 224, 257
Manitoba *40*, 41, 273, 298
Maracaibo 287
Marburg 162
Maribo 14, 58, 96
Marie Bar *71*
Marin County 206
Marinette 197-8, 242
Marne 130
Marocetti, Carlo *156*
Marquette 144, 220
Marryat, Frederick 41, *46*
Marshall 221
Marshall, James W. 70
Marshalltown *119*
Marshall County 145
Marshfield 138
Martinelli, Giovanni 297
Martins, Karl Friedrich von 91
Martins, Peter 9, *10*, 10, 294
Maryland 283
Marzolf, Marion 244, 246, 247, 248, 260, 280
Massachusetts 25
Mathiasen, Chr. 185
Mathiesen, Charles 174
Mathiesen, Karl 173, 174
Mathiesen, William 174
Matovan 174
Matthiesen, Christian 102
Mattison, J.G. 229
Mattson, Hans 113
McDonald, Jeanette 306
McGee, John F. 269
McGormick, Cyrus Hall 107
McIntosh 147
McKinley, William 143
Melba *196*
Melbourne 175
Melchior, Lauritz 296, 297, *297*
Mendota-indianere 137
Mendoza *95*, 187, 284
Menzel, Karl Adolf 46
Meulengracht, Oscar 102, 188-9, *189*
Mexico 28
Miami *165*, 167
Michigan 24, 27, 29, 32, 77, 78, *79*, 82, 123, *131*, 144, 194, 216, 224, 230-232, 234, 236, 239, 249, 267
Michigan-søen 31, 128, 158
Mielche, Hakon 288
Mikkelsen, C. 272, 273
Mikkelsen, Ejnar 288
Miller, Andrew Jackson 158, 160
Miller, Herbert 270
Milltown 125
Milwaukee 53, 54, 58, 60, 63, 66, 80, 82, 112, 162, 168, 240, 242
Mineral Point 83
Minneapolis 123, 137, 139, 140, 147, 227, 260, 269, 294
Minnesota 22, 66, 77, 105-7, 111-3, 123, 125, 126, 130, *131*,132, 136, 137, *138*, 139, 140, 146, 147, 151, 167, 177, 193, 197, 209, 210, 213, 222, 227, 229, 232, 233, 253, 257, 258, *268*, 269, 274, 278, 280, 290, 295, 302
Minnesota-floden 106
Misiones *95*, 284, 287
Mississippi 27, 28, 31, 280
Mississippi-floden 9, 48, 51, 75, 76, 84, 105-7, 131, 137
Missouri (staten) 216, 295
Missouri-floden 31, 44, 48, 51, 70, 76, 105-6, 114, 131, 135, 140, 147, 221
Mitchell County 132
Moes, Thorvald 22
Mogensen, C. *113*
Molbech, O.C. 253
Moldenhawer, Julius 260
Moline 108, 237
Mommesen, Emil 274
Monrad, D.G. 243
Monrad, Johannes 260
Monrad, John Henry 260
Monroe, James 181, *181*
Monroe County 125
Montana 106, 107, 148, 149, 193, 195-6, 257, 271, 276, 290
Montcalm County 24, 77, 249
Monterey County 202
Montreal 31, 175, 177, 273, 301
Moore, Hiram 194
Morgan Park 229
Mortensen, Enok 225, 232, 234, 236, 242, 301, 302, 305
Mortensen, Martin 261, 295
Mortensen, Rasmus 143
Mosbøll, Peter Andreas 157
Munch, P. 275
Muskego 55, 56, 59, 242
Müller, Gustav P. 242, 243
Møller, C.W. *113*
Møller, M. 283
Møller, Poul Martin
Møller, Rasmus 96
Møller, Aage 233
Møn 96, 102, 125, 135
Mønsted, familie 81
Mønster, Peder 75
Mørch, Aksel Møller *191*
Mørch, Julie 179-180

N

Nakskov 102, 186
Napoli 184
Nashota 61
Nasonville 125
Nataqua 71
Nauvoo 75
Neble, Sophus 244, 245, 247, *247*, 255, 271, 280, 282, 288
Nebraska 32, 75, 106, 107, 112, *122*, 123-4, 187, 130, *131*, 140, 141, *142*, 143, 144, 155, 174, 177, 208, 217, 220, 221-22, 227, 288, 232, 237, 238, 243, 245, *247*, 263, 269, 278, 279, 280, 283, 305, 309
Necochea *95*, 102, 186, 187, 189, 287
Neenah 81, 82, 124, 125, 222, 225, 230, 257
Negaunee 239
Nelson 137
Nelson, Knute 269
Nelson, O.N. 228
Nelsen, Peter B. 174
Nevada 132, 208, 239
New Brunswick *40*, 41, 176, 177, 221, 273, 274, 300
New Denmark 69, 77, 81, 83, 124, 176-7
New Denmark (Canada) 274, 300
Newcastle 164
New Foundland *40*, 293
New Jersey 216, 283, 290
New Lisbon 125
New Orleans 55, 76, 158
New Mexico 27, 28, 106
New York (byen) *9*, *17*, 17, 25, *25*, *27*, 31, 37, 44, 47, 48, 51, 54, 58, 59, *65*, 66, 69, 71, 78, 81, 88, 90, 111, 114, *114*, 117, *119*, 121, 132, 133, *155*, *156*, 157, 164, 169, 174, 176, 177, 200, 237, 241, 243, 248, *255*, *265*, 266, 270, 289, 291, 293, 295, 296, 301, 306, 310
New York (staten) 75, 283
Niagara-vandfaldet 78, 176
Nielsen, Alfred C. 234
Nielsen, A.S. 130, 217-18, 219, 223
Nielsen, Andrea 210-1
Nielsen, Anton 250, 265
Nielsen, Bertel 284
Nielsen, Chr. B. 141

Nielsen, Elisabeth Dorothea 173
Nielsen, Erling 301
Nielsen, George R. 160
Nielsen, Hans O. 201
Nielsen, Leif H. 15
Nielsen, Marcus 210-1
Nielsen, Michael 280
Nielsen, Niels 143
Nielsen, Niels 232
Nielsen, Ole 232
Nielsen, Peder 102
Nielsen, Peter 190
Nielsen, Roger 187-8, 269
Nielsen, Sven 288
Nielsen, T.M. 229
Nielsen, Zakarias 250
Nikolajsen, Peder 66, 132, 157
Nilsson, Christina 222-23, *258*
Nissen, Christopher 202-3
Nissen, Helge 266
Nixon, Richard 307
Nokomis 179
Nordentoft, Benedict 207-8, 228, 235, 236, 269, 279
Nordslesvig 15
Norman, Hans 21
North Dakota 146, 147, *148*, 148, 149, 193, 195, 227, 269, 305
Nova Scotia *40*, 41, 276
Nr. Broby 55
Nussles, Thyra 234
Ny Amsterdam 25
Nyborg 190, 278
Nyholm, Paul C. 228-29, 256, 257
Nykøbing Sj. 145
Nysted (USA) 142, 221, 228, 232, 233, 234
Nysted 84

O

Oak Creek 142
Oakland 238
Obibway-indianere 136
Odén, Birgitta 22
Odense *23*, 200, 253
Ohio 27, 29, 44, 47, 48, 283
Ohio-floden 27, 31, 48
Oklahoma 106, 229
Olds 273
Olesen, C. 296
Ollerup 204, 265
Olsen, Aksel G. 283
Olsen, Anne Lisbeth 204, 212
Olsen, B. 121
Olsen, Chr. 287
Olsen, Lars 80
Olympia 283
Omaha 32, 76, 140, 141, *142*, 144, 174, 187, 208, 237, 243, 244, 245, 246, *247*, 283, 288, 290, 301
Onsbjerg 189
Ontario *40*, 41, 178, 273, 298, 300
Ontario-søen 32
Orange 125
Oregon 70, 135, 193-4, 206, 235, 301
Orup 239
Oshkosh 124
Oslo 284
Ostenfeld 273
Ostenfeld, Harald 273
Ostergren, Robert C. 152, 213
Outagamie County 125
Overskou, Th. 240

P

Padborg 278
Paludan-Müller, J. 218
Panama-kanalen 182, 194
Pará 191, 192
Paraguay (floden) 181
Paraná-floden 181, 287
Paris 56, 92, 163, 181, 216
Park, Robert 270
Parson, Talcott 20
Paso del Norte 73
Pass Lake 273, 291, 298
Paulsen, I.P. 237, 238
Pedersen, Anders 81
Pedersen, Chresten *133*
Pedersen, Elfrida 240
Pedersen, H.J. 230-234
Pedersen, Hans 240
Pedersen, Hans 283
Pedersen, Hans Munk 276
Pedersen, Jørgen 120-1
Pedersen, Karen *133*
Pedersen, Karen Marie 120-121
Pedersen, Kristen *87*
Pedersen, Marie *133*
Pedersen, Morten Chr. 125
Pederstrup 56
Pennsylvania 25, 29, 307
Peoria-floden 106
Peron, Juan Domingo 288
Perth Amboy 216, 257, 283, 290
Petaluma 202, 290
Peters, George 211
Petersen, hr. 71
Petersen, Adolf 186
Petersen, Andrew 158
Petersen, Clemens 163, 243
Petersen, Edward *268*
Petersen, Hjalmar 295
Petersen, J. 90
Petersen, Janus 237
Petersen, Jens 142
Petersen, Karen Marie 263
Petersen, Lysgar 177
Petersen, Mendoza 296
Petersen, Niels Peter 158
Petersen, Peter L. 268
Petersen, Thøger Haugaard *267*
Peterson, John 79
Peterson, Mary *119*, *120*
Petersson 90
Pettersen, Knut 61
Philadelphia 27, 31, 48, 56, 157
Philipsen, Peter 206
Pine Lake 53, 58, 63, 77, 81, 89, 90, 158
Pio, Louis 163-168, 174, 243
Pio, Sylvia 164
Pittsburg 48
Platte County 144, 221
Platte-floden 106, 221
Platte Valley 278
Pleasant Valley 125-6
Plum Creek 144
Polk 126
Polk County 124-5, 141
Ponoka 273
Portage County 124
Portal 147
Portland 31, 193
Poulsen, Johannes 167
Poulsen, Niels 266
Poulsen, Valdemar 284
Prestwick 293
Preussen 40
Prince Albert 179
Prince Edward Island *40*, 41
Promontory Point 32
Præstø 14, 123
Præstø amt 137
Puerto Cabello 287
Puget Sound 200
Puslinch 300

Q

Quebec *40*, 41, 175, 298

R

Racine 108, 126-7, 144, 174, 218, 227, 237, 242, 247, 257, 290
Racine County 55, 77, 81, 82, 147, 229
Randers 232
Randrup 196
Rasmussen, Ane 77, 78
Rasmussen, August 24, 77, 78, *79*, 79, 80, 249
Rasmussen, Christian 247, 248, 260, 280, 282
Rasmussen, Frederik 261
Rasmussen, Gorm 283
Rasmussen, Hans 178-9
Rasmussen, Lars *258*
Rasmussen, Margrethe *119*, 120, *120*,
Rasmussen, Martha F. 56
Rasmussen, P. 62
Rasmussen, P. 232, 236, 274, 290
Rasmussen, Peder *119*, 120-1, 132
Rasmussen, Rasmus Ditlev 82
Ravenstein, E.G. 18
Ravnkilden 284
Raymond 77, 137, 229
Rebild 266, 267, 283, 284, 295
Red River 55, 107, 139, 140, 146
Redsted, Christian 281
Redvers 273, 290
Reiersen, Johan R. 54, 55, 59, 60, 62, 89-90, 112, 208
Reinhardt, J. 91
Renwill County 152
Reventlow, C.D. 96
Ribe *169*, 173, 196
Richland 148
Richter, Mr. 179
Riedel, L. 92
Rifbjerg 56
Riis, Jacob A. *169*, 173, 269
Riise, Jacob 45, *46*
Riise, J.C. 45
Riismøller, Peter 284
Ringsted 130, *133*, *135*, *226*, 257, 290
Rio de Janeiro 92, 287
Rio Grande 195
Rio Grande do Sul 184
Roca, Julio 185
Rockall 51
Rock County 56, 62, 125, 127
Rock Prairie 56
Rocky Mountains 27, 48, 105, 194
Roholte sogn 239
Rold Skov 284
Roosevelt, Theodore 173, 182, 270
Rosario (byen) 183
Rosas, Juan Manuel de 95, 98, 181
Rosas, Manuelita de 95
Rosholt 124
Ross County 48
Rostow, Walt 33, 34
Rotterdam 200
Rubjerg Sønderhede 291
Rudkøbing 266
Ruh, M.P. 217
Rye, Stephen H. 262
Rynning, Ole 54
Ryslinge 56, 216-17
Ræbild, Helmer 260
Rättvik 213
Rønne 76, 97

S

Sable Island 281
Sac 268
Sachsen 25, 40
Sacramento 238
Sacramento-dalen 72
Sacramento-floden 70, 73, 194
Saguir 287
Saint-Hilaire, Auguste de 91
Salinas 164, 202, 207
Salmonsen, Isac Heiman 170
Salmonsen, Morris 170, 243
Salomon, Michael 267
Salt Lake 75
Salt Lake City 10, 76
Samsø 189, *189*
San Antonio 208
Sandemose, Aksel 305, 306
Sander 293
San Francisco 70, 71, 72, 200, 201-3, *204*, 204, 206, 236, 238, 248, 249, 269, 281, 301
San Joaquin-floden 194, 203
San Nicolas 95
San Rafael *204*
Santa Barbara 145, 206-7
Sante Fe 42
Santa Ynez-dalen 206
Santa Ynes 207
Santos 190, 289
Sao Paulo 287
Saskatchewan *40*, 41, 179, 273, 298

Saxild, Hans Wilhelm 93, 95, 98
Schaufuss, Peter 294
Scheldt, P.K. 198
Scheving, Lars *84, 87,* 245, 246, 259
Schiøtt, Fred. 90
Schmidt, Jens Storm 52, 53, 54, 55, 73, 90, 208
Schmidt, Jørgen W. 76
Schnack, Marie *191*
Schrøder, Georg 192
Schrøder, Karl 287
Schrøder, Ludvig 230, 264, 287
Schulenburg, W.A. *167*
Scott County 134
Seattle 193, *197,* 240, 283, 290, 309
Segelcke, Th. R. 260
Seguin 208
Semler, Hans Chr. 128
Shaw, Bernard B. 168
Sheffield 128
Shemmington 125
Shelby 130, 132
Shioc-floden 222
Shiocton 125, 222
Shreveport 55
Silkeborg 176, 199
Simmerbølle 6, 62, 75
Sindballe 265
Sindbjerg 125
Sioux Falls 146
Sioux-indianere 137
Sjælland 58, 101, 118, 120, *121,* 125, 210, 239
Skafte, familie 81
Skamlebæk 293
Skat-Rørdam, Th. 218
Skelskør 62
Skibby 118
Skjoldborg, Johan 24, 265
Skodborg 134
Skoller, Eddie *310*
Skovgaard, C.J. 232
Skovgaard, P.C. 90
Skunk-floden 132
Skræppenborg, Peder Larsen 55
Skørringe sogn 81
Skaaning, Johannes *201*
Skårdal, Dorothy Burton 251
Slagelse 78, 189
Slangerup 276
Sleepy Eye 137
Slesvig 279
Slifsgaard, Jeppe T. 134, 219
Slifsgaard, Troels 134
Slomann, Robert 47, 65, 81, 114
Smidth, F.L. 192, 283, 287
Smith, Daniel 97
Smith, Hyrum *75*
Smith, Joseph 75, *75*
Smoky Hills 164
Snedsted 96
Solvang 206-7, *207,* 208, 228, 231, 234, 290
Sommer, Mogens Abrabam 113
Sommer, Wilhelm 114
Sonne, Chr. *57*
Sonoma County 202, 206
Sorø 77
Southampton *65*
South Carolina 31
South Dakota 22, 137, 146, 147, *151,* 253, 257, 269, 290, 295, 302
Spilmand, Mortensen 81
Spokane 196
St. Andrews 135
St. Andrews 198-9
St. Ansgar 56, 217
St. Croix-floden 106, 126
St. Croix County 125
St. Heddinge 243
St. John-floden 176
St. José (Uruguay) 98
St. Lawrencefloden 176
St. Louis 31, 51, 52, 216, 219
St. Pablo 190
St. Paul 123, 139, 140, 142, 147, 167, 177, 247
Skt. Thomas *155*
St. Thomas 190
Standard 271, 273
Stauning, Thorvald 167, 274, 275
Stavanger *17*
Stecher, Marianne T. 205
Stege 95-97, *96, 97*
Steinberg, Stephen 308
Steincke, K.K. 275, 276
Stendalen 284
Stenstrup 283
Stettler 273
Stevns 43, 116, *119,* 120, *121,* 132, 263
Stige 77
Stillehavet 107
Stilling, Niels Peter 118, 149
Stokkemarke *20, 30,* 56, 58, 63, *80,* 81
Stoense 82
Story City 119, *119,* 120, *121,* 130, 132, 133, 205
Struckmann, Holger 283
Stubbekøbing 244
Støvring 232
Suffield 271
Sundberg, Ed 308
Sundberg, Gerda 308
Sundbärg, Gustav 21
Sutter, John A. 70
Svanemøllen *53,* 53
Svendborg 14, 190, 201
Swinth, Filip 200
Swinth, Hans 200
Swinth, Jens Frederik 199, 200
Swinth, Karen 200
Sæby sogn 77, 78
Søby 247
Sønderjylland, sønderjyder 38, *133,* 134, 135, 157, 210, 269, 279
Sørensen, Anthon C. 248, 260, 261
Sørensen, Martin 61, 66, 69
Sørensen, Rasmus 62, *63,* 63, 64, 65, 66, 69, 81, 88, 90, 114, 132

T

Tacoma 135, *197,* 199, 200, 283
Taft, William H. 266
Tandil *95,* 96, *97,* 98-100, *101,* 102, 185, *185,* 186-9, *189,* 284
Taylor, Henry C. 277
Taylors Fall 126
Techau, Joachim 63
Techau, Nielsine 63
Tennessee 27
Tesdorpf, Edward 118
Texas 28, 31, *53,* 54, 55, 73, 106, 194, 205, 208, *209,* 212, 221, 258
Thierry, Jean Hugo 192
Thisted 168
Thomas, Brinley 21, 35
Thomas, Dorothy Swaine 21
Thomsen, Marie 135
Thomsen, Mårtin *133,* 134, *135,*
Thomsen, Niels 218-19, 222
Thorvaldsen, Berthel 241
Thy 96, 146, 199, 200
Thyregod, C.A. 250
Tietgen, C.F. 117, 122, 259
Tirsted sogn 81
Tissø 77, *79,* 79, 249
Toft, Marie 222
Toksværd 133
Topsøe, V.C.S. 24, *106,* 129, *129,* 130, 140, 173, 255, 264
Toronto *10,* 32, 175, 273, 300
Traverse-indianere 137
Trempealeau County 84
Tres Arroyos *95, 99,* 102, 186-7, 189, 284
Tune 248, 278
Turkey Creek 142
Turner, Frederick Jackson 27, 105, 150
Turner County 146
Tyler 137, 138, 197, 210, 232, 233, *233,* 234, *235,* 253, 257, *268,* 274, 278, 280, 290
Tønder amt *204, 205*
Tørring *196*

U

Ulbølle 204
Uldum 64
Union City 144
Unonius, Gustaf 58, 59, 63, 90, 158
Upper Walnut Creek 145
Uppsala 59
Utah 32, 75, 76, 193, 229, 249, 290

V

Valby 88
Valencia 276
Valparaiso 190, 192
Van Buren County 48
Vancouver 177, 273, 290, 300
Vanløse 77, 229
Varde 283
Vejle 125, 135, 144, *151,* 265
Vejleby 81
Vendsyssel 219, 289, 298
Venslev 62
Vester, A. 271, 272
Vesterborg 62
Vestergaard, R.R. 228
Viborg 146, 147, *151,* 290
Vig, P.S. 25, 125, 158, 221, *224,* 224-25, 227, 231, 260, 268
Vinding 229
Vindinge 278
Virginia 25, 31, 56, 194, 289
Vogel-Jørgensen, T. 70
Volk, John 240, 248, 306
Vollum, E.P. *71*
Vrenstedkær 273
Vridsløselille 163, *163*
Växjö 158

W

Wabash-floden 31
Wagner, Richard 296
Wahl, Cathrine 176, 177
Wahl, Valdemar 176, 177
Wahl, Robert 162
Walla Walla-området 193
Wanning, Tine 257, 258
Washington, George 25, *156*
Washington (delstat) 135, 193, 196, *197,* 199, 208, 212, 228, 235, 271, 283, 309
Washington, D.C. 29, *145,* 146, 182, 264, 269, 277, 307
Washington County 64, 141
Watertown 63
Watkins, Donald K. 301
Watsonville 202
Watt, Robert *170,* 175, *175,* 176, 242
Waupaca 64, 218, 225, 276
Waushare 77
Wayne *272*
Webb, Walter Prescott 150
Weeping Water 144
Wegener, C.F. 45
Wein, Elma *84, 87*
Wessel, Pedro 192
Westby 195
West Cambridge 229
West Denmark 124-6, 207, 222, 224-26, 257, 290
Westenholz, Ragnar 73
Wettergren, Fred 90
Wharton County 208, *209*
Wheeling 31
White City *165,* 167
Whiteside County 129
Wien 297
Wilbur 196, 198
Wilckens, beværter 161, *161*
Wilkinson, Maurice 21
Willerup, Chr. B. 229
Williams, J. Allen 309
Williams County 193
Willoughly 283
Wilson, Woodrow 245, 267, 269
Wind Lake 59
Winnebago County 124
Winnebago-søen 124-5
Winnipeg 139
Winona 167
Winther, Christian 88, 96
Winther, Sophus K. 305

Wisconsin 27, *30*, *55*, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 77, 81, 82, *83*, 84, *84*, 87, *87*, 89, 90, 105-6, 108, 111-2, *122*, 123-4, *124*, 125-6, *126*, 128-131, *131*, 134, 137, 142, 144, 147, 174, 197, 199, 207, 213-14, 217-18, 219, 221-22, 224-25, 227, 229, 230, 237, 242, 260, 269, 276
Withee 125, 127, 290
Wood County 125
Wood River 144, 221
Wolf River 222
Wordinger, C.L. 97
Wulff, Chr. 95
Württemberg 40
Wyoming 146, 193-4

Y

Yankton 146, 147
Yarmouth 177
Ydby 199
Young Brigham 75
Yguitos 191
Yquitos 192

Z

Zapiola 95
Zwangli, Israel 256

Æ

Ærø 55, 206

Ø

Örebro län 21
Østerby *133*
Østergaard, Kr. 160, 230, 232, 250, 251, 252, 264, 290
Øster Ulslev sogn *14*, 81

Å

Aagesen, Ingvar 192
Åkerman, Sune 18
Aakjær, Jeppe 253, 267
Ålborg 14, 123, 162, 173, 283, 302
Århus *43*, 44, 62, 266